

ETHNOGRAPHISCHE SAMMLUNG.

Herausgegeben

von der Ethnographischen Kommission der Ševčenko-
Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

Bd. XXVI.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК.

ВИДАЄ ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

Т. XXVI.

НАРОДНІ ОПОВІДАНЯ ПРО ОПРИШКІВ.

ЗІБРАВ

Володимир Гнатюк.

У ЛЬВОВІ, 1910.

Накладом Товариства.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

В БНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ, РИНОК, Ч. 10,

можна набути ось які видання, що доторкають ся етнографії:

Антонович В., Чари на Україні	0-45	К.
Боднянський О., Українські казки	0-50	"
Верхратський Іван, Знадоби для пізнання угроруських говорів, т. 1—2 по	2-00	"
Вовк Хведір, Кавказ і Карпати. Деякі проби етнольоґічних зближень	0-15	"
" " Українське рибальство у Добруджі	0-40	"
" " Антропометричні досліді укр. населеня Галичини, Буковини й Угорщини	1-50	"
Гнатюк Володимир, Словацький опришок Яношик в народній поезії	0-50	"
" " Русини Пряшівської епархії і їх говори	0-70	"
" " Hungaro-Ruthenica	0-20	"
" " Хітарські легенди	0-35	"
" " Словаки чи Русини	0-80	"
" " Пісенні новотвори в укр. руській нар. словесности	0-50	"
" " Угроруські духовні вірші	2-50	"
" " Народня пожива на Бойківщині	0-40	"
" " Весіле в Керестурі	1-00	"
" " Бойківське весіле в Мшанци	0-60	"
" " Віршована легенда про рицаря і смерть	0-40	"
" " Хоценський співак Левецьких	0-60	"
Грушевський М., Історія України Руси т. I (містить огляд староруського побуту	7-50	"
" " Розвідки й матеріали до історії України-Руси, т. II. містить між иншим пісні з поч. XVIII в.	2-00	"
" " Етнографічні категорії й культурно-археолоґічні типи в сучасних студіях східньої Європи	0-30	"
" " Спирні питання староруської етнографії	0-50	"
Доманицький В., Піонер української етнографії (Зоріян Доленга-Ходаковський)	0-80	"
Еґан Е., Руські селяни на Угорщині	0-25	"
Етнографічний Збірник, т. I. Містить: М. Крамаренко, Різдвяні святки на Чорномор'ї. — О. Роздольський, Галицькі народні казки в Берліні пов. Бродського. — О. Шимченко, Українські людські вигадки. — Програма до збираня відомостей про українськоруський край і нарід, уложена членами Наук. Тов. ім. Шевченка	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. II. Містить: В. Гнатюк, Лірники, лірницькі пісні, молитви, слова і т. и. з пов. Бучацького. — Ю. Жаткович, Замітки етнографічні з Угорської Руси. — Митрофан Дикар'їв, Чорноморські народні казки й анекдоти	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. III і IV. Містить: В. Гнатюк, Етнограф. матеріали з Угорської Руси (Легенди, Новелі, Казки, Байки, Оповідання про історичні особи, Анекдоти), том по	3-00	"
Етнографічний Збірник, т. V. Містить: М. Дикар'їв, Народня гутірка з поводу коронації. — М. Єндик, Із народньої памяти про панщину. Гуцульські примівки (ріжних записувачів). — Ф. Колесса, Людові вірування на Підгір'ю в с. Ходовичах, Стрийського пов. — І. Франко, Людові вірування на Підгір'ю (доповнене до попередньої статі). — Р. Кайндль, Фольклорні матеріали і інші дрібніші статі	4-00	К.
Етнографічний Збірник, т. VI. Містить: В. Гнатюк, Галицько-русські анекдоти	4-00	"
Етнографічний Збірник, т. VII. Містить: О. Роздольський, Галицькі народні казки	2-00	"
Етнографічний Збірник, т. VIII. Містить: О. Роздольський, Галицькі народні новелі	2-00	"
Етнографічний Збірник, т. IX. Містить: В. Гнатюк, Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Т. III. (1. Матеріали записані в ком. Землян, Шарош, Спін. II. Пісні записані в Бачці)	3-00	"

Бн 12670—31-32

Бн 12670—31-32

1704
160

ETHNOGRAPHISCHE SAMMLUNG

Herausgegeben von der Ethnographischen Kommission
der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg.

Bd. XXXI—XXXII.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК.

ВИДАЄ ЕТНОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

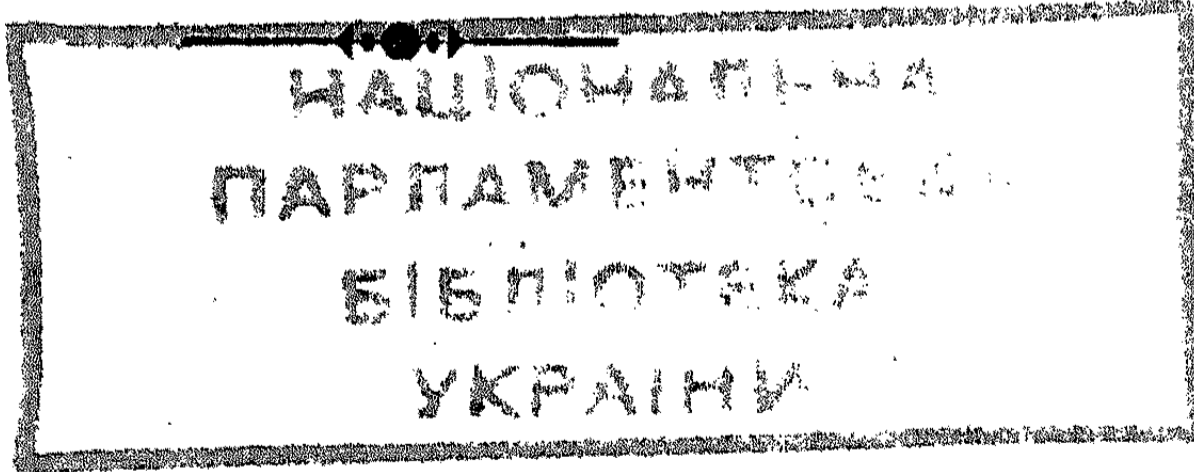
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

Т. XXXI—XXXII.

I. Свенціцький: Похоронні голосія.

B. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди.

Гнатюк

У ЛЬВОВІ, 1912.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Рк 27328487

1704

224.814

1124(154) / 1101 / 93-30

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр ^{РС} T597 НЗ4 Інв. № 2732848

Автор ЧТШ. Виноградіна Ю-

Назва сесія (сесії). Винограді-
нської райком. Т. 31-32: З. Свен-
цувська: похоронні товариства...

Місце, рік видання Львів 1918.

Кіл-ть стор. [6] 426 с.

-/- окр. листів _____

-/- ілюстрацій _____

-/- карт _____

-/- схем _____

Том 31-32 частина _____ вип _____

Конвюлот _____

Примітка:

27.02.02.

Рисей

I.
Похоронні голосія.

Зібрав

Др. Іляріон Свенціцький.

Від редакції.

Отся книжка мала вийти ще в осени минулого року, але з різних технічних причин, появляється аж нині.

Більше як чотири роки тому ухвалила етнографічна комісія приступити до видавання корпусу народніх пісень. Зараз намічено поодинокі особи, що заявили охоту взяти участь у праці над виданем корпусу і поручено їм приготувувати відповідні матеріали. До корпусу пісень постановлено втягнути також похоронні голосіня, що хоч своєю формою переважно відбігли далеко від звичайної пісні, але всім иншим належать цілковито до неї. З огляду ж що голосіня ваяуть ся стисло з похоронним обрядом і видані окремо булиб нераз навіть не ясні, постановлено дати при голосінях також описи обрядів, лише перші вибрати до одної частини, а другі до другої. Редакцію голосінь узяв на себе др. Іл. Свенціцький, а обрядів підписаний. Швидко видруковано в сій справі квестіонар і порозсидано ріжним особам з просьбою записувати потрібні матеріали. За якийсь час почали вони надходити, хоч на жаль не в такій мірі, як повинні би. Між иншим надіслав др. З. Кузеля описи буковинських обрядів (з виїмкою опису п. О. Ракової), і заявив охоту написати до них передмову з причини, що сим предметом займав ся вже від довшого часу. До голосінь зладив передмову др. Іл. Свенціцький. Так повстала отся книжка.

Матеріали в сій книжці в обох частинах уложені з заходу на схід нашої етнографічної території. Коли одначе до першої частини повтягано і передруки, то в другій частині подано лише не друковані ще матеріали. Маємо надію, що вони подадуть докладний образ похоронних українських обрядів тим більше, що таких повних і докладних описів як: Петра Шекерика, А. Они-

щука, П. Тарасевського, М. Зубрицького, не було доси в нашій літературі. А належить зазначити, що в багатьох випадках записувачі звертали увагу і на такі обряди, що вже нині вийшли з ужиття і стали культурними пережитками. Тим більша їх вага для історії нашої культури.

Видаване корпусу пісень річ не легка не лише з огляду на свій об'єм, але й з огляду на те, що треба збирати ще нові варіанти пісень, де лише можна, щоби при їх помочи можна було контролювати старі записи, не лиш кепсько нераз записувані, але й умисно фальшовані. Такі записи найвисший час робити тепер з як найбільшою енергією, щоби уратувати ще те з нашої народньої поезії, що можна. Народня пісня, як і загалом увесь фольклор, усі народні звичаї, народне жите, народня ноша і т. д. вигибають і змінюють ся так швидко при теперішній освіті, широких комунікаціях залізничних, при численній зарібковій еміграції, при напливі сільської людности до міст, при ріжних краєвих і державних законах, що упорядковують і немов уніформують жите народа, що за кількадесять літ не лишить ся нічого з теперішнього, народнього побуту, коли його не заховаємо бодай в записах. Навіть вигляд села за кільканайцять літ буде зовсім инший, як нинішний, коли переведеть ся в цілости хочби теперішний будівельний закон. Хто лиш може проте, повинен прийти етнографічній комісії в її праці в поміч, бо лиш те, що вдасть ся нам тепер уратувати від загину, лишить ся нашим потомкам як доказ теперішнього нашого жита. Так само найвисший час зорганізувати в нас порядний етнографічний музей, щоби за недовгий час не було за пізно брати ся до нього. Тому до праці всі охочі,

...Бо пора се великая есть...

Львів, 12. X. 1912.

Вол. Гнатюк.

Передмова.

На сей том вложило ся 288 голосінь, з чого 139 не були ще оголошені друком, а решта передруки. Хоч зібраний матеріял далеко не вицерпує всього богацтва народньої української поезії сього роду, то все таки перед нами досить ярка картина почувань і уяви значної частини українських земель. Йдучи з заходу на схід, маємо в сїм томі голосіня в таких околиць: в Бойківщини, галиц. Поділя, Гуцульщини, Буковини, рос. Поділя, Київщини, Чернигівщини, Курщини, Лубенщини, Харківщини, Херсонщини, Катеринославщини. Можна надїяти ся одначе, що том сей зверне увагу ширших кругів української суспільности на сю так мало досліджену область народньої словесности і дасть можливість дальшим дослідникам збільшити його обем у кілька разів. Особливо, коли зважить ся велику конечність збираня голосінь, поки сей звичай не пропав — чи то під впливом церковного навчання, чи завдяки напорси новітньої культури, чи в кінці через природний розвій нових форм творчости на місце залишеної глибокої старини.

А голосіня своїм походженем сягають дійсно глибоких дїб пра-людства. Правда, українські голосіня можна прослідити по староруським і иншим письменним памятникам не дальше XII в. (по літописям), але взагалї у всесвітній літературі находимо їх слїди і уривки вже на яких чотири тисячі лїт до нас*). І дійсно, йдучи дорогою порівняня українського голосіня з иншими, новітних і старих записів, розбираючи поодинокі складники голосінь (їх мотиви, поетичні образи) на первісні частки і зародки самі собою і в порівняню з найстаршою обрядною пі-

*) Більше про се в моїй студії „Похоронне голосіне і церковно-релїгійна поезія“ Львів 1910, (Зап. Н. Т. ім. Ш. т. 93—4 ст. 1—17.

снею, ми переконуємо ся, що перед нами витвір прадавної традиції. Колиж так само розібрати почування оплакуючих своїх дорогих мерців, то знайдемо і логічний підклад для думки про прадавність і українських голосінь у людській психиці.

Не дивно тому, що європейські дослідники народньої творчости звернули вже давно бачну увагу на похоронне голосінь, стараючись передовсім зібрати як найбільше матеріялу. Згадаю тут тільки литовські (Юшкевич, Вольтер), великоруські (Барсов), білоруські (Шейн), румунські (Magianu), сербські, болгарські, новогрецькі, італіянські і французькі досліди і збірки*), що давно випередили в тім напрямі українських дослідників.

В основу укладу зібраного матеріялу беру збірного творця голосінь — жінку, починаючи від матери, що оплакує вмерлу дитину. Причина сему — найяскравіший вираз поетичної уяви, проникнутої болем душі, що довгий час жила фізично і морально в нерозривній злуці з покійником. Сю передвзяту (апріорну) думку стверджує і дійсний склад самих голосінь. Найбільше ліричної поезії, в повнім значіню слова, знаходимо тільки в голосінях матерій, коли тимчасом в інших голосінях чуємо нераз, поруч із поетичним виразом щирого чуття, і нещирі чужі вислови. На другім місци поставлено плачі вдовиць з огляду на тісну злуку почувань осироченої матери й овдової жінки з почуваннями й положенем сиріт. Інша причина такого порядку — в тотожності творця материнських і вдовичих голосінь, яким являєть ся самотійна одиниця суспільности — замужна жінка. Їй належить у сій збірці переважна часть голосінь (за дітьми, за мужем). Сирітські голосіня і за найближшою ріднею (братом - сестрою) поставлені на переході від переважно ліричних висловів глибокого жалю до голосінь, пізнійшої формації, зложених на взір попередніх, як складник похоронного обряду.

Посеред сих відділів заховуємо порядок географічного розкладу українських земель від заходу на схід. Провідною гадкою такого укладу було — виказати язиково-поетичну звязь однородних голосінь даної місцевости; тим більше, що при таким укладі лекше прослідити їх звязь із голосінями сусідних племен. Тому то й позіставлено правописні особливости оригінальних новітших записів. Можнаб, правда, з огляду на головний уклад голосінь що до розвою лірично-поетичного мотиву, уложити їх усі таким самими порядком, без огляду на творця і місцеве походженє. Але в таким разі годі булоб назвати такий уклад можливо

*) Література предмету і його огляд що до мотивів — оп. cit. ст. 18—22.

об'єктивним, а радше суб'єктивним для студії, що одначе належить уже до волі кожного дослідника. Тому ми й залишили його. Чисто географічний уклад був виключений тим, що значна часть оголошених голосінь уже так уложена.

Будова голосінь в головній основі нерівномірно ритмічна, відповідає протяглому речитативу в повільнім маршовім темпі. Найліпшим взірцем її може послужити N-о 1:

Моя ти дитинко солонка, моя! (12 складів)

Кудаж ти йдеш від мене, кудя? (10 складів)

Рибочко, лебідочко! верниж ти ся, верни! (13 складів)

В яким маємо два різні ритми, а се двох перших стихів і останнього. Два перші послугують ся амфібрахами; кінцевий хоріямб другого стиха лучить у собі вираз жалю і питання. За те третій стих починаєть ся і кінчить ся наголосом, повтаряючи по кождім наголошенім три ненаголошені склади.

Візьмемо N-о 4:

Дитинко моє, галочко моє, (10 скл.)

яблучко моє, сахарнеє моє! (11 скл.)

Одкотило ся, одщенило ся — ти од мене! (14)

Будова сього голосіня основана на злучі чотирьох ударних і 6, 7, 10 неударних складів. Розміщенє їх не даєть ся уняти в певне сталє правило, як довго нема в нас дальшої частини голосіня, але вже сей уривок — у порівнаню з N-о 1 — дає нам основу для деяких здогадів. Порівнаємо будови обох голосінь:

N-о 1.				N-о 4.					
⌘' ⌘	⌘' ⌘		⌘' ⌘ ⌘'	4/7	⌘' ⌘ ⌘'		' ⌘ ⌘ ⌘'	4/6	
⌘' ⌘	⌘' ⌘		' ⌘ ⌘'	4/6	' ⌘ ⌘ ⌘'		' ⌘ ⌘ ⌘ ⌘'	4/7	
' ⌘ ⌘	⌘' ⌘	⌘		⌘' ⌘ ⌘ ⌘'	4/9	⌘ ⌘' ⌘ ⌘		⌘ ⌘' ⌘ ⌘ ⌘ ⌘' ⌘	3/10

В обох разях видимо залежність виразу чутя від відношеня сталого числа наголосів до ненаголошених складів. Наголосів у кождім стиху — чотири. Нерівність же ненаголошених складів і нерівномірність їх розкладу дає нам вражінє філі, що поступенно виростає і на якийсь час зникає, що очевидно є природним вислідом ритму зфільованого чутєм горя серця і кровообігу голосільниці.

Свідчить про се і мелодія голосія, яку можна назвати співом через плач. Користуюсь записом з м. Мурафи, Под. губ., зробленим п. Мих. Задвірним від Марії Ліщучки.

Ди-ти-ноч-ко мо-я не-до-гу-до-ван-на-я, не-до-пле-
кан-на-я! Хто те-бе там го-ду-ва-ти бу-де? Хто те-бе,
Ма-неч-ко, до-гля-да-ти бу-де? Там пильну-ва-ти бу-де?
Ди-тин-ко мо-я, ди-ти-но! ор-лич-кож мо-я!
Чо-го ти по-ли-ну-ла од ме-не, до-цю мо-я?,
Го-луб-ко мо-я, зі-роч-ко мо-я! Хто те-бе
до-гля-да-ти бу-де? А як я бу-ду без те-бе те-пер-кі?
а яж ні-ченьки не спа-ла, тіль-ко до-гля-да-ла те-бе.

В інших голосінях знаходимо нерівномірний ритм речитатива дум, що відповідає, очевидно, епічному оповіданню про мерця, чи то про відношене живого до нього. Пр. н-р 199:

1. Моя й матінко — моя золотієїнька!

(2, 3, 4 стихи тогож розміру),

5. Як я буду — без вас звикать?

(6. той сам розмір).

7. Я буду рано вставать,

8. свою матінку споминать!

9 і 10 як 5 і 6

11. Буду я, моя матінко — малярів наймать,

12. та буду своєю матінку малювать.

13. Що я вже не змалюю,

14. так не такую.

15. А хоч і змалюю:

16. то ви мене не порадите,

17. ви мене не поставите.

18. Виж було раненько вставаете, та нас розбужаете — ховяєвами наставляете.

Ся ритмічність переплітаєть ся чисто пісенним складом (ст. 13—15), який в данім разі творить перехід від заводу до епічного оповідання 18-го стиха в формі думи.

Маємо серед зібраних голосінь іще один випадок впливу пісні на голосіне, а се закінчене н-ру 21: „Ой мабуть я, мабуть — марно свої слова трачу, да поїду (я), сяду край могили — да гірко заплачу“.

В гуцульських голосінях маємо комбінацію три і чотириударних стихів, що придає їм значно більше живости, ніж її маємо в голосінях згаданого нами вище типу.

Сі уваги про ритмічність голосінь — не тільки українських, але навіть взагалі — були конечні в огляду на необхідність ствердити, що голосіня є елементарними пробами пісенної творчости і народньої мелодії. Звернув уже на се увагу Ф. Колесса в „Ритміці укр. народ. пісень“ (Льв. 1907 ст. 41—3), але очевидно, питанє се тільки очікує належного розслідування і рішення.

Є ще інші докази на те, що голосіне належить до пісенно-поетичного відділу народньої словесности. Се — поетичний ритм, що вяже поодинокі логічні і синтактичні фрази таких випадкових імпровізацій у нерівномірно-ритмічну строфу. В тім згляді можна кожде голосіне без найменшого труду розбити на строфи о нерівноскладних стихах з одностайно цвоторюваними примітивними римами. Місцями риму нема, але се тільки хвилевий перерив, або уступка певному ритмови. Характерис-

тичною ціхою голосільного риму є його поява і внутрі стиха, напр. в здрібнілім — ойко,-іойки,-ойка голосінь із Лаврикова, або в українських: З Миколи — тай ніколи, не нажилась — не наговорила, з'обує — прогодує, доглядать — зберегать, малярі — крамарі-матері, бачили — виділи — здибали, Рим — Крим*).

Але й рим не всюди видержаний, подібно як се було з ригмом. Тому належить звернути увагу на дальші зародки поетичної творчости в голосінях. Маю тут на думці поетичні образи, форми, порівняня й епітети, що — навіть у разі браку певної ритмічності і риму — дають право великій частині голосінь на назву поетичного твору. У кожного мерця свої окремі епітети відповідно вікови й походженю, не тільки з ознакою чутя любови, але й із характеристикою його значіння для оплакуючих. Не лишаєть ся іноді без сеї картинної поетичної характеристики ні одна частина тіла мерця, ні його домовина, могила, ні в кінці — оточенє. Деколи сі епітети і порівняня, особливо з природи, переносять нас у глибоку глибину людського життя близько жерел давно забутого народнього світогляду**).

Перейдемо в коротці сі моменти, бо вони найліпше свідчать про первісний обрядовий характер і глибоку давність голосінь. На Гуцульщині заховав ся звичай вінчати незвічаного мерця з живим — судження. Парубок говорить про се виразно в своїм голосіню: „Ій, Анночко, с котров я маю си жинити“. На рос. Поділю є осібний обряд вінкоплетин, як на весілю молоді, з відповідними голосінями. Матери споминають з жалем у своїх плачах за неодруженими дітьми, що справляють їм таке вбоге страшне весіля, при чім зятем називають то могилу, то смерть. — Є й призыви зачиняти віконечка — ворітечка та не пускати небіщика з дому, що нам таки нагадує подібний весільний обряд. А в інших постійно питають мерця, коли прийде — припливе — прилетить у гості, в яким виді — та як

*) Звернув на се увагу В. Данилов в Київ. Стар. 1905, XI—XII ст. 202—4 в статі: „Одна глава объ. укр. народныхъ причтанійхъ.“

***) В українській етнології звернув на се увагу В. Данилов, особливо в статі „Порівняня весіля і смерті в українських погрібових голосінях“ (Україна, 1907, VI). До нього були деякі уривкові проби звязати сі частини ріжних діб культурного життя України в Київ. Старинѣ 1885, IX, стор. 73—84 (Малорусская похоронная причеть и мнѣическое ея значеніе), та в статях Е. Сѣдинского — „Сближеніе смерти съ рожденіемъ и бракомъ въ народ. поэвіи“, „Народныя представленія о загробномъ мірѣ“, „Погребальныя и поминальныя обряды в Подоліи“ (Подол. Епархіал. Вѣдом. 1885 N-о 18, 24, 1886, N-о 28 и 1887 N-о 9—10). З неукраїнських праць у сім напрямі важні студії д-ра van der Meulen про литовські плачі (1907), Барсова про великоруську причеть (1872) і Marianu про румунські (Inmormintarea la Romani 1892).

Його стрічати, угостити і чим. Сеж відгуки віри в окреме жите небіщика-духа, якого на тім світі стрітять рідні і приятелі і він оповість їм про горе живих і, взявшись за ручки з ними, може й у гості прийде. Обряди похоронні — ставити воду й хліб на вікні для „душі“, вказують ясно на тісну злуку поодиноких фраз у голосінях про гостину з сею глибокою давниною. Свідчить про се й отся фраза: „стенами літатиму — як голубка густиму, садками літатиму — як вазуля куватиму“. А се не виключно українська віра. Вона та сама й у Великорусів, і Білорусів, і Литовців, і Румунів, і взагалі у всіх народів, що завдяки повільному впливови новітньої культури і нового світогляду, не зірвали ще звязий з фрагментами прадавньої людської думки — віри.

Про тісну звязь голосіня з певним обрядом свідчить і захована декуди роздільність частин голосіня, які прикладають до певних моментів похорону. Вище було вказане на вінкоплетини. На тім же рос. Поділю є ще такий звичай: Як мерця винесуть на двір, родичі зупиняють домовину, ставлять її на землю, а старший з родини звертає ся до зібраних зі словами: „Люди, товариші і сусіди, покійник просить у вас прощення — простіть йому і прощайте!“ Люди відповідають: „Най Бог простить!“ — так тричі, по чім плачуть*). На цвинтарі-ж плачуть у Білоусівці, Под. губ.: „Діти мої (брати, сестри...), діти мої милі! стрічайте, бо йде батько (мати), пригортайте його, приголубте його — кукурудзко моя!“ В Сьомаках голосять: „А вийди, вийди N — та здібай свою сестричку (братчика, маму...) — а вийди N до неї, а прийми там її, а приголуб її, як я голубила, а нагодуй її в понеділок рано, а розчеси її, як я розчісувала, а вмий її з небесної роси.“ — Пінчуки кінчать похорон і голосіне формулою: „Вічная ему память, дай Боже ему небо, а нам здорове. Нехай з святыми спочиває, а нас довго дожидає. Дай Боже ему на тум світі царство небесне, а нам на етум світі, щоб Бог продовжив літа з дітками і товарицями**).“

Все те не випадкове, не самовільне — се строгий обрядовий канон, в яким голосіня творили колись основну складову частину, поки умовини культурного життя не виділили їх з похорону в толерований пережиток.

На обрядову сторону голосінь вказують і інші моменти, як діяльогічна форма питання (мерцеві) і відповіді (від імени мерця), або зазивів до мерця, як до живого. Можна-б се, що правда, вважати поетичним образом, але тоді він ледви чи був би так розповсюднений між усіма народами арійського пня, особливо між вище згаданими балто-славяно-

*) По запису А. Богдан — Сокольського в с. Соколі, Под. губ. Кам. пов.

***) Д. Г. Булгаковскій, Пінчуки, ст. 186—7.

романськими. В тих уривках діяльога і можна добачати ффрагменти колишнього похоронного обряду, в яким між иншими, звертали ся до вмерлих із подібними заклонами і зазивами, як до живого. Вважу тільки на похоронний обряд Рігведи (гл. „Похор. голос.“ ст. 53—4), в яким значна часть молитов похоронного чину має основу за розговор живих із мерцем.

Порівняна таблиця епітетів.

Переходимо до огляду епітетів, як головного складника голосіннь та всякої людвої словесности взагалі.

Прикметники	Дітам	Дочі	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Батькови	Братови	Сестри	Бабі	Дідови	Теті	Вуйкови	Кумі	Сусіді	Ятрівці	Дівчині	Парубк.
1 близенький, -ісінський	1	1	.	.	1
2 болячий	1	2
3 великий	1	3
4 вірний, -енький	1	2	.	.	4
5 вижураний	1	5
6 виробляний	1	6
7 вислабований	1	7
8 висушений	1	8
9 годний	1	9
10 голодний	1	10
11 добрий	1	11
12 дорогий, -енький, -есенький	8	6	.	4	1	2	2	1	.	.	.	12
13 дрібненький	1	13
14 золотий, -ісінський	1	2	2	.	4	14
15 коханий, -енький	1	15
16 любий, -ісінський	2	1	5	6	.	2	1	1	.	1	.	.	1	.	.	1	.	16
17 малісенький, -енький	1	1	17
18 милий, -исенький	1	1	3	5	1	1	.	1	1	18
19 (на)мальований	1	.	1	1	.	.	1	1	.	19
20 накрєйдований	1	20
21 невінений	1	21
22 невиджаний	1	22
23 невиколисаний	1	23
24 недогодований	2	24
25 недоплеканий	1	25
26 недорослий	1	26
27 недотішений	1	27
28 недружений	1	28
29 незабутний	1	29

Прикметники		Дітям	Дочці	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Батькові	Братови	Сестрі	Бабі	Дідови	Теті	Вуйкові	Кумі	Сусіди	Ятрівці	Дівчині	Парубк.	
30	ненаглядний	1	30
31	неймовірний	1	31
32	нещасливий	1	32
33	пишний,-енький . .	.	1	.	1	.	1	1	1	.	.	33
34	рідний,-ісенький .	1	1	3	1	1	8*	15	3	4	3	.	2	34
35	сивесенький	1	.	4	35
36	сивий	2	.	.	1	36
37	слабе(се)нький	1	1	37
38	славний	1	1	.	.	1	38
39	солодкий	3	.	2	.	.	2	2	2	.	1	.	.	1	.	.	.	1	.	39
40	срібний,-ісенький -енький	2	1	1	.	5*	2	1	40
41	старе(се)нький	8	8	.	.	1	1	41
42	сумний	1	1	42
43	сухісенький	1	43
44	тяжкий	1	44
45	чорнобривий	1	45
46	щирий	1	46
47	ясний	1	47
І м е н и к и																				
48	ангелик,-ятко . . .	2	.	1	48
49	батенько,-ечко	49
50	бабка,-очка, -уненька,-усичка -уся	50
51	билиночка	1	51
52	братік,-іейко, -тчик	52
53	верьєда	1	53
54	вимітальниця	1	54
55	виноградчик, -очок	1	.	.	.	5	55
56	вешенька	2	.	.	.	2	56
57	вірниця	1	57
58	вуєчко	58
59	газда	59
60	галочка	1	60
61	голуб,-ка,-чик, -чичок,-ятко, -очок,-я,-очка, -онька	5	14	13	5	3	17	11	2	3	.	1	.	1	2	2	1	.	.	61
62	горювальник,-иця .	.	1	.	.	.	3	1	62

*) Два рази з приставкою „най-“.

	Імєники	Дітям	Дочці	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Вагъкови	Братови	Сестри	Баби	Дідови	Теті	Вуйкови	Кумі	Сусіди	Ягрівці	Дівчині	Парубк.	
63	господар, -ик, -енько, господиня	.	2	1	6	1	63
64	гребець	1	64
65	дєдик	1	65
66	дитиночка, -ятко . діти	1	2	66
68	дівойка	68
69	дідуньо, -унчик	68
70	добрінечка	1	70
71	доля, -енька	1	.	1	71
72	доця	1	72
73	дружина, -очка -онька, -дружи- не мій	15	73
74	душєйка, -ка	2	1	74
75	дядя	75
76	жалоба, -ібниця	2	76
77	зазуленька, -ечка -ька, -енько мій . .	.	5	.	1	.	14	.	1	1	.	77
79	заступниця	1	79
80	здоровє	1	80
81	зернєчко	1	81
82	зіронька	1	82
83	золото, -тко	1	2	1	83
84	іскальниця	1	84
85	кавалєрочок	1	85
86	канарєчка	1	.	.	.	1	86
87	карочка велика	1	87
88	картина	1	88
89	квіт(оч)ка	5	89
90	кидальник	1	90
91	княгиня, князь	9	7	1	1	91
92	колосочок	1	92
93	комашєчка	1	93
94	копільник	1	94
95	кормилєць	1	95
96	королейко	1	96
97	косарик	5	97
98	коханочка	3	98
99	крашаночка	1	99
100	ластівка, -очка	2	.	.	.	6	.	.	1	100
101	лебєдочок, -ідоч- ка	1	2	101

І м е н и к и		Дітям	Дочці	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Батькові	Братови	Сестрі	Бабі	Дідови	Теті	Вуйкови	Кумі	Сусіді	Ятрівці	Дівчині	Парубк.	
102	люба, любка,-чик	.	.	.	1	.	1	1	.	1	1	102
104	маківка	2	1	104
105	мамка, мамочка, мамунейка, ма- тинька, матінка	(1)	.	.	.	105
106	місячик	1	106
107	міщаночка	1	107
108	молотничок, мо- лотільник	2	108
109	мужинець	1	109
110	мучиниця	1	110
111	надія	1	111
112	ненька, ненько	112
113	нешасниця,-ичка	.	1	.	.	.	1	113
114	нужда гірка, стра- шна (без мужа)	2	114
115	одрада	1	115
116	омелиночка	1	116
117	орел	1	1	117
118	охвещерочок	1	118
119	павочка	2	.	.	.	1	119
120	паняночка, панич	.	2	2	120
121	пара	2	121
122	пастух, пастушок, -шейка	1	3	122
123	переміночка	2	1	123
124	перепелочка	1	124
125	плугатор	3	125
126	побігунчик	1	126
127	погонич	2	127
128	покривонька, по- кривочка, -пя- тінка	12	128
129	половина	1	129
130	помазушка	1	130
131	помітушка	1	131
132	помічник,-иця	1	1	132
133	порада,-ниця,-ик, -онька,-очка	2	.	12	4	.	.	1	1	133
134	послужка	1	134
135	потішенька	2	3	1	135

	І м е н и к и	Дітям	Дочці	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Батькові	Братови	Сестри	Бабі	Дідови	Теті	Вуйкові	Кумі	Сусіди	Ятрівці	Дівчині	Парубк.	
136	правда, правдо- ка, -онька	1	1	4	.	8	136
137	приятель, прия- тель, -лька	4	.	2	137
138	прачка	4	138
139	прядка, -ха	3	1	139
140	пташка	2	1	140
141	птичка	1	141
142	пчілочка	1	142
143	рахманинка	1	143
144	рибонька, -очка.	2	1	144
145	робітник, -ця, -чок	.	2	2	145
146	родина, родиноч- ка, -ителька	3	2	2	.	1	146
147	рожа, рожевая квітка	5	147
148	розвадниця	1	148
149	розлука (вічна) . .	.	1	.	1	.	1	149
150	розмовочка, роз- мовонька	5	.	1	150
151	роскіш	1	.	1	151
152	сестриця, -ичка, -ойка, -унейка	152
153	серце	1	1	153
154	синку мій	3	154
155	скитальниця, ски- тальничок	1	1	155
156	слово, -ечко	2	156
157	сокіл, -оля, -тко, -олик, -онько . . .	2	1	5	5	.	1	6	4	157
158	соловейко, -еєчко -ейчик	1	.	2	1	.	.	12	158
159	сонечко	1	1	.	.	1	159
160	споминки мої	1	160
161	старанник	1	1	161
162	сторож прихорош	1	162
163	страдальник, -иця	1	.	.	1	163
164	стрижок	1	164
165	сусіда, сусідочка, -онька	165
166	тато, татко, та- точко, татунень- ко, татусенько	166

І м е н и к и		Дітям	Дочці	Синови	Мужови	Жінці	Матери	Багькови	Братови	Сестрі	Бабі	Дідови	Теті	Вуйкови	Кумі	Сусіді	Ягрівці	Дівчині	Парубк.	
167	тетка, тітуса, ті- тусечка																			167
168	каличка		1																	168
169	тополечка		1																	169
170	утїнка,-очка						2													170
171	утїха			1																171
172	фіялочка		1																	172
173	хазяїлка,-ін		1		11															173
174	черешенька						2													174
175	швачка		8						1											175
176	щастє		1																	176
177	щєбетун,-юшка	1	1	2				1												177
178	щєпочка		1	1																178
179	яблучко	2		1																179
180	ягода,-їдка	1	3																	180
всїх голосїнь .		11	40	46	43	2	64	42	11	9	5	2	2	2	1	3	2	1	1	287

Розміщенє епітету на українських землях вказує перш усього на значне число незалежих одно від другого голосїнь, себ-то на їх ориґінальність, на скілько може бути про неї мова в імпровізаціях людей, що живуть у приблизно однакових умовинах житя. Сими спільними умовинами вважаю сельський побут і момент смерти. З другого боку однакові умовини дає нам спільність людських почувань і їх картинного виразу, через що — милий, дорогий, любий, солодкий... пташка, серце, щастє, сонечко... можна ужити всїм усюди, без посуду з чужого боку про яке небудь запозиченє. — Те саме належить сказати й про цілий ряд епітетів з природи, — сокіл, зазуля, вишня, тополя, дуб, маковка..., що вїшли вже в плоть і кров арійської, особливо аріо-европейської поетично-картинної мови. Остаток епітетів можна звести до означеня відношеня мерця до живих, або до опису його житя — отже до значеня найбільш яркого виразу ориґінальної імпровізації на певну тему. До таких епітетів зачислимо: вижураний, виробляний, висушений, голодний — розвадниця, споминки мої. Більше годї знайти.

Здавалоб ся отже на підставі огляду епітетів, що українські голосїня дуже одновидні повтореня-варіанти певних усталених шаблонів. Коли одначе приглянути ся ближше їх ріжноманїтности, розміщеню й узгляднити їх злуку, то переконаємо ся, що така гадка не стїйна, бо-дай для голосїнь більшости українських земель, в яких стрічаємо свого

рода усталену форму голосіня, але далеко не на стільки, як у народній пісні, або казці. В пісні і казці маємо дійсну варіацію одного первісного епітету, але в голосіню сього нема, а коли є, то в дуже незначній мірі, про що низше й буде мова.

Стверджують те деякі поетичні картини смерти, що творять природний перехід від епітету до мотиву. Вони на вид тотожні, але ніколи не запозичені: — яблучко одкотило ся, щіпочка одщепила ся, вишенька зацвила і відцвила, вишеньку вітри зломали та листки на ній оббили, соловейки і зазульки одщобетали — одкували, у людей весіле — у мене похорон, сирій землі віддалам, зять — мурава зелена, тайного князя обібрала собі, зі смертю одружилась. Тай інші поетичні картини, як — „василечками пролітала, слізоньками поливала“, або „дубочок — батько“, „батенько чужий — дуб сухий“, „холодна стіна — чужа чужина“, та згадки про гостинці — тільки стверджують, що в голосінях маємо продукт самостійної поетичної творчости — випадкової імпровізації, що по нинішній день заховала ся в певній загально принятій поетичній формі. Думати-ж на сій основі про неоригінальність голосінь — значить стільки, що вважати взагалі народну словесність чимось дуже проблематичного походження, без значного уділу в її витвореню самого народу.

Що епітет і поетична картина голосіня — продукт самостійної поетичної уяви і творчости народного духа, вказують на се й мотиви голосінь. Їх можна і належить розділити на дві великі групи: лірично-картинну і епічно-описову. В першій групі переважають моменти широкого чуття і поетичної уяви, в другій спомини з життя і його реалістичного зображення. Після сих груп і розставлені поодинокі мотиви в студії „Похоронне голосіне“ (ст. 19—21). А що до поданої там таблиці мотивів годі на підставі сього матеріялу додати що-небудь основного, тому сеї таблиці тут і не повторяєть ся.

Переходимо до розбору голосінь. По своїому змістови вони складають ся — з окликів, що періодично повтарають ся і з синтактично-граматичної злуки поодиноких окликів у льогічну цілість. На сій канві мережить поетична уява імпровізатора поодинокі образи туги-болю, переплітані епічними оповіданнями зі спільного живому і мерцєви життя. Отже головною основою кожного голосіня вважаю оклик: ох, ой, і, ей, вейльо, ах... дитиночко моя, матінко моя і т. д. Коли додати до сего оклику цілу скалю ніжних прикметників — солодка, дорога, золота... дістаємо вже льогічну фразу. Дальша злука двох льогічних фраз: оклик + прикметник (оклик + іменик) дасть нам поетичну картину, в роді: „ди-

тинко моє — галочко моє". І в однім і в другім разі перед нами закінчені льогічні, чи там художні фрази — підмети, але не цілоти — без присудка. Присудком буде инша фраза, як: „одлетіло ти од мене“ (галочко), „одщепило ся од мене“ (яблучко). Такий поетичний образ із помічю ритму і риму дає нам суцільну картину горя матери, уняту в ярку граматично-синтактичну фразу. Ся фраза й є основним ліричним мотивом. Все дальше може бути лишнім, коли більше нема, або тільки випадковим розвитком мотиву, чи там суми мотивів, з помічю яких оплакуючий оправдує як раз такий, а не инший вираз чутя болю.

Найяркійшим приміром такого розвитку одного ліричного мотиву в сій збірці вважаю N-о 214, який весь виповнений зображенем горя осиротілої дівчини, та N. 66, з богатою ритмом і римом імпровазією матери по синові.

Природний перехід від ліричних мотивів до епічних творять епітети. Дитину величає мати — радістю, утіхою; про матір говорить сирота — правдонько моя, порадице, покровонько; про газду голосить вдова — стараннику мій, горювальнику. З сими епітетами приходять ся кождому імпровазіаторови влучити близше пояснене. І так мати споминає про радість, яку мала від щибету дитини, що з заранку не давала їй спати, або про се, як дитина лазила (N-о 5) — без чого у неї не буде більше ніякої радості. Иншими характеристичними ціхами природного розвою певного епітету до повного голосія можуть послужити н-ри 26 і 47. В н-рі 26 голосить мати: „Моя роза повная, моя роза червоная — моя ягода повная, і мій цвіточок, і моя крашаночко!“ і безпосередно за сим розвиває свою гадку: „Да як весна настане, да виду я у садочок, да і цвіточки цвітуть... і як люди ожидають, як первий цвіточок розцвітеця і всі радуєця і всі веселяця... (на Великдень) одно другому показує крашаночку, чи гарна...“ Вона, очивидно, взяла в основу порівнане: мати — садочок, дитина — цвіточок весняний, і друге: мати — дівчина, дитина — крашанка великодна. Розумієть ся, що се порівнане появилсь в уяві осиротілої матери тільки пізнійше самохіть, на початку ж у неї був тільки епітет пестоші — роза, цвіточок, крашаночка; протиставлене і порівнане появилсь на основі може й не свідомої асоціації ідей; цвіт, весна дитина, мати. В н-рі 47 мати назвала дочку „зіронько моя“ і зараз вставила фразу: „ти-ж то мені ясно васвітила, тай скоро загасла“, яка лучить ся тільки з епітетом, а з рештою голосія не стоїть ні в якій звязи.

В инших равах картина витворюєть ся не з епітету, а з дрібної гадки, напр. як мати коло воріт визирала своїх дочок, яку розвиває голосільниця в просторім живім оповіданю, як покійна мати гостила їх

у себе та про все розвідувала (N-о 168), або в голосіню замужної дочки по батькові, що доглядав їй дитину й обісте (N-248).

Є навіть випадки, що все голосіне від самого початку основане на чисто матеріальній основі, отже з перевагою епічного мотиву і з слабкими фрагментами ліричного мотиву в одних окликах (без глибшого чуття), чого наглядний доказ маємо в голосіню за сусідкою. Але трапляється голосіне, хоч основане на чисто матеріальній підкладі, з виразом глибокого чуття, засвідченого природним розвитком змісту і логіки оповідання; приміром чого служить нам N-о 255 з імпровізацією дочки — наймички на похороні батька. До голосінь з перевагою одного матеріального мотиву належить зачислити ще N-о 128—136, та 138 і 140, в яких вдова побивається на спомин гіркої долі дітей-сиріт.

Часто уживаною канвою голосіня являється протиставлене смутних подій смерті-похорону сподіваним веселим — життя. Примірів тому дуже багато, бо зародки сих аналогій подібують ся майже у всіх голосінях, але стрічаються і такі, що збудовані переважно на такій основі, напр. н-р. 11.

Розвій поодиноких мотивів не всюди оригінальний. Замітно се вже по часті в групах голосінь з одної місцевости. Але в них переважає радше спільна зовнішня форма, або яка частійше уживана фраза, що очевидно стала свого роду характерною рисою — так сказати-б канвою голосінь сеї місцевости. Очевидно, що се не запозичене, бо спільні ряди голосінь одної місцевости фрази лучать ся з рештою оригінальних фраз в одну логічну, поетичну і драматичну цілість.

При запозиченнях се переважно не буває. Примірів того в зібраних голосінях доволі. В N-о 159. (Товмачик) питається сирота мамі-покійниці — „Звідки ми си на вас подивимо...?“ і безпосередно по тім питанню голосить: „вже ваші сліди позаростають“, чим і кіпчить голосіне. Записано воно правда зі слів старої баби; але в інших записах від неї ж не трапляється такий наглий малоумотивований перехід — тому й вважаємо дане голосіне відповідаючим даному примірови. — В голосінях із Лубенщини говорить ся часто про малярів і крамарів — що не малюють та не продають матерій, та прирівнюють чужу чужину до холодної стіни. Злука тих спільних фраз із рештою голосіня часто дуже слаба. От в н-рі 184 чергують ся вони так: „Де ті малярі... Де воно вас, матінко, прищепить... Прищеплю вас... Прихилю ся до холодної стіни... Та і ті сіни і та хата — не та правда... не та утіха.“ — В н-рі 197 питається дочка матери, коли вона прийде... „столи застелені, їсти наготовлено“, і зараз: „та їх тепер не списать, не купить, та їх нігде узять... заслужить“. Се очевидна приставка чужої перенятої фрази без простої звязи з попередніми. В н-рі 208 по фразі „заберіть нас з собою... щоб нам чужі батьки і рук

не потирали“ сирота голосить: „та прихилю ся до холодної стіни, то холодна стіна мене й не нагріє... чужа чужина не пожаліє“. Тут чуємо брак посереднього запитаня, в роді „до кого прихилитись... хто нас пожаліє?“, але голосільниця пропустила сю фразу, бо була захоплена иншою про холодну стіну і чужу чужину, яку то фразу з давна відай запам'ятала. Кінець сего голосіня рівно-ж перерібка поговірки: „у тітки — свої дітки“ в формі: „будем чужим матерям годить. Та тітка-ж, моя матінко, своїм діткам мати, а нам же, моя матінко, не буде“. — В 195 н-рі виступає ся неумотивована злука фраз іще більше яскраво: „та ми-б заслужили, та собі матінку купили. Та передам я яблучко — то загниє, а передам булочку — то зацвигте“. — В голосіню по батькови N-о 205 говорить ся весь час про гостину батька у дітей-сиріт, — а кінчить ся запитом: Чи я, тобі, мій таточку, питочки не давала, чи постілоньки не перестилала?“ Як вказує походженє наведених номерів, сі повтореня чужих фраз, без очевидної звязи з рештою голосіня, визвані великим розповсюдненєм імпровізованих плачів у Лубенщині. В инших місцевостях се менше помітно, бо за мало зібраного матеріялу. Нічого дивного, що серед тої маси голосінь із Лубенського подібуеть ся навіть одно з очевидним впливом великоруської причети. Є се н-р 240, в яким стрічаємо слово — эта хатонька, людський глас, та закінченє: „повій вітриньку, одсунь кватирочку, та розбуди мою дитиночку“ звісне тільки у Великорусів*).

Старинною особливістю голосінь уважаю ще деякі синтактично-граматичні пережитки. До них належать: заміна однини множиною, або злука їх та заміна родів. Множини вживають матері, звертаючись до вмерлої дитини: дитинко, чому не обізветесь, не заговорите? (2), ви мені не одрекли, донечко (17); доню, хтож мене доглядатимуть? (19); Синку, мене мете додержувати (60); нас сирітков лишили (169). Дитину величає мати часто збірним: мої діт(очк)и, мої діточки — колиж я тебе дождусь? До дочки звертаєть ся з назвою: синку мій, донечко! (10, 17, 40).

На основі всього сказаного можна поставити слідуочу теорію формованя і розвою голосінь: голосіне зродило ся з окликів болю в приводу страти дорогої людини. Оклики лучили ся в часом у ряд поодиноких гадок-висловів, що означали відношенє живого до мерця і навпаки. Сі вислови, нераз у формі одного епітету, розростали ся до величини самостійних поетичних порівнань — картин і їх суми, лученої

*) див. „Похоронне голосіне“ ст. 20, мотив 13.

в одну цілість, як ритмом і римом, так і провідною гадкою всякого голосіня взагалі — звеличити прилюдною похвалою мерця. Сею гадкою лучить ся голосіне з обрядом похорону, складовою частиною якого воно й стало. З моментом тісної злуки вільної принагідної імпровізації з обрядом, голосіне починає каменіти в своїх поетичних оборотах — картинах, поки зовсім не перейшло як певний означений канон у репертуар обрядових плачок-голосільниць. В сій стадії закаменілости застав голосіне християнство, яке і звертаєть ся перш усього проти нього. Християнський похоронний обряд випер, очевидно, давній звичай найманого оплакування, але не зміг побороти природного чуття-горя і його виразу у дійсних жалібників. Голосіне оживає знов як імпровізація і зливаєть ся в своїх формах по части з давніми речітатівами заводу, (прадавні порівняня і картини з природи, епітети), та прилучає до них ряд нових елементів, узятих переважно з нового християнського світогляду. Хоч у тій стадії голосіне не є вже в силі самостійного розвитку, хоч воно часто послугуєть ся готовим образцем, то все таки воно задержує ще в значній мірі ціхи самостійного лірично-епічного твору і як такий займає в народній словесности місце обрядової поезії.

В звязи з похоронним голосінем належить згадати і т. з. жартовливі та сороміцькі голосіня. Одні з них витворили ся тільки на основі уривочних фраз, що й без звязи з текстом повні комізму. Приміри на се находять ся вже в голосінях. І так: удова гуцулка, побиваючись за мужем приказує: „Гвавту, розвеселіт мене, люди“! (108), або жінка докоряє паниці мужови, що її часто катував (127), або як діти плачуть за мамою і приговорюють: „Тато маму поховає — за другою пошукає“ (140). В Товмачику голосила вдовиця за одною з чотирох доньок: „Не буде се вже вуйко Яків журити, що аж штири дівки має вінувати, бо се вже лиш три лишило“. Старуха Марійка Дутчак Мадуракова з Товмачика повідає і таке, як мати голосила за дитиною: „ой дитинко моя, дитинко! Та вже дяк іде! А то ще не так буде, як ксьондз прийде“. Або: „Ой добро моє, дитинко! тож тос від мене полегло“. А як Москалюка ховали, голосила жінка: „Ой любцю, мій любцю, який ти файний лежиш — як би я коло тебе спала!“ — З незвісного жерела маю ще такий уривок голосіня чоловіка за сином: „тож то ти, сиону, красний був, тож то ти делікатний був! певне тебе якийсь пан родив“. Згадати, ще реалістичну вказівку на причину смерти батька, що після голосіня сироти: капустиці смашної наїв ся і смерти нажив (Убіне), дуже подібну до одного староримського напису на памятнику дочці, що через страву або напій зійшла зі світа (Sabrol - Leclercq: Reliq. epigraph. N-o 3397), та

ніжний спомин про те, як небіжка дочка в маминій голові „вошичок ськала“ (28), ми маємо аж надто примірів, як легко дійти тут до комізму. Треба тільки вилучити сі фрази з голосіня — і комічна фраза готова.

Таке сталося і в голосінях - анекдотах. Чоловік забаг яєць, або й ковбаси, заки жінка зварила їх — він умер. Жінка починає голосити й приговорює: „Чоловіче, жура моя! чоловіче, ти на лавці — а під печев твої яйці“ (Раранча). Чоловік... не успів дошити стріху на хаті — тай умер. Вдова приказує: „...яечка лежат, ковбаска висит, діра не зашита“ (Брідщина). У иншої вмер муж шкіродер (лупій), різник як раз перед Великоднем (свяченими яйцями), вдова голосить: „газдику мій солодкий! хто мені затне, заголит, та залупит? хто мені притисне? Недалеко було до яєць дотрутити — а ти не дотрутив! Жура моя, жура! незаткана діра (роз. в стрісі): — а ти казав, що зашиєш — а ти вмер та лишиєш“ (с. Богдан, Мармар. стол. від п. Стрипського). Инша коротша версія: „Ой пхав, пхав — до яєць не допхав“. В Раранчи передають се голосіне так: „ч. ж. м. лишила ся дирка твоя. Ч. ч! хто мене буде годувати? Ти все мені то заголив, то залупив — а тепер хто буде за мене дбати?“ Знають се голосіне і в Товмачику тільки у фразі про незашиту діру в стрісі.

В Головах передають сей анекдот так: „Ий, газдику мій, щіросте моя! Хто мені заголи, хто мині залупит, хто мині забє, хто мені притисне як тїнь“ (Чоловік, як кїнь таскав великі оберемкі рішя з ліса).

Сюдаж належить додати і голосіня-імпровізації на певну злобу дня. Люди в с. Каменій Криниці, Балт. пов. Под. губ. не дуже любили свого попа Великоруса в центральній Росії, тому мати виразила се в голосіню по синові: „Ой сину ти мій! До чого-ж ти, сину, дочекав — щоб тебе кацап ховав“ (запис. К. Широцький від свщ. О. Б.) Або голосіне сестри за небіжкою, якої священник не хотів за її жите в почотом (паралою) ховати, в яким вона у всім стала винуватити священника. (Оповідав про се священник в с. Вікіт).

До голосінь - анекдотів належать і такі, в яких висміваєть ся нещирій жаль удів, готових зараз шукати розради в другим мужем. Є їх кілька. В Київщині співають: „Мій милий чорнобривий — щось так дуже захорів — киселику захотів! — Ой, цить, не вмірай, ти надежда моя — дожидай, дожидай, радість довга твоя! — Ой пішла я по селу — добувати киселю — Гей ц. н. в м... А ще кисіль не скипів — а вже милий задубив — Г. ц. н. в... А я добра була — киселику йму дала...“ В Підмонастирську коло Бродів говорять, що вдова пішла на весіле, тай забула про похорон. По дорозі стрітило ся весіле з похороном, баба - плачка приказує: „Знаю, умію плакати - ридати — та не

знаю, як тя назвати“. Вдовиця, зачула се в весільнім поході і пританьовуючи заспівала: „Федько́, Федько́, Федько́ — звав ся!“*) Манжура подає в своїх „Сказках, Пословицях...“ таке: Жінка журить ся в хаті по небіщикови мужови: „Чоловіче мій, та дружина моя — тиж було ваореш і насієш: огірків, кавунців та динь...“ Як дійшла до „динь“, зачастила у долоні — „динь, динь, динь“ та по хаті в танець пустилась. (Укр. 1907 III ст. 231). — В с. Богдані Марм. стол. приказують про жінку, що зразу не хотіла за мужем голосити, — а опісля з конечности, бо плачка не прийшла на час, стала так заводити: „Руно моє, руно — том ті дала дурно, тай миску пшона тай голошу сама! Беріт, попе, кіло — тото ваше діло, а я за тим дрижу, що за дверми вижу.“ В Головах записав п. Шекерик Доників іще більше реалістичне. Вдовиця голосить: „Ий ни можу темити, хто мне ме... (любити)!“ Любас відповідає: „Ги, ги, ги — буду я.“ Жінка заводить далі: „Ий колиж тото буде — еє?“ Любас басом: „Скоро розийдут си люде!“

Коли зважити іноді до грубости наївний реалізм великого числа голосінь, який дозволяє вдові свобідно згадувати звичайне у селян спільне подружнє спанє (напр. в голосіню з Сьомак, Под. губ. питає вдова: „з ким я буду спати“, або в гуцульськїм голосіню: „такий ти файний — як би я з тобов спала“), та наївне загальне почитанє культурно первісними народами родильного члена, то можна-б у сих сороміцьких голосінях добачити навіть глибоку старину. Вказує на те колисанка готентотська, в якій мати вихвалює сильну будову своєї дитини і межи иншим говорить таке: „ти, що маєш сильного члена, будеш ти родити сильних і богацько дітей“ (Globus, XII, 278. Müller Fried. — Allgem. Ethnogr. Wien, 1879, ст. 108). Нині, одначе, коли ся наївна ширість пропала — в данім разі можна говорити про такі голосіня, тільки як про плід сороміцької словесности. А що вони старого походження, про те свідчать часті спомини в них про найманих плачок. Згадуєть ся про них і в співанці про близьку смерть із Богдана, Марм. стол., в якій вмираючий роздає своє майно... „А тим посестричкам — пасіку з пчолами, щоби за мнов голосили — від хати до ями“.

Нові записи голосінь прислали з:

Лаврикова, Равськ. пов. Андрій і Пилип Сало через п. З. Мохнацького	14
Волосянки, Стр. пов. п-на Олена Охримович	2
Товмачика, Кол. пов. і Річки, Кос. пов. п-на Олена Кисілевська	17

*) Гл. дальше ст. 26: Приказуване по умерлим.

Тростянця, Свят. пов. п. Осип Михалецький учит.	6
Річки, Кос. пов. п. О. Марков, студ.	3
Річки, Кос. пов. п. Л. Якібюк різьбар	4
Криворівні, Кос. пов. п. В. Гнатюк	10
Голов, Кос. пов. п. Петро Шекерік-Доників	4
Голов і Тюдева п. Пет. Дудек учит.	5
Жабє-Магура, Кос. пов. п. Мих. Кузьмак, учит.	2
Ошихлібів, Буков. п. І. Гронський, учит.	1
Раранча, Буков. Олександр Рак	7
Под. губ. с. Мельниковець — П. Лисоволин, учит.	3
— Петримане, Ушиц. пов. Д. С. Дячина	1
— Кастанівки і Тимонівки, Ямп. пов. п. Микита Бачок	2
— Сокола, Кам'ян. пов. п. А. Богдан — Сокольський	3
— Журавлівки, Брацл. пов. п. Т. Бурачок	8
— Сьомак, Білоусівки, Михалівки, Баламутівки п. К. Широцький	22
— м. Мурафи п. Ю. Александрович	5
— с. Рачки, Брацл. пов. діякон Мел. Грушицький	3
Київ. губ. м. Павлочі, Сквир. пов. П. П. С. Брояковський	6
— с. Немирова, Обух. пов. п. Ю. Александрович	3
Курс. губ. с. Шебекина, Білгород. пов. п. П. К. Тарасевський	8
	всіх 139

Передруковується голосіння в отсих видань:

А. Метлинський — Народ. южнорус. п'єсни, Київ 1854.

С. Браиловський — Похоронныя причитанія южнаго края, Рус. филол. Вѣстн. (РФВ) XII, 1884.

Кіевская Старина (К. Ст.)

Д. Г. Булгаковський — Пинчуки, СПб. 1890.

В. П. Милорадовичъ — Сборникъ м.-рус. п'єсенъ Лубенскаго уѣзда Полтав. губ. (Сборн. Харьк. Ист.-филол. О—за, X, 1897) ст. 178—222.

А. Н. Малинка — Малорусскіе обряды, повѣрья и заплочки при похоронахъ, (Этнографич. Обзорніе, 1898 III).

В. Шухевич — Гуцульщина, III.

Перекладів і перерібок голосінь як у „Rocholani“ Кльоновича, або у Терещенка — Бытъ русскаго народа, III, ст. 90, та літературного на смерть Шевченка (гл. Основа, 1861) не втягаємо сюда, як також не придаємо особлившої ваги дрібним записам К. Wójcickiego — Zarzysy

domowe, III, Ruś Podlaska, Warsz. 1842 ст. 335. та в Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej XII Kraków 1888 ст. 227, бо вони звісні з інших місць. I. C.

I. Відповіді на квестіоннр у справі голосінь.

В 39. ч. Хроніки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові в 1909 р. ст. 38—9 був надрукований отсей квестіонар:

1. Чи є звичай голосити по умерших?
 2. Хто голосить? Рідня, чи наймані плачки?
 3. Чи голосять усі члени родини, чи тільки деякі особи, і в яким порядку?
 4. Чи голосять і мужчини?
 5. Як нема рідні, чи голосять чужі і то з власної волі, чи ні?
 6. Кілько і як платять плачкам? (Грiшми — натураліями — угощеним?)
 7. Чи у плачок тексти голосінь незмінні, чи за кожним разом змінюють ся?
- (Голосіня плачок належить записувати докладно, з поданем імени плачки, її віку, від коли займаєть ся сим ділом, місцевість).
8. Чи принято учити ся у професіональних плачок голосити?
 9. Чи переймають одна від другої голосіня? А може і вправляють ся наперед жінки в своїх кружках у голосіню?
 10. Чи не вміти голосити вважаєть ся великим соромом, а вміти голосити приносить честь?
 11. Які голосіня бувають: прозою (звичайною мовою), чи стихами? Котрі вважають ся красші?
 12. Чиє голосіне більше подобаєть ся, дуже голосне, чи дуже довге?
 13. Чому плачуть? чи щоб віддати послідню услугу, чи для відпущеня гріхів?
 14. Коли зачинають голосити? (В хаті зараз по смерти, при укладаню на лаві, в труну, при виносї, по дорозї на кладовище, на могилі?)
 15. Чи голосять на поминках — у третини, девятини, сороковини, річницю; на Святий вечір, Великдень, Задушну суботу?
- Голосіня рідні й неплачок можна записувати без подаваня назв осіб, але належить вказати, хто за ким плаче (мати за дитиною, вдова за мужем, дочка за батьком...), та місцевість.
16. Чи нема в вас жартовливих голосінь (перелицьованих, насмішливих народій)? Які вони?

У відповідь на нього можемо подати деякі описи. Передовсім звернемо увагу на те, що зібрати голосіня можна хіба в часі самого похорону, бо: „коли нема смутку — не хочеть ся казати“, доносить п. Якібюк в Річки, Кос. пов. А друге, се те, що „за хавяйков плачуть мужі тихо і не голосять“ (Кіев. Стар. ХХ в статі Ящуржинського), тому мужеських голосінь у нас тільки два, та одно парубоцьке.

Технічні вирази на голошене за мерцем обіймають невеличку скалю. І так, в Викотах, Самб. пов. — наказують, а в Скваряві — співають, в Ботелці, Турч. пов. — плачуть, йойкають, хвалять. На Гуцульщині приказують, голосять, приповідують. В Салашах коло Угнова — заводять, приказують, наговорюють. В Каменецькім і ин. таки заводять“. На Україні — голосять і причитують.

Не маючи нічого з глибокої Бойківщини, подаю тут кілька заміток, висказаних перед шести літами небіщиком свящ. Г. Чайковським в Ботелки Нижної. Плачі в часі похоронів справляли на него вражінє свіжої імпровізації з повторюваними (т. є. усталеними вже) поетичними зворотами, як: „тут твоє гадівство — вітер ті не дійме — в тверді замки (замкнули ті) — твої дороги, стеженьки заростуть травов. — Що дітоньки будут чинити, а хто їм подаст їсти, а сироти до кого ся пустят!“ Зрештою споминають світлі — радісні хвилі життя та приказують ріжну всячину. Звичайно плачуть жони, а на дворі йойкають. Плаче тільки своїна, а „як не є кому за нев сплакати“, то се значить, що „не є єю похвалити за щось, за котре.“

Крім плачу заховали ся на похороні ще деякі звичаї. Отже — ярмо обертають, дошки з-під мерця викидають через вікно — бо на тім світі все йде відворотно, як з байок виходить. Стільки покійний інформатор*).

I. C.

I. Голосіня в селі Волосянці, пов. Стрий.

За помершим голосять, по місцевому „заводять“, усі дорослі жінки, що належать до родини.

Найманих плачок нема. Як умре який бездомний комірник, що не мав рідні — то заводить за ним жінка з тої хати, де він мешкав — але не все, лиш як „має добру дяку“, то є, як хоче.

*) Не любив небіщик назви „бойки“, бо вона звучала для него якоюсь ганьбою і реплікував на неї так: „Як ся народ називає — то він сам знає, а як го другі називають — то му нич до того!“

Давнійше не міг бути похорон без заводин і для безрідних наймали плачок — за горівку або сир, солонину, хліб і т. и.; назви „плачка“ в селі нема; для означеня кажуть: „тота жонá, що заводила.“

Мущини не заводять, навіть найблизші, за те коло тіла вмерлого в хаті і перед хатою заводять усі кривні і посвоячені жінки, а також куми і сусідки. Підчас того, як везуть мерця, заводять тільки кілька жінок, або всі разом, або дві по одні. Першенство мають найблизші родички помершої людини: мати, дочка і сестра, а також невістка, внучка, невістка (братовá), тітка, баба, вуйна, стрійна, стрійчина, уїчина, тітчанка, зовіця, свість, свекра, теща, сваха, кума, сусіда. Заводять найблизші, а дальші тоді, як нема ближших, або як дійсно дуже любили помершого, при величавім похороні для збільшеня паради.

Тексти голосінь змінні, але все в одну тенденцією: звеличати прикмети і заслуги помершого і висказати свій жаль та представити шкоду, яку заподіяла смерть даної людини.

Заводити вчать ся одна від другої, „переймають“ таки, прислухуючи ся тому підчас похорону, або вчать ся у поли, полючи лен, чи на ягодах, але тут ходить головно о „гóлос“ (арію), а не о текст. Також вчать ся заводити малі дівчата, „скотарьки“, на толоках, там де пасуть свої „маржини“, уряджують похоронні обряди і заводять при тім; заводять нераз жартовливо, насміхаючи ся з того, що удає мерця.

Таку, що не вміє заводити, вважають за людину недотепну, нездару, що не варта того навчити ся; є се сором так само, як соромно не вміти прясти, ткати, робити в поли і т. д.

Голосять звичайно прозою, хоч деколи слідний ритм і рим; найліпше подобає ся „жалісне“ заводжене, т. є. таке, в котрім гарно поетично і в чутем приговорює ся і таке, що на „файний голос“.

Заводять за помершим тому, що „годить ся“.

Нераз рідня жиє у великій ворожнечи, але по смерти свояка-ворога родичкі заводять, щоби не звернути проти себе опінії цілого села, „небощикови не годит ся зла пам'ятати“.

Зачинають заводити зараз, як нарядять мерця; заводять у хаті коло мерця, і перед хатою „на лавках“ усі домашні жінки, а відтак заводять усі прихожі своячки, які приходять „д тілу“. Підчас дороги на кладовище заводять тягом — хіба що утомлять ся дуже, то перестають на хвилю, або як „пан-отець“ євангеліє читає; також голосять над гробом перед тим, як засиплють землею.

На поминках і в задушні дні не заводять. Мати не йде за „деревищом“ і не заводить за першою дитиною.

Олена Охримович, студ. фільмос.

2. Голосіня в Тростянці, Снятин. пов.

Голосити є не тільки звичаєм, але і душевним обов'язком, бо хтоб не голосив, тому сором „що навіть по смерті не ўміє покойного ўшинувати“. Участь у голосіню беруть передовсім замужні жінки; „чоловікови не віпадає плакати, бо у него голос грубий, то би си не удавало“. Голосять неня, жінка, її сестра або дальші своячки. Зачинає голосити пр. за дочкою мати, старша, опісля молодша сестра покійної. Наколи близша рідня вимерла, тоді плачуть дальші своячки, або „перша ліпша жінка мнікого-ягнеля“.

Був давнійше звичай наймати плачок, котрим платили в натураліях пр. одежиною, мукою, крупами, фасолею і т. д. Найчастійше платили давнійшими часами вовною і пшоном.

Ще й до тепер заховало ся:

„Руно моє, руно,
дала сми тя за дурно:
ані руна, ані пшона,
плакати мусю сама.“

Текст у плачок був змінний. Плакали тим красше, чим більше „жілю собі дібрали.“ У Тростянці була давнійше знапа плачка Олена Лукенюк — її звали Гнатихою. Виучуваня голосінь не було. Плачки переймали їх від старших людей. На такий спосіб заробкованя „пускались“ біднійші, старші і побожнійші жінки. Тепер буває так, що дочка переймає голосіне від матери, передає їх своїм дітям, а „голосіня переходять в покоління“. Красшими вважають ся голосіня стихами, а звичайною мовою висказують жалібнійші, бо стихові „ни до кожного житя надают си прикладними“.

Відповідно до понять Тростянчан більше подобаєть ся голосіне довге, як голосне, бо довгим голосіням може плачка „розжілобити нарід“. Думають: „Як доўши плачут, то небіщик буде коротший чьис на тім свікі терпіти, а то й так послідна прислуга іля небіщика“. Інші знов кажуть: „Як щирі плачут рідні, то й чуже заплаче, котре сумленне.“ По похороні перестають плакати, а самі учасники заспокоюють жалібника словами: „Не завертай плач до дому.“

Осип Михалецький, учитель.

3. Про плачок на Гуцульщині.

Є такі жінки, що ходять до сусідів голосити за помершими. Вони за се дістають харчове — або яку річ по помершим. — По друге така

жінка має гонор, що гарно (файно) приказує. Голосить звичайно без порядку що до змісту і гадок, те що прийде на гадку з буденного життя. За малими дітьми голосять дуже рідко, хіба за одинаком — (одиначкою). Голосять уже за великим, 20 літ, що годен був робити (дівка — парубок). За газдою голосять лиш таким, що полишив спадки, та що був добрий, помагав усім.

За бідним не голосять, лише звичайно плаче хтось там зі своїх. За таким, що був злий, і погано жив, не голосять: бо не варт, кажуть.

Записав у цвітні 1911. *Петро Дудєк* від Параски Шекерик. Се така, голосільниця, що її кличуть чужі до себе, щоби голосила по небіщику.

4. Приказованє по умерлим.

З давен давна у нас є уже така мода, що за старшов особов, ек умре, приказуют (голосять).

Приказуют за умерлим родина, сусїде й знакомі. Плачок у нас ни наймає ніхто, бо кожде приказує з желю.

Уже по инчих селах, ек в Ростоках Буковиньских, наймают плачок, але в нас нима тої моди. Ба ше навіть й насмівають си с таких, що наймают собі плачок, а навіть розказуют одну сміховинку про це:

Кажут, що одний жинці умер чоловік, котрого уна ни гей любила тай їй си тимунь ни хотїло за ним приказувати. Але шо вже є така мода, шо мусит ци приказувати, то вна собі наймила плачку.

Але в тий самий хатї, лиш почерез хороми, було весїле й та вдовиця, шо їй вмер чоловік, пішла гуляти на весїлю.

Плачка зачала приказувати, а шо ни знала ек умерлому имне, стала заводити:

„Дали ми миску бобу-гугу,
Би я приказовала до гробу-гу-у
Дали миску круп,
А я ни знаю, ек си звут.“

А вдова з данцу учюла, тай ни хотїла лишети данец, але ни єло си їй було казати направо, ек їй чьоловікови имне, зачала ніби співати до данцу, лускаючи в долони:

„Тодир любко, Тодир любко, уга сїла рїда дана“. —

Тимунь, шо то би вже ни пасувало так найманим плачькам приказувати, приказуют всі за пусто з доброї волї, а власне з желю.

Приказуют усі члени родини, але лиш тоти, шо уміют и то разом всі у гал, а хто ни знає приказувати, то плаче потихоньки.

Тоти, що плачуть потихоньки, то звичайно мають бирший жель, ек ти, що приказують, бо нраз си и так лучі, шо тоти живки, шо найгірше приказують над тілом, нараз и зарегочуть си на цілий рот, ек хтос из мушін укне доброго фігля. Нараз з великого желю перемінює си у велику радість.

Котрий мушінин має файний голос и уміє добре приказувати, то приказує и мушінин, але тільки дуже близький своєк, от син за дедом, мамов, сестров, братом, а за инчим то ні.

Ек нима кому з домашних приказовати, то й ніхто ни приказує, або просе чужих, котрі приказують з доброї волі, безплатно.

Тексти голосінь у плачок ни змінюют си и за кождим разом однакі, от ек приміром и гуцулскі співанки ни змінюют своїх текстів, хіба дуже ни значно, так самісенько й з голосінем. —

Осібної науки голосінь нима и кожде, котре хочет знати приказувати, слухає й учіт си на другим посіжіню, ек то си приказує и собі переймає там способи, ек би то мочі найкрасше приказовати.

Шоби мочі приказувати, то собі виломєют тоти, шо мають охоту приказувати, сами мжи собов, в той спосіб, шо берут и одно за другим ніби за умерлим приказує. —

Хто вміє приказувати, то має великий гонир, бо єго всі фале, але хто ни вміє, а чесом си чіпне приказовати, то витак си в одно з такого посмівають. —

Голосіня зачинюют си стихами, а далі тегнут си звиклов мовов. Хто вміє приказувати лиш стихами, то дуже любе слухати. —

Найліпше подобають си голосіня тоти, хто має файний тонкий голос, довго викигає и ни так дуже голосно приказує, то тото приказуване всім си вдає, тай люде говоре витак мжи собов: „Але приказували так файно ек у лист випівали, аж си всі люде наплакали до слиз. Отам варт було послухати приказуваня, аж серце пукало з желю“. —

Плачут тимунь, шоби виддати послідну прислугу, тай шоби Господь Бог гріхів простив, бо кажут, шо тоти слизи, то обмивають грішника гріхи.

За малов дитинков гріх плакати, бо вно ни має гріхів жедних, а за маму, то лиш муси перелетіти три рази через вогонь душка за то, шо мама з ним мала муки. Витак иде до неба, бо то прото ангелик. А ек хто приказує за маленьков дитинков, то топи єго в слизах, бо з него нима шо змивати и за це має великий гріх тот, шо плачет, бо вин своєми слизами завдає дитині муки.

Голосити зачинають зараз ек умре, ек хтос прийде свіжий у хату. Але найбирше голосе, приказуют на посіжіню. Там приграває в тугу оден у флоерку, а плачки заводе, шо аж серце пукає слухаючі. —

Тай приказуют по дорозі до гробу, але вже найдужше приказуют над гробом, ек вже поховают нибошіка, то витак ніколи вже бирше за ним ни приказуют на жедних поминках.

В такий самий спосіб (як за рідними, — Ред.) приказуют за сусідом, знакомим, наводячі єго заслуги, згадуючі на діти і так дальше. Нираз жинка за чьоловіком ек стане приказувати прозою, то ціле жите вид кінця до кінця викаже: Ек си вни любили, сварили, били, разом паски светили, до міста ходили, ек вни газдували и ек чьоловік умерав і т. д.

Насмішливі голосіня.

Є в нас таки насмішливі приказуваня, але їх при мерци си ни заводи, хіба де отак на збитки мижи собов самі живі мижи живими одни одним докучеют тай на збитки заводе.

В Головах, у цвітни, 1911.

Петро Шекерик-Доників.

5. Похоронні голосіня на Холмщині і Підлясі.

1. Звичай голосити по вмерлих істнує всюди тут у нас.
2. „Заводять“ по мерцеві тільки свої рідні, а нігде не наймані плачки.
3. Голосять усі члени сімі без усякого ладу: хто набереть ся більш жалю, той і починає заводити, а за ним другі.
4. Мужчини також заводять, але більш поважно й не так голосно.
5. По сироті майже ніхто не плаче.
6. Дивись ч. 2.
7. Тексти голосінь в кождим роком зміняють ся. Голосячи по матері й батькови, називають їх „возулею“, „соколом“, „ластівкою“, перелічують усі їх старання, добрі заміри і жахають ся будучини дальшого жита без їх допомоги.
8. За дітьми голосять менш, хіба що по матери, називаючи вмерлих „аньолами“, „квітками“, „зіроньками“; не одна мати навіть докоряє Богови, шо забирає невинне ангелятко, а позоставляє на світі лобувів.
9. Плакати по вмерлим тут нігде не учать ся.
9. Голосити по вмерлих менші учать ся від старших, чуючи, як ті плачуть й заводять на похоронах. Крім похоронів голосінь ніхто нігде не учить ся.

10. Як би рідня не голосила по вмерлому, то сусіди сміялиб ся, називаючи родину мерця невдячною, жорстокою.

11. Голосіня бувають тільки в звичайній мові (проза). Записати мелодію плачу без фонографу здасть ся неможливо.

12. Подобають ся більш голосіня, котрі виходять від щирого серця.

13. Плачуть, щоб віддати послідню услугу.

14. Зачинають заводити зараз по смерті. При чужих людях плачуть надто більше й голоснійше, особливо при вкладаню в трумну, по дорозі, а особливо при опускаю вмерлого до гробу.

Буває, наприклад, й так, що інша жінка хоче кинути ся в гріб до небіжчика.

15. Голосять на ~~могилах~~ в задушну суботу й на Великдень, але далеко не всі.

16. Голосіня по вмерлому — се не жарти і перелицьованих голосінь тут не чути.

Терешполь, 22/XI, 1910 р.

Я. Сенчик.

6. Про голосіня в с. Шебекині, Курс. губ.

Коли хто умре, то вся його рідня з жалю плаче по покійникови. Хто тільки пролива слъози і схнуцує, особливо мужчини, а баби так ті тужуть в причот.

Плачуть жалібно і з усердієм тіко свої рідні: мати, дочка, систра або тетка, а вже дальні родичі плачуть з меншою охотою. Чужі баби плачуть ни всі, а тіко деякі. Плачуть тіко ті, які були дуже знакомі, часто бували в гостях і так жили ладно і то вже плачуть ни з такою охотою, як рідні кому дуже жаль умершого. Чужі плачуть тіко з за того, щоб на поминках посадили їх на перве місце і поллучче вгощали, щоб лишню ложку лапші звісти або стигно курятинки. Наймать плачок у нас нима звичаю.

Голосють по покійникові в причот, а хоч тужуть тіко жєнщини: мати, систра, або дочка. А маленькі діти, дівчатка і хлопчики, плачуть иноді хоч і голосно, тіко нічого такого ни причитують, а лепечуть біз всякого ладу: Ой мамочко! Ой шож нам робить? мама умерла, о-о-о-й! И-и-и... Ой мамочко, ни вмирай! уставай, мамо...

Мужчини ни голосють і ни причитують, а тіко кому кого дуже жаль, або хто тонкий на слъози, то заливають ся слъовами і схницують, а по жіночому ни виють.

А як умре сирота який нібудь, у кого нема ніякої рідні, то охотників плакати мало знаходить ся. Плачуть иноді чужі баби і то ни так по покойникові, як по своїх гріхах і по давно умерших своїх дітях. Із числа людей, що провозають мртвиця на кладбище, плачуть майже шо на половину. Хто плаче здорово, пролива слъози і аж схнипує, а у кого тіко здорово слъози тичуть, а инші чуть-чуть просльозять ся, слъози на очі навиртають. Люди плачуть, розуміть ся, ни того, шо їм покойника жаль. Вони розжалоблюють ся на гадки про минучість всего, про житя, смерть та на жалібні звуки похоронного напіву так, шо хто і ни думав плакати, так розпусте слъози. А тут іще здорово розстроюють голосіння женщины так, шо всі, хто тіко провозав покойника, виртають ся з кладбища з заплаканими очима.

Найманих плачок у нас ни бува. Бувають тіко в таких злучаях, коли умре чоловік, шо був страшенний пьяниця і бив жінку чуть ни шо дня так, шо жінка давно уже молила Бога, щоб прибрав її чоловіка, а коли умре, то вона щоб показати прийд людьми, шо їй жаль чоловіка — возьме цибулі, натре нею очі і ходе по хаті, утира передником слъози. А щоб було чути на вулицю, шо в хаті є покойник, то вона підпросе яку нібудь старуху, охотну до випивки і вгощенія, щоб вона голосила і причитувала. За труда дасть їй на пів бутилки, хустку і на поминках посаде її на перве місце за одним столом з попами.

Голосить женщины учуть ся, одна од другої приймають. Ото як почувуть де нібудь, шо яка нібудь женщина гарно голосила і сибі старають ся заучити найзуст всі її причоти. А щоб ни забути того причоту, шо вона чула, то кожна женщина у себе дома сидячи за прядивом нескільки раз повторить про себе; пряде і миркоче сибі під ніс.

Молоді женщины учуть ся голосить одна од другої. Ото, як вийдуть в празник або в виділю на вулицю полипитать язиком, то вони там все прибалакають і прилічуть, скіко за цілий год умерло людей в силі, хто як голосив, хто гарно, хто нискладно і тут вони повторяють до словно, хто як голосив, які слова причитували. О тут то, хто ни вміє голосить — запам'ятовують сибі Припоминають слова, які найбільше всего оправдують ся більшином голосів пожилих і бувалих женщин. Особливо у кого є старики, котрі ни сьогодні завтра помруть, так дочка їх або нивістка старають ся підготовити ся, щоб уміти гарно голосить. Дівчата теж прислухають ся, хто як голосе, щоб наприйд знати — на злучай якого нищастя. Хоч хто нібудь ничаянно умре, то вже вона буде знати, як треба голосить.

Хто ни вміє голосить і причитувати, то таких баб гудють: ин, сяка така нидотепа, ни вміє і слова до путя вимовить. Чи вона бісова дочка рада, шо здихалась чоловіка чи там сина? Похоже ни дуже жаль умер-

шого. Так, що хто ни вміє або ни хоче тужить і причитувать, то таких осуждають, щитають за великий сором. А хто вміє голосить виразно і голосно і жалібно, то таких женщины хвалють, щитають за велику честь, кажучи: „Ох, тай тужила ж гарно. От молодець... Проти неї ніхто у нас лучче ни затужи. Як заведе, так любо послухать; хто ни хоче — так заплаче, сами слъози котють ся. Як пошне виказувать всі тонкості — аж серце замира. Де тіко вона училась так голосить; ниначе мати її була ни здатна на голосіння, а вона молодчина, шо голосно, шо жалібно, то виразно, то прикладно — все равно, як з книги чита. Похоже од когось приїняла в другі слободі: в Бикарюкові або в Нежеголі!“

Голосють звичайно всяк по своєму. Кожна баба висказує свою жисть, яка випадала на її долю при живності покійного — які вона приносила нивзгоди, які од його тирпіла муки, або радости, ласки і помощ. Висказує приположеніє, як гарно жилось і як буде жить ся після смерти чоловіка. І всі, всі мілочи приліче... Інші женщины голосють якось прикладно, напробі вірш.

Хто вміє голосить прикладно, то таке голосіння всім дужче наровить ся чим те, шо причитують ни складно. А хто голосе дуже голосно так, шо аж в ушах лящить, то таке голосіння теж наровить ся, таких женщин за очима хвалють: „От Хвеська здорово голосила по покійникові. Видно, шо їй дуже жаль було розставать ся“. Хто довго голосе, то таких женщин теж хвалють, тіко шоб ни дуже було жутко на серці всім людям і шоб ни розболілась голова в голосільщиці, то її припиняють, утішають, шоб вона так довго ни плакала, доказують їй, шо довго і здорово плакать вредно для здоровья і шо цим все равно мертвого ни піднімиш. А инші дають нюхать нашатирного спирту, шоб ни розболілась голова од голосіння.

Плачуть женщины більше всего з жалю, а инші плачуть хоч і ни жаль, а так уже по заведенному з поконвіку порядку. Иншим хоч і ни хочить ся плакать, а проти посторонніх людей і проти самого покійника находють нилонким ни випустить сліз. Бо плачем вони показують, шо покійник їм був дорогий чоловік і шо його дуже жаль. Плакать часто і дуже довго, кажуть, великий гріх, особливо по своїх малих дітях. Хто дуже плаче по дітях, то на тім світі душичці бува тяжко...

Плакать начнають женщины і всі члени сімейства зараз же після того, як умре людина. Після смерти всі наплачуть ся в смак. А потім уже мужчины і инші трохи успокоють ся. А коли покійника обмиють і убируть і стануть укладать на лаву, або малого на стіл, то женщины знов начинають голосить. Коли кладуть в домовину (труну), теж голосють. А коли покійника нисуть на кладбище і духовні співають Святий Боже... жалібно, то женщины тоді особливо жалібно і виразно плачуть. Тоді і мужчины

деякі ни можуть здержать ся, проливають сльози і схнипують. А у кого кріпкі нерви, то у таких мужчин тіко на очах сльози покажуть ся блистять, а багато є таких мужчин, котрі для покійника чужі, так ни одні сльози ни випусте. Особинно жалібно і одчаянно голосють женщины пирид тим, як опускають покійника в яму і як отспівають „Со святыми упокой“, і як співають „Вѣчная память“...

На поминках в 9 день, в 40 день і в годовщину, женщины ни тужуть, а хоч ни голосять в причоти так, як при похоронах, а так тілко сльози утирають, як шо зачують розмову про покійника, як він жив, як умирав і инше. По давно умерших покійниках женщины голосють тіко на могилках, коли на кладбищах служуть панихиди; це бува раз у год після Виликодня, зараз же — на Хомині ниділі. Тоді сходють ся на кладбище баби чуть ни з всього сила з мисочками. В мисочках приносять курей варених, сала, яець, паляниць або пасок пшинишних і крупчатних, хто на шо споможить ся. В той день духовні цілий день служуть панихиди на могилках. За теж назбирають сибі возів два або три разного знадобя — і грішми само собою дають по гривнику, чи там по 15 коп. од панахиди. Духовні підходють до кожної могили, де тіко сидить баба з мисочкою і правлють наскоро панихиду. Одслужують минути за три і возьмут у тиї баби все, шо було в мисочці і здадут сторожові, шоб одніс на віз, а сами ідуть дальші. Де могилки одна од другої нидалеко і біля всіх стоять баби з мисочками, то вони служуть одну панихиду за 3—4 могилки зразу і поминають мення всіх 4 покійників, шоб скоріш управить ся. Инші баби оддають попам з мисочки ни все, а ухитряють ся оставить сибі, шо нибудь — ховають за пазуху або в карман і носють при сибі поки духовні з кладбища підуть. Кожна женщина біля своїх могилок до прихода духовних і після панихиди на її могилках голосе. Як тіко прийде на могилку, перекрестить ся поцілує хрест той, шо на могилі, потім стане на колюшки і голосе, а далі припаде ниць до могили, поцілує землю і знов туже і причитує, хто шо здума. А у кого нима таких покійників, котрих дуже жаль, так такі женщины дуже ни голосють, а так тіко для прислівя постое над могилою і для прислівя поплаче біз причоту і після панихиди піде до дому. Женщины охочі до випивки, котрі ухитрились заздалигідь сховать сибі якої нибудь закуски, довго на кладбищі ни окалачують ся, а як тіко піп на їх могилках побував, зараз же розбивають ся на партії і каждая кучка особливо іде куди нибудь в сад або в клуню і там випивають і закусують. До баб присябрить ся хто нибудь з мужиків один або й штук 3—4. І поминають сибі родителів до пізнього вечера. До обіда і в обідню пору, поки духовні на кладбищі, так иноді аж у сило чуть голосіння баб. А дуже над вечир і пізно вечиром як підопють баби, так місто голосіння — пісні

затинакують на всю глотку — аж по всьому силу луна розглягаїть ся. Коли закуски ни хвате тиї, шо наховали од мисочок, то збіга кожна до себе до дому, возьме яєць, сала і жарють сибі яешню. А випивку мужики купують, які присябрять ся до них і гуляють сибі з горя та пичалі до самої півночі. Ни можно ручать ся, шоб там обійшлось біз гріха...

П. К. Тарасевський.

ГОЛОСІНЯ.

I. За дітьми малими.

1. Моя ти дитинко солодка, моя!

Кудаж ти йдеш від мене, кудаж?

Рибочко, лебідочко, верниж ти ся, верни.

(Етнограф. Збірн. XII, ст. 248).

2. Мойж ти дитинонько, мой потішенько! Яж тобою не натішилась, на тебе не надивілась! А чому до мене не обізвете ся, чому до мене не заговорите?

(Салаші коло Угнова).

3. Дитино моя солодка, моя рідна! Як я ся в тобов не набула, де я вже тебе буду видіти? Хто д' мині прийде? Ой Господи, я си гадала, люди мают всекі, а я вже нікого не маю. Сестро моя рідна, потіш мою дитину там. Хто єї там нагодує, хто єї зачеше? Парасочко моя рідна, до кого я прийду, з ким заговорю? Послужко моя добра, де я тебе вже стрічу? Верни ся, Парасочко, верни.

(Річка, Кос. пов. п-на Кис.).

4. Дитинко моє, галочко моє,

Яблучко моє, сахарнеє моє,

Откотило ся, отщенило ся ти од мене!

Метлин. 292 ст.

5. Ой дитино-ж наша! як ми будемо без тебе? Ти-ж бігало-щебетало, то спати нам не давало. Як ми забудем тебе — дитиночко наша, серце наше! — Тяж уходиш від нас на віки і ни буде нас кому звати татом та мамою і ни буде нам ниякої радости.

(Мельниківці, Под. губ.).

6. Я тебе годувала, я тебе пильнувала,
А тепер не маю щірого слова ні
[звідки.
На щó ти мене покинув?
Діти мої!

С. Білоусівка, Гайс. пов., на Под.

Я-ж на вас ни надивіла ся,
Не наслужіла ся.
Я вас покинула маненьких,
Ви лазите.
Хто ж мині тепер лазити буде?

7. Діточки мої дрібненькі,
Я з вами не натішила ся,
Я з вами не налюбовала ся.
Ви в мене як соловейки,
Як ангелики.

Діти мої не догодовані,

С. Білоусівка, Гайс. пов. на Поділю.

Діти мої недорослі!
Я вас не вигодувала,
Не дочекала ся в люди.
Люди дружать та тішать ся,
Я ж вас випроважаю.

8. Мої ручечки, мої ножечки,
Моя головочко, мої кісочки!
Не вже це тії рученяточка,
Що до мене простягали ся?
А де ж ті оченяточка,

С. Сьомаки, Винн. пов. на Поділю.

Що ясенько всміхали ся?
Три роки (чи скільки) я на тебе
[дивила ся,
Тепер не дадут надивити ся.

9. Дитинко моя, щибитушко моя! І чого-ж ти на мени розгнівалася?
На шо-ж ти мене покинула? Чи я-ж тебе ни гудувала, чи я-ж тебе не
доглядала? А я-ж тебе гудувала, а я-ж тебе доглядала. Я-ж над тобою
ніченьки ни досипляла! Дитинко моя, голубко моя! чого-ж ти собі ви-
брало таку хатку смутну та нивеселу! Ой, мамко моя, голубочко моя!
прийміт же до себе мою доню, прийміт — приголубте...

С. Рачки, Брацл. пов. Под. губ.

10. Дитиночко моя, недогудованная, недоплеканная, хто тебе там
тодувати буде? Хто тебе, манечко, доглядати буде, там пильнувати буде?
Дитинко моя, дитино — орличко-ж моя, чого ти полинула од мене, доцю
моя? Голубко моя, зірочко моя! Хто тебе доглядати буде? А як я буду
без тебе теперкі? А я ж ніченьки не спала, тільки доглядала тебе?

Дитино моя болячая, чого ж ти пішла од мене? Чи я же не до-
глядала тебе, моя дитинко? Боже мій, Боже, у людей же то багацько
є дітей тай живуть, а у мене було одно, та і то Бог взяв!... Люди дітей
женять, заміж отдають, а я тільки в землю ховаю. Боже, Боже, чим я
тебе прогнівила, що ти в мене дітей забираєш?!.. Княгиньо моя, кня-
гивьо! де ж буду того зятя питати, що не бачу єго?! Ой, дитино моя!
Ой возулько моя, чого тобі було вмерти треба?!

Чи я тебе не доглядала? Ой, дитинко моя, я не дала вітрові дуги на тебе, а все в подушках тебе тримала, тай не могла допільнувати тебе!.. Чого ж ти такої хати сумної забіг, сумної та невеселої? Туди, у хату, ні вітер не завіє, ні сонячко не загіє. Як же ти будеш ту землю тяжку тримати?.. Чого ж ти такий малесенький, та в землю ідеш? Тобі жити, та бути, а тебе Бог уже забрав!

Боже, Боже! на що воно тобі, коли воно не догудоване, воно не доплекане, не доросле?

Маню моя, Маню, подиви ся, на якій ти подушці лижиш в хаті тепленькі, а теперки в хату таку холодну ідеш? Хто ж тебе доглядати буде, моя доцю? Зозулько моя, голубко! Хто ж тебе, моя доцю, годувати буде, ой зозулько моя!

м. Мурафа, Под. губ.

11. Моє дитятко, моє миле! Я-ж думала, що діжду ся весілля твого, аж но я коваю тебе! Ти-ж була моя слуга, ти-ж була моя вірная! Кого-ж я пошлю, де я найду тебе, моя дитино, моя рідная! Я-ж думала, що ти мене перше поховаєш — аж мені прийшлось тебе ховать! Я-ж думала, що я буду на твоїм весіллі співати — аж мені прийшлось по тобі тужити! Моя дитино, моя рідная! Де-ж я тебе найду, де-ж я тебе шукать буду, де-ж я тебе буду виглядати — в котрої дороги зустрічати?

Пинск. пов. (Чубин. — Труды, IV, ст. 702).

12. Сінку мій (чи донько моя — як там вже зветь ся), голубчику мій, (-голубочка моя), хто ж тебе там буде глядіти?.. Діді мої, бабі мої, признавайте ся до моєї дитиночки, бо там її вітер не завіє, і сонечко не загіє, і зозулька не буде кувати, і соловейко щебетати, і садбчки процвітати!... Дитиночко моя, моє малесеньке, а хто ж тебе буде глядіти, а хто тебе буде колисати. Ти ж і невіглядяне, і невіколиханеє і такє маленъкеє!...

(Паволоч, Київ. губ.).

13. Дитятко моє, любе та миле!

Куда ж ти убираєс ся?..

Відкіля тебе визирати, відкіля тебе виглядати?

Чи ти в церкві іти меш,

Чи в дороги їхати меш?...

Чи тебе соловейки одщебетали,

Чи тебе зозуленьки одкували?

Яка твоя доріженька смутна да невесела!
 Яка твоя хаточка темна да невидная,
 Що ні дверичок, ні оконечка, ні праведного сонечка...
 Як яблочко од яблоньки одкотило ся,
 Так ти од мене, моє дитяточко, одрознило ся.

І відкіля ти іти меш,
 І яку вісточку нести меш, моя донечко (мій синочку)?
 Моя донечко, моя ягідочко,
 (Мій синочок, мій колосочок!)
 На що ж ти мене кидаєш?

Хтож буде тебе доглядати тамечкі?
 І коли ж ти до мене у гості прийдеши?
 Колиж тебе дождать, колиж тебе сподівать?

Прймай мене до себе,
 Пригортай мене до себе!

Обирай мині містечко коло себе!
 Де тобі містечко нашло ся гарне,
 Що ти мене покинуло?

І серце моє одирвало ся!
 Дитятко моє і голубятко моє!
 Коли я тебе побачу?

Чи ти возулею прилетиш, чи соловейком?
 Чи ти нам перекажеш, чи письмо пришлеш,
 Щоб я почула, де ти будеш!

Моє соколятко, моє голубятко!

Алтиновка, Кролев. пов. Черн. губ. (Етногр. Обзор. кн. 38, № 21).

14. Мої діточки, мої голубятка! Мої діточки, мої ангеляточка! На що-ж ви мене покинули? На що-ж ви такі манісенькі одрізняєтесь од мене. Та ви-ж, мої діточки, на світі не жили, та ви-ж нічого не бачили. Ей, мої діточки, світ як рожевий цвіт, а ви покидаєте мене. Та хто-ж, мої діточки, буде мене доглядать, та хто-ж мене буде хлібом годувать? Мої діточки, мої голубятка! Та люди дожидають празника, та чужі діточки виходять та будуть гулять на празниках, а я, моя дитиночко, ходити му й шукати му — та не найду тебе.

Луб. пов. Полт. губ. (Милор. № 73).

II. За малою дочкою.

15. Ой, моя ти дитиночко, моє соколятко, мояж ти душейко! Відки я тя буду виглядаючки, з котроє стороноючки? Колиж ти прийдеши до мене

в гостинійку? Ой, мояж ти дитинојко, ой мояж ти голубойко, ой мояж ти потішейко! А деж я ся сподівала на тебе смертойки? Я казала, що я буду мати с тебе потішойку! Ой мояж ти дитинојко! Ой колиж ти прийдеши до мене в гостинійку? Ой, м. ти д., ой м. ти голубойко — Ганусюнейку, ой моя ти дівойко, ой моя ти квітойко! Щож я буду бес тебе робитойки! Я не маю свої дитинојки, свої Ганусюнейки! Щож ти будеш робитойки в тії халупойці? ой моя ти дитинојко, моя же ти голубойко, мояж ти розмовойко! По чім же я тя буду памнятати, мояж ти, Ганусюнейко?

Лавриків, Равськ. пов.

16. Моя дитинојко, моя ягідойко! хто тебе там буде доглядатойки, хто тебе там буде годуватойки? Чи ти не мало з ким житойки, чи ти не мало свої мамунейки? Моя послужейко, моя пастушейко! Я гадала, що ти мені будеш пастойки — а ти пішло в сиру земляйку гвнтойки! Ой, моя дитинојко, деж твоя дружинойка? Моя дівойко, моя голубойко! а деж твої старостойки, деж твоє вісіляйко? Тамто ти ся не поминаєш ані волойків, ані коровойків, ані скринојки, ні перинојки! Тамто прийшла по тебе порадойка, тамто поїдиши до шлюбойку — під сирую земляйку, під зелену муравойку! Щож ти там будеш робитойки — без мамунейки, без родинойки і без свого королейка?

(Лавриків, Равськ. пов.).

17. Донечко моя солодка, донечко моя люба! Я гадала, донечко, що я тебе віддам, а ти така молоденька у глинку йдеш! Синку мій, донечко, хто тобі тамки водиці даст? Мамко моя рідненька, приголуб мою донечку, бо моя донечка там саменька будет. Мамко моя солодка, донечко моя люба. Кобис, мамко, була чемна мою донечку приголубити: бо моя донечка на тім світку саменька будет. Я гадала, донечко, що я з тобов додержу. Я хоть, донечко, скляла, хоть сми те ударила, то ви мені, донечко, не відрекли.

(Криверівня).

18. Голосінка мами за дівчиною школяркою.

Ийийийий йи йи йий йий...

Катеринко моя дорога,

Кнъигинечко моя пишненька —

Чого ти умерла,

Чого ти собі маленької хатки за-

Йий йий йий йий... [жъидала?

Катеринко моя одненька,

Кнъигинечко моя пишненька!

Ци тут було тобі вузко, ци шо,
Шо ти си у таку маленьку хатку

[замкла!

Ийий йий йий йий йий...

Зазулечки мут кувати,

Я тебе буду визирати,

Тебе ни буде видати...

Шо ти си у таку хатку замкла,

Люди успокоюють голосільницю:

„Цить уже, Йивдо, цить, буде ўже того, шьи можеш в жілю розболіти си, триба було Богу — то собі ўзьуй“. — „То шьи дитина, нивинне, она ўже дес даўно в агнілами си бави“. — „Добро, шо малим умерло, ни буде бідувати на сім світі“. — „Та бо говори, йїї жьиль: ши рік — два тай уже мала послугу, до чого шьи одну мала і тої си повбула“. — „То було найпишнійше межи ўсьими дїтьми, а таке біленьке ек панцьке“. — „Нибіжка, дай ї боже царство, хоць она й так шаслива, ўсе була веселá, а такий рух екїйс мала ў собі, шо була ніколи ни послідїла спокійно“. — „Они в мойов обі ходили собі до школи. Я була раз екос у школі, то ўни собі разом силїли у пиринній лаўці коло самого ўчнтїля. Видиш, Марічко, нима ўже Катеринки, ни будеш мати в ким ходити до школи“. — „Е, шо ўно знайит! ўно шьи дурне, она молодша шьи від тої, шо ўмерла, її шьи ни чьис було бути ў другій клясі“.

Жабе за Магурою, записав у часі похорону Михайло Кузьмак, учитель.

19. Довю моя, рибко моя! Куди ти від мене забіраї ся? На кого ти мене покидаїш? Хтож мене на старість доглядати муть? Звідки я тебе буду виглядати? Прилинь до мене в гості хоць на годиночку, хоць на хвилиночку, хоць возуленькою.

с. Петримане, Под. губ. Ушиць пов.

20. Княгине моя любá,
Чи не було шо тобі їсти,
Чи не було — де пробувати,
Що ти мене так облишила?

с. Білоусівка.

Я ж на тебе надїяла ся,
Як на Господа Бога,
А ти мене лишила?

21. Моя дочечко!
Куди ж ти вибираєш ся
На всю ніч темненьку,
Дочечко моя!
Куди ж ти вибираєш ся
Проти ніченьки смутненької?

Винницький пов. с. Сьомаки.

А яка ж зима завальна
Тобі стала на дорозі?
Куди ж ти вибираєш ся?
Такий холод та мороз!
А хто ж до мене защебече,
Як та пташечка весною?

22. Дочечко моя, голубко,
На шо ти нас покидаєш?
Звідки ж тебе виглядати,
Моя дочечко мила,
Де нам тебе чекати?
Якої ж ти ямки забагла,

Моя дочечко мила,
Смутної та невеселої.
Ти ж казала, шо зростеш
Та й нас забереш,
Казалась, шо прийдеш
Та нас забереш.

Дочечко моя, голубочко,
 А ти ж казала те тобі дати,
 А ми не знали, що тобі дати,
 Що ти будеш вмирати.

с. Сьомаки, Вин. пов. на Под.

23. Дочко моя, господине моя, швачко моя, порадице моя, прядко моя! Якої ти собі хаточки забажала смутної та не веселої! Чи тобі-ж тут не було де бути? Де я твою роботоньку знайду, все буду тебе споминати. Як буде возуленька кувати, то я буду її питати: „Чи не бачила донечки?“ Людські діти будуть віддаватись, а моє серденько на шматки буде краятись. Як прийдуть святки, то людські діти будуть гуляти та вбиратись, а я буду слізми обливатись.

с. Молодецьке, Київ. губ. (Києв. Стар. т. XX. Ящурж).

24. Моя донечко, моя тополечко, моя донечко, моя маківочко, моя донечко, моя роже повная! Як же ти зацвила і скоро отцвилась і обсіпалась... Відкіля мені тебе ожипати... і т. д.

Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Етн. Об. кн. 38. № 9).

25. Доню моя, голубочко, да куди-ж ти од мене одражаєс ся?.. Да чи тут же тобі надоїло жити на білому світі? Да чогож тобі тудя захотілось? Да там же хаточка смутная да невеселая, темная, та невидная; да там же соловейки не щечечуть, і возульки не кують. Доничко моя, перепелочко, куди ти полетіла?.. Хто-ж мині тепер будить ділечко робити так, як ти робила?.. Да ти-ж було що робиш, да я й очей не посилаю; да як мині тепер без тебе остатись?.. Да промов ти мині хоть словечко, дитино моя. За що ти на мене розгнівала ся?.. Да чужі діти гуляти муть, а тебе й не буде. А я буду ходити, да тебе питати, чи не бачили люди. Вони скажуть: ми бачили, да вже на тім світі. Що-ж мині робити, моя дитино, без тебе в світі?.. Дитино моя, картино моя, да куди ти одражаєс ся, мене покидаєш нещасну? Доничко моя, ткаличко моя! Да хто-ж мене буде тепер поражати, як ти будеш в сирій землі лежати.

г. Ніжин, Черниг. губ. (Етн. Об. 38, № 5).

26. Моя дитиночко, моя родиночко, моя пташечко, і моя комашечко, і моя роза повная, і моя роза червоная, і моя ягода повная і мій цвіточок, і моя крашаночко! Да як весна настає, да вийду я у садочок, да і цвіточки цвітуть, да і пташечки поють; і як люде ожидають, як первий цвіточок росцвितеця, і всі радуюця, і всі веселяця, і одно другого призиває і показує, який же це первий цвіточок хороший! О так, моя донечко, діждем ми празника Світлого Воскресенія, як дожидаєм первой

крашанки, одно другому показуем: чи гарна, чи гарна крашанка? Так ти була мені, доню, а тепер позаростали твої стежки-доріжки, де ти ходила; а тепер поїду я тільки у зелений садочок, да вирву я кленовий листочок, да прикрию я своєї донечки слідочок, щоб і возулі не кували, щоб і пташечки не летали, щоб моєї донечки сліду не істоптали. Ох, мабуть я, мабуть я марно все слова свої трачу, да поїду, сяду край могили да гірко заплачу.

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Етн. Об. 38, № 16).

27. Донечко моя, фіялочко моя, відкіль буду тебе визирать, відкіль буду виглядять?.. Да чужії дітки бігають, да гуляють; да чужі матері глядять да радіють, а я тоскую, досадую, своєї дитини не важаю... Шо вже стежички і доріжечки позаростають, мою дитину люде позабувають... І прймай же мене до себе, пригортай, я вже ж тут нажилась і нагорювалась.

с. Березанка, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Етн. Обзор. 38, № 18).

28. Моя донечко, моя й правдочко! Моя донечко, моя й вишенько, моя щепочко, моя й родиночко, моя дитиночко? І чого-ж, моя дитиночко, од мене отдаляеш ся? Чого ти на мене так розгнівалась? Прймай і мене до себе, щоб я не горювала і не скиталась.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 74).

29. Моя дитиночко, моя голубочко! Моя шваченько, моя й пряшечко, моя й прачечко! Хто-ж тепер буде на ополонку ходить і біллячко мить? Моя й дочечко, моя й коханочко, моя й дочечко, моя й паняночко! І кого-ж я тепер буду кохати? ким я буду вішатись, як тобою вішалась? Та зазуліж куватимуть, а соловейки щебетатимуть, а я вийду водиці брати, та зузулиньки питати: Ти зузуленько, моя й голубовько, чи ти не бачила моєї дочечки? чи не йшла, чи не їхала до мене в гостоньки? Та дівчата-ж гуляють і пісеньки співають, а моєї дочечки не має.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 75).

30. Моя дочко, моя голубочко! Моя дочко, моя коханочко! Моя швачко, моя й прачко! Моя іскальнице, моя й вимітальнице, моя й помічнице! Коли-ж ти до мене прибудеш у гості? Коли-ж ми побачимось, коли-ж ми порадимось? Як би-ж я знала, я-б тобі віконечка і дверечка одчиняла і стежечку промітала, моя дочко, моя павочко! Моя дочко, моя зузуле! Яку ти мені звістку подаватимеш? Чи ти кувати, чи ти щебетатимеш? Чи тебе виглядять з поля, чи тебе з моря? Чи з високої могили, чи з далекої України?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 26).

31. Моя й донечко! моя й квіточко! моя й дочечко, моя й швачечко!
 моя й дочечко, моя й пряшечко! І хто-ж мені буде вишивать? І хто мені
 буде чужі скрині наповнять? І хто мені буде чужі мітки отпрядять?
 Моя дитино! моя й родино! Моя дочечко! моя й маківко! моя дочечко!
 моя й ластівко! Моя дочечко! моя й голубочко! Моя й дочечко! моя й
 зозулечко! Та зузулі будуть кувать, соловейки будуть щебетать — а я
 буду раненько вставать та буду зузуль питать: Ви зузулі сивенькі!
 Соловейки маленькі! та ви далеко літаєте та ви багато видаєте, чи ви
 не чули, чи ви не бачили моєї дочечки? Моя й дочечко, моя й ягідко!
 Моя й дочечко, моя й малесенька! Моя й ягідо червонесенька! Мое
 голубя, мое й соколя!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 82).

32. Ой моя дочечка, ой моя рідненька, та чого ти на нас розгві-
 валась, чого ти отцуралась, моя дочечка... та як ти нас [за]смутила, та
 як посиротила... Ой моя дочечка, моя рідненька! та яка у тебе хата не-
 веселая, туди ні дощ не пройде, і вітер не провіє і сонци не пригріє...
 Ой моя дочечка, ой моя голубочка, та чого ти нас та покинула? А ми ж
 тебе і не лаяли, а ти нас покинула... Ой моя дочечка, ой моя голу-
 бочка, та відкіль тебе ни виглядять, та відкіль тебе ни питать? та
 ніхто не скажи, ніхто ни звістить. Ой моя донечко, чого ти одцуралась?
 та чи я вас, мої дітки, та обижаю? Та лучеб ви маленькими були
 померли, а то я вас годувала до якого время, а ви тоді мрите...

Маріуп. пов. Херс. губ. (Этн. Обзор. кн. 38, № 33).

33. Ох, моя донечко! Та чого ж це ти таку хату забажала, смутну
 та невеселу? Туди вітер не завіє, сонце не пригріє. Чужії дівчата бу-
 дуть ходять, а тебе не буде... Та коли я тебе забуду? Чого-ж ти умерла
 та нас пожурила? Хто-ж тепер нам буде воду носити, хату топить...

с. Петровське, Маріуп. пов. Єкатер. губ. (РФВ. XII, № 1).

34. Ох, ти моя дочечко, голубочко! Чого ти від нас отказалась,
 чого-ж ти нам ранше не призналась? Позаростають стежки, доріжки, де
 ходили твої ніжки. Та колиж тебе, доню, в гості виглядять, коли дожи-
 датця? Чи к Різдву, чи к Великодню, чи к Святій Тройці? К Різдву
 позамітає стежки-доріжки свігами, а к Великодню позаливає водами,
 а к Святій Тройці позаростають вони травами. Та ти-ж відтіль нам
 і вісточки не пришлеш. Позаростають доріжки, де твої ніжечки ходили,
 запилитця те ділечко, що твої рученьки робили...

с. Петровське, Маріуп. пов. Єкатер. губ. (РФВ. XII, № 2).

III. За дорослою дочкою.

35. Йойой, донечко моя люба, золота! Потішейко моя, розрадойко моя! Йой доньцьо ти моя, робітничко моя! Хто мені водиці винесе, хто ми хатку замете, хто д стаєнці піде, коровиці подойит? Йойой, зовулько ти моя срімна, дорога! Чогось так борзійко від ня полетіла? Хтож мене на старі ліга обійде, поратує?! Йойой, дитинко ти ма люба, золота! Не буде ми кому повісемце спрясти, полотенце виткати! Йойой, доньцьо ти моя мила дорога, не буду ўже ти весіля справляти, ани віддавати. Віддалам тя ўже сирі землиці. Верни ся, доньцьо ма — сонейко без тя зайшло, бервінок у городойку изсох. Устань, устань, подиви ся на мня. Йойой, дитинко ти моя, ў далеку йдеш стороночку! Не буду я у оконце зазираєти, ци не йде моє дитятко до-мні ў гостину. Йойой донечко моя, люба, золота!

Волосянка, Стрий. пов.

36. ...Стань, подивись — до тебе дівчата посходили ся, чому до них не обізвеш ся? (Як принесли одіне:) А чому ти не встанеш, не подивиш ся — чи оно тобі подобаєть ся?...

(Звинячка коло Мельниці).

37. Марієчко моя, книгине моя! Куди ти сі вібераєш? Яке-ж я тобі сумне весіле справляю? Я-ж то сі не сподівала сего! Я сі тішила, що я тебе віправляю весело, а я тебе так сумно віправляю. Ёй, тож сі мені наробила, ніколис мнї в роботі не відповіла. Хто мені тепер буде поміч давати? Чого ти се так згонорувала, що не хочеш до мене заговорити?

(Товмачик, Кол. пов).

38. Ой дитинко-ж моя дитино! на що ти мене лишиєш? Ой де ти собі доленьку обібрала, що мене покидаєш? Ой як я сі подивлю на чужі діти а я вже тебе не буду видіти! Ой ластівочко моя, ой куди ти мене відлітаєш? Ой синку мій, синку, чи ти не мала де бути, що ти до такої тісненької хати йдеш? Ой дитино моя, дитинко, чому ми сі розлучиєм? Ой кнегине моя, кнегине, куди я сі тебе додивю? Де я тебе пізнаю? Ой та другі люди грают та співають, а я за тобов слъози віливаю. Ой уста мої милі, чо сте сі так запишнили? Ой очи мої милі, чому сі не подивите? Ой ручки мої, ручки, робітники мої, то сте сі не полїнували що зробити. Ой ніжки мої, то сте сі всюда находили коло мого добра. Ой очка-ж мої, очка, то сте були веселі, чому сі на ні (на мене) не подивите? Ой синку мій, синку, тож то буде зазулька кувати, а я сі буду слъозами умивати.

Товмачик, Кол. пов. (Мар. Дутчак).

43. Ти ж мнї казала: „Випишіть мене, мамочко, на двір“. Я ж тебе виносила, а ти ж казала: „Як скрізь гарно, зелено скрізь, пташечки співають, а я буду в землі лежати“. Чого ж ти мене покинула? Чи ти, донько, в мене ни мала що їсти, чи ни мала що пити, чи ни мала в що вдягнути ся — на кого ж ти мене лишила? Я думала, що ти мене в старости доглянеш, а ти менї клопіт лишила — манесенькі діточки. Хто їх буде годувати? Хто їх буде голубити?

с. Білоусівка, Гайс. пов. на Под.

44. Княгине моя!	Що тобі дати,
Куди ж ти вибираєш ся,	Та в що вбрати!
Куди ж ти се убрала ся?	А якої ж ти хатки забагла?
А ти ж казала, що те ни брати	Тісененької ямки забагло ся —
Та тобі дати —	Хіба тобі погано жило ся?
А ми ж то не знали,	

с. Сьомаки, Винн. пов. на Под.

45. Оляно-ж наша, Оляно! Куди-ж ти ідеш від нас? чи тобі родичі були не милі, що ти покидаєш нас? Зазулько-ж наша кохана! яких ти родичів забажала? ти ж то у нас мила дитина була! Прийми Господи її душу до царства — не буде уже на цім обисті такої доброї душі.

Журавлівка, Под. губ. Брацл. пов.

46. Ой, Ганусюне наша, Ганусю! Чого-ж ти покидаєш нас? Ти-ж то, серце Ганусю, не надівочила ся, ти-ж то у нас щира дитина була, ми-ж то любили тебе, дочечко моя, віронько моя! Ти-ж то менї ясно засвітила, тай скоро й загасла. Ми-ж то думали тебе до шлюбу провожати, ми-ж то думали в тебе утіху мати! Чого-ж ти забажала? моя пташечко мила. Зятю мій, зятю мій, смутний не веселий, я-ж то тебе не бачила, як ти мою дочечку взяв, зятю мій, зятю тихесенький і смиренсенький! Ти ж то не вминаєш ся у мене ні волів, ні корови. Ганусю ж наша, Ганусю! Ти ж то красно росцвила, як ружовая квітка, тай скоро й завяла. Голубко моя кохана! ти ж то менї лишила биндочки і кісники, я коли на них гляну, то буду слезами обливати! Хто ж то буде коханії тії квіточки, що посадили твої білі ручки, хто ж ними затикати ся та пишати ся буде. Вже ж позаростають тії стежички, куди ходили Ганусині білі ніжки! Квіточко моя ясна! хто ж менї такі гарні полики поше так, як ти? Хто ж нас доглядати буде старих та обходити слабих? хто нас поховає? хто заплачи за нами? хто нас поминати буде? Хто нам на могилі посадит барвінок та рутку зелененьку? Левоньку, братіку (син, який умер хучше), виїди на зустріч свої сестричці, привітай її там. По-

моли ся, Ганусю, на тім світі Богу за нас, ми ж то не умієм Бога просити, а тільки умієм прогнівити.

Журавлівка, Под. губ. Брацл. пов.

47. Дочко моя, молода моя, невінена, смутна та невесела, на що ж ти повинула мене?! Зятю мій, мураво моя зелена!.. Подиви ся на свою молоду смутну та невеселу... Дочко моя, голубко моя!.. А хто ж мене тепер доглядати буде?!.. Дочко моя, дитино моя!.. А хто ж тепер буде твою косу розплітати?!.. Зятю мій смутний та невеселий! Коли ж ти до мене старостів прислав, що тепер ти мою дочку взяв?!.. Дочко моя, господине моя!.. Ти ж то було усю роботу мою робиш... На когоч ти тепер мене покидаєш?!.. Хто тепер мені pomoже? Хто мене поратує, хто голову мою обмие та розчесе?!.. Дитино моя, дитино моя, скажи хоч слово ще до мене...

(Тоді, як дівчата плетуть вінок, усі плачуть. Мати голосить).

Світилки мої, приятильки мої, сусіди мої молоді! За кого ж ви мою дочку виражаєте?!.. Для кого ви вінок плетете?... Чому ж ви, смутні, не співаєте?!.. Дочко моя, молода моя!.. Подиви ся, який вінок тобі сплели світилки твої, товаришки... Всміхни ся до них...

(Як вдягають вінок, всі молять ся і плачуть. Починають голосити дівчата).

Подруженько наша, голубонько!.. Куди ти йдеш від нас?.. Коли вернеш ся до нас?.. Коли співати з нами будеш та грати ся?.. Товаришко наша приятна та дорога!.. Чого ти перестала сміяти ся до нас?.. Чому не подивиш ся на нас?..

(Як на вінкоплетеню є дівчина-сирота, вона голосить окремо).

Товаришко моя, приятелько моя! На шож ти покинула свою стару неньку?!.. Лучче б я була умерла. Тобі ж тут добре було... Тебе любили, доглядали, тобою тішили ся... Ти ж то не знала, як тяжко сироті жити по чужих людях, по чужих хатах, без матері, без батька... На шож ти їх покинула?.. Лучче б я була вмерла, бо тяжко мені на світі жити без батька, без матери. (Всі плачуть).

с. Сокил, Под. губ.

48. Дочко моя, голубко моя, хазяйка моя! Ти-ж у мене у дворі хазяйка була! хтож тепер у мене буде хазяйнувать? відкіль же я тебе буду виглядати? чи-ж з-за гори, чи-ж з-за долини, чи-ж з-за високої могили? Туди сонце не загіє і вітер не завіє! Зозуленьки будуть кувати, соловейки щебетати, а я свої дочки буду виглядати. Дочко моя, голубочко, чого-ж ти забажала такої смутної хати невеселої!

Лебедин, Чигир. п. (К. Ст. XXV, ст. 637).

49. Моя донечко, моя княгинечко, та якого-ж ти собі князя обібрала? Такого тайного, що й мені не объявила? Встрічайте, мої родителі, мою

донечку і пробірайте їй містечко біля себе і доглядайте, так як я доглядала. Де-ж тії вітри набрали ся, що вишеньку зломали? І де-ж вони набрали ся, що на вишеньці листочки оббили? Моя й донечко, моя й княгинечко, моя й швачко, моя й пряхо, моя помітушко, моя й помазушко!

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 77).

50. Моя дитино, моя княгине! Я тебе не ожидала так рано одружити. Чужі матері дожидають, весело дружать, а мені нікаторої отради. Чужі матері празника дожидають, та в гості дожидають, а я празника ждатиму, та тебе виглядатиму. Тай ти не прийдеш ні водами, ні горами, ні помеж долинами, ні помеж могилами.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 78).

51. Моя й дочко, моя княгинечко! як мені тебе забувать, і відкіля мені тебе виглядять? Що до людей ідуть з скринями та з перинами, а до мене йдуть з хрестами та з хоругвами. Моя й дочко, моя княгинечко. Моя й дочко, моя й павочко! Та люде випроважають дочок з дружками, та з буярами, а я вас тільки випроважаю з хрестами та з хоругвами. Що я, моя дитино, на чужії чужині, як билина на пожарі! і куди ти, моя дитино, виряжаєш ся? Що то за хаточка смутна та невесела? Шо в ту-ж хаточку ні сонечко не пригріє, ні вітер не повіє; шо в ту-ж хаточку і сонечко не вскоче і в ту хаточку і дощик не промоче.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 79).

52. Дочко-ж моя, моя голубочко! Дочко-ж моя швачечко, дочко-ж моя коханочко! На щож ти мене кидаєш таку нещасну? Хто-ж мене буде доглядать? Як мені тебе забувать? Дочко-ж моя, княгине! Де-ж ти собі такого князя найшла, що ти мене не звіщала? Чужі матері прибірають ся ік свадьбі, а я сії сватьби не ждала і не прибирала ся. На щож ти мені таку смутну сватьбу зробила? І на щож ти собі такої хаточки забажала? Се-ж хаточка смутна, невесела і се хаточка темна і невидна, у неї ні вітер не завіє, ні сонце не пригріє. Дочко-ж моя коханочко, дочко моя паняночко! Коли-ж мені тебе в гості дождать? І коли мені ті столи застилять і кубочки наповнять, а тебе в гостоньки дождать?

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 80).

53. Моя дочко, моя паняночко! Моя дочко, моя й коханочко! Моя дочко, моя й міщаночко! Моя дочко, моя й пряшечко, моя дочко, моя й швачечко, моя дочко, моя й переміночко! Хто-ж мені буде прать, хто-ж мені головоньку ськать? Та чужі матері дочки оддають та веселятця, а я-ж тебе оддаю та мені смутно й невесело!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 81).

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗВІРНИК. Т. XXXI.

54. Моя й дочко! моя й нещасничко! Моя й дочко, моя й горювальничко! Моя й дочко, моя й перецілочко! Моя дочко, моя швачко, моя й прачко! Хто-ж мені тепер буде, моя дитино, прати, хто мені буде й перемінять, так як ти переменяла? Ким я тепер буду замишлять, ким я буду те ділечко заставлять, як тобою заставляла.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 83).

55. Доню, доню! Що ти паробила? Яке-ж твоє весілля невеселе... Зібрала дружечок для плачу та голосу. Одружилась ти з ямою сирю, кришкою гробовою! Хто-ж мене тепер стару утішать буде, хто мене догляне, поховає... мое дитятко, моя пташичка! Хто тепер мені буде щебетать раненько, воркувать низенько? Чим я тебе, дитятко, прогнівала, що ти не подивиш ся, не заговориш. Іди, мое дитятко, в далеку дорогу, та приготов там біля себе й мені містечко, скоро й мене дожидай ся, в гості сподівай ся.

с. Петровське, Мар. п. (РФВ. XII, № 3).

56. Дочичко ж моя, голубонька, золото мое чирвонеє... Та квітенька ж ти моя рожевая! Та на шо ж ти мене покинула? Та хто ж тепер мені буде пособляти, та хто ж мені буде хату вимітати? Та тиж бувало мені і водиці принисеш і сорочки попереш... та тиж і в неділиньку пироги пикти мені помогала і в мої головонці вошичок шукала... Доничка ж ти моя милая, та на шо ж ти нас покинула? Та тиж була моя утіха, та тиж була моя отрада. Та яж тебе гляділа, та яж тебе кохала і виростила. Та лучче б же ти нас маленькою покинула, щоб менше жалю було! А тепер же мені тяжко з тобою роставатись. Та лучче б мені хто половину серця одірвав, щоб тіко ти жива була. Та шож ти, голубонько моя, паробила? та лучче б же я тебе на світ ни родила...

с. Шебекино, Курс. губ.

IV. За малим сином.

57. Синку мій; синку, дитинко моя! Де ти сі вибираєш без мамі? Хто там буде тебе доглядати без мене? До якої ти студеної хати йдеш? Яка тобі тверда колисочка зроблена? Як ти сі живенько від мене вибираєш! Я гадала, що я ся буду тобов тішити, а я сі так тобов засмутила. Мамко моя, мамко, на що ви мені дитинку взели таку маленьку? Чим же я сі тепер буду тішити? Хто тобі там буде сорочечку прати — хто голову розчеше?

Товмачик, Колом. пов. (Параска Свірюк).

58. ...Як-би я тебе, душко, склела чи згійкала — то ти си на мене однако подивив. Ой чи на дворі віяло, чи мело, то ти все мене послухав поратував...

(Річка, Косів. пов. п-на Кис.).

59. Ей, діти мої! Кудя ви си від мене вібераете? Ей, діти мої — діти! Возміт мене из собов! (Коли лагодять деревце, як на весіле). Ей, діти мої недружені — яке ваше весілочко засмучене! Ей, діти мої недотішені — кудя ви си від мене вібераете? Ей, діти мої, діти — возміт мене из собов: я вас там дотішу. Ей, діти мої — я вже вас ніколи видіти не буду. Ей, діти мої, ви вже до мене ніколи в гості не прийдете. Синку мій, дитинко моя — якої хатки ти собі загадала? Новенької, маленької — без дверец і віконец, щоби сонце не загіло і вітер не завіяв! Коли ти до мене, синку, в гості прийдеши? Де я тебе перенайду — чи в траві, чи на росици, чи в городци на зілечку? — Пастуху ти мій великий, приголуб там мої діточки маленькі. Мамко моя, мамко!

(Річка, Косів. пов. — Марк.).

60. Дитиночко моя любя, дитинко моя славна! Я гадала, дитиночко що ви мене мете додержувати. Як я си вами, дитинко, тішила! Хто мені дитинку, волички внесет? Я си, синку, радувала, що мені якас полехка будёт. Дитиночко моя любя, ангелику мій славний. Я гадала, синьчку, що ти мене поховаєш.

(Криворівня).

61. Ей, сине мій, сине дорогий. Я, синку гадала, що ти мене додержиши, а ти мене, синку, лишеєш. Косарьку мій нерахований, закладаночку мій пильний! Хто тепер мені закладет, або травичку скосит?

(Криворівня).

62. Синку мій золотий,
Любий та годний!
Єкий ти гарний вирис —
А тепер ти си згонорив!
Ти вже мнов ни питаєш,
Ти все то забуваєш:
Єк я с тобов ночі ни спала,
Єк я тебе гирько гудувала,
Я тебе по руках носила,
Вид лиха те сокотила.
Я тебе зашібала,
Рано до роботи ни корнела,
Я на тебе уважала,
Роботами те ни втерала.

Я гадала, що ти мене додержиш,
 Що ти мої старі кости похорониш!
 Я гадала, що ти мині в лежи,
 В моєй старости, та у принежди,
 Що ти меш мене годувати,
 Постіль меш підстелювати. —
 Ти то все забуваєш,
 В сирі земницю втікаєш.
 Єку ти ми муку завдаєш, —
 Єк ти моє сердечко роздиравш! —
 Я гадала тебе до вінчення вбрати,
 Віночок на голову покласти:
 Я си ніколи цього ни надівала,
 Чього я си диждала.
 Я все гадала,
 Що мне поховає рідна дитина.
 Я тебе одного мала,
 А тепер тобі навхрест ручки зложила!
 Єкий ти молодий, та сирій —
 Єк той бук зелененький!
 Ти лишеш їдника, мамку,
 Та йдеш гнити в сирі земню,
 А я така стара шкібля баба,
 Що світ собов опудила —
 Я мушу на світі жити,
 А ти йдеш в земницю гнити. —

Голови, Кос. пов. (П. Шекер.)

<p> 63. Ой, синку мій —
 На що ти неньку лишив?
 Ой синку мій, ек ти мене засмутив!
 Ой устань, синку, устань
 Та подиви си на неньку —
 Хто буде неньці співати,
 Ой хто буде говорити,
 Ой кого я буду гдувати,
 Ой кого я буду убрати!
 А я тобі ліків-зіля шукала,
 А я тебе лічила,
 Ой, синку мій дорогий!
 Ой, синку мій срібний! </p> | <p> Ой, синку мій золотий!
 Я гадала, що меш ити до сльобу,
 А ти идеш до гробу!
 Ци ліпше було тобі жити,
 Ци молодому в сирій землі гнити?
 Ой устань, синку, та си подиви,
 Свою неньку розвесели.
 Я гадала, що ти меш у вінку
 А ти йдеш у ємку!
 Ой, Васильку мій дорогий,
 Ой, синку, мій Васильку!
 Ойй, йой, йой... </p> |
|---|---|

Записав Петро Дудек в Тюдеві від Єлени Дудек.

64. Нігде такого в пана, нігде такого в цісаря нема дитини, як у мене. Устань, устань, та заговори до мамки, як тебе поховати, як тебе убрати, бо ти панич мамин, бо ти квітка мамина. Скажи, скажи, що тобі дати, яку тобі квітку в ручку дати? Де я тя буду пізнавати? По чім я тя пізнам? Чи по твої бесідочці, чи по твої квіточці? Скажи, скажи, де ти будеш? Де я тя буду шукати? Чи по широкім поли, чи по глибокім яру, чи в смутнім цвинтарю? Устань, устань, та подиви си в віконце, чи вісоко сонце, чи маєш ти час до свого дому зайти? Устань, устань, та будемо говорити, бо за годину, за дві будемо си розходити. Устань, устань, та подякуй свому ненькови, що тебе так красно прикрасив, що у Пилипівку тобі весіля зробив. Устань, устань, та подякуй своїй бунці (бабі), бо тебе бунка твоя бавила, тай кохала, тебе бити не давала. Бо нігде такої бунки нема, як ви маєте: бо я, як си розлихотю, то всіх би вас била, а ваша бунка вас всіх заступила. Устань, устань, та подякуй своїм матушам, та своїм вуйкам, що до тебе приходили, що за тобов жалуют, тай си засмутили. Устань, устань, та подиви си в вікно, чи йде твій пан з твоїми товаришами, а з своїми школярами; що ти робиш? чи ти книжки читаєш, чи ти си до дому вібираєш? Устань, устань, та привитай си з ними. З ними си привитай, свому панови подякуй, що до тебе си притрудили. Устань, устань, та подиви си, яка твоя хатка маленька та темненька; бо до неї ні вітер не віє, ні сонце не загреє. Як ти будеш там такий молоденький пробувати? Війдіт, неньку, війдіт на ворота! Війдіт, мамко, війдіт, та возміт мого синочка та за свого онука. Притуляйте єго, голубіт єго, бо він там не буде мати з ким говорити, не буде мати з ким си грати, ані до кого си притуляти.

Раранче, Буковина.

65. Ох, Іванцю мій,

Чого ж твоя хата смутна, невесела?

Чи ж ни було тобі що їсти й питки?

І на що ти мене покинув?

Кого ж я буду бачити ці ночі!

Чи справді тобі зле було в мої хаті?

Чого ж ти пішов в темну хату?

с. Баламутівка, Проскурівського пов. на Поділю.

66. Ой Василечку-ж мій, дитино моя! Дитино моя приболячая! Оліла-ж би я тебе замінити, ніж такі гіркі сльози за тобою лити. Оліла-ж би я, мій Васильку, скоріши вмерти, ніж я мала діждатись твої смерти. Ой Боже-ж мій, Боже, чого ти так робиш: послідню дитину і ту во гріб ложиш! Чи я Тобі не молила ся, чи я Тобі не хрестила ся, що така гірка доля на мою душу звалила ся? Оліла би я на світі

не жити, ніж я так тяжко маю тужити. Ой Васильку ж мій, куди ти ся забираєш? Ой як-же ти мене саму покидаєш? Не покинь мене, дитино моя, возьми мня з собою: я-ж мама твоя! Ой Васильку-ж мій, споминки мої! Які-ж дуже худелькі рученьки твої! Дитино моя ріднесенькая. Ой яка-ж ти изболінная! Василичку-ж мій, сину дорогий! Чого-ж ти лижиш, ниначе не мій? Чого ре обізваєш ся, не подивиш ся, а так тяжко спиш, запишавши ся! Дитино моя чорнобривая, якаж ти була уродливая! Ой брови-ж мої, тонесенькії, як забути вас ріднесенькії! Ой, губи ж мої, дуже бліднії, як забути вас мниї біднії?! Ой, хто-ж то буде ті книжки читать? Ой, хто-ж то буде екзамен здавать? Ой хто-ж то буде в церкві так гарно читать! Ой, хто-ж то буде похвальні листи получать*). Ой, хто-ж то буде так тонко в церкві співать? Ой с кого ж то люди будуть дивувать! Дитино-ж моя, ріднесенькая. Ой, яка-ж ти була милисенькая! Оліла-ж би я в їдні сорочці зостать ся, ні-ж я мала з тобою на віки розстать ся. Дитино-ж моя, золото мое, ой, як ти звялив серденько мое! Ой, яка-ж твоя хата темная, дитино моя, висушена! Ой, яка ж твоя хата холодна, дитино моя, дуже голодна. Ой яка-ж твоя хата вузенька, дитино моя, серцю близенька. Ой с ким-жи ти тут розмовляти будеш, ой з ким жи ти тут співати будеш! Ой де-ж ти тут книжички возьмеш, ой як-же ти тут читати будеш! Ой синочку-ж мій, глянь на мня хоть раз, бо уже прийшов нам розлуки час! Глянь на мене, прости ся зо мною, бо уже ніколи ни побачусь з тобою! Дитино моя, прощай жи мені! Ой! Як ти тут будеш в ці сирі землі? Дитино моя, незабутная, ой, якаж страшна могила твоя. Ой, Боже-ж мій, Боже, як я звітси піду! На кого-ж я тут лишу дитинопьку рідну! Хіба на Теби їдного, Бога святого, на віки покину синочка рідного!..

с. Костанівка, Под. губ.

67. Сину мій, соловейку, сину мій соколику, на що мене кидаєш?.. Коли же ти до мене в гості прийдеш?.. Чи на Різдво? Чи на Великдень? Чи к Святої Неділі?.. Од Рожеству(!) сніга позалігають, а од Паски води позаливають, трави позаростають, сади розівють ся, — будут соловейки щебетати, вазулі кувати, а я стану свого сина виглядати.

с. Немирів, Обухов. пов. Київ. губ.

68. Синочку мій, плугатиру мій, погбичу мій, косарику, синоньку мій, дитинопька моя! ти ж вже вігладжене і вікохане і доглянене. Сінку мій, побігунчику мій, а де ж я тебе б́уду шукати, а де б́уду пізнавати і мів якіми дітками? До якіх прийд́у — то тебе не найд́у!.. Людські дітки б́удуть гуляти ся і бігати, а моїх нема і не найд́у і не пізнаю

*) Хлопчик скінчив однокласову цер.-прих. школу і мав похвальний лист.

відé; з яко́го віко́нечка б́уду вигляда́ти, чи з висо́кої моги́ли? І де я тебе́ б́уду стріча́ти і де я тебе́ б́уду пита́ти і де б́уду шука́ти і міз яки́ми дітка́ми?

Паволоч, Київ. губ.

69. Синочку мій, пастуше мій, дитино моя! Хто-ж мені буде худоби доглядати? Звідки я тебе буду виглядати? Як буде возуленька кувати, то я буду питати: Чи не бачила мого синочка? Людські діти будуть віддаватись, а моє серденько на шматочки буде краятись. Прости-ж мені, моя дитиночко, що я тебе не доглянула!

с. Молодецьке, Київ. губ. (КСт. XX, № 1).

70. Синочок мій, голубчикок! Яка це сторсна, яка це слобода, що ні сам не йдеш, ні письма не шлеш? Ніхто не прокаже, ніхто не скажи, як тобі там живеця... І, сину мій, і, дитино моя, ой уставай, моя дитиночко! Де вона та смерть узяла ся, на що вона тебе узяла?.. Так як страник лежиш... Відкіля-ж мені тебе визирати, відкіля тебе виглядати?.. Чи з під червоної калини, чи з під чорної могили? І коли мені тебе в гості дождати, к Великодню, чи к Різдву?..

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этп. Об. 38, № 6).

71. Милинький мій синочок! та чогож ти ни захотів жити? Та на шож ти свою матінку покинув? Та тиж був моя утіха, та тиж був моя отрада! Та як же я тепер з тобою розстанусь, та як же я біз тебе останусь? Та хтож тепер мене буде потішати, та хтож тепер мене буде мамкою називати! Милинький мій синочок, сизинький голубочок! Та лучче б же я тебе на світ ни родила! Та яж чириз тебе боліла, та яж чириз тебе й ночки ни досипала: то сосочку давала, то люльку колихала. Що дня тебе купала, у волю цицички давала і ни раз на день срачину підтирала. І ни вмер же ти тоді, як був у поміху, а вмер тепер, як став всім на потіху...

Шебекино, Курс. губ.

72. Мій синочку, мій голубчику, мій синочку, моя й дитиночко! моя дитиночко, моя й щіпочко! Моя щіпочка одщепнула ся, моє яблучко одкотило ся. Моє й зернечко, деж тебе шукать, деж тебе й питать? Моя й маківко! Моя й маківка осипала ся. Як ти зацвила та й не надовго, моя й дитиночко, моя й родиночко! Як мені тебе забувать і як мені без тебе привикать? Та я-ж куди не піду, то я-ж тебе не найду. І де-ж тебе носадить, де тебе прищепить, щоб до тебе на цораду ходить? Моя дитино, моя родино! Та я-ж тебе доглядаю, та я тебе годувала, та я ділечка не доробляла, а почи не досипляла та все тебе доглядала. Тепер хто мене буде раненько будить? Хто мені буде ділечко перебивать? Та я лежати му як колода в лісі, об мене ніхто й не зачепить ся.

Луб. пов. Хар. губ. (Мил. № 60).

73. Мій синочку, мій князю! На що-ж ти мене покинув? Моя матінко, коли-ж ти прибувала, та од мене синочка перемовляла? Та стрічайте мого синочка, та пробірайте ему містечко біля себе. Та доглядайте-ж мого синочка так, як я доглядала. Та коли-ж тебе, мій синочку, дождать у гості? Чи к Різдву, чи к Великодню? Що к Різдву сніги забіліли, а к Великодню води позаливають, а к святій неділонці стежечки позаростають. Та дождать же тебе, синочку, к Миколі, та не прийдеши ти ніколи.

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 61).

74. Мій синочку, мій соловеечку! Мій синочку, мій ріднісенський! Мій синочку, мій дрібнісенський! Мій синочку, мій робітнику, мій синочку, мій косарику, мій синочку, мій виноградочку, мій синочку, мій князе! Я-ж не думала, що ти будеш такої смутної, невеселої хати бажати. Сонечко не загіє, буйний вітер не завіє. І, синочку, моя дитино! Устань, подивись! Яке весілля ти наробив смутне, не веселе. Подивись, скільки роду зійшло ся. Чом же ти до їх і словечка не промовиш? Мій пастушок! Кого-ж я буду уставать та рано будить

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 62).

75. Мій синочку, мій соловеечку! Мій синочку, моя й канаречко, мій синочку, моя переміночка! Мій синочку, мій косарику, мій синочку, мій молотничку, мій синочку, мій роботничку! Та я-ж тебе, мій синочку, кохала, та я-ж тебе дожидала. Та я-ж, мій синочку, і дня і ночи не спала, все тебе колихала. Та я-ж тобі, мій синочку, не давала і плакати. Та я-ж думала, мій синочку, що ти мене переміняти меш, та я-ж думала, мій синочку, що ти мене доглядатимеш і хлібом годуватимеш. А тепер хто-ж мене буде доглядать, хто-ж мене буде хлібом годувать? Ким же я буду, мій синочку, тепер замишлять? Та чужі косарика з поля до дому йти муть, а я свого косарика буду дождать, та не знатиму, відкіль его виглядять: Чи з синього моря, чи з чистого поля? Мої діточки, мої ріднесенькі, мої діточки, мої малесенькі! Ой, коли-ж я тебе дождусь? Чото-ж ти, мій синочку, лежиш? Чого ти не встаєш, чом ти до своєї матінки не говориш? Мої сини, мої соловейки, мої сини, мої й маленькі! Та якого-ж я вам гостинця передам? Покочу я яблучко — зогніє, покочу булочку — зацвине, покочу бубличок — не докотить ся і до твого серденька не пригорнеть ся.

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 64).

76. Мій синочку, моя й дитиночко, та куди ти збираєш ся? На що-ж ти мене кидаєш? Коли-ж я тебе в госточки діждусь: Чи на різдво, чи на великдень, чи на святую неділоньку? К Різдву снігом замите, а к вели-

кодню водою залє, а к святій неділоньці травицею заросте. Та заберіть ся за ручечкі та прийдіть до нас у госточки, то ми будем столи засти- лать і двори вимітать, та своїх синочків у госточки ждять. І, мої сини, і, мої орли! І куди-ж ви полинули? У яку ви країноньку полинули? Та од вас ні письма не перечуєш, і словечка не перекажеш.

Луб. п. Хар. г. (Милор. № 65).

77. Мій синочку, моя й дитиночко! На що-ж ти мене, синочку, моя дитиночко, покинув? Та чужі люди на Таврію висилають, та раду- ють ся. А я тебе, мій синочку, ні відкіль не перечую й не побачу. Та піду я, мій синочку, улицями, грають ся чужі діточки купочками, а тебе, моя дитино, я дивлюсь в кожній купочці, тай не побачу. Та до кого-ж я буду говорить? Що стіна німа, а тебе, моя дитино, нема.

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 66).

78. Мій синочку, моя й дитино ріднісінька! Я тебе так дожидала, як діти дожидають червоного яєчка. А тепер, моя дитинко, ти вже мене покидаєш. Я й служила і людям годила, й людям добрим, і панам, і всім богатим хозяінам. І коли, мої діточки, вас у гостоньки дождять, і коли мені кубочки сповнять, і коли мені столи застилять, і коли мені вас у гостоньки дождять? Чи вас ок різдву, чи вас к великодню, чи к святій неділонці? К різдву стежечки дорожечки снігами позамітають, а к вели- кодню водами позаливають, а к святій неділонці стежечки травами по- заростають.

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 67).

79. Мій синочку, моя дитино! Мій синочку, мій голубчику! Як мені жить? Як горювать? Як мені без тебе привикать? Як мені тебе забу- вать? Куди я тебе, мій синочку, виражаю? Чи в поле жать? Чи під фуру грошей зароблять? І коли мені, мій синочку, тебе в гості дожи- дать? Чи мені к різдву, чи к великодню, чи к святій неділі? Шо к ро- жеству сніги позамітають, а к великодню води позаливають, а к святій неділі трави позаростають. Відкіль мені тебе виглядять? Чи в зеленого гаю? Чи в далекого краю? Чи в високої могили, чи в далекої України?

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 68).

80. Сину мій, голубе, сину мій, соколе, куди ти вбіраєш ся од мене? У яку ти дороженьку виражаєш ся? Де ти собі слободи обібрав, на якій Україні? Сину мій, голубчику! Мої-ж погоничі непрохані, мої плу- гатирі не наймані. Мої косарі, мої гребці, на що-ж ви мене кидаєте? Сину мій, паничу, сину мій, правдо моя! Коли-ж до мене у гостоньки будеш прибувать?

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 74).

81. Сину мій, голубе мій, пастуше ненайманий, погоничу непроханий! Люде в москалі отдають та писем ждуть, та поклонів — а я вже од тебе ні письма, ні поклона, ні приятного слова.

Луб. п. Хар. г. (Мил. № 70).

82. Мій синочку, мій голубчику! Мій молотнику, мій косарику! і мій копільнику, і мій кидальнику, і мій плугатирю! І де-ж мені такого хазяїна шукать, і коли мені єго дожидать? Та людські діти у москалі ідуть тай письма і поклон передають, а ти-ж, моя дитино, ні поклона не передаш, ні письма не перешлеш! Відкіль мені тебе виглядять, відкіля тебе визирать? І коли мені тебе у гості дожилать? Чи з глибокої могили, чи з далекої України? Чи з темного гаю, чи з далекого краю?

Луб. п. Хар. г. (Милор. № 71).

83. Ох, мій голубчик! Та ти-ж у мене був син дорогий! Ох, моє золото дороге! Ти-ж був веселий щебетун, утішне моє дитятко, моя дорога пташка! Та де-ж ти тепер будеш, та куди ти, моя пташичко, улїтаєш, мене покидаєш? Та коли-ж я тепер тебе побачу? Ох, мій синочку, миле дитятко, дорога пташичко! Та куди-ж це ти вібрав ся? Та я-ж тебе-б ні за віщо не віддалаб, мій ненаглядний!...

с. Петровське, Мар. п. Катер. г. (РФВ, XII, № 1).

84. Мій синочку, та який же ти нещасливий! Та за тобою люди не йдуть, та без батюшки тебе й ховають. Мій синочку! Понеси-же ти наш поклон дідови й бабі, та який же ти нам невеселий празничок зробив. Та коли-ж я тебе забуду? Чужі діти бігати муть, а тебе не буде. Позаростають стежки, доріжки, де ти ходив.

с. Петровське, Мар. п. Катер. г. (РФВ, XII, № 2).

85. Ох ти, мій синочок, мій голубчик! Чого-ж ти від нас одказав ся, чогож ти нам не сознав ся? Куди-ж це ти від нас убираєш ся? Ох, ти мій голубчик! Письма не напишеш і словесно не перекажеш... Позаростають стежки, доріжки, де ходили твої ніжки... Відкіля тебе, мій синочку, в гості виглядять, дожидає ця? Чи з глибокого яру, чи з далекого краю, чи з високої могили, чи з далекої України?

с. Петровське (РФВ, XII, № 3).

86. Ой мій синочку, ой мій голубчик, на що ти на нас розгнівав ся і покинув нас? Яка в тебе хата смутна і невесела: ні сонце ни грїє, ні вітер ни віє і дощ ни промоче... Віткіль ми тебе будем виглядять і коли ми тебе побачем? І хто нам буде в роботі помагать? Ми тебе ні били, ні лаяли, а ти нас покинув...

Маріуп. п. Херс. г. (Этн. Об. 38, № 23).

87. Ой мій синочку, ой мій голубчик! На що ти нас покинув, на що ти нас насмутив, на що ти нас посиротив? Горко без тебе у світі жить... Та куди ти убрав ся у хаточку невеселу, смутную? Чи тобі тісно було з нами жить? Туди вітир не завіє і ясне сонце ни загіє... Встань, моя ненько, край дороженькі і розпитай його про наше життя горкоє...

Маріуп. п. Херс. г. Этн. Об. кн. 38, № 24).

V. За дорослим сином.

88. Ой синку мій, синку, куди ти сі вибираєш такий молоденький? Якеж я тобі сумне весіля справляю? Я си такого й ни сподівала. Який же в тебе князь сумний! Чого ти сі так засумував? Тиж то мині сі наробив! Хтож то мені тепер полекшість дасть? Яков я тебе сумнов дорогов віправляю? Встань та подиви сі, як сі твої товариші походили. Заговори до них хоть одно слово, та подекуй їм за своє товариство. Ти-ж то мені ніколи згїрдного слова не сказав. Я-ж то на тебе надію поклала. При кім я тепер свої кости зложу? Яж гадала, що то ти мене будеш віправлєти — а не я тебе. Ой князю мій, князю, яку ти собі княгиню обібрав?

Товмачик, Колом. пов. (Пар. Свірнюк).

89. На Святий вечер і Великдень по смерти покійника
голосить мати:

Синочку, синочку, Іваночку!
Хто би буў казаў послїдного Світ-вечіра,
Шьо ти уже цего Світ-вечіра не будеш вечьиріти,
Але будеш у гробі спочивати!
Тут то твоє місце порожне,
Тут то твоя ложічка стоїт,
Синочку мій дорогий, синочку мій!

На Великдень.

Николаю мій, Николаю дорогий —
Ти то межі нами того Великодня буў,
Ти то нам паску-дари покроїў,
Ти то нам до церкви відніс,
Ти то насамперед свіченого кушіў,
А тепер ми без тебе і їсти не можемо
Николаю мій, Николаю!

Хто би буў казаў шьы тогідних сьвіт,
Шьо ти уже цих не іждеш!

Николаю мій, Николаю дорогий!

Тростянець, Свят. пов.

90. Ой князю мій солодкий — еке ми тобі весіле смутненьке робимо?
Єк мені тяжело єк мені гірко! Стараннику мій солодкий. Хто тепер дедикови встарає, принесе? Хто здоровечко защебе?.. Микитко мій, Микитко! Який ти мені зарібний був, сине мій солодкий. Микитко мій дорогий, вже я тебе не буду видіти. Єк ти мені дівки віражати поміг. Ти й третю пай того лудіне не зносив, що ти поміг єго встарати! Ой, князю мій солодкий — еке я тобі весіле смутне зробила.

(Річка, Косів. пов.)

91. Князю мій любий!

Чи ни було тобі де господарити,

Чи тобі мало землі було,

Що ти ни орав — ни сїяв?..

с. Білоусівка, Гайс. пов. на Под.

92. Сину мій любий!

Куди ж ти вибираєш ся

Проти ніченьки смутної?

Ой куди ж ти вибираєш ся —

А яка зима по дорозі,

Холод та мороз!*)

Чом ти не полюбив

Такої хати просторої,

А взев собі тісну хату смутну!

*) або:

А ти ж казав, що тяжело ходити

А тепер турбуєш таким болотом.

с. Сьомаки, Винн. пов. на Под.

93. Сину мій, господарю мій!.. Ідеш вже ти в далеку дорогу. На кого ж ти мене покидаєш?! Сину мій, соколе мій!.. А хто ж тепер твоє господарство буде доглядати?! Хто ж мені пораду дасть?.. Соколе мій, відродо моя!.. Подиви ся ще хоч раз на мене стареньку, хоч слово ще промов до мене... На що ж ти покинув мене?! Сину мій, втіхо моя!.. Чому ж ти мене не взяв з собою?! До кого я тепер заговорю, з ким поражу ся?! Хто мені води подасть, хто поховає мене, бідну, стареньку?! Сину мій, голубе мій!.. На що я тебе ховаю?! Та лучше б я тебе з служби виглядала, як отакого молодого ховати мала... Воліла б я тебе краще з служби виглядати, як з цвинтаря... Прийди ж за мною та візьми і мене з собою. Сину мій, сину мій!.. Чи бачиш ти, як я плачу над тобою? Чом не подивиш ся на своїх товаришів, шо поприходили до тебе?

Чому не всміхнешся до них, та слова не промовиш... А я ж думала, сину мій любий та дорогий, дружити тебе, діточок твоїх бачити та забавляти... Де ж твоя молода тепер... Чому я її не бачу?.. Де твої діти маленькі... Сину мій, сину мій...

с. Сокіл, Под. губ.

94. Синочку-ж наш, синочку! Чого-ж ти покидаєш нас? На кого ти лишаєш бідних діточок своїх? Хто-ж їх доглядати буди? Для кого-ж ти покидаєш господарство твоє? Ми-ж то старалися для тебе, щоб тобі добри жити було. На кого-ж ти нас лишаєш старих та слабих? Хто-ж нас догляни без тебе? Ти-ж то був добрий синочок у нас — ми-ж то думали при тобі віка доживати, а ти розгнівав ся на нас і покинув нас слабих та безсильних.

Журавлівка, Под. губ. Брацл. п.

95. Василику мій, Василику, мій синочку дорогий! Чого-ж ти так скоро розлучаєшся з нами? Чого-ж ти забажав, наш соколи ясний? Якої ти хатки забав! Подивись на нюю, яка вона смутна невесела: в нюю і сонце не загіє і вітер не завіє. Як ти там сам жити будеш? Ти-ж то там не маєш товаришів добрих: хто-ж там тебе зустрічати буде? Я-ж то на тебе не надвила ся, моя утіхо кохана! Як би я знала, коли ти в гості прийдеш до нас, то я-б столи застеляла і стежички замітала і свого синочка виглядала.

с. Журавлівка, Под. губ.

96. Милинький мій синочок, ясний соколочок... Та на шож ти нас покинув — бізо время загинув? Та тиж був наш помішник — та тиж був наш кормиць! Та хтож тепер нам буде гроші заробляти, та хтож нам буде всього доставляти, та хтож нас буде при старости ліг доглядати? Та яж тебе гляділа, та яж тебе кохала, та яж од тебе помочи дожидала! А тепер ми востанім ся біз тебе, все равно як біз рук і біз ніг. Тепер нікому буде нас годувати та тепер нікому буде косить і пахати. Та нікому ж тепер буде худоби доглядати! Та шож я тепер буду робити, та шож я буду казати?.. Та яж тебе виходила, та яж тебе виростила, та яж тебе на світ випустила! Та чим же я тебе прогнівила, та чим же я тобі ни вгодила — та чи яж тебе нищасливого спородила? Та луччеж було б тебе на світ ни родити, шоб тепер що дня з гіркими слъозами на могилу ни ходити! Та тепер же я буду тебе день і ніч споминати, та все свою гірку долю проклинати. Та тиж у мене був ласкавий, та тиж був привітливий, та яж од тебе ні одного худого словечка ни чула!

Шебегино, Курс. губ.

97. Сину мій, князю дорогий! Сину мій здоровя моє! Та люди дождають синів та невісток, а я тебе не дождала ожениць і одружить. Невістки мої нєубірані, невістки мої несподівані! Сину мій, князю дорогий! Шо я тебе дожидала жениць, як люде, та я й не дождала.

Луб. п. Полт. г. (Мил. № 63).

За семейним сином.

98. Синочок мій, колосочок, побросав ти своїх діточок сиріточок. Хтож їх буде кормити, кому ти приказав їх питати? Вони-ж маленькі, дрібненькі сиріточки. Синочок мій дорогий, синочок мій милий! Що-ж ти це, синочок, зробив? Як твоїй хазяїці з діточками горевати, як же їй їх питати? Вона ж не здолає коло них упадати. Як твоїй хазяїці діло робити, коли твої діточки дрібні. Откуль тебе виглядати, мій синочок — мій соколочок? Соколе мій дорогий, соколе мій милий! Сонечко моє праведнее, одкотилось ти од мене; одвалилось моє сердечко, газнобилось мєе сердечко по тебе, мій синочок. Сину мій, хазяїну дорогий, на кого покинув ти своїх коників? Хто їх кормити да глядіти буде? Вийду я на двір, твої коники ржать; вийду я в інбар, закроми твої пусті. Голубе мій дорогий, одлетаєш ти од мене далеко.

Україна, 1907, III, ст. 229—30 (Данилів).

99. Сину мій, дитино моя, родина моя! Де мині тебе взяти, чи купити, чи заслужити, чи змулювати?.. На що-ж ти мене покинув старенькою і діток своїх?.. Як мині горувати, як мині твоїх діток годувати?..

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Обзор. 38, № 10).

100. Синочку, примаї своїх діток до себе, щоб вони по дорозі не ходили, щоб їх чужі діти не били, щоб вони не служили, щоб вони чужого ділечка не робили. Вони будуть служити, чуже ділечко робить, їх будуть бить, да нікому за їх остуниця.

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Обзор. № 11).

101. Сину мій, моя дитиночко! Сину мій, моя омелиночко! Сину мій, моя билиночко! Сину мій, охвещерочку, сину мій, кавалерочку, і сину мій, заслуженничку, сину мій, страдальничку! І куди-ж ти наряжаєш ся? І куди ти вбираєш ся? І кому ти своїх діточок покидаєш? Чи ти дядечкам, чи ти бабусі старесенькій? І кому ти їх поручаєш, і кому ти їх вручаєш? Куди-ж ви, мої діточки, поплинете, і куди-ж ви поплинете? І в яку стороночку понесеш свою головочку? Відкіль тебе виглядати? Відкіль тебе визирати? Чи з гори, чи з долини, чи з чорної могили? Та ви-ж, мої діточки, розкотили ся, як горох при дорозі!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 97).

VI. Вдовиця за мужем.

102. Мі(й)-ж ти господарйку, мій ти соколойку, моя ти порадойко! С ким же ти мене полишаєш бідною? Щож я буду робитойки з тими дітоїками дрібнейкими? Хтож мене буде радитойки, мій господарйку, моя ти порадойко! Хтож мені буде оратойки? Я не маю свого господарейка. А деж ти ся вибираєш в дорожейку — в сирую землейку, в зеленую муравойку? Мі(й)-ж ти господарейку, мій ти соколойку! Чогож ти мене покидаєш? щож я буду робитойки з тими дітоїками такими дрібнейкими? Они ни мают свого татунейка! Хто-ж їм буде сіятойки, хтож їм буде воратойки? Коли-ж ти прийдеш до мене в гостинойку? мій ти господарейку!

Лавриків, Рав. пов.

103. А мій ти мужу, з ким ти мене покидаєш? А з ким я тепер пораджу ся? А як же ти сироти покинув, до кого они ся пригорнуть? А хто нашого Івана буде вчити за плугом ходити? Тільки я мала порадоньки, коли я ті зобачу, а ти мене покинув!

Салаші коло Угнова.

104. Мій господарейку, мій соколойку, чож ти ня ту лишаєш з тими дітоїками? Щож они будут робитойки? Хтож ними буде радитойки? Бо они не мают свого татунейка: тамто пустий той дворойко і та халупойка без твого голосойку, мій господарейку, мій соколойку. Тамто позаростали тії стежейки і тії дорожейки, куда ти з нами їздив. Чи ти не мав з ким житойки і що робитойки? А ти ня тут лишаєш з тими дрібними дітоїками. Ой, мої дітоїки, мої соколойки, мої сиротойки! що ви будите робитойки без свого танунейка? Тамто ся будут люцкі дітоїки над вами збиткуватойки; не буде вас кому жалуватойки (плаче). Мій господарейку, чи ти не мав по чім холитойки, чи ти не мав свої хатинойки? А там тобі збудували такую малейкую, що в ні нема ані двербійків, ані вокопайків, що там навіт вітер не завіє, ані сонце не загіє, ані дощик не закропит. Прийшла по тебе порадойка: деж ти ся будеш вибиратойки від мене? В далеку дорожейку, під зелену муравойку. Ой щоби я ішла від краю до краю, то я такого господарейка ніколи не здибаю! Ой мій господарейку (плаче).

(Лавриків, Рав. пов.).

105. Газдо мій, газдо! Куди ти сі вибираєш? На кого ти мене лишиєш? Що я буду з малими дітьми сама робити? На кого ти своє господарство лишиєш? Яку я собі тепер без тебе раду дам? Як я маю господарство опровадити? Як я буду дрібні діти годувати без тебе? Яку я їм тепер раду дам. Єй газдо мій, газдо встань та подиви сі, як сі

другі газди походили, а ти мене лишеш! Ой ти то мене ніколи не по-збиткував, не поганьбив. Газдо мій, встань та скажи, до якої я сі маю роботи брати. Яка твоя худоба сумна стоїт: хто її тепереньки буде об-ходити, доглядати? З ким я вийду тепер на поле робити?

(Товмачик, Колом. пов. Параска Свірюк).

106. Івани мій, Івани! Хто ме діти убирати,
Хто ме діти годувати, хто за ними надзирати,
Хто буде їх годувати,
Хто буде їх паювати,
Хто не даст їх збиткувати?

Івани мій, Івани!

Синки мої, синки, хто вам буде купувати ўбранé?
Вже вас дедик покидає,
Вже си вас не запитає,
Ци є, діти, кожушина,
Ци є, діти, сардачина
Ци є дрива, ци є хлібец,
Ци горечий обідец —

Івани мій, Івани!

Ци хата у вас затоплена,
Ци постіль у вас вастелена,
Ци є, діти, у вас фасулї,
Ци маєти барабулі,
Ци є цего, ци є того,
Ци є хліба до нового.
Гий, діти мої, діти,
Гий, діти мої рідні —
Гий, Івани мій, Івани!
Хто мої діти подружит?
Ти шьї діти не дружиў,
А вжес си ў яму положиў,
Чіму ти шьї не пожиў,
Абис буў діти подружиў.
На кого ти мене таку молоду лишиў,
На шьо такі дрібні діточки полишиў?

Івани мій, Івани!

або: Господарю мій, господарю!
На кого ти дрібні діти лишиў,
Єк ўни без дедика будут перебувати,
Відків ўни будут свого дедика візирати,

Єк я сама буду газдувати,
Єк я сама буду дітїй убирати?

Господарю мій, господарю!

Тростянець, Снят. пов.

107. Дружино моя дорога! Я сама нещаслива удова.
Чим я тебе так прогнівала? (Імя) мій золотий, мій дорогий,
Ци Господа Бога я не благала, Що ти тепер наробив?
Щоби я з тобов прожила? Ти пішов, а дітки-с мені полишив.
Ци я Бога не просила, Нема кому ні діти годувати,
Що я тепер на біду ся лишила! Ні у місто піти, ні принести,
З ким я буду діти годувати, Ні дати, ні взьїти, ні привезти.
З ким я буду газдувати? Ти мене удову саму полишив,
Діти дрібні, як дрібна полова, Ти мене на сьвікі*) васмутив!
(В. Шухевич — Гуцульщина, III, ст. 250).

108. Ії доле моя, доле! єк ти мене лишиєш? Ії прикілю**) мій!
шо я буду без тебе робити? Ії, встань-встань, та порадь мене. Ії,
нуждо моя гірка! як я буду тепер жити без тебе! Єой, єой, ївавту!
розвеселїт мене, люде!

Річка, Кос. пов. (Якібюк).

109. Васильку мій, Васильку! На що ти мене лишив, Васильку,
в такими діточками, шо я з ними буду робити? Встань та розкажи
менї, шо маю з ними робити. Єк минї гірко, єк минї банно, я би си вже
хати не удержала. Хатки мої смутні, хатки! Не знаєте люди добрі,
єк минї тежко, єк минї серце пукає. Єк минї банно!

Річка, Кос. пов. (п-на Кисїл.).

110. Господарю ти мій великий, Що я буду тепер робити?
Стараннику мій! Ци ти не мав на чїм жити,
Хто си мнов пожурит, Верьєдо моя смутна,
Хто си мнов постарає, Верьєдо моя тежка!
Хто мої сирїтки погодує? Якої ти хатки собі загадав —
На кого ти мене лишив, Ци ти не мав у чїм жити?
На якїй дорозї тепер стою? Маленької, новенької —
Порадь мене, шо я маю тепер, Без дверец і віконец,
Розлуко моя велика, [робити. Щоби сонце не загрїло і вітер не
Розлуко моя смутна, [завїяв,
Паро моя розпарована! Без лавичок, без полицок.
Річка, Кос. пов. (п. Марков.).

*) Світї. **) Приятелю.

111.

Ой Іванчику мій любий,
 Ой Іванчику срібний,
 На кого ти мене лишив?
 Приятелю мій дорогий,
 Іванчику мій намальований,
 Йик ти мене засмутив,
 Іванчику мій пишний,
 Карочко моя велика,
 Нуждочко моя страшна!
 Коли ми си будем видіти?
 Іванчику мій золотий!
 Ти уже йдеш від нас на віки!
 Коли ми си вздримо?
 Нуждечко моя велика,
 Шо я буду сама робити?
 Коби ти був мене переїж видпро-
 Ни я тебе — тепер... [важєв,
 Шо я тепер годна?
 Іванчику мій срібний!
 Устань-ко, та роввесели
 Мене таку смутнецьку...
 Ой господарю мій, на шо ти мене
 Тай нас осиротив? [лишив
 Шо ми будим робити,
 Ой шо ми будим дієти?
 Ой господарю мій,
 Хто буде мині робити,
 Хто буде нас годувати...
 Хто буде нас уберати?
 Ой йик ти борзо умер,
 Шо ми будем дієти тепер?
 На шо ти нас лишив...
 Йик мало ти з нами жив!
 З ким я си поражу,
 З ким я буду гавдувати...
 З ким я буду жити!
 Порадо моя люба,
 Ой порадонько моя срібна,
 Порадонько мальована...
 Де ти тепер йдеш?..

Шо тобі так було,
 Шо ти нас лишєєш...
 Ти йдеш у ємку глібоку...
 Де сонечко, ни загіє,
 Де сонечко ни загіє,
 Ні вігрец ни завіє...
 Відки ми будем тебе визирати,
 Ци з ємки глібокої,
 Ци з-за гори високої...
 Коли ти до нас прийдеш,
 Йик ти сю глинку на собі видер-
 [жиш?

Ой зазульки мут ковати,
 Відки ми тебе будем си сподівати?
 Йик я тебе лічила,
 До дохторів ходила,
 А ти мені казав,
 Шо ни меш умерати...
 Головойко моя бідна...
 Шо я буду тепер робити?
 Ой порадонько моя люба...
 Йик я тебе любила,
 Йик я тебе голубила,
 Йик ми файно жили...
 Шо я буду робити
 З малими діточками...
 Хто їх буде гудувати,
 Хто їх буде одівати...
 Йик з них будут си збиткувати,
 Хто буде їх боронити?
 Йик прийду до церковці,
 А там нима тебе...
 Прийду до домоньку,
 А там нима тебе...
 З ким я буду вечирати,
 З ким я буду обідати...
 Де ти меш пробувати,
 Де ти меш си веселити...
 Ци ти будеш в царстві жити,
 Ци ти меш си мучити...

Ой коби я знала,
 То то бих си тут ни смутила...
 Ой шо я буду діяти,
 Ой шо я буду робити...

Иванку мій срібний,
 Иванчику мій золотий.
 Шо ти з мене зробив,
 Шо мене так засмутив...

Тюдів, від Єлени Дудек, записав учит. Петро Дудек.

112. Газдику мий любий,
 Соколику дорогий!
 Де ми си будем видіти,
 Де будим говорити?

Ци в садú на листочку,
 Ци в місті на риночку?
 Хто мене ме вберати —
 Хто мет ци за мене вступати?

Будут мене обкрадати,
 Будут сироточки збиважети!
 Чему д' мині ни заговориш,
 На кого ти мене лишеєш?

Приятелю дорогий,
 Газдику великий!
 Икі ти красні хаточки лишеєш,
 Ти си на ні й ни дивиш!

Єк ти тежко кривав,
 Мозолними ручками маєток збивав.
 Ти ни гайнував, ни бурлакував,
 Єкі ти маєтки великі призбирав.

А тепер ти то все лишеєш,
 Тим усим ти вже гордиш!
 Єкий ти ничемний став,
 В єку далеку дорогу ти си вибрав!

Єку тобі хаточку малу зробили,
 Єк тобі єї виписали! —
 Єка та хатинка сумна, та мала,
 Єкаж уна тісна — ни слобидна.

В єку те ємку покладут,
 Сиров земницев примечют,
 Там ти сонечко ни загіє,
 Вітер ти там ни завіє,

Маржинка ти там ни заричи,
 Ніхто до те ни заговори.
 Ти там будеш самий лежети,
 Ніхто не прийде те знати, і т. д.

Голови, Кос. пов. (Шекер.)

113. Іване, Іване, Іване, Іване! та всі газдині газди мають, лиш
 я не маю. Вайльо, Іване! Іване, Іване! Іване, в ким я діти буду віну-
 вати, в ким я буду на (їх) голови квіти класти?

Раранче, Бук.

114. Любчику мій!

Я-ж тобою не налюбувала ся,
 А я-ж тобою не натішилась,
 Я-ж на тебе не надивила ся!
 З ким я буду ціі ночі спати,
 Де тобі тепер лежати?

с. Сьомаки, Винницьк. пов. на Под.

115. Господару мій милий та любий!

Як же я тепер проживати буду?
 Хто мині молотити буде,
 Хто мині буде господарити,
 Хто мині буде прийми годити,
 Орати, сіяти — буде?
 Хто мене сбробляти буде?
 Як я тих діточок госпитувати буду?
 На кого ти мене покидаєш,
 На Господа Бога?
 Соловейки на весні будут щебетати,
 Я буду ходити тай питати:
 Чи ни бачили мого господара,
 Чи не здибали, чи ни виділи?
 А буде зазулька кувати,
 Я буду ходити — тай питати:
 Соловейку, ти високо літаєш!
 Зазулько, ти літаєш по світі,
 Чи не бачили мого господара?
 Чи не бачили, чи не виділи?
 Буде зазулька кувати,
 Будут сади розцвітати —
 Я буду за свого господара питати
 Чи ни здибали його, чи ни виділи?

с. Білоусівка, Гайсинського пов. на Поділю.

116. Господару мій!

З якої вулиці тебе виглядати?

Чого-ж в тебе така хата смутна та невесела?

А хто ж мині дровец нарубає,

А хто ж мині водиці принесе? й т. д.

с. Баламутівка, Проскурівського повіту на Под.

117. Ой господари мій, господари мій! Ти ж то рано покидаєш нас, чого ж ти мій милий забажав, чим ти огорчив ся? Чи тобі так тяжко жити було на світі, чи тобі діти були не милі? Коли ж ти до нас в гості прийдиш, звітки ми тебе виглядати будемо: чи з гори, чи з долини, чи з високої могили? Господи мій, Господи, на що ж Ти мені таке мня дав, що ти мене вдовою назвав? Чоловічи ж мій, чоловічи, хто ж мене пожалує так, як ти жалував? Хто ж мені тепер поли зоре та засіє? Хто ж мені косити та молотити буде? Діти ж мої — діти мої! Сироти мої — сироти мої! мені ж то гіринько буде в світі жити з вами. Хто на вас буде робити тепер? Хто ж вас буде тепер доглядати, так як він доглядав? Ти-ж то, наш соколе дорогий, працював на них тяжко, ти-ж то був добрий батько у своїх дітей, ти-ж то їх любив та жалував, ти-ж то доглядав та пильнував їх! Не буди вже у нас такого щирого та любого батичка!

Журавлівка, Под. губ. Брацл. п.

118. Чоловіче мій, голубе мій! На що-ж ти мене покинув з цими діточками? Що я з ними робитиму, а хто-ж нас буде доглядати — й хто-ж нас буде годувати? Як ти підеш на роботу — я цілий день тебе виглядаю і з вікон очий не спускаю. І звідки-ж я тепер тебе буду виглядати — чи з гори, чи з долини, чи з глибокої мугили?

с. Рачки, Брацл. пов. Под. губ.

119. Чоловіче мій, возулько моя, на кого ти ці діти лишаєш?! З ким я розбувати ся буду?! З ким ховяювати буду?! Хто буде в тій хаті жити, такій великій, смутній такій?! На що ти забав її, такої хати?! Ти мав хату, ти мав де розбувати ся!! Таку хату маєш, та в землю розбуваєш ся!!!

Татку мій, любку мій, коли ви в гостях були у мене, що мого чоловіка до себе узяли?! Татко мій всіх нас маленьких полишали, а теперки і мині лишили ся маленькі діти!!

Господарю мій, господарю, я тебе відки буду виглядати?! Куди стану заглядати, звідки ти до нас в гості прийдеши?! Чоловіче мій, — мамко моя, голубчику мій, куди ти забираєш ся від нас?! Заговори до мене словечко! Чого ж ти так на мене розгнівав ся? Заговори до мене

словечко! Голубчику мій, орлику, полинув від мене!! Боже мій, Боже, на що ти так тяжко мене посиротив?!! Чим я тебе, Боже, прогнівила так, що ти у мене і от дітий господаря взяв?!!

м. Мурафа, Под. губ.

120. Ой, голубчику ти муї, уже ти покидаєш нас, на кого ти оставляєш мене в дітками? Да не скоро ми побачим ся з тобою. Послідний раз ми з тобою бачим ся; ой чого ти од нас уходиш, чому ти еще з недільку не побув, щоб ми з тобою поговорили. Ой ти-ж муї миленький, ох ти моє сонейко, ох ти-ж моє золотко, ох ти-ж муї місячик, ох чи хутко в тобою побачим ся?

Д. Г. Булгаковскій — Пинчуки, ст. 186.

121. Хозяїну мій, господарю мій, приятелю мій, роскош моя! На що ти покинув мене в діточками! Хто-ж мені буде сприяти так, як ти? Хто-ж буде діточок доглядати, як ти? За тобою я не знала горя: У мене все було готове — і посіяне, і погоране. А тепер куди не повернусь, все тебе згадую. Чом ти мене не розпорадив, не порадив, що буду я робити? Звідки я тебе буду виглядати: Чи з гори, чи з долини, чи з високої могили?

с. Молодецьке, Київ. г. (К. Ст. XX, № 3).

122. Хазяїну мій!.. На що-ж ти мене покинув із такими дітками дрібненькими?... Шо-ж я тепер буду із їми робити?.. Як же я буду їх годувати, як же буду глядіти?.. Которого-ж я буду дядька просити, щоб показав мині, де поле, як я-ж його не знаю, не відаю?.. Як я-ж не знала, як колó його ходити, як колó його робити. Як ти, хазяїну, усé робів, а тепер кому-ж ти його передав? Кому-ж ти мине вручив?.. Тепер кому-ж я й буду робить, кому́ буду годить, когó-ж я й буду проєить? Якого-ж дядька просити, якому-ж годити, як я-ж його не знаю, не відаю, як до його тепера обернуть ся?.. Як рóдичі мої милі, не цурайте ся вже мине тепера бідної, нещасної. Що я тепер в дітьмі остала ся с маленькими, с такими дрібненькими! Тепер вони полїчені, тепер вони і дерти будуть багáцько, і їсти багáцько; і шкодливі будуть, бо вони тепер бідні сироти: хто не схóче, то на їх накричїть!..

Паволоч, Сквир. пов., Київ. губ.

123. Дружино моя дорогая, куди ти убираєс ся, на що-ж ти мене покидаєш, неспособною да немощною? Діточки мої, горевальничкі, послї тебе вони остануця, по крапивам, кусточкам розтянуця: будуть же вони тебе вспоминать, по под тином валяць ця і от голоду кричать... Чоловіче, дружина моя, примай же до себе мене і все семейство мое...

с. Березанка, Черниг. губ. Ніжин. пов. (Этн. Озб. 38, № 17).

124. Дружинько моя! Куди-ж ти убираєс ся?
 На що ти мене кидаєш із дрібненькими діточками!
 Хто їм буде замишляти, хто їм буде порядки давати?
 Що у їх батька не має!
 Сиріточки мої нещасні,
 Куди ви не пригорнетесь —
 Усе до батька чужого...
 Дружино моя вірна,
 Хазяїн мій любий, милий,
 Куди-ж ти убираєс ся,
 І кидаєш мене з малими дітьми?
 Кого-ж мині питаць ця,
 До кого-ж мині горнуць ця?
 Де ж мині їм найти батька рідного?
 Усе не рідний, усе не вірний.
 Сирітки мої нещасні...
 Дружино моя вірна!
 Промов мені хоть словечко,
 Як мині на світі жити?
 А дружинько-ж моя, дружинько!
 На що-ж ти од нас виїжаєш?
 На що тобі мої синочки ворота одчиняють?
 У яку ти дороженьку виїжаєш?
 Чи ти на ярмарок, чи на заробітки?..
 Да скажи-ж мині хоть словечко!
 Коли ти до нас прибудеш
 І порядок даси,
 Як жить, як горювать із нещасними сиротами!
 Чи ти придеши нас сам одвідать,
 Чи колу перекажеш,
 Чи письмо пришлеш?..
 Хозяїн мій милий,
 Хозяїн мій любий!
 Чого-ж ти не хочеш у сій хаті жить?
 Якої ти забажав нової, да темної,
 Невеселої, да не видної!
 Вона й без вікон,
 Вона й без дверей,
 І смутна й невесола!
 Дружинько моя, соловечку мій!
 Прймай мене до себе,

Забирай мене до себе!

Не хочу я без тебе жити,

На с'ім світі горувати.

На кого-ж се ти розгнівав ся:

Чи на дружиноньку свою,

Чи на матюночку, чи на діточок?

Ой, куди-ж ти убираєс ся, у далекую доріженьку,

Хозяїну мій, соколоньку мій!

с. Алтиновка, Черниг. губ. Кролев. пов. (Етн. Обзор. кн. 38. № 22).

125. Хозяїну мій, дружина моя, скажи мині, як жить на білому світі без тебе? Да добра людям година, як умре мала дитина; а мині лиха година, що вмерла моя вірна дружина. Остали ся мої плуги, мої воли... Скажи-ж мині, кого-ж мині просити, да кого-ж мині звати, щоб у поле їхати орати? Хозяїну мій, голубе сизий, дружина моя! Скажи-ж мині тепер, коли-ж ти до мене в гості прийдеш? Коли-ж мині столи застиляти, да коли мині тебе ждати? Коли-ж ти, моя вірная дружина, в гостоньки прибудеш? Чи на Різдво, чи на Великдень, а чи на Зелену Неділю? Да соловеечки будуть щебетати, а я буду прислухатись, чи не до мене іде моя вірная дружина на пораду.

с. Курені, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Брайловскій, № 1).

126. Милий і дорогий мій чоловіче! та на шож ти мене покинув? Та чим же я тебе прогнівила, та чим же я тобі ни вгодила? Та аж тобі, кажись, вічим і ни нагубила. Та шож я буду тепер робити, та з ким же я тепер буду жити, та хто ж наших діток буде кормити! Та хтож їх буде зодягати, та куди ж я буду їх дівати!.. Бідна ж моя головонька, та нищасливая ж моя долинька! Та хто ж тепер зо мною словечком поділить ся, та хтож мині пильно в вічі подивить ся? Та тепер же ніхто мене ни полюбе, та віхто ж мене й ни приголубе! Та шож тепер нам робить бідолашним, та куда ж нам дівать ся сиротам нищасним? Та хтож тепер нам буде хліба добувати, та куда ж ми будим худобоньку дівати? Та ти ж, бувало, як на базар поїдиш, то ні в один шинок ни заїдиш! Та тиж, бувало, що разу діткам гостинчків привозив і мині всяких покупочок навозив. А те тепер все минулось, ніхто нам гостинчика ни привизе і ніхто насушного хлібця ни принесе! Та куда ж тепер нам дітись, та до кого ж нам притулитись? Та лучче б же нам вмісті з тобою в землю заритись...

Шебекино, Курс. губ.

127. Бідная моя головонька, та нищасная ж моя долинька! Боже мій милостивий, та Боже мій правидний! Та чим же я тебе прогнівила,

та чим же я прийд тобою согрішила. Та за щож ти мене караїш; та за щож ти мене наказуїш. Та ни жила ж я — а мучилась, світа божого ни бачила. Тіко й знала, шо сльозами обливалась, та по закутках од чоловіка-ката ховалась. Та ни бачила ж я од тебе ні любви, ні ласки. Та ни могла я і однієї ночиньки поспать біз опаски. Та тиж мене ніколи щиро ни любив і ні разу ни приголубив. Тіко й знав, шо по шинках волочив ся, та шо дня мене бив: та нима і клаптика тіла, де твій кулак ни ходив, та шо ти тіко зо мною ни робив!.. Та ни раз я на морові ночувала, та ни раз я по снігу босяком о півночі до сусідів утікала. Та тиж за мною ни раз і в ножем ганяв ся, та ни раз і за кісьоньки мої брав ся! Та лучче-б я на світ ни родилась, щоб тебе ни бачить і ни знати і так тяжко ни страдати. Та чого ти од мене ранше ни прибрав ся та на шо ти мене до старости довів! Та кому я тепер нужна, та па шо я кому здала ся? Та пропала моя молодість ні за понюх табаку, та ни дай Бог нікому жисть таку!.. Та тепер мене ніхто ни возьме і самі жить дуже скрутно. До роботи я ни гожусь, всі кісточки болять...

Шебекино, Курс. губ., Білгор. п.

128. Чоловіче мій, дружино моя! Куди-ж ти убіраєш ся, куди ти ввряжаєш ся? Якої ти темної хати забажав? темної, невидної, смутної, невеселої! Туди-ж вітер не віє, туди сонце не гріє. Туди й дзвони не дзвонять, туди й люди не ходять. Та як же я до тебе ходитиму, та як з тобою говоритиму? Як я з тобою поражатимусь, як я з тобою розважатимусь. Ой, устань, порадь, моя дружинонько, як мені в світі жити, як мені чуже ділечко робити? Та як мені чужим людям годити? Та я-ж над чужим ділечком назневажалась, я-ж по чужих нивах наспотикалась. Ой приймай же, пригортай мене до себе, щоб я не жила, щоб я не горювала, щоб я і горенька не знала. Щоб я по далеких краях не ходила, щоб я чужим людям не годила. Та я чуже ділечко зроблю не так, та я словечко скажу не в лад. Моє ділечко перероблять, моє словечко перемовлять. Коли-ж мені тебе, моя дружинонько, дождать? Коли мені столи застилять? Чи мені на різдво, чи мені на великдень, чи на святу неділоньку? А чи мені в Миколи — тай ніколи? Відкіль мені тебе виглядять: чи з гори, чи з долини, чи з високої могили? чи з глибокого яру, чи з далекого краю? Та не йди-ж полем, бо ніжечку поколеш, та не йди-ж морем, бо утонеш, а йди-ж по під горою та бери й мене з собою. Та будуть, моя дружинонько, сади розцвітять, та будуть зазуленьки кувать, і соловейки щебетать. Будуть мені, нещасниці, жалю завдавать, а я вийду за ворітчка тай буду питать: Ви зазуленьки сізвесенькі, а соловейки малесенькі, та ви високо літаєте, ви далеко бу-

ваєте, чи не чули, чи не бачили дружиноньки вірненької? Як бачили та хваліть ся, як побачите поклоніть ся моїй дружині вірненькій. Хай же він прийде, та нехай мене одвіда, як же я тут живу, та як горюю. Та я пізно лягаю, а рано встаю, та все чуже ділечко роблю.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 47).

129. Мій хозяїне, моя й пара дорога! Моя й правда дорога! До кого-ж мені приходить ся і притулить ся? Чи мені до холодної стіни, чи мені до чужої чужини? Що холодна стіна не нагріє, а чужая чужина не пожаліє. Відкіля мені тебе виглядять і де мені тебе пізнавать? Чи мені меж косарями, чи мені меж гребцями, чи мені з поля, чи мені з моря? Чи мені з глибокої долини, чи мені з високої могили? І коли задля тебе столи застилять і кубочки наповнять? Чи тебе к різдву, чи к великодню, чи тебе ок святій неділоньці? Що к різдву великі сніги позамітають, а к великодню великі води позаливають, а к святій неділоньці стежки і дорожки позаростають, а сади позацвитають; стежечки комишем, а дорожки споришем, а вишневі садочки біленькими цвітами. Та ти-ж будеш, мій хозяїн, іти — та на цвіти задивлять ся, ти не будеш до мене в гості поспішати ся.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 48).

130. Мій хозяїне, моя дружино! На що-ж ти мене кидаєш? Як же мені тепер жити, що мені тепер робить без тебе? Мій хозяїне моя й правда прехороша. Хто-ж мене тепер буде поряжать, хто мені порядок давать? І чого ти на мене так розгнівив ся? Чи я тобі, мій хозяїне, постілоньки не слала, чи я тобі питочки не подавала? Мої діточки, що ви будете робить без батька? Та вже-ж його не купите, не засмутите. Нема тих крамарів, щоб продавали батьків. Мій хозяїне, моя дружино! Приймай і мене до себе, щоб я не горювала, щоб я й горенька не знала.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 49).

131. Хозяїне мій, дружино моя! На що-ж ти мене покинув на горювання, та на скитання? Я-ж уже нагорювалась і наскитала із тобою. Приймай і мене з собою, щоб я не скиталась, по чужих полях не спотикалась. Якої ти смутної, невеселої хати забажав. Що вітер не завіє і сонечко не загріє. Устань же, моя дружино! Порадь: як мені горювать, як мені без тебе проживати.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 50).

132. Мій чоловіче, моя й дружино! На кого-ж ти мене кидаєш? та кому ти своє хозяїство вручаєш? Чи ти братам, чи ти сестрам? Чи ти своєму батькови старому? Та я за тобою чотири годи пожила, та нічого

не заробила. Та де мені тепер дїть ся, і куди мені пійти тепер од тебе? Куди ти вбравсь, куди ти нарядивсь? Та на кого ти такий гнів положив? Та чи ти на батенька, чи ти на своїх сиріт малесеньких?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 51).

133. Моя дружино, моя й правдонько, та я з тобою не нажилась і не наговорила. Тай хто-ж мені тепер порядок давати ме, як ти давав? Та й припливи до мене хоть водою, та й забери своїх сиріточок в собою. Та мій хозяїну, моя дружино! Та хто-ж моїм сиріточкам буде порядок давати? Та будуть вони ходять, та будуть вони питать, та будуть вони свого батенька шукать. Да відкіль тебе, мій хозяїне, в гостоньки дожидать? Чи к різдву, чи к великодню в гостоньки виглядять, чи к святій неділоньці? Та к різдву снігами позаміта, а к великодню — водами порозлива, а к святій неділоньці травами позароста. Та буду-ж, моя дружиночко, ранесенько вставать, соловеечків питать: та ви-ж виськолітаєте, багато видаєте. Коли-ж мені моя дружино, до тебе на порядочок приходить? Та чужі люди живуть та чужі люди одряжують ся, а я ще й не нажилась, ще й не наговорила!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 52).

134. Мій хозяїне, моя дружино! На що ти на мене розгнівивсь? На що ти тих діток посиротив? У їх же нема ні хаточки, нема ні правдочки! До кого-ж вони будуть ізходить ся? Хто їх буде поважати і поряжати? Хто їм буде наставленіє давати? Коли-ж ми тебе будем, мій хозяїне, у гостоньки ждять? Чи тебе к різдву, чи к великодню? Чи тебе к святій неділі? чи тебе к Миколі? — Та мабуть ніколи! Якої ти, мій хозяїне, хаточки забажав: рубленої, нової, смутної, темної, невидної, що в їй ні дверячок, що в їй ні віконечок. Ні сонечко не вгріє, ні вітер не повіє.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 53).

135. Чоловіче мій! родино моя! Чоловіче мій, дружино моя! Куди ти убіраєш ся? Куди ти одряжаєш ся? У яку ти стороньку понесеш свого головоньку? Кому ти діток поручаєш, кому ти їх урочаєш? Хто їх буде годувати, хто їх буде доглядати? — Відкіль тебе виглядати? і дорожечки тобі прочищати? Чи к різдву, чи к великодню, чи к святій неділі? К різдву снігами позамітає, а к великодню водами позаливає, а к святій неділоньці травами позаростає. Та прилетиж до мене в гості, та сядь на оконечку: та ти ж будеш буркутати, а я буду кувати. А ти будеш мене питати, як мені в світі проживать і які тобі гостинчики пересилать? Передам я булочку — зацвите, передам я яблучко — зогниє, передам я бублик — закотит ця, та таки тобі не доїдет ця.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 54).

136. Мій чоловіче, мій голубе! Як мені жить, як мені горювать? і як мені тих діточок виховувать? Чи мені в строки наймать, чи мені в годи наймать? І, мої діточки, мої сиріточки! хто-ж вас буде годувать і хто вам буде порядок давать? і хто вас буде виховувать, і хто над вами батькувать? Та у вас же, мої діточки, нема ні рідних дядьків, ні братів. Та у мене тепер, мої діточки, ні дружиночки, ні родиночки. Та ви тепер, мої діточки, малісенькі та вас тепер ніхто й не бачить, чи ви голі, чи ви голодні, чи ви холодні! А як же поростете, то всяке вас бачитиме.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 55).

137. Моя й дружино, моя й половино! Та я за тобою жила, як маківочка цвила! Я за тобою жила — не панувала, а горювала. Ти моя й дружино, моя й половино! Та кому-ж ти мене покидаєш, кому-ж мене й урочаєш? Та й порадь мене, моя дружино, як мені з сіми діточками жить? як мені з сіми діточками горювать? Як важкий камінь піднімать? Що в мене нічого ні їсти, нічого ні пити, ні в чім, моя дружино, діточкам і ходять! Моя й дружино, моя й половино! Та порадь мене: чи мені з діточками дома сидіть? чи мені за другого йти? Та я піду за другого, то я собі хазяїна найду, а діткам батенька не найду, а хоч і найду, то й не такого, як батінка рідненького.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 56).

138. Хозяїне мій, хозяїне дорогий! Як мені без тебе привикать, як мені ті діточки виховувать? Що я остала ся на чужині, як билинонька по пожарі! Як свої діточки розпушу, та я їх до віку не зберу! Я їх не виховую, нігде їх не найду. Мої діточки, мої сиріточки! прибувайте, мої діточки, свого батенька ховать. Та я-ж буду вашого батенька й питать: Як мені в світі вас виховувать? Чи вас мені людям оддать? Людям оддам, то ви будети плакать та ридать, і свого батенька вшоминать: як нам горько в світі жить і людям годить. Наша мати старесенька та вона нас не вихова, та вона нас не одягне: та ми-ж розійдемо ся по світам, та по великим степам: — Та будуть нас звірі лякать, та наші кости ростягать, та будем ми поміраць і про свого батенька гадать.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 57).

139. Чоловіче мій, моя й правда! Як мені з тими дітьми жить, як мені їх виховувать? Чи мені їх коло себе держать, чи мені їх на людей роздавать? Чужі хазяїни орють і сіють і розпоряжають ся, а я куди не повернусь — ніщо в мене не роблене. Хожу, прошу, та ніхто мені помочи не даєть, не порадить.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 58).

140. Мій чоловіче, мій голубчику! Як мені без тебе жить? як мені привикать? і куди свою головоньку прихилять? І скажи мені, моя дружино, кому ти сїх сиріт уручив? Мої сироти безпріютніі, мої сироти беззащитніі! та ви-ж на чужій сторонці. Та нікому вас приютить, та ні до кого і головоньки прихилить. Та підете ви до дядька — то дядько й не дивить ся, підете до тїтки — то тїтка й одвернеть ся. Та й приймай і нас до себе, і пригортай нас до себе, щоб ми не жили і не горювали.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 59).

141. Мій чоловіче, мій дружино! на що-ж ти мене покидаїш, на що сиротиш? Ни так ти мене сиротиш, як діток своїх рідних. Як би я сама була, я зараз би собі місто найшла, а хоть я собі місто найду, а діткам своїм уже батька не найду. Шо я буду жить і робить, а моя й роботи ни в моду буде. Шо мої дітки виноваті і невинovatі, а їх бити муть, а як би у їх батько був, то ніхто їх і пальцем не тронув би. Мій чоловіче, мій хазяїн, хто мині хлїб покосе, хто й збире, хто мині намолоте, хто й намеле? Чи мині людей просить, чи самій брать ця? Шо одного попроси, а воно й ни дивит ця. Шо ти мині гаразд нічого ни розказав і ни розтовковав. Шо ти день і ніч не спав, а все хазяйновав і придбав. Шо ти ни вспів і на лавку лягти, як уже всі коло тебе і все тягнуть і розтягають: поки і оглянулась, нічого ни має ні по хлівах, ні по городах... Устань і розкажи, як мині жить? Шо чужа жінка вийде у поле, тай весело їй, шо її і чоловік, і дітки, есть с ким робить, кому помочи дати, а я вийду в поле і прийду до дому да й ні до кого мині поговорить, ні порадит' ця. Шо ти насївав, — насївав, придбав, — придбав, а нікому й прїбирати. Устань же, мій чоловіче, і хоть ни так поможи, як словом розкажи...

Прийде було годовий празник, то есть с ким піти до своїх рідних, поговорить, а тепер діждала празничка, тай вийду в хату, і ни має нікого і в городі ни має нікого. Шо ти мене побеш і полаєш, мині твоя бійка й лайка ни болить, лиш би було с ким мині робить у поли і дома. Прощай, чоловіче, прощай, дружино! Шо я тебе питала, шо я тебе просила, а ти мині нічого ни розказав, ни розтовковав; шо ти як жив був, то до мене говорив, а тепер шо я до тебе говорила і тебе просила, а ти і ни озвав ся...

Харк. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 3).

142. Чоловіче муй, хазяїну милий!
 Кому-ж ти своє хозяйство поручив?
 Кому-ж ти своїх діточок покинув?
 Хто-ж їх до ума доводити-ме?

На що-ж ти мене сиротою покинув?
 Хто-ж по цьому двору ходити-ме?
 Хто-ж цьому хозяйству порядок давати-ме?
 Як я малих діток годуватиму?
 Да як-то я їх одружатиму?
 До віку я не буду так панувати,
 Як за тобою панувала!
 Доведеть ся мені горювати,
 Да нікому роспитати!
 Діточки мої милі —
 Виж мене слухать не будете
 Так, як батька свого слухали!

Я-ж вас так не пораю — як батько вас поре.
 Мої соколята! Діточки мої милі — сироточки безчастні!
 Доведеть ся вам горювати, своє хозяйство потеряти.
 Наскучить вам, чужі воли пасучи — чужим людям годячи:
 Чужий батько вас не пожалує — буде вас бити, обірати,
 Будете ви воші годувати, ночий не досипати.
 Ой прийма-ж мене до себе — у сирую землю!
 Не кидай мене на горевько!
 З ким я тепер поражу ся — що я робити-му сама бідная?
 Чоловіче муй, возуле моя! Я за тебе ватулю ся —
 Та нікого не бою ся!

Ой хозяїну муй, любий та милий!
 Ой я-ж тебе було дожидаю з ярмарку,
 Ой я-ж тебе було дожидаю з Києва —
 Да ти-ж було йдеш
 Та як пчілочка несеш,
 А тепер звідкиля тебе буду виглядати,
 Звідкіль я тебе буду визирати!
 Чоловіче муй, серденько моє!

Чераясл. — Труды, Чуб. IV, 704.

143. Ой мій мужицьок, мій рідненький, та на що ти мене саму покинув одну? Чи я тебе ни любила, чи у нас тобі жить ни понаравилось, чи ми тебе ни годували і ни одягали?.. Та коли ти до нас прийдеш? Відкіль же ми будем тебе виглядати, чи із поля, чи із роздоля?.. Та хоть би ти до нас заговорив, та хоть би ти до нас прийшов...

Херс. губ. Маріуп. пов. (Этн. Об. кн. 38, № 30).

144. Ох мій чоловіче, мій ясний соколе! Та яку-ж ти хату забажав смутну та не веселу: туди сонце не пригріє, туди вітер не завіє. Та

на що-ж ти нас покидаєш, сиротами зоставляєш? Та кому-ж ти нас поручаєш?

с. Петровське, Маріупол. пов., Катер. губ. (РФВ. XII, № 2).

145. Ох мій чоловіче, мій хазяїне милий! На що-ж ти нас сиротами покидаєш? Що-ж тепер я буду робить з маленькими діточками-сиротятами? Хто тепер нас в'одягне, в'обує, хто нас прогодує? Та хто-ж тепер хазяїство буде доглядать, худобу зберегать? Чужий чоловік рано встане, та на степ поїде... З'озулї в садочку кують, а нашого хазяїна не чуть... Мій чоловіче, мій дорогий! Чого ти на нас розгнівав ся? Чи я тобі правди не говорила? Чим я тебе так прогнівила? Хто тепер буде рано вставать, хто буде по двору ходить, хто нам буде ділечко робить, хто буде рано будить? Позаростають ті стежки-доріжки, де ти ходив; запилет ця теє ділечко, що ти робив. Куди-ж це ти йдеш, мене покидаєш? Що це ти задумав? Дорога далека. Відтіля не йдуть, письма не шлють і словесно не переказують.

с. Петровське, Маріуп. пов., Катер. губ. (Брайлов. № 3).

VII. Вдовець по жінці.

146. Господине наша, господине! ти-ж то уже не журиш ся нами, ти-ж то не жалуєш нас! Хто-ж то про дітий буде дбати? Хто-ж їх догляни без тебе? Хто-ж їх змиє та роцеша так, як ти? Хто-ж їх утішить безталанних? Сироти мої, сироти! Хто-ж вас в світі привітає, коли у вас нема доброї мамки? Хтож вас пригорни без неї? Голубко наша мила, помолї ся там за своїх дітий нещасливих.

Журавлівка, Под. губ. Брацл. пов.

147. Жінко моя, господине моя! На що-ж ти мене покидаєш, на що-ж ти мене самого лишаєш? Ти знаєш, що ми їдно другому ніколи й „брешеш“ не сказали!

С. Рачки, Брацл. пов. Под. губ.

148. Ой моя голубко, ой моя сивесинька, моя ріднесинька! Як ми з тобою втішались, а ти нас покинула і собі хату найшла смутну та нивиселу; туди ні сонци ни загіє, ні вітир ни задує, ні дощ не пройдець... Ой моя голубочка, і очиці склипились і губи стулились... Будю, будю, та ни добудюсь! Хоть би же ти голову подняла, подивила ся, сколько у тебе дружок і бояр! Поїзд дорогий я тобі хоть тепер справлю... Ой моя голубочка сивесинька, я-ж з тобою ни наговорив ся, тай ни на-

дивив ся, поки ти свою головочку ни положила... Ой моя голубочко, ой моя ріднесицька, та відкіль тебе виглядять, — чи з долини, чи високої могили?.. Та вже-ж позаростали дорожки, де ти й ходила, — тих дорожок нікому протоптать...

Маріупол. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 32).

VIII. Сироти за матірю.

149. Ах моя мамуненько, моя порадоїко, моя зазуленько! Коли-ж я вас вигляну? Тільком я надії мала, щом до вас прийшла! Тепер мені ні до кого — тепер я вже не маю до кого забесідувати, ні ся з ким порадити.

(Салаші коло Угнова).

150. Ой моя ти мамунейко, моя зазулейко, моя потішейко, мояж ти розмовойко, мояш ти порадоїко! Що-ж я буду робитойки? я не маю своєї мамунейки, ані свого татунейка — що-ж я буду робитойки? Ой моя ти мамунейко, колиж ви прийти до мене в гостинойку з такої далекої дорожейки, зпід зеленої муравойки, с тої халупойки? Ой мамунейко, моя зазулейко, я не знаю, що я маю робитойки, садитойки! не маю ся кого порадитойки, ой, моя ти мамунейко!

Лавриків, Равськ. пов.

151. Моя мамунейко, моя зазулейко! Хто-ж нас буде радитойки, що ми маєм робитойки під тую веснойку, де що садитойки? Моя мамунейко, моя зазулейко, моя розмовойко — возміт мене за собою під сиру земельку на другу неділейку. Що-ж ми будем робитойки без мамунейки, як ми будем житойки? Ви ся на нас нагнівали на вічейки.

(Лавриків, Равськ. пов.).

152. Моя мамунейко, моя зазулейко, моя голубойко! С ким я буду в тум домойку робитойки, с ким ви мене ту лишаєти? Вой, моя рибойко, моя ластівойко, шо я буду бідна робитойки? Вой, де-ж я ся бідна подію? С ким я буду розмавлятойки, до кого-ж я буду приходитойки? Звітки-ж я вас буду виглядатойки: с котрої дорожейки, с котрої стежийки, с котрої вуличийки? На кого-ж я буду дивитойки ся? Вой, моя мамунейко, возміт мене до тої свої халупойки! Вой, моя мамунейко, що ви там будити робити в тії сирії земельці? С ким ви ту будети розмавлятойки? С ким же ви лишаєти мене таку молодейку? С ким же ви лишаєти ті дрібні дітойки? Що-ж вони бідні будут робитойки? Та як же ви не маєти жалю лишати такі малі сиротойки? — Вой, моя земелько,

розступи ми ся; вой, моя завулейко, встаньте хоч на їдну годинойку — отворіт свої вочийка: подивіть ся на ті свої голубятка, дрібнії сиротятка.

Вой, моя соколойко, коли-ж ми ся будемо видітойки? Моя мамунейко! вой, вой! Де-ж я бідна тепер ся подію? Вой, землейко, розступи ми ся, най я бідна піду під землейку, най не буду плакати за свою мамунейкою.

Лавриків, Равсь. пов.

153. Йойой, мамко ти моя люба, дорога! Пріятілику мій, порадойко моя! Хто мене потішит, ай хто мя пожалує, хто мені порадойку дасть? Ой не ти ўже будеш ми розказовати! Ти уже не будеш по світкови ходити, ани говорити! Що-ж я буду діяти без тебе? Йой мамко ти моя, срімна, золота. Порадочко моя! Устань! Устань! Поговори зо мноў, порадь мене у недоумних літох! Йойой, мамко ти моя люба, дорога! Ой що-ж бо то усі жіночки поуставали, лиш ти заспала! Устань, устань, подиви ся, як ся гавдує по твоім дворі! Діточки твої — не миті, не чесані дивлят ся на тебе, ци ти їм їсти не даш, косойку не змиєш, сорочечку не ўнесеш? Твої коровиці стоять не доєні, волики не їли, телятка не пили, брєнят за тобоў у стаєнці. Ой що-ж бо ти так за-спала? Уставай, уставай, сонийко уже високо! Йойой, мамко ти моя люба, золота! На кого ти свої сирітки лишила? Устань, устань, розкажи, що маєме чинити?!

Волосянка, Стр. пов.

154. Ненькьо моя, ненькьо!

На кого ви мене покидаєте — таку молоденькью —
хто мене буде дозирати,
хто мене буде убирати,
хто мене буде жьилувати?

Ненькьо моя, ненькьо! (2 рази).

або:

Ненькьо моя, ненькьо!

Хто мене пожьилує,
хто на мене постарає,
хто мені сорочку зшиє,
хто віперє й полатає?
Хто нас буде годувати —
хто на нас буде старати?

Ненькьо моя, ненькьо!

Куда ви си від нас вібираєте в дилеку дорогу —
вам то ні сонечко не загіє, ані вітрец не повіє.

Ненькьо моя, ненькьо!

Тростянець, Снят. пов.

155. Ненькьо моя, ненькьо!

На кого ви мене таку молоденькьку лишєїте?

Хто до мене прийде — мене розвеселити,

хто прийде мене порадити,

до кого я ў гості віду —

до кого мої діти підут?

Хто їх по голоўці погладит,

хто мене згадає, хто мене порадит,

хто ў гості запросит? Ненькьо моя, ненькьо!

Тростянець, Снят. пов.

156. Мамко моя, правдочко моя! Мамко моя! Хто мене порадит?
М. м., на кого ви мене лишєїте? відкі я вас буду візирати? з котрого
боку? Заговоріт до мене хоть слівце на дорогу! Порадьте, що я маю
робити без вас, бо я сама не знаю, що робити маю! М. м.! На що такі
діти дрібненькі лишєїте? М. м.! чого ви си вгнівали на нас, що від
коли ми вас просимо, не хочете до нас заговорити?! Мамко мої, голу-
бочка моя! хто нас буде голубити таких маленьких? М. м. правдочко
моя! ми вже від нікого не будем мати правди... Мамко, мамко! за нас
то си люде наговорїї, що сироти богато їдї, а нічого не робїї!! Сироти
си богато наробїї, а від нікого правди не мают. М. м., мамко! вам лиш
тут жити, а ви собі такої хати смутної загадали! До цеї хаткі ні вітер
не завіє, ні сонечко не загіє! як ви мете в ці хатці пробувати?! Мамко!
вам лиш би жити, а ви йдете в сиру землю гнити.

Стецева, Снятин. пов. (Народ, 1890 ст. 55).

157. Мамко наші, мамко! Куди ви сі вібираєте? На кого ви нас
лишєїте? Яку ми собі без вас раду дамо? Хто нам теперечки буде со-
рочечку прати?! До якої ви хати вузкої йдете? Як ви там будете про-
бувати? До кого ми сі тепер притулимо, сироти бідні? Як ви сі на нас
угнівали, що не хочете до нас заговорити? Встаньте, та подивіт сі до
нас, хоть одно слово! Та порадьте нас, до якої ми сі маємо роботи
брати.

Товмачик, Колом. пов. (Параска Свірнюк).

158. Ой, мамко моя, мамко, зазулечко моя! Нащо ви нас лишєїте?
Ой звідки ми си на вас подивимо, чи з гори високої, чи з долини глу-
бокої? Ой, мамко мої, мамко, вже ваші слїди позаростают!

Товмачик, Колом. пов. (Мар. Дутчак).

159. Мамко моя золота, мамко злата! Хто мене ме віддавати, хто мені вінок давати? Хто ме поле паювати, хто маржинку ме давати? Йик чоловік ме мнѣ бити, кому піду сі жьилити? Кому я му се казати? Хто за мнов ме сі вступати?

„Мамко наша рідна, мамко любі! Чим ми Бога прогнівили, що ви нас, мамко, сирітков лишили? Тато маму поховає, за другою пошукає; хто буде нас научьти, хто буде нас розрьиджьти. Чому до нас, ненько, не заговорите, чому на нас не подивити си, наші мозілі не позавиваєте? А в котру онь доріжку, ненько, вибираєте сі, відків вас визирати маємо?“

(Шухев. — Гуцульщ. Ш, 250).

160. Ненько наша солоденька, чічко наша пишна, жьилобо люба! Котріж то віночки на голову ви нам клали, котрими то переміточками ви нас накривали? Йикими онь словами ви до нас приговорите, йикими словами заплачите над нами? А йике ваше личко тихоньке, йикі ваші ручки сухонькі! На шо-сте си годували синими синцями?.. Рідна мамко! Ми вже не будем сі на сім сьвітї подибати! Кланяємо сі Богу і просимо Господа і благаємо, щоби Господь ласкав гріха опустити того, що-сми наробили, шо ти, мамко, не доїла, не допила, не доспала, а за нами сі вждинала! Чим ми тебе прогнівили, шо ти, мамко, не можеш повіддавати, поженити, розрьидити і т. д.“

(Шухев. — Гуцульщ. Ш, 250).

161. Ой, мамочко моя рідненькая, не лишійте нас самих, возьміт і нас д' собі! Шо ми без вас будемо робити, хто нас погодує, хто нас порадит, хто поратує? Які ми си сирітки полишили! Хто нас потішит? Ой возміт і нас в собов.

Річка, Кос. пов.

162. Мамко моя рідна, куда ви си вирьжете? на кого ви свої сирітки лишете? Хто си нами пожурит? Хто си нами постарає? Мамко моя рідна, як ви там не змерзли? Ви казали, що вам студінь є — ідіт, мамко, нагрійте си, так далеко ви сі вирьжете, в таку дорогу велику смутну. Коли вас надїяти ся?

Річка, Кос. пов.

163. Йй, ненечко моя!

На кого ти мене лишила?..

Де я свою неньку найду —

Хиба уже на тім сьвітї!..

Ци у садочку на листочку,

Ци у горідчику на зілечку?
 Йик бих те си, ненько, надівала
 слідки бих ти продувала,
 відки бих си те сподівала,
 стільчик бих ти під ноги дала.
 Стільчик бих ти дала,
 їсти бих ти прибрала,
 дверці бих ти отворила,
 стіл бих ти застелила!
 Ненько моя накрейдована,
 Ненько моя намальована!
 Сусідки си посходили,
 а ти уже ни говориш!
 Ой устань, та заговори.
 Невісточки си посходили,
 братчики си посходили,
 а ти уже ни говориш.
 А ти ни була така,
 шобис з ними ни говорила!
 На кого ти дедика лишила,
 Хто ему сорочку даст?
 Хто тебе пожалує?
 Уже тебе, ненько, суди
 ни буде бірше видко,
 доріжки ти заростут.
 С ким я си знайду,
 с ким тепер заговорю?
 Де буду те переймати,
 де буду те видати?
 Ти свою хатку засмутила,
 хто її розвеселит?

Голови, Кос. повіта (від голосільниці Параски Шекерик, що її кличуть чужі люди голосити).

164. Йй, мамочко, павочко,
 Ти золота уточко! —
 Ти мене вродила,
 Ти мене вигодувала —
 А тепер ти си розсердила,
 тай мене сириточку лишила.
 Чюжа мама —

То ни своя ридненька :
 Ме бити, зниважати,
 Ме дєдикови наговорювати, —
 Метци мнов обслугувати,
 Уваги на мня ни ме мати —
 Буду си слизочьками
 Рано и вечир вливати.

Голови, Косів. пов. (Шекер).

165. Мамко моя солотка, мамко моя ридненька. На кого ти нас лишила, хто нас, мамко, опчеше? Хто нас, мамко ридненька, погодует? Будем, мамко, ходити попит плоті, нхтo нам, мамко, їсти не даст, нхтo нас, мамко, не приголубит. Мут нас, мамко, бити, мут нас ізневажити, нхкому си не буде, мамко, за нас заступити. Ми би були, мамко, у ту дорішку за вас пішли, ми би були, мамко, вам су дорішку заступили. А ми тепер, мамко, іт кому си привернемо? Нас мут, мамко, бити, нас мут, мамко, судити. Нас мут, мамко, попит плоті, котюги перебігати. Нхтo си за нас, мамко, не заступит. Мут, мамко, нас бити, мут нас зневажити: ми сиріткі вічні, ми мамки не маємо. Коби ми були, мамко, Бога ўпросили, шоби ми, мамко, сирітками не ходили. Нас, мамко, нхколи постарати. Нас, мамко, льуди мут бити, чужі люди мут учити.

Криворівня.

166. Ой їйї їйї їйї... Ой мамочко моя ридненька! Шож ти лишила мене молоденьку — хтож мене поради бідненьку? Їй мамочко моя срібненька... Ой їйї, їйї їйї... їйї... Деж я тебе повіджу, мамочко моя пишненька, ци ў травици на росици, ци ў садочку на листочку? Мамочко моя рідна — розлуко моя вічна!.. Їй смертичко невірочко! Їйкас невірненька — кобис була соколом пролетіла, аби булас за мойоу мамкоу ни повернула... Ой їйї їйї їйї їйї... Їйк би ви, мамко, до мене прийшли, я би вам ворітця розклама, я би вам дверці отворила, я би вам столик застилила. Мамочко моя срібна, мамочко моя рідна... Їй їйї їйї їйї... На когож ти сирітки свої лишила — хтож їх обчисти, хтож їм сорочечку злади, хтож їм їсточки зготови? Мамочко моя срібна, розлуко наша вічна. Їй їйї їйї їйї... А їйкої ти собі хатки сумної зажьдала... з одними дверцями, з одним віконцем! Шоби в ню соничко ни загрило, вітрик ни завїйїў, шоби ў ню ми ни увїйшли... Мамочко моя рідна, мамочко моя срібна... А на когож ти, мамочко, дьидичка лишила... Ци на сирітки ототи дрібненькі, ци на сусїдоньки далекі... Порадочко наша любя! Хтож їйму сорочечку вицере — хто їйму шшиє, хто їйму їсточки звари, хто їйму постільцю застели? Мамко моя любя, мамко моя

дорога... з ким він си поради, з ким він до церковці піде... вже йиму смутно, ўже йиму ни весело... Хоть няй буде тілько людий, йик листу на фої... Мамочко наша дорога, порадочко наша мила... Ой йий йий йий йий... Ми підем, мамко, межи люди — ми будем си вас дивити, нема такої мамки, нема такого станочку, йик ви, мамко. Мут люди весночку робити, мут зазульки кувати, вас ви буде видати... Добрьиничко моя добренька, рахманинко моя одненька... Коби я другу мамку мала, я би собі жбилю такого ни заўдавала. Де ви, мамко моя рідна, мете вечір ночувати. Ой у тій зимлиці, що сьвіткá ни видко! Коби ви мині, мамко, розказали, йик вам си там ночувало, йик вам там за мйико (мягко)... Мамкі мої шірозлотні... Ой йий йий йий йий... Коби ви нам, мамочко, сказали, йику би вам ми вирьидочку дали, аби ми вас ни скриўдили... Мамко моя срібна — ви своїих ручок ни жбилювали, ви си нам напралували, мучинице наша дорога, газдине наша славна, розлуко наша вічна! Устань ко, мамочко, устань — подиви си на сьвіток — заговори з сусідками! Ви ни були, мамко, такі, аби ви, мамко, так доўго гнйў вели, аби ви так доўго ні з ким ни заговорили... Ой, устань ко, мамочко, устань, подиви си на свої сирітки, йикі вни засмучьині. Від кого вни порадочку мут мати... хто їм буде кнйїзйў йиднати, хто їм буде фантїчко старати. Мамочко моя срібна, мамочко моя рідна. Ой йий йий йий йий... Коби була ти, мамочко, хоч ще на одну дитиночку віночок поклала... Будут си люди над сирітками поругати, та ними си журити, шо вни голі, шо вни голодні. А вни си ни будут хати тримати. Аби ви вийшли хоч раз на рочок їх розвеселити, їм порадочку дати... Мамочки мої шірозлотні! Ти хотїла, би тото все було заскороджьине, би тото все було жасаджьине. Хто-ж типер городи твої ме санати, хто садочку ме доглядати, хто короўки твої здоїи, хто овечки твої догльине. Мамочко моя рідненька, мамочко моя єдинька. Ой устань ко, мамочко, устань, заговори до вас. Котру би ви душку обібрали, до кого би ви заговорили. Шо ви до мене ни хочете заговорити? Чім я вас огнївила, скажіт, чім би я вас перепросила. Коби ви, мамочко, ни забарили за мною прийти, йик я бідую. Мамочко моя рідненька, мамочко моя срібна, коби була смертечка мене борше възила, була би я вам доріжечку заступила. Най би була я дурвйїша умирла, а ви розумвйїші си лишили. Добрьиничко моя добренька, рахманинко моя одненька. Ой йий йий йий йий... Смертечко немилосерна, смертечко погана, шож ти ў нас мамочку възила, забери і нас сиріток, най ми си ту ни мучьимо. Ой йий йий йий йий.

„Цить уже цить, буде того, йикас дурна, ти ни випросиш, она в Бога буде щаслива“. Ой ой ой ой...

Старі жінки говорив межі собов: „Добра була нибіжка, дай ї, Боже, царство небесне, всьому знала порьидок, — ийдиди, такої уже ни буде; йик умирала, то Федько си питає: На кого мнє лишыйиш? — А вона кає: „та на кого би, на Бога та на людей“.

Жабе, 12 мая, 1911, від Параски Трєпетюк, запис. Михайло Кузьмак, учитель.

167. Мамко моя, голубко моя, мамко моя, зазулько моя, мамко моя, порадичко моя! Де ми ся зійдемо, де ми ся порадимо? Мамко моя, голубко моя! Де вас найду, де вас відшукаю? Чи в садочку на листочку, чи в поли на колосочку, чи в городчику на зілечку, чи в церкві на подвіречку? Мамко моя, голубко моя, коли-ж вас си надїяти? Ци на рїздво з колядами, ци на великдень з писанками, ци на Николая з скрипниками? Задзвонїт, дзвоники, задзвонїт — та мою мамку збудїт! Та най же вони стають, та най нас поради: Бо ми гадувати не знаємо, бо ми мамки не маємо! Встаньте, мамко, встаньте, на сироти погляньте: бо сироти ніколи правди не мають, бо сироти рано встають, до полудня обїду чекають — до полудня обїду чекають, та пізно лягають! Мамко моя, ластівочко моя! Мамко моя, щебетюшко моя! Звідки вас буду визирати? Ци зза гори високої? ци в долини глибокої? Відай же ваші, мамко, стежечки травов заростя, а дорїжки листом западя! Мамко моя, зазулько моя! Шосте свої ніжки зложили, на шосте свої ручки навхрест склали? На шосте свої очка зажмурили? Коли ними будете робити, коли чорними очками дивити? Коли ними будете ходити? Станьте, мамко, станьте, та походїт по своїм подвіречку, та наробїт нам слїдочків! Ми будем ті слїдочки збирати, будем васильчиками їх обтикати, та по тих слїдочках вас, мамко, будем пізнавати!

Ошихлїби, Буков. від Марфги Івасюк, жінки Григорія, запис. Іван Іронський, учитель, 1908.

168. Вайльо, вайльо, мамко наша! вайльо, вайльо, мамко наша — добра наша! Устаньте, устаньте, мамко наша, та розкладїт свої ручки, та притулїт сиріточки. Вайльо, вайльо, мамко наша, та розкладїт свої очки, подивїт си на сиріточки. Вайльо, вайльо, мамко наша, хто їх буде годувати, та хто буде ваші сиріточки у суботу чесати. Вайльо, вайльо, мамко наша, а у недїльку білі сорочечки їм давати.

Звонїт, звони, звонїт, нашу мамку збудїт. Вайльо, вайльо, мамко наша; може би наша мамка устала, може би до нас заговорила, та нас кожного в хатї розвеселила. Вайльо, вайльо, мамко наша, шо ви си на нас так загнували, шо ви до нас не вогорити. Мамко наша, щира наша; мамко наша, мила наша! Вайльо, вайльо, устаньте, та будемо вогорити, бо за годину, за дві будемо си розходити. Перекажїт, мамко наша, щоби в ваші хатї вогонь наклали, бо ваша хата студена, як ви там будете начувати без вогню у такїй студенїй хатї? Мамко наша, правдо наша,

мамочко, приятелько наша, вайльо, вайльо, мамко рідна, мамко наша мила, мамко наша щира! Вайльо, вайльо, устаньте та подивіт си до свої хатки: ваша хатка маленька та вузенька, вайльо, вайльо, мамко наша, до вашої хатки ні вітер не повіє, ні сонце не загіє, вайльо, мамко наша, як ви там будете пробувати! Мамко наша, ваші хати такі великі, та широкі, є де похожати, є де пробувати, вайльо, вайльо, мамко наша, а ви йдете до такої маленької та вузенької, як ви там будете пробувати!

Мамочко наша, правдо наша, мамочко наша, ану устаньте, та подивіт си, чи полюбите, шо я накупила? Мамочко наша, правдо наша хто до воріт буде віходити, хто коло воріт нас буде візирати? мамко наша дорога. Як ви нас позбираєте, до хати поскликаєте, мамко наша мила, поза стів позакладаєте, даєте нам їсти й пити, тай си нас питаєте, як ми си маємо, як ми гадуємо, та які прибутки маємо, мамочко наша. А ми вам кожде свої вповідаємо, мамко наша. Тепер уже будете нас візирати, ні нас скликати, ні нас си питати, ні нас приймати. Устаньте, устаньте, мамко наша, щира наша, устаньте, устаньте, та завогоріт до нас, бо ви до нас від учера не вогорили, мамочко наша. Ви си нас нічо не питали, ви нам нічо не казали, шо ми маєм робити, куди ми си маєм розходити.

Раранче, Бук.

169. Мамко ж моя, любко моя,
Я-ж вас бачити не буду.
Коли ми здибаємо ся,
Де ми побачимо ся?
Де ми бачити ся вже будем?
Бо ви вже в далекій дорозі
Оя пішли вже на той сьвіт.
Відки я буду вас виглядати?
Чи з гори, чи з долини?
Як би я знала, звідки ви будете йти,
То я б доріжку стругала,
Пісочком всипала.

с. Білоусівка, Гайсинського пов. на Поділю.

170. Мамко-ж наші, мамко! Як же ми тепер будем в світі жити без вас? Хто-ж нам такий порядок в господарстві зробит, як ви робили? Хто-ж тепер про вас дбати буде? Хто-ж нас так гарно змие та коси наші заплите — так як ви заплітали? Нам жи то тяжко жити буде без вас. Ой мамко-ж наші, мамко, встаньти та порадьти нас, як ми будем жити без вас?

(Як ідуть з кладовища домів):

До кого-ж ми прийдемо тепер — коли вже свої мамки не за-
станемо!

Журавлівка, Под. губ. Брацл. пов.

171. Мамко мої, любко мої, куди ви забираєти ся від нас? На кого ви лишаєти нас? Мамочко-голубочко, тай хто буде благословити мене? Мамочко-голубочко, тай куди ви вибираєти ся? Чи ви, мамочко, не мали де жити, де хозяювати, де розбувати ся? Мамцю мої, та прийдіть, та возьміть мене до себе! На кого ви мене лишаєте? Хто буде мене во-спитувати?! Мамцю мої — горличко, полчили від мене! Мамцю мої, рибцю мої, відщипили ся від нас так, як то яблучко від яблоні! А звідки виглядати буду, з котрої дорожечки, як ви будете іти? Мамцю мої, мамцю-любцю мої! Усе зело (зіля) з землі вилізає, а ви, мамцю, в землю ідете! Мамцю мої, вас туди ні вітер не завіє, ні сонячко не загіє! Мамцю мої, як ви тую землю будете держати, що ви не зможети вдержати стілько землі?

Татку мої, а ви коли у нас в гостях були, що нашу мамку до себе увяли?

Мамцю мої, а простіть же мене, що я вас догнала щось нібудь. Простіть, мамцю! Просіть Бога, що-б і Бог простив!

м. Мурафа, Под. губ.

172. Мамочка моя пчілочка,
мамочка моя ластівочка,
словечко моє вірнеє,
возулечко моя лугова —
на що ти мене кинула?

Нема кому мині правди сказати,
ні на кого мині діток бросити маленьких,
нема до кого мині прийти, ні з ким мині поговорити.

Откуди ти до мене прилетиш?

Із якої стороночки мині тебе виглядати?

Сонечко моє яснее,

ручечки мої пишніі,

ніжечки мої ходушечки!

Находились твої ніжечки, наробились твої ручечки!

Очечки твої карії; надивились твої очечки.

Птичка моя отлетная!

Одлетіла ти од мене, моя мамочко,

не буду вже я тебе бачити,

личенько твоє білеє.

Чому ти не встанеш

да не змовиш словечка свого правдивого?

(Україна, 1907, III, ст. 230—1. Данилів).

173. Мамко наша старесенька, слабесенька! Мамко наша — пораднице наша! Наша матінко і наша голубочко, а до кого ми будемо в гості ходити, до кого-ж ми будемо й говорити? Хто-ж нас буде приймати, матінко наша! Хто ж нас буде жалувати так, як ви нас жалували? А тепер же ми будемо йти та й як на цю хату подивити ся, що тут нашої матінки нема і порадниці. Гостиньки наші минули ся і родина наша минула ся і гостина минула ся... Матінко наша — пораднице наша!

(Павлоч).

174. Мамко моя, на що ви нас покинули таких сиріт! Тепер всяк нас паругаєт ся і набєт ся. На що ви покинули нас! Хто-ж нас до путя доведе?

с. Молодецьке, Київ. г. (К. Ст. XX).

175. Матінко моя-ж, голубонько, моя-ж возуленько! Де-ж мині тебе взяти? А мині ж тебе ні заслужити, ні купити. Матінко, утінко-ж моя! Коли-же мині тебе в гості до себе ждати? Чи од Миколи, а чи ніколи? Матінко, рибонько-ж моя, да коли-ж мині для тебе столи застелати, та відкіля-ж мині тебе визирати? Чи в тії глибокої долини, чи в тії високої могили? Моя матінко, моя голубонько! Да я-ж вийду на шлях, да все буду визирати да прислухатись, чи не іде моя матінка до мене в гості. Моя ріднесенька! заберай мене бесчасною в собою; а мої брати соколи зустрічайте да пізнавайте свою матінку, а як не пізнаєте, так людей спитаєте. Матінко-ж моя, порадниця-ж і розважниця моя! Хто-ж тобі там буде постілоньку перестилати так, як я тобі перестилала? Куди-ж ти ідеш, а куди-ж тебе несуть, мою рідненьку, мою возуленьку? Матінко моя, утінко-ж моя! Да я-ж твоєї смертоньки не дозирала, да я-ж твоєї смертоньки не догляділа, бо не сподівалась, що ти так скоро умреш.

с. Курені, Ніжин. пов. Черниг. губ. (РФВ. XII, ст. 184).

176. Матюшко моя рідна, оставляєш дочку сиротину... Кого-ж буду я питаця, на кого буду я надіяця? Хто мині буде помагати і у скриню дбати? Остаю ся я дівчиною молодою, нещасною сиротою... Зробили тобі хаточку темную да невидную, да не в одним да оконечком, да не в одним да стульчиком. Ой матюшко, моя возуленько, кому ти мене по-

кидаєш, на кого ти оставляєш? Хто буде мене видавати, хто буде мене впроважати, хто буде мене вислухати, с ким буду слово розмовляти?..

с Березанка, Черниг. губ. Ніжин. пов. (Этн. Об. кн. 38. № 19).

177. Матінко, і пятінко, коли мині тебе дождати, відкіля виглядати?.. Чи відтіля, де сонечко сходить, чи відтіля, де заходить?! Моя матінко, моя пятінко, моя порадиця, моя ти розвадиця! Хто мене буде так пораждати, хто мене буде так розважати, як тебе нема.

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 7).

178. Татусеньку мій, голубоньку, устрічай-же мою матівьку, стрічай і містечко пробирай, доріженьку промітай, і столики застілай, і мою матівьку у гостиньки дождидай.

м. Монастирщина, Ніжин. пов., Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 8).

179. У саду соловейки будуть щебетати, а я вийду да буду своєї матівьки питати: коли мині у гостеньки дождати, чи к Різдву, чи Великодню, чи од Миколи, чи од неколи... Моя матівько, моя горувальнице, моя матівько, моя страдатильнице, моя матівько, моя покрівонько... Хто-ж мене буде розважати? Немає цвіту червоного, немає роду рідного... Нада цвіту маковку, нема ріднішого над матівьку...

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 13)

180. Матівько моя, матівько, голубонько, на що-ж ти мене покинула?.. Да тепер же я остала ся, як горох при дорозі. Да порадь же мене як у світі мині прожити без рідній матери? Да скажи-ж ти мині, коли ти ко мні у гості прибудеш? Коли мині для тебе столи застілати?.. Да ти ж не прибула к Рожеству за великими снігами, да не прибудеш і к Великодню за великими дорщами, да ти не прибудеш к Святої недільці за начальними ділами, да ти не прибудеш к Николі да й ніколи... Да коли ти до мене в гості прибудеш, да чи ти іти меш, чи летіти меш, чи плисти меш? Утенької плисти меш — буду ряску розганяти; зазулей будеш летіти, — сади буду розхилати; дорогою іти меш, — буду дороженьку промітати, буду ворітечки очиняти... Як би я-ж знала, де мині тебе взяти!.. Да тебе-ж мині не купити, да й не заслужити; моляр нанять да й зрисовать... Да де-ж тиї молярі, що молюють матері? Да де-ж тиї кромарі, що продають матері? Да де-ж тиї ярморки, що продають матерки?.. Як би я знала, де тебе купити, я б серденько викопула, собі-б матівьку купила...

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 4).

181. Моя матінко, моя пятінко, моя покрівонько, моя зазуленько, моя вишенько, і моя черешенько, і моє слово вірнеє, моє слово правдиве, і моя жалобниця, і порадиця, і моя вступниця... І коли-ж мені тебе у гостеньки дождати, коли для тебе столи застилати? Чи на Великдень, чи на Різдво, чи на Сяту Неділеньку, чи на Миколи, чи ніколи? Соловєчки будуть щебетати, а зазуленьки кувати, а я буду їх питати: Соловєйки, мої братіки, а зазуленька — моя ненька, ви високо літаєте, ви далеко буваєте, чи ви не бачили моєї матінки, чи не передавала вона своїм дітечкам поклона і вірного слова...

Да на що-ж ти, матінко, нас покидаєш, да кому нас, матінко, урочаєш? Да буде нас, матінко, всюди — і по горах, і по долинах, і буде нас, матінко, і по чужих країнах... Да кому-ж ти нас, матінко, урочаєш, чи старшому брату, чи меньшому? На що ти нас, матінко породила, да сиротами определила?..

м. Монастирщина, Ніжин. пов., Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 14).

182. Ненько ж ти моя, матінко! Та на шож ти нас покинула, та на когож ти нас спокинула? Та до когож я тепер прихилю ся, та хтож міні ласкаво словечко промове, та хто ж міні радоньку подасть? Та нікуди ж тепер міні в гості ходити, та ні с ким буде про своє горичко говорити. Та тепер же я кругла сиротина, та нищасная твоя дитина. Та тиж мене виростила, та тиж мене вигохала і всьому научила, та нікому мене ни приручила. Та шож я тепер буду робити, та до когож я буду по празничкам і в неділеньку ходити? Та хто ж мене буде привічати та хтож мене пирогами буде вгощати?

Шебекино, Білгор. п. Курс. губ.

183. Моя матінко рідненька!

Ой на що-ж ти нас покидаєш сиріток?

Ой відкіль нам тебе дождать, із якої сторони?

Ой коли нам тебе сподівать ся,

Щоб нам ік тобі прибрать ся?

Чи к Різдву, чи к Великодню, чи к Святій неділі?

Ік Різдву стежки позамітає,

К Великодню води порозливає,

А к Святій неділі травою позаростає,

І ніколи тебе не сподівать ся!

Полт. губ., Гадяч. пов. (Метлин. 292 ст.).

184. Моя мати, моя голубонько! куди ти убралась, куди ти нарядилась, на кого ти розсердилась, на кого ти розгнівилась? Та якої ти

собі хати забажала, смутної та невидної! Та ся хата з вікнами і дверями, та сюди вітер віє і сонце гріє, а та хата смутна і невесела. Соловейки будут співать і вузуленьки будуть кувать, а я буду своєї матінки питать: Ви високо літали, та далеко бували, чи ви моєї матінки не видали? та відкиль тебе виглядати, коли тебе у гості дождати? Та чи тебе к Різду, а чи к Великодню, чи тебе ік Святій неділі сподіваця? Що к Різду снігами позанесе, а к Великодню водою залє, а к Святій неділі травною позароста. Я сніжок ізгорну, а водицю ізолью, а травицю прорву — а вас, моя матінко, у гості не діжду. Де ті малярі, що малюють матері, де ті крамарі, що продають матері? Де воно вас, матінко, прищепить, щоб до вас на пораду ходить? Прищеплю я вас до билини, то ви і не прийметесь, посажу вас на покуті, то ви і похилитесь. Прихилю ся до холодної стіни, то вона мене не нагріє, прихилю ся я до чужої матері, то вона мене не пожаліє. Та і ті сїни і та хата, так у хаті не та правда; та і та хата і та стріха, та у хаті не та утіха.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 21).

185. Моя й матінко, моя й голубонько! Та куди ви вбрались, та куди ви нарядились? та на кого розсердились, на кого й розгнівились? Чи ви на батінка, чи ви на своїх сиріт малісенких? Люди на слободи ідуть, та письма шлють, а ви до нас не прийдеи і письма не пришлети. Та вузулі будуть літать, та раненько кувать, а я виїду, та буду своєї матінки питать: Та завуленьки сизенькі, соловейки рябенькі, та ви високо літали, та далеко бували, та чи ви моєї матінки не видали? Та де тебе, матінко, прищепить, щоб до тебе на порадоньку ходить? Прищеплю я вас до билини, то ви не прийметесь. Та посажу я вас, матінко, на покуті, то ви й похилитесь. Та прихилю я свою головоньку до холодної стіни, то вона мене не нагріє, та прихилю я свою головоньку до чужої чужини, то вона мене не пожаліє. Та відкиль тебе, моя матінко, виглядати, та коли тебе в гості дождать? Чи тебе к Різду, чи тебе к Великодню, та чи тебе, моя матінко, к Святій неділонці? Що к Різду снігами позаміта, а к Великодні водою позалива, а к Святій неділонці травною позароста; я й сніжок прогорну, я й водицю пролью, я й травицю прорву, а вас, моя матінко, в гості не дожду. Та та хата, та й стріха, та й в хаті не та утіха, та ті й стіни, та й хата, та в хаті не та правда.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 22).

186. Моя й матінко, моя й рідненька! Моя й правдонько дороненька! Та мені-ж вас, моя матінко, не кунить, та мені-ж не заслужить.

Та нема тих городянок, що продають рідних мамок. Як би я знала, коли вас в гостоньки ждять і коли вам, моя матінко, стели застилать! Чи вам на різдвяні святки, чи вам на великодні? На різдвяні — сніжки стежки, дорожки позамітають; я буду ходить та промігать, та свою матінку в гості ждять. На великодні — стежки, дорожки водицею позалива — а я буду ходить та річечки робить, та водицю спускать, та свою матінку в гості ждять. А к святій неділоньці стежки, дорожки травицею позаростають, а я буду ходить та промігать та своєї матінки в гості виглядять. Та вже й свята неділонька минає, до мене моєї матінки не має. Та буду раненько вставать — та будуть пташки та соловейки щебетать, а я-ж буду ходить та питать: Сиві соловейки! чи не бачили моєї неньки рідненької? Та буду іти уличками, та чужі матері гуляти-муть купочками, та подивлюсь: тільки моєї не має.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 23).

187. Моя матінко, моя голубонько! На що ви мене таку вродили? на що ви мені таку гірку доленьку вділили? Щоб я, моя матінко, по наймах ходила, да чужу роботу робила, та чужому батькови, та чужій матері годила. Моє діло переробить ся, моє слово переговорить ся; коли вас в гості дождять, звідкіль вас виглядять? Чи вас із яру, чи з долини, чи з високої могили? який вам, моя матінко, гостинець подать? Подали-б ми яблочко — так воно зогниє, подали-б булочку — так вона зцвигте. Мої братіки, мої голубчики! тай не биймо ся, тай не лаймо ся: зійдемо ся до купочки, тай пораймо ся — відкіль нам матінки виглядять? Коли в гості дождять, коли нам дорожки стругать? Постружу дороженьку к святому Різду — сніжок припаде, простружу дороженьку к святому Великодню — водицею залльє, простружу дороженьку к Святій неділоньці — травицею вросте. Тепер уже та хата та й стріха — так уже в хаті не та утіха, та хата і ті вікна так матінка не рідна.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 24).

188. Моя матінко, моя й рідная, моя матінко, моя й ластівко! В яким же ти мене зіллї купала, що я в таке нещасте попала? Чи ви-ж мене ви полиню, що я до вас ніколи не прилину? Чи я в таку мінуту родилась, чи я в такий час хрестилась? Та як же мені жить, та як мені горювать? Куди мені йти, до кого мені головоньку прихилать? Чи мені до холодної стіни, чи до чужої чужини? Прихилюсь я до стіни, стіна холодненька, прихилюсь я до чужої чужини, чужа чужина не рідненька. Куди мені йти, щоб свою матінку знайти? Я куди не піду, та своєї матінки не найду. Та піду я юлочками, та сидять чужі матері купочками, я в кожну купочку загляну, та я вас, моя матінко, не пізнаю;

та я вас, моя матінко, нігде не куплю, віде й не заслужу! Нема-ж тих малярів, що малюють матерів, та нема тих крамарів, що продають матерів.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 25)

189. Моя й матінко, моя й голубонько, моя матінко, моя й правдонько! Моя матінко, моя й покровонько, моя матінко, моя й розмовонько! Чи я-ж тобі, моя матінко, постілоньки не слала, чи я-ж тобі головоньки не ськала? Чи я тобі, моя матінко, питочки не подавала? Чи я тобі, моя матінко, гірке словечко сказала? Чим я тебе, моя матінко, розгнівала, що ти до мене, моя матінко не озиваєш ся? Я-ж біля тебе, моя матінко, не час і не два стою, та я-ж біля тебе, моя матінко, як возулька кую. Уже-ж пора, моя матінко, проспять ся і до мене нещасної обізвать ся, мене нещасну порадить: як мені чужій матінці годить? як мені чужу матінку матірю звать, як мені до єї привикать, а тебе, моя матінко, забувать? Чужа-ж матінка не рідна, чужа матінка не імовірна. Загудіть, голубоньки, на хаті — та збудіть мою матінку з кроваті, загудіть, голубоньки, на світлиці — та збудіть мою матінку з (с)камниці, та гудіть, голубоньки, на порозі — та збудіть мою матінку у дорозі. Нехай вона встає і порадить мене: як мені нещасниці на світі жить, як мені чужій матінці годить? Чужа матінка бе і лає і нічим мене не дбає.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 26).

190. Моя й матінка рідна! Моя скитальниця, моя й горювальниця! Моя й сухісінька, моя й старісенька! Моя й зузучка! Відкіля тебе, мати, в гості виглядати? чи з крутої гори, чи з долини, чи в високої могили? Та вже ж мені, моя мати, тебе не видати! Будуть зузученьки кувати, соловейки щебетати, а я своєї матінки питати і де тебе, матінко, узяти? Чи тебе змалювати, чи тебе заслужити? Чи тебе, моя матінко, заробити? Де я не ходила, де я не блудила — та не найшла матінки, що мене вродила.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 27).

191. Моя матінко, моя голубонько! Моя матінко, моя ріднесенька, моя матінко, моя старесенька! На кого-ж ви, моя матінко, розгнівились? Чи на батенька, чи на мене нещасницю? Як же нам жить? як нам горювать? як нам, моя матінко, вас забувать, а без вас привикать? І до кого-ж мені, моя матінко, ту головочку прихилать? Чи мені-ж, моя матінко, до стіни, чи до чужої чужини? Стіна-ж не обігріє, а чужа чужина, моя матінко, мене не пожаліє. Моя матінко, моя покровонько! Моя

матінко, моя розмовонько! Коли-ж вас, моя матінко, в гості дождать? Чи вас ок різдву, чи вас ок великодню, чи вас ок святій неділонці? Ок різдву снігами позаміта, а ок великодню водами позалива, а ок святій неділонці — стежки й дорожки позаростають. А я буду раненько вставать, та стежки й дорожки прочищать, свої матінки в гостоньки дождать. І відкіля вас виглядять? Чи з яру, чи долини, чи з високої могили? Який я вам, матінко, гостинець передам? Передам я вам, моя матінко, яблучко — воно зогне, я передам бубличок — закотить ся, а передам я, моя матінко, своє словечко — воно вам не доїдеть ся.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 28).

192. Моя матінко! моя й голубонько! Моя матінко, моя й возуленько! Моя й матінко, моя й правдонько! Моя й матінко, моя й пятнінько! Хто мене буде покривать? хто мене буде заступать? До кого мені, моя матінко, хилитця? Чи мені до сухого дуба, чи мені до холодної стіни? Чи мені, моя матінко, до чужої чужини? Та сухий дуб не розівет ся, чужий батенько не обівет ся. Та холодної стіни не розігрію, та чужа матінка не пожаліє. Як мені, моя матінко, жить? як мені горювать? І відкіля вас, моя матінко, виглядять? Чи вас з поля, чи вас з моря? Чи вас з високої могили, чи вас з далекої країни? Де-ж я вас, моя матінко, буду питать? Та я-ж куди не піду, то я вас не найду. Та я-ж піду в ярмарки та буду шукать, та буду питать та буду шукать тих крамарів, що продають матерів, та тих купців, що продають отців.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 29).

193. Моя ненько, моя матінко! На що ти мене нещасницю вродила гірку долю вділила? Чом же ти мене не прикопала, щоб я не горювала? До кого-ж я, моя матінко, ходитиму, до кого й говоритиму? Чи я буду до братіка, чи я буду до сестриці? Та мені сестриця не матінка, а братік не батенько: він мене не порадить, він мені правди не скажи. До кого-ж я, моя матінко, буду хилити ся і в кого я буду, моя матінко, правди питати? І хто мене буде поражати? До кого-ж я буду свою нещасну голововьку прихилити? Чи я буду до билиноньки, чи я буду до чужої чужиноньки? Як би — ти то-ж знала, моя матінко, як мені тяжко горювали! як мені тепер з чужою чужинонькою привикати. Чужа чужинонька не рідна родионька. Вона-ж мене не бє, не лає, — у мене серденько вяне, а рідная мати побе і полає, — то воно не пристане.

Відкіля я тебе, моя матінко, буду виглядали і коли тебе в гості дождати? Чи вас ок різдву, чи вас ок великодню, чи вас ок святій неділонці? Ок різдву снігом позамітає, а к великодню водичкою поза-

ливає, а к Святій неділоньці пісочком позасуває. Як будети ви к Різду до нас в гості прибувати, то я буду ворігечка откидати, а як будете до нас к Великодню прибувати, то я буду водичку спускати. А як будете к Святій неділонці прибувати, то я буду доріжечки промітати, промітати і своїми слізоньками поливати, буду столи застиляти і буду віконечка одчиняти, буду свою мати старесеньку в гостовьки ждати. Може-ж она буде до мене в віконечко влітати, чи не буде вона мені правдоньки казати.

Моя матінко, моя порадничко! Прийди до мене і порадь мене на чужій чужиноньці, у далекій країноньці. Далека країночка, чужа чужиночка. Моя невько, моя матінко! Як би ти знала, як мені тут горювать, то ти-б мене, моя матінко, прикопала, щоб я й не горювала.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 30).

194. Моя й матінко!, моя й голубонько! Моя й матінко, моя зозулечко! Моя матінко, моя ластівочко! Моя й матінко, моя й правдонько! Моя матінко, моя покровонько! Моя й матінко, моя й нещасниця, моя матінко, моя горювальниця! І прийміть же мене до себе, і пригорніть мене до себе, щоб я людським посміхом не ходила, щоб я людей не смішила. Прийміть мене і пригорніть до себе.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 31).

195. Моя матінко, моя голубочко! Де-ж ми, моя матінко, ходити мєм, де-ж ми тебе шукатимем? Та зузуді-ж кують, а соловеечки щебечуть — а ми будем ходити, та свої матінки шукать, чи не бачили, чи не чули нашої матері рідненької? Та ніхто й не каже, та ніхто не чув, ніхто й не бачив. Де ті крамарі, що продають матері? Та ми-б заслужили, та собі матінку купили. Та передам я яблучко, то зогниє, а передам булочку, — то зацвіте.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 32).

196. Моя матінко, моя ріднесенька, моя матінко, моя старесенька! Відкиля вас, моя мамусю, виглядять, відкиля вас дождять? Чи вас с поля, чи з моря, чи з високої могили, чи з далекої України? І коли для вас кубочки наповнять, чи вам к Різду, чи вам к Великодню, чи вам, моя матінко, к Святій неділоньці? І к Різду сніги позамітають стежки та дорожки, а к Великодню води позаливають, а к Святій неділоньці стежки та доріжки позаростають. Моя й матінко, моя й покровонько, моя й матінко, моя й жалобо, моя покровонько, моя й правдонько! Ти-ж моя, мамусю, найріднісеня! ти-ж, моя мамусю, найсрібнісеня.

ЕтНОГРАФІЧНИЙ ЗВІРНИК. Т. XXXI.

7

Ти-ж, моя матінко, найріднійша, ти-ж, моя матінко, найсрібнійша! Моя матінко, моя й зузуленько, моя матінко, моя правдонько!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 33)

197. Моя й матінко, моя й голубонько! Та коли вас тепер дождать? Та коли вас виглядять? Та коли вам, моя матінко, ворітєчка отчинять? Та коли-ж ви до нас тепер і прийдете в гостоньки? І зузулі кують, соловейки щебечуть, а я свої матінки питаю. Та ніхто-ж тепер не скаже: Ні зузулі, ні соловейки, ні сизії крили. Коли ви, моя матінко, до нас у гостоньки прийдете: Чи на Різдво, чи на Великдень, чи на Святу неділоньку? На Різдво, моя матінко ріднесенька, снігами позаміта, а на Великдень водами позалива, а на Святу неділю вітрами позавіва. Та нікуда вам пройти, ні дороженьки промести. Та вже-ж ми і столи позастилали та своїй матінці їсти понаготовляли. Та їх тепер не списать, та їх тепер не купить. Та їх нігде узять та їх нігде і заслужить.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 34).

198. Моя матінко, моя ріднесенька, моя матінко, моя й старесенька! Та до кого ми будем ходить, та до кого правду носить? Та хто нас буде витать, та хто нас буде виглядять так, як ви нас виглядали, та нас витали. А тепер ні до кого нам ходить, нікому нам правди говорить. На кого ви гнів, матінко, положили? Хто вам гірке слово сказав? Чи вам дочки, чи вам синочки гірке слово сказали? Чим вони вас огорчили, що ви такої хати забажали, темної, невеселої? Нема дверей, ні віконечок. Вітер не віє, сонечко не гріє, тільки сира земля пріє. Відкіль вас дождать, відкіль вас виглядять? Чи вас із луга, чи вас з долини, чи з глибокої могили? І коли ви до мене в гості будете прибувать? Як би я знала, то я-б ворота поодчиняла, стежки й дорожки промітала, і дверечка поодчиняла, і оконечка поодсувала, і столи позастилала, і вас привітала!..

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 35).

199. Моя й матінко, моя золотісінька, моя й матінко, моя срібнісінка! Моя й матінко, моя й дорогісінька! Моя й матінко, моя й покровонько! Як я буду без вас звикать, як я буду без вас горювать? Я буду рано вставать, свою матінку споминать, як я буду вас споминать і як я буду вас доставать? Буду я, моя матінко, малярів наймать, та буду свою матінку малювать. Шо я вже не змалюю, а хоч і змалюю, так не такую! А хоч і змалюю, то ви мене не порадите, ви мене не наставите. Ви-ж було раненько встаєте, та нас розбужаєте, та нас хазяєвами наставляєте.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 36).

200. Моя й матусечко, моя й голубочко, й моя возулечко! На що-ж ви нас покинули, і на що ви нас посиротили? Кому ви нас уручаєте, кому ви нас уділяєте? На кого, моя матінко, такий гнів великий положили? Чи ви на того батенька, чи ви на нашого братіка рідненького, чи ви на нас нещасних? Чи я вам, моя матінко, постілоньки не перестилала, чи я вам питоньки не подавала?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 37).

201. Моя й матінко, моя й рідная! та як мені тепер без вас жить! Моя й матінко, моя й правдонько, моя й розкіш. Та я при вас жила, як маківка цвіла, а тепер ви мене покинули, нікому моїх діток доглядать і хозяйства.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 38).

202. Моя матінко, моя голубонько! Моя матінко старісенька, моя голубонько сивісенька! На що ти мене таку нещасну вродила, на що ти мені таку гірку долецьку вділила? На горювання і на скитання. Моя й матінко, моя й утінко, моя й матінко, моя й покровонько, моя матінко, моя розмовонько! Хто-ж мене буде тепер заступать, хто-ж мене буде тепер жалувать? Хто-ж мені буде тепер пораду давать? Та як рано встаю, то і вас спомяну, та я пізно лягаю, то я й вас споминаю.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 39).

203. Моя матінко, моя й ріднісенька! На що-ж ти нас покинула таких малісеньких? Та до кого-ж ми будем хилить ся? Та кому-ж ми будем хвалить ся? Чи нам до стіни — чи до чужої чужини? Та стіна холодна не нагріє, а чужа чужина не пожаліє. Якої-ж ви, татусю, темної ночі прибували, що в нас матінку одібрали? Коли-ж нам у гості вас дождать? Та ми будем столи застилять, та кубочки наповнять, та свою матінку у гості дождать.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 40).

204. Да й моя матінко, моя й правдонько! Да куди-ж ти вбіраєш ся, куди ти виражаєш ся? Да кому-ж ти нас уручаєш? Чи дядькові, чи тітці? Підемо до дядька — у дядька свої дітки, да не порадять мене, нещасної сирітки. І в тітки свої дітки, да не порадять мене нещасної сирітки. Коли-ж тебе, моя матінко, сподівать ся у гості? Чи на Різдво, чи на Великдень, чи на Святу неділоньку? На Різдво, моя матінко, сніги сильні залягають, а на Великдень сади зелені процвітають, а на Святу неділоньку, я й столи позастилаю і в гості вас, моя матінко, сподіваю.

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 41).

205. Моя матінко, моя й рідненькая, моя й матінко, моя й старенька. Моя й матінко, моя й поралонько! Хто-ж мене буде поряжати — як ви поряжали? Хто-ж мені буде порядок давати так, як ви давали? До кого-ж мені тепер прихилить ся, до кого-ж мені тепер придулить ся? Чи мені до холодної стіни, чи мені до чужої чужини? Що холодна стіна не нагріє, а чужая чужина не пожаліє. Та будеж мене по строках*), будеж мене й по годах, та будеж мене попід дворами, та буде мене попід тинами. Та пробірайтеж, моя матінко, містечко біля себе, примовте і пригортайте і мене до себе. Та щоб я не горювала, та щоб я й горенька не знала, та щоб я не ходила по годах, та щоб я не годила чужим тіткам.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 42).

206. Моя матінко, моя ріднесенька! Моя матінко, моя старесенька! Як мені, моя матінко, жити? Як мені, моя матінко, горювати? Як мені, моя матінко, по чужим людям ходити, та чужим людям годити? Та я-ж чужу роботу що зроблю, — тай не так, та я чужим людям що скажу — то моє словечко не в лад. Та моє діло перероблюють, та моє словечко переговоряють. Приймайте-ж мене, моя матінко, до себе і пригортайте мене до себе і пробірайте мені містечко біля себе, та я-ж буду вам питочки подавати і постілоньку перестилати.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 43).

207. Моя й матінко, моя й правдонько! Моя й матінко, моя й вишенько! Моя матінко, моя й черешенько! Моя матінко, моя й покровонько, та хто-ж мене, моя матінко, буде жаліть? Та хто же мене, моя матінко, буде доглядати? Та хто-ж мене, моя матінко, буде покривати? Та ви-ж мене, моя матінко, доглядали і в ділі, і в слові, а тепер на що-ж ви мене кидаєте — на горе, та на нещастя, та на велике безталання. Та куди ви, моя матінко, виражаєте ся, та куди ви, моя матінко, убираете ся? Чи ви на заробітки, моя матінко, чи ви на слободи, моя матінко! Та з заробіток, моя матінко, до дому ідуть, а із слобід, моя матінко, пісьомця ждуть. А ви самі, моя матінко, не йдете і до мене пісьом не шлете.

Та якої ви, моя матінко, хаточки забажали: Смутної тай не веселої, темної та невидної. То хаточка і без вікон, то хаточка і без дверей. Та в ту хаточку і вітер не віє, сонечко не гріє. І сонечко туди не сходить і ніхто в ту хаточку не заходить. Та хто вас буде, моя матінко, доглядати так, як я доглядала? Та хто вам буде, моя матінко, пості-

*) Наймах.

лоньку перестилать так, як я перестилала? Моя матінко, моя правдонько! Та й порадьте мене: як мені жить? як мені горювать? Чи мені йти служити, чи мені з братіками та з сестрицями жить?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 44).

208. Моя матінко, моя й ластівко! Та де-ж вас, моя матінко, купить, та де-ж вас, моя матінко, заслужить? Та де-ж ті малярі, що маляють рідні матері? Та буду-ж я ранесенько вставать, та буду-ж я зазулечок питать: Та ви, зазулечки, ранесенько вставте, ранесенько купте! Та буду-ж я, моя матінко, ранесенько вставать, та буду соловесчків питать. Та коли-ж мені, моя матінко, вас у гостоньки дожидать? Та чи вас к Різду, та чи вас к Великодню, та чи к Святій неділоньці? Та к Різду-ж свігами позаміта, а к Великодню водами позалива, а к Святій неділоньці травицями позароста; тай припливіть, моя матінко, до нас хоть водою та заберіть і сиріточок сіх з собою. Та щоби ми, моя матінко, не жили й не горювали, та щоб нам чужі батьки і рук не потирали. Та прихилюсь я, моя матінко, до холодної стіни, то холодна стіна мене й не нагріє. Та прихилюсь, моя матінко, до чужої чужини, та мене чужая чужина не пожаліє. Моя матінко, моя порадонько! Та хто-ж мене поражати ме так, як ви поражали? Та хто-ж нас буде ізражать, та хто-ж порядчок давать? Та будем же ми, моя матінко, ходить, та будем же ми, моя матінко, чужим матерям годить. Та тітка-ж, моя матінко, своїм діткам мати, а нам же, моя матінко, не буде.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 45).

209. Моя матінко, моя ріднесенька! і моя матінко старесенька! Моя порадниця дорогесенька. Куди-ж ви вибіраєтесь, і куди ви виражаєтесь? На що ви покидаєте нас, на яке горюваннячко? Кому ви приручаєте? що ми малі, ми й малісінькі. Та ми-ж не вмємо і людям робить. Та будем ми в хаті сидіть — бояти мемось, посідаємо під двором — так померзнемо, підем по селу — так собаки порвуть. Моя матінко, моя рідненька! Коли-ж ти до мене прибудеш? Та не має тих крамарок, що продають ріднесеньких маточок. Серця-б влупила та матінку кушила!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 46).

210. Моя матінко, моя голубонько! на що ти нас покидаїш? Якої тобі хаточки схотіло ся — смутної та нивидної?.. Та хаточка така, що сонци ни гріє, і буйний вітер ни віє. Моя матінко, моя голубонько, а пришла ж я вас провідати, распровідати, а ви до мене словечка ни промовите. Чем ти мені словечка ни промовиш, чом ти мене не порадиш? Да скажи-ж, моя матінко, до кого-ж мені ходить тепер? Хто-ж мене

буде поражати, угощати? На що ти мене нищасною уродила, мою голубоньку утопила? Чого-ж тобі, моя матінко, схотіло ся, що ти нас із молодих літ осиротила?.. Коли-ж ти, наша матінко, до нас в гості прибудеш? Коли-ж ти нас порадиш, як поражала?.. Устань, моя матінко, порадь, що мені пикти та варити і чим мені твоїх любих та малих гостей гостити, як поражати, щоб була я їх мати. Чом ти, моя матінко, нічого мені ни говориш, як їх поражати, як витати? Чом ти мені нічого ни говориш? Чи я тобі чим догрусила, що я тебе питаю, а ти до мене і слова ни промовиш?

Устань, моя матінко, подиви ся на своїх синочків-сокологків, на своїх внучків малесеньких; устань та порадь мені, як їх годувати таї воспитати. Чи мені раненько вставать, чи пізенько лягать, чи мені маленьких діток годувать? Я-ж ни знала, як їх годувать, таї як їх воспитать; ти-ж було нагодуїш їх і напоїш, і спаточки положеш...

Ахтир. пов. Харк. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 2).

211. Ой моя ненько, моя рідненька, та на що ти нас посиротила? І горко без тебе у світі жить!.. Прийти, ненько моя, сизою голубочкою; я розкажу тобі своє горе, — горко без неньки жить! Як би мині ненька, і журби у мене-б ни було!.. Та куди ни підиш, — чужі матері сидять, а моєї неньки нема!.. Нихай с святими спочива і нас грішних дожида.

Маріупол. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 25).

212. Моя ненько, та моя рідненька, та чого ви на нас розгвівались? На що ви нас покидаєте?.. Та як у вас очі склипили ся, губи стулили ся!.. Ой моя ненько, та встань, хоть промов словечко до своїх діток, та скажи, як нам розпоряжать ся!.. Та відкіля вас виглядять і коли дождать? Та яка у вас хата смутна і невесела, без вікон і без дверей, та ні сонце не гріє, ні буйний вітер не завіє!.. Та куда не піду, та чужі неньки сидять, а вас нема таї не буде!..

Маріуп. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 27).

213. Ох, моя матінко, моя рідная! Та на що ви нас покидаєте? Та відкіля вас в гості дождать ся? З якого краю виглядять? Хто тепер нам буде порадю давать? Ви-ж було нас напоїте, накормите — а тепер хто нас напоє, накорме? Ох, моя матінко, моя голубонько! На що ж ви нас покидаєте, оставляєте нещасними сиротами? Та кому-ж ви нас поручили? Хто-ж тепер нас буде обшивать, чистить, порадю давать, хто нас буде жалувать, зустрічать? Куди-ж ти йдеш?..

Яма глибока, трава зелена. Туди вітер не завіє, сонце не пригріє. Будуть пташки там лігать, а ми будемо питать: Чи не бачили нашої

матусі дорогої? Перекажіть їм поклон, нехай устануть, подивляють ця на своїх сиріт. Ніхто їх не приголубить, ніхто не пожаліє.

с. Петровське, Маріупол. пов., Катер. туб. (РФВ. XII, № 2).

214. Ой, ненько моя рідненька, возуленько, сивая голубко!

На-що ти мене нещасну бросила, на-що-ж ти мене, моя ненько, безщасну покинула? Чи я своє щастя в неділю просвідала, чи я своє щастя в п'ятницю проспівала!..

Моя доля безщасна, моя доля безталанна; минула ся моя доля і воля без моєї неньки рідненької; не стало моєї возуленьки!

Нікому мене тепер пожалувати, нікому тепер зо мною ласкавого слова казати.

Встань, моя матівко! встань, моя ріднесенька! Прикажи мині, мамочко, що робити: мов слова ласкаві, мов слова привітливі!

Не чуєш, моя родителько, не чуєш ти мене, моя ріднесенька!

Одходили твої ніженьки, одробили твої рученьки, оддивились твої оченьки! Не чуєш, моя ненько, прогнівалась? Занімили твої губочки, заплюшились твої оченьки, закріпились твої рученьки!

Що-ж ти так кріпко розгнівалась на мене, моя ненько, що і не хочеш зо мною слова казати? Що-ж ти мині, моя ненько, не казала, як мині горе горевати? Що-ж ти, моя ненько, не казала, відкіль нам тебе виглядати? Із якої сторони і коли нам тебе в гості ждати?

Чи к Різду? снігом занесе! Чи к Великодню? водою залє! Чи к Святій неділоньці? травною заросте! Як не будеш к Миколі, то не будеш ніколи! так всі твої тропки і дороженьки заростуть...

Коли буде возуля кувати, я буду єї питати: чи не бачила моєї неньки рідненької? Скажи їй, возуленько, як мні тошно, як мні гірко без неньки жити! Хто завидить, той мене сиротоньку зобидить, — а возуленька не буде правди казати!..

Ой ненько, моя ріднесенька!

На-шо ти, моя ненько, безщасну мене покинула? Де-ж, моя ненько, тепер мині щастя шукати? Чи моє щастя в огни згоріло, чи в воді потонуло, чи моє щастя вітром роздуло?

Сарат. туб. (Метлин. ст. 292—3).

IX. Сироти за батьком.

215. Ой, мій ти татунейку, мій ти соколойку! Звітки-ж я вас буду виглядатойки, с котрої сторонойки; с котрої доріжейки? Мій татунейку, тамто я бідна сиротойка! Мій татунейку, де-ж ви сі вибираєти від нас

у таку далеку стороноюку? — під сиру землейку, під зелену муравойку! Що-ж я буду робитойки? Хто ж мене буде радитойки — де що сїятойки, де що садитойки?

Лавриків, Равсь. пов.

216. Ой, мій татунейку, мій соколойку! Звідки я вас буду виглядатойки, з котрої стороноюки, з котрої стежойки? До кого-ж я буду ходитойки? таж я не маю мамунейки. Хто-ж мене буде вїнуватойки? а хто-ж буде вїтуватойки? Ой, мій татунейку, мій соколойку, голубойку! До кого-ж я буду приходитойки? хто-ж мене буде радитойки: що-ж я буду робитойки? Мій татунейку, мій голубойку! ой де ви ся вибираєте, в котрую стороноюку? під сиру землейку, під зелену муравойку! Ой ви-ж нас лишаєте, бідні сиротойки — на вічейки! Ой, мій татунейку!

Лавриків, Равськ. пов.

217. Мі татунейку, мі соколойку! що я буду робитойки? Ви йдети від нас в сирую землейку. — Хто нам буде робитойки? Хто нами буде радитойки? Що-ж ми бідні пічнемо? Мі татунейку, мі голубойку! коли-ж ми вас будем оглядатойки? коли-ж ми будем з вами розмовлятойки? хто ся буде на мене старатойки? Ні татунейка, ні мамунейки! Ой що-ж я буду робитойки, бідна сиротойка. Ой мі татунейку, возміт мене за собою до свої халупойки.

Лавриків, Равськ. пов.

218. Вой, мі татунейку, ой, мі соколойку, мі голубойку! Чого-ж ви від нас так хутко йдети? Що-ж ви там будити робитойки в ті халупойці, в такі малейкі, в такі темнейкі? Анї розмавлятойки! Ой, як ви там будити лжатойки в ті сирі землейці? Вой, мі татунейку! До кого-ж я буду бідна приходитойки в гостинойку? С ким же я буду розмавлятойки? Звітки же я вас буду виглядатойки? с котрої стороноюки, с котрої дорожийки, з котрої стежийки, з котрого садойку, с котрої халупойки? Ой, (мі) соколойку! де-ж ми ся будим сходитойки на порадойку, на забавойку, на гостинойку? Ой, ой! що-ж я буду бідна робитойки? Вой, мі татунейку! с ким жи там будити розмавлятойки в ті темні халупойці? Вой, там анї соняйко ни засвітит, анї не загрїє, анї вітер не завїє до вашої халупойки! Ой, мі голубойку, моя порадойко! Там анї родинойки, анї сосїдойків, анї кумойків! Як ви там будити сами лжатойки? Та ви не встигнети анї слова до своїх дїтвїй промовити, анї їх не порадити, що вони мают робитойки. Кого ми ся будим радитойки? Ой,

моя землейко, розступи ми ся, най я впаду в тую землейку, щоби я бідна так не плакала. Ой, вой — вой.

Лавриків, Рав. пов.

219. А мій жеж ти татуненьку, а мій жеж ти сивий голубоньку! тож то ти ся положив, тож то ти ся наробив! Хто нам робитоньки буде, хто нам помагатоньки буде? А ти то зі сходом сонця в поле без їдла пішов, голодний працював! А я тобі капустиці наварила, та в поле ви-несла. Їв ти капустицю, та хвалив: „Аж то капустиця — як смажениця!“ А ти ся ї наїв, і собі смерти нажив...

Убина, Кам. пов.

220. Ой, таточку наш, таточку! на що ви нас лишаєте? Що ми тепер почнемо без вас? Хто нас тепер на дорогу наведе? На кого ви своє господарство лишите? Чом ви се так угнівали на нас? чим ми вас так образили, що ви до нас не заговорите? Чи ви прийдете ще колись до нас? відки вас се придивити? Встаньте та вридивіт ся на своє господарство. Кому ми свою кривду скажемо, що ми тепер подіємо самі меже чужими людьми?

Товмачик, Кол. пов. (Параска Свірюк, 24 л.).

221. Ой, таточку мої милі, на що ви нас лишите? Ой де ми сі вас додивимо, де ми вас пізнаємо? Ой, порадику наш! порадьте нас, що ми без вас будемо робити? Де ми ся сирітки подіємо? На що ви нас лишите?

Тамже, (Марія Дутчак-Мадурак, 80 л.).

222. Мій ївидику*)! Яких ти нас лишиеш сиріт бідних! Ії, ївидику, озми нас из собов.

Річка, Кос. пов. (Якіб.).

223. Ой, дедику мій, дедику! Куди ви йдете? Яку ви собі доріжку вібрали, вже я вас ни буду ніколи видіти! Що ми без вас будемо робити? Куди ми підемо? вже ми всі вигинемо без вас з голоду! Возьміт же й нас д собі.

Річка, Кос. пов.

224. Дедику мій солодкий та любий! на кого ти нас відказав? Дедику наш рідневський, хто нас постарает? Нас, дедику, тепер нікому постарати.

Криворівня.

*) Дедьо — батько.

225. Йй, дедику мій...
 Дедику мій срібний,
 Дедику мій любий,
 Ой дедику мій пишній,
 Дедику намальованийий!..
 Йнк ти нас засмутив...
 Нам журоньку завдав!
 Ой устань, заговори...
 Нас смутних розвесели.
 Ой шо ми будем робити?
 Пішов ти від нас на віки.
 Ой коли ми си вздримо?

Голови, Косів. пов. (запис. Петро Дудек, учитель).

226. Неньку, неньку! устанте, та заговоріт до нас, бо ви біцьови (братови) на весіля муку питлювали, а то вам на похорон. Вайльо, вайльо, устаньте неньку! хто нас буде годувати, хто нам буде розвід давати? Устаньте, неньку, бо ми не знаєм самі газдувати.

Раранче, Бук.

227. Таточку мої! А хто-ж мене буде годувати, кому я буду їсти давати? А ви-ж, таточку, казали: Як би трохи дочекати, аби собі невісточку мати! А теперки вас прийшло ся ховати.

с. Сьомаки, Винницьк. пов. на Под.

228. А наші таточку милі, а любчику наш! Звідки тебе виглядати, голубе? Чи з гори, чи з доливи, чи з високої могили? Звідки тебе виглядати — коли ти прийдеш за нами? прийди та нас забери? А яка-ж та ямка глибока та висока для тебе! А куди-ж це тебе везут воли круторогі?

Сьомаки, Винн. пов. на Под.

229. Ой тату наш, голубчику! що-ж ми будем робити? На що ви нас кидаєте і кого ви лишаєте господарем над нами?

Ой, таточку наш! Як жи ми будем без вас? хто нас порадить і приголубить і чого ви на нас так розгнівались? Як ми з вами ростаним ся?

Ой, таточку наш! Куди-ж ви від нас вибераетесь і відки ми вас будемо виглядати? — Чи з гори, чи з долини, чи з високої могили?

Таточку наш! На що вам такої хати забагло ся? Смутної та невеселої. Хто нас тепер буде від насильства боронити?

Мельниківці, Под. губ.

230. Татку-ж наші, татку! на кого ви нас сиріт покидаєте? Хто-ж на нас старати ся буде так, як ви старались? Нам то-ж сиротам горе в світі жити буде! І хто-ж за нас заступить ся, коли у нас татка нема? Хто-ж нас пожалує так, як ви жалували? Коли ж ви до нас в гості прийдеți? Коли-ж ми побачимо вас?

Журавлівка, Под. губ. Брацл. пов.

231. Батенько, голубонько, соколику мій! На що-ж ти мене покидаєш, кому-ж ти мене урочаєш? Мій батенько, мій соловейко! Ти-ж не нажив ся на білому світі, а нагорював ся. Твої-ж рученьки уже обробились і твої устоньки уже-ж отговорились. Мій батенько, мій соколику, мій голубе сивий! Да скажи-ж мині, коли-ж тебе в гостоньки сподівать ся, да коли-ж мені дороженьки для тебе промігати, да коли-ж мині столи застеляти. Батечко, соловеечко, забірай же і мене з собою несчасную. Да я-ж уже і так нагорювалася і наскиталася на білому світі, а тепер, мій батенько, голубчику, як мині без тебе жить? Да хто тепер нам буде робити, хто-ж нам буде орати, хто-ж нам буде сіяти і хто ховяйство приглядить, як ти нам приглядав?

с. Курені, Ніжин. пов. Черниг. губ. (РФВ. XII).

232. Татусеньку мій, голубоньку, татусеньку мій, соколоньку, татусеньку мій, соловейко!.. Прймайте мене до себе, пригортайте.. На що ви мене покинули? Прймайте мене до себе, щоб я чужого діла не робила...

м. Монастирщина, Ніжин. пов., Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 12).

233. Мій татусеньку, мій голубоньку, мій соловейчику! І на що ти нас покидаєш, і кому нас, татусеньку, урочаєш: Чи старшому брату, чи меньшому? А нам же тепер, татусеньку, треба чужим людям годити, а нам треба чужее ділечко робити... Да ми що зробили, нещасні сироти, да наше діло не в діло; да ми що скажемо, да наше слово не в слово, — наше діло переробленое і слово переговореное. Татусенько наш, голубонько, устань же — да порадь нас, як нам жити, як нам горувати, і коли для тебе столи застилати, і коли тебе в гостонькі дождати: чи на Великдень, чи на Різдво, чи на Святу неділеньку, чи на Миколи, чи од Миколи да і ніколи?..

м. Монастирщина, Ніжин. пов. Черниг. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 15).

234. Мій бативьку, мій голубоньку, мій соловеечку! Да куди-ж ти полинеш і попливеш, да на яку доріженьку, да на яку сторіненьку?.. Да коли-ж двори вимітать, да столи застилять, да коли-ж вас у гості

дожидать?.. А як же нам сиротам оставаця? Хто нас буде зберегать, да хто нам буде приют давать? Ми-ж маленькі да не способні діла робить і чужим батькам годить; а чужому батьку скільки не роби, дак не вгодиш... Засуджені і огуджені...

Борзна, Черниг. губ. (Этн. Обзор. кн. 38, № 20).

235. Мій таточку, мій ріднесенький!

Мій таточку, мій старесенький!

На що-ж ви нас кидаєте?

Кому ви нас уручаєте?

Чи ви дубови сухому —

Чи ви батенькови чужому?

Чи холоднії стіні,

Чи чужій, мій таточку, чужині?

Сухий дуб, мій таточку, не розіветця,

А чужий батенько до нас і не обіветця;

Холодна стіна не гріє,

А чужа чужина не пожаліє.

Та лучше-ж мені, мій таточку, важкий камінь котить,

Ніж чужому батенькови годить.

Та я чужому батенькови зроблю ділечко, тай переробитця,

А скажу словечко, тай переговоритця.

Та моє ділечко, мій таточку, не в лад,

Та моє словечко не так.

Та відкіля-ж вас, мій таточку, виглядять,

Та відкіля вас і визирать?

Чи вас з поля,

Чи вас з моря,

Чи з високої гори,

Чи з чужої чужини?

Та не ідїть, таточку, полями, бо віжки поколете —

Та не ідїть, таточку, берегами, бо потонете.

А ідїть, таточку, тими дорожками, куди й ми ідемо,

Куди ми за вами слізоньками стежки прильемо.

Та на яких вас, таточку, святках дожидать,

Коли за ддя вас столи застилять?

Чи на різдвяних святках,

Чи на великодних святках,

Чи на святу неділоньку?

На різдвяних святках сніжки стежки, дорожки позамітають,

А на великодніх святках великими водами позаливає,

А на святу неділоньку споришами позаростають.

А ми будем спориші стругать,

Та свого батенька в гостоньки дожидать.

Тай саячки цвітуть і вузуленьки кують,

А я вийду водиці брать

Та буду соловейків питать:

Ви возуленьки сивесенькі,

Соловеечки малесенькі,

Високо літаєте,

Богато світа видаєте,

Чи ви не чули мого батенька рідненького,

Чи не бачили мого батенька старенького?

А вузуленьки літають, та кують,

Та бідним сиротам жалю завдають.

Лубен. пов. Полт. губ. (Милорад. № 1).

236. Мій батеньку, мій ріднесенький!

Мій батеньку, мій старисенький!

Мій порадику дорогосенький!

Ти-ж мене поражаєш...

На що ти мене покидаєш?

Кому ти мене, мій батечку, приручаєш?

Чи ти братікам, чи сестрицям?

Чи чужій чужині, чи родині своїй?

Та буде нас по горах, буде й по долинах,

І по всіх українках.

Та куди я піду, то я свого батенька не найду.

Та будуть соловейки щебетать,

А зазулі кувать —

А я буду рано вставать

Та буду соловейки і возулечки питать:

Ви високо літаєте, ви далеко буваєте,

Чи не бачили, чи не чули мого батенька?

Мій батечку, мій ріднесенький!

Куди ви вибіраєтесь: чи в Крим, чи в Рим?

Чи в дорогу по сіль?

Відкіль нам вас визирать?

Чи з поля, чи з моря?

Чи з високої могили,

Чи з глибокої долини?

Не пливить водою, бо втопите ся,

Не ідіть степом, ніженьки поколите.
 Як буду я вас, мій батеньку, в гості дождать,
 То буду к Рожеству стежечки прокидять,
 А к Великоднім святкам — доріжечки промітять,
 А ок Святій неділи буду стежечки травицею (за)стелать
 І ворітечка одчинять і віконечка одсувать,
 Та буду свого батенька рідненького в гості дождать.

Лубен. пов. Полт. губ. (Милорад. № 2).

237. Мій таточку, мій рідненький!
 Зберіть же ви своїх діточок до купочки,
 та заберіть ся ви за ручечки,
 да прибувайте до нас у гостиночку.
 Та не йдіть же ви полем,
 бо ніжечки поколете,
 та не йдіть же ви морем — бо утонете,
 та не йдіть же лісами — бо заблудите.
 Ідіть же ви степами, та битими дорожками,
 що я їй промітала василечками.
 Та я їй василечками промітала
 і слізоньками приликала.
 Та я-ж буду двори вимітять
 і столи застилять,
 та я-ж буду віконечка одсувать,
 і своїх родителів в гості виглядять.
 Чи я тобі, мій таточку, питочки не подавала,
 чи постілоньки не перестилала?

Луб. пов. Полт. губ. (Милорад № 3).

238. Мій таточку, мій лебедочку,
 Мій таточку, мій соловеечку!
 Відкіля вас виглядять,
 Відкіля вас дождать?
 Чи вас із поля, чи вас із моря,
 Чи з високої могили, чи з глибокої долини?
 Висока могила високо висипана,
 А глибока долина глибоко викопана.
 Туди вийти, а вийти нікуди,
 Коли за для вас столи застилять,
 Коли за для вас кубочки наповнять?
 Чи вам ок Різду,

Чи вам, мій таточку, к Великодню,
 Чи вам, мій таточку, к Святій неділонці?
 Що к Різду великі сніги позамітають,
 А к Великодню великі води позаливають,
 А к Святій неділонці стежки і доріжки позаростають.
 Що стежки комишом, а доріжки споришом,
 А вишневі сади біленькими цвітами:
 А ви-ж будете йти, та на цвіти задивлять ся,
 Та не будете до нас у гостоньки поспішати ся.
 Та туди-ж будуть вузулі літати,
 Та будуть раненько кувати,
 А соловейки щебетати.
 А я буду раненько вставати,
 Та буду їх питати:
 Зозулі-ж мої сивенькі,
 А соловейки маленькі!
 Та ви високо літаєте,
 Та багато світа видаєте.
 Чи не чули, чи не бачили
 Мого батька ріднесенького?

Лубен. пов. Полт. губ. (Милорад. № 4).

239. Мій таточку, мій ріднесенький!
 Мій таточку, мій голубчику!
 Мій таточку, мій соловеечку!
 Та до кого-ж я буду ходити?
 До кого свою правду носити?
 Та я прихилюсь до холодної стіни
 Та стіна не нагріє;
 Та обізвусь до чужої чужини —
 Вона не пожаліє.
 Та прихилюсь до сухого дуба,
 Та дуб не похилеть ся,
 Та прихилюсь до чужої чужини —
 Вона і не обізветця.
 Та нема тих крамарів,
 Що продають рідних батьків.
 Та відкіль вас, мій таточку, в гості виглядять?
 Чи вас з рути, чи вас з мяти —
 Чи вас з рубленої хати?

Чи вас з могили —
 Чи вас з глибокої долини?
 Чи вас з під того гаю,
 Що я й сама не знаю?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 5).

240. Таточку, мій ріднесенький,
 Мій голубчику сивесенький!
 На що ви мене покинули таку нещасну?
 До кого я головоньку прихилю?
 Відкіля тебе, мій таточку, буду виглядять?
 Чи з гори, чи з долини,
 Чи з високої могили?
 Я-б гостинчик подавала, та ніким подать.
 Передала-б я яблучко, та вам не докотитця.
 Таточку мій! Якої ви хатоньки забажали —
 Темної, невидної?
 І та хатонька без дверей і без віконець:
 Туди вітер не довіє
 І сонечко не догріє і людський глас не дойде.
 Повій вітроньку, одсунь кватирочку,
 Та розбуди мою родиночку.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 6).

241. Та мій таточку, мій виноградочку, мій таточку, мій солове-
 ечку! Та куди убіраєтесь, куди виряжаєтесь? Та на кого такий гнів
 великий положили? Чи ви на матінку? чи ви на своїх сиріт малесень-
 ких? Та якої ви хати забажали, темної та невидної, смутної та неве-
 солої? Та сюди і вітер віє, сюди і сонечко гріє, туди і вітер не завіє
 і сонечко не загріє.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 7).

242. Мій таточку, мій соловеєчку! Куди-ж ви виряжаєтесь, на
 кого-ж ви нас кидаєте? Якої вам хаточки забажало ся смутної, та не-
 веселої? То-ж хаточка без вікон і без дверей, у тій хаточці вітер не
 повіє і сонечко не погріє. Прибудьте-ж, мій таточку, до мене в гостину.
 Хоть на Різдво, хоть на Великдень, хоть на Святу неділю. Що на
 Різдво снігами позаміта, а на Великдень водами позалива, а на Святу
 неділю травицями позароста. Як би-ж я знала, мій таточку, що в гості
 прибудеш, то яб столи застинала і кубочки сповняла, то яб тебе, мій
 таточку, в гості дожидала, то яб тобі, мій таточку, дороженьки промітала.

Бо я-ж вийду водиці брати, завулі кувати муть, а соловейки щебетати муть. Я буду соловеєчка питати: Соловеєчку, ти мій братіку! Чи ти не чув, чи ти не бачив мого батенька? Чи не йшов, чи не їхав до мене в гостоньки? Бо я вже давно дожидаю його: і столи позастилала і кубочки понаповняла і дороженьки попрочищала, та свого батенька в гості виглядала.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 8).

243. Мій таточку, мій виноградочку, мій таточку, мій поради́чку! До кого-ж я тепер у гості ходити му і с ким я говорити му? Хто-ж мене поразати ме, хто-ж мене, мій таточку, розважати ме? Та я-ж, мій таточку, де не хожу і де не роблю, то я-ж до вас на порадо́нку іду. А тепер до кого ж я ходитиму, с ким я говоритиму? С ким я й розмовлятиму, с ким я поразатиму? та тепер, мій таточку, всі стежки, всі дорожки позаростають, куди я ходила. Та я-ж тепер степами ітиму, як голубочка густиму, та я садами літатиму, як зазуля куватиму. Та я тих стежок, дорожок не найду, куди я ходила — та я-ж вас, мій таточку, не найду, та я-ж вам і правдоньки не скажу. Та я-ж лугами ітиму — луги розлягатимуть ся, а садами ітиму — сади розвиватимуть ся. То як би я-ж, мій таточку, доріженьку знала — як би-ж я, мій таточку, крильця мала: то я-б вас, мій таточку, що дня одвідала. А то-ж я крилечок не маю і доріженьки не знаю, — тим же я вас не 'двідаю.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 9).

244. Мій таточку, мій ріднесенький, мій таточку, мій соловеєчку, мій таточку, мій канарєчку! На кого ви гнів такий положили, що ви нас так зарані посиротили? Чи ви на нас нещасних, чи ви на матінку безталанню? Та приймайте і мене до себе, щоб я тут не жила і не горювала, щоб я й горенька не знала, та щоб я не служила й чужим батькам не годила. Та я гожу, та своїм ділечком не вгожу; та я що не зроблю; та моє ділечко нерероблене, а я що й не скажу, та моє й словечко переговорено. Да як же мені жить, до кого мені головоньку притулить? Чи мені до дубочка до сухого, чи мені до батенька до чужого? Прихильюсь я до дубочка — дубочок одхилить ця, прихильюсь я до чужого батенька — батенько чужий не дивить ця.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 10).

245. Мій батеньку, мій голубчику, мій соловеєчку! Та якої-ж ви хатовьки забажали темної, невидної, невеселої! Туди сонечко не прогріє; вітрець не провіє. Відкіля-ж вас дождати, відкіля виглядати? Чи з моря, чи з долини, чи з високої могили? Морем іти мете — утонете. Берегами

іти мете заблудите. Та ваші стежки, дорожки пилом припали, терном позаростали, червоною калиною позависали і білим снігом позамітали.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 11).

246. Мій таточку, мій соловечку, мій таточку, мій лебедочку! Прошу я вас, мій таточку, низким поклоном, приятним словом: Гляньте хоть одним очечком, тай промовте хоч одним словечком, тай порадьте-ж нас, як нам жить, як нам горювать, як нам вас забувать. І хто-ж нас буде поражать, і хто нам буде порядок давать? Хто нас буде избирать, хто нас буде витать? Та вже ми вас, мій таточку, не заслужим і не купим. Де-ж ті купці, що продають рідні вітці? та де-ж ті крамарі, що продають рідні матері? Мій таточку, мій ріднесенький, мій таточку, мій старисенький! До кого ми будем ходить, до кого ми будем головоньку хилить? Чи ми до білої стіни, чи до чужої чужини? Що холодна стіна не загреє, а чужий батенько не пожаліє. Та устаньте-ж, мій таточку, та подивіть ся, скілька до вас гостей понаходило. Та чом ви не встаєте, та чом ви, мій таточку, не промовляєте, та чом ви не витаєте?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 12).

247. Мій таточку, мій ріднесенький, мій соловечку! На що-ж ви, таточку, сиріт покидали, і кому ви їх повручали? що стіна німа, а родини нема. Що у людей дочок по сім, да й щастя всім, а я в вас, таточку, одна, та тій щастя нема. Мій таточку, мій горювальничку, мій таточку, скитальничку! Ви наскитались, ви нагорювались! та прибувайте, таточку, за мною, не обаряйте. Та ви думаете, таточку, що мені добре жити, що я мед-вино пю: — а я, таточку, гіркі слези лью! Який же я вам, таточку, поклон передам? Який же я вам, таточку, гостинець дам? Передам я булочку — то вона зацвиге, передам яблучко — то воно вогниє. Передам я бубличок — то він закотить ця; то так мое слово і мій гостинець до вас, таточку, не дойдець ця. І коли вас, таточку, дождать, і коли стежки промітять, і коли вам кубочки наповнять? Чи вам ок Різду, чи вам ок Великодню, чи вам ок Святій неділонці? Що к Різду снігами позамітають, а к Великодню водами позаливають, а к Святій неділонці травицею позаростають.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 13).

248. Мій таточку, мій рідненький, мій старенький! Хозяїне превеликий, мій стороже прехороший! Як іду я в поле, то не знаю, яке мені горе: що у мене скотина доглядена і дитина доглядена, і по улицях нігде не валяеть ся, і під типом нігде не качаєть ся. Як іду я з дому, то я й не зазираю нічого і не замикаю, що у мене усе доглядене буде.

Мій таточку, мій ріднесенький! Що я й погоничів не наймала і плугатирів не прохала: а тепер як у поле іду, то я рано устаю, а пізно в поле виходжу. Поки я дома позапираю і позамикаю та до людей діти поодправляю: що вони малі весті, а важкі нести. Та мій таточку ріднесенький! Та я буду раненько вставать, а пізенько лягать. Як рано встаю, то як голубка гуду; по городу піду, то скрізь і пусто, що вже на моім дворі нема старої голови, що тільки по чужих садах чуть соловеї щебечуть, вузулі кують — мені жалю завдають. Ви раненько вставали, хорошецько й кували, а мені жалю завдавали. Чи ви не чули, чи ви не видали мого батенька ріднецького й старенького? Мій таточку ріднесенький! Коли-ж я вас буду у гості дожидать? Коли я для вас буду кубочки валовнять? Що вже ок Різду сніги позамітали, а к Великодню води позаливали, а к святій неділонці стежки й дорожки позаростали. Уже я ніколи свого батенька не діжду с того края: відтіль ні письма не шлуть, ні сами не йдуть.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 14).

249. Мій таточку, мій виноградичку, мій таточку ріднесенький, старисенький! Хто-ж нас тепер буде поразать, і порядок давать, і на діло приставлять? Хто-ж нас буде тепер розважать? Куди ми будем, таточку, ісходить ся? Жому-ж ми будем свою жалобу розказувать? Хто-ж нас буде виручать? хто-ж нас буде визволять? Мій таточку, мій ріднесенький! До кого-ж ми будем тулить ся і хилить ся?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 15).

250. Мій батечку, мій голубчику ріднесенький, мій батечку, старенький, сивісенький! Тай уже я вас, мій таточку, не заслужу і не куплю! Та на кого, мій таточку, гнів положили! Де-ж я буду вас шукать, де вас нитать? Чи вас, мій таточку, між косарями, чи вас поміж плугами, чи поміж гребцями?..

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 16).

251. Мій таточку! мій старесенький, мій таточку, мій ріднесенький! Та де-ж вас, мій таточку, купить? та де вас заробить? та де вас заслужить? Та я буду по сроках ходити, та буду гроші зароблять, та буду вас, мій таточку, годувать. Та я-ж вас не куплю, та я вас не заслужу, та я вас і не зароблю. Сусіди мої близесенькі, зачинайте ворітчки новесенькі, засувайте віконечка малесенькі — та не випустіть мого татуса од мене, бо я не знатиму що сама робить, що й починать: У який куток хилить ся, у який край дивить ся? Куди ви, мій таточку, вибіраєтесь, жуди ви виряжаєтесь? На що ви мене кидаєтесь? Стрічайте, мої

родителі, мого татуса рідненького, пробірайте містечко коло себе близесенько і доглядайте так, як я доглядала; подавайте питочки так, як я подавала; бо вони будуть ходять, та будуть питать та будуть своєї родиночки шукать, і перестилайте їм постілоньку так, як я перестилала.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 17).

252. Мій таточку, мій соловеечку! мій таточку, мій виноградочку! мій таточку, мій старесенький, мій голубчику сивесенький! Чого-ж ти поміраєш, а нас повидаєш? Кому-ж ти нас уручаєш? Кого-ж ми будем поражать ся, кого-ж ми будем питать ся? Відкиль ми вас будем, мій таточку, виглядять? Коли-ж ми вас будем у гості дожидать? Чи ми к Різду, чи ми к Великодню, чи ми к Святій неділі? Що к Різду сніги позамітають, а к Великодню води позаливають, а к Святій неділі стежки позаростають. А я буду рано вставать і стежки-дорожки промітять, та вас, мій таточку, в гості дожидать. Та я буду й столи застилать і кубочки наповнять: наповнятиму винами, та дрібненькими сльозами. Та буду рано вставать, та соловейків питать: у яке время меві свого батенька виглядять.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 18).

253. Мій таточку, мій ріднесенький! мій таточку, мій старесенький! Мій таточку, мій сивесенький! Мій таточку, мій виноградочку! Як без вас жити, як без вас горювати? І кому головоньку прихилати? Чи дідусеві, чи бабусі, чи дядечкові? Та дядечко та не батечко, він і в діло пошле, він і головоньку натовче. Мій таточку, мій ріднесенький! мій таточку, мій срібненький! куди ти полинеш? Куди ти свою головоньку занесеш?..

Луб. п. Полт. губ. (Мил. № 19).

254. Та мій батечку, мій порадиачку, мій батечку, мій соловеечку! Та хто-ж нам порядок давтиме? хто нас в товк призводитиме? Як вийду-ж я за ворота — нема-ж мого батенька, тільки стоїть у садочку один дубочок. Я-ж до того дубочка тай прихилю ся, не рідному батенькови я й уклоню ся. Хоть у мене був той батько, та все не, гуляє, і хоч він нам ріднесенький, та все нас розоряє. Мій батечку ріднесенький! Устань тай порадь нас. Ой не встану, мої діточки, я вже й не поражу, я ж вам, мої діточки, уже й до віку не заважу!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 20)

255. Мій таточку, мій ріднесенький! на кого-ж мене кидайш, на кого ти мене приручайиш? Нима у мене ні рідного, ні вірного; ні до-

кого мині прийти, ні поговорить, ні порадиця. Ростуть мої стежки-дорожки. Що в людей єсть братики і систриці, єсть до кого поговорить, с ким порадиця і погулять, а мині бідні сироті ні с ким ні порадиця ні погулять. На шо ти мене бідну сироту такою малою оставив? Я в малу пійшла по наймам і добра ни знала. Мій татичку, ти всіх до ума довів, а я од тебе осталась малою; на шо-ж ти мене оставив такою малою? Шо мині гаразд ніхто нічого й ни каже; шо десять раз угодити, а раз ни вгодиш, і всі твої рази пропали; а дома чужі дітки при отці, при матері та й горазд і ни горазд зроблять, а отець з матерію все покривають. Шо коло тебе ни говорю, шо я коло тебе ни клопочу, а ти во мною ні словечка, ні півсловечка. Устань і подивись, і свою головоньку підведи. Шо ти, як жив був, до тебе рідко хто прийде, а тепер устань і подивись, якого народа коло тебе богацько... (Відвертає ся до брата, плаче:) Мій братику, ни минай же мене, ни проганяй. Хоть ни так ти мині рідний, так будь мині вірний і ни цурай ся-ж мене... Як був батько, хоть я й жила по наймам, а все-ж я шла до вас сміло, а тепер ни знаю, як і ходити до вас...

Ахтир. пов. Херсон. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 1).

256. Мій таточку, мій рідненький! На шо ви нас бросили?.. Хто нами буде замшлять і хто нас буде годувать і водягать?.. Відкіль же ми вас, таточку, будим виглядять, — чи в долини, чи в високої могили, чи в зеленого гаю, чи в далекого краю?.. Яка у вас, таточку, хата смутна і невесела — біз вікон, біз дверей! Туда ні сонци не гріє, ні вітер не віє, там ні соловії не поють і возулі не кують... І позаростають стижки і доріжки, де ви ходили, мій таточку, мій рідненький. На шо ви нас покинули, ми не вмійм ні діла робить, ні до людей говорити.

Маріуп. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 28).

Х. За сестрою.

257. Моя сестройко, моя голубойко! По чім я тя буду пізнаватьойки, чи по голосойку, чи по ножейках, чи по ручейках? Моя зазулейко, моя княгинейко! де-ж твій королейко, а де-ж твоя дружинойка? Моя зазулейко, моя сестройко! там то ся походили до тебе дівойки на вісіляйко, а ти де них аві слівойка не промовиш! Як тобі не жаль покидатоїки тих дівойків? Моя Дарцунейко, моя княгинейко! З ким я буду розмшлятоїки, та я не маю свої сеструнейки, аві братіейка, аві мамунейки, шо-ж я буду робитойки бідна сиротойка?

Лавриків, Рав. пов.

258. Йий, сестричко мѣя рѣдна, ми си двѣ розлѹчили. Смѣртчко неѹмовѣрна, шчо ти ѹ льїскѹ не заблудѣла, шчо ти мене с сестричкоѹ рѣдноѹ розлѹчилѣ. Кобѣ йѣ знѣла, сестричко, йѣкѣ ѹ тѣбе дѣлечка йѣ, йѣ би ту, сестричко, дѣлечку попросѣла, абѣс такѣ, сестричко, бѹла веселѣнька, йѣк йѣс була тут. Йѣкѣ ти, сестричко, була тут веселѣнька, а йѣкѣ йѣс там смутна. Йѣк до мѣне, сестричко, не хоч говорѣти. Ми би, сестричко, так нѣкоби си не вѣдили. Йѣк ми си, сестричко, нѣвидѣли, а ми си розлѹчили. Ми си, сестричко льѹпко, вѣдѣти не мемо. Де я вас, сестричко, перейму, чи ѹ садѣчку на листѣчку, чи на зеленѣнькѣй травѣци! Озми менѣ, сестричко, т собѣ, не лишѣй менѣ самѣньку.

Криворѣвня.

259. Сестричко моя дорога, любко моя!

Ми-ж то жили, ни сварили ся,

Ми-ж то жили, ни били ся

А тепер розходимо ся.

Сестро рѣдненька!

Чого-ж твое весѣллячко смутне та не веселе?

Зятю наш земляний!

Коли ми тебе бачити будемо?

За людськими музики грають —

За нашим — дзвони розбивають.

с. Михалѣвка, Брацлавського пов. Под. губ.

260. Сестричко, моя голубочко, сеструньо моя, чого ти забираєш ся од нас? На кого ти лишавш мене, голубко моя? Сеструньо моя, дѣти твої без тебе порозходять ся, як тѣ вѣвцѣ по полю! Мамочко моя, чого ти забираєш ся од мене? Подиви ся на мене. Чом не говориш до мене! Прости, сестричко, чим я тебе обидила! Скажи, сеструньо, там мамцѣ, що я ще живу! Як тут дѣти твої лишают ся тут! Прийди, сестричко, розвѣдати ся до нас, та розкажи, як жити тобѣ там!

м. Мурафа, Под. губ.

261. Сестричко моя, павочко! куди ти полинула? Якої-ж ти хати забажала смутної, да невеселої? На що-ж ти нас кидаєш? Чого на нас розсердилась? Промов до нас словечко, бо твої дружки етоять смутнѣ, да невеселѣ! Ой, павочко наша, голубочко, чого-ж ти нас кидаєш? Чого на нас розсердилась?.. У нас хата веселая, в вѣкнами, видная, хорошая, а твоя темная, а такая невеселая!.. Коли-ж ти, сестро, в гостѣ до нас прийдеши? Чи к Рожеству? Чи к Святої недѣлѣ*)? Од**) Рожеству

*) Тройцѣ. **) зам. Ок.

сніги позамітають, а от Великодня води порозливають, к Святої неділі трави позаростають, а я сестру виглядатиму, коли до нас в гості прийде... Ой, сестро моя черешенко, сестро моя вишенко, куди ти полинула?! Ми-ж тебе не побачимо, поки віку да сонця!!

Немирів, Обух. пов. Київ. губ.

262. Сестричко моя, голубочко!.. Ти-ж покинула такі дітки дрібненькі, маленькі... Хто-ж їх буде доглядати, хто-ж їх буде опирати, хто-ж їх буде обчісувати?.. На що ти їх покинула? Як же тепер покинула їх на чужі руки, на чужу муку?

Павлоч, Київ. губ.

263. Систричка ж моя милая, ластівка моя дорогая! Та на що ж ти нас покинула? Та за що ж ти на нас прогнівалася? Та до кого ж я тепер буду ходити, та з ким же я буду говорити? Та тиж міні радоньку давала, як треба на світі жити. Та тиж мене й з маличку любила, та тиж мене ни раз на руках носила. Та тиж мене скіко літ доглядала і од всячини обірігала. Та тиж мене присти і шити учила і снопи вязати — то що про те й казати. Та тепер же ти до нас ніколи ни вернешся і ніколи ласкавого словечка ни промовиш...

с. Шебекино, Білгор. п. Курс. губ.

264. Сестрице-ж моя, голубочко, на що-ж ти діточки покидала, кому ти їх опреділила? Чи ти батенькові опреділила, чи ти братікам, чи ти сестриці своїй найменшій? Діточки-ж мої, голубеняточка, та заччайте віконечка та не пускайте своєї матінки рідненької.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 86).

265. Моя й сестричко, моя й голубочко, моя й сестричко, моя малісенька, та моя й швачко, та моя й иряхо! Хто мене буде обшивати, хто мене буде й розвеселять? Та куди ти вбираєшся, куди ти виражаєшся? Та хто тобі буде там постелі стлати, хто тобі пить буде подавати!

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 87).

266. Ой моя систричка, ой моя рідненька, і чого ти от нас скоро убралася? Яка у тебе хаточка смутна і невесела, — туди вітер ни завіє і ясне сонечко ни загіє... Віткіля ми тебе будим виглядати, чи з гаю, чи з далекого краю? чи з долини, чи з високої могили?.. Мої братики, мої рідненькі, вставайте ви край дороженькі і сострічайте свого гостя

дорогого, і розпитуйти про нас, як нам горко у світі жить. Жалїйти її так, як ми жалїли, і пригортайти так, як ми пригортали...

Маріуп. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 26).

267. Ой наша сестриця, наша рідненька! За що ти на нас розгнівалась і на що ти нас покинула, — чи ми тебе ни любили, чи у нас тобі плохо жить було, чи ми тебе ни годували, чи ми тебе не одягали?.. У тебе і хата темна — без вікон, без дверей... Та хто тебе там приласкає, і хто тебе нагодує, та хто тебе обує і одїне?..

Маріуп. пов. Херс. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 29).

ХІ. За братом.

268. Мі ти братієйку, мі-ж ти соколойку, мі-ж ти королєйку! Де-ж ти ся вибираєш в таку дорожєйку, під сирюю землєйку, під зелену муравойку? Мі ти братієйку! наша порадоєйко, наша розмовойко, наша потїшейко! Я не маю кого ся радитойки, я не маю ні татунєйка, ні мамунєйки, ані жадное родинойки. Мі ти братієйку, мі ти соколойку, наша порадоєйко!

Лавриків, Равськ. пов.

269. Ой, мій братієйку, мій соколойку! де-ж ти ідеш від нас бідних сиротойків? По чім ми тя будем пізнаватойки — чи по ножєйках, чи по ручєйках, ой чи по головоїці? Звідки ми тя будем виглядатойки: з котрої стороноєйки, з котрої стежойки? Мій братієйку, мій голубойку! Чо-ж ти ідеш від нас під сирю землєйку, під зелену муравойку? Та там навіть сонце не загрїє і місяць не засьвітить! що-ж ти там будеш робитойки — без татунєйка, без мамунєйки? А що-ж ми будем ділатойки: хто ж нас буде радитойки, а хто-ж до нас буде приходитойки, хто-ж нас буде прийматойки? Де-ж ми ся подїєм, бідні сиротойки, без татунєйка, без мамунєйки і без братієйка! Ви всі пішли від нас бідних сиротойків під сирю землєйку: чи ви не мали з ким житойки і з ким робитойки, чи ви не мали свої хатиноєйки? А ви дістали таку малую без дверойків і без воконяєйків, що ви ся в нїї навіть не обернїти, ані ся навіть не подивити! Ой мої соколоєйки.

Лавриків, Рав. пов.

270. Братчіку дорогий, братчіку мій любий!

На шьо ти нас покинує, на кого ти нас лишиє?

Хто дєдєви поможе, хто дєдєю потїшит?

Братчіку мій, братчіку!

Я, братчику, думала, шьо ти будеш жити,
Шьо ек я си віддам, то твоя жінка мене заступи у хаті.

Я гадала, шьо ти меш си жинити,

А я тобі ў світиўки піду,

А ти не так си ожениў,

Не так си одруживў,

Тай нас на віки лишиў!

Братчику мій, братчику!

Тростянець, Свят. пов.

271. Брате, мій солодкий, мій рідний! Ек я си тобов тішила, ек гонорила! Ек я си на тебе подивила, то миї вже було легше. Вже ми си не будем видіти, ти пішов в далеку дорогу, де я вже тебе найду?

Річка, Кос. пов.

272. Брачику любий,

Срібний, солодкий!

Чим я тебе вразила,

Чим те вгнівала,

Шо ти си во мнов ни радиш,

Словечка ни заговориш!

Ек ми все добре жили,

Ек ми си вбийко любили,

А тепер нас розлучили,

Шоби ми си й ни виділи. —

Ци я тобі сорочку ни прала,

Ци я тобі кучирики ни підтинала,

Ци я тобі правду ни казала,

Ци я тебе шире не любила?

А ти однако мене полишеш,

Ти цим світком вже ни питаєш.

Голови, Бос. пов. (Шекерик).

273. Братчику, мій славний, куда ти си вибираєш? Де я тебе, братчику, пересліжу, та в сеї доріжки такої великої? Нас, братчику, було двоє, тай ми си розлучили. Мене, братчику, мет мій господарик бити, а ви би си, братчику, за мене заступили! Ек бисте, братчику, були такі чемні, аби ви си за мнов не забарили. Ми би, братчику, ек тут сми си навиділи, так би, братчику, на тім світку. Братчику мій рідненький, братчику мій славний.

Бриворівня.

274. Братчику, мій рідненький, нас не було, лиш двоє, як дві оці в голові, а ми тепер си розділили, братчику мій милий; тепер я вже брата не буду мати. На кого ти лишаєш ненька слабенького, мамку стареньку, братчику мій милий, хто їх буде обходити, хто їх буде дозирати, бо вони, дуже старенькі, обоє слабенькі.

Гаранче, Бук.

275. Ой братіку наш, соколику! Чого-ж ти нас цураєш ся і на що ти нас покидаєш? Куди ти вибираєш ся і відки тебе виглядати, чи в гори, чи в долини, чи в високої могили?

Мельниківці, Под. губ.

276. Ой брате мій, голубе мій!
 Куди-ж ти вибираєш ся?
 На що ти нас покидаєш?
 На щó тобі такого весілля
 Смутного та невеселого?
 На що ти такого весілля забаг,
 Куди-ж ти вибираєш ся?
 Коли-ж ти до нас прийдеш —
 Та навідаєш нас?
 Прийди та нас звесели —
 А це ж то ми весіллячка дочекали,
 Смутного та невеселого.

с. Сьомани, Винницького пов. на Поділлю.

277. Братіку, моє сонечко! Братіку, мій місяцю ясний! Чом ти мене не обогріваєш? Чом ти до мене не розмовляєш? Чого-ж ти на мене розсердив ся — мій миленький братіку? Де-ж твої ніженьки ходили, де-ж твої рученьки робили? На що-ж глянемо — споминать тебе будемо і будемо плакати! Ми-ж до твого слідочку припадать будемо! Ми всі войдемо ся до купочки, а тебе й немає! Ой, куда-ж ти, братіку, виїхав, в який край, що до тебе ні письма написати, ні людьми переказати? Коли-ж тебе самого в гості дождати? Яке-ж наше весілля, братіку, невеселе! Де-ж твоя пара!? Де світилки з дружечками? Пошли стежки промітати, а ми будем братіка під руки випроважати! Таку дороженьку — чи до чистого поля, чи до синього моря? Чи до червоної калини, чи до чорної могили? На червоній калині зазульки будуть кувати, соловейки щебетати, а ми свого братіка в гості будем дождати! На порозі стояла — зазуленька кувала, а я-ж про свого братіка в неї питала: чи не бачила мого братіка, чи не йде він у гостовьки? Чи столи мені

застїлати, чи його в гостовьки ждати? Прощай мене, мій братіку, на останній доріженці — прощай мене, мій братіку, на останній частиноньці! Промов-же, братіку, хоч одно слово — щоб я тебе пам'ятала! Уже-ж мені, мій братіку не розмовляти, уже-ж мені, мій братіку, не видати тебе, поки світ сонця, тебе братіку, мій захититель, (тебе) братіку, мій приятель! З ким я так наговору ся, кому я всю правду розкажу — як я тобі розказувала! Я-ж сирота на світі! В мене-ж ні хозяйства, в мене-ж ні дружиночки! Кому-ж я своє горенько розкажу, з ким я так наговору ся — як в тобою говорила? Все-ж чужина, роду нема — я, як билина, на чужині сама!

Чубинській — Труды, IV, ст. 703—4.

278. Брате мій, орле! брате мій, соколе! Куди ж ти полинеш, куди-ж ти попливеш? Чи ти темними лугами, чи ти бистрими річками? Мій братіку, мій голубоньку, і мій братіку, мій возуленьку! Відкіля тебе виглядять і відкіля тебе визирать? Як би-ж я знала, коли ти до мене в гості прибудеш, то я-б дороженьки промітала, то я-б і столи застиляла, і свічі посвітила і кубочки наповняла і я-б тебе, мій братіку, в гості дожидала, я-б і сусідоньки посивала і я-б тебе, мій братіку, і день і віч шанувала.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 84).

279. Мій братіку, мій ріднесенький! На кого ти розгнівав ся, на кого ти розсердив ся? Чи на свого батенька рідненького, чи на свою матітку стареньку? І прошу я вас низьким поклоном, приятним словом: Зберіть ся до купочки і заберіть ся за ручечки і приходьте до нас у гостовьки, а ми будем ворітенька одчинять і двори вимітать і столи застилять і будемо вас, мої братіки, в гості виглядять. Чи вас ок Різду, чи вас ок Великодню, чи к Святій недїлоньці? Де к Різду снігами позаміта, а к Великодню водицею позалива, а к Святій недїлонці травицею позароста. Не ідїть полем — бо піжки поколите, та не ідїть водицею — бо потонете, та не ідїть лугами — бо поблудите, а ідїть стежечками, та битими шляхами — та до нас в гостовьки прибудете. Та скажіть нам, з якого вас краю виглядять та з якого вас і визирать? Чи вас з поля, чи з глибокого моря? Чи з зеленого гаю, чи з далекого краю? Чи в високої могили, чи в глибокої долини?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 85).

ХІІ. За бабою.

280. Моя бабуненьку, коли я вас вигляну? З котрої сторони ми вас виглядати? Моя ви цорадонько! Як ви нас доглядали, як ми всі малейкі були.

(Салаші коло Угнова).

281. Бабочко моя рідная! встаньте, бабко, встаньте — та заговоріт до мене. Куди ви, бабко, пішли? Встаньте, та скажіт мені, що мої діточки там діют? Як вони ся там без мене обходє?

Річка, Кос. пов.

282. Бабочко, моя солотка, бабко моя любенька. Нераз ти нас, бапко, сироток погодувала. Ти нераз, бабочко, сама була голодненька, а нам, бапко, дала. Коби ми, бабко, знали — де ви будете, ми би, бабко, д вам пішли. Коби ми знали, бапко, де ваш будє гробок — ми би, бабочко, йшли кождої днинки, ми би, бапко, йшли, ми би там молитви говорили. Бапко наша мальована, де ми вас переслідимо! Мут зазульки кувати, ми будем помагати: Чи ви, зазульки-любки, не виділи нашої бапки? Бапко наша люба, у яку ти велику доріжку йдеш. Не будем си, бапко, ми вже з сеї доріжки вас надіяти. Ви, бабочко любко, подякуйте сусідкам, шо вас, бапко, не лишили, шо вас, бабко, дозирали. Ви, бабочко, йдете уже з сего задвіричка, уже ми вас, бапко, видіти не мемó! Якої ви, бапко, собі хатки загадали, без віконєц, без дверец; би в ту хатку, бапко, вітрик не віяв, аби в ту, бапко, хатку сонечко не гріло, аби в ту, бапко, хатку дощик не йшов.

(Криворівня).

283. Бабусичко моя рідная! та на шож ти нас покинула? Та хтож нас буде на ум наставляти, та хто-ж вам тепер буде порядки давати? Та тиж бувало літом в жвива за всім доглядала і всьому хазяйству порядок давала. Та хтож тепер буде нам куряток глядіти, та хто нам буде курочок щупати? Та тиж нам вовну пряла, та ти-ж нам і рядна ткала. Та ти і в городі порядок давала і полотно білила і за діточками ходила. Та нікого тепер буде дома оставляти та прийдуть ся всіх діточок в поле брати. Ти-ж бувало й масличко сколотиш, і сирок одвариш, і діткам молочка зпариш...

с. Шебекино, Білгор. п. Курс. губ.

284. Моя бабусю! моя старесенька, моя бабусю, моя ріднесенька! Хто-ж нас буде доглядать, хто нам буде їсти варить? Та ми матері не

дожидаєм? Шо мати по степах ходить, а ми до бабусі хилимось. А тепер де ми будем шукать, де ми будем питать? Відкіля вас будем, моя бабусю, виглядять?

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 88).

XIII. За дідом.

285. Дідуню наші, дідуню наші! куда-ж ви від нас забираєти ся? Чому-ж з нами, дідуню, ни прощати ся? Хто-ж нам, дідуню, води принесе? Хто-ж нам, дідуню, бараболюк з льоху внесе, хто-ж нам молотити буде, та хто-ж нам, дідуню, дров нарубає, та до хати внесе? Та хто ж нам, дідуню, всю роботу поробе! Чи ми вам, дідуню, так надоїли, що ви з нами, дідуню, довш пожити ни хтіли! На кого-ж ви нас, круглих сиріт покидаєте? Чому-ж тепер нас ни приголубити, ни приласкаєти? Коли-ж ми, дідуню, будем вас бачити і коли-ж ви, дідуню, нам всю правду розкажете? Хто-ж нас, дідуню, буде учити: як ми повинні на білім світі прожити? Звідки-ж ми, дідуню, будем вас виглядати. Та до якої пори будем вас чикати?

Мамко-ж наша, татку-ж наші, та бабко наші — відчиняйти там двори, та застеляйти столи, бо наші дідуньо до вас вже в гості їдуть. Чи ми вас, дідуню, вигонили, чи можи ни любили, що ви нас, дідуню, зовсім осиротили. Прощайти-ж нам, вибачайти-ж нам, як ми так тяжко дозодили вам!

с. Костанівка, Ямп. пов. Под. губ.

286. Дідуничку наш і голубчику! Ви ж нас гляділи, ви-ж нас жалували, і гляділи, і носіли, дідуничку наш старесенький, слабесенький! Пораднику! ви-ж нас і радили, і навчали! І віробляний, і віжураний, і віслабуваний.

Павлоч, Сквир. пов., Київ. губ.

XIV. За тетою.

287. Тетко моя рідненька, тетко моя славна! На кого ви, теточко, сесе задвіречко лишєєте? Єкої ви собі, тетко, хати зажедали? Ви, тетко, у своїй старенькій хатці не могли бути — ви, тетко, новенької зажадали: без віконець, без дверець, щоби вам, тетко, сонечко не гріло, щоби в ню, тетко, дощик не йшов; аби в ню, тетко, ніхто не входив.

(Криворівня).

288. Моя тітусю, моя ріднесенька! передайте моїм родителям поклон. Кланяюсь їм низьким поклоном, приятним словом. Нехай і по мене нещасницю не обаряють. Вони-ж думають, що мені тутечка добре жить. Вони думають, що я мед, вино пю, а я, тітусечко, гіркі слъози лью.

Луб. пов. Полт. губ (Мил. № 89).

XV. За вуйком.

289. Вуечку наш солоденький, вуечку наш любий? Єкі ви на нас, вуечку, чемні булі. Чому ви, вуечку, не кажете, що вас дужше болит? Чому ви, вуечку, свою газдиньку лишєте? Коби Біг дав, вуечку, аби си вдовичка не лишила. На ко́го ви су газдиньку оставлете?

(Криворівня).

290. Ой мій дядя, мій голубчик, та на що ти нас покинув? Чи ми тебе ни доглядали, чи ми тебе ни годували, чи ми тобі питъ не давали?.. Та хоть би ти устав, на нас подививсь, та хоть би ти до нас словом заговорив, та хоть би ти до нас уста розкрив, та хоть би ти сказав, куди ідеш, та коли ти до нас прийдеш... Та відкіль же ми тебе будем виглядати?.. Та яку-ж ти, дядьку, собі хату вибрав — смутну, ни веселу, та яку-ж тісну, ни просторну; та там пташки ни поють, ні вузулі ни кують; та там же ти ни вглядиш — ні сонця' красного, ні неба ясного...

Луб. пов. Полт. губ. (Этн. Об. кн. 38, № 31).

XVI. За ятрівкою

(жінкою брата, швагра).

291. Ой Єленко, кумко,
Кумко моя люба!
На кого ти сирітки лишила?..
Ой хто їх буде чісати,
Ой хто їх буде обзолювати,
Хто їх буде чісати
Так, йик рідна мати!
Ой хто їм білу сорочічку —
Так йик рідна ненька!
Йик тепер мачуха ме чісати,
То ме їх за волосои сіпати,

Тепер они мут попід вугли
 Слізми си умивати,
 Слізками си умивати,
 Тай свої неньки визирати!
 Деде хоч невьку приведе,
 Але она ни рідна вже буде.
 На шо ти его лишила
 З ким він буде весевьку робити?
 Йик вийде з хати,
 То ме си слівоньками умивати —
 А ек увійде у хату,
 А там нима газдиньки!
 А своя газдиня уміє газдувати,
 Тай усему ред давати.
 А тепер де він піде,
 А все там газдині нима:
 Ця увійде у хату, ци у кліть,
 А вже нима газдині!
 Ой кумко Єленко пишна,
 Ой Єленочка намальова,
 Ой устаць та ваговори
 Та на свої діточки си подиви.

Голови, Кос. пов. (Шекер.)

292. Моя ятровочко, моя й голубочко! На кого ти тіх діточок покидала? Хто-ж їх буде доглядать? То їх буде по під чужими тинами, та під чужими дворами. Та їх будуть чужі діти попихать, та на їх будуть привіщі прикладать: що сироти пувати, сироти й головати; сироти побагато їдять, а нічого не роблять. Прймай і мене до себе! Ти знаєш, яке в їх горе жить, шо я буду з тіми дітьми робить? Та їх треба обшить, треба й облатать, треба й обіпрать, треба й обчесать, треба й обмивать. А ви знаєте, шо в мені ж переміни нема ніякої! Та вони будуть ходить, та будуть заглядать, та будуть собі матінки шукать; а їх будуть чужі діти попихать. Та вони малісінькі, та вони дрібнісінькі, та вони не спосібнісінькі.

Луб. дов. Полт. губ. (Мил. № 90).

XVII. За дівчиною товаришкою.

293. Товаришко моя, товаришко! З ким я ходити буду? З ким гуляти буду так, як гуляла з тобою?! Лучше прийди і мене забери з собою,

ніж я маю мучити ся без тебе! Я-ж ніде не найду такої товаришки, як була ти! Я-ж з тобою жила як з сестрою, ніхто меж нами нічого, нічого не знав, бо що я тобі казала, а ти мені, то ніхто меж нами нічого не знав! Тепер я лишила ся одна, як та билинка в полі! Товаришко моя, возулька моя! на що ти так рано (скоро) вмерла? На що ти такої хати забажала? Як я до тої хати прийду, що не буду мати навіть до кого слово сказати? Товаришко моя, любко моя! Товаришко моя — голубко разлучная! Боже, Боже, на що ти так зробив, що нас розлучив! Товаришко моя, товаришко! приснись хоть в сні, най я побачу тебе! Як я обійду ся без тебе, най побачу тебе хоть в сні!

м. Мурафа, Под. туб.

XVIII. За кумою.

294. Моя кумасю, моя голубочко, моя сусідо дорога! Та кому-ж ти тих діточок уручила, малісінських і дрібнісінських? Хто за їми буде клопотати? Хто їх буде опірать, хто їх буде обмивать, і хто їм буде головоньки обськивать? Моя й сусідочко, моя й голубочко! Приймай своїх діточок до себе, щоб они не горювали, щоб їх не попихали, щоб чужі люди рук не потерали. Буде нас, матінко, по горах і по долинах і по чужих країнах.

Луб. пов. Полт. туб. (Мил. № 91).

XIX. За сусідою.

295. Моя й сусідо, моя й голубочко! Та я з тобою ні билась, ні лаялась. Ми з тобою ні бемось, ні лаемось, а зійдемось та порадимось. Куди ти вибіраєш ся, куди тя виражаєш ся? Та на кого ти своїх дітей кидаєш? Та кому ти їх уручаєш? Чи ти дядькам, чи ти тіткам, чи ти братікам, чи ти сестрицям? У тітки свої дітки — та не приймуть сирітки.

Луб. пов. Полт. туб. (Мил. № 92).

296. Мої сусідоньки, мої голубоньки! Мої сусідоньки близисенькі і вірнесенькі! Та сусідонька близенька, як матінка рідненька! Та она й увіходить, вона й одвідує, та й пораджає і головоньку розважає. Мої сусідоньки, мої голубоньки! Та кланяйте ся моему й батенькові та моїй матінці низьким поклоном, покорним словом: нехай же не обаряють ся і за мною, нехай забірають і нас, сиріт нещасних, із собою: щоб нами чужі батеньки та матінки і рук не потирали і ділечка не замишляли. Та який я вам, сусідонько, гостинчик передам? Ні я вам булочку, ні

я вам яблучко? Та булочка засохне, тай не докотить ця, а яблучко зогниє, — та мій гостинчик до вас і не дойдець ся.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 93).

297. Та моя й сусідо, моя й близесенька! Та хто нас доглядатиме? Хто ж мене, нещасницю, при лихій годині питатиме? Нема й ріднійшого, нема кращійшого — як сусіда близька! Вона-ж мене одвідає, вона й розпита. Ой Боже, Боже! яка моя жизнь тяжка! Як прийде сусідочка в хату — краще ніж рідна мати. Вона-ж мене розпитає, як важко в світі жити, вона-ж мені хліба й соли та все-ж вона буде носити: „Ой, їж же, їж, сусідонько, ой їж, не жури ся“. Чому-ж мені не журить ся: була така сусідонька — треба розставать ся.

Луб. пов. Полт. губ. (Мил. № 94).

XX. Парубок за дівчиною.

298. Ій, возулько моя! Єк ти мене диржила файно! Ій, Анночко, с котров я мав си жинити. Ій, охото моя солотка, охото моя люба...

Річка, Кос. пов. (Якіб.).

XXI. Дівчина за парубком.

299. Ій, книзю мій, книзю! За кого я тепер віддам си? Ій, єк ти мене полюбив, шо я буду робити? Ій, мині прийде си черес тебе згубити си! Ій, озми мене ит собі у домовину. Ій, любо моя, любо!..

Річка, Кос. пов. (Якіб.).

II.

По́хоронні звичаї й обряди.

ЗІБРАВ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК.

Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі.

Огляд студій і бібліографія.

Написав *др. Зенон Кузеля.*

Похоронні звичаї й обряди не звернули на себе відразу такої щільної уваги, як пісні, оповідання, весільні обряди і звичайні вірування. Наші перші етнографи цікавилися більше усною словесністю, а з обрядів і звичаїв вотивали переважно те, що впадало в очи характеристичним або торжественно-мальовничим виглядом і далося легко завважити. Звідси значне багатство збірок та записів народних пісень, казок, легенд, анекдотів і т. д. та численні матеріали про всякі повір'я, що зібрані разом дали б уже нині прегарну збірку, яка певне не уступала б місця книжці Вуткого або Лемана. Звідси замилене до записування весільних пісень та звичаїв — про що свідчить кількадесять більше або менше докладних описів, пороблених не тільки нашими, але й чужими етнографами, і цілий ряд загальних та спеціальних критичних студій (прим. Сумцова, Ящуржинського, Вовка, Охримовича, Ястребова).

Сим пояснюєся також невелике число записів і заміток про родини й хрестини та про інші не менше цікаві прояви народного життя.

Похоронні звичаї не відразу притягнули увагу дослідників і ввійшли в обсяг студій шойно в 50-их роках 19-ого століття. З цілого ряду проявів і питань зв'язаних із смертю, похоронними обрядами й вірою в душу та позагробове життя вибирали перші наші етнографи або зверхній перебіг похоронного обряду або характеристичні вірування, що могли бути схоплені принагідно і не вимагали більшої знайомости народного життя. Однак з часом і ся частина нашої етнографії знайшла гідних дослідників і нині не може бути зачислена до занедбаних. Побіч численного дилетантського матеріалу виріжнюєся і тут доволі велике число солідно задуманих і написаних збірок та розвідок, що можуть уже нині дати

певну підставу до написання просторої критичної праці про українські похоронні обряди з поглядом на факти порівняної етнографії¹). Се покаже ся найліпше з отсеї розвідки, в якій постараю ся зіставити та оцінити дотеперішні розсліди і вказати на деякі прогалини, ще не заповнені. Долучена бібліографія, хоч не вповні докладна, улекшить роботу тому, хто по появі тої збірки забере ся до основного критичного оброблення українського похорону.

Розглядаючи доволі численні праці в обсягу похоронних звичаїв та обрядів, бачимо в них три періоди. В першій стрічаємо досить некритичні і більше принагідні проби, розкинені нерас по дуже мало доступних часописах. Від 50-их років, від появи Терещенкового Быта русскаго народа і Кулішевих Записок о южной Руси, зачинає ся системізоване ріжнородного матеріялу, закінчене відповідними розділами в „Трудах етнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край“ (Том IV — обряди — 1877) та „Рокиси“ Кольберга (Том I, 1882) і розвідками Д. Лепкого (Похоронні звичаї и обряды у нашего народа. Зоря, 1883) та Іванова. З кінцем 80-их років можна зачати третій період критичної оцінки приробираного матеріялу, до якого треба теж віднести і давнійшу працю А. А. Котляревського: О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ (1868), що богатством матеріялу, глибиною гадки і своїми результатами онесмілила інших дослідників займати ся тою, здавало ся б, вичерпаною темою. Що йно як би по проломаню ледів Петрушевичем (у Лингвистическо-гисторическихъ изслѣдованіяхъ, II, 1887) в Галичині і Ящуржинським (у рефераті про похорон як весіле на VII археологічній зїзді у Ярославлі 1887 р.) на Україні, зачали чим раз частійше появляти ся критичні і порівняні розвідки, що згадаю Василева²), Ящуржинського (Остатки языческихъ обрядовъ, сохранившіеся въ малорусскомъ погребеніи. Кіевская Старина, 1890 і Остатки язычества въ погребальныхъ обрядахъ Малороссіи. Етнографич. Обзорѣніе, 1898, XXXVIII), Вовка

¹) „Менше, але все таки досить багато вже матеріялу зібрано також і про похоронні звичаї, але й тут видно, що матеріял збиравсь людьми без усякого спеціального знаття. Найбільше записано знов таки фольклорних річий, себ то голосінь і вірувань, а найменше звичаїв і обрядів. У всякому разі маємо про похорон ряд старанно зроблених праць д. Василева, Ящуржинського, Ястребова, Литвинової і пр. і можна сподіватись, що незабаром наукове оброблюване українських похоронних звичаїв стане досить значним, особливо коли розшукувачі почнуть звертати більше уваги на факти порівняної етнографії“ (Вовк — Від Редакції. Дещо про теперішній стан і задання української етнографії. Мат. до укр. етн. 1899, XV—XVI).

²) Докладнійші заголовки в долученій бібліографії.

(1896), Милорадовича (Народные обряды и пѣсни Лубенскаго у.; Сборник харьк. ист.-фил. Общ. 1897, X), Пачовського (Похоронний обряд на Руси. Справозданє акад. гімназ. у Львові за 1902/3), Владімірова (Введеніє въ исторію русской словесности. Кієвъ, 1903) і Данилова, що заняв ся близше розслідами наших похоронних голосінь.

Зіставляючи стан студій над нашими похоронними звичаями та обрядами, мусимо попередю оглянути давні столітя і подивити ся, які маємо відомости про звичай і обряди в старині. На жаль сей бік студій у нас слабо заступлений і жде ще свого дослідника, зглядно (що до деяких питань) компілятора. Так приміром доволі широко оброблено питанє про старинний тип похорону на Руси, особливож на Поділю, Волині та в Київщині. Короткий матеріал зібраний у працях Антоновича (О похоронныхъ типахъ юго-зап. края, О похоронныхъ обычаяхъ древнихъ Древлянъ у Трудах IV археологічного зїзду в Казани, О типахъ погребенія въ курганахъ Кієвскої губ. в Трудах VII археолог. зїзду в Ярославлі, Раскопки въ странѣ Древлянъ у Матеріалахъ по археології Россіи ч. II і Раскопки кургановъ въ западной Волини в Трудах XI археолог. зїзду, т. I), Самоквасова (Сѣверянскіє курганы в Трудах III археол. зїзду I), Завитневича (Формы погребальнаго обряда Минской губ. в Трудах IX археолог. зїзду, Область Дреговичей в Трудах Кієвскої духовной Академіи, 1886, VIII), Ф. Каміньського (Слѣды древнѣйшей эпохи каменнаго вѣка по р. Сулѣ в Трудах III археолог. зїзду в Київі, 1874, I), Гамченка (Житомирскій Могильникъ, 1888; Городище и могильникъ на р. Корчеватый в Трудах IX археолог. зїзду, т. II, Древній поселокъ и могильникъ въ урочищѣ Стуга в Чтеніях Нестора, т. XIII і Раскопки въ бассейнѣ рѣки Случи в Трудах XI археол. зїзду), Бобріньського (Курганы), Сперанського (Раскопки кургановъ въ Рыльскомъ уѣздѣ в Археолог. Извѣстіяхъ и замѣткахъ, 1894) Багалія (Общій очеркъ древностей Харьковскої губ., 1890), Ханенка (Древности Приднѣпровья), Яроцького (Краткій отчетъ о раскопкѣ кургановъ Рѣчицкаго могильника в Трудах общ. изслѣд. Вол., і Могильники по среднему теченію Уборти в Археолог. лѣтописи, 1903), Хвойка (Поля погребеній въ среднемъ Приднѣпровьѣ в Зап. рус. арх. общ. т. XII, 1), Спіцина (Разселеніє древне-русскихъ племенъ в Журн. мин. нар. просв. 1899, Обзорѣніє губерній въ археол. отношеніи в Трудах отд. слав. археол. I, II, IV), Щепкіна (Скандинавскій обрядъ погребенія съ кораблемъ в Журн. мин. нар. просв. 1894, IX), Городцева (Погребеніє съ конемъ в Трудах XII археол. зїзду 1905, III), Ол. Грушевського (Пинское Полѣсье, I), Мих. Грушевського (Исторія Кієвскої земли, 1891 і Исторія України-Руси, т. I), Бранден-

бурга, Єременка, Мельник¹⁾ і и., але крім загального огляду в Історії Грушевського (2 вид. 1904, стор. 28—30, 41, 174 і д., 292—8, 309—10) не маємо ще студії, де був би розсліджений увесь матеріал про похоронний тип на цілій українській території і на протязі цілого часу, і то не лише з археологічного, але й з етнологічного боку. Се один із важних дезидератів, який повинен бути сповнений фаховим археологом при узглядненю етнологічного та історичного матеріалу.

Те саме можна сказати і про звістки з часів історичних. Їх не так мало, якби здавало ся на перший погляд, одначе вони розкинені по чужих жерелах (приміром звісні описи похоронів і вірувань у позагробове житє у арабських письменників²⁾ та по наших таки літописях), теологічних творах і інших літературних пам'ятках давнійших століть³⁾. Вправді найдавніші часи оброблені в незрівняній, цінній і до тепер ще нічим не заступленій праці А. Котляревського, О погребальныхъ обычаяхъ, а по часті і в книжці Забеліна, Історія русской жизни съ древнѣйшихъ временъ (1876, I, стор. 444, 457 і д.; 1879, II, стор. 170 і д., 314 і д.), одначе про новійші часи не маємо нічого, коли не числити солідної праці П. Азбукіна, Очеркъ литературной борьбы представителей христіанства съ остатками язычества въ русскомъ народѣ (Русскій Филолог. Вѣстникъ, 1896—1897), що наче доповнене до Котляревського подає матеріал з XI, XII, XIII і XIV столітя, але для нашої теми дає дуже мало, і компілятивної та хаотичної книжки Забіліна, Русскій народъ, его обычаи, обряды, преданія, суевѣрія и поэзія (Москва, 1880), де перемішано ріжнородний матеріал з ріжних часів. Особливо дивно вражає брак зіставленого матеріалу з XVI і XVII столітя, і се завважив

¹⁾ Докладніші заголовки і дрібніші статі в бібліографічному огляді.

²⁾ Про се гляди праці: А. А. Кунік і В. Р. Розен, Извѣстія Аль-Бекри и другихъ авторовъ о Руси (Спб. 1878); А. А. Гаркави, Сказанія мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Руссахъ. СПетербургъ, 1870, стор. 96—101, 265; Д. А. Хвольсонъ, Извѣстія о Славянахъ и Руссахъ Ибнъ-Даста. СПетербургъ, 1869, ст. 29; М. Грушевський, Виїмки з жерел до історії України-Руси. Львів, 1895, стор. 40—46, 50 і (з давнійших) С. М. Frähn, Ibn Fozzlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. S.-Peterburg, 1823, стор. 11—23.

³⁾ Згадаю для приміру Слово Теодозієве (Ученія Записки, II отд. Академія, 127), численні замітки по літописях (Іпат. літоп. вид. 1871, стор. 7, 33, 38, 90, 128, 131, 141, 144, 150), т. зв. уставы о церковних судах, характеристичний матеріал у старинних завіщаннях (гл. приміром у Грушевського, Історія України-Руси. Збірник іст.-філ. секц. Н. Т. ім. Ш. XI, стор. 310 і д.) і проповідях XVI—XVII столітя (приміром у Вишенського: „Широги і яйця надгробні в Острозі і де би ся знаходили, упраздніте, да ся в христіанстві той квас поганський не знаходить“).

уже М. Грушевський у шостім томі своєї Історії України-Руси¹). Коли для Московщини гарний матеріял зібрано в розвідці М. Костомарова²): Очерки жизни великорусскаго народа (Современникъ, 1860), а з окрема в 20-ім розділі: Домашніе обряды... Смерть. Погребеніе, то у нас нема буквально нічого, бо аналогічні розвідки про Україну Ор. Левицького³), Я. Головацького⁴), О. Лазаревського, М. Владмирського-Буданова⁵), Милорадовича і и. не приносять ніяких відомостей про сам похорон⁶). Не використано теж у нас для тої теми (і взагалі) численних справоздань і описів чужих подорожних XVII, XVIII і початків XIX ст., хоч тут — на скільки знаю сю літературу — нема надії на великі результати. Робота переглянути нашу літературу від найдавніших часів жде ще своєї черги і невно вимагатиме багато часу і труду та правдоподібно не принесе так багатого матеріялу, як подібні праці в германських та романських літературно історичних пам'ятників⁷).

¹) Збірник істор.-філь. секції Наук. Тов. ім. Шевченка. Київ-Львів, 1907, т. XI, ст. 623: „Українське жите культурне і побут снх століть досить мало звертав на себе увагу дослідників“.

²) Передруковано п. в. Очеркъ домашней жизни и нравовъ великорусскаго народа въ XVI и XVII столѣтіяхъ и старинные земскіе соборы в: Собрание сочиненій Н. И. Костомарова. Книга VIII. XIX томъ, С. Петербургъ, 1906, ст. 1—175.

³) Ор. Левицькій, Семейныя отношенія въ Юго-западной Руси, въ XVI и XVII ст. (Русская Старина, 1880, т. 29) і Очерки стариннаго быта Волыни и Украины (Кіевская Старина, 1888—1891).

⁴) Я. Головацькій, Черты домашняго быта русскихъ дворянъ на Подляшѣ по актамъ XVI столѣтія (Вильно, 1888).

⁵) Черты семейнаго права въ Западной Россіи въ половинѣ XVI вѣка (Чтенія въ общ. Нестора лѣтописца, IV, 1890).

⁶) Кілька дрібних заміток з того обсягу Максимовича, Маркевича, Вни — ка, Владмирського - Буданова, Левицького, Ян — ського (1898), Скальковського (1847), аноніма (Кіевская Старина, 1901), Модзалевського, Щурата, Н. Я. і т. д. цитую далі в бібліографії.

⁷) Маємо тут не тільки розвідки про смерть і похорони в літературі взагалі, але і розсліди що до поодиноких тем, форм творчости, століть і т. д. Для прикладу най висгарчить отсих кілька заголовків: G. Albrecht, Vorbereitung auf den Tod, Totengebräuche und Totenbestattung in der altfranzösischen Dichtung (Галле, 1892). — Bornstein, Der Tod in der modernen Literatur (Липськ, 1900). — R. Kleinpaul, Die Lebendigen und die Toten in Volksglauben, Religion und Sage (Липськ, 1898). — Langlois, Essai sur les dances des morts, 2 томи (Rouen, 1851). — Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit, 2 томи (Берлин, 1867). — Sexau, Der Tod im deutschen Drama des XVII und XVIII Jahrhunderts (Берн, 1906). — O. Zimmermann, Die Totenklage in den altfranzösischen Chansons de geste (Берлин, 1899). З нашої літератури можна тут хиба згадати

У звязи з тим стоять у дальшій лїнії і продукти народної творчости, а то пісні, оповідання, пословиці й загадки, що можуть дати цікавий культурно-історичний матеріал, як се хочби бачимо в кількох невеликих поки що проб І. Рудченка (Чумацкія народныя пѣсни. Київ, 1874, стор. 67—72: Смерть чумака в дорозі), В. Мочульського (Смерть козака по малорусскимъ пѣснямъ и думамъ у Трудах XII археологічного зїзду, 1902) і Н. Сумцова (Народныя пѣсни о смерти салдата. Москва, 1893) та в кількох праць Брайловського, Данилова і Свенціцького про голосїня та „тужїня за мертвим“.

В кїнни і штучна література може докинути трохи матеріалу. Вистарчить переглянути для прикладу лише твори Квітки (Маруся, Мертвецький Великдень) і Гоголя, щоб перекопати ся, що й наша новїша література не без значїня для дослідника українських похоронних звичаїв. Тільки й тут не заповнена ще прогалина.

Пошастило за те записам сїрих етнографічних матеріалів. Першій, найдавнїшій опис українських похоронів, подає нам І. Червїнський в своїй дилетантській, але все таки цікавій праці *Okolica Za-Dniestrzka między Strujem i Łomnicą* (Львів, 1811), яку не наводить Грінченко в Літературі українського фолкльора, а потує Франко в рецензії на сю працю¹). Тому що (як згадує Франко) книжка Червїнського належить нині до рїдкостей — не міг її приміром роздобути і Пипін при писаню *Исторія русской этнографіи* — позволю собі навести з неї 12-ий розділ *Pogrzeby; onych obrządek i ofiary, albo obiady za umarłych* (стор. 259—264) в виїмках, що відносять ся до українського похорону²): „*Po śmierci męża lub żony: oznajmują się sąsiedzi i krewni. Umarłego ciało obmywają. Jeżeli gospodarz umrze, ubiera go żona w czapkę, w koszulę białą, w hołosznie, i przepasuje go. Gdy umarłego męża z trumną wynoszą, żona chwyta za garczek nowy, rzuca go o ziemię, tłucze i tak daleko, jak się obejście rozciąga, owsem sieje.*

То тлuczenie гарка повинно бы ту означати побожну увагу, że życie człowieka podobne jest do kawałka gliny garczkowej, która się daje łatwo zepsuć, a za tem również i życie człowieka znikome jest. Lecz tu kobieta prosta w тлuczeniu гарка ma wcale inne dla siebie

кілька праць про спір життя із смертю як: Два пам'ятники XVII—XVIII ст. (Русскій Филол. Вѣстникъ, 1887, XVІІІ); О. Батюшковъ, Сказанія о спорѣ души съ тѣломъ въ пам'ятникахъ средновѣкової літератури (Журналъ мѣс. нар. просвѣщенія, 1890—1); Н. К. Гудзій, „Преніє живота и смерти“ и новий українскій его списокъ (Русскій Филол. Вѣстникъ, 1910, т. 64, стор. 317—336).

¹) Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 44, стор. 45.

²) Правописъ і інтерпункція змодернізовані.

urojenie to jest: okazywać ona zdaje się, że gdy ów mąż żywił się jej staraniem z tych garczków, przy tem owies był jego chlebem, więc ona tracąc go nie potrzebuje już tego wszystkiego w domu, lecz psuje i wyrzuca, chcąc jakoby z głodu przez żal za nim ginać. W istocie jednak jak tu umierający człowiek bez żadnego żalu i prawdziwie z nadzwyczajną spokojnością świat zwykł opuszczać, tak to samo i żony robią, że ich żal na samych tylko kończy się obrządkach.

Trupa gdy wyniosą, kładzie żona na tem miejscu, gdzie głowa leżała, bochenek chleba, a na trumnie kładną się dwa bochenki; pierwszy chleb zabiera kobieta, co wymiata izbę, a reszta dostaje się kapłanowi. Jest to podobno dawnego Słowian zwyczaju pamiątka ztąd, że przedtem trupowi około szyi zawiązywano kawał chleba, aby Charonowi czyli innemu piekielnemu bóstwu za dar poczesnego służył. Religia w inną to zamieniła ofiarę. Przed tem chowali się wszyscy przy cerkwi na cmentarzu, choć by on był najszczuplejszy, gdzie także drzewa jałowcowe, swirkowe lub inne, a które do ogromnej gdzieniegdzie poprzychodziły grubości, zasadzali. Te około drzew cmentarzowych staranie uważać także należy za pamiątkę, że dawniej Słowianie groby swoje w środku lasów zakładać lubili. Dopiero to od r. 1783. wyniesione zostały owe cmentarze za koniec wsi.

Nad każdym grobem stara się tu rodzina krzyże niewielkie dla znaku, gdzie zmarły leży, stawiać, aby tam niekiedy, osobliwie w dniu zaduszne i w anniwersarze z większą pewnością swoje żale i modlitwy odbywała.

Po odbytych pogrzebie mąż lub żona sprawia obiad dla kapłana i dla bractwa. Dziewiątego dnia powtarza się nabożeństwo, a w rok odprawia się anniwersarz. Na ten czas jeżeli obchodzi się męża zmarłego pamiątka, tedy żona niesie do cerkwi miskę, łyżkę i kieliszek: ten zwyczaj od Greków przyjęty. Jeżeli zaś rocznica jest śmierci żony albo innej kobiety, tedy daje się kapłanowi prymitka czyli rańtuch, a od mężczyzny koszula. Co się tyczy tej koszuli i rańtucha, jest to także zabytek słowiański, iż trupa przed tem chowano w tym narodzie z całym sprzętem, jaki do zmarłego należał. Atoli kapłan chrześcijański woli to sobie kazać oddawać, co by miało gnić. W r. 1370 wiele podobnych śladów ofiar znaleźć można.

Prócz pogrzebowych obrządków obchodzi jeszcze tu lud cztery dni zaduszne jako to: około bożego narodzenia, około wielkiego postu, około narodzenia matki bożej i około Ś. Piotra. Jest tu zwyczaj, że który raz sprawi obiad, tedy kapłan imię jego wraz ze wszystkimi zmarłymi krewnymi albo za których chce mieć odprawioną modlitwę, wpisuje w osobny pamiętnik: w dniu więc zaduszne cały ten re-

jestr, choćby był najdawniejszy i najliczniejszy, w czasie mszy św. kapłan wyczytywać musi, a za to każdy gospodarz daje mu dwie kury pieczone, gdyby zaś post przypadał, tedy daje w to miejsce rybę albo dwa śledzie, przy tem trzy bochenki chleba lub knyszów składa przed ołtarzem. Z tych jeden diakowi dostaje się. Uprzedzenie u prostego ludu dotąd nie ustaje, że co kapłan zaceni za pogrzeb, to oddać bez targu potrzeba; gdyżby dusza na tem cierpiała“.

Книжка Червінського стала жерелом для інших польських етнографів, які цитували з неї або й відписували цілі уступи. Стрічаємося з тим між иншим у збірках Голембйовського і Войціцького та в енциклопедії Шнайдра.

Про старинні галицько-руські похоронні обряди та вірування довідуємося далі з інтересної збірки Луки Голембйовського, *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony* (Варшава, 1830). Так згадує він на стор. 16 про похорони популярного між Гуцулами старця Гаруха, на якого гробі для почеси виложено великий копець з каменя; на ст. 146 про уживане гіблів, що лежали в труні під мерцем для відстрашеня воробців від збіжа; на ст. 146—147 про сні, що віщують смерть, а на ст. 150 про упирів і потопельників. У великій розділі: *Pogrzeby* (стор. 249—274) попри славянські і польські звичаї узгляднено також українські (стор. 254—257), а то з підляшських і наддністрянських околиць. Наддністрянські обряди передруковані без зміни з книжки Червінського; між звичаями Українців із Підляша згадано між иншим вкладане грошей, полину і горівки до гробу, наєм плачок, парастас і поминки з характеристичними для тих сторін запросинами померших душ: „Прійди, душечко, до того обіда убогого“.

На Україні найстарша після моїх дотеперішніх розслідів згадка про перевязуванє хрестів на могилах¹⁾ в Письмахъ изъ Малороссіи А. Левшина (Харків, 1816): се звичай, який доховався й до нині і може бути всяко пояснюваний²⁾. Подібно як ся замітка, дрібні та принагідні й інші звістки до нашої теми. Матеріалу в них не багато та й то треба його вишукувати з поміж заміток на подібні або й інші теми. Туди належать приміром праці і статі В. Марчинського, *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej* (Вильна, 1820—22), К. W. *Pogrzeby u Słowian* (Muzeum domowe, 1835), Снегирева, *Русские престопадные праздники и суевѣрные обряды* (Москва, 1837), Де-

¹⁾ „Что бы мертвый по возстаніи своемъ могъ онымъ утереться“. Гринченко, *Литература украинскаго фолклора*, стор. 6.

²⁾ Гляди поясненя у проф. Вовка, *Старинныя деревлянныя церкви на Волини* (Матеріалы по этногр. Россіи, 1910, т. I, стор. 38).

больського, Дни богослуженіе правосл. греко-росс. церкви (Спб. 1838), J. W [агиловича], Pogrzeb u Słowian (Biblioteka warszawska, 1841), Гануша, Die Wissenschaft vom slavischen Mythos (Львів, 1842), Тишкевича, Rzut oka na źródła archeologii krajowej (Вильно, 1842), Ізопольського, Badania podań ludu (Atheneum, 1843), J. J. Wiadomości o Kupalnicach i Sobotach pominalnych na Podlasiu (Ondyna, 1846), Popielnice starosłowiańskie i obrzędy przy pogrzebach (Przyjaciel ludu, 1846)¹⁾ і вкінці численні видання К. Вл. Войціцького як: Stare gawędy i obrazy (2 томи, Варшава, 1840)²⁾, Zaręsy domowe, (1842)³⁾ і т. д. Се переважно статі польських учених, що під впливом романтизму звернули ся до студіювання народньої творчости і місцевих старинностей. Похоронними звичаями інтересував ся, йдучи за тодішнім настроєм, і член „Руської Трійці“ Іван Вагилевич: крім цитованої в горі статі про похорони у Славян і звісних праць у Časopis českého Musea, де залюбки обговорює демонологічні вірування, маємо слід того інтересу в його листах до Срезневського⁴⁾, що в тім часі теж живо займав ся студіями славянських обрядів⁵⁾.

Особливо значне число всякого етнографічного матеріалу в обсягу похоронних обрядів і демонології зачали приносити починаючи від кінця сорокових років (губернські) Вѣдомости українських губерній (чернігівської і херсонської). Матеріал сей у переважній часті недоступний, бо тодішні часописи або позатрачували ся, або стали бібліографічними рідкостями, і лише де що виратували Межов у своїй бібліографії, Грінченко в Литературі українського фолклора (з Черниг. Відомостей) та в збірці Изъ усть народа, та бібліографи Етнографического Обозрѣнія (де н. в. використано Вѣдомости Херсонск. губ.) і Київської Старини. Між тими

¹⁾ Докладнійше перечислені подібні публікації в новій бібліографії Колодзєйчика, Bibliografia słowianoznawstwa polskiego (Краків, навл. Академії Наук, 1911) на стор. 196—212.

²⁾ Тут між иншим стаття Husiły (II, 119—168) передрукована в часті в 7-ім річнику Przyjaciela ludu в 1841 року.

³⁾ В першій томі, що містить багато матеріалу до української етнографії, розвідки Budownictwo, Wróżba i Kat, в яких між иншим згадує ся про стукання труною в поріг (стор. 171), прогностики смерти (стор. 349—350) і викуп засудженого на смерть дівчиною (стор. 380).

⁴⁾ Лист в 24 грудня 1844 опублікований в: Матеріалахъ по історіи возродженія Карпатской Руси І. Свяціцького (Науково-литерат. Сборникъ Галицко-русской Матицы, V, кн. 1, стор. 45).

⁵⁾ Про се свідчать праці: Святилища и обряды языческаго богослуженія древнихъ Славянъ (1846) і О языческомъ вѣрованіи древнихъ Славянъ въ безсмертіе души (Журн. мин. нар. просв., 1847).

статтями — як се підніс давнійше М. Сумцов¹⁾ — є й такі, що мають нині навіть значнійшу вартість, бо реєструють появи, які вже нині втратили ся або змінили ся та звертають увагу і на поодинокі характеристичні факти й обряди. Так приміром у Херсонських Відомостях уміщено канонічну річ: Осенняя родительская или поминовение усопших²⁾ і статтю В. Негрескула, Предразсудки херсонскаго простолюдина³⁾, а в Чернигівських губернс. Відомостях⁴⁾ цілий ряд статей і матеріялів Ліневича, Шишацького-Іллїча, Богуславського і інших, що пераз по раз перший інформують про деякі звичаї та обряди, приміром Шишацький-Іллїч про Лубок (1852, ч. 48) і Лазаревський про т. зв. духовниці (1857, ч. 19).

Певне оживлене етнографічного руху спричинили заходи російського географічного Товариства, що від 1853 р. почало видавати Етнографическій Сборникъ. Тут появили ся зараз у першій томі дві розвідки А. Іваніци (Домашній бытъ Малоросса Хорольскаго уѣзда и другихъ мѣстъ Волынской и Черниговской губ.) і Морачевича (Село Кобылья Волынской губ.), в яких узглядено коротко і похоронні звичаї.

Від того теж часу пішли в звичай загальні географічно-статистично-етнографічні огляди поодиноких місцевостей, повітів і губерній, що появляють ся ще спорадично й до нині. Між иншим стрічаємо і тут короткі, а часто й поверховні описи похоронів та вірувань у душу й позагробове житє. До праць того роду належать хочби розвідки Шишацького-Іллїча (Мѣстечко Олишевка въ историческомъ и этнографическомъ отношеніи. Черниг. Губ. Вѣд. 1854), Ф. Богуславського (Село Юриновка въ историческомъ и этнографическомъ отношеніи. Ibid. 1855), а в Галичині звісні численні статейки В. Площанського (Нѣкоторыя села Галицкой Руси) та владжені на конкурс музею Дзедушицких обємисті праці Кс. Мрочка (Sniatyńszczyzna, 1897), Бр. Сокальського (Powiat Sokalski 1899), А. Байгера (Powiat Trembowelski, 1899), Я. Миколаевича (Опис каменецкого повіту) і т. д. Число подібних праць доволі значне: тільки переважна їх частина мимо багато обіцюючого заголовка не дає нічого для нашої теми і лише завдає непотрібну роботу для тих, що шукають.

Перший докладній опис українського похоронного обряду дістали ми щойно в кінцем сорокових літ у широко закроеній збірці Терещенка, Бытъ русскаго народа (Спб. 1848). Богатий матеріал, умі-

¹⁾ Н. Сумцовъ, Губернскія Вѣдомости какъ пособіе изученія русской исторіи и этнографіи (Кіевская Старина, 1885, III, ст. 391—399).

²⁾ 1848, ч. 38.

³⁾ 1852, ч. 12, 17.

⁴⁾ Докладні заголовки в бібліографічному огляді.

щений у третій частині книжки, передруковано в Трудах Чубинського, подібно як і виїмки в другій частини першого тому праці К. Шейковського, Быть Подолянь (Київ, 1860). Систематичний опис цілого похорону в формі народного оповідання умістив П. Куліш у Записках о Южной Руси (т. II, ст. 281—90)¹⁾ в підписом Лісовик. Хоч у легкій, белетристичній формі узгляднено і вичерпано тут усе, що можна сказати про похоронний обряд. Довідуємося звідси не лише про сам обхід, але й про домашні заняття підчас того, як мерлець лежить, про страви на кошани, про завіщане і про всякі дрібні справи, якими занята родина в часі похорону і по ній.

Про похоронні звичаї на Угорській Русі перші докладніші звістки подав проф. Г. І. Бідерман у книжці: Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte (Інсбрук, 1862, ст. 79—80). Автор потрапив на одній сторінці зібрати найхарактеристичніший матеріал (прим. пересуване хатних меблів, щоб не лишило ся на них нічого по мерци, уживане похоронного печива і соли і т. д.) і виставив собі свідомство гарного обсерватора. Його опис годить ся з найблизшим хронологічно представленим у А. В. Кралицького, Русины ляборскіи въ Угорщинѣ (Наука. Сборникъ гал.-русс. Мат. 1865, стор. 103—114), де зустрічаємо також ширшу звістку про забави при мерци або звичай „ходити світити над вистертим мерцем“, про що Бідерман не згадує ясно²⁾.

Характеристичні забави при мерци, звані ріжно у всяких сторонах (лубок, лопатки, свічене, грушка, превете, посижіне), звернули скоро на себе увагу так, що присвячено їм не лише відповідні партії в описах, але й окремі розвідки. Вже в 50-их років маємо тут занотувати статю В. К[овальського], О русско-народныхъ звичаяхъ (Отечественный Сборникъ, 1857), а далі крім обговорюваних нижше праць Козарищука, Жатковича, Гнатюка і Шухевича ще й статі: Лопатки. Народные забавки въ Берегскомъ комитатѣ, въ Стройнѣ (Мѣсяцесловъ на 1892. Въ Унгварѣ, 1891), свящ. К. С-ча, Дикая забава „Лубокъ“. (Подольс. Епарх. Вѣдомости, 1898) і В. Щероцького, Народныя игры при похоронахъ (Православная. Подолія, 1908, ч. 36). Сей замітний звичай, що колись мусів бути загальним³⁾, заховав ся ще до нині в довній чистоті лише

¹⁾ Розділ VIII. Похороны списанныя со словъ поселянина, въ Харьковской губерніи.

²⁾ „In der folgenden Nacht leisten die Nachbarn der trauernden Familie Gesellschaft und man verbringt sie mit erheiternden Erzählungen“ (стор. 80).

³⁾ Загально знаний у всяких європейських і позаєвропейських народів. В Beichtfrage Burchard'a з Вормс в XI ст. читаємо приміром: „et cantasti ibi (при мерци) diabolica carmina et fecisti ibi saltationes,

в карпатських і прикарпатських сторонах та спорадично на Поділю, і не був нотований богами нашими етнографами тільки через малу знайомість народного життя і поверхове трактоване дослідів.

Шістдесяті роки виказують взагалі велике число статей про похоронні звичаї. Крім згаданих висше належать тут недоступні мені українські закордонні праці К. Шейковського, О похоронахъ въ Подольской губ. (Кіевскій Телеграфъ, 1860), С. Аполоссова, Малороссійск. похорони въ Подгоренскомъ приходѣ Острогжскаго уѣзда (Воронежская Бесѣда, 1861), Домоптовича, Черниговская, губернія (Спб., 1865), И. Трусовича, Преданія, повѣрья... жителей Полѣсья (Кіевлянинъ, 1865), Пригоровського, Село Меленск (Зап. Черн. губ. статист. ком., 1866), Г. Танського, Село Локотки (Ibid.), Г. Подольського, Приходъ Алексѣевскій Софійской церкви (Харк. Епарх. Вѣдом. 1868) і П. Огієвського, Обычай умывать руки послѣ погребенія умершихъ (Прибавленіе къ Черн. Епарх. Вѣдом., 1868). Похорон дівчини описаний в статі, Великдень у Подолянъ А. Свидницького (Основа, 1861, ч. 11).

З Лемківщини перший опис похорону завдячуємо Олексі Торонському, що в початку проявляв інтерес до етнографічних студій. В статі Русини-Лемки, уміщеній в збірці Зоря Галицкая яко альбумъ на г. 1860, присвячено дві сторінки (414—415) лемківському похорону. Хоч опис короткий і не вичерпує усього, важний він своїм територіяльним походженням, а також кількома цікавими спостереженнями. Коли деякі польські етнографи що до Галичан заявляли, що у нас народ не носить жалоби, то саме матеріал Торонського простує сей погляд. Тут стрічаємо теж замітний звичай світити воскові свічі в хлібі і робити ними

quas pagani diabolo docente adiuverunt". (Kögel, Literaturgeschichte, 1894, I, 1, 54). Гл. ще А. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, 1880, II, 407; Homeyer, Der Dreissigste (Abhandlungen d. Akad. d. Wiss. in Berlin, 1864); Pischel, Die indische Literatur (Kultur der Gegenwart, I, VII Abt. 170); Tetzner, Slawen in Deutschland; Weinhold, Aus Steiermark (Zeitschrift des Verein. f. Volkskunde, 1898, VIII, 447—448); S. Kurtz, Todtenwache bei den Hienzen (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, IV, 178—179); Abeking, Der Tote in Glaube und Brauch der Völker (у Португальцѣв, Urquell, 1898, 206); Dragičević-Krauss, Totenwartung bei den Mohammedanern in Bosnien (Am Urquell III, 22—24); E. K. Blümmel, Germanische Totenlieder mit besonderer Berücksichtigung Tirols (Archiv für Anthropologie, 1906, V); Stoll, Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie, 1908, 681); E. H. Meyer, Deutsche Volkskunde, 271; idem, Germanische Mythologie, 72; idem, Badisches Volksleben 588 і т. д.

хрест на столі та оригінальну термінологію поминальних днів, трицінька, помишки в тиждень, винос, обід і погребини.

Багато нових спостережень поробив І. Галька в другій частині своєї збірки: Народныи звичаи и обряды въ околицъ цадъ Збручемъ (Львів 1862, стор. 37—39) у розділі: Похороны. Звідси довідуємо ся, що під голову мерцеви не вільно давати маруни, щоб не ломило родини, що двері по винесеню мерця замикають скоро, аби ніхто більше не вмивав, що мерця не везуть кобилами, аби не стали неплодними, що мати при посліднім цілованю вертає ся, аби діти не мерли, що землі на гріб не вільно кидати руками, аби вмерлому не було тяжко, що про померших говорять, що „вони вже на правді, а жирі ще на кривді“, що земля з гробу сплянує тугу, що не вільно молодіжи ходити назадгузь, аби не померли їх родичі, що нігті треба кидати по обрізаню за пазуху, бо на тамтім світі спитають ся за них і т. д. (стор. 40—41). У нього стрічаємо також докладний опис похоронної одіжи.

Дещо про похоронні звичаї і звязані з ними повіря подибуємо і у Грайнерта, *Zarysy z życia Słowian* (Tygodnik mód, 1862), А. Подбереского, *Przejazdka po... Zaporozżu* (Bibl. Warsz. 1863, I), Я. Гржегоржевського, *Pieśni, podania i zwyczaje ludu małopolskiego* (Ibid. 1863, IV), С. Баронча, *Bajki, Fraszki... na Rusi* (Тернопіль, 1866, стор. 232—235 *zwyczaje*), А. Кремера, *Obrzędy i zwyczaje* (Bibl. Warsz. 1867, IV), Вл. Завадзького, *Obrazy Rusi Czerwonej* (Познань, 1869) і у Ант. Шнайдера, *Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi* (I—II, Львів, 1874).

Про буковинські похоронні звичаї заговорено досить пізно. Зробив се перший Гр. Купчанко, котрий довгий час, бо аж до виступу Кайндля і Манастирського, був одним етнографом буковинської України. З під його пера вийшло кілька описів буковинського похорону, які можемо обговорити разом, бо переважно нема між ними ніякої різниці і автор з малими змінами друкував їх у міру потреби. Найдавніша стаття в збірці Як. Головацького, *Народныи пѣсни Галицкой и Угорской Руси* (Чтенія московські 1864—7 і окремо в другій часті 3-ого тому 1878 р.) п. в. *Похороны на Буковинѣ*, потім перерібка в *Временнику Ставропиг. Института на 1873 г. п. в. Народныи звичаи и обряды буковинско-русского народа* (стор. 114—121), стаття: *Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ* (*Записки Юго-зап. отд. Имп. Русск. Геогр. Общества*, 1875, том II, стор. 64—66 і окремо) і дословний передрук її в *Буковинско-рускомъ Календарі на годъ 1877* (ст. 69—70) п. в. *Нравы, обычаи, загадки, пословицы, суевѣрія и прч. буковинско-русского народа*. Похорон, описаний Купчанком, в усіх розвідках доволі короткий, одначе віддає добре буковинський тип, який знаємо також

із праць Кайндля та Козаршчука, і інтересний для нас між иншим докладним описом одіжи, в яку вбирає ся померших до гробу, і звісткою про мальоване домовини зеленим девдером або вуглем. Тут у перше довідуємо ся про „карабулі“, „згарди“ і инші прикраси для померших та про характеристичну підставу домовини з прутя, що знана і в инших околиць української території (прим. з Угорщини). Зрештою підходить опис Купчанка цілковито під тип описаний в нашій збірці Руснаком із Самушина.

Про похоронні звичаї принагідно пише і Софрон Вітвицький у своїх польських працях про Гуцулів (О Нисцѣлахъ, Львів, 1873 і Нисцѣлу. Pamiętnik Tow. tatrzańskiego, 1876, I). У нього, як і у инших священників, що описували похоронний обряд, представлено добре верхній бік обряду, який автор як духовна особа мусів бачити, але мало узгляднені ті „тайні“ часті і прикмети похорону, які скривали ся і до нині скривають ся перед священником. Через те не довідуємо ся від автора багато¹⁾ про загально розпросторені на цілій гуцульській території забави при мерци, про які великий матеріял маємо в статях Кайндля, Козаршчука, Гнатюка, Шухевича і Начовського. Поза тим виріжнено у автора характеристичні признаки гуцульського похорону, як звичай роздавати „поману“, трумбетати над отвореним віком домовини, давати дитині до гробу горнець солодкого молока, класти страву на гріб три місяці, пів року і рік по смерті (О Нисцѣлахъ) і вкладати до гробу „божу водичку“ в глинянім горщику з потока, що пливе найблизше цвинтаря, щоби „душа на тамтїм світі не була без водички“. По раз перший в дотеперішній літературі стрічаємо у нього звістку про загальне замишування наших селян до похоронних проповідий, які називають „прошою“ або з польська (навіть на російській Україні) „подзїнькованєм“ (Нисцѣлу). Про се маємо навіть дві окремі статейки Апол. Скальковського: Похорони запорожця въ 1772 году (Русскій Инвалидъ, 1847, ч. 32) і І. С. „Прощи“ або „подзїнькування“ (Подольскія Епарх. Вѣдомости, 1894), в яких між иншим подано взірці таких похвальних промов.

В нашій літературі про похорони ми взагалі могли виказати багато статей і збірок, написаних священниками, які мали обовязково нагоду до обсервацій. Крім вичислених у горі статей Площанського, Кралицького, Аполлосова, Подольського, Огієвського, Торонського, Гальки і Вітвицького належать тут іще з обрядового становища писані праці К. Дмитрашкова, Народные повѣрья и обычаи при смерти (Руководство для сельскихъ пастырей, т. III, стор. 108—116) і Гр. Третьяка, Народно-

¹⁾ Автор згадує лише кількома словами, що молодіж при мерци бавить ся „pięścionka“, що називають „грушкою“ (О Нисцѣлахъ, стор. 110).

церковний звичай и обряды на Руси (Рускій Сіонъ, 1877)¹⁾, а з новіших П. Лопевського, Сопоставленіє смысла и существа обрядовъ и таинствъ православної церкви съ народными обычаями... (Подольск. Епарх. Вѣдом. 1891) і анонімна: Свѣдѣнія объ языческихъ вѣрованіяхъ волынскихъ крестьянъ (Волянск. Епарх. Вѣдом. 1892).

Як видно з дотеперішного огляду, були майже усі названі статі невеликих розмірів. Більшу збірку принесли ще йно Труды этнографическо-статистической экспедиціи Чубинського²⁾, а з окрема четвертий том, виданий в 1877-ім році під редакцією М. Костомарова (Обряды. Похороны, стор. 697—713). Матеріал Чубинського зібрано вже систематично і розділено його для ліпшого прогляду між кільканацять розділів: 1) Примѣты, предвѣщающія смерть (ст. 697—698), Агонія (698—9), Приготовленіє къ погребенію (699—700), Приготовленіє къ погребенію дѣтей (700), Пригот. къ погреб. дѣвушки (700—702), Приготовл. къ погреб. женщины (702), Приготовл. къ погреб. старухи (702), Приготовл. къ погреб. парубка (703—704), Приготовл. къ погреб. женатого (704—705), Время, когда покойникъ въ домѣ (705—706), Приготовленіє гроба и погребеніє (706—710), Возвращеніє изъ кладбища (710), Поминаніє (710—712), Самоубійца (712), Потерчата (713) і Замираніє (713). Як бачимо, автор зглядно редактор цілком слушно не відділив вірувань у душу і позагробове жите від обрядів, але спинив ся на серед дороги, бо говорить виравді про душу самовбійців, потерчата та завмиране, а поминає матеріал про душу взагалі, мерців і т. н. і відкладає се до відділу демонології. Матеріали „Трудів“ не усі нові: тут використано і передруковано найважнійшу літературу з попередніх часів, особливо Шейковського і Терещенка, а також і Записки о Южной Руси; через те могла збірка до певної міри заступити корпус похоронних звичаїв.

Матеріал Чубинського багатий і свіжий, а що не менше важно, зібраний в ріжних околицях. По раз перший, коли не числити невеличкої статі в Kłosach з 1874 р.: Pogrzeb dziecka na Ukrainie, описано тут докладнійше похорон дитини і звернено увагу на се, що дитину кладуть на стіл, а не на лаву. В Чубинського стрічаємо ся далі з дуже важними звичаями, роздирати етріху над умираючим, витягати з під нього полушку або класти його на землю, щоби душа легше і скорше вийшла з тіла³⁾.

1) Згадка про заупокійні обіди, кошачню (стор. 601, 605).

2) Віруваня і демонологія оголошені в томі I (стор. 1—224) і III (Народний календар).

3) Усі ті звичаї дуже старої дати і стрічають ся у всіляких народів ріжних часів. Прошу до того порівнати статі: K. W., Sterbende werden auf die Erde gelegt (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde. Берлін, 1901, том XI, стор. 221), Wuttke, Deutscher Volksaberglaube

Сі звичаї з усякими змінами стверджено відтак на цілій українській території¹⁾. Тут теж занотовано існуюче забав при мерці на Поділю²⁾ і підчеркнено досі не замічену, дуже важну обставину, що смерть покриває жалобою не лише домашніх і родину, але й сусідів, а навіть ціле село (стор. 706). Тим належить також пояснити й се, що і трумну роблять даром і не вимагають заплати за викопане ями. Між характеристичними звичаями згадує автор завязуване в платок і вклатане до гробу старусі маку, щоби мала чим бавити внуки — та ставлене топора на тім місци, де лежав покійний³⁾, „щоби більше ніхто не вмрав“.

Великий матеріал про похоронні звичаї зібрав покійний О. Кольберт і оголосив його протягом довшого часу в кількох заокруглених збірках: *Pokucie* (4 томи, Краків, 1882—89), *Zwyszaje i obrzędy weselne z Polesia* (*Zbiór wiad. do antr. kraj.* 1889, XIII, стор. 229), *Przemyskie* (Краків, 1891) і *Chełmskie* (2 томи, Краків 1891—2). Вартість збірок Кольберта не дорівнює якостію і богатством Трудам Чубинського, але за те перевищує їх тим, що в кожній публікації матеріал обмежений на невелику територію або й на одну місцевість. Найдокладніше і найліпше представлені в Кольберта покутські похорони (I, стор. 205—206 і 214—223), а з окрема похорон в Чортівця (стор. 214—219). Автор зачинає від остатніх хвиль недужого і роблення завіщання, описує наряджуване і одіж мерця, згадує, що на смерть дає ся жінкам лише раптухи і спідниці (замість фот), і подає пояснене, що сміте викидає ся в недоступне місце, щоби прохожі люди не втоптували небіщика в землю (стор. 217). Потім оповідає про забави при мерці (про що також на стор. 190), роботу коло домовини і про обрядові печива та парастас, на який дає ся також 3—5 яблук. Врешті описує сам похоронний обряд і хвилі по похороні, між иншим дуже характеристичне пересиджуване в хаті в першу ніч по винесеню мерця. В другій частині наводить Кольберт опис похорону в під Городенки, владжений коротко (стор. 219—220)

§ 724, *Zachariae*, Einem Sterbenden den Kopfkissen wegziehen (*Archiv für Religionswissenschaft*, 1908, XI, стор. 151—153), S. *Poznański* (*Ibid.* 1909, XII, ст. 414—15), а крім того *Archiv für Religionswissenschaft*, 1906, IX, стор. 538 і д., *Bavaria*, II, 1, стор. 322 і *Mildheimer*, *Noth- und Hülfsbüchlein* (Würzburg, 1790).

¹⁾ Стріху розривають де-не-куди, коли чарівниця не може скоро вмерти.

²⁾ „В Подільській губернії приходять до дому покійника не лише жінки, але й парубки, чого нема ніде на Україні. При тім заводять парубки навіть ігри: бють лубка. Та забава відбувається ся тільки при похоронах... Грають також Панфілія і Маланку...“ (стор. 705—706).

³⁾ У Нагуєвичях по виносі трупа жінки з хати господар (муж) зарубав сокирою поріг з боку від нутра хати. І. Ф.

Іваном Микитишином (тут звістка про обрядове значінє ножа і т. зв. відклоніє), і шість пісень про смерть. Крім того розкинено доволі матеріялу по третім томі, де уміщено записи про потерчата, самовбійців, душу, віщованя й сны. Не менше докладно описалий український похорон у збірці *Chełmskie* (1890, т. I, стор. 177—192).

В інших збірках Кольберга вийшли описи похоронів дуже коротко: в *Przemyskie'm* присвячено їм сторінки 51—54, в *Zwyszajach* лише кілька стрічок (на стор. 229), а в недавно оголошеній збірці *Wołyń* не згадано їх ані одним словом. Одначе навіть сі невеликі описи приносять деякий новий матеріял. В Ракові оберізають дівчат рожевою биндою, в Іскани наймають іще плачки, а в гор. Лужку припинають у середині домовини крайку до віка, щоби мерлець міг собі сам отворити домовину, як покличуть на суд. На парастас дають лише горячий хліб, що ще курить ся, бо в парю виходить душа помершого.

Не мало доброго матеріялу, дотикаючого похорону і вірувань, оголосив Данило Лепкий в своїх статях, міщених у вісімдесятих роках у львівській „Зорі“ (Похоронні звичаї, 1883; Весняні звичаї, 1883; Про народні забобони, 1884; Зъ вированя нашого люду, 1884; Дещо про вовкулакôвъ, 1885 і Про небѣщикôвъ, 1890). Знаючи добре народне жите підкарпатських Українців в околиць Дрогобича і Самбора, умів автор підхопити не одну появу, яку поминули його попередники, і представити її коротко і ясно. Його розвідка: Похоронні звичаї и обряды у нашого люду, хоч невелика обємом, належить до гарнійших і подає цілий ряд нових помічень. По раз перший звернув він приміром увагу на похорон неживих і пехрещених дітей та повішеників, на вигляд похоронного воза, на родю маку в похороннім обряді. Оригінальні теж його записи про душу і померших, між иншим звістки про виниманє вікон, щоб мала куда душа втікати, про огненне море, через яке переправляють ся душі до раю і про пробиванє повішеників осиковим колом у трумні перед похороном.

Від часу появи фахового *Zbiogu wiadomości do antropologii krajowej* віджило між Поляками на ново заінтересованє етнографією українського народу, що було перед тим проявило ся в першій половині XIX столітя — і означило ся цілим рядом праць і збірників. Поминаючи праці Й. Шуйського (*Polen und Ruthenen*, 1882), Л. Стадніцької (*Ze života v Podolí. Slov. Sbornik*, 1883 і *Charakter, obyczaje, obrzędy ludu ruskiego na Podolu. Wędrowiec*, 1883), Аднава (*Zabobony, pieśni i obrzędy ludu z nad źródeł Sanu i Dniestru. Ibid.* 1882), З. Петкевича (*Lud Polesia litewskiego. Tygodnik powszechny*, 1884 і 1885), численні описи Е. Хлопціцкого (прим. *Podróż po Wołyniu. Illustrowany Dziennik*, 1887; *Od Słuczy do Bohu. Tygodnik illustrowany*,

1887; *Stepowe szlaki*. Kłosy, 1880; *Wędrówka po gubernii kijowskiej*. Tygodnik illustrowany, 1881; *Pińszczyzna*. Kłosy, 1886 і т. д.) і монографію Л. Вайтля, *O Huculach* (*Pamiętnik Tow. tatr. 1887*), де розкриті і деякі звістки до нашої теми, спиню ся трохи довше над важнішими для нас статями Коперніцького, Брикчинського і Земби. З численніших статей І. Коперніцького в поля української етнографії важна для нас праця: *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu* (*Zbiór wiadomości, 1887, XI*), написана на підставі матеріалів зібраних З. Рокосовською в селі Юрківщині, бо лише вона містить опис українського похорону (стор. 140—143). Між иншим маємо там важну згадку про обрядове значінє печі і діжі (щоби небіщик не стояв в очах, треба дивити ся в піч або діжу) та про обрядове печиво. Маруна вчислена до віль, які вільно мерцєви класти до домовини — цілком противно як у звичаях над Збручем. У Брикчинського (*Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego. Zbiór, 1888, XII*) вийшов опис похоронних звичаїв значно менший і неповний (стор. 93—94), одначе і він не без вартости. Стрічаємо в нїм приміром звістку про відмикає стаєн, хлівів і обори в хвили, як виносять небіщика, про звичай, що знаний де-не-куди на Україні і далеко поза її границями (на приклад у Поляків) та має анальоґію в галицькім і буковинськім звичаю ковтати до улиїв по смерти властителя пасіки (М. Е. Müller, *Ein Aberglaube. Bukow. Bienerfreund, 1890, ч. 2*). Тут же подана відомість про мите і обтиранє рук по похороні, заки вїйдуть до хати і опис „дїдів“, святкованих у пятницю і суботу по Всіх Святих. За те статя Земби, хоч присвячена описови самих похоронів (*Zwyszaje pogrzebowe w okolicy Uszycu. Zbiór wiad. do antr. kraj. 1888, т. XII*), не приносить нічого нового понад те, що констатує істнованє таких самих обрядів і в кілька разів розсліджуваній околиці Ушиці.

Кілька солідних статей в обсягу похоронних обрядів завдячуємо Є. Сїцинському: на жаль вони мало доступні, бо уміщені в Подільських Епархіяльних Відомостях (*Народныя представленія о загробномъ мірѣ, 1886, ч. 28* і *Погребальныя и поминальныя обряды въ Подоліи, 1887, ч. 9, 10*).

Досить докладні звістки про похоронні звичаї у угорських Верховинців подає Де Воллан у збірці: *Угро-русскі народні пѣсни 1885*, стор. 12—13: тут згадують ся теж звичаї у Спишаків і Крайнян.

Деякі подробиці для нашої теми можна далі знайти в збірниках Воронежській *Сборникъ въ память трехсотлѣтія гор. Воронежа (1886, I)* і З. Радченко (*Гомельскія народныя пѣсни, 1888*). Поминальним дням присвячені часописні статі без підпису: *Помишки или*

проводи в Слові (1887, ч. 53 і 54) і *Zaduszki we Lwowie przed laty 40* в *Kurjer'i Lwowski'm* (1888, ч. 304, 305)¹⁾.

Дуже обширний опис буковинських похоронів подибуємо в „Науці“, в москвофільській часописи видаваній у Відни Данилом Козарищуком. В 18-ім річнику за 1889 р. поміщено тут серію етнографічних нарисів В. М. К[озарищука]²⁾ під спільним заголовком: *Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ, якої перший розділ: О похоронныхъ обычаяхъ буковинскихъ гуцуловъ* (стор. 356—363). Збірка Козарищука має не аби яку вартість, бо автор довгий час проживав між буковинськими Гуцулами і пізнав добре не лише їх зверхне жите, але також вірування та загальний світогляд. Він старав ся також усюди записувати усе вірно і не додавати від себе пояснень або критичних мірковань. Його опис похорону докладніший, як усі буковинські описи, і в дечім перевищує навіть просторій опис Шухевича. Шкода лише, що автор не помістив тут забав при мерци, які обіцяв оголосити деінде, і обходу поминок: тоді була б збірка цілком повна і давала б нам гарний опис гуцульського похорону. Дуже подрібно описана у автора одіж, в яку вбирають померших, між иншим румунський по назві „камаяк“, зшитий із чорної одіжи або сукна. Згадані також питомі гуцульські звичаї й обряди, що відрізняють гуцульський похорон від загально українського типу. Тут стрічаємо ся із звичаєм назначувати дім, в яким лежить мерлець, рушником перетягненим через вікно³⁾, і носити на час похоронів перевязку через голову з чорної хустини (у мущин). Не поминено і звичаю робити дірку або віконце в трунці, куди душа має в сорок день по смерті вертати до тіла або (як се знов зазначено у Шухевича) дивити ся на світ. Є й згадка про похорон на санях, метанє грошей у воду, дні, в які найліпше хоронити (се одинока звістка), про кошачню та про розділ і якість дарунків. Одна лише недостача праці: лиха передача гуцульських слів через етимольогічну правопись⁴⁾.

1) В Галицко-русской библиографіи XIX столѣтія Ів. Е. Левицького зазначена, по словам Франка хибно, як праця І. Франка (I, 740).

2) Гляди: Гал.-русс. библиогр. I, 964.

3) До того звичаю, як і до згаданого низше у Василева (перевязувати ворота) численні паралелі у инших народів. В Баденщині завішують перед вікном білу хустинку, у Велохів у Банаті уміщують на тиці біле полотно, коли умре нежонатий, а червоне, коли умре незамужна (Nork, *Sitten der Deutschen*, 475). Подібно в Португалії (Urquell N. F. II, 172). У Румунів виставляють перед хату помершого білу хоругву або смерічку обвішану сухими овочами або биндами (Flachs, *Hochzeits. u. Totengebr. d. Rumänen*, 48).

4) В передмові зазначено, що автор уживатиме „слова и выражения изъ живой бесѣды гуцулско-русской“ (стор. 356).

Гуцульськими звичаями й обрядами, а між тим також похоронними, займає ся від двадцяти кількох літ і професор черновецького університету, Р. Кайндль. Перша його робота до нашої теми появилася в 1889 і 1890 році під заг. *Die Rutenen in der Bukowina* (Buchenwald, 1889—90, III, IV), написана до спілки з Ал. Манастирським. Крім заміток пороблених при віруваннях (приміром в 2 томі на стор. 31—2 *Traumdeutung* і ст. 45 *Seele*), уміщений тут розділ: *Der Tod und die Leichenfeier* (стор. 70—74), упорядкований Кайндлем на підставі матеріалів призьбраних крим. Манастирським і ним самим. Редактор старав ся розглянути річ критично і додав тут і там кілька критичних заміток і пояснень, які вказують ще на маловправне перо початкуючого ученого. Так приміром назву Лубок виводить Кайндль від любити („*lubok*“ heißt wol „*Liebesdienst*“) опираючи ся на м'яккій вимові *л* у гуцульських і деяких буковинських сторонах, та залюбки уживає поетичних висловів, які не завжди відповідають науковому способу представлення (стор. 74). Про лубок, що на Буковині має ще й назву *преветь*, в волоського *priveghiere* — сторожити, пильнувати, згадує ся лише загально („*Des Abends versammelt sich die erwachsene Jugend des Dorfes — nicht um stille zu trauern, sondern zu geselligen Spielen... Märchen und Sagen werden da erzählt, Rätsel aufgegeben und gelöst, Gesellschaftsspiele aufgeführt*“ стор. 71). Для чужинців мають вартість переклади наших голосів (стор. 71—72). Між звичаями стрічаємо дуже цікавий, певне старинний пережиток, дати грабареві живу курку через викопану яму: звичай сей знаний в околицях Прута на Буковині та й на галицькім Покутю. Довідуємо ся звідси, що на Буковині садять на цвинтарях овочеві дерева і справляють помники ще й 7, 9 і 14 дня.

Далеко гарнійше і повнійше вийшла друга праця Кайндля в обсягу похоронних звичаїв. XVII-ий розділ монографії: *Die Huzulen* (Відень, 1894) під тим самим заголовком: *Der Tod und die Leichenfeier* (стор. 125—129), писаний звязко і певно і вичерпує добре цінний матеріал. На стор. 12 уміщено й опис „грушки“ або „поседжіня“, а в окремих розділах обговорено віщованя (*Ahnungen und Traum*, стор. 92), нар. медицину (*Heilkunst*, стор. 93—95) і демонольогію.

Не так докладно описує похоронні звичаї Іван Колесса в розвідці: *Narodziny.. i pogrzeb u ludu ruskiego* (*Zbiór*, XIII, 1889), що увійшла відтак в українську збірку, видану як 11-ий том Етнографічного збірника Н. т. ім. Ш. п. в. Галицько-руські народні пісні. Всеж і тут крім пісень, про які автори передовсім розходило ся, стрічаємо кілька нових спостережень важних для студій над похороном, як прим. опис заходів сусідів та мешканців села, що мають їх забезпечити перед пакостями з боку небіщика. Як хто умре в селі, ставлять на порозі сокиру вістрем

до поля і насмаровують часником хрестики на усіх чотирьох стінах: не пють також води, що стояла через ніч.

Гарно владжений невеликий опис бойківського „погребу“ в Дидьовій у статі І. Кузьова, Житє-бутє звичаї и обычаї гѳрського народу (Зоря, 1889, ч. 21, стор. 336). Опис не вичерпує виравді цілого предмету, але підхоплює за те багато характеристичних проявів і вірувань і є поки що одиноким взірцем бойківського похорону, що в подробицях ріднить ся і від загальноукраїнського і гуцульського тилу. Між характеристичними звичаями згалаю для прикладу обходженє стола, посипаного на чотирьох рогах сілю¹⁾, пропиванє вдови до мерця, прашанє в обійстем, порушуванє вбіжа, заборона вивозити в селі обіриак або робити коло нього, як довго лежить мерлець, вкладанє горівки до гробу, однорічну заборону мити хату і колядувати та шандрувати на знак жалоби і обертанє на рубів, вікон і дверей, щоби мерлець не пізнав своєї хати²⁾. Взагалі матеріял у статі Кузьова надзвичайно важний і цікавий і свідчить про багатство старих пережитків.

В „Кіевской Старинѳ“ висупив 1889 р. М. К. Василев зі сгатею: Кѳ малорусскимѳ похороннымѳ обрядамѳ (XXV, докум., 635—638) і подав у ній низку похоронних обрядів, записаних з уст Хиврі Юхименкової і Ганни Жидоєки в селі Лебедині, Чигиринського повіту, аби заховати деякі архаїчні побутові останки, що зникають під напором духовенства. Деякі в них справді варті уваги. В Лебедині обв'язують приміром ворота червоним поясом, „щоб хазайство не утїкло“, стесують поріг по вивосі тіла, а повернувши домів, хватають за комни або грубу і дівчині дають у руки 20 копійок, „щоб легчє їй було пройти крізь перші митарні ворота“. Під Ромнами труну не переносять через ворота, а передають через тин.

Доповненем сеї статі служить друга збірка обрядів того самого автора, записана ним і його співробітниками в Лебедині, Дружківці, Шебекнині і Миколаєвці, і оголошена також у „Кіевській Старині“ п. з. Малорусские похоронные обряды и повѳрья (1890, стор. 317—322). Се справді лише обривки і доповненя, що доповнюють наші дотеперішні звістки про український похорон. Тут маємо приміром згадку про хованє

¹⁾ „Коли вже мерця в труну зложили і прикрили, то сиплють на усіх 4 рогах стола сіль, і родина уся умерлого обходить три рази сті навколо за сонцьом і на куждїм розї і за куждим разом лижуть язиком сю сіль посипану“.

²⁾ Про се пор. статю Е. Шпіпля, Leichenwasser und Geisterglaube in Ostpreussen (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, 1910, том XX).

дітний під порогом, смерть вагітної жінки, забобони привязані до похорону, забави в смерть і похорони відьом.

Лише кільканацять стрічок обіймає замітка В. К. у „Кіевскої Старинѣ“ (1890, ХХХ, стор. 322—323), а має велику вартість, бо стрічаємо в ній звістку про старинний і у інших народів знаний звичай зливати помиї і останки з обіду по мерци в горнець і, виливши з нього зливки на свіжу могилу, розбивати його на гробі небіщика¹⁾.

Для студій над українськими похоронами можуть дальше придати ся статі і праці Г. Сорокіна, Мѣстечко Дмитровка (Сборникъ Херсон. Земства, 1890), Д. Булгаковського, Пинчуки (Зап. И. Р. геогр. общ. ХШ, 3, 1890), Манжури, Сказки, пословицы и т. и. (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. 1890, Ш), М. Дикарева, Воронежскій этногр. сборникъ (1891, м. и. повіря, пословиці про смерть), Галька-Гринцевича, *Zarysy lecznictwa ludowego* (Краків, 1893), А. Плещинського, *Wojarzy międzyrzeczu* (Варшава, 1893 — з пограничної території), Очерки Малороссіи (Приходская бібліотека Шемякина. Спб., 1893), Чернявської, Обряды и пѣсни С. Бѣлозерки (Харьк., 1893) і Милорадовича, Рождественныи святки въ Лубенскомъ у. (Полтава, 1893).

З остатніх років девятнадцятого столітя значу ще кілька статей про угорські похоронні звичаї, а з окрема про забави при мерци. Так появилася в 1892-ім році збірка таких забав в Унгварськім Листку (стор. 184—185, 209—211, 220—221, 234—235) з описом 1) Лопарьки або лопатки, 2) Мельниці, 3) Діда і баби, 4) Жида, кови і цапа, 5) Грушки, 6) Головеньки і 7) Ниточки. Вони передруковані відтак Гнатюком в Угро-руських духовних віршах (в Записках Н. Тов. ім. Шевченка, 1902, XLVII, стор. 112—116) з додатком 6 нових забав: Дідо, Сусіда бавити ся, Вести сіль, Шийку бити і Лопатку бити (стор. 116—118). Мало матеріалу для самого похоронного обряду, а знов докладний опис забав при мерци принесла далі анонімна стаття: Объ Уггоруссахъ (Наука, 1893, ХХІІ, розділи похорони, стор. 20—22 і Опроводъ, 22—27). Крім Лопатки, Опроводу і Жида згадують ся тут забави в Торг, Купців, Изводителя, Шута, Турню, Мельника, Діда і бабу і Панщину. Остатнім описом похорону з угорської України в розділ: Похорони в статі Юр. Жатковича, Замітки етнографічні з угорської Руси (Етнографічний, Збірник ІІ, 1896, стор. 23—26). І Жаткович звертає

¹⁾ Гл. Абрамовъ, Пережитки трупосоженія (Живая Старина, 1906, т. І, отд. V, стор. 2) і Н. Макаренко, Одинъ изъ старинныхъ обычаевъ (Ibidem, 1907, XVI, вып. 1, стор. 1). В трохи иншим значію у О. І. Михалевича, Моя вандрівка в Полісе — край чудес (Неділя. Літ.-наук. тижневик. Львів, 1911, ч. 29 і 30, стор. 8—9).

більшу увагу на забави при мерци, яких „тільки буває, що з них можна цілу книжку списати“ (ст. 25), та подає опис забави в Бабу і діда та в Опровід. На Угорській Русі, у Мараморощині, беруть елей лише ті, що не мають надії видужати; при тім позирають на євангеліє, чи є в ній багато черленого письма: як його мало є або зовсім нема, то хорий певне не встане. При тяжкім сконі кладуть хорого серед хижі. Тіло накривають білим полотном, на яким вишивають чорні хрестики; коло варошів купують уже осібні покривала на умерців. Се т. зв. у Німців *Leichentücher*, що прийшли ся теж і у Словаків, а певне звідси дістали ся і до угорських Українців. З між інших звичаїв варта ще згадати, що декуди привязують до хреста рушник подібно, як се діє ся на Україні і на Буковині. Се одна з паралель до статі В. Данилова, *Изъ народной жизни въ Малороссіи* (*Живая Старина*, 1909—1910) і заразом відповідь на питанє Гнатюка в *Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка* (1911, т. 104, ст. 217—218)¹⁾.

Старинний опис похоронів із Крехова, Жовківського повіту подав В. Герасимович у *Правді* з 1894 року в розділі: *Похоронок, п'оминки довшої розвідки: Народні звичаї, обряди та пісні* (ст. 465—468). Тут між иншим дані про кошти похоронів, оплати попови й дякови та винагороду жебрачці за прибиранє і замітанє підчас похорону. Комашня зве ся тут „конзоляцією“ подібно як і в інших околицях середної і східної Галичини на північ від Дністра.

Прегарний матеріял маємо далі в книжці В. Ястребова, *Матеріали по етнографіи Новороссійскаго края* (Одесса, 1894), яких я на жаль не мав під рукою. Похоронні звичаї угляднює і В. Іванов у *Харьковскомъ Сборникѣ* за 1895 р. при описі поодиноких сіл. Дрібні причинки даю теж *Житє й Слово* за 1895 рік, а в окрема статя М. Зубрицького про Кіндратів. Більше вірувань про душу як похоронів дотикають праці Добровольського, *Lud hrubieszowski* (стор. 212, 213—4) і Буґля, *Aus dem ruthenischen Volksglauben* (*Zeitschrift für österr. Volkskunde*, 1895).

Величезна збірка Б. Грінченка, *Етнографическіе Матеріали* (3 томи, 1895—1899) може в неоднім придати ся дослідникови українських похоронів, але не має одноцільного опису. Матеріал розкинений тут по всіх трьох томах: у першім томі зібрано приміти про смерть (ст. 22—23) і демонологічні оповідавя про відьми, упирів і т. д. (ст. 52, 57 і д.); в другім уваги в розділі: *Смерть. Мрець* (ст. 24—25), записані М. Грінченковою в Харківській губернії, записи про Мерців (ст. 92—107)

¹⁾ Таких паралель можна би навести далеко більше. Що до Гуцулів гл. Шнайдер, *Z kraju Huculów* (*Lud*, XIII, ст. 108).

в бібліографію літератури і оповідане „Син батька на лубку вивозить“ із додатком передруку статі Шишацького-Ілляча „Лубок“ в Черниг. губ. Вѣдом. (1852); третій том містив між иншим пісні про смерть.

Про похоронні звичаї на Україні має далі після рецензій згадувати і В. Шемякін у п'ятому томі збірки Русская Земля: Очерки Малороссіи (Спб., 1896). Кілька заміток про похоронні обряди угорських Русинів поробив Гр. Купчанко в аналогічному творі: Наша родина (Відень, 1897, ст. 215).

Друга половина дев'ятих років принесла кілька гарних описів похоронів Біньковського, Милорадовича, Ящуржинського, Малинки, Мрочка і Ленчевського.

Праця Ів. Біньковського, Смерть, погребеніє и загробная жизнь по понятіямъ и вѣрованіямъ народа (Кіевскія Старина, 1896, IX, ст. 229—261) належить до найповніших оглядів, які до тепер появили ся і визначаєть ся богацвом та свіжістю матеріалу. Її вартість підносить ще ся обставина, що записи роблено на невеликім просторі, бо лише в двох п'євітах і значено назви оповідачів. Автор поклав собі завдане згрупувати зібрані просто з уст народа повір'я, обряди і звичаї, що відносять ся до смерти чоловіка і його похорону“ (ст. 230) і поділив свій матеріал на 14 розділів, яких заголовки наведу в цілости, щоб дати понятє про зміст збірки: I. Сповідѣнія, предвѣщающія смерть (231—3). II. Предзнаменованіє смерти (233—4). III. Предчувствіє смерти (234—5). IV. Представленіє народа о смерти (236—8). V. Повѣр'я и обряды при смерти челоуѣка (238—43). VI. Обряженіє покойника и приготовленіє къ похороуамъ (244—6). VII. Разорительный обычай (246—8). VIII. Обряды при смерти и погребеніи парня или дѣвушки (249—50). IX. Оплакиваніє умершихъ. Причитаніє и голошеніє надъ покойниками (250—2). X. Еще похоронные обряды и обычаи (252—5). XI. Похороны (255—6). XII. Поминки (256—7). XIII. После похоронъ (257—260). XIV. Представленіє народа о загробной жизни (260—261). Найбільше матеріалу дає автор про прогностики смерти і остатні хвилі умираючого: важні його замітки про видатки звязані з похороном у староконстантинівськїм і заславськїм повіті волинськїї губернії.

Сухо і коротко, без довгих вставок і оповідаць, перенятих впрост з уст народа, описує лубенськї похоронні звичаї В. Милорадович у статі: Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда Полтавской губ.¹⁾ (Сборникъ харьков. исп. фил. Общества X, 1897). Автор старає ся на малім місци дати як найбільше змісту і тому, де лише можна, групує разом подібні появи і вяже їх не зважаючи на легкість вислову. Його

¹⁾ Статя знана теж п. заг. Сборникъ малорусскихъ пѣсень.

збірка читає ся проте тяжко і не видержує порівняня з способом оповіданя Біньковського або Ленчевського, але дає за те велику силу важного і добре згрупованого матеріялу в наведеном його походженя. Найповніший вступний розділ: Сны и события, превѣщающіе неприятности, страданія, болѣзни и смерть (ст. 7—10) і остатній: Похоронный плачъ (ст. 177—223), що представляє найбільшу до тепер збірку голосінь (94 пісні); найважніші оба середні розділи: Погребальныі обрядъ Лубенскаго уѣзда (ст. 164—172) і Замятки о погребальныхъ обыкновенияхъ (ст. 172—177) і без них не обійде ся ніхто, хто хоче розсліджувати наші похоронні обряди. В порівняню до дотеперішних статей дає праця Милорадовича стільки нового і важного матеріялу¹⁾, що годі виріжнити його в нашій короткій розвідці. Замятки о погребальныхъ обыкновенияхъ присвячені (порівняному) поясненю отенх звичаїв: 1) ставлене води і горячого хлѣба на вікні побіч покійника та приготовлене кануна і обіду в честь помершого; 2) ркладане грошей і річий в домовину і могилу; 3) похорон парубка і дівки в строю молодого і молодої; 4) запиранє воріт, вікон і дверей дому по виносі тіла; 5) очищенє по похороні і 6) представленє душі. Для поясненя послугує ся автор радо звітками про т. зв. примітивні племена, а дуже мало використовує матеріял про европейські народи.

Zwyczajy i obrzędy pogrzebowe Кс. Мрочка в розвідці: Śniatyńszczyzna (Przewodnik naukowy i literacki, 1897, XXV, ст. 587—95) належать до кращих у польській літературі і містять доволі богатий матеріял, що дуже підходить під буковинський тип похорону. Працю Мрочка належить виріжнити тим більше, що аналогічні і рівночасні польські монографії Байгера, Сокальського і інших (про східно галицькі повіти) не мають для нас великої вартости. Будучий систематик українського похорону знайде у Мрочка також багато нових помічень, яких не згадано в дотеперішній літературі, між иншим опис забав при мерци і проби голосінь.

Праця Малинки: Малорусскіе обряды, повѣрья и заплачки при похоронахъ (Этнографич. Обзорѣніе, 1898, ст. 96—107) і додаток до неї: Дополненія къ свѣдѣніямъ о заплачкахъ въ Малороссіи (Ibidem, XXXIX, ст. 151—152) є збіркою коротких записок, пороблених у різних місцевостях української теріторії. Маємо тут наперед короткий опис похоронів в Ахтирського повіту (Харківської губ.) і три прозові голосіня (по батькови, матері і чоловіці); далі матеріяли зібрані в Ніжинському повіті

¹⁾ Приміром про улекшенє смерти, коржик з медом; киданє грошей в перекопану стару могилу, страви на поминках, сидженє жінок над кануном, окремі форми жалоби, вигляд кладбищ і т. д.

Чернігівської губ. Кл. Пирожниковою (дві замітки і два голосіня), Алевт. Малинкою (11 голосінь із Монастирщини) і Ал. Вербицького (опис похорону і 3 голосіня, ст. 100—103), по них не важна замітка і одно голосіня записане І. Доктеж у Борзні, Чернігівської губ. (ст. 103), а на кінці 2 голосіня віршом із Кролевецького повіту, Чернігівської губ. (записані Волошинською в селі Алтепівці) і 11 прозових із Маріупольського пов. Херсонської губернії. В доповненнях надруковані два голосіня записані в Мриші, п'ятинського повіту.

З того самого повіту, що у Бінковського, походять матеріали оголошені Ленчевським у статі: Похоронные обряды и повѣрья Старо-констант. у. Волынской губ. (Кіевская Старина, 1899, VII, ст. 70—78). Все-ж є між одним і другим обрядом деякі різниці, які варта було занотувати.

Усім тим описам ані трохи не дорівнує недокладний і без відповідного підготовлення зроблений опис Й. Шнайдра у статі: Z kraju Huculów (Lud, 1899, V, ст. 344—5). Автор бачив не одно і показує замилуване до предмету, одначе ще більше пропустив або схопив недокладно. Як принагідний збирач позаписував річи знані, а що гірше не встеріг ся від неточностей, а навіть помилок.

Нічого нового і лише коротке віставлене знаного матеріалу приносять статі про Українців, поміщені в видавництві Österreich-Ungarn in Wort und Bild у томах присвячених Галичині (XIX) і Буковині (XX). Опис похоронів у статі А. Манастирського, Die Ruthenen (269—271) є лише повторенем давнішої праці (з задержанем етимології „lubok“ від любити); статя Кайндля, Die Huzulen (Bukowina, ст. 271—282) не згадує нічого про похорони; в-довшій розвідці Ол. Барвінського, Das Volksleben der Ruthenen (Galizien, 376—440) обговорено похоронні обряди вірно, але не зовсім докладно (412—414).

Доволі систематично упорядкованого матеріалу дають збірки народніх вірувань Ф. Колесси: Людові вірування на Підгір'ю (Етнографічний Збірник, 1898, V) і І. Франка (Ibid.); під словами душа, мрець, нігті, потопленик, самовбийниця, слабість, смерть, сон, страччук і повішеник стрічаємо тут віставлене найважніших підгірських вірувань. Подібний матеріал маємо теж у збірках Волынь (Почаїв, 1899) і В. Ръзанова, Курскій Сборникъ (2 томи, 1902, особливо у другій частині).

Як додток до публікацій Чернігівського Земського Сборника появила ся збірка Б. Грінченка, Изъ усть народа (Чернігів, 1900), в якій оголошено багато передруків до нашої теми. Між иншим маємо тут описи звичаїв при похоронах, прогностики смерти, свічення (з Белелуї Снятинського пов.) (ст. 25—30, 136), оповідання про мерців (розд. V,

ч. 165 – 174 і ст. 428—9) і инший матеріял з поля демонології. В Земскім Сборнику Черниг. губ. оголошена далі розвідка А. Лісовського, Описаніє села Гайворона (1900, стор. 41—54), де згадує ся і про похорони.

В анальоґічній до Österreich-Ungarn in Wort und Bild російській збірці Семенова: Россія, присвячено також 19 стрічок описови українського похорону (в 7 томі п. з. Малоросія, в розділі Я. Ф. Ставровського, Распредѣленіє населенія Малороссіи по територіи, его этнографическій составъ, бытъ и культура, ст. 120—1); тільки він надто короткий і згадує ся тут лише для бібліографічної докладности.

Гуцульщина дожила в двацятім століттю двох описів похорону, Шухевича і Шнайдра. Опис В. Шухевича у монографії Гуцульщина (Матеріяли до укр.-руської етнології, т. V, ст. 241—255, розділ XVI. Смерть), що вийшла також у польськїм перекладі (Львів, 1902—9, 5 томів), віддає докладно перебіг цілого похоронного обряду і є добрим завершенем усіх дотеперішніх статей про Гуцулів. Шухевич дає також найбільше до тепер число „играшок при грушці“ і описує отсі забави: Зайци, Шукало сосокало, Коза, Сорока, Білиця, Стільчик, Діди, Двірник і джурат, Церстенец, Огарчик Скіпка, Виса, Піжмурки, Вуглик, Млин, Вірменин, Склівка, Цец, Гліг, Королі, Солімка, Обручка, Трюхан, Вогонь. Деякий матеріял наведений крім того в инших томах (приміром похорон дівчини при весілю, віруваня при демонології і т. д.). Між ілюстраціями поданий образ похоронного походу, трираменного хреста і цвинтаря.

Опис Шнайдра (Lud reczeniżuński. Lud, 1907, XIII; на стор. 106—109 rozrzeb) тим разом докладніший і кращий, всеж таки не згадано в нїм ані словом про прогностики смерти, остатні хвилі недужого, наряджуванє мерця, повіря, коли небіщик лежить на лаві, голосїня і т. д. З численних забав при мерці описаний лише „прочохан“ (т. є. лубок або лопатки) і „церстїнець“.

Коротенько, на одній сторінці оповідає про український похорон В. Бабенко, в розділі: Похорони, статі: Етнографическій очеркъ народнаго быта Екатеринославскаго края (1905, ст. 103—104), а далі подає подібні звістки і про тамошних Німців-менонітів.

Похоронних звичаїв дотикають далі праці П. Нестеровського, Бессарабскіє Русины (Варшава, 1905), аноніма, Описаніє с. Середняковъ Гадячскаго у. Полтавскої губ. (Полтав. Епархіал. Вѣдомости, 1905), Є. Казимірової, Изъ свадебныхъ, родивныхъ и похоронныхъ обрядовъ Подольскої губ. (Этнографич. Обзорїе, 1907; 208—210, про похорон дуже мало на ст. 209—210), І. Франка, Галицько-руські народні приповідки

(Етнограф. Збірник, т. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII)¹⁾ і П. Іванова, *Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго у. Харьковской губ.* (Сборникъ Харьк. Ист.-фил. Общ. XVII, 1907 і Етнограф. Обзорѣніе, 1908), де на ст. 106—108 поданий опис проволів.

Чимало матеріялу оголошено або обговорено у збірці, *Дитина в звичаях і віруваннях українського народу*. Матеріяли зібрав Мр. Г. Обробив др. Зенон Кузеля (I, 1906, II, 1907), а з окрема у вступній розвідці підписаного: *Вступні уваги*. Крім розділів: *Смерть поліжницї і дитини* (I, 59) і *смерть і похорони малої дитини* (II, 67—68) маємо тут замітки про *душу дитини* (I, 13), *ворожене в дитини* (I, 30), *неживу дитину* (II, 42), *долю* (I, 29), і *оповідання*: *Про душу дитини* (I, 160—1), *Жінка на другім світі* (I, 176), *Плач дитини віщує нещастя* (II, 123), *Чи була дитина перед уродженем на світі?* (I, 89—90), *Звідки бере ся дитина?* *Душа* (I, 90) і т. д.

В остатніх роках займав ся збиранем і студійованем похоронних звичаїв і автор сеї статі та оголосив у порозуміню з Етнографічною Комісією Н. Т. ім. Шевченка *Квестіонар в справі збираня похоронних звичаїв*²⁾, що викликав нове заінтересоване похороном і ряд окремих описів, які й друкують ся в отсім томі.

З похоронним обрядом звязана віра в душу і позагробове житє³⁾ і тому мало котрий дослідник похорону поминав їх у своїх збірках і студіях. Одначе цитовані до тепер праці не вичерпують цілого матеріялу, бо багато вірок і статей дотикає лише вірувань у душу і духи, що від давна цікавили наших етнографів. Обширна царина демонології заступлена у нас цілим рядом різнородного матеріялу, розкиненого по всяких працях і виданях (але не зібраного ще в цілість і не оціненого з научного боку); не маючи змоги переглянути його докладно, я всеж таки вчислю найважнійші річи, що мають звязь із нашою темою⁴⁾.

¹⁾ Приповідки дають також цікавий матеріял, до тепер мало використаний. У Франка крім самих приповідок дотикаючих похоронів (під словом *слабий*, *слабість*, *смерть* 82 приповідки, *снити ся* 144 прип., *хороба* і т. д.) багато вірувань. У Номиса, (*Українські приказки*. Петерб., 1864) подібного матеріялу значно менше.

²⁾ Хроніка Н. Т. ім. Шевченка, 1909, ч. 39, ст. 37—38. — З. Кузеля, *Про потребу і техніку збираня етнографічних матеріялів* (Діло, 1909, ч. 156 і окремо стор. 15—16), *Українська Хата*, 1909, ч. 6, *В справі збираня етнографічних матеріялів* (Буковина, 1909, ч. 153 і окремо ст. 11—12).

³⁾ Про се методологічні замітки у А. Котляревського, *О погребальныхъ обрядахъ* (ст. IV—V).

⁴⁾ Дрібніші замітки і збірки наведені у бібліографічнім додатку. Зіставлене літератури взагалі у М. Сумцова, *Колдуны, вѣдьмы и упыри*.

Сюди належать звісні збірки Новосельського, *Lud ukraiński* (2 томи, Вильно, 1847) і Н. Маркевича, *Обычай, повѣрья...* Малороссянъ (Київ, 1860, м. и. прогностики смерти), статі Аєанаєєва, *Народные суевѣрья и повѣрья* (Филологич. Записки, 1868, III—V) та Н. Карєєва, *Миеологическіе этюды* (Ibidem, 1873, між иншим розділи т. I. Душа і II. Миеологич. представлення о загробній судьбѣ души) і замітки всяких авторів у *Науці* з 1874 і 1876 р. (м. и. статя Г. Гальки, *О повѣсельникахъ и другихъ самоубійцахъ*). Богатий матеріял про душу і духів приносять далі: Малорусскія народныя преданія и рассказы Драгоманова (Київ, 1876, особливо оповідання про мерців ст. 62—67) і Труды Чубинського (приміром I, 47, 200—203, 205—6, 425—432; II, 410—420, 422 і т. д.). Українській демонології присвячена праця І. Левицького, *Світогляд українського народа* (Львів, 1877), що нині вимагає основної ревізії. Українські вірування використані і в огляді Махаля, *Nákres slovanského bajesloví* (Прага, 1884). Мало причинків подають до нашої теми збірки А. Подбереського, *Demonologia ludu ukraińskiego* (Zbiór wiad. 1880, IV) і Руліковського, *Zapiski etnogr. z Ukrainy* (Ibidem, III). Найбільше ріжнородного матеріялу завдячуємо П. Іванову. Крім збірок і статей більш загального змісту¹⁾ належать тут дві окремі статі: *Краткій очеркъ воззрѣній... на душу и на загробную жизнь* (в *Отчетѣ о засѣд. Ярослав. арх. съѣзда*, 1887) і *Очеркъ воззрѣній...* (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. XVIII, 1909), до яких підходить змістом статя Кайндля, *Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen* (Globus, 1893). І у Іванова і у Кайндля зібрано дуже богатий матеріял про душу, її пробуванє по смерти і взагалі про позагробове жите, а побіч того узгляднено і похоронні звичаї та обряди. Повнотою звісток про душу і духів визначаєть ся розвідка Д. Лепкого, *Про небѣщикѣвъ* (Зоря, 1890), де зміст далеко ширший, ніж се заповідає заголовок. Крім вірувань про душу маємо тут опис важнійших похоронних обрядів, а передовсім обрядів і вірувань, звязаних із небіщиком. Ріжнородний матеріял оголошено в: *Матеріалахъ для етнографическаго изученія Харьковской губ.* (1893—5, прим. про мерців і вовкулаків) і в *Житю й Слові*

Библиографическій указатель (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. III, 1891), в Грінченка, *Етнографич. матеріялы*, II, 1897, ст. 105—107 про упирів, і ходженє мерців, ст. 128—140 про відьми, вовкулаків і т. д.) і в Сумцова, *Малюнки народного життя*. Харьків, 1910.

¹⁾ Кое что о вовкулакахъ, 1886; Народныя представлення и вѣрованія, 1888; Народн. рассказы о долѣ, 1892; Народные рассказы о вѣдьмахъ и упыряхъ, 1891; Изъ области народныхъ малорусскихъ легендъ, 1894 і *Вовкулаки*, 1900.

за 1895 рік (про душу, причини смерти, нявки, мерців, стратчата і т. д.). Цінаві записи приносить Бугель у статі: *Aus dem ruthenischen Volksglauben* (*Z. f. öst. Volksk.* 1895) і Грінченко в своїх *Етногр. Матеріялах*. Не можна теж поминути невеликих заміток Біньковського, про вовкулаків, осину і т. д. (*Кіевская Старина*, 1894—8). Богатий матеріал зібрав, погруппував і оцінив критично В. Милорадович у: *Замѣткахъ о малорусской демонологіи* (*Кіевская Старина*, 1899); для нашої теми важний тут 1-ий розділ: *Про мерців* (LXVI, ст. 196—204). З під його пера вийшов теж опис смерти відьми (*Украинская вѣдьма*, *К. Стар.* 1901, LXXII). В найновіших часах прегарні матеріали зібрав і опублікував В. Гнатюк у: *Галицько-руських нар. легендах* (*Етногр. Збірник*, 1902, XIII) і в: *Знадобах до галицько-руської демонології* (*Ibid.* 1903, XV), особливо в розділах V: *Смерть і хвороби* (ст. 114—123), VI: *Мерці* (ст. 124—143) і VII: *Покутники* (ст. 144—148). Дрібніші замітки стрічають ся теж у *Народнім Календарі Дикарева* (*Матеріяли до укр.-руської етн.* VI) і в працях та замітках В. Камінського, *Къ народній демонології* (*Кіевская Старина*, 1906), З. Кузелі, *Причинки до нар. вірувань* (*Записки Наук. Тов. ім. Шевченка*, т. 80), Косінського¹⁾, *Лажко w trumnie* (*Lud*, 1909) і Булашева, *Українскій народъ* (*Кіевъ*, 1909). В 1909 році появилася вкінці збірка А. Онищука, *Матеріяли до гуцульської демонології* (*Матеріяли до укр. етн.* XI, 1909), що містить між иншим прогностики смерти (стор. 19—20) і матеріали про душу (ст. 47—50), мерців (51—54), повішеників (55), потопельників і нявки (56—59).

Крім тих загальних праць маємо ще до занотованя кілька на спеціальні теми. Віруваня про замиранє (летарг) записані у Куліша в *Запискахъ о Южной Руси* (*Бабуся з того світу, передр. в Читанці рускій*, I, 1876), у Ястребова, *Какъ баба замирала* (*Кіевск. Стар.* 1894, т. 47), в *Житю й Слові* (*Якъ душі з того світа вергають ся*, 1895, III), в *Науці з 1895 р.* (в замітці Козарищука) і у Біньковського, *Изъ области народныхъ вѣруваній о выходцахъ съ того свѣта* (*Кіевск. Старина*, 1902, т. 78) та пояснені Сумцовом у: *Культурныхъ переживаніяхъ* (*Кіевская Старина*, 1889, XXVII, ст. 318—20)²⁾.

Про характеристичний Пашпорт на тамтой світ доносить Буковина з 1895 р. (ч. 82).

¹⁾ Пор. Martin P. Nilsson, *Das Ei im Totenkult der Alten*. (*Archiv für Religionswissenschaft*, 1908, XI, ст. 530—46).

²⁾ У Великім Зерцалі, *Повѣсть о нѣкоемъ кузнецѣ умершемъ и пакѣ въ животъ возвратившемъ ся* (*Владиміровъ, Великое Зерцало*. Москва, 1884, приложеніє).

Маємо і у нас паралелю до загально розповсюдненого вірування¹⁾, що деякі частини мерця (палець, товщ) помагають злодіям: про се свідчить м. и. стаття: Похищеніє части трупа для помощи при воровствѣ (Кіевлянинъ, 1876, ч. 103 і 1878, ч. 43) та дві дописи А. Литвина в: Земск. Сборн. Черниг. губ. (1900, I) і аноніма в: Жизни и Искусствѣ (1899, ч. 126).

Про „обидящую свѣчу“ інформує Сумцовъ у Культурныхъ Переживаніяхъ, (1889, XXVII, ст. 590—1): до того належить ще додати характеристичну допись із Винницького в Кіевскомъ Словѣ (1898, ч. 3632).

Загально розпросторена віра, що не належить тужити за мерцем, бо се для обох сторін некорисно: особливо-ж турбують мерця слези родини. Про се крім згадки в деяких описах похорону²⁾ стаття Біньковського, Изъ области народныхъ вѣрованій (Кіевская Старина, 1902, т. 78) і відповідний розділ у Культурн. Переживаніяхъ Сумцова, (Кіев. Стар. 1890, XXXI, ст. 59—60).

Із статі Къ исторіи старыхъ обычаевъ на Волыни (Кіевская Старина, 1901, т. 75, 15—18) довідуємо ся, що в новозбудованій церкві скорше мусить відбутися вінчанє ніж похорон³⁾.

Про їду для померших трактує стаття Н. Абр[амова], Пища покойникамъ у современныхъ малоруссовъ (Живая Старина, 1907, XVI)⁴⁾.

¹⁾ Гл. приміром Ploss, Das Kind. 2 вид. I, ст. 101—2; Rothembach, Volkstümliches aus dem Canton Bern, 1876, стор. 11; В. Яповичъ, Пермьки (Живая Старина, 1903, стор. 151); Köhler, Kleine Schriften, III, стор. 279—292; Erk-Böhme, Liederhort, I, ст. 199—201.

²⁾ Драгоманов, Малор. пред. и рассказы, ст. 391; Лепкий, Про небѣщикѣвъ (Зоря, 1890, ч. 11). Для порівняня гл. Ploss, Das Kind, 2 вид. I, ст. 96; Leyen, Zur Entstehung des Märchens (Archiv für das Studium der neueren Sprachen, CXIV, ст. 12; Erk-Böhme, I, ст. 604—5; Reusch, Sagen des preussischen Samlandes (Keritcberg, 1863, ч. 48); Grimm, Märchen, 109; Grimm, Altdänische Heldenlieder, ст. 73; Нock, Vampyrsgagen, ст. 8; Wackernagel, Kleinere Schriften, II, ст. 399; Vernaleken, Mythen und Bräuche, 1859, ст. 77—9; J. Psichari, La ballade de Lénoire en Grèce (Revue de l'hist. de relig. IX, 1884, ст. 38).

³⁾ Про живі жертви при будовах не маємо звісток.

⁴⁾ Крестьянинъ, Изъ деревенскихъ наблюдений (Живая Старина, 1906, XVI, стор. 18); Th. Volkov, Seelenspeisung bei den Weissrussen (Am Urquell, 1896, VI, ст. 25—27); K. Wehrhan, Leichenschmaus (Niedersachsen, XII, ст. 400); Paul Sartori, Vogelweide (Zeitschr. des Vereines f. Volkskunde, 1905, XV).

Література про долю надзвичайно богата. Крім старших розвідок Потебні належать тут новіші праці Веселовського, Василева, Сумцова, Довнара-Запольського, Іванова, Булашева і інших¹⁾.

Вкладанє гроша до гробу пояснює Милорадович: окремої розвідки на сю тему не знаю²⁾.

Не знані у нас популярні в Німеччині Totentänze³⁾: образ смерті⁴⁾ описує Э. Егоровъ в статі: Вирши о смерти (Кіевская Старина, 1903, т. 81, ст. 168—169).

Окреме становище серед усього того матеріялу займають пісні про смерть і голосія. Пісні про смерть публікували ся в різних збірках народних пісень, приміром у часописи Lwowianin, Pieśń ruska o śmierci z wieku XVII (1841, ст. 61—62), у Метлинського, Народныя южнорусскія пѣсни (Київ, 1854, ст. 371), у Головацького, Народн. пѣсни (Ш, 1, ст. 285—286), у Кольберга, Rokucie (I, ст. 220—223), у Гнатюка, Лірники (Етногр. Збірник, 1896, II, 34, 35) і Угро-руські духовні вірші (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, том 85), у Грінченка, Етн. Матеріали, Ш, ч. 293—297) і у Колесси, Галицько-руські народні пісні (Етн. Збірник, XI).

Голосія записували ся у нас спершу більше принагідно: найдавніші записи у Метлинського, Н. южн. пѣсни (ст. 292—3) і у П. Ефименкової, Памятники украинской народной словесности (Черниг. Губерн. Вѣдом. 1859). Що йно по виході великої збірки Е. Барсова, Причитанія сѣвернаго края, I—II, (Москва, 1872—1882) проявив ся більший інтерес до збираня і студійованя голосінь викликавши збірки і статі Брайловського, Похоронныя причитанія южнаго края (Р. Ф. В. 1884, XII) і Малорусская похоронная причеть и мѣстическое ея зна-

¹⁾ Заголовки в бібліографії.

²⁾ Про сей звичай велика література — гл. прим. Andree, Ethnographische Parallelen, N. F. (Липськ, 1889) ст. 24—29; Idem, Braunschweiger Volkskunde, 1896, ст. 228—9; Карлович, L'obole du mort (Mélusine, X, 1900—1); Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch, I, ст. 190; Liebrecht, Zur Volkskunde; G. Wissowa, Religion und Kultur der Römer (III, 2177); Meyer, D. Volksaberglaube стор. 463 і д.

³⁾ W. Fehse, Der Ursprung der Totentänze (Галле, 1907); Р. Курка, Über mittelalterliche Totentänze (Stendal, 1905); Langlois, Essai sur les dances des morts (Rouen, 1851); Massmann, Literatur der Totentänze (Липськ, 1840); Seelmann, Die Totentänze des Mittelalters (Норден, 1893).

⁴⁾ Wessely, Die Gestalten des Todes in der darstellenden Kunst (1876).

ченіє (К. Ст. IX, ст. 74—84) та Хр. Ящуржинського, Малорусскія причитанія надъ умершими (К. Ст. 1888, I, док., ст. 11—16). В слід за тим оголошено деякі пові причинки у Василева, Булгаковського, Милорадовича, в Народі, у Малюки, у Л. М. (Києвск. Стар. 1903, т. 80) і у Шухевича. В найновіших часах звернув на голосія пильну увагу В. Данилів і піддав їх точному розслідову в численних статях оголошених у Київській Старині, Україні і Живій Старині (Носители похоронныхъ причитаній, К. Ст., 1905, т. 89; Одна глава объ украинскихъ похоронныхъ причитаніяхъ, *ibid.*, т. 91; Символика птицъ и растений, *ibid.*, 1906, т. 94; Порівняня весіля і смерті, Україна, 1907, VI і Йзъ народной жизни въ Малороссіи, Жив. Стар., 1910, розд. IV про плачки). Вкінци займив ся голосіями І. Свенціцький, якому крім основної праці написаної на широкім підкладі, Похоронне голосіє і церковно-релігійна поезія (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1910, т. 93 і 94) завдячуємо і нинішну повну збірку.

З цілого отсего зіставлення, яке очевидно не може вичерпати цілої літератури, бачимо найліпше, що похоронами цікавили ся у нас широкі круги і зібрали велику силу різнородного матеріалу. Не так світло стоїть справа з критичними обробленнями і студіями¹⁾. Хоч не один збирач

¹⁾ Із загальних порівняних студій, які рідко коли приносять у зіставленнях і український матеріал, наводжу тут найважніші:

Andreä, Die Totengebräuche der verschiedenen Völker der Vor- und Jetztzeit. Leipzig, 1846; Bartels, Was können die Toten? (Zeitschrift des Vereines f. Volkskunde, X, 117 і д.); Bousset, Die Himmelsreise der Seele (Archiv f. Religionswissenschaft, 1900, III, 136—169); Faydeau, Histoire des usages funèbres et des sépultures des peuples anciens. I—II, Paris, 1856; Caland, Über Totenverehrung bei einigen der indogermanischen Völker. Amsterdam, 1888; Engel, Der Tod im Glauben indogermanischer Völker (Progr. d. Realsch. zu Stralsund, 1881); Feilberg, Totenfetische im Glauben nordgerman. Völker (Am Urquell, 1892, III, 1—7, 54—61, 87—91, 116—119); Negelein, Das Pferd im Seelenglauben und Totenkult (Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde, XI, XII); Idem, Die Reise der Seele ins Jenseits (*ibid.* XI.); Rabbinowicz, Der Totenkultus bei den Juden. Frankfurt, 1889; Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit, I—II. Berlin, 1867; Royer, Les rites funéraires aux époques préhistoriques et leur origine (Revue d'anthropologie, 1876, III); Samter, Antike und moderne Totengebräuche (Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, 1905, XV, 34 і д.); Idem, Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig-Wien, 1911; Sartori, Sitte und Brauch. Leipzig, 1910; Schwebel, Tod und ewiges Leben im deutschen Volksglauben. Minden, 1887; Stadler, Der Totencultus bei den alten Völkern, I—III. Progr. Feldkirch, 1890—1891, 1893; Tegg, The

показував значне знанє предмету і намагав ся згрупувати матеріял у більш научний спосіб, не маємо до тепер ані одної повної і бездоганної монографії українських похоронних звичаїв, а також не можемо виказати ся більшим числом критичних статей на поодинокі теми.

Найважнійшою працею про похоронні обряди остає ще до нині праця А. Котляревського, *О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ*, що мала за ціль зібрати усї дані про поганські пережитки в похороннім обряді і з того становища оцінює теж сучасні звичаї славянських народів (у розділі: *Славянскіе порядки*, ст. 188—296). Одначе Котляревський, зайнятий лише поганськими пережитками, не звертає належної уваги на обряди новішого походження таї трактує український матеріял в суміш з иншим славянським. Крім того його праця на нині вже недокладна, бо, написана ще в 60-их роках (друк. 1868 р.), не могла використати багатого матеріялу новіших часів. Се відбиває ся особливо на українських паралелях, яких у автора не багато через те, що всі докладніші описи українського похорону появили ся що йно по виході його книжки. Вкінці вимагають уже деякі його виводи поправок або доповнень тим більше, що автор опирає ся і на жерелах (як *королевдворська рукопись*), що стратили вже нині свою вартість. Майже рівночасно з працею Котляревського появили ся: *Поэтическая возрѣнія Славянъ на природу* (3 томи, 1869) Афанасьева, що знайшли признанє через велике багатство порівняного матеріялу і уживають ся задля того й до нині. Між віруваннями використано й тут деякі похоронні українські обряди і віруваня¹⁾ і пояснено їх при помочи славянських і инших чужомовних матеріялів. Одначе нині можна їх уживати тільки як матеріялу, бо до недочет, зазначених у пристосованю до праці Котляревського, прибуває тут іще застарілість методи, а особливо надуживанє мітології. Те саме можна сказати і про обемисту книгу Крека, *Einführung in die slav. Literaturgeschichte* (1 вид. 1874, 2 вид. 1887), в якій багато місця присвячено поглядам на душу (ст. 416—421) і похоронам (422—439). Левицький у своїм: *Світогляді укр. народа* згадав лише про деякі віруваня не дотикаючи цілком похоронних звичаїв, а в книжці Генерозова, якої я не міг роздобути, розглянено переважно великоруський матеріял.

З великим науковим апаратом забрав ся до оцінки українських і взагалі славянських похоронних звичаїв А. Петрушевич, в мало

last act, the funeral rites of nations. 2 вид. London, 1878; Weinhöf, *Die heidnische Totenbestattung*, Wien, 1859.

¹⁾ Т. I. Гл. XI, ст. 552—83, обичай хованя в лодках, т. III, гл. XXII про смерть, ст. 1—114, гл. XXV, ст. 195—305 про душу.

знаній збірці: Лингвистическо-историческія изслѣдованія (Литературный Сборникъ Галицко-русской Матицы, 1887) в статі: О происхожденіи и значеніи старо-словенскихъ словъ: Жоупа, жоупище и другихъ словъ относящихся ся къ трупосоуженію и погребенію умершихъ у Словянъ (ст. 25—81). Выводи автора були вже перестарілі в дни виходу його праці, одначе матеріал і деякі зіставленя не стратили до нині вартости і можуть бути використані по осторожнім відділеню хаотичних заміток в усіх обсягів знаня. Тут теж стрічаємо низку термінології при похоронних звичаях¹⁾, на яку у нас крім Котляревського не звертав ніхто пильнішої уваги, хоч вона має велике значіне при науковім обробленю похоронних обрядів. Се також один із важних дезидератів, що жде скорого полагодження бодай у формі словаря (дуже численних) висловів, уживаних при обході похорону.

Деяких обрядів, звязаних із похоронами, дотикав кілька разів М. Сумцов²⁾ і ми згадували вже його: Культурныя переживанія, де між иншим обходять нас розділи: Происхождение упырей, Нападеніе упырей на село, Сравнительно-этнографическія аналогіи и параллели къ русскимъ, в частности малорусскимъ примѣтамъ и повѣрьямъ, обидящая свѣча, обмираніе, обаясники, одначе не зробив для похоронів того, що для родів у статі: О славянскихъ нар. возрѣніяхъ на новорожденнаго ребенка (Журналь мин. народ. просвѣщ. 1880, XI).

Що йно на археологічнім зїзді в 1887 р. відчитано дві праці, які разом давали коротку оцінку українського похорону. Були се реферати О. Міллера в праць П. В. Іванова, Краткій очеркъ возрѣній крестьянскаго населенія купянскаго уѣзда на душу и на загробную жизнь і Хр. Ящуржинського, Остатки языческихъ обрядовъ, сохранившіе ся въ малорусскомъ погребеніи (надрук. аж у 1890 р. в Кіевской Старинѣ, 1890, I). Реферат Міллера знаній нам лише з короткого переповідженя в: Отчетъ о засѣданіяхъ съѣзда і з тих заміток, що поробив

¹⁾ Похоронної термінології взагалі дотикають Мікльошіч (Etymolog. Wörterbuch i Lexikon palaeoslovenicum), Matzenauer, Фасмеръ (Греко-слав. зтуды), Мурко (Tisch als Grab), Крек, Карлович (Słownik gwar polskich), Бернекер, Котляревський ор. сіт., ст. 16—188, Востоковъ, Словарь церк.-славянск. языка і етимологіи та автори порівнюючих словарів, як: Потт, Діфенбах, Боп, Курціус і т. д. Тут належать і: Етимологическія замѣтки Потебні (Русск. Фил. Вѣстникъ, 1880, III, 194—196), де обговорені слова потороча, навка і потерча.

²⁾ Прим. Параллели къ повѣсти Гоголя „Вій“ (Кіевская Старина, 1892, III); Калдуны, вѣдьми и упыри (Сборн. Харьк. Ист.-фил. Общ. III, 1891); Легенда о грѣшной матери (Кіевъ, 1893); Народныя пѣсни о смерти солдата (Москва, 1893).

про них Сумцов у: Современной малорусской этнографіи (Кіевская Старина, 1892, XXXVII, ст. 354—357); статтю Ящуржинського передруковано з незначними змінами в: Этнографическомъ Обзорѣніи (1898, XXXVIII, 93—95). І Міллер (з нагоди збірки Іванова) і Ящуржинський не мали на цілі дати докладний огляд і обмежили ся на загальні уваги, зглядно на підчеркнене тих обрядів, що пригадують поганські вірування і звичаї, як: давати до гробу їду, кидати гріш, ховати на санях, справляти тризну і хоронити молодіж із весільним церемоніялом.

На половині дороги став рівнож Милорадович у: Замяткахъ о погребальныхъ обыкновенияхъ (Сборникъ Харьк. ист.-фил. Общ. X, 1898). Замість розглянути увесь похоронний звичай, до чого був як найбільше покликаний (як автор докладного опису похоронів і основних статей в поля демонології), взяв ся лише за пояснене шістьох „обыкновень“ в похороннім обряді тай до того не вичерпав усього матеріялу.

Одиною до тепер критичною працею про: Народний похоронний обряд на Руси, є розвідка М. Пачовського, уміщена в Справозданю акад. укр. гімназії за рік 1902/3 (Львів, 1903, ст. 3—32). Автор використав у ній крім друкованого досить багато нового матеріялу, зібраного в Снятині, в городецькім повіті, в Долині, Олеську (коло Золочева) і в яворівськім повіті і обговорив його в кількох головних групах (I. Агонія. А. Відступи смерти. Б. Св. Єлей-смерть. II. Похорони. А. Нарядина. Домовина. Б. Тризна), уживаючи до помочи паралель з чужих літератур, а особливо з латинської і грецької. Роботі Пачовського не можна відмовити вартости, але й не можна признати її цілком вдоволяючою. Автор занадто запустив ся в розгляд поганського і передхристиянського світогляду тай не потрафив, усюди використати порівняної методи, яка часто проявляєть ся в нього механічним зіставленем. Разить також нестислість вислову, є також деякі фактичні помилки. Вкінці видно у нього люки в використаню оголошеного матеріялу, пропущене деяких характеристичних обрядів та вірувань і часте описуване замість пояснень.

Обговорене похоронних обрядів знайшло теж окреме місце в підручнику П. Владімірова, Введеніє въ исторію русской словесности (Київ), тільки автор збув їх коротко на чотирьох сторінках і тому не міг вичерпати навіть найважніших появ.

Славянськими похоронами займав ся вкінці проф. Калужняцький у своїх університетських викладах, одначе не оголосив з них нічого.

Супроти сього критична робота над похоронними обрядами на Україні лишаєть ся ще незроблена і треба сподівати ся, що наша збірка спонукає когось до сеї важної праці.

Крім тих загальних студій і оглядів маємо ще ряд дрібніших праць про поодинокі частини або появи похоронного обряду.

Велика дискусія розвинула ся приміром на тему, чи у нас у старину вбивали старців, „сажали на лубок“¹⁾. Першу звістку про се подав Шишацький-Ілліч, у статі Лубок (Черниг. губерн. Вѣдомости, 1852, ч. 48, ст. 539—541), яка доступна нам нині в передруку Грінченка в 2 томі Етногр. Матеріаловъ (ст. 169—170), де надруковано теж оповіданє як „Син батька на лубку вивозив“ (стор. 160—169), а по нїм Л. Литвинова, в статі: Какъ сажали въ старину старыхъ людей на лубокъ (Кіевск. Старина, 1885, док. VI, ст. 354—356). Одначе що йно замітка Л. Ш. Убійство дѣтей и стариковъ в: Энциклоп. Словарѣ Брокгауза и Эфрона (т. 67, ст. 402—404) викликала повнѣ статей, спростовань і дописей — і рішила справу негативно. З статей звісні м. и. статі Славинського (про звороти „посадить на саночки“ і „сажать на лубокъ“) в Придніпровскомъ Краѣ (ч. 1435), Білобржицького в Новостях (ч. 46), апонїма в Саратовськїм Дневнику і в Кіевской Старинѣ (Еще объ убійствѣ стариковъ, 1902, т. 77, ст. 23—25) та В. Н., Къ вопросу объ убійствѣ стариковъ (там же 1902, т. 76, Док., стор. 93—4). Тут належать ще статі Ів. Абрамова, Какъ перестали убивать стариковъ въ Малороссіи (Живая Старина, 1907, XVI, ст. 41—42) і Н. Коробки, Малорусская сказка объ убіеніи стариковъ (Ibid. 1908, XVII, ст. 155—158).

Більшу увагу звернув на себе звичай уживати саний до перевозеня небіжчиків, звичай, що званий і в староруській термінології: „на санях“ в значіню умирати. Про се оголосив обширну студію Анучин (Сани, ладыя и конь какъ принадлежности похороннаго обряда. Москва, 1890) і викликав кілька більших і мевьших статей, між якими згадаю статі Н. Біляшевського, Сани въ похоронномъ обрядѣ (Кіевск. Старина, 1893, IV, з рисунком), Д. Синицького, Погребеніе на саняхъ (Ibid. 1894, IX, ст. 457) і Ф. Вовка, Le traineau dans les rites funéraires de l' Ukraine (Revue des traditions popul. 1896)²⁾.

Більшу цікавість викликав далі похоронний обряд нежоватих і не-замужних³⁾: його обговорювали крім инших Хр. Ящуржинський

¹⁾ До того гл. P. Sartori, Die Sitte der Alten- und Krankentötung (Globus, 1895, т. LXVII, I, 107—111), J. Lippert, Geschichte der Familie, ст. 181—189.

²⁾ Де м. и. згадуєть ся фотографію Шухевича в Зорі в 1895 р. і статю Фенцика про Угорських Русинів.

³⁾ Гл. Sartori, Sitte und Brauch, стор. 152—3, idem, Die Speisung der Toten (Progr. d. Dortmunder Gymn., 1903, стор. 22), Flachs, Rumänische Hochzeits- u. Totengebräuche, стор. 56).

(Малорусскія причитанія над умершими, Кіевская Старина, 1888, I.) і Кайндль (Totenhochzeit. Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, 1907, 320—1).

Про „отпіваніє безъ покойниковъ“ подав архівну замітку Іван Янський, (Изъ прошлаго полтавской епархіи. Кіевская Старина, 1898, т. 61) з 1784 р.

Не можу тут поминути й багатої праці проф. М. Мурка, Grab als Tisch (Wörter und Sachen, 1911, II), в якій зібрано докладно матеріял про поминальні обіди на цвинтарях і пояснено його при помочи бистрих зіставлень. Українському матеріялові — за який автор дякує д. Гнатюкови — призначено тут багато місця.

Жалобі присвячені статі О. Яневича, Zu Fr. von Duhn „Rot und Tot“ (Archiv für Religionwissenschaft, 1908, IX) і Данилова, Красный трауръ въ малорусскомъ погребальномъ обрядѣ (Живая Старина, 1909, XVIII, 31—37, до чого замітки Гнатюка в Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, 1911, т. 104, ст. 218—219)¹⁾.

Пояснене приповідки „до гробової дошки“ завдячуємо Я. Карловичеві (Deska grobowa, Lud, 1895, I, ст. 16—19), якого матеріял доповнили А. Стршелецкі і Водецкі (Ibid. ст. 130—131).

Старинныя возрѣнія на самоубійство и отголосокъ ихъ въ народ. обычаяхъ Южной Руси подає — Ор. Левицький в К. Стар. (1891, XII) і в Чтеніяхъ въ ист. общ. Нестора-лѣтописца (1891, V, 5—6).

З літератури про помянники згадаю виданя печерського помянника в 6 томі, а михайловського в 16 томі київських Чтеній.

Маємо кілька статей і з правничого обсягу. Інтересні завіщаня оголошені в Архивѣ юго-зап. Россіи, I, 1, ч. 16, 17, 46 і у О. Фотинського, Обыкновенные люди старой Волыни (Волынской истор.-археол. сборникъ, II). Страшний звичай привязувати убійцю до трупа жертви обговорили і зілюстрували прикладами Владимірський-Буданов (Привязываніє убійцы къ трупу убитого. Кіев. Стар. 1888, I, 20—21) і Ор. Левицький, (Очерки народной жизни. Ibid. 1901, ст. 199—205). Практика смертної казни въ старой Малороссіи — пояснена в Кіев. Стар. 1901, т. 74, Докум., ст. 1—3. Звичай увільнення злочинця дівчиною оброблений в працях Естрайхера, Ор. Левицького, (Обычай помилованія преступника, Кіевская Старина, 1905, I, т. 88) і Щурата (Записки Н. Т. ім. Шевченка, 1907, т. 75)²⁾. Старинні пе-

¹⁾ Rochholz, Deutsch. Glaube, I, 133 і д.; Wuttke, Sächsische Volkskunde, ст. 368 і д., 541.

²⁾ До того гл. Köhler, Kleine Schriften, III, ст. 251; Liebrecht, Zur Volkskunde, ст. 434; Idem, Замітки в Germania, VII і 1862, IV, ст. 67.

режитки кровавої німсти зібрані у Мікльошіча, *Die Blutrache bei den Slaven* (Відень, 1887).

Про оплати за похоронні треби довідуємо ся що до давніших часів з документів, оголошених у Київській Старині, а то в статях *Стоимость похоронъ прилуцкой обывательки в 1729 г.* (1901, т. 73), *Стоимость похоронъ барышевской обывательки в 1756 г.* (*ibid.*) і В. Модзалевський, *Договоръ прихожанъ села Бѣлоусовки съ священникомъ 1742 г.* (1905, т. 88).

Доволі богата література існує про хрести і надгробники. Крім численних археологічних статей в роді: *Русскихъ древностей Толстого і Кондакова* (IV том) і описів поодиноких монастирів та церков (як у Закревського, *Описание Киева*) належать тут праці Анучіна, *О христіанскихъ крестахъ и образкахъ* (реф. на арх. зїзді в Ризі), Максимовича, *О надгробіяхъ въ Печерскомъ монастырѣ* (Сочиненія II), В. Би-ка, *Надгробный Запорожскій хрестъ* (Кіевск. Стар. 1886, I, ст. 603), Гульдмана, *Памятники старины въ Подоліи, XIV. Фигуры* (Подол. Губерн. Вѣдом. 1900), А. Спіцина, *Замѣтка о каменныхъ крестахъ* (Записки отд. русск. и слав. археол. 1903, т. V. 1), Шляпкина, *Древне-русские каменные кресты* (Спб., 1906), Н. Я., *Черты изъ религиозной и бытовой жизни Подоліи въ минувшіе вѣки* (Подольск. Епарх. Вѣдом. 1908, ч. 33—36), К. Широцького, *Надгробні хрести на Україні* (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1908, т. 82, ст. 10—29) і Ф. Вовка, *Старинныя деревляныя церкви на Волини* (Спб., 1910, ст. 36—38 з ілюстр. хрестів і цвинтарів)¹⁾. Про написи на гробах, що незвичайно улюблені на Заході²⁾, звісні мені лише дві статі: *Епитафій фундаторамъ Кієво-Печерскія Лавры* (Кіевск. Епарх. Вѣдом. 1874, ч. 14, 19—24) і Ал. Маркєвича, *Образчикъ малорусскихъ эпитафій XVIII в.* (Кіевская Старина, 1883, VI, с. 393—6).

На тім покінчили ми огляд описів, матеріалів і студій з обсягу похоронних звичаїв, вказуючи усюди на їх вартість і зміст і підчеркуючи — де се було потрібне — їх недостачі, та найважніші дезідерати. Хоч задля браку місця і недоступности жерел треба було не одно поминути або скоротити, дає огляд дальшим розслідникам понятє, що у нас зроблено,

¹⁾ До того прошу ще порівнати збірки Бренштайна, *Krzyże i kapliczki żmudzkie* (Краків, 1906) і Фр. Польковського, *Krzyże na Litwie* (Materiały. Wydawn. Tow. Polska sztuka stosowana w Krakowie, XII, Краків, 1909).

²⁾ А. Petak, *Grabinschriften aus Österreich* (II Suppl. zum X Jg. d. Zeitschr. f. österr. Volksk. 1904); L. v. Hörmann, *Grab-schriften Martelen*, 1905).

а що ще лишило ся до зробленя, а zarazом улекшує оцінку вартости тих матеріалів, що тут далі друкують ся.

На кінци позволю собі сказати кілька слів про територіяльний розділ дотеперішніх записів похоронних звичаїв. При великій скількості записаного матеріалу і значнім обширі нашої території, нам треба доконче знати, звідки походять призьбрані записи і котрі околиці з того боку черозсліджені. Не знаючи сього ми наражені на часто злишне описуване того самого, що вже добре розсліджено, та не зможемо звернути уваги на ті околиці, з яких не маємо ще відповідного матеріалу. Теперішня етнографічна робота не може вже бути безсистемна і безплянна, а мусить звертатись, де того потреба. Через те й хочу тут подати розділ збірок після територій, щоби хоч так заступити брак відповідної мачи.

Скількістю і якістю матеріалу вибиваєть ся на перше місце закордонна Україна. Звідси походять найбільші і найкращі збірки Шейковського, Терещенка, Чубинського, Ястребова, Іванова, Милорадовича, Бінковського та переважна частина спеціальних студій та окремих заміток. Всеж таки не ціла українська територія і неоднаково розсліджена. Найбільше матеріалів зібрано в полтавській, чернигівській, волинській, подільській, харківській і херсонській губернії, себто в середній полосі України. Далекі гірше заступлені полудневі і північні (пограничні) губернії, тай на диво сама київська губернія¹⁾. Так приміром не маємо

¹⁾ З Поділя описи й матеріали: Шейковського, Стадницької, Земби, Синицького, Казимірової, Марчинського, С-ча, Широцького, Свидницького, І. С-а, Гультмана, Ощинського.

З Волини: Хлопницького, Колерницького (Юрківщина н. Звягельській), Волинь, Погреб. Обряди (житомірський повіт), Свѣдѣнія объ язичес. вѣров., Бінковського (староконстант. і заслав. пов.), Левчевського (староконстант. пов.), Брикчинського (волинс. Полісе), Іваніци, Морачевича (Кобиля), Къ исторіи обычаевъ, Вовка.

З Київщини причинки: Яшуржинського (Підвисоке), Чубинського (Труды), М. Гр-ого.

З Чернигівської губ.: Іваніци, Богуславського (Юриківка), Танського (Локотки глухівськ. пов.), Пригоровського (Меленск стародубс. пов.), Чубинського (остерський пов.), Милорадовича (Лубни), Ліневича, Шишацького-Ілліча (Олишівка), Домонтовича. Малинки (ніжинс. пов., Мриця, крелевецьк. пов., Борзна), Лісовського (Гайворон).

З Полтавської губ. матеріали: Чубинського (пераяслав. пов.), Іваніци (хорольськ. пов.), Василева (Ромни).

З Харківської губ. матеріали: Левшина. Чубинського (Труды), В. К. (Краснополе), Василева (Миколаївка, волчанс. пов., Богородичне, ізюмського пов.), Іванова (Купянск), Сборникъ Харьк. ист.-фил. Общ., Куліша (Зап. о Южной Руси), Грінченка, Малинки (ахтирськ. пов., Середняки Гадац. пов.), Подольського (Алексіївки).

ніяких записів з таврійської, вороніжської, курської, а дуже мало з бесарабської і катеринославської губернії. Не знаємо нічого про Кубанщину і наші колопії над Волгою, в Туркестані і на Сибіри, а про пограничні білорусько-українські і польсько-українські території маємо майже виключно матеріял записаний чужими етнографами. Погранична північна полоса належить взагалі до слабо розсліджених з етнографічного боку і тому належить нею займатися.

В австрійській Україні найліпше розсліджена Галичина, а найменше Угорщина. Про Боснію не знаємо взагалі нічого. Однак і в Галичині зверталося з давен давна найбільшу увагу на гірські або підгірські околиці, а найменше на середногалицькі і подільські. З усіх галицьких областей найбільше поталанило Гуцулам, про яких маємо статі Войціцького, Вітвицького, Шнайдра, Кайндля, Шухевича, найменше Лемкам, що заступлені лише одною статтю Торонського. Бойківські похорони описували Кувів і Ленкий, покутські Кольберт, Бугель і Мрочко.

Про Черемшину писав Кольберт, про Жовківщину Герасимович, про Поділе Галька, про Підгірє Червінський, Голембйовський, Колесса і Франко. З Буковини оброблені звичай гуцульські (Козаришук, Кайндль) і північно-буковинські (Купчанко), до тепер не було матеріялу з пограничних українсько-волоських околиць. Про Угорщину мимо описів Бідермана, Кралицького, Гнатюка і Жатковича придалися б дальші матеріяли. Не маємо вкінці звісток, як відправляють похорони наші емігранти в Америці, а головно в хліборобських краях у Бразилії, Аргентині і в Канаді.

З херсонської губернії описи й матеріяли: Осенняя, Негрескула, Сорокіна (Дмитрівка), Маливки (Маріюпольського пов.), Синицького, Ястребова, з катеринославської: Бабенка, з бесарабської: Нестеровського, з курської: Резанова, з вороніжської: Дикарева і Аполосова (Підгоренський прих. Острогжськ. пов.).

Із Холмщини маємо матеріяли Кольберта і Добровольського, з Підляся J. J., і Голембйовського, з Поліся Трусевича, з області Пинчуків Булгаковського і Чубинського.

БІБЛІОГРАФІЯ

українських похоронних звичаїв і вірувань у душу та позагробове життя.

1. **Абрамов, Іван.** Какъ перестали убивать стариковъ въ Малороссіи (Ж. Ст. 1907, XVI, отд. V, 41—42).
2. **Абр[амов], Іван.** Пища покойникамъ у современныхъ малороссовъ (Ibid. 1908, XVII, отд. V, 29—30).
3. **Абрамов, Іван.** Черниговскіе Малоруссы. Бытъ и пѣсни населенія глуховскаго уѣзда Черниговской губ. (Этнографическій очеркъ). (Ж. Ст. 1905, XIV.) Стор. 549 віруваня про мерця, свіча в людського сала.
4. **Аднав.** Zabobony, pieśni i obrzędy ludu z nad źródeł Sanu i Dniestru, (Wędrowiec, 1882, I, 115, 155, 167, 186, 202, 212, 230).
5. **Азбукін, П.** Очеркъ литературной борьбы представителей христіанства съ остатками язычества въ рускомъ народѣ (XI—XIV вѣка.) (Р. Ф. В. 1892, т. XXVIII, 133—153; 1896, 222—272; 1897, т. XXXVII, 229—273; т. XXXVIII, 322—337; т. XXXIX, 246—276).
6. **Алатонченко, Г.** Кладовище. Дидове оповиданне на свить — вечирь (Рада, укр. альманахъ на 1884 р. Ч. II. Кіевъ, 1884, 210 і д.). Про ходженє мерців.
- 6а. **Алатонченко, Т.** Z tamtego świata (Kraj, 1887, Przegląd, ч. 33, 34).
7. **Алмазов, Олександр Ів.** Капопическіе отвѣты Іоас. Ефесскаго. Одесса, 1903. Стор. 42, 53.

За деякі інформації дякую П. д-рови Г. Паламареву у Відні і В. Дорошенкови у Львові.

Скороченя: Этн. Об. = Этнографическое Обзорѣніе, Этн. Зб. = Етнографічний Збірник, Зап. = Записки, ЗНТШ = Записки Наукового Тов. ім. Шевченка, Zb. wiad. = Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, Жмипр. = Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, Ж. й Сл. = Житє й Слово, Ж. Ст. = Живая Старина, К. Ст. = Кіевская Старина, РФВ. = Русскій Филологическій Вѣстникъ, Спб. = Петербург.

Римські цифри означають том, арабські сторони, т. = том, стор. = сторона, ч, чч. = число, числа, рец. = рецензія, кн. = книжка, гл. = глади, док. = документи.

Авторові доповненя і поясненя серед тексту в гранчастих скобках.

8. **Анічков, Е[вген] В.** Весенняя обрядовая пѣсня на Западѣ и у Славянъ. I. (Сборникъ отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, т. LXXIV, Спб. 1903). Стор. 295—306.
9. **Антонович, Володимир.** Колдовство.. (Труды Этно.-статист. экспед. въ зап.-русскій край I, 1872, 323—454).
10. — О погребальныхъ обычаяхъ древнихъ Древлянъ и Тиверцевъ по новѣйшимъ раскопкамъ (Труды IV археол. вѣзду в Казани).
11. — О похоронныхъ типахъ юго-западнаго края (Ibid).
12. — О типахъ погребенія въ Курганахъ Кіевской губерніи (Труды VII археол. вѣзду в Ярославлі).
13. — Раскопки въ странѣ Древлянъ (Матеріалы по археологіи Россіи, ч. XI).
14. — Раскопки кургановъ въ западной Волыни (Труды XI археол. вѣзду т. I).
15. **Анучин, Дмитро Н.** О христіанскихъ крестахъ и образкахъ въ могилахъ средней и западной Россіи (Реферат на археол. вѣздѣ в Ризі).
16. — Сани, ладья и конь какъ принадлежности похороннаго обряда. Археолого-этнографическій этюдъ. Съ 44-мя рисунками въ текстѣ. Москва, 1890. Рец. Вѣстникъ Европы, 1890, VIII, 768—782 (Пипин).
17. **Аполоссов, С. А.** Малороссійскія похороны въ Подгоренскомъ приходѣ Острогжскаго уѣзда (Воронежская Бесѣда, 1861, 218—223).
18. **Архив Юго-западной Россіи, I, т. 1, ч. 16, 17, 46** [завѣщаня Загоровського, Корецького і кн. Андрія Володимировича].
19. **Аванасев Олександр Н.** Народн. суевѣрія и повѣрья. Болѣзни по славянскимъ преданіямъ (Филологич. Зап. 1868, III, 269—288, IV—V, 335—365).
20. — Поэтическія воззрѣнія Славянъ на природу... I—III. Москва, 1865—1869.
21. **Бабенко, В. А.** Этнографическій очеркъ народнаго быта Екатеринославскаго края. Изданіе Екат-аго Губернскаго Земства къ XIII археологическому съѣзду. Съ 75-ю фототипіями, рисунками и чертежами въ текстѣ. 1905. Стор. 103—104. Похороны.
22. **Багалій, Дмитро Ів.** Общій очеркъ древностей Харьковской губерніи. Харьковъ, 1890.
23. **Байгер, Олександр.** Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-historyczny i etnograficzny. Lwów, 1899.
24. **Барвінський, Олександр.** Das Volksleben der Ruthenen (Österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild. XIX. Galizien, 375—440). Смерть, ст. 412—414.
25. **Баронч, Садок [Barącz].** Bajki, Fraszki, Podania, Przysłowia i pieśni na Rusi. Tarnopol, 1866. Стор. 232—235.

26. **Батюшков, Федір Дм.** Сказанія о спорѣ души съ тѣломъ въ памятникахъ средневѣковой литературы. Опытъ историко-сравнительнаго изслѣдованія (Жмипр. 1890—1891). Рец. *ibid.* 1892, март. (Веселовскій).
27. **Begräbniss-Ritus** und einige specielle und alterthümliche Gottesdienste der orthodox-katholischen Kirche des Morgenlandes. Deutsch und slavisch... von Alexios von Maltzew. I—II. Berlin, K. Siegismund, 1898.
28. **Бессараба, І. В.** Матеріали для етнографіи Сѣдлецкой губерніи (Сборникъ отд. русск. языка и слов. Имп. Акад. Наукъ, LXXV, № VII. Спб. 1903). Стр. 44—5 мерці, 45 оборотні, 185 проводи.
29. **Бідерман, Герман І.** Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebieth, ihr Erwerb und ihre Geschichte. I. Innsbruck, 1862. стр. 79—80, 93.
30. **Білобржицький.** [Про убійство старих.] (Новости, 1902, ч. 46).
31. **Біляшевський, Н. О.** Сани въ похоронномъ обрядѣ. Къ рисунку (К. Ст. 1893, IV, 149—152).
32. **Біньковський, Іван.** Изъ области народныхъ вѣрованій о выходцахъ съ того свѣта (К. Ст. 1902, т. LXXVIII, 108—110).
33. — Осина въ вѣрованіяхъ и въ понятіи народа на Волини (*Ibid.* 1898, т. LXII, 6—9). Про самоубійців, кім і віко з осики проти мерців.
34. — Разказы о вовкулакахъ (*Ibid.* 1894, т. XLVII, 495—497).
35. — Смерть, погребеніе и загробная жизнь по понятіямъ и вѣрованію народа (*Ibid.* 1896, IX, 229—261). Рец. ЗНТіМШ. 1897, т. XVI.
36. **Бни—к, В.** Надгробный запорожскій крестъ (К. Ст. 1886, I, 603).
37. **Бобровський.** Матеріали для географіи и статистики Россіи, гродненской губ. I.
38. **Богуславський, Ф[едір].** Село Юриновка (Новгородсѣверск. уѣзда черниговской губ.) въ историческомъ и етнографическомъ отношеніи (Черниг. Губерн. Вѣдомости 1855, чч. 19—21).
39. **Брайловський, С[ергій Н.]** Малорусская похоронная причеть и миеологическое ея значеніе (К. Ст. 1885, IX, 74—84).
40. — Похоронныя причитанія южнаго края (РФВ. 1884, т. XII, 179—187).
41. **Бранденбург, [Николай Е.]** Какому племени могутъ быть приписаны тѣ изъ языческихъ могилъ Кіевской губерніи, въ которыхъ вмѣстѣ съ покойниками погребены остовы убитыхъ лошадей (Труды X археол. съѣзда т. I, III).

42. **Брикчинський, А[нтін]**. Zapiski etnograficzne z Polesia Wołyńskiego (Zb. wiad. 1888, т. XII, 81—102). Похор. 93—94.
43. **Бугель, Володимир**. Aus dem ruthenischen Volksglauben (Zeitschrift für österr. Volkskunde, 1895).
44. **Булашев, Г[еоргій] О.** Украинскій народъ въ своихъ легендахъ и религиозныхъ воззрѣніяхъ и вѣрованіяхъ. I. Космогоническія украинск. народн. воззрѣнія и вѣрованія. Кіевъ, 1909. Ст. 221—240, доля.
45. **Булгаковський, Д[митро] Г.** Пинчуки (Зап. Имп. Русск. Геогр. Общества по отд. этногр. XIII, вып. 3). Спб. 1890. М. и. голосія.
46. **Буслаев, Федір І.** О вліянні христіанства на славянскій языкъ. Москва, 1848.
47. — Очерки народноі поэзіи. Спб., 1861. I, 138 і д.
В. К. гл. *К[овальський] В.*
48. **В. К.** Малорусскіе похоронные обряды и повѣрья (К. Ст. 1890, XXX, 322—323).
В. М. К. Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ (Наука. Відень, 1889), гл. *К[озаршук]*.
49. **В. Н.** Къ вопросу объ убійствѣ стариковъ (К. Ст. 1902, т. LXXVI, Док., 93—4).
50. **Вагилевич, Іван.** O upjrech a widmach (Časopis českého museum, 1840, XIV, 232—261).
51. — Pogrzeb u Słowian (Bibl. warsz. 1841, II, 649—658).
52. **Вайгель, Леопольд.** О Нусулах. Zarys etnograficzny (Pamiętnik Tow. tatrzańskiego, 1887, XI, 49—86, і окремо).
53. **Василів, М. К.** Антропоморфическія представленія въ вѣрованіяхъ украинскаго народа (Этн. Обзор. 1890, IV, 87—100; 1892, XV, 157—169).
54. — Къ малорусскимъ похороннымъ обрядамъ (К. Ст. 1889, XXX, кн. V—VI, 635—638).
55. — Малорусск. похоронн. обряды и повѣрья (Ibid. 1890, кн. VIII, 317—322).
56. — Народные пѣсни о смерти солдата. Дополненіе къ статьѣ Н. Сумцова (Этн. Об. 1893, XVII, 189 і д.).
57. **Васмансдорф, Е.** Die religiösen Motive der Totenbestattung bei den verschiedenen Völkern. Берлін, 1874.
58. — Die Trauer um die Todten bei den verschiedenen Völkern (Samlung gemeinn. Vorträge, ч. 457). Берлін, 1885.
59. **Веселовський, Ол.** Нѣсколько новыхъ данныхъ къ народнымъ представленіямъ о Долѣ (Этн. Обзор. 1891, IX, 19—28).
60. — Судьба доля въ народныхъ представленіяхъ Славянъ (Разы-

- сканія въ области русскаго духовнаго стиха, вып. V, ч. XIV і XVII, 173—260).
61. **Вітвицький, Софрон.** Huculę (Pamiętnik Tow. tatrzańskiego, 1876, I, 73 - 84).
62. — О Huculach. Rys historyczny. Львів, 1873, стор. 110—113, похорон.
63. **Владиміров, П[етро] В.** Введеніє въ исторію русскої словесности. Кієвъ, 1896. Розділ IV. *Рец.*: Сумцов Замѣтки о народной словесности (РФВ. 1905, т. LIII, 87—109).
64. **Владимірський-Буданов, М[ихайло] Ф.** Привязываніє убійцы къ трупу убитаго (Изъ старой судебной уголовной практики). (К. Ст. 1888, кн. III, 20—21).
65. **Вовк, Федір.** Де-що про теперішній стан і задання української етнографії (Мат. до укр. етн. I, 1899, XV—XVI).
66. — Le traîneau dans les rites funéraires de l' Ukraine (Revue des traditions populaires, 1895 і окремо, Paris, стор. 24).
67. — Seelenspeisung bei den Weissrussen (Am Urquell, 1896, VI, 25—27). Є й укр. паралелі.
68. — Старинныя деревянныя церкви на Волыни (Матеріалы по этнографіи Россіи. Т. I. Слб. 1910, 21—44). Стор. 36—38 хрести, 38 кладбища.
69. **Вовколак, вовкунъ** (Зоря галицкая. Львів, 1855, ч. 28).
70. **Войціцкий, Казимир Владислав.** Budownictwo (Zarysy domowe. Т. I. Варшава, 1842). Ст. 171.
71. — Huculę. Obraz (Stare gawędy і obrazy, 1840, II, 119—168 і передр. в Przyjacieł ludu na rok VII, tom II, 209—211, 218—220, 239—240, 245—248. Лешно, 1841).
72. — Kat (Zarysy domowe, I, 1842, 377—288). Стор. 380.
73. — [Віруваня Гуцулів про потопельників]. (Kłosy, 1881, ч. 288).
74. — Stare gawędy і obrazy. I—II. Warszawa, 1840.
75. — Wróżba (Zarysy domowe, I, 1842, 345—374). Прогностики смерти 349—350.
76. — Zarysy domowe. I—IV. Warszawa, 1842. Parzana III, 333.
77. **Волынь** въ описаніяхъ городовъ, мѣстечекъ и селъ въ церковно-историческомъ, географическомъ, этнографическомъ, археологическомъ и другихъ отношеніяхъ. Почаевъ, 1899.
78. **Воробкевич, Ізидор.** Науки надгробній для сельскаго народа. Чернôвць, 1891, ст. 57—I.
- Вѣдомосці о Куралнісахъ, гл. Й. Й.**
79. **Галька, Гнат.** Народныя звичаи и обряды въ околицѣ надъ Збручемъ. Ч. II. Въ Львовѣ, 1862. Стор. 36—39, 40—41.

80. — О повѣсельникахъ и другихъ самоубійцяхъ, о потопельникахъ и потерчатахъ (Наука. Коломия, 1874, 315).
81. **Гамченко, Сергій.** Древній поселокъ и могильникъ въ урочищѣ Стуга (Чтенія въ общ. Нестора. Київ, XIII).
82. — Городище и могильникъ на р. Корчеватый (Труды IX археол. зїзду, т. II).
83. — Житомирскій могильникъ. 1888.
84. — Раскопки въ бассейнѣ р. Случи.
85. **Гануш, [Гнат] Й.** Bájėslovny kalendař slovansky čili pozůstatky pohansko-svatečnych obřadů slovanských. V Praze, 1860.
86. **Гануш, Гнат.** Die Wissenschaft des slavischen Mythos im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mythos mitumfassende Sinne. Lemberg, 1842. Стор. 406—416.
87. **Гаркави, А[враам] И.** Сказанія мусульманскихъ писателей о Славянахъ и Руссахъ. Спб. 1870. Стор. 96—101, 265.
88. **Где що о упыряхъ, гл. [Підляшецький, Стефан].**
89. **Герасимович, В.** Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові, жовківського повіту (Правда, 1893—1894). Стор. 465—468.
90. **Гнатюк, Володимир.** Галицько-руські народні легенди (Етн. Зб. НТШ. XIII, 1902).
91. — Знадоби до галицько-руської демонології (Ibid. XV, 1903). Розд. V, 114—123, VI, 124—143, VII, 144—148.
92. — Лірники (Ibid. II, 1896, IV, 34, 35).
93. — Угроруські духовні вірші. В. Забави при мерци (ЗНТШ. 1902, XLVII, 112—128).
94. **Головацький, Яків Ф.** Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси (Чтенія въ Московск. Общ. Ист. и Древн. Росс. 1864—1867 і окремо I—III. Москва, 1878).
95. **Гр. М.** Дятина в звичаях і віруванях українського народа. Матеріяли в полудневсі Київщини. Обробив др. Зенон Кузеля (Матеріяли до укр. етн. 1906—1907, VІІІ, IX).
96. **Грінченко, Борис.** Изъ усть народа. Малорусскіе рассказы, сказки и пр. (Земскій Сборникъ Черниговской губ. 1900 і окремо Черниговъ, 1900).
97. — Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и со-сѣднихъ съ ней губерніяхъ. I—III. Черниговъ, 1895—1901.
98. — Литература украинскаго фолклора. Черниговъ, 1901.
99. **Грушевський, Михайло.** Виїмки з жерел до історії України-Руси. До половини XI віка. У Львові, 1895.

100. — Історія Київської Землі. Київъ, 1891.
101. — Історія України-Руси I. (Збірник істор.-філ. секц. НТШ. у Львові, 1898—1911, том I в 2 вид. У Львові, 1904, стор. 28—41, 174 і д., 291—298, 309—310).
102. Грушевський, Олександр. Пинское Полѣсье. I.
103. Гудзій, Н. К. „Превіе живота и смерти“ и новый украинскій его списокъ (РФВ. 1910, LXIV, 317—336).
104. Генерозов, Я. Русскія народныя представленія о загробной жизни на основаніи заплачекъ, причитаній, духовныхъ стиховъ и т. п. Саратовъ, 1883. Стор. 48.
105. Голембйовський, Лукаш. Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony. W Warszawie, 1830. Стор. 16, 143, 146—147, 150, 249—274.
106. Голубінський, Е[вген] Е. Історія русскої церкви I. Москва, 1904.
107. Городцов, В[асиль]. Погребеніе съ конемъ въ Европейскої Россіи (Извѣстія XII археологич. съѣзда въ Харьковѣ, 1902. Москва, 1905, III).
108. Грайнерт, Юзеф. Zarysy z życia Słowian (Tygodnik mód. 1862, ч. 33, 35, 37; 1864, ч. 30).
109. Гржегожевскі, Ігнат. Pieśni, podania i zwyczaje ludu maloruskiego (Bibl. Warsz. 1863, IV, 148—160).
110. Гульдман, В. К. Памятники старины въ Подоліи. XIV. Фигуры (Подольск. губернс. Вѣдомости, 1900).
111. Данилевський, Г[ригорій]. Смерть. Украинская кавка. Подсвѣжникъ, 1859, ч. 9.
112. Данилів, В. В. Древнѣйшее малорусское причитаніе (К. Ст. 1904, XII, 148—153).
113. — Изъ народной жизни въ Малороссіи (Ж. Ст. 1909, I, 34—39; 1910, I—II, 18—21). II. Церковные рушники, 37—38.
114. — Красный трауръ въ малорусскомъ погребальномъ обрядѣ (Ibid. 1909, XVIII, 31—37). Рец.: ЗНТШ. 1911, CIV, 218—210 (Гнатюк).
115. — Малорусская этнографія на XIV археологическомъ съѣздѣ въ Черниговѣ (Ibid. 1908, XVII, 277—279). Про реферат Шелухіна і про голосіня.
116. — Носители похоронныхъ причитаній въ Малороссіи (К. Ст. 1905, LXXXIX, докум., 30—33).
117. — Одна глава объ украинскихъ похоронныхъ причитаніяхъ (Ibid. 1905, XCI, 198—209).
118. — Порівнанє весіля і смерті в українських погрібових голосіннях (Україна, 1907, VII).

119. — Символика птицъ и растений въ украинскихъ похоронныхъ причитаніяхъ (К. Ст. 1906, XCIV, 611—618).
120. **Дебольський, М.** Дни Богослужебніе православной греко-россійской церкви. Спб. 1838.
121. **Де Воллан, С. П.** Угро-русскіе народныя пѣсни (Зап. Имп. Русск. Геогр. Общества. Спб. 1885). Стор. 12—13, 25.
122. **Девятьсот [900]** причинъ смерти людської (Ж. й Сл. 1895, III, 1, 224).
123. **Де Губернатіс, Анджельо.** Storia popolare degli usi funebri indoeuropei. Milano, 1873.
124. **Дикарив, М[итрофан].** Воронежскій этнографическій Сборникъ. Воронежъ, 1891.
125. — Народний календар Валуйського пов. (Мат. до укр. етн. 1905, VI).
- Дитина** в звичаях і віруваннях, *гл. Гр. М.*
126. **Діло 1727** обь упырѣ (Кіевлянинъ, 1875, ч. 30).
127. **Дмитріев.** Обряды и обычаи западно-русскихъ крестьянъ (Памятная книжка Гродненской губ. на 1869 г.). Дзяди.
128. **Добровольський, А.** Lud hrubieszowski (Lud, 1895, I). Стор. 212—214.
129. **Добровський, Йосиф.** Über die Begräbnissörter der alten Slaven (Abhandl. d. kön. böhm. Gesells. d. Wissenschaften, 1786).
130. **Довнар-Запольський, М[итрофан Н.]** Женская доля въ пѣсняхъ Пинчуковъ (Этн. Об. 1891, IX, 42—58).
131. **Долоцький, В[асиль] І[ванович].** Обь обрядахъ при похоронахъ (Христіанское чтеніе, 1845, III).
132. **Домонтович, М.** Черниговская губернія. Спб. 1865.
133. [**Допись** з Винницького про окреме ставлене свічки в церкві для знищеня ворога]. (Кіевское Слово, 1898, ч. 3632).
134. — з Глухова про убійство задля людського сала в злодійських цілях] (Живнь и Искусство, 1899, ч. 126).
135. — з Харьк. Губернск. Вѣдомостей про убитє парубка в Остро-гожську, щоби добути людського товшу для злодійських цілей] (По морю и сушѣ. Одесса, 1896, ч. 26, 434).
136. — про викопанє трупа самоубійника] (Gazeta Lwowska, 1885, ч. 220).
137. — про викопанє упиря з гробу] (Батьківщина, Львів, 1894, ч. 9).
138. — про зневаженє трупа в Маяках, Херсонської губ.] (Gazeta Narodowa, 1885, ч. 181).
139. — про зневажуванє трупів самобійників] (Волянь, 1889, ч. 62).

140. — про обливанє могили повесїльника, щоби визвати дощ] (Полтавс. Губерн. Вѣдомости, 1898, ч. 137).
141. — про свічку з людського товщу і руку мерця] (Новости, 1890, ч. 115).
142. — про те, як трьох хлопців убило дівчину, щоби добути людського сала для т. зв. влодійської свічки] (Елисаветградскій Вѣстникъ, 1889, ч. 16).
143. — про те, що цвіти, зірвані на гробах, помагають вийти заміж] (Буковина, 1892, ч. 32).
144. **Драгоманів, Михайло.** Малорусскія народныя преданія и рассказы. Сводъ. Кієвъ, 1876.
145. **Думитрашків, К[онстантин].** Народныя повѣрья и обычаи при смерти, погребеніи и поминовеніи христіанъ, требующіе уничтоженія (Руководство для сельскихъ пастырей, 1868, т. III, ч. 39, 108—116).
146. **Епітафії** фундаторамъ Кієво-Печерскія Лавры (Кієвск. Епарх. Вѣдомости, 1874, ч. 14, 19—24).
147. **Ефименко, П.** Памятники украинской народной словесности (Черниг. Губерн. Вѣдомости, 1859, чч. 6—18, 25, 49). Голосія.
148. — Упыри. Изъ исторіи народныхъ вѣрованій (К. Ст. 1883, VI, 371—379).
149. **Єгоров, Е.** Вирши о смерти въ синодикѣ XVIII ст. (Ibid. 1903, т. LXXXI, Док., 168—169).
150. **Єременко.** Раскопки кургановъ Нововыбковского уѣзда (Труды отд. русск. и славянск. археол. I).
151. **Єфремов, Сергій.** Історія українського письменства. 2 вид. Кієв, 1911. Ст. 138.
152. **Єще** объ убійствѣ стариковъ (К. Ст. 1902, т. LXXVII, 23—25).
153. **Жаткович, Юрій.** Замітки етнографічні в Угорської Руси (Етн. 36. II, 1896, 1—38). Стор. 23—25.
154. **Житє й Слово.** Вістник літератури, історії і фолклору видає Ольга Фравко. Львів, 1895.
155. **Забелін, Іван Ев.** Історія русской жизни съ древнѣйшихъ временъ. I—II. Москва, 1876—9. Стор. I, 444 і д., II, 171, 314 і д.
156. **Забилін, М.** Русскій народъ, его обычаи, обряды, преданія, суевѣрья и поэзія. В четырехъ частяхъ. Москва, 1880. Стор. 54, 55, 105—114, 254—255, 275, 561—567.
157. **Завадзкий, Владислав.** Obrazy Rusi Czerwonej. Poznań, 1869.
158. **Завитневич, Володимир.** Область Дреговичей какъ предметъ археологическихъ изслѣдованій (Труды кіевской духовной Академіи, 1886, VIII).

159. — Формы погребального обряда Минской губернии (Труды IX археолог. съезда).
160. **Заводи** дівчини по мамі (Народ, 1891, ч. 4).
161. **Зеленін, Д. М. К.** Народный обычай „грѣть покойниковъ“ (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. XVIII, 1909, 256—271).
162. **Земба, Й. С.** Zwyczajе pogrzebowe w okolicach Uszycu na Podolu (Zb. wiad. 1888, т. XII, 227—229 і окремо).
163. **Зонтаґ, Вальдемар [Sonntag].** Die Totenbestattung, Totenkultus alter und neuer Zeit. Halle, 1878.
164. **Й. Й.** Wiadomości o Kupalnicach i Sobotach pominalnych na Podlasiu (Ondyna druskienickich źródeł na rok 1846).
165. **І. С.** „Ірощи“ или „подзѣнькування“ (Подольскія Епарх. Вѣдомости, 1894).
166. **Іваніца, А.** Домашній бытъ малоросса Хорольскаго уѣзда и другихъ мѣсть Волынской и Черниговской губ. (Этногр. Сборникъ Имп. Русск. Геогр. Общ. 1853, вып. 1, 337—371).
167. **Іваніцький.** Къ исторіи погребальныхъ обычаевъ (Этногр. Обзор. 1891, III).
168. **Іванов, П[етро] В.** Вовкулаки, матеріали для характеристики міровоззрѣнія крестьянъ-малоруссовъ (Юбилейный Сборникъ въ честь Всеволода Ө. Миллера подъ ред. Н. Янчука. Москва, 1900. = 97 том Извѣстій общ. любит. естествознанія, антроп. и этнографіи).
169. — Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда, Харьковской губ. (Сборникъ харьк. ист. фил. общ. XVII. Харьковъ, 1907). Стор. 106—108.
170. — Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда (Этн. Обзор. 1908).
171. **І[ванов], П[етро].** Изъ области народныхъ малорусскихъ легендъ (Ibidem, 1890—1894), 1894, XXI. Стор. 88—89 смерть відьми і відьмака, 89—91 уири.
172. **Іванов, П[етро] В.** Краткій очеркъ воззрѣній крестьянскаго населенія купянскаго уѣзда харьковской губернии на душу и на загробную жизнь, составленный по словамъ стариковъ и старухъ (Отчетъ о засѣдан. ярослав. археол. съезда, 1887).
173. — Кое что о вовкулакахъ и по поводу ихъ (К. Ст. 1886, VI, 356—364).
174. — Народная медицина въ Харьковской губ. (Труды XII археол. съезда, 1902).
175. — Народныя представленія и вѣрованія, отпссящіе ся къ вѣшнему міру (Харьковскій Сборникъ. Лит.-науч. прилож. Къ Харь-

- ковскому Календарю на 1888 г. Вып. 2. Изд. Харьк. Губ. Статист. Комитета, 81 і д.).
176. — Народные рассказы о вѣдьмахъ и упыряхъ. Матеріалы для характеристики міросозерцанія крест. населенія Купянскаго уѣзда (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. III, 1891, 156—228 і окремо). М. и. о смерти знахарів і відьом 216—220, 222—238.
177. — Народные рассказы о Долѣ (Матеріалы для характеристики міросозерцанія крестьянскаго населенія Купянскаго уѣзда) (Ibidem IV, 1892, 54—89 і д.).
178. — Очеркъ возрѣній крестьянскаго населенія Купянскаго уѣзда на душу и на загробную жизнь (Ibidem XVIII, 1909, 244—255 і окремо, Харьковъ, 1909. Ст. 13).
179. Іващенко, П[етро Ів]. Религіозный культъ южнорусскаго народа (Зап. Юго-зап. отд. Имп. Русск. Геогр. Общ. II, 1874).
Із буков. карп. горъ, гл. В. М. К.
Із области нар. малор. легендъ, гл. І[ванов], В.
180. Ізопольський, Еразм. *Badania podań ludu* (Atheneum, 1843, IV, V.) IV 65—76, 77—78; V, 39—75.
181. Ілїнський, Ф. Юго-западное русское общество и его умственное и религіозно-нравственное состояніе въ концѣ XVI и первой половинѣ XVII ст. (Волинск. Епарх. Вѣдомости, 1896).
182. Ілюмінарський, С. Г. Малороссійскія пѣсни, записанныя въ Билиндѣ (Памятная книжка Саратовской губ. на 1372 г.) М. и. піснї про смерть і похороп чумака.
183. К. W. *Pogrzeby u Słowian* (Muzeum domowe. Warszawa, 1835, 82—3, 94—6, 106—108).
К вопросу объ убійствѣ стариковъ, гл. В. Н.
184. К історії старыхъ обычаевъ, братствъ и колядъ на Волыни (К. Ст. 1901, т. LXXV, док., 15—18).
185. Казимір, Е. Изъ свадебныхъ, родинныхъ и похоронныхъ обычаевъ Подольской губерніи (Этн. Обзор. 1907, I—II, 208—210). Стр. 209, 210.
186. Кайндль, Раймунд Ф. *Aus dem Volksglauben der Ruthenen in Galizien* (Globus, 1893).
187. — *Aus dem Volksmunde der Huzulen. Beiträge zur Volkskunde des Ostkarpathengebietes* (Zeitschrift f. österr. Volkskunde, VII, 1902, 240—241). Прогностики смерти.
188. — *Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferungen*. Wien, Hölder, 1894. Ст. 92, 125—129.
189. — *Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volks-*

- glauben der Ruthenen und Huzulen (Globus, 1895, LXVII, ч. 23, 357—361).
190. — Der Festkalender der Rusnaken und Huzulen (Mitteilungen der k. k. Geogr. Gesellschaft in Wien, 1896).
191. — Totenhochzeit. Beiträge zur Volkskunde der Bukowiner Ruthenen (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1907, 320—321).
192. — Volkskunde (Die Erkunde, XVII). Липськ, 1903.
193. — i **О. Манастирський**. Die Ruthenen in der Bukowina. I—II. (Der Buchenwald. Beiträge zur Kunde der Bukowina, Nr. 3, 4). Czernowitz, 1889—1890. I, стор. 70—74, II 31—32.
194. **Калинський, Іван**. Церковно-народный мѣсяцесловъ на Руси (Зап. геогр. общ. по отд. этногр. 1877, VII, 269—480).
195. **Калленбах, Й[осиф]**. Тло obrzędowe „Dziadów“ (Czary i ludzie. Lwów, 1905, 87—133).
196. **Калужняцький Омелян**. Über den Ursprung des Dritten, Neunten und Vierzigsten im Totenkultus der heutigen Griechen, Slawen und Rumänen. Виклад. Tätigkeitsbericht der philolog. Gesellschaft an der Universität Czernowitz 1908, 7 November.
197. **Камінський, Вячеслав**. Къ народной демонологіи (Изъ с. Косарева, Дубенскаго уѣзда, Волынской губерніи.) (К. Ст. 1906, XCIII, Докум., 9—11).
198. — **Ф.** Слѣды древнѣйшей эпохи каменнаго вѣка по р. Сулѣ и ея притокамъ (Труды III археол. вѣду в Києві, 1874 р., т. I).
199. (**Кампенгаузен, П. Б.**) [**Camphenhausen**]. Bemerkungen über Russland. Leipzig, 1807. Стор. 83.
200. **Кареев, Николай**. Мифологическіе этюды. I. Біологическіе мифы и демонологія. 1. Душа. 2. Болѣзнь. 3. Вѣра въ демоновъ II. Мифологическія представленія о загробной судьбѣ души. 1. Вѣра въ переселеніе души... (Филологическ. Зап. 1873, II, 1—21).
201. **Карлович, Ян**. „Deska grobowa“ (Lud, I, 16—19).
— L'obole du mort (Mélusine, X, 1900—1901).
— Chautury (Wielka encyklopedya powszechna B. 11—12, 481).
202. **Квітка-Основяненко, Гриць**. Сочиненія. Подъ ред. А. А. Потебни. I—VI. Харьковъ, 1887—1894. — Твори (Руська письменність, II, 1—2. Львів, 1904—1905). М. и. опис похорону в Маруси та Мертвецький Великдень).
203. **Кіевлянин**. Кіевъ, 1865, ч. 87. О упирах.
204. **Клінгер, Витовт**. Jajko w zabobonach ludu u nas i w starożytności (Rozprawy Akademii Umiej. w Krakowie. Filoz.-histor. kl. 2 Serya XXX, 1—161).

205. **Кльонович, Себ.** *Roxolania. Carmen eleg. Cracoviae, 1583, 1584.*
Переклад Кондратовича в *Bibl. przekładów jać. polsk. Wilno, 1851—52* і *Biblioteka powszechna* ч. 17. *Złoczów, 1891.*
206. **К[овальський], В[асиль].** О руско-народныхъ обычаяхъ (Отечественный Сборникъ. Львів, 1875, ч. 7—9, 11—13).
207. **К[озарищук], В[асиль] М.** Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ (Наука. Відень, 1889, I, 356 і л.)¹⁾.
208. **Козарищук, Василь.** [Оповідане про подорож душі на таптой світ]. (Наука, 1895).
209. **Колесса, Іван.** Галицько-руські народні пісні (Етн. Зб. XI).
210. — *Narodziny i chrzciny, wesele i pogrzeb u ludu ruskiego we wsi Chodowicach powiatu stryjskiego* (Zb. wiad. XIII, 1889, 147—150).
211. — **Філярет.** Людові віруваня на Підгірю. В селі Ходовичах стрийського повіту списав (Етн. Зб. V, 1898, 76—98).
212. **Кольберг, Оскар.** *Chełmskie. Obraz etnograficzny, I—II.* Kraków, 1891—2, I, стор. 177—192.
213. — *Pokucie. Obraz etnograficzny. I—IV.* Kraków, 1882—1889. I, 214—223, 149, 205; III, 102, 157—159, IV.
214. — *Przemyskie. Zarys etnograficzny.* Wyd. Kopernicki. Kraków, 1891. Стор. 51—54.
216. — *Zwyczaje i obrzędy weselne z Polesia* (Zb. wiad. XIII, 1889, 208—245). Стор. 229.
217. **Коперніцький, Ізидор.** *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjalów zebranych przez p. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim* (Zb. wiad. 1887, XI, 130—228). Ст. 140—143.
218. **Корвін-Пйотровський.** Матеріали для історіи, етнографіи і статистици Черниговской губерніи. Черниговъ, 1887.
219. **Коробка, Н.** Малорусская сказка объ убіеніи стариковъ и мѣть о происхожденіи свиньи у туземцевъ Гервеевыхъ острововъ (Ж. Ст. 1908, XVII, 155—153).
220. **Косіньський, В[ладислав].** *Jajko w trumnie* (Lud, 1909, XII, 356).
221. **Костомаров, Микола.** Очеркъ жизни великорусскаго народа (Современникъ. 1860). Передр. п. з. Очеркъ домашней жизни и нравовъ великорусскаго народа въ XVI и XVII столѣтіяхъ въ Собраніе сочиненій. Книга VIII. XIX том. Спб. 1906, 1—175.
222. **Котляревський, О[лександр] А.** О погребальныхъ обычаяхъ языческихъ Славянъ. 1868. Передр. в 3 томі Сочиненій в Сбор-

¹⁾ Гл. І. Е. Левилький, Гал.-русс. библ. XIX ст. I, 964.

- никъ отд. русск. языка и слов. Имп. Акад. Наукъ. Спб. 1891, т. XLIX.
223. Кошовик. Живой упырь въ борьбѣ съ умершими упырями (К. Ст. 1884, I, 169—171).
224. Кралицький, Анатолий. Русины лаборекіи въ Угорщинѣ (Наук. Сборникъ Гал.-русск. Матицы, 1865, 103—114).
225. Крачковскій, Ю[ліян Т]. Бытъ западно-русскаго селянина. Москва, 1874.
226. Крек, Грегор. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Akademische Vorlesungen, Studien und kritische Streifzüge 2. вид. Graz, 1887 (1 вид. 1874). Ст. 416—421, 422—439.
227. Кремер, Александер. Obrzędy i zwyczaje rolnicze (Bibl. warz. 1867, IV, 149—154).
- Кузеля, Зенон. Дитина, гл. Гр. М.
228. — Причинки до народнѣх вірувань в початком XIX ст. Упирі і розношенє зарази (ЗНТіШ 1906, LXXX і окремо).
229. Кузів, Іван. Жите-бутє, звичаѣ и обычаѣ гѣрського народу. Зѣбравъ въ селѣ Дыдьовѣ (Зоря, 1889, ч. 15—21).
230. Куліш, Панько. Бабуся зъ того сѣѣту. Казка народна про помершій душѣ [з Записок о Южной Руси]. (Читанка руска, I. Львѣв, 1871, 120—124). Передр. Кіѣв, 1882.
— Записки о Южной Руси. I—II. Спб. 1856—7.
231. Кунік, А[ріст А.] і барон В[іктор Р.] Розен. Извѣстія Аль-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ (Спб. 1878). Ст. 56.
232. Купчанко, Григорій. Народныи звичаи и обряды буковинско-русскаго народа (Временникъ Инстит. Ставропиг. на годъ 1873. Львѣв, 1872, 114—121).
233. — Наша родина. Илюстрованный сборникъ для прѣстонародного читанья. Вѣдєнь, 1897. Ст. 215.
234. — Нравы, обычаи, загадки, пословицы, суевѣрія и прч. буковинско-русскаго народа (Буковинско-русскій Календарь на годъ 1877. Рочн. IV. Чернѣвцѣ, 1876, 59—71). Ст. 69—70.
235. — Нѣкоторыя историко-географическія свѣдѣнія о Буковинѣ (Зап. Юго-зап. отд. Имп. Русск. Геогр. Общ. II. Кіѣвъ, 1875 і окремо). Ст. 64—66.
236. — Похороны на Буковинѣ (Головацкій, Народн. пѣсни Гал. и Угорс. Руси, III/2).
237. Л. М. Малорусское нищенское причитанье (К. Ст. 1903, т. LXXX, Док., 6—7).
238. Л. Ш. Убійство дѣтей и стариковъ (Энциклоп. Словарь Брокгауза и Эфрона т. LXVII, 402—404).

239. **Лазаревський, О[лександр М.]** [Про духовницї]. (Черниг. Губерн. Вѣдомости, 1857, ч. 19).
240. **Левицький, Іван.** Світогляд українского народа. Львів, 1876. Ст. 44—66.
241. — **Орест І.** Какъ относились у насъ въ старину къ самоубійствѣ (Чтенія въ истор. Общ. Нестора лѣтописца. Кіевъ, 1891, V, 5—6).
242. — Обычай помилованія преступника, избраннаго дѣвужкой въ мужья (К. Ст. 1905, т. LXXXVIII, I, 89—97).
243. — Очерки народной жизни (К. Ст. 1901, 199—205). Роздїл: Убійца, прикованный къ гробу своей жертвы.
244. — Старинныя воззрѣнія на самоубійство и отголосокъ ихъ въ народныхъ обычаяхъ Южной Руси (К. Ст. 1891, кн. XII, 345—360 і окремо).
245. **Левшин, О[лексій Ір.]** Письма изъ Малороссіи. Харьковъ, 1816.
246. **Ленчевський, Л.** Похоронные обряды и повѣрья въ Староконстантиновскомъ уѣздѣ Волынской губ. (К. Ст. 1899, т. LXVI, кн. VII, 70—78).
247. **Лепкий, Данило.** Весняні звичаї, обряды та вѣрованя на Руси (Зоря, 1883, ч. 12—14, 199—201, 214—216, 232—234).
248. — Дещо про вовкулакѣвъ (Зоря, 1885, ч. 20). Передрукъ в Рускій Читанці Партицького ч. IV. Львів, 1887, 47 і д.
249. — Зъ вѣрувань нашего люду (Зоря, 1884, ч. 5, 23).
250. — Лыцарї и розбѣйники въ деякихъ людowychъ казкахъ та вѣрованяхъ (Ibid. 1887, чч. 19—20). М. и. про свічку з людського товщу.
251. — Похоронні звичаї и обряды у нашего народу (Ibid. 1883, ч. 1).
252. — Про народні забобоны: уроки, перестрахъ... (Ibid. 1884, чч. 13—15).
253. — Про небѣщикѣвъ (Ibid. 1890, чч. 10—11, 1892, ч. 13).
254. **Литвинів, А.** Изъ Глухова [о убійстві, щоб добути людського товщу для злод. свічі] (Земск. Сборникъ Черниг. губ. 1900, I).
255. **Литвинова, Л.** Какъ сажали въ старину старыхъ людей на лубокъ (К. Ст. 1885, VI, Док., 354—356).
256. **Ліневич, П. Г.** Этнографическія свѣдѣнія о Черниговской губерніи (Черниг. Губерн. Вѣдомости, 1848, чч. 14—19).
257. **Лісовський, Атанас.** Описаніе села Гайворона (Земскій Сборникъ Черниговск. губ. 1900, 41—54).
258. **Лоневський, П.** Сопоставленіе смысла и существа обрядовъ и таинствъ православной церкви съ народными обычаями, практикуемыми

- въ Подольской епархіи, отъ рожденія челоуѣка до смерти и погребенія его (Подольск. Епарх. Вѣдомости, 1891, чч. 16—17).
256. **Лопатки.** Народныя забавки въ Берегскомъ комитатѣ, въ Стройнѣ (Мѣсяцесловъ крестный на 1892 годъ. Въ Унгварѣ, 1891, 130 і д.).
Лубок, гл. С-ич, К. свящ.
260. **Максимович, Михайло А.** Дни и мѣсяцы украинскаго селянина (Русская Бесѣда, 1856, I, смѣсь, 61—83, III, 73—108. Передрук. в Собраніе сочиненій, II. Кіевъ, 1877, 463—524). Стор. 480—481. проводи, дядинки.
261. — Надгробная суета. (День, 1864, ч. 10, 19 і Собраніе сочиненій, II, 238—239).
262. — Надгробные стихи Кочубею и Искрѣ въ Печерской Лаврѣ (Кіевскія Епарх. Вѣдомости, 1866, ч. 23, 717 і Собраніе сочиненій, II, 240—252).
263. — О надгробіяхъ въ Печерскомъ монастырѣ (Собраніе сочиненій, II. Кіевъ, 1877, 216—237).
264. **Малинка, А.** Малорусскіе обряды, повѣрья и заплачки при похоронахъ (Этн. Обзор. 1898, XXXVIII, 96—107).
265. — Дополненія къ свѣдѣніямъ объ Иванѣ Купалѣ и о заплачкахъ въ Малороссіи. б) Малорусскія заплачки (Ibid. 1898, XXXIX, 151—152).
- 265 а. — Сборникъ матеріаловъ по малорусск. фолклору... Изд. ред. Земскаго Сборника... Черниговъ, 1902. Ст. 241.
266. **Малороссія.** Составили Б. Г. Карповъ, А. Я. Пора, Леоновичъ, Ф. А. Виноградовъ, Я. Ф. Ставровскій, Е. К. Замысловская, В. В. Морачевскій, И. М. Малышева. (Россія. Полное географическое описаніе нашего отечества. Подъ редакціей П. В. Семенова, т. VII). Спб., 1903. Ст. 120—121.
267. **Манастирський, Олександр.** Die Ruthenen (Österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild, т. XX: Bukowina. 1899, 228—271). Ст. 261, 269—271.
268. **Манжура, І[ван Ів.]** Сказки, пословицы и т. п., записанныя въ екатеринославской и харьковской губерніяхъ (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. III, 1890).
269. — Малорусскія сказки, преданья и повѣрья (Ibid. VI, 1894, 161 і д.).
270. **Маркевич, Микола.** Обычай, повѣрья, кухня и напитки Малороссіянъ. Кіевъ, 1860.
271. — **Ол.** Образчики малорусскихъ эпитафій XVIII в. (К. Ст. 1883, VI, 393—396).
272. **Марчинський, Вавжинец.** Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej. I—III. Wilno, 1820—1822.

273. **Матвіїв.** Причинок до етнографії Галицького Поділя (Rocznik kółka naukowego tarnopolskiego za rok 1892. Tarnopol, 1892). Повіря про чорта і смерть.
274. **Матеріали** для етнографического изученія Харьковской губерніи въ Харьковскомъ Сборникѣ, 1893—1895, VII—IX.
275. **Матеріали** до укр. етнології. Львів, 1899 і д., I—XII.
276. **Матросов, Е. Н.** По обычаямъ старины (Историческій Вѣстникъ, 1904, кн. V, 608—625).
277. **Махаль, Гануш.** Nákras slovanského bajesloví. Praha, 1891. Ст. 18—19: Představy o duši lidské a životě zahrobním; 85—89 Smrt; 172—188 Vampiri.
278. **Мельник, Е.** Раскопки въ землѣ Лучавъ (Труды IV археолог. съѣзда).
279. **Мерці і упирі** (Житє й Сл. 1895, II, 360).
280. **Метлинський, Амвроз.** Народныя южнорусскія пѣсни. Кієвъ, 1854.
281. **Миколаевич, Яків.** Опис каменецкого повіта. Львів, 1899.
282. **Милорадович, В. П.** Житье-бытje лубенскаго крестьянина (К. Ст. 1902, т. LXXVII). Страва на поминках.
283. — Замѣтки о малорусской демонологіи (К. Ст. 1899, т. LXVI, кн. VIII, 196—209, кн. IX, 379—400).
284. — Народная медицина въ Лубенскомъ уѣздѣ, Полтавской губерніи (К. Ст. 1900, кн. I—III, V—VIII).
285. — Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губерніи записанные въ 1888—1895 г. (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. 1897, X, 1—223). Ст. 4—10 сонник, 164—177 похорон, 177—223 голосія.
286. — Рождественныя святки въ Лубенскомъ уѣздѣ. Полтава, 1893.
287. — Украинская вѣдьма (К. Ст. 1901, т. LXXII, 217—233).
288. **Мирон** [псевд. = **І. Франко**]. Сожженіе упырей въ с. Нагуевичахъ, 1831 г. (К. Ст. 1890, IV, 101—120).
289. **Мікльосіч, Фр.** Die Blutrache bei den Slaven. Aus den Denkschriften der Kais. Akad. d. Wiss. Wien, 1887.
290. (**Міллер, Моріц Едм.**) Ein Aberglaube (Bukowinaer Bienenfreund. Czernowitz, 1890, ч. 2, 5—6).
- Могіла, Петро, гл. Пімін, Езз.**
291. **Модзалевський, В.** Договіръ прихожанъ села Бѣлоусовки (пирятинскаго уѣзда) съ священникомъ 1742 г. (К. Ст. 1905, т. LXXXVIII, Док., 10—11).
292. **Морачевич, І.** Село Кобылья Волынской губерніи Новградволинскаго уѣзда (Этн. Сборникъ. Изд. Имп. Русск. Геогр. Общ. 1853, вып. 1, 294—312).

293. Мочульський, В[асиль]. Смерть козака по малорусскимъ пѣснямъ и думамъ (Труды XII археол. съѣзда, 1902).
294. Мрочко, Фр. Ксавери. Śniatyńszczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej (Przewodnik naukowy i literacki, 1897, XXV, 193—207, 290—304, 385—402, 481—498, 577—595). Ст. 587—595 Zwyczaje i obrzędy pogrzebowe.
295. Мурко, Матіас. Das Grab als Tisch (Wörter und Sachen, 1910, II, 79—160).
296. Н. Я. Черты изъ религіозной и быговой жизни Подоліи въ минувшіе вѣки (Подольск. Епарх. Вѣдомости, 1908, чч. 33—36).
297. Навки (Житє й Сл. 1895, III, 384).
298. Негрескул, В. Д. Предразсудки херсонскаго простолюдина (Херсонск. Губерн. Вѣдомости, 1892, ч. 12, 17)
299. Нестеровський, П. А. Бессарабскіе Русины. Историко-этнографическій очеркъ. Варшава, 1905. Рец.: Ж. Ст. 1906, XV, 64—66 (Л. Л. В.).
300. Нечуй-вітер, А. [псевд. = Ганна Куліш ва]. Жизнь въ одномъ селѣ (Основа. Петерб. 1862, кн. VIII). Голосіє.
301. Номис, М[атвій псевд. = М. Симонов]. Українські приказки, прислів'я і таке инше. Петербургъ, 1864.
302. Новосельський, А[нтін псевд. = Марцінковський]. Lud ukraiński, jego pieśni.. zabobony, obrzędy, zwyczaje... I—II Wilno, 1857. T. I, 136—145: Dziady.
303. О воспоминаніи смерти и о житіи челоуѣчествѣмъ (Два памятники XVII и XVIII вѣка. Р. Ф. В. 1887, XVIII, 154—156).
304. О знахорахъ и знахоркахъ, о планетникахъ, волколакахъ, чаровникахъ и чаровницахъ, о упыряхъ и упырицахъ и о тыхъ грошахъ, шо въ землѣ горять, якъ ихъ чортъ пересушує (Наука. Коломия, 1874, 223, 245). †
305. О мертвецахъ (Мѣсяцесловъ на г. 1871. Унгварь, 1870, 46—51).
306. О самоубійцѣ (Кіевлянинъ, 1874, ч. 114).
307. Об убійствѣ въ XVIII в. священника с. Войтовки по подозрѣнію, что онъ упырь (Кіевлянинъ, 1868, ч. 145).
308. Об угроруссах (Наука. Вѣна, 1893, ч. 1, 3, 5—7).
Обряди, Малор. похор. гл. В. К.
309. Обряди, Погребальниє, въ Житомирскомъ уѣздѣ (Волыиск. губериск. Вѣдомости, 1860, ч. 29—32).
310. Огієвський, П. Обычай умывать руки послѣ погребенія умершихъ (Прибавленіє къ Черниг. Епарх. Извѣстіямъ, 1868, ч. 10).
311. Огоновський, Омѣлян. Исторія литературы рускои. Часть IV. Львѣль, 1894.

312. — Русины по́дъ зглядомъ етнографічнымъ, языковымъ, историчнымъ и литературнымъ (Дѣло. Львів, 1886).
313. **Онищук, Антін.** Матеріяли до гуцульської демонології. Записав у Зелениці, надвірнянського повіта, 1907—1908 (Мат. до укр. етн. XI. У Львові, 1909. 1—138).
314. **Описаніе с. Середняковъ** Гадячскаго уѣзда Полтавской губерніи (Полтав. Епарх. Вѣдомости, 1905, ч. 26 і д.).
315. **Осталчук, В.** На тамтихъ свиты. Народн. пѣсни, сказанія, сказки и прч. записанныя въ Сѣдлецкой и Люблинской губерніяхъ (Ж. Ст. 1902, XII). Ст. 464.
316. **Очерк, Етнографическій,** малорусскаго населенія Полтавской губерніи (Воронежскій Сборникъ въ память трехсотлѣтія города Воронежа. Воронежъ, 1886, ч. I).
317. **Очерки Малороссіи** (Приходская бібліотека ред. В. И. Шемякина). Спб., 1893.
318. **Памятники древне-русской церковно-учительской литературы, III,** 1897.
319. — старинной русской литературы изд. гр. Гр. Куселевымъ-Безбородко подъ редак. Н. Костомарова I—III. Спб. 1860. Причта о витязи и о смерти (441—443).
320. — украинской народной словесности (Черниг. Губерн. Вѣдомости 1859). Голосія.
421. — Два, XVII—XVIII вѣка (Р. Ф. В. 1887, XVШ, 151—156).
322. **Пасха и проводы на Украинѣ** (Галичанинъ. Львів, 1894, чч. 95, 101, 102).
323. **Пачовський, Михайло.** Похоронний обряд на Руси. Справовданє гімн. акад. у Львові за 1902/3. У Львові, 1903. Ст. 3—32. *Реч.*: ЗНТіШ 1904, т. LXI. (Томашівський).
324. **Пашпорт на тамтой свѣт** (Буковина, 1895, ч. 82).
325. **Петракакос, Д. А.** Die Toten im Recht nach der Lehre und Normen des orthodoxen morgenländischen Kirchenrechtes und der Gesetzgebung Griechenlands. Leipzig, 1905.
326. **Петров, М[икола].** Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII в. Кіевская искусственная литература. Кіевъ, 1880. Ст. 19 псалма про смерть.
327. **Петрушевич, Антін.** Лингвистическо - историческія изслѣдованія (Литер. Сборникъ Гал.-русской Матицы, 1887, 25—81). II: О происхожденіи и значеніи старо-словенскихъ словъ: жоупа, жоупище, жоупанъ, жоупань и другихъ словъ относящихся къ трупосожеганію и погребанію умершихъ у Словенъ.

328. — Общерусскій дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣръ и гаданій (Временникъ Ставропиг. Института на 1866 г.). Львовъ, [1865].
329. Песнь, Руска, о śmierci z wieku XVII. (Lwowianin, 1841, 61—62).
330. Петкевич, Зенон. Lud Polesia litewskiego (Tygodnik powszechny, 1884, 346, 360; 1885, 10, 42, 58, 76, 91, 108, 118, 171, 186).
331. Пипін, Олександр. Исторія русской этнографіи. Т. III. Этнографія малорусская. Спб. 1891.
332. [Підляшецький, Стефан]. Гдещо о упыряхъ (Наука. Львів, 1876, 391).
333. Пімін, Евз. [= Петро, Могила]. *Liθος* abo Kamień z prosy prawdy cerkwie Św. prawosławney Ruskiey. Kijów, 1644. М. и. про хавтури.
334. Плещинський, Адольф. *Wojarzy międzyrzeczy*. Warszawa, 1893.
335. Площанський, Венедикт М. Нѣкоторые мѣстности Галицкой Руси (Литерат. Сборникъ Гал.-руск. Матицы, 1886, 265). Кристинопіль.
336. — Нѣкоторыя села Галицкой Руси (Ibid., 1870). Корчин, Белелуя, ст. 56.
337. Повіря малорусскіи (Слово. Львів, 1880, чч. 82—3). М. и. про упирів і вовкулаків.
338. *Pogrzeb* dziecka na Ukrainie. (Kłosy, 1874, т. 25).
Pogrzeby u Słowian, *гл. К. W.*
339. Подбереський, Андрій. *Demonologia* ludu ukraińskiego (Zb. wiad. IV, 1880).
340. — *Przejażdżka* po czarnomorskich i azowskich pobrzeżach tudzież po dniewrowskiem Zaporozżu (Bibl. Warsz. 1863, I, 295—328, 494—523, II, 113—134, 477—508).
341. Подольський, Г. Приходъ Алексѣевскій харьк. уѣзда Софійской церкви (Харьков. Епарх. Вѣдомости, 1868, ч. 1, 51—57).
342. Поликарпов, Феодор. „Пурина“ (Ж. Ст. XVIII, 1909, отд. V, 121—123).
343. Поминки или проводы. (Слово. Львів, 1887, ч. 53, 54).
344. Понятія, Суевѣрныя, о причинахъ засухы въ Радомысльскомъ уѣздѣ (Кіевляницъ, 1872, ч. 58).
345. Попельніце starosłowiańskie i obrzędy przy pogrzebach (Przyjaciel ludu, 1846, чч. 7—8).
346. Порфірев, І[ван Як.]. Исторія русской словесности. Ч. I. Казань, 1909.

346. **Потебня, Олександр.** О долѣ и сродныхъ съ нею существахъ (Древности Московск. Археолог. Общ. II, 1867, 153—196).
348. — О мнѣстическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій (Чтенія Общ. ист. и древн. при Москов. унив., 1865, IV, 234—320).
349. — Этимологическія замѣтки (Р. Ф. В. 1880, III, 194—196).
350. **Похищеніе** части трупа для помощи при воровствѣ (Кіевлянинъ, 1876, ч. 103; 1878 ч. 43).
351. **Практика** смертной казни въ старой Малороссіи (К. Ст. 1901, т. LXXIV, док., 1—3).
352. **Преданіе** о смертной казни за кражу пчелъ (Екатеринославск. Губерн. Вѣдомости, 1880, ч. 89).
353. **Преніе** живота со смертію, *гл. Два памятники* (Р. Ф. В., 1887, 151—153).
354. **Пригорювський, А.** Обычай печатанія умершихъ, *гл. Руководство для пастырей*, 1880.
355. — Село Меленскъ Стародубскаго уѣзда (Зап. Черниг. губернс. статист. комитета. Черниговъ, 1866, кн. I, 209—241).
Причитанье, Малор. нищ. *гл. Л. М.*
356. **Про** помершихъ (Правда. Львів, 1873, ч. 17, ст. 574: Зъ народныхъ устъ).
357. **Программа** до збірання відомостей про українсько-руський край і нарид уложена членами Наукового Товариства імени Шевченка (Етн. Зб. I, 1895).
Проці, *гл. I. С.*
358. **Пржездецкий, Олекс.** Podole, Wołyń i Ukraina, obrazy miejsc i czasów. Wilno, 1841.
359. **Радченко, Зинаїда.** Гомельскія народныя пѣсни (Зап. Имп. Русск. Геогр. Общ. 1888, XIII, вып. 2).
360. **Раєвський, [Петро Іванович].** Малорусскія повѣрья (Воронежская Бесѣда на 1861 г.). Ст. 194).
361. **Резанов, [Володимир] І.** Курскій сборникъ. I—II. Курскъ, 1902. Ч. II: Этнографическіе матеріялы.. воззрѣнія на природу, повѣрья.
362. **Ржегорж, Франтішек.** Kalendářík z národního života Lemků. Příspěvek k rusinskému národopisu haličských Karpat (Časopis českého musea, LXXI. V Praze, 1897, 353—375). Ст. 357: служби за померших, 362 задушна субота.
363. — Haličsko-ruský topélník (Svět, XXXI, 419—420).
364. **Рицар** и смерть. Казка. Коломыя, 1875, 1876, 1883; 6 вид. 1887.
365. **Розенберг, Л. К.** Повѣрья и предрасудки (Кубанскія Области. Вѣдомости, 1900, ч. 207).

366. **Родительская, Осенняя**, или поминовение усопшихъ (Херсонск. Губернск. Вѣдомости, 1848, ч. 38).
367. **Рудченко, Іван**. Чумацкія народныя пѣсни. Кіевъ, 1874.
368. **Руководство** для сельскихъ пастырей за 1880 г., ч. IV, 94—102; ч. V, 138—147. Тут дві статі редакційна і *А. Пригородського*: Обычай такъ называемаго печатанія умершихъ на Юго-западѣ Россіи и борьба изъ за него.
369. **Руліковський, Едвард**. Opis powiatu Wasylkowskiego. 1853.
370. — Ukraina opisana powiatami pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym (Bibliot. Warsz. 1852, IV, 454—471).
371. — Zapiski etnograficzne z Ukrainy (Zb. wiad. III, 1879, 62—166 і окремо). Стор. 94 о унпрых, 104 свіча з людського товщу.
372. **С—ч, К. свящ.** Дикая забава „Лубокъ“ (Подольск. Епарх. Вѣдомости, 1898, чч. 19—29).
373. **Савченко, Іван**. Міросозерцаніє нашихъ простолюдиновъ-малороссовъ. Записано въ с. Соловьевкѣ Радомысл. у. Кіевской губ. (Ж. Ст. 1906, XV, 105—108).
374. **Самоквасов, Д. Я.** Сѣверянскіе курганы (Труды, III археол. съѣзда, т. I).
375. **Сарторі, П[авло]**. Das Wasser im Totengebrauche (Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde, XVIII, 1908, 353—378).
376. — Feuer und Licht im Totengebrauche (Ibid. XVII, 1907, 361—386).
377. — Sitte und Brauch. I. Die Hauptstufen des Menschendaseins. (Handbücher zur Volkskunde, V). Leipzig, 1910.
378. **Сборник, Харьковскій**, литературно-научное приложение къ „Харьковскому Календарю“ 1895 р. выл. 9. Видане Харьк. Губ. Статист. Комитета під ред. В. Іванова.
379. **Свенціцький, Іляріон**. Матеріали по исторіи слошеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1 половину XIX в. (Науч.-литер. Сборникъ Гал.-русск. Матицы, 1905, III; 1906, V, 1). Ст. 45.
380. — Похоронне голосіє і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народної словесности. ЗНТШ. 1910, т. XCIII, XCIV).
381. **Свидницький, А[натоль]**. Великдень у Подолянъ (Основа. Южно-русскій литер.-учен. вѣстникъ. Петерб. 1861, XI).
382. **Свѣдѣнія** объ языческихъ вѣрованіяхъ волынскихъ крестьянъ и представленія ихъ о душѣ и о загробной жизни (Волынск. Епарх. Вѣдомости, 1892, ч. 30).

383. Сепп, [Иван]. Internationale Hochzeits-, Tauf- und Totengebräuche, München, 1891.
384. Синицький, Д. Погребеніє на саняхъ (К. Ст. 1894, IX, 457).
385. Сілецький, Арсеній [К]. Колдовство въ Юго-западной Руси въ XVIII. ст. (Ibid. 1886, VI, 193—236). М. п. о уириях.
386. Сіцинський, Е. Народныя представленія о загробномъ мірѣ (Подольск. Епарх. Вѣдомости, 1886, ч. 28).
387. — Погребальныя и поминальныя обряды въ Подоліи (Ibidem, 1887, чч. 9—10).
388. — Сближеніє смерти съ рожденіемъ и бракомъ въ народной поэзіи (Ibid., 1885, чч. 18, 24).
389. Скальковський, Аполлон А. Похороны запорожца въ 1772 году (Русскій Инвалидъ, 1847, ч. 32. Передрук. в К. Ст. 1898, т. LX, док., 43—47).
390. Славинський, [М.] [Про звороти „посадить на саночки“ і „сажать на дубок“]. (Придніпровскій Край, [ок. 1901] ч. 1435).
391. Смерть вояка. Пѣсня народна (Романчук, Руска Читанка, ч. I т. II. Львів, 1879, 243; 3 вид. 1886, 233).
392. Снегирев, Иван. Русскіе престопадные праздники и суевѣрные обряды. Москва, 1837.
393. Соболевський, [Олексій] І. Матеріалы и изслѣдованія въ области славянской филологіи и археологіи (Сборникъ отд. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, LXXXVIII, № III. Спб., 1910). XVI. Изъ области вѣрованій и обрядовъ. 5. Тризна, 273—274.
394. Созонович, І. П. Русскіе варианты сказки о женихѣ-мертвецѣ (Р. Ф. В. 1890, IV, 332—344 і д.).
395. Сокальський, Бронислав. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym. Lwów, 1899.
396. Соколов, М. І. Новый матеріаль для объясненія амулетовъ (Древности, I, 170 і д.).
397. Сонник или толкованіє сновъ... Собрали М. И. Б. и К. Н. Т. Коломья, 1879.
398. Соронин, Г. І. Мѣстечко Дмитровка. Опытъ историко-статистическаго и этнографическаго объясненія (Сборникъ Херсонск. Земства. Херсонъ, 1890, чч. 7—8).
399. Сперанський, М. Раскопки кургановъ въ Рыльскомъ уѣздѣ (Археол. Извѣстія, 1894).
400. Спіцин, А[лександр] А[ндр.]. Запѣтка о каменныхъ крестахъ, преимущественно новгородскихъ. (Зап. Отд. Русск. и слав. археологіи, 1903, т. V, вып. 1, 203—234).

401. — Замѣтки о Русахъ ибнъ Фадлана и другихъ арабскихъ писателей (Жмнпр., 1881, VШ).
402. — Обзорѣніе губерній въ археологическомъ отношеніи (Труды отд. славянск. археол. т. I, II, IV).
403. — Разселеніе древне-русскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Жмнпр. 1898, VШ).
404. **Средство** отъ засухи (Кіевлянинъ, 1888, ч. 71, 94). Самоубійца.
405. **Срезневскій, Ізмаїл Н.** О языческихъ вѣрованіяхъ древнихъ Славянъ въ безсмертіе души (Жмнпр., 1847, ч. 2).
406. — Святилища и обряды языческаго богослуженія древнихъ славянъ. Харьковъ, 1846.
- Ставровскій, Ф.** Распредѣленіе населенія Малороссіи по территоріи, ея этнографической составъ, бытъ и культура (Малороссія, 90—127).
407. **Стадніцька, Луція.** Ze života v Podolí ruském. (Povaha, obyčej, obřady, kouzla a pověry) (Slov. Sborník, II, 1883, 429—440).
408. — Charakter, obyczaje, obrzędy ludu ruskiego na Podolu (Wędrowiec, 1883, 571, 583, 597, 613).
409. **Стоимость** похоронъ барышевской обывательки въ 1756 г. (К. Ст. 1901, т. LXXШ, 85—86).
410. — похоронъ прилудкой обывательки въ 1726 г. (Ibid., 1901, LXXШ, 18—19).
411. **Стражни, Ал.** O počtě zemrelých u pohanských Slovanů (Obzor, 1893).
412. **Стратчата, страччуки** (Ж. й Сл. 1895, II, 361).
413. **Сумцов, Микола.** Дополненіе къ статьямъ о Долѣ и Недолѣ (Эгн. Обзор. 1892, XV, 169 і д.).
414. — Квитка какъ этнографъ (К. Ст. 1893, VII).
415. — Колдуны, вѣдьмы и упыри. Библиографическій указатель (Сборникъ харьк. ист. фил. Общ. III, 1891, 229—278).
416. — Культурныя переживанія (К. Ст. 1889—1890 і окремо).
417. — Легенда о грѣшной матери. Кіевъ, 1893.
418. — Малюнки з життя українського слова. Харьковъ, 1910. Стор. 55, 63, 83—84, 89, 134—35 (коротка бібліогр. праць [28] про похорон) і 141—142 (бібл. праць про упирів, мерців і т. д.).
419. — Народныя пѣсни о смерти солдата (Этнограф. Обзор., 1893, XVI—XVII і окремо).
420. — Параллели къ повѣсти Гоголя „Вій“ (К. Стар. 1886, II, 286—289).

421. — Пѣсни и сказки о живомъ мертвецѣ (Ibidem, 1894, III, 440 і д.).
422. — Современная малорусская этнографія (К. Ст., 1892—1893, 1895—1895 і окремо ч. I. Кієвъ, 1893; ч. II, 1898). 1892, XXXVII, стор. 1892.
423. **Талько-Гринцевич, Юл.** Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków, 1893.
424. **Танський, І.** Село Локотки Глуховскаго уѣзда (Зап. Черниг. Губ. статист. Комитета. Черниговъ, 1866, кв. I, 153 - 207).
425. **Темнота між Бойками** [в Скільщині]. Буковина, 1900, ч. 38. Випускане мерця.
426. **Темпле, Рудольф.** Die Gebirgsbewohner in Galizien (Mitteilungen der k. geograph. Gesellschaft in Wien, IV, 1860, 37—50).
427. **Терещенко, А. В.** Бытъ русскаго народа. I—VII. Спб., 1848. Т. III.
428. **Тишкевич, Е[встах]** гр. Rzut oka na źródła archeologii krajowej, Wilno, 1842.
429. **Толстой, І. І. і Кондаков, Никодим.** Русскія древности, IV.
430. **Торонський, Олекса.** Русины Лемки (Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ, 414—415).
431. — Священникъ на кумашнѣ (Рускій Сіонъ. Львів, 1872, ч. 3).
432. **Tote, Der, in Glaube und Brauch der Völker** (Urquell, 1898, 108—112, 166—172, 202 - 209).
433. **Третяк, Г[ригорій].** Народно-церковныи звичаи и обряды на Руси (Рускій Сіонъ. Львів, 1877, чч. 7, 8, 16, 19, 20, 23). М. и. про комашню; стор. 601, 605.
434. **Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западнорусскій край... Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя П. П. Чубинскимъ. I—VII. Спб., 1872—1878. Т. I, III, особливо IV: Обряды.**
435. **Трусевич, І.** Преданія, повѣрья, пословицы и пѣсни жителей Подлѣсья (Кієвлянинъ, 1865, чч. 20, 51, 52, 57, 65—71, 107, 108, 109, 111, 113, 120).
- Убійство, дѣтей, гл. Л. III.**
— упыря, гл. Я. III.
436. **Упырь** (Временникъ инст. Ставропиг. на г. 1871, Львів, 1870, 108—109).
437. **Фасмер, М. Р.** Греко-славянскіе этюды, I—III (Извѣстія отд. русск. яз. и слов.; 1907 і Сборникъ отд. 1910).
- 437 а. **Фішер, Едвард.** Bevölkerung der Bukowina. II. Ruthenen,

- 149—178 (Die Bukowina... Czernowitz, 1899). Стор. 159—160 похорони.
438. **Фотинський, О.** Обыкновенные люди старой Волыни (Волынский истор.-археолог. Сборникъ, II).
439. **Френ, Х[ристіян Данил.] [Frähn].** Ibn Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. Спб. 1823. Стор. 11—23.
440. **Філярет, архієп. [= Дмитро Гр. Гумилевський].** Историко-статистическое описаніе Черниговской епархіи. V. [зл. Грінченко Етн. Матеріалы, II, 139).
441. **Франко, Іван.** Галицько-руські народні приповідки (Етн. Зб. т. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVI).
442. [—] Zaduszki we Lwowie przed laty 40 (Kurjer Lwowski, 1888, чч. 304, 305)¹).
443. — Людові віруваня на Підгірю (Етн. Зб. V, 1898, 100—223).
444. **Ханенко, В. І.** Древности Придніпровья. IV.
445. **Хвойко.** Поля погребеній въ среднемъ Придніпровьѣ (Зап. русск. археолог. общ. т. XII, вып. 1).
446. **Хвольсон, Д[анило] А[врамович].** Извѣстія, о Славянахъ и Руссахъ Ибнъ-Даста. Спб., 1869. Стор. 29.
447. **Хлопіцький, Едвард.** Od Słuczy do Boha (Tygodnik illustr., 1887, I, 299, 319, 339, 351, 370, 402).
448. — Pińszczyzna, notatki z teki podróźnej (Kłosy, 1886, I, 123, 140, 149).
449. — Podróż po Wołyniu (Illustrowany Dziennik, 1887, maj, стор. 301)²).
450. — Stepowe szlaki (Kłosy, 1880, II, 142, 157, 166, 172, 183, 205, 220, 252, 270, 275, 302, 316).
451. — Wędrówka po gubernii kijowskiej (Tygodnik illustrowany, 1881, II, 262, 268, 275, 285, 293, 300, 307, 316, 326, 351).
452. — Od Buga do Bohu, wspomnienie z podróży (Kłosy, 1875, II, 283, 302, 318, 330, 348, 360, 379, 396, 410)
453. **Целевич, Юліян.** Вовкулакы (Дѣло. Львів, 1891).
454. **Червінський, І. Л.** Okolica Za-Dniestraska między Stryjem i Łomnicą, czyli opis ziemi i dawnych klęsk lub odmian tey okolicy, tudzież iaki jest lud prosty dla religii i dla Pana swego? Zgoła iaki on jest? W całym sposobie życia swego lub w swych zabobonach albo zwyczajach. We Lwowie, 1811.

¹) І. Е. Левицький, Гал.-русск. библ. I, 740.

²) Мабуть рівнозначне з ч. 447.

455. Чернецький, Василь. Два упыри. Правдиве оповѣданье (Календарь Общ. Качковскаго на г. 1889, 156—161).
456. Чернявська. Обряды и пѣсни села Бѣлозерки Херсонской губ. (Сборникъ харьк. ист.-фил. Общ. V, 1893 і окремо).
Черти изъ религіозной жизни, гл. Н. Я.
457. Чтеніе, Христіанское, 1825, XX; 138, IV. [статї про похорони].
Чубинський, П. П. гл. Труды.
Ш. Я. Убійство упыря въ Кіевщинѣ, гл. III[ульгин], Я.
458. Шейковський, К. Бытъ Подолянъ. Кіевъ, 1860. Т. I, 1/2.
459. — О похоронахъ въ Подольской губерніи (Кіевскій Телеграфъ, 1860, чч. 24 - 26)¹⁾.
460. Шейн, П. В. Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края. Т. I, ч. II. (Сборникъ отд. р. яз. и слов. И. А. Н. П. Спб. 1890). Ст. 505—708. Згадки і про укр. матеріал.
461. Шелухин, С. [Реферат про українські народні голосїня на XIV археологічній зївдї в Чернигові].
462. Шемякін, В. І. Русская земля. Сборникъ для народнаго чтенія. V: Очерки Малороссіи (Приходская бібліотека). Спб., В. Комаровъ, 1896.
463. Шероцький, В. Народныя игры при похоронахъ (Этнографическій этюдъ. Православна Подолія, 1908, ч. 36).
464. Широцький, Кость. Надгробні хрести на Україні (ЗНТіШ., 1908, т. LXXXII, 10—29).
465. Шишацький-Ілліч, А. В. Лубокъ (Черниговск. Губ. Вѣдомости, 1852, ч. 48, 539—541).
466. — Мѣстечко Олишевка въ историческомъ и этнографическомъ отношеніи (Ibid., 1854, чч. 21—25).
467. — Проводы въ Козелецкомъ уѣздѣ и простовародный разговоръ: Цоварь съ того свѣта (Ibid., 1853, ч. 24).
468. Шляпкін, І. А. Древне-русскіе камяныя кресты. (Зап. Имп. Русск. Археолог. Общ. т. VII, вып. 2). Спб., 1906.
469. Шнайдер, Антін [Schneider]. Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi pod względem historycznym, statystycznym, topograficznym, geognostycznym, etnograficznym, handlowym, przemysłowym, sfragistycznym etc, etc. I—II. Lwów, 1874.

¹⁾ Так у Грінченка Лит. укр. фолклора ч. 307; у Межова Русск. истор. бібліогр. за 1860 і 1861 згадують ся ще числа 17 і 18.

470. Шнайдер, Йосиф. Z kraju Huculów (Lud, 1899, V, 344—345).
471. — Lud peczeniżyński. Szkic etnograficzny (Lud, 1907, XIII, 106—109).
472. Шрадер, Отто. Totenhochzeit. Jena, 1904.
473. Шуйський, Йосиф. Die Polen und Ruthenen in Galizien (Die Völker Österr.-Ungarns. Ethnograph. und culturhistorische Schilderungen, IX. Wien, Teschen, 1882). Ст. 35, 55—57.
474. Ш[ульгин], Я[ків]. Убийство упыря въ Кіевщинѣ во время чумы 1770 года (К. Ст. 1890, XXVII, 338—341).
475. Шухевич, Володимир. Гуцульщина. I—V. (Матеріали для укр.-руськ. етн. II, IV, V, VII.) III. Ст. 241—255.
476. — Huculszczyzna. I—V. Lwów, 1902—1909.
477. Щепкін, Е[вген Микол.] Скандинавскій обрядъ погребенія съ кораблемъ (Жмнпр., 1897, т. IX, 38—61).
478. Щурат, Василь. Увільнене влочинця дівчиною в Бродах 1727 р. (ЗНТШ., 1907, т. LXXV, 96—103).
Я. Ш. Убийство упыря въ Кіевщинѣ, гл. III[ульгин], Я.
479. Яворський, Юліан. Галицко-русскій авгурій XVIII вѣка (Ж. Ст. 1898, VIII, 111). Віщованя.
480. — Галицко-русскія повѣрья объ упыряхъ (Ж. Ст., 1897, VII, 107—110).
481. — Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ и легенда о нерожденныхъ дѣтяхъ (Изборникъ Кіевскій, 1904, 287—352).
482. — Südrussische Vampyre (Zeitschrift d. Vereines f. Volkskunde, 1898, VIII, 331—336).
483. Як виглядає душа? (Ж. й Сл. 1895, III, 224—225).
484. Як душі з того світа вертають ся? (Ibid., 225).
485. Яковлев. Пословицы, поговорки, крылатые слова, примѣты и повѣрья, собранныя въ слободѣ Сагунахъ острогожскаго уѣзда (Ж. Ст. 1905, XIV, 154—156 1906, XV). Відділ Смерть.
486. Ян—ський, Ів. П—ч. Изъ прошлаго полтавскої епархіи. (Бытовія картины). 1. Отпѣваніе безъ покойниковъ (К. Ст., 1898, т. LXI, Док., 1—3).
487. Яневич, Орест. I. [про мак як средство проти мерців]. II. Zu Friedrich v. Duhn „Rot und Tot“ (Archiv f. Religionswissenschaft, 1908, IX, 1—24).
488. Яроцький. Краткій отчетъ о раскопкѣ кургановъ Рѣчицкаго могильника (Труды общ. изслѣдователей Волги, I).
489. — Могильникъ по среднему теченію р. Уборти (Археолог. лѣтопись Южной Рос. 1903).

490. Ястребов, Володимир Н. Изъ народныхъ усть (Этп. Об. 1896, 150). Що видів чоловік, коли умирав.
491. — Какъ баба вамирала (К. Ст. 1894, т. XLVII, 492—493).
492. — Матеріали по етнографіи Новоросс. края. Одесса, 1894.
493. Ящуржинський, Хр[исанф Петрович]. Малорусскія причитація надъ умершими (К. Ст. 1888, I, док., 11—16).
494. — Остатки языческихъ обрядовъ, сохранившіеся въ малорусскомъ погребеніи (Ibid., 1890, I, 130—132).
495. — Остатки язычества въ погребальныхъ обрядахъ Малороссіи (Этп. Обзор. 1898, XXXVIII, 93—95).
496. — [Шохорон як весіле. Реферат на 7 археол. зїзді в Ярославлі, 1887 р.]
-

I. Похоронні звичаї й обряди в селі Ропиці Руській, Горлицького повіта.

Смерть у Лемків мусить бути в родині — як повідають — попереджена якимись знаками. Коли хто має в родині вмерти, слять ся рідні відповідні сні.

І так, коли слять ся пчоли, а особливо в улию неживі, мусить хтось найблизший померти в родині. — Коли снить ся, що зуби випадають з рота, мусить умерти хтось дальший в родині.

Трикратье закракане ворони перед вікнами є також певним віщущом смерти.

Коли хто смертельно хорий і має вмерти, на се вказує багато знаків. Тоді щось стукає до вікна, або в ночи видає на поді різні шелести, або знов сам умираючий має різні привиди; привиджують ся йому яйця, звірята, часом святі, бажає їсти, пити, але мало їсть і пє. Як духовник приїде до смертельно хорого, а той має ще жити, то кінць стрепле ся, а як ногою гребе, то хорий певно умре. На святій вечер як загасять свічку, а лампа світить ся, то смотрять, куди дим іде; коли в гору, то всі будуть жити, а як на двір, то хтось помре.

Коли вже видить старий Лемко, що умре, каже собі прикликати всіх своїх ворогів, взагалі тих, що з ними не жив у згоді і поодинокно прощає ся. Говорить: Подаруйте мі, щом вас оклеветав; по раз перший пращайте, по раз другий пращайте, і по раз третій пращайте. Той, що гнівав ся, відповідає три рази: Пращаю вам, няй вам Господь Бог праща... Часто трапляють ся одначе й такі завзяті, що не прийдуть пращати ся. Коли помре хто несподівано, то приходять ті, що гнівали ся і говорять ті самі слова вже до вмерлого і самі відповідають за нього.

Умираючий Лемко не ділить дітий ґрунтом, бо тут переходить ґрунт правом звичаю на найстаршого сина, а властиво сам отець записує найстаршому синові або доньці, як женигь або віддає. Ґрунт сей однак

діти купують собі від „няня“ так, що в такого купного сином ґрунту мусить не раз отець уступати і тяжко бідувати.

Якже помре батько несподівано, значить ся, коли ще не здав ґрунту на сина, то суд призначе його найстаршому, а сей має рівні паї посплачувати молодшим.

За умираючим не вільно плакати, аби „гмераций легко помер і щоби его не заплакати, бо би ся довго трапив, міг би ще й до тижня жити і з вельким трудом гмерти“. Умираючому дають засвічену „грівницю“, себто свічку, що посвячують по звичаю на цілій Лемківщині на Стрітені. Свічку дають лише тому, хто тяжко вмирає, щоби скорше помер і не мучив ся.

Підчас того, як чоловік умирає ставлять на столі воду, щоби душа скупала ся, як вийде з тіла і охолодила ся; не одні кажуть, що виділи, як вода значно порушала ся в тім часі, як чоловік сконав.

Про смерть небіщика повідомляють враз священника і дають знати дзвонарям, щоби дзвонили. До того часу, поки задзвонять, душа остає на сім світі між людьми; скоро задзвонять, душа опускає сей світ і стає на суд.

Дзвонять мерцєви три рази: рано, в полудне і вечером на те, що душа першого, або другого дзвоненя може не чути, третій раз почує певно і забирає ся. Само собою розумієть ся, що скоро довідають ся в селі, хто помер, одні хвалять небіщика, другі ганяють таї приговорюють: „Няй му Бог не памятає“. В хаті, де лежить покійник, устає робота і то не лише в тій хаті, але на цілім ґрунті¹⁾ на три дни враз і три дни по похороні.

За подзвінне платить ся дзвонарям 4 корони. Покійника все обмивають і то хтось чужий. Воду виливають на місце, куди люди мало ходять, а гребінь викидають також, чесати ним не можна живих, бо волосє не росло би.

Убирають старого в чисту одежу і то так, як він ходив у свято за життя. Молодим — чи дівці, чи парібкови владуть вінець на голову,

¹⁾ На одній рілі (ґрунті) може бути кілька ґаздів. Кожда ріля має свою назву, і так: у селі Боднерці: Сембратівка, Борщівка, Вовківка, Зомбівка, Шовтиство, Цюпківка.

В селі Маластові: Коритарівка, Хомівка, Баюсівка, Ковалівка, Цяганівка.

В селі Ропици Руській: Рететівка, Мацьківка, Драганівка, Смаржівка.

В селі Рихвалді: Гебузівка, Вархолівка, Гаранівка, Белеївка, Пецилівка, Писарівка і т. д.; се назви утворені від старих родів: Сембрат, Борщ, Баюс, Цюпка, Вовк, Хома, Коритар, Коваль, Драган, Смарж, Гебуза, Вархолик, Белей, Пецияк, Писарчик, і т. д.

а другий вінець на труну. Дівку несуть на теметів парібки, а хлопця дівчата; се дружки і дружби.

Вечером приходять священник і відправляє парастас, панахиду; по парастасі гостять священника; дають масло, хліб, яйця, палюнку і пиво; що він не з'їсть і не вип'є, то забирає до дому (так само гостять священника на так званих обідах за душами. І привозить сюди все дяк свої фляшки та що не вип'є, переливає для егомостя до привезених в собою фляшок та везе на плебанію; також забирає масло, що не з'їдять).

На середині хати під образами ладять для покійника ложе (катафалок) головами під образи, а ногами до дверей. Кладуть звичайно дві-три дошки, кінцями на лавку під образи, а під ноги столець. Стелять солому, звичайно околіт, який застелють плахтою, а відтак білим полотном і з тим полотном дають уже до труни. Подушки не дають під голову, лише освячене зілля; до труни дають лише гблівки. Мягко не можна стелити в труні, бо такій душі було би зле, така душа не мала би спокою, як би її тіло на подушці „баршніло“ (гнило).

Малу дитину кладуть на стіл, бо кажуть, що то ще ангел. Труну роблять чужі, при чім гостять маїстрів палюнкою. Теперішними часами купують уже Лемки гарні труни в місті, лише бідним роблять звичайні прості труни. Часами малюють на трунах чорні хрести. Вечером сходять ся старі люди і молодіж до вмерлого на ніч, а щоби їм не „цво“ ся (не вкучило), то або розмовляють, як звичайно, або грають у карти, або співають коляди таї інші побожні пісні.

Денеде, особливо глибоше в гірських селах, молодіж має свої забави; бавлять ся в боїску (сїнях). І так: Сідає парібок і держить капелюх на колївах; другий схиляє ся лицем до капелюха так, щоби мав очи заткані. Хлопці обступають довкола, а оден з них валить п'ястуком у спиву. Відтак той встає і гадає, хто його вдарив; не відгадав, лягає знов. А як згадає, то лягає той, кого згадав — і так далше. Та забава називає ся: „чесати коні“, „дупак“, або „йти на кукану“.

Друга забава така: Оберають одного парібка за коваля; той бере собі два патики, а сильніші парібки лапають чє парібка, чи дівку за ноги і коваль кує. Так іде по черзі, на останку кують і коваля. Та забава називає ся „коваль“.

Забави устроюють лише в темнійших селах, а в селах близше світа, озобливо міста, нема жадних забав, не грають у карти, заховують ся поважно, та співають побожні пісні. Через ніч читає дяк псалтиру.

Коли мерлець, мужчина, скрутить голову, як лежить на бік, то в тій хаті не задовго помре другий мужчина, а як зробить се женщина, то стане ся те саме з другою женщиною.

Як приходять до мерця, то найперше витають ся, потім клякають і молять ся. По молитві кожний хрестить три рази вмерлого, щоби Бог простив йому „шитки гріхи“; можна і по молитві привитати ся, до сего не привязують жадної ваги. А витають ся: Дай Боже добрий вечер! Дай Боже добре здоровля. — Коли вмерлий вилежить свій приписаний час у хаті, ладять ся до похорону.

Похорон старших відбуває ся звичайно перед полуднем, бо провадять тіло до церкви, де відправляє ся служба Божа. До труни вкладає тіло хто будь, чи свої, чи чужі. До труни вкладають воскований шнурок, щоби небіщик виліз по він скоро в гробу, як буде ставати на суд; дають також гріш до руки, щоби вложив Богу жергву, та щоби викупав ся. Коли виносять трупу з хижи, схиляють на кождім порозі три рази, стукають і говорять: „Будте ми здорови і майте ся добрі“. — Кажуть, що тіло по кождім стукненю о поріг, стає тяжше і по шестім стукненю, як переходить через два пороги, робить ся труна так тяжка, що годі вдержати. Лемки вірять при тім, що мерлий чує увесь час у хаті, а як виносять його з хати і стукнуть ним на порозі, перестає чути. Коли на дворі зложать труну на віз, говорить священник прощальне слово. Лемки уважають, чи священник скаже в тій мові отсі слова; „Якєс собі за-служив, так будеш мати“. Він мусить се сказати, говорять Лемки, „бо би в ним биво злі тай мерлому було би не добре“. Один богатий Лемко казав єгомосцеві вибрати собі найкрасшого коня, щоби тих слів не ска-зав у проповіді, але єгомосьць заявив, що й сто коний не хоче, бо не хоче брати на себе діл покійного. Небіщика везуть у літі возом, а в зимі саньми, кіньми або волами.

Похорон після правил церкви відбуває ся як звичайно всюди. За похорони беруть священники всюди високо, а то від найбільшого 40 К, і дальше в гору; чим богатий Лемко, тим більше мусить запла-тити. Такса доходить і до 200 К.

Вносять тіло до церкви, „де стоїть хвала Божа за гмерлим“. По хвалі божій провадять тіло на „цментір“. Коли священник запечатує гріб, кожний з присутних кидає на труну три рази по грудці землі на знак пращаня тай щоби земля для нього була легка.

По похороні фірман, що віз труну, так само веде коні в руках до дому з відкритою головою. Сідати на віз не можна, бо щось би стало ся. Коли той віз привезуть на подвіря, перевертають його до гори ко-лесами, щоби на обійстю відвернуло ся вле, а привернуло ся всьо добре.

По похороні малої дитини не кличуть нікого до хати, а по старім кличуть, дають палюнки і по кусникови хліба, помолять ся за душею і розходять ся домів. Тризни не справляють. Солому з постелі, на котрій лежав хорий і помер, дають під статок (худобу), а околіт, на яким лежав

мерлий, палять або роблять з нього кички (сніпки) і вшивають їх на хати, щоби буря не дерла даху.

Не можна дотикати ся мерлого перше правою рукою, лише лівою, бо правою сіє ся, то зерно не родило би ся. Як винесуть труну в хижи, то на стіл кладуть хліб, а родина обходить його три рази; під стіл забивають зуб в борони, щоби люди не мерли. По під пороги сиплять зерно, тут на Лемківщині овес, щоби зерно того газди ніколи не опускало.

Всьо отвирають, комори, стайні, сусіки, скрині, щоби часом душа де не задержала ся і довго на сїм світі не покутувала.

Першу ніч по похороні не спить ніхто в родини; світло світить ся те саме, що й при мерцеві. Всюди сидять ті самі, що були на похороні цілу ніч і молять ся та співають побожні пісні. Се тому, бо після вірування, душа приходить щоби „обізрити, де бива“. На „вигляд“ (вікно) кладуть у місці воду і ручник, щоби душа рано умила ся і очистила в гріхів.

Посипують також вікна і землю попелом. Коли знайдуть рано на попелі який знак, то кажуть, що була душа і очистила ся в гріхів, а коли знаку не було на попелі, то мають перекопанє, що се був чоловік праведний і без гріхів. Як би родина спала тої ночі, то душа „барз“ би смутила ся тим, колиж сидять і молять ся, співають, то душа радує ся.

Грїб завсїгди треба копати рано, бо по полудни не дало би гробареві гробу викопати. Цїлі три дні по похороні не можна на ріли, де був небіщик, нічого робити, хоч би й кількох газдів сидїло на нїй, навіть не приналежних до родини покійного, а то тому, щоби душа мала спокій і щоби тілови було добре і легко лежати в гробі. Жалоба триває у Лемків повний рік. Вбирають ся скромно; грати, танцювати, веселити ся не вільно. Ті, що мали якісь спори з покійником, процеси, винні йому гроші, боять ся якийсь час ходити по ночах, бо покійний розправив би ся в ними; він у вагалі мусить полагодити свої справи і претенсії.

Старі люди повідають і таки вірять та за правду мають, що декотрі душі по смерти тивають ся по світу, роблять людям на злість і на шкоду. Можливо, що тепер не ходять так часто душі, бо теперішні священники більше вчені і ліпше знають молити ся за мерлими. Щоби однак мерлий не приходив до своєї хати, до родини, описують докола хати свяченою крейдою і при тім вимовляють слова, що небіщик не має права до них приходити.

За умерлими Лемки в цілих горах не голосять, чути лише плач і тихе ридання. На допити, чи в давних часах голосив хто за помершим дорогою, відповідали старики, що ні, бо в сего люди сміяли би ся. Се

вже такі з давен-давна звичаї, що за помершим не голосять лише тихо плачуть. Хлопці заводять часами при яких будь okazіях смішком:

Вчерам ти комперий¹⁾ зварива,
А гнеска ся над тобов біда згирива!

Що як що, але віровань, що мерлі ходять по смерти, є тут велика сила. Таких, що по смерти ходять і непокоять людей, називають Лемки „дводушниками“. Передовсім ходить по світу кожний самовбійця тому, що його не ховають на цвинтарі межі людьми, лише на рові. Він і на тамтім світі не має місця між людьми нігде і тому тиняє ся по світу. Його не приймають ані до некла, ані до неба, він не має де подіти ся і блукає, але нікого не чіпає, лише непокоїть коні по стайнях. Блукає також по світу по ночах нехрещена дитина. Вона від часу до часу передітає понад хати і кричить голосно: хресту! Хто почує такий голос, повинен кинути в ту сторону кусень білого полотна і вимовити слова: Крещає ся раб Божий (яке імя) во імя Отца і Сина... Дитина вхопить той білий платок полотна, вбере на себе і полетить з великою радістю до неба до Бога, що вже охрещена. А той чоловік, що так охрестив дитину, доступить спасеня.

Дводушники є ріжні; такі, що непокоять людей і такі, „што нич нікому не гварят“.

Такі, що непокоять людей, то опирі. На таких обурюєть ся ціле село і робить над ними справу. Перед кільканадцятьма літами трафіло ся в селі Рихвалді таке: По ночах ходив дводушник, трапив людей, а всі знали котрий то і постановили вкоротити його міць. Кілька відважнійших гздів і парібків підшило собі і пішли в ночи на цвинтар, відконали дводушника і знайшли його по кількох тижнях у гробі червоного, як бурак і свіжого. Сю його червону голову відрубали від тіла, кинули межі ноги, пришилили осиковим кілком, закрили гріб і від того часу він не ходив і людей не трапив. Про се довідала ся жандармерія, донесла до суду і горлицький суд покарав усіх смільчаків. Таке саме трафіло ся в кількох селах на Лемківщині.

В селі Пантні померла мати, лишила ся сирітка. До тої сирітки, 5-літної, приходила померша мати, випитувала ся дитини, чи не роблять їй кривди, чи має чисті „вахи“ (біле), а навіть приходила в день, як були всі на полі при роботі і презирала біле в скрини; так оповідала дитина про те, як вернули з поля. І дійсно, не робив їй ніхто кривди.

В Ролиці Руській Кунрад Рахель (ще живе) оженив ся з покриткою (зрадков), що в чотири місяці по весілю мала дитину і при породі

¹⁾ Бараболь.

померла, а дитина остала. Ніхто не інтересував ся тою дитиною, вона плакала заєдно. Ночію, говорять люди, приходила бідна мати до дитини і дитина втихала тоді, бо мати давала їй ссати грудь.

В селі Петружнім померла вдова і лишила діти. До дітей приходили сусіди по похороні на ніч спати. Та ся вдовиця, як повідають, приходила і сварила ся зі сусідами „по што приходят, кед то ей хижа“.

В селі Пантній помер старий Амброз Крутило і син його Ваньо (Іван) разом; вони оба приходили в ночи. Старий говорив „Отче наш“ у коморі, а син „Вірую“ в боїску.

В селі Ждини було таке: Селянин Барнович помер, полишивши молоду жінку і приходив кожної ночи до неї. Там був молодий наймит і мав женити ся з вдовою. Померший Барнович дуже важив на сього наймита і ходив за ним крок у крок, лише не міг йому нічого зробити, бо наймит носив при собі свячену крейду. Раз згубив крейду і виліз вечером на під скидати пашу для коний. Там його зімав дводушник, мордував кілька годин, а потім кинув на землю. До хати приліз наймит цілий мокрий і такий змордований, що не міг кілька день говорити. — Той Барнович мав „трапити“ також жінку і других людей. Але одної ночи відважнійші відкрили гріб, відрубали голову, кинули межі ноги, пришпилили осиковим кілком, закрили гріб і мали спокій.

В селі Чорнім приходив знов муж до своєї жінки і як вона оповідала, навіть мав з нею полові зносини. Ся вдова приходила до єгомостя Юрчакевича, давала на хвалу Божу, посвячувала хату, за що муж, дводушник, страшно гнівав ся, а навіть і до єгомостя приходив сварити ся, чого налазить на його хату; вдову спаралізувало опісля.

Записав Тимко Перейма, учитель.

II. Похоронні звичаї й обряди в Ясельському повіті.

Коли умре чоловік (чи жінка, чи хлопець), тіло миють баби, вбирають у чисту-і на скільки можливо в нову одіж, т. є в сорочку і „ногавки“, а дівчину, чи жінку в сорочку і спідницю, та завязують у хусту. Ноги босі.

При смерті світять „громницю“ — т. є свічку з пчільного воску, посвячену в церкві на святі „Громницю“. До тіла беруть з церкви ліхтарі — без огляду, чи небіщик(-а) належав до брацтва, чи сестриць — і в тих ліхтарях світять ся склепові стеаринові свічки.

Небіщик лежить на катафалку високім на 75 до 80 цм. серед хати. Ноги звернені до дверей, а голова до вікон. (Образів у хаті нема

жадних, бо курна!) Трумну робить тесля в дома або коло хижі помершого на замовлене.

Голосінь нема жадних.

Для небіщика нема найменшої пошани. Вечером збирає ся молодіж і виправляє страшні варварські жарти в трупом. Пр. тягають мерця за ноги і кличуть, щоби встав та бавив ся з ними, тягають за волосє і питають ся, чи відгадає, хто то потяг, тягають стеблом чи галузкою в'чатинного дєрева небіщикови попід ніс, скобочуть його, щоб засміяв ся і т. д. І все те дїє ся в очах рідні, котра одначе не може запротестувати проти того, бо не може ломити звичаю; останними часами звичай сей вже зникає.

В день похорону священник відправивши над небіщиком молебєн, їде наперед домів, а трупа поволи везуть на фірі, по змові запряженій волами, але як з гори, то нераз фіра з небіщиком побіжить з на пару сот метрів на перед, а люди ідуть за трупом розмавляючи про будєнщину, і по їх виразах лица цілком не пізнати того суму, а бодай поважного настрою, що бачимо в інших сторонах. Навіть родичі анї слівцем не заголосять за своїми дїтьми.

До трумни вкладали до недавна фляшку палювки (горілки), а до нині ще вкладають кілька шісток (здає ся, що одну корону), щоби небіщик мав чим на тамтїм світї вкупити ся до „неба“, — ніби заплатити сторожеви небесних воріт.

Рівнож місцями вкладають дуган (тютюн), хто курить, люльку і взагалі предмети, які небіщик найбільше любив, щоби не потребував вертати ся в тамтого світа по них.

На грїб не кладуть жадного начиня і персти на труну не кидають руками.

Лучає ся дуже часто, що небіщик по похоронї „ходить“. Нераз бачуть небіщика на обістку, або зявить ся в хатї на лаві, або де будь.

Рівнож сидьно розповсюдненє віруванє в вандрівку душ. Пр. душа за кару їде під якесь дерево, чи під яку будівлю, чи під камінь у землю і там покутує; хто порушить той камінь, чи зітне те дерево, або розбере будівлю, той мусить умерти.

Багато по селах є порожних хат, що опустили їх мешканці, бо бачили в них небіщиків, або чули їх голоси.

Душа може замінити ся в дерево чи звіря, пр. в гадину і т. п.

Про покутованє душ оповідають Лемки дуже багато легенд.

Записав Осип Яворський, учитель в Яслі.

III. Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повіта.

1. Перед і в часі смерті.

Своє пересвідченє, що люди повинні умирати, висказують у Мшанци приповідкою: „Як би не вмерали, то би під небо підпирали“.

Як „маштер“¹⁾ зачинає тесати дерево на хижу і тріска від луба упаде до землі, буде мерлець; як тим боком від дерева, буде весіля; як упаде на двір поза трам, буде мерлець, „чкода“, як до середини вязаня, буде весіля.

При завязинах будинку, як маштер карби на трамах (підвалинах) вирубує, затинає трам на людей, на худобу, або що инше, що тогди увидить, аби йому не вадило.

„Як ся снит, же іду потоком, а відти і відти падат на мене беріг, то мусит бити мерлиць, вжем того вибагла; як ся снит гуси, то повідають, же мерлиць; як ся снит весіля, або же биками орют, то буде мерлиць; як ся снит, що робит ся цолотно на варстаті, повідають „смирть“ буде; як на капусті на кочані в глині виросте таке, ги жменя, а ту на горі зівяне, усхне, то повідають на вмерця“.

(Оповіла стара жінка Саракова Настуня в Мшанци в 1910 р.).

„Як ся снит безрога, то смирть; як курка піє рано, не чкодит, хіба в вечир; як кертина наточит велику купу, буде мерлиць; як хабинище²⁾, також буде припадок“.

„Як за столом стіна тріскат, то газда вмере; як коло печи, то газдиня, межи вікни, то хлопці, як коло полиць, то дівки, а як сьтїв, то діти“. Нераз лусне, як у бич, особливо в рокове свято, як св. вечир і Різдво. У Лесьового Николая два рази лусло на св. вечир і він повів до другого: „У нас буде щось нове!“ І так стало ся, коло Великодня умерла його жона, а ще молода була і 30 літ не дожила.

Як невіста прийде по слюбі, стане на поріг і скочить, то вмере хтось зі старшини. Поодна скаче через поріг і мовить: „Чи є ту така яма, би ся сховали отиць і мама?“ В Липю (Турчанського пов.) бесідовала молода, як ішла від слюбу: „Чи є ту в печи яма, би ся сховали отиць і мама?“ Старі і газда померли, а її відогнали стричаники гет“.

В 1890 р. умерла в Мшанци стара Попівничка, мати Федя. Не було кому задзвонити, бо паламарь звер ся з паламарства. Попівнин просив свого тітчаника, Гриньового Федя, щоби задзвонив. Від тоді став

¹⁾ Тесля.

²⁾ Стерво, падло.

і за паламаря. Почали мерти діти і всі люди в селі відказували, що се стало ся через Гриньового Федя, бо він наставши за паламаря, перший раз задзвонив мерцєви. Декотрі насїли на нього, почали йому дорікати і він уступив, зрік ся паламарства. З початком 1894 р. став Гринїв Федьо повторним братом (другим провізором). Знов почали діти мерти, — умерло у одного газди дитинча. І люди нарікали на повторного брата, що він почав від сього, що давав світло в церкві до мерця. В тїм часї прийшла одна старша газдиня на поповіство за якоюсь орудкою і розпочавши розмову про се й те, війшла і до Гриньового Федя і повіла, що все те йде від Гриньового. Він не чарує людей, а має таку парть від Бога, що через нього мруть „Як мій газда вернув перед Великідньом з вівцями, ліг спати і приснило ся йому, що з за ріки носив новий тин на цвинтарь і городив. Прийшов Гриньового Федьо і мовит: „Що ви робите? Я вам поможу!“ і показав му: „Поти загородїт на малі ягнята, а поти загородите на старі вівці“. Наш всердив ся, — на що він має менї показувати — і в тїй злости збудив ся. І на що ся мало таке снити? на що він має показувати, де ся має городити на ягнята, а де на вівці?“

„Хто рубат боз, від того умирає“.

До хорого заходять сусїди і кривні, щоби на нього подивити ся і розрадити. Звичайно прихожі запитують: „Ци вмирате, куме?“ — Хорий відповідає: „Я не знаю, ци вмираю!“ а инший відповість: „Я ще не вмирав, то не знаю!“ Такі запити мабуть не конче любі хорому. Як уже домашні стратять надїю на подужанє хорого, дають йому чисте шмате і переносять на припїчок, або стелять на землі серед хижі свіжу солому, накривють її плахтою, уложать хорого і борше засне.

„Смерть не трубит, коли губит“.

Смерть має граблі, косу, мїтлу, лопату, пилу; того треба — (так завважав один з оповїдачїв). Як чоловік легко вмирає, то від коси, як твердо, то від пили. Як хто вмере, то виходить у Махнівци, Бистрім, Чорній жінка, мати, або дївка на обору, там заводить і тим дає знати сусїдам, що у них хтось умер. У Мшанци шлють когось з челяди подати вістку сусїдам, що в хижі є мерлець. Тїло миють домашні, старших миють і чужі, сусїди, волосє чешуть свої і убирають, помагають сусїдки; волосє не стрижуть, — до недавна всі носили довге волосє і старші і молодші, тепер молодші стрижуть ся, старші ще держать ся старої моди — і ніхтїв не обтинають, чоловіка бритвить який сусїд, а все зливають і змїтують в цебер, виносять на ріку і виливають у воду. Солому з під мерця несуть у воду, а хто має городець, що там ніхто не йде, не західне місце, то вмече де в кут, у кропиву, або притолочить, аби худобина не хопила, не зїла, бо випали би їй зуби.

В червні 1904 р. умерло в Мшанци у одного ґазди дитинча. По похороні виніс гробар солому, сіно, тріски з під мерця на поле сусіда і там спалив. Сусід напудив ся, бо йому приповіли, чи з відкись давнійше довідав ся, що на його пляцу через те спалене до 7 літ не буде хліба; запізвав виноватця перед людей, дуже відгрожував ся і заявив, що заложить сотку (100 злр.) кари на нього, щоби його противник стільки заплатив. Зійшли ся радні на бажане пошкодованого і при тій нагоді розповів війт, що у нього з'їла корова трохи соломи з під мерця і випав їй зуб, бо то дуже „чькодит“. Війт і радні ходили на місце провини і за те взяли до поділу 2 кор. за свій труд. Провинника засудили заплатити 2 кор. кари до церковної пушки, а пошкодованому вернути 2 кор., які він доручив наперед радним. Виконано все. Пошкодований марікував собі, що не наложили десятку (10 злр.), а бодай пятаку кари.

На жонатого чоловіка (хлопа) дають сорочку, а дірки в обшивці на переді звязують полятицею (шпінки не дають), сорочку заопасують полятицею, або хусткою, на голову накладувають кучму, натягають портки, на ноги шиють панчохи з полотна. Тіло кожного мерця накривають білим, новим полотном домашнього виробу.

Невісті дають сорочку, застегнену полятицею, — шпінки не дають ні до сльобу, ні до труни, — білий ґартух (спідницю), білу запаску і заопасують крайкою, давнійше чорною домашньої роботи, а теперь червоною, купованою в крамі; на голову вкладають чепець і завязують її хусткою, а поверх хустки обвивають червону полятицю і завішують на груди хрещик, завязаний на 4 чорних полятицях, і всі 4 кінці замітують на перед на груди. Не кожда невіста має хрещик, то і не кождїй дають його до гробу; на шию привязують склянні пацьорки, коралів не завішують. Давнійше не давали ані пацьорків, ані хрещика. Вилиці підв'язують усім хусткою. На ноги шиють панчохи з полотна.

Парібкови, хочби й найменшому дїтвакови, дають нове шмате, як і чоловікови, завпашуть ременем, за ремінь впихають конець червоної хустки, яка звисає по при тіло, як до сльобу, на голову дають або баранкову шапку, або ушиту з чорного домашнього сукна, до шапки пришивають вінець з барвінку, на ноги затагають панчохи з полотна.

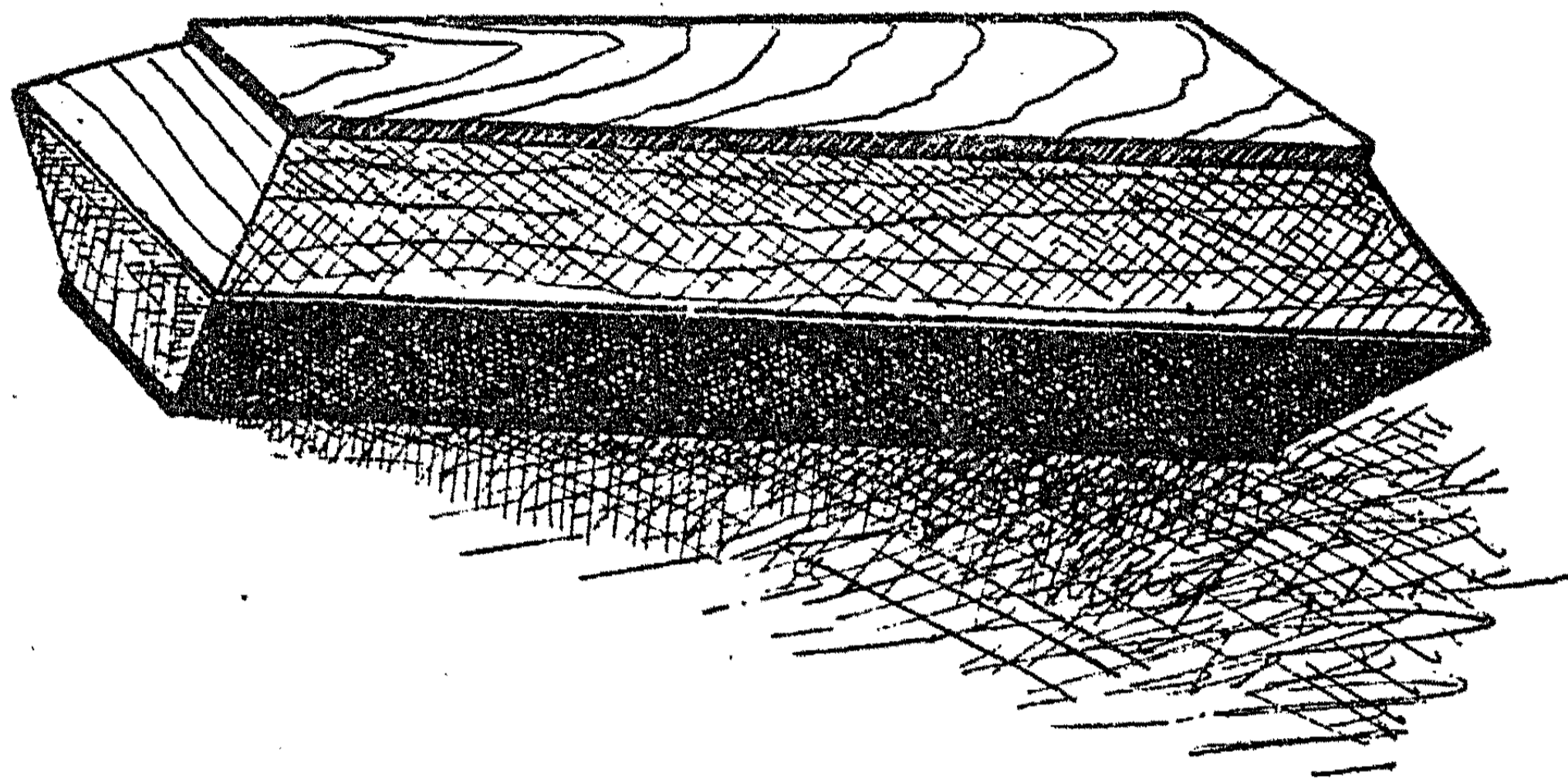
Дівку убирають у чисте нове шмате, як невісту, волосе розчісують і не сплігають, воно спадає на плечі, як до сльобу; голову завязують хусткою, а поверх обівють червоною полятицею, якої кінці спадають на плечі; на верх голови кладуть вінець з барвінку і пришивають його до хустки, довкола шиї обівють завійку, хустку, давнійше з домашнього полотна, а теперь з купного, в праву руку вкладають хустку з домашнього, або купного полотна. На ноги затагають панчохи з полотна, як висше.

Наряджене тіло дїтвака до 5 лїт кладуть на стїл головою до вікна. На столї стелять сиглину (квасне сїно), накривають полотном і на се кладуть тіло. Для старшого ладять „пат“ серед хижї. Коло стола стоїть усе ослїн (мала лавка). На ослїн кладуть двї гнїйницї¹⁾, менше дошки; на другім кінци підкладають під них ковбичку, або також мале ослїнча. Пат настелюють сиглиною, накривають білою плахтою і на те кладуть наряджене тіло головою до стола, ногами до дверей. Той, що займається похороном, іде до церкви по світло, заходить до старшого брата, а як його нема дома, або не може йти, до повторного, кличе також паламаря, приходять до церкви, беруть з попівства ключ і забирають світло, лампу, виповнену топленим маслом і кнотом, хрест і ліхтарі. До дїтвака беруть 2 воскові свїчки, а хто не жалує більше заплатити, 4. Як умре газда, що був у брацтві, то дають йому 4 свїчки за дармо, а за більше платять, беруть іще 2, а найчастїйше 4, для инших газдів, жінок, парїбків, дївок беруть по 4, деколи 6, а дуже рїдко 8. За 2 свїчки платять 1 кор., за 4 — 2 кор., за 6 — 4 кор., а 8 — 6 кор. З порядкуючим похороном приходять кривний, свояк, або сусїд, і оба забирають усе з церкви та несуть до хижї. Паламарь лїзе зараз на дзвінницю і дзвонить відразу в усї 3 дзвони. Відтак дзвонить рано, в полудне і вечером, дзвонить, як ідуть по тіло, а також як прийдуть із труною під дзвінницю і як виносять мерця з церкви на цвинтарь. Хрест ставлять у головах на столї, також лампу, коло хреста свїчки, а як їх більше, то зо двї уміщують на ослонї побіч голови мерця; на стїл кладуть бохонець хлїба, а в Михнївци і Бистрім миску з водою і хустину. Лампа свїтить ся увесь час, доки мерлець лежить у хижї, за те не засвїчують усї свїчки, як є більше, як 2, а лише звичайно горять по двї; одні по якимсь часї гасять, а другї зажигают. Як приїде процесія по мерця і відбуваєть ся церковна відправа, засвїчують усї свїчки, те саме роблять, як править ся нарастас коло мерця ще перед похороном, також у церкві горять усї свїчки. Як тіло нарядять і покладуть на своє місце все, що принесли з церкви, всї присутні клякають на землю і відмовляють молитви, які щоденно бесїдують. Зараз по смерти посилають кого будь з хижї, щоби дав знати родинї, знакомим, сусїдам про мерця і тоді приходять люди, клякають звичайно у ногах помершого, бесїдують молитви, а відтак устають, потїшають домашних, сїдають на лаву і сидять довше, або коротше, як хто може і має час на те.

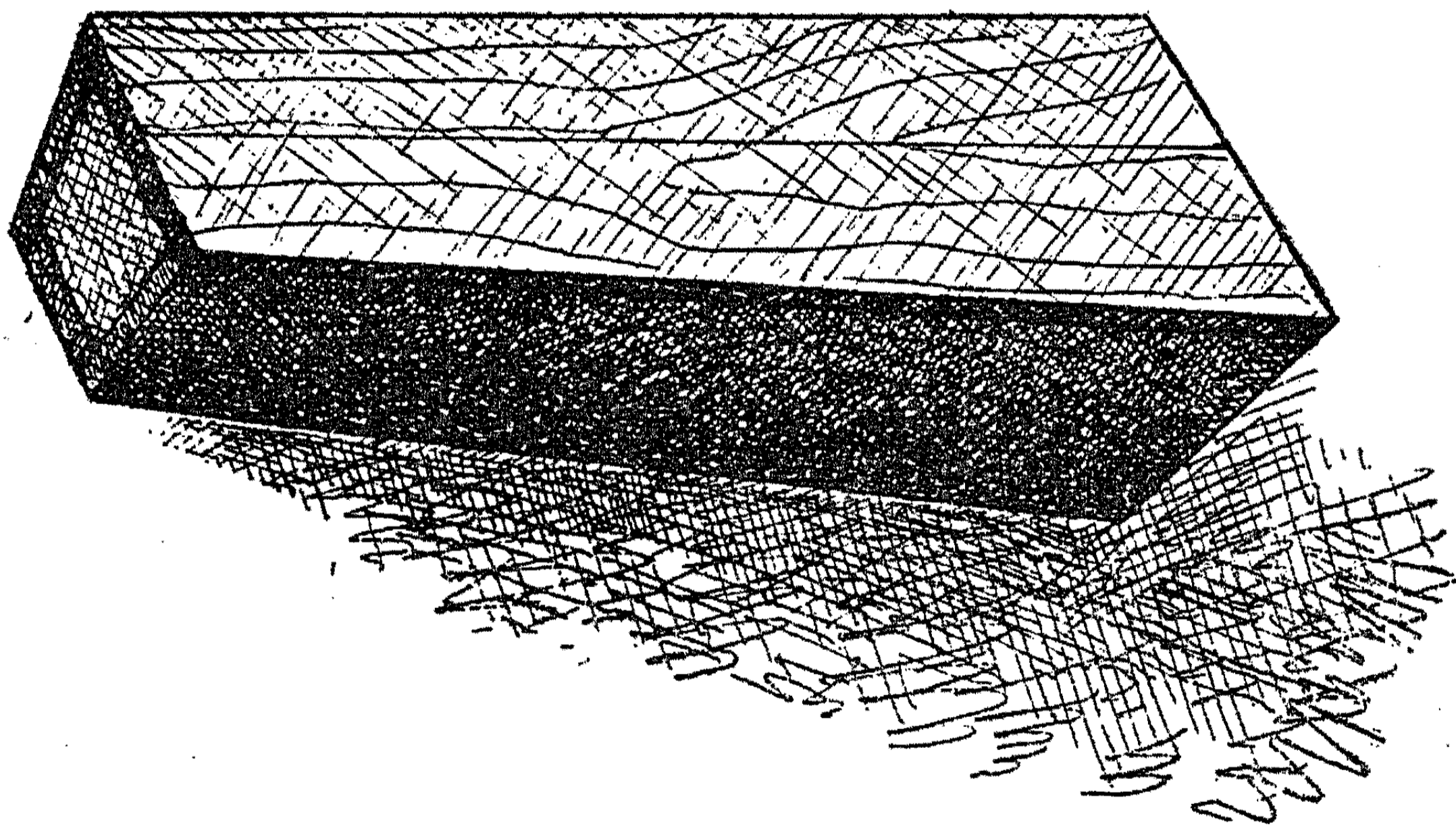
На труну є у декого свої дошки; хто не має, купує в селї у другого газди. Не так дуже давно возили люди тертиці з тартаків до

¹⁾ Гнїйниця збита з двох вуских дощок, одна поверх другої, впушених на обох кінцях вогнива; двї гнїйницї кладуть на віз, як возять гнїй на поле, ідуть орати, бульбу везуть з поля і т. ин.

зелівниці і при перевозі поодні забирали для себе дошку, або і дві. У таких промисловців понайбільше і купують дошки ті, що своїх не мають. Труну роблять такі люди з села, що розуміють ся бодай що то на майстерці. Родина мерця просить їх про те і вони приходять із топором, пилкою і гіблем і забирають ся до роботи. За роботу не платять нічого, дають пити горілку три рази і їсти. Труни ладять прості, гладкі і горбаті, остатні парадніші; неможному, як нема досить дощок, і по найбільше для дїтваків, ладять прості. Вигляд тих трун такий:

Горбата труна.

Гладка труна.

Як труна вже готова, ідуть на двір, на обору, поле, копати дерно (землю), хоч би і в зимі сніг грубо прикрив землю, або держав тріску-чий мороз. Викопане дерно кладуть у труну під голову, мечуть до труни тріску, вистелюють сизливою в середиві і накривають сіно білим полотном. Як труну внесуть до хижи, зажигают усі свічки і всі присутні

клякають і бесіднують молитви („пацір“). Тріски з труни лежать у сінех (бо там і ладять її, а в літі на дворі під вікнами, або під шопою) аж до порохону, по похороні знімають на купу і виносять на ріку, або знімають в яке незахідне місце коло будинку.

Через ніч сидять при мерці сусіди, родина, хтось прийде в день і сидить кілька годин, хтось прийде в вечер, инший до дня; домашні також сидять, дехто й усне трохи. В ночі у декого читає дяк псалтиру, люди бесіднують про всячину, співають церковні пісні, як „Памятайте християни“, а в великім пості великопостні. Як хто з домашних плаче, заводить, чужі люди розводять, потішають: „Що то поможе, не встане, радше Бога за ним просити“. Тим, що сидять у ночі коло мерця, дає газда 2, 3 і 4 рази пити горілку. Рано наливає жінка, або дівка води на мися (мисчину), зміє мерцеві твар, повтирає чистою хустиною, а воду виліє на незахідне місце, куди худоба не ходить або в ріку. Ті, що почували при мерці, пересиділи цілу ніч, рано миють ся в свіжій воді, що принесе хтось із домашніх з ріки, або колодязя, давну воду, яка є в хижи, виливають перед тим на двір. Відтак усі клякають, вимовлять молитву і газда частує горілкою, дасть кожному по чарці. Як вимовлять молитву, жінка, або дівка заводять, а присутні потішають їх і ті, що сиділи цілу ніч, ідуть домів.

Перед похороном посилав старший брат дзвінок із церкви помежи хижі, його передавали з дому до дому з тою вісткою, щоби йшли ховати; тепер скликає хтось з родини людей на похорон. Члени брацтва обов'язані йти ховати того, що за життя був у брацтві. З церкви забирають воскові свічки, 12 і більше, як буде більше братів, щоби роздати в хижи в часі відправи, беруть хрести, 2 хоругви, фелон, евангеліє і малий ручний хрестик та ноші. Як надходить процесія, домашні жінки, або прихожі кривні починають заводити, голосять, що вже прийшли гості, чи люди, забрати того, а того в далеку дорогу. В часі відправи затихають, а по відправі знов голосять і відклонюють ся мерцеві. Мати, брати, сестри цілують мерця в лице, руки, коліна і передки на ногах. До труни не вкладають фляшки з горілкою, одначе оповідають, що гробарь, який перед кількома літами помер, найшов був, як брав гріб, фляшку з горілкою, з чого видно, що колись давнійше якомусь небіщеві вложили до труни на розраду і фляшку з горілкою. До труни кладуть свої, рідні, одначе отець не кладе до гробу дитини, чоловік жінки, діти батьків.

Віко прибивають до труни зелізними цвяхами. Труну виносять два молоді парібки, або чоловіки, свояки, або добрі сусіди і ударяють нею о хатний і сінешний поріг. У Михнівці і Бистрім відправляють мерця з хлібом; хтось із родини бере хліб у руки, йде перед труною і кладе його на хатний, сінешний поріг і на околі (на оборі) на труну.

Як винесуть труну на обору, кладуть її на ноші (шари), малу дитину бере звичайно гробарь, або хто з родини, або сусід, на плече; віко накривають кусником полотна, що звичайно не сягає через цілу довжину труни. Хтось із домашніх отворає двері від комори і від стаєи, одначе худоби не спускають і не виганяють на обору. Та сей звичай ще задержав ся до тепер по деяких сусідних селах. Труну обсипує газдиня вівсом; набере його в запаску, йде три рази довкола труни за сонцем (на ліво) і мече рукою овес. Так відправляють газду і газдиню, а навіть малого дїтвака, як йому належав ся ґрунт і газдівство. Мати або жінка голосить і на оборі, кладе голову на труну, обнимає руками, цілує. Труну привязують мотузом до ношів і несуть 4 чоловіки держачи в руках 4 вистаючі з пошів дручки. Давнійше везли труну в літі на возі, в зимі на саньох і припрягали воли, тепер той звичай занехано вже від яких 30 літ.

Як несуть мерця на ношах, то уставляють їх у церкві; як гробарь, або хто инший несе труну до церкви, то ставить ся її на ослін і там стоїть до кінця відправи. По відправі здїймають полотно з віка труни, яким накривають зараз по виносі тіла з хижі на обору. В сусіднім селі Плоскім дуркають (ударюють) труною також о поріг у церкві кантами, при чім нахилують труну в один і другий бік так, як колиска ходить на ходильцях. Ті самі, що несуть труну до церкви, виносять її на цвинтарь на ношах, або на плечи. По відправі заводять на цвинтари жінки, які відпроваджували тіло, все свої: мати, жінка, сестра; деколи йде з дому одна, дві, рідко більше, пр. мати, або батько мали більше дївок; чужі не голосять.

В Мшанци бере (копає) гріб гробарь; тепер є в селі трьох біднійших людей, що тим займають ся, кождий замовляє, кого хоче; за бране гробу платять від 1—2 кор. В деяких сусідних селах беруть гріб за очерідь (по черзі).

Дехто просить по похороні священника і людей на обід, горячину, хоч би і вечером, часом просить лиш людей. Як хто має з за чого, то і по дїтвакови справляє обід; а як тісний, то і по старшим не справляє, бо нема до чого. Як відходять люди з горячини, повідають: „Дай вам Боже здоровля, а помершому царство небесне!“

Через першу ніч по похороні світили лямпу в церкві, тепер світять своєю лямпою, свічкою, буковими скіпами; давнійше світили каганцем, в яким був лій з худоби і квіт з прядива. На столі ставлять мися з водою і красну хустину білу, давнійше сиділи старші цілу ніч і не спали.

Як є мерлець у хижі в суботу перед Зеленими Святами, то не маять. Всі люди в ту суботу ідуть на цвинтарь, рубають на лицах галузки, несуть домів, маять хижу і весь будинок, затикають галузки

в стріху, в двері, в ворота на оборі, в купу гною, в грядку, де росте лен, коноплі. Де був мерлець у хижи, то в рідвяні свята не колядували, а христосали (співали церковні пісні, як „Бог предвічний і ин., а не старосвітські). Не тнуть до року стін у хижи жовтим каменем, не микють стін, де був мерлець, а ще старший; повідають, що може де в шкарадушці душечка сидить, то як би її здер, вигнало би ся душу. Не годить ся весіля робити, щоби музики не грали; хто конче хоче мати музику, то грають у часі весіля в сусідній хижи. Сини і дівці не вільно гуляти по смерті батька або матери до року. Також не носять за батьком і матерю через рік червоних пацьорок, полятиць, червоної крайки, якою приопасують жінки і дівки лайбик. Сини зараз по смерті батька або матери ходять із відкритою головою за всякою орудкою, хоч би ішов і на друге, або третє село, хоч би який тріскучий мороз і заверуха; завине голову хусткою, або накриє плахтою і йде. Те саме заховує пасерб, унук або й такий, що його померший прийняв за жителя на своє гавдівство. Як вернуть із цвинтаря по зложеню тіла до гробу, син накриває голову капелюхом, чи шапкою.

Ніхто не знає, коли буде умирати: Пан Біг ходив з Петром по світі. Прийшли в едно село, а там гавда городив тин і затісував кіля на оба боки (на обох кінцях). Пан Біг ся го питат: „Що ти робиш?“ — А він повів: „Я умру, а діти ще малі, то ним затісую на оба боки, як кіля підогниє в земли, аби си обернули на другий бік“. А другий чоловік не хотів заходити ся, повів, що не варта затісувати, бо діти вже великі, а він незадовго умре, то городив тин з бодача. А Пан Біг йому повів: „Не будеш знати, коли умреш!“¹⁾

(Оповів у Мшанци в 1899 р. гавда Василь Волощак).

Хто тогди умре, як співають „Христос воскрес“, піде до неба, бо тогди пекло замкнене, а царство отворене; та тогди умирають самі каліки, бідні, тогди мало людей умирає.

Якась мати умерла і пішла до пекла, та кликала за собою свою дівку, а тота відповіла: „Іди, мати, десь ся пустила, колись си на пекло заслужила“. Се оповіла одна молода невіста на доказ невдячності дитини.

Якась грішна душа пішла до пекла і просила Бога, би її звідтам визволив. Господь Бог вислав по світі питати, що вона доброго зробила і найшли, що вона дала жебракови одно перце чісноку. На тім перци чісноку велів її Пан Біг витігати з пекла. Як її витігали і друга грішна

¹⁾ Пор. В. Гнатюк, Гал. руські народні легенди, т. I, ст. 74—75, ч. 81—83.

душа вчепила ся того перця. А вона стріпала ся і скричала: „Не чіпайся, бо ти не давала, а й я давала“. І впали обі на дно цекла¹⁾.

(Оповіла старша невіста Вітикова Маруня в Мшанци 1897).

В Мшанци загадують таку загадку:

Штири душі, пять голов, сто пальцй разом у купі ідуть. Се похоронний похід, чотири люди несуть мертве тіло без душі, а всі разом мають на руках і ногах сто пальців.

В 1910 р. прийшов до мене тутешний Жид з орудкою і принагідно розповів, що в Лаврові застрілив чоловік чоловіка зранивши в груди і ногу. Як оповідав про рану в грудех, показав на свої рукою і додав: „Не в нашу міру“, се значить, щоби з нами таке не стало ся. Се чув він від людей в селі, що так застерігають ся, розповідаючи про який нещасливий випадок.

2. Посмертні вандрівки.

Опірь має два серця і два духи; один завмирає, а другий ходить. Опиря пізнавали по тім, як був червоний, румяний на лиці, як знав від лихого, як був мельником і сидів сам по почах у млинні і по смерти потинав людей. Щоби опирь, або опирця по смерти не ходили і людем не шкодили; людей не потинали, звязували їм „вожинов“ ноги і руки; ожипу треба було принести з ліса межі мизильними „пальціма“ на носі. Таке зробити наказував і сам опирь за життя, щоби його не рушали, щоби собі спокійно лежав, щоби над ним люди не збиткували ся. Ладили також гачки в дроту і клали опирьови під язик. Кобатиха в Михнівци веліла сипати собі під язик дикий мак. Опирь у Хащові Понена повідав: „Най ся моя душа на тамтім світі і з псами їсть, коби мені тепер добре!“ Християни як устане, бесідує пацір, а опирь зараз निकословить, аж слухати не можна.

В 1827 р. умер у Мшанци Петришип Ігнат²⁾. По смерти потинав людей і било много мерців у селі, люди дуже бояли ся і як лиш почало смеркати, ніхто бив не вийшов на двір, ще за видна кождей старав ся наносити до хиж води і дрива. В селі урадили післати в Тиху (Старо-самбірського пов.) по Гусака, щоби дав раду. Пішов по нього Подоляків

¹⁾ Ibidem, II, ст. 101—102, ч. 287 і ст. 254, ч. 434.

²⁾ Отсе оповіданє списано в Мшанци 1910 р. від кількох оповідачів у читальни; докладно не міг ніхто оповісти; як один оповів який епізод, другі поправляли і додавали інші подробиці; один оповідач переніс ціле оповіданє на иншу особу.

Луць і привів у село. Гусак стяв чорного когута, відтяв головку і о півночі пішов з людьми на цвинтарь. Взяв си ножиці і цвикав ними по гробах і прийшов на його гріб і як ся ножиці на його гробі заклинули, то ніхто не міг їх розклинати і повів: „Ту його гріб, я ту не бив, як ховали, а найшов го, але його теперь ту нема, пішов до (Старої) Соли до своїх камратів, там потяв сорок парібків, а теперь є сто миль звідти під москєвськов границев, потинає купців, що пішли в Пшенце за волами і юж не прийдут“. І не прийшли назад. І повідав: „Як би ще так побив з місяць і як би бив видіз на церков на гавку, там де хрест, що бив воком видів, то бив всьо затав“. Зацяв у гріб осиковий ків. Прийшов Гусак до Подолякового Луця, тай си ліг на лаву, а тот (зн. опирь) прийшов з дороги до хиж, тай ся поїмали бити з Гусаком; бив тріск, а другого не виділи; так ся били, аж Гусак упрів. Другої ночі о півночі пішли зновели на гріб, паличка била видрилена, а Гусак повідат: „А вжес ту, небоже, куж більше не будеш ходити!“ Свойов кучмов закрутив діру у гробі, і зацхав ножиці у гріб і головку з когута. Ще си і дупнув три рази на гробі. На другий день в саме полудне пішли відкопувати гріб, людий било много, ішли ків від кола. Місцевий священник написав до Лівної (Лімної) до фервальтерії і прийшли в село два гайдуки і відганяли людий, та люди відогнали гайдуків. А Гусак повів: „Не слухайте того, будете видіти, ци він опирь, ци ні!“ Сам зачав відкопувати гріб, а за ним люди відкопали і зняли віко в труни. Кониць голов била діра в труні, куди ходив, кучма лежала в ногах, а полотно, що ним його накрили в труні, скопав в себе, і воно лежало кониць піг. Тіло било червоне, як живе. Руку поставив си по над вочи і дивив ся, а Гусак мовив: „Дивіт, ци він мертвий, ци ні, як ся весело дивит на вас“. Взяв лопату (рискаль), відтяв голову, а кров косицями сцяла висше гроба, а Гусак приказав: „Де маєте слабого, то беріт тої кєрве і несіт борзо, бо він много людий напоганив“. Як кров сцяла, підставляли рубати і її збирали, відтак розполокували в водов і давали пити слабим. Відрубану гоюву положив меджи ноги, а в рот уцхав пацячку (один з слухачів додав: „би закусив, а другі сміяли ся), а відтак тіло закопали. Гусак повів: „Відкопайте го за дві неділі, увидите, ци не зігниє гет“.

Про сього Ігната оповів один оповідач ще таку приклячку. Ігнат робив у Петришиного (иншого газди тої селової назви) ворота і прийшли воли в пасовиска; він подивив ся на ні, потяв і один бик таки на воборі упав і згиб.

Подібну операцію перевели були селяни в Кіндратові (Турчанського пов.) над моїм стриком Гриньом 1828 р. Ще був парібком і нас вівці. Мав слабість падачку. Одної ночі, як спав під колибою при кошарі,

дістав напад, підкинуло ним так, що всунув ся до огню, попик собі ноги і з того довго слабував, а відтак і вмер. По якимсь там часі узнали собі в селі, що він потинає людей, пішли на гріб, відкопали тіло, набрали сукровиці, змішали з горівкою і пили на цвинтари, відтак вбили осиковий кіл у груди і тіло назад вложили до гробу і засипали землею. Дідо подав жалобу до Самбора і винувники сиділи за се в криміналі. Я допитував ся у одного самбірського радника, чи не найшов би там у суді старих паперів із карних розправ з 1828 р., одначе він заявив, що таких паперів з давніших літ нема в суді. Про сю приключку мій батько не споминав і словечком, хоча радо розповідав про бувальщину; мати дещо розповіла мені про слабість стрика і його відкопане з гробу, та більше докладно розповів мені про се неб. о. Яків Неронович, бувший парох у Розборі Округлім коло Порохника. Він був родом із Кіндратова і в молодих літах вийшов з села глядати ліпшої долі; в р. 1828 заглянув на короткий час у село і тоді був свідком сеї приключки.

В Кіндратові памятаю одного газду Стефана Адиковця; він був старшим братом церковним (провізором) і мельником у громадським млині. Лице його було рум'яне, червоне, а млин стояв далеко за селом під лісом у глибокім ярі. В тім млині він часто пересиджував у ночі і через те всі люди в селі знали, що він опирь. Десь із початком 1878 р. він умер. В часі похорону, чи може й по нім один газда сказав священникови, що мерлець може по смерті ходити, бо був опирем, одначе парох упевнив його і других учасників, що він добре гріб запечатав і нема чого боятися, вже певно з гробу не добуде ся.

В селі Вицьові (Старосамбірського пов.) умер газда Іван Матійців десь коло 1900 р. Він був навіть вїтом у селі. По його смерті рознесла ся по селі вістка, що він ходить по смерті Челядь розхорувала ся, а ще хтось приповів, що всі вимруть, як не будуть давати собі ради. Післали до сусідного села Плоского по Шовтуса. (Під тою назвою знали його по всіх околичних селах, дійсна його назва була: Андрій Господар. Він помагав у тяжких випадках, а особливо привертав любов поміж поріжене подруже). Шовтус прийшов у ночі у Вицьів, велів відкопати трупа, голову відтяв і положив у ногах, а в горло забив залізний клин. Про сю зараду оповів мені о. Дмитро Марчак, тамошний душпастир.

Сей о. Марчак помер 1905 р. і сусідний священник пустив про нього вістку, що ходить по смерті і йому пакостить. Про се на тепер годі щось більше і докладніше писати з огляду на живучі особи. Мшанецький газда Іван Грицуна поїхав 1866 р. кіньми по снопи. Набрал на віз і вертав домів і сам сів на переді воза на снопи. В дорозі коні сполошили ся, почали скакати, Іван упав під дишель і коні побили його так, що він необавки помер. Чоловік був ще молодий, тоді мав 35 літ.

румянний, червоний на лиці і в селі uznали його опирем, та по його смерті всякі дива розповідали про нього. Ще як жив, як хто з ним посварився, то мовив йому в очі: Опирю. Оповідають про нього таке:

Грицунів Іван їхав по снопи, а за ним гнав Кухтин Тимко бики пасти і бесідував до Гуйванового Мацька: „А диви, якого си помічника везе (се мав бути дідько), як си закурив тегі, аж му ся дим довкола шиї обвиват“. Тоді й побили Івана коні, як вертав домів. Іван лежав серед хижі наряжений, як зійшов вуйко (так оповідав один гавда), та все курив: пфу! тай пфу! А вуйко взяв портки, що з нього зняли і тим, що на сідженю, положив на писк і перестав курити.

Грицуна ходив по ночі і кликав знайомих по імя; хто обзивався, того потяв, а хто мовчав, такому на другий день корова згубла. Ламанцьового Прокопа отець ішов у млин; його перейшов на дорозі Грицуна, та так ся били, аж кров з них текла. Прийшов Ламанців у млин і його питали ся, що йому є, а він повів, що Грицуна з ним бився. Подоляків Петро оповів таке: „Отиць спали на столі, а Грицунів Іван надійшов по під вікна і кликав: „Куме Ігнате, куме Ігнате!“ а отиць не обзивався, бо би чкодило, хоть го пізнав по голосі, а баба вчула і мовит: „Ци чуєш, же кличе“. Пак си на городі вікнув. Оповідали люди 1910 р. про жінку Грицуни, що вона мала розповідати про свого чоловіка: „Ходив до стайні, поспушат худобу і повиганят на двір. Я піду до стайні корови цяпати, а він дещо бесідує до мене; я зразу бояла ся, а пак юж ніт“. Від неї самої я сього не чув, а вона вже не живе, умерла перед кількома літами. Молодше покоління перенесло на Грицуну вище подане оповідане про Петришиного Ігната, що його мав відкопати Гусак із тихої. Одначе такої операції з Грицуною, на скільки я міг допевнити ся, не переводили.

Про иншого гавду, що мав ходити по смерті (умер 1892 р.), оповідають таке: „До Вітика прийшов Крайників зять, став си в порогах і мав полотно на руці, а Вітичка топила (розложила огонь у печі); Вітика не било в дома, пішов на вечірки. Вітичка дивила ся на нього, а він на ню, а відтак взяла си тото денце, що ся ним булі підит, на тото набрала си огню і верла му в вочи, а він ся обернув, загурчав і пішов си гет. Прийшов Вітик домів, вна хліб пекла і питат ся: „Що ту за огонь по сіньох?“ — А вна повідат: „А ти сякий такий, ніч ты віджене, ніч ты прижене, а ту приходив Крайників зять ім му сипала огнем в вочи“.

Як я служив у ваську, еден камрат, Різник називав ся, оповідав таке: „Я вандрував з другим, він бив міцний і старшував, а я слухав. Зайшли ми до млина, бо тамтот повів, що там дадут попоїсти. Але в млині не давали нич. Ми вийшли, а мій кумпан все приговорює: „Почкай, я ты навчу!“ Ідемо далі, я обівдрів ся, а за нами точат ся

оба камені. Прикотили ся, він подруляв них на землю і вони попадали: Йдемо далі, а мій кумпан стогне: „Йой! йой!“ Я обернув ся, а мельник вийшов на двір, розгорнув кожух, верг на землю і бе палицев. Мій кумпан вернув до млина, приходимо, а він повідат: „Бій ся Бога, чоловіче, не бий!“ — „А на щось рушав каменя, бис більше не рушав!“ — Ми пішли далі в дорогу, а тот все своє: „Я го навчу, бис ня добре держав“, все так наказує. Прийшли ми на цвинтарь, а він рахував раз, два, три, став, почав конати, а я го держав. Як прокопав трохи, учув я, що в землі щось стогне. Він ми заткав вуха, щобим нич не чув. А пак ми пішли гет, він відоткав ми вуха і ішли дорогов. Аж ту їдут на коньох два цісланці, дігнали нас і просили, щоби ми вернули ся до млина. Ми вернули, дивю ся, а мельник лежить на скриньох, кади вода тече на колесо, води нема, а йому з очий, з носа, з рота кров тече. Він просив мого кумпана, щоби розробив, що поробив, вернув му здоровя. Так тот послухав і мельник зараз встав. Приняли нас добре, погостили і ми добре розстали ся¹⁾.

Оповів Василь Петричкович із Мшанця 1895 р., а чув від свого батька, що коло 1848 р. служив при війську).

Мій отиць кували цісарські васькові коні у Празі в кузни. Прийшов до кузні вандрівний хлопець. Коваль держав у руках розпалене зелізо, потягнув ним по огартці хлопця і зараз відпав кусник поли. Хлопець розжалений вийшов, тай пішов гет. Аж ту ковальові руки стали в поломіні, від нього іде поломініє і зелізо в руках в поломіні. Післали за хлопцем, він вернув ся тай виратував коваля. Коваль дав му пятаку і на шість вояків поставив гарниць горівки, а хлопець повів: „Прото того цілий місяць не будеш робити, бис знав, як над другими збиткувати ся“.

(Оповів 1895 р. Михайло Шевяк, тагда в Мшанци).

Стратчата, се нехрещені діти, як їх мати стратить, убе, щоби покрити свою ганьбу. Стратчата закопують де під трамом у будинці, або на межі і вони в тім домі роблять велику пакість, пр. у такім домі діти не годують ся, а мруть. Стратча все летит, а за ним гонить злий дух; воно утіче і все кличе: ксту! ксту! Як хто вчує те слово, а розуміє, до чого воно йде, бере чисту рубату і воно влетить і сідає на той платок. Тоді хрестить ся ту дитину і даєть ся імя: „Якис хлопиць, то даю ти мня Іван, а як дівка, то Марися“. Стратча семого року прийде на

¹⁾ Пор. В. Гнатюк, Знадоби до гал. руської демонології, I, ст. 212, ч. 337 і ст. 213—214, ч. 340.

пляц, і як його ніхто не охрестить, як воно про те просить, то буде „чкодити“.

В 1835 р. повісив ся в Мшанци на поді газда, Гулів Мацько. Про його поховок оповідали 1910 р. люди таке:

Як Гула повісив ся, жона го відтяла, нарядили го в хижі і прикликали з Тихої Гусака. На трупі лежав хрест, а Гусак зняв з грудий хрест, поставив на сьтв, почав бити палицев по череві і мовив: „Ти вартуєш хреста?“ Тіло положили без труни на віз і везли в Магуру, би го там поховати. Людй гнали гайдуки з Лімної, мус било іти. Попри вісильника ішов Гусак. Ніхто не міг кіньми гнати, хоба його жона; повідають, він не давав ся нікому вести. А бомбарі (Maikäfer) били по очох. (На Магурі є багато буків; в маю обідають бомбарі букове листе, а як є на них дорід, то покривають усе листе, а в лісі чути одностайне гудіне). Гусак показав, де брати яму, у неї вергли трупа, засипали глиною, віз і драбинки жінка лишила, а яму приметали ріщом. І хто тамтуди й пізнійше переходив, метав галузя, ріща; се називаєть ся: „намёт“.

3. Голосія.

Одна стара селянка оповідаючи про похоронні звичаї завважала: „Весіля без свашок не ладно, тай не ладно, як би ніхто за кимось не плакав“. Заводять тільки жінки й дівки, чоловіки навіть не плачуть; се рідко лучаєть ся, щоби який плакав; найскорше ще заплаче декотрий, як умре дитина, а ще старша. Заводять свої, найблизша рідня: жінка за газдою, мати за дитиною, діти по родичах, сестри, невістки. Про таку, що не голосить, повідають: „Никус не жалувала, же би била хоть про людський сьміх, про людське воко йойкала“.

Голосять дома за мерцем, як умре, як світло принесуть з церкви, як внесуть труну до хижі, як рано обмиють мерцеви тварь, як приходять люди по тіло, при виносі, в дорозі при похороннім поході і на цвинтари, як спустять труну до гробу. Чув я і такий висказ, що газда був би свою жінку вибив, як би була не заводила, пр. за дитиною, або навіть за пасербом, або пасербицею.

Жінка за газдою голосить:

„Ой газдойку мій, порадойко моя, хтож мене теперь порадит, що я буду робити з дрібними дітьми? Таку ти хижечку збудували, що на тя сонце не загіє, не засьвітит, що на тя вітер не подує!“

Остатне реченє виголошують й иншим мерцям. Деколи жінка вичисляє ті чесноти, які мав її чоловік, пр. не бив її, не сварив, добре порядкував газдівством і т. ин. Питаєть ся: На кожо ж ти мене лишаєш? За матерю голосять дівки:

„Мамунцю наша, мамунцю, то ви юж нас лишате, то ми вас ся юж не приждемо, то ми вас юж не ввидимо!“ Дівка віддана на боці ще таке додає: „То ви юж мене не спитаєте ся: Що ми повіш, дівко? То ви мене юж не погостите; хтож типирь мене розмовит, хто мені розведе, хтож мене ся спитат? Порадойко моя!

Мати за дитиною голосить:

Дітинко моя солодойка, тиж така молодейка ідеш гнити; людські діти живють, а мое таке молодейке пішло гнити; порадойко моя, потіхо моя, хтож типирь до мні прийде і заговорит?

Як умерло друге, третє, а гріб беруть близько, то виповідає мати, що попередне прикликало друге і разом будуть лежати, а вона мати не має вже чого йти домів і воліла би разом з ними лягти в сиру землю. Подібно виводять сестри над гробом брата, або сестри. Що колись у давнину наймали плачки, видно буде з голосіня, про яке оповідали мені люди 1910 р. Якась заводила при мерци:

Ци буде, ци не буде чорне руно,
а я виплакала вочи дурно.

Обіцяли їй дати чорне руно, зн. вовну з вівці, а вона не була певна, що сповнять обіцянку.

Інша виводила таке:

Ой! ой! ой! за горнець бобу,
проваджу невісту до гробу!

Одна старша жінка з Мшанця родом, замужна в сусіднім селі Би-стрім, співала 27/7 1898 таку пісню:

Бодай билам не росла,
За якого я пішла!
Ни сякий, ни такий;
До роботи не швидкий!
Такий гырький, як полин,
Що не можна жити з ним.
Поки жив, не любила,
Як умер, не тужила
І не буду тужити,
Бо не било з ким жити.
Як на лаві лежав,
Ище било трохи жаль;
Як узали тіло с хати,
Можна било погуляти.
Поховали під дзвіницею,

Приложили маглівнищев;
 Лежи ти пирь, трупе, в ямі,
 Нераз ти кляв моїй мамі,
 Лежи, лежи, бодас не встав,
 Чей би ми ся ліпший дістав.

Записав о. Михайло Зубрицький, парох.

30/12 1910 р.

IV. Похоронні звичаї й обряди в селі Волосянці, Скільського повіта.

Як зазуля сяде си на хату й закує, то кажуть, що у ті хаті смерть буде. А як кому снит ся, що дащо упало, то тогди у роду хтось відпаде.

Як християнин умірат, то тота челядь, що в у хаті, родичі вадь хто, не плаче, бо тогди тяжко сконати. А як челядник не може сконати, то тогди мють гороховиньом варцаби на вікнах, або сверлом вертят дірку у стіні — гет на скрусь. Зараз по смерти відлітає душа поваляним вікном (в курних хатах в в повалі отвір: поваляне вікно). Як уже християнин умре, то зараз дают знати до сусідів, до родичів, до попа; идут до цирькве за хрестом тай аби подзвонили.

Тимчасом мерця наряджают; мють й убирают сусіди и родичі; мати до свої дитини ни дотулят ся.

Воду тоту, що мили, лют даде під яку верьбу або смереку. Убирают го краснó у того, у чім за життя май любиў ходити — и дают гет усю одéжу и обувают; сїрак та бунду ни дают. Жóнам дают усьо пóбілу, або лиш чорним вишите, так ги коли би до цирькве: чипець и хустку шальову, білу або жовту. А дівці вишиване рубатя, коло голови малу шальову платинку, або партицю, на того вінець в барвінку в косицями, а коси розплетут. На груди партицю, пацьорки, а під голову кладут файну шальову хустку. Чоловіка також убирают у тонке рубатя, у ремінь; на голову дают старому шапку, а молодому крисаню и віниць нежонатим. Нежонатим і невідданим вяжут на руки ручники, а на палиць дают жукóвину в воску. На лаву межи вікнами кладут отави, накривають полотном і кладут мерця, в верха зноў накривають полотном. Кладут усе на лаві межи вікнами, головов д столóви. Тоту отаву и полóтна кладут ураз в мерцьом у деревище, а лаву збризкуют тогди водов и не стирают. Як коло мерця літают мотилі, то кажут, що то душі. Дітину наряджуют на столі, не на лаві. Кождому дают у деревище утирáнник, а дітині яйце

тай колач на того, аби ся дітина на тім сьвітї яйцю тай колачови радовала, аби за своїов мамков не плакала.

Деревище роблят сусіде або родичі — хто знає — такої задарь, майштругют трумну у сіньох або на лаўках перед хати. Гріб копає якийсь чоловік, за того дают му горівки тай хлібиня; гроші не годит ся брати, але теперь сут уже гробарі ени́остайні, то берут гроші.

Як лиш хто у хаті умре, то зараз прячут десь kota, або дают до сусіди, бо як би кіт через мерця перескочив, то він ходив би опирьом, білим котом, по сьвітү і приходив би усе до тої хати.

Як уже мерлець наряджений, то тогди найблизша родичка, хатна́, иде и заводит на лаўках перед хати.

Тогди сходят ся сусіде и родичі. Ж́они р́одички заводят наперед у хаті, відтак на дворі. Челядь тота, що приходит д помершому, говорит за небощика. Розьвідуют ся, що му біло, як умирав, або розказуют, що він чесний бив, що никого не скриўдиў, ниенного заратовав вадь порадуў. Тай жалуют усі за небощиком, що шкода го ще біло. Але кажут, що як хто на сїм сьвітї бив чесний, то и на тїм добре; тай Богови треба добрих.

Доки мерлець лежит і світло світит ся, доти приходит усе челядь и бавлят ся, май більше у вичірі. Бавлят ся хлопці, дівки, молоді ж́они і ѓазди. Д́ахто слухат саўтирю, а даякі люде приказуют си байки, вадь що.

Бавлять ся на „сьв́ичіню“ за усі три ни, а май більше тої ночи, як уже спрячут.

Усю ч́елядь гостят горіўкоў, аби май більше ч́еляди приходило, бо так годит ся.

З А Б А В И.

1) Лопатки бют. Зроблят лопатку ги коли би пр́анник и бют неў ени́ого, що сидит на лаві з завязаними очима, по пяті. Як угадат, хто го бє, то тогди тот иде сідати, що бє, а як нїт, то доти го бют, доки не угадат. Бавит ся уся ч́елядь.

2) Гусака печут. Єден „король“ пече гусака (у спудзу зафльоцкат митку, озьме ї межи дві скіпи тай д́ержит). Д нь́ому приходит другий „пан“ и зв́ідат ся: „Що ти, королю, робиш? — „Гусака печу!“ — „Чому ся не пече?“ — „Бо з нь́ого масть не тече“. — „А коли потече?“ — „Тогди потече и подзебенїт и поребенїт, як Маря (кажуть імя котроїсь в присутних жінок) поцїлює Ивана. — Тогди кажут якісь жові цюлювати котрогось чоловіка, вадь легіня и мусит поцюлювати, аж би який нел́апний, бо ї король миткоў лице пов́алят; д́аяка жона тіче гет на д́вїр, а д́аяка цюлює, аби якого неф́айного.

3) Бога і чорта. Два люде переберут ся, еден за чорта, другий за бога. Бог — котрий май файно ўбраний чоловік, а чорт озьме еден чорний ўйош на руки, другий на ноги; на голову озьме вивернену кучму, лице у саджу замастит. Стают тогди на хатних двирьох. Котра чиядь була у хаті — богова, котра у сїнбох — чортова. Челядь від чорта тіче, а він не пушат, а як котре утече, то чорт заводит за ним. Тогди берут ся за руки, бог з чортом, а чиядь тота, що у хаті, ўенно з богом тота, що у сїнбох, з чортом и тягнут ся за руки. Як божа роўта проможе, то божі молят ся, а чорти йойкают, а як чортова, то чорти скзчут и тішат ся, сьпівають, приговорюют.

4) Бирки. Завяже ся єнному челяднику очи і він шукат у других „бирку“. У кого найде, той іде до середини. [„Бирка“ — се два карбовані патички; ними тре ся оден о другий і „бирка“ тогди траскоче. „Бирку“ передає ся з рук до рук].

5) „Кучі“. Хлопці берут ся за шиї, стають тісно коло себе і роблят так „кучу“; еден буде за свиню, а другий з ганчуком бігат за свинев и кричит: паць до кучі! Свиня хоче дістати ся у середину, айбо єї ни пушчают, а як прїдре ся до кучі, то тот иде на свиню, хто пустив.

6) Коваля. Єден чоловік саджат жену на сьтіў, а другий бере за ногу и кўє, зриват підкови. Даколи так бют шкальом у ноги, що ходаки підрут. Жони (дакотрі) як идут на сьвічіня, то прививают у ходаки попелу, аби не болїло, як будут ковати.

7) Доктора. Єден ся убере за доктора, у плахту заве ся, на голову озьме вивернену шапку и ліків си владит: води, горячого попелу. Другий хлопець ляже си на лаву тай йойкат, що хворий, що го попід груди взяло, що він тягітна жонá тай буде дитину рóдити. Тогди докторь дає хворому ради: пілле водов вадь попелу поза обшивку насипле, аж ся хворий з лави схопит.

8) Сало тягнут. Припрут жердку у поваляне вікно і еден трясе з гóри, з пóду тов жердков, а другий лізе по нї „сало красти“. Як долїзе аж під повалу і не упаде тай достане крузь вікно китицю соломи: „сало“ — то вінь раз леінь!

9) Булі красти. Два держат високо дошку и трясут нев. На дошку поставлят булю. Третий має тоту булю здрилити и на вітру ймити. Як не імит, має сирю булю зїсти,

10) Діда і баби. Два люде перебирают ся, еден за діда, другий за бабу, а третий за корову бóде. Дідо причапит си прядивну бороду, озьме на ся яке цўря. А баба прядивне волося, соломяні ўплети; привє си з соломи кудилю, пряде тай корову пасе. Корова реве, а баба приповідат, аби бабина коровиця у отаву ишла, що она і (на злість дідови) усьо сїнце придасть. Дідо бе за тото бабу тай за тото, що соломяні

нитки не хочут ся прясти файно. Другі люде залицяют ся до баби, дідо задрісний бе їх и бабу. Баба дивит ся у конов з водов (ніби зеркало) тай приговорює, що ши файна, молода, хочь-кóму би ся подобала; дідо лютий каже, що єї уже лиш би на печи гнати.

(Забава в діда і бабу тішить ся великою симпатією, як лиш є відповідні сміхуни — сільські коміки. Своїми примівками і грою висмівають найраше подружне жите сусідів і знакомих, додаючи звичайно „пікантні“ жарти. Тим будять загальну веселість — а у висмівуваних злість).

Як уже мают мерця везти, кладут го у деревище; усі родичі вицюлюют го красно, а жони стают заводити. Отець, вадь мати або газда ци жона — котре май рінце, обходит тричі сьтіў. Як виносят з хати, стукают тричі у пороги, у хатний і у сінний. Кажут, що нибошик порóгim відкланює ся.

Мерця везут усе санными і волами, а як котрий богач, то і двóі воли, хиба дитину несут. Як уже мерця винесут, то зливають водов того місце на лаві, де він лежав и метут хату; за тоти три нни, що мерлиць у хаті, ни мож мести. Смітя несут у корчі або у воду. За мерцьом можут іти усі родичі, лиш мати за першов дитинов не йде і плакати і тогди не мож, бо би на тім сьвітї дитина у слизàх утопила ся.

Як берут з хати газду або газдиню, або якого великого челятника, що коло марги ходив, то усю худобу спущають з прищону.

У яму мечут грудки землі, наўперш родичі, відтак усі люде. На гріб бют хрест.

Як умер ще не жонатий, вадь не віддана, то привязуют до хреста барвінку, ручник такий ги молодятач, тай партиці усякі.

Зараз по похороні заладжают комашню і просят на ню ушитких, що били на погребі і жебраків. Гóстят усіх краснó, чим хто може, аби ніхто не говорив, що жалуют небóщикови. У рік або на задушні дни заладжают празник знов — як хто хоче. Як умре мати, а у хаті лишат ся нивістка, або доньки повіддавані на боці, то нивістка гет комору запре, бо би усю мамину фанту доньки забрали; рахуют си, що то їх. А як котра невістка — чесна, то і сама довькам придасть, а даколи жона перед смерти розкаже, що як має біги. — По тім як помершого озьмут, світят ще єнну ніч свічку у хлібіняти и бавлят ся.

У добú по погребі приходит душа „на покуту“ — подивити ся, як що у хаті є. Хатна челядь сїє на стів муку, а відтак рано послідят, ци била душа, ци нїт.

Як прїснит ся мерлець, що просит їсти, вадь каже, що голоден, то тогди треба хвалу Божу наїмати; ци душа покутає.

Часом мерлець зчáста заходит на своє обійстя; даколи хатна челядь нич на того не каже, бо ни едєн газда прійде тай чєсно сяде си за

сьтіу, гет усьо порозказує, що робити, де сіяти вадь що. А котрий любив худобу, то піде си до стайні межи маргу, дає волам їсти; рано вийдут давати волам, а воли такі ситі тай сіна перед них доста. Нераз газда у ночи д жоні приходит, а она бойит ся, бо ї мучит тай такий страшний, мертвий тай як не хоче, аби приходиу, то трояном хату обсіват.

Мати, що лишит малейку дітину, таку від цицьки, то куждої ночи приходит ї илекати. Нераз чуют у ночи, як дітина ссе. Як не знають тому ради дати, то дитвача так усїніє, збсхне тай умірат від тої годівлі.

Як умре нехрещена дітина, то ся чортом стане, а у сім років прийде під застіуне вікно тай каже тричі: Тату! мамо! охрестіт мене! Та як мати учує (айбо мало коли учує) тай верже му у вікно біле чистбіке полотня або платіну (крижму), оповісьть имя, то янголом стане ги другі діти, а як нї, то буде далі чортом и буде далі держати ся тої хати.

Приказуют, що умерла една молода мати и прийшла у едно місце, де два хлопці ворота пильнуют. За ворітьми праворуч так краснó, що онь, а лїворуч огні такі — аж червоно.

То царство и пекло. И не хтіли ї хлопці у ворота пустити; казали: „Щись діти свої не доховала, іди д ним“. Тай она по світу блукала і що ночи приходила д дїтьом, аж доки ся не підкоротали.

Опирі є усякі; як кіт перейде помершого, то він буде опирьом, білим котом. Тай тогди стане ся по смерти опирьом, коли у цїрькве дивит ся д гóрі тогди, як пан-óтиць з чашов ходит тай люде голови схиляють.

Часом уже бúde такий християнин, що уродит ся опирьом, в двома серцями. Опирь має погані очі і ними потїнат. Коли опирь пігне, то підступат щось під серце гібї болячка мучила и тогди християнин блює.

Сут такі жóни, що знають від опиря ради дати; такої води дасть єя напити.

Часом знають, котрий то опирь и як він кого зісьт, пігне гібї, то кажут му, аби брау тричі свої слїда, розмиу в водоу и дау из жминї напити ся — зараз хвóрому полївит. Опирь у ночи так спит, що не дїше и ни мож го пробудити, бо душа иде тогди у границу з опирями грати єя. Таке грают ся у границі і на мéжах! Бігають, свиснут на білих коньох їздят, а вітри такі дуют, що аж!

Буде такий опирь, що з дітини кров виссе і до добї має кров у собі; доти мож ши дітині раду дати, а у добу снустит кров у яму — тогди дітина умірат до трьох днїу.

Душа повішенника на охтемá страчена и нигде не має права, хиба у ті хатї, де ся повісив. А на тім світі мають повішенники смеріча на бóстрїть чатини д гóрі тігати. (за сувершок горі гороу тягне, то галузя заїнат) тай буча, котре маї тоўсте, носити.

Як котра дівка устїдат ся тай стратит дитину, то на тїм світі має і вісти.

Як хто не шанує свята і на сїм світі у недїлю шиє або пацьорки ниже, то на тїм світі буде крузь иглу або пацьорку пролазити, а як хто дре полотно вадь що, то на тїм світі буде ити понад бєріг і беріг під ним обірве ся. Як християнїн має нечисту хворобу (падачку), то нічим ни мож му ради дати, хиба як дадут му ся напити землі з гробіў тай сердечка з дзвона ушкребчут.

Записала 1910 р. Олена Охримовичівна.

V. Похоронні звичаї й обряди в селї Зелениці, Надвірнянського повіта.

Від чого люди умирають?

„Смерть одна, а придобашок 77“.

Загально вірять, що — „над хрискьбинином висит 77 придобашок“, отже длятого годї знати, коли, де і серед яких обставин досягне його смерть. Давна віра, по якій первісний чоловік не може зрозуміти смерти, як природного і нехибного акту, остала по нинішний день так, що много випадків смерти вважається і досї за діло Чарівників¹⁾ та Чарівниць²⁾. Отже кажуть: „То єму так зроблено“; „єї — нибошку — тота³⁾ спрахтила“; „на него много мали заўзьиток“.

Доводить ся чути і такі гадки про смерть: „Єго підвіяло“; „у таку мїнугу — нибошик — пішоў“; „він у такьки убрьїў“; „так му було писано“; „прийшоў чьис, тай — галоў у дорогу“.

— „... помер?

— Ая, померь.

— Старий був...

— Ай, и не так старий, як чьисовий; є старші від него, але єму — нибошикови — прийшоў чьис — тай далї, колис віслужиў своє“.

— „Щось мрут люди...

— Ой мрут, забирают сї поодному; ну, але шо би то було, як би и не умираў ніхто...

„Умирают люди и нам так б́уди“. „Умерь Ад́ам, буде и нам“.

¹⁾ Пор. Матеріали до укр. етнол. Т. XI, ст. 106.

²⁾ dtto стор. 112.

³⁾ Опириця.

Щоб слабости можна набрати ся від другого — в те не вірите ніхто: „Но, а той перший, що заслаб, то відкі набраў сї? Він, видит сї, не торбоў дес ходиў тай приніс, ци шо? То Бог так дає, тай уже“.

„Тому кілка рокіў уже, як нарід так дужи лижьиў на ту — не дивуйти — дурньичку¹⁾, би сї ни приказувала, шо майжень у кужгі хакі уеїма лижьили; ну, та я ходиў між кільки слабими тай фалабу нічо ми не шкодило. То як кому бола така озме сї“...

„А, видит сї, шо тот, шо у полонині розболит сї, то від кого перебере слабіскь? Кажут пани, шо то у оздухах шос є такьи, оздух нечистий — та мені видит сї, шо нима старшого оздуха нігде, як є у полонинах, ну, а от приїде, шо хрискьинин розболит сї, шо и умре“.

„То у кужгім чоловіці є така бола у середині — такьий солітирь. Він має 40 митріў доўжини, тот солітирь. Та як зрушит тот солітирь, то буде так, шо и во сьвіга піди цirez то. То як сї єго шінує, то добре (він є прирослий до утроби у чоловіці); але як го ни пошинуї, як шос так двигни дужи, ца би шо, — то він сї відорве від утроби и хрискьинин схне, кволит сї, кволит, а далі умирає“.

* * *

Заслабне-ж хто, то зараз „круваўют сї по раду“. Є приповідка: „Дбане, два рази гине“. Кличуть отже примівників, баїль²⁾, ідуть вперед до своїх, опісля і у десяте село нераз, до знахарів.

Коли-ж однак всякі „ради“ не помагають, а хорого опускають сили, кличуть священника, щоби „ишли передкувати“, себ-то уділити хорому послідних тайн.

„Як ксьондз свьитит єлей, та як горит свічка и як ксьондз уже иде у двері тай залуї (свічу) и дим иде у гору — то буде жити (хорий), а як дим иде у двері — то умре, піде за ксьондзом“...

Як почують, шо хтось дуже хорий, „идут відознавати“: приходять сусіди, „родичі“³⁾ і то, переважно жінки. Домашні плачуть, а вони помагають, то знов потішаючи, радять, щоби іти іще де „по раду“: „А той⁴⁾ ліпше знає; а до того би ше ити — той би зараз сказаў, ци буде жити ци ні“ і т. и.

Як хорому поліпшить ся, приїде до свідомости, кажуть: „Ну, фалабу! чей перебуде, чей перебуде“. „Обіцьийте сї, кужко (куме), раску-

1) Тиф.

2) Пор.: Матеріяли до укр. етнол. Т. XI ст. 134. Ч. 8.

3) Кревняки. 4) Знахір.

вати¹⁾; або: „Кобисте ше, кумко, обрікали²⁾, то може Бог святий даст, шо почуньї³⁾).

Опісля-ж розходять ся у свояси пригадуючи на відхіднім: „Ой кобисте, кумко, пилнували, аби, не дай Боже, без свічки⁴⁾ не умер (-ла)“.

Свічка „коби стрітелна“⁵⁾, бо уважають її за найвідповіднійшу.

Одно сидить протє біля хорого і „вартує“; як побачить, шо хорий „зачинає конати“⁶⁾, „зажигает“⁷⁾ свічку скоренько, вкладає її до рук умираючого і затуливши своїми долонями, держить так, аж поки „з него не виїде душьи“.

Переконавшись, шо хорий вже мертвий⁸⁾ — починають усі плакати; „одно не чельиди виходит на двір и голосит; очи закриє фусткоў, або долоньими, вігне сї на прьисло и плаче — заводит“⁹⁾.

Зараз висилають також когось з домашних, „аби даў знати по сусїдях“¹⁰⁾. Сусїди збігають ся¹¹⁾ та питають, чи „купаний“¹²⁾. Як ні, то топлять у печи, грїють воду, ллють у цебер, — а роздягнувши тіло¹³⁾, кладуть его там і купають¹⁴⁾ та чешуть, помочивши уперед волосє во-

1) Раз на день їсти (в тижни, році).

2) Обрікати когось = обіцяти в котрийсь день у році справляти „празник“ — гостину для запрошених людей (часом наймають у сей день Службу божу).

3) Подужає.

4) Вірять, шо як умре без свічки, то на „тім світі“ не буде мати світлости“ (себто раю); а також: „як умре без свічки, то на кім свікі буде му темно“.

5) З котрою ідуть на Стрітене (15. ІІ.) до церкви.

6) Кажуть також: „гь и кує, чь и сує“.

7) Світить.

8) „Мацают, ци ноги зимні“.

9) „Йой-йой! йой-йой!.. Татку (машко, вуйничко) мій, татку“...

10) Як рознесеть ся вістка про смерть, зараз усі дівчата (кревні) розплітають волосє: „аби ему (помершому) дорога не була заплетена на той світ“.

11) Як „чоловік“ умре — то газди, а як жінка — то жінки.

12) Декотрий іще за життя каже себе купати.

13) Тепер вже інакше не звать помершого.

14) Миють у теплій воді: „То чискісь. До кіла прийде душьи, як буде кончина (світа), аби ити на страшний суд. Хокь оно зогниє, то при кінци времени прийде душьи до исцілення, то аби душа прийшла до чистого. Купіль тоту несе сї не під сонце, але дес у такьм місце ни західне — у скалу, бо грїх“.

дою; відтак осушують тіло „утиранником“¹⁾, вбирають у сорочку (над цебром) і кладуть його на лаву²⁾.

Свічку, яку держав небіщик вмираючи, приліплюють підчас миття до стола, або вложивши у фляшку, ставлять на столі.

Лаву вкривають ліжником, під голови поставлять „шмакє“³⁾ і „накегают на небіщика порткьи“⁴⁾ або убрание⁵⁾ — або „як він собі уже хокіу“.

Як умерла жінка, то вбирають у сорочку і фартух.

Ноги обвивають „плакьинками“, а відтак вбирають „капці“⁶⁾, або вбувають постолі, обвивши ноги „онучьими“. Богатших жінок, або дівок вбувають часом у чоботи, але без підків: „як би поховау в залізом, то би мусіла ходити по світу, докіу би підкови не сходила“.

Як вже вберуть, заперізують мужчину в місци, де носив ремінь⁷⁾, червоною волічкою, наказуючи, щоби не забули розв'язати, як класти муть у домовину, — „бо як піде заўезане у домовину, то удова, як лишьїї сі, то не віддаст сі ніколи“.

Ноги звязують волічкою, — „аби файно, ріуно стояли“, руки зложать праву на ліву, звязавши⁸⁾ їх також червоною ниткою⁹⁾ — а на голову вкладають шапку (жінці перемітку).

По сім вкривають тіло „укривалом“¹⁰⁾ так, що лиш голову видно.

¹⁾ Тим, що вмившись, утирають лице.

²⁾ „На поскіль уже не можна, аби не пуджіло: єго уже там місце (на лаві). На лаву кладуть лише старших; дитину до 7 року житя „наррьиджуют“ на столі, „бо то ангіль“. Дитину вбирають лишень у сорочку, ноги обвивають „плакєнками“ (білими платками), а на голову кладуть позліткою прикрашений віночок з барвінку. Дитину також ховають лишень „з дяком“, а ніколи майже „з ксьондзом“; процесії не беруть також — „ховають лише из хрестом“.

Як кому вмре дитина, то кажуть: „Дитинка, то мала щербинка — але як Бог озме старшину з межи дробет (дітей), то най сі не приказує“.

³⁾ Біле, котре зняли з небощика; багаті газди роздають (часом) одіж з покійного убогим.

⁴⁾ З полотна. ⁵⁾ Зі сукна.

⁶⁾ Викроюють зі сукна і зшивають (щось, як короткі скарпитки).

⁷⁾ Ременя не дають ніколи — „аби єму на кім свікі не було кьишко“; є спосіб проклинання: „Абис на кім свікі у римєни ходиу, дай Господоньку!“

⁸⁾ Між пальці правої вкладають восковий хрестик, — „бо так сі годит“.

⁹⁾ Все, що звязане — як священник надходить — мусить бути розв'язане, — „аби на кім свікі не буу спутаний“. На черево кладуть (нибощикови) серп: „Аби не розганело трунок“ (черево щоб газди не роздули).

¹⁰⁾ Купують; біднійші-ж дають на сю діль шлюбний рантух.

Відтак, як тіло вже „наръиджене“, кладуть на лаві, кінець голови свічку, а також старий горнець¹⁾.

Тепер каже одно з присутніх: „А теперь — ерщененькі — клякаймо и помолім сї за душу небіщика (-шкьи)“.

Помолившись, присутні розраджують (як вдовицю, то жінки — вдівцяж і жінки і чоловіки) словами: „Ни журіт сї, Бог із вами“; „шо гіяти? витко, шо прийшоў му чьис“... „усї туди — ерщені — підемо, одна нам дорога“; ей, Господи! Бог усьо видит, шо лиха душьи гіє“²⁾, і т. і.

Домашні дають „чьистунок“ (горівки, хліба), дякують, що приходили, помогли, потїшили...

Одні відходять, інші знов приходять і так аж до похоронів.

Відтак домашні просять когось з чужих: „Кобисте були такі добрі увєти міру, бо треба ити подзвонити по души“. Котрийсь бере тичку, або нитку і міряє небіщика, щоб гробар знав, яку яму копати. Сю міру бере опісля котресь в „хатних“ і іде в село³⁾.

Докьи ше ни дзвонили по души, то тот мерлець ше усьо видит: душьи ис кілом стоїт разом, ни відступає сї, але як вішла, так стоїт у головах. И то тогди ни можна (докі ни задзвоне) лишити кіло само у хакі, бо та Біда — цураха му — прийшла би и увьила би душу, душьи ни пішла би до Царствѣ. Як уже обізвут сї дзвони, то душьи иде по гілом⁴⁾.

В селі, взявши від „оглядача мертвих“ картку, іде до священника:

„Прошу Бога свьитого и ласкьи духоўного умерь... (каже хто); шоби духоўний хокіли, аби погріб буў із вангелієм, ис парастасом, ис прощьима (часом зі Службою б.). Погодившись тут (торг треває досить довго) іде до паламаря:

„Кобисте пішли повзвонити по души, бо помер Х. и шо будете хокіли?“⁵⁾

Відтак іде до гробаря, дає єму „міру“ і просить, шоби він копав яму „на файнім, сухім місци, аби не у млаці“.

Від гробаря повертає до дяка:

„Пане гьиче (єрентий), прошу вас, абисте були ласкави ити читати саўтирю“⁶⁾.

1) Тепер уже не всюди, але ще часто.

2) Так кажуть, коли підозрівають, шо помершому „так зроблено“.

3) В присілкові Максимець, кажуть: „ити би до кадїгробів, аби погреблі“. 4) Про душу, пор.: Матеріяли до укр. етнол. Т. ХІ, ст. 47.

5) По души дзвонить 3 рази денно по 3 „слихи“ (тричи); іще дзвонить: як беруть процесію, як несуть до церкви і як „провадять“ тіло на цвинтар. 6) Псалтира.

Дяк розпитує его, що замовив у священника і кільки має заплатити, та після сего подає і собіж ціну.

„Але прошу вас, пане їгиче, абисте сами — ерщені — виходили, абисте файні пісні співали“.

Відти іде до коршми, де чекає на него хтось з домашних з бесагами¹⁾. Купує: на парастас — хлібів (5), порцію меду, пшениці, сливок і три свічки; на третини — булок (5), порцію меду і дві свічки²⁾; до дому бере — хлібів, горівки, муки на пироги, і — як нема в дола — бриндзі або сира на „заліпку“ до пирогів.

Вернувши домів, передає все, що купив, „кухарці“³⁾, пояснюючи, „що до чого є“. На столі кладе „роспятіє“⁴⁾ і дві свічки і від сеї пори всі мужчини сидять у хаті вже з відкритими головами⁵⁾.

Вечером надходить дяк читати „саўтирю“. Ввійшовши в хату, виймає з „тайстрини“⁶⁾ хрестик, клякає і молигь ся; по сїм цідує хрест і вставши, кладе його на столі перед „розпнятем“ та каже: „Слава Ісусу Хресту“.

Присутні відказують: „Слава на віки“.

Дяк сідає тепер за стіл на вкритій ліжником лаві і починає читати псалтирю. Якраз тепер кухарка палить у печи, щоби зварити дякови вечерю, а в низенькій, курній хатчині, при більшім числі людей, стає парно, тіло починає розкладати ся і його чути немило; тоді люди кажуть шепотом: „От уже їгик зачьиў читати, уже кіло рушило“⁷⁾.

„Як умерла тота К., том сам виїў — ерщений, — прийшоў їгик и зачьиў читати саўтирю, а она — нибошка — три рази сї изниїла; так сї изнимала, шо троха ни сіла... Нарід, лиш глипне один на другого, шо то буде, але він — ерщененький — зачьиў зараз співати тай прийшла на міру“⁸⁾. (Павло Курчук).

Газда (газдиня) просить, щоби зробити „деревище“⁹⁾. Запрошені

1) Хто не має гроший, бере всего „на борг“, бере гроший, щоби поплатити „кадигробів“, а тим часом робить згоду з Жидом на корову (котру Жид відтак бере собі).

2) Парастас в дома, а третини в церкві.

3) Так звуть жінку, що варить страву: на похорон, на весіля, на празник.

4) Хрест з церкви „роспнекья“.

5) Тут є звичай, шо чоловіки в хаті не здоїмають капелюхів, хиба лиш як їдять.

6) Дзьобенка.

7) Дяк уміє заклинати померших; пор.: Матер. до укр. етнол. Т. XI. стор. 105.

8) Пор. як висше стор. 106.

9) Домовина; за роботу не платить ся, лиш постаратиб дощок.

розпалюють ватру (літом на дровитни, зимою в сінях), один з них міряє тіло і відзначає, як довгі мають бути дошки і починають робити домовину. Гладкі вже дошки збивають опісля разом кілками¹⁾. Між тим домашні частують „майштрів“²⁾ горівкою і хлібом, а кождий з них випивши, каже: „Най Бог прийме“. Вони покурять люльки, посидять чашочок, а далі беруть ся знов до роботи.

В хаті тимчасом скінчив дяк читати і починає співати пісні про смерть. Старші сїдають біля него і слухають уважно, покиваючи поважно головами, жінки вітхаючи втирають сльози, а молодіж „робит смішки за плечима: то щипне одно єдного, то за волос сїпне“; той глумить ся, а сей кине чимось у другого; буває, що котрийсь з леґінів посягне рукою в каглу, а наближившись опісля до дівчини, буцім то щось сказати хоче — погладить її по лиці, валяючи саджею; а з того всего всім весело.

Відспівавши, дяк встає і просить, щоби присутні відмовили 3 „отчинаші“, 3 „Богородице“ і 3 „Вірую“.

По молитві питають: „Пане Ївче, а може би ви були ласкави вечеріти?“ Кладуть на столі: літру горівки³⁾, хліб, пироги, бриндзю, молочну кашу і т. и. Дяк помолившись, вечерає, а по сїм знов молить ся і дякує: „Ївикую за вечерю, най Бог прийме за помершого; помершому дай Боже царство небесне, а вам живущим, дай Боже здоровля“.

Присутні відказують: „Дай Господочку и вам — ирщеним!“

„Теперь — каже дяк — я буду відпочивати, а ви можете сї забавляети, лиш чесно, спокійно“. І лягає на лавицю.

Присутні починають бавити ся⁴⁾.

1) Уважають, щоб дошки збивати „серцем до середини“ (в самій середині кожного дерева є серце) на домовині, а саме на її покривці („віко“) вирізують завсїгда „хрест“ та „малюют“ єго зеленою краскою (потирають вирізані місця сочистим зілем-травою).

2) Так звуть тих, що роблять домовину, або тих, що вміють будувати хату; про домовину кажуть також, що се „хата“.

3) Як дяк не; теперішний нї.

4) Як хтось умре, то кождий з того присїлка, де жив покійний, уважає за свій обовязок відвідати його; найбільше-ж приходять вечером і се зветь ся „йти на привид (або на привиґіне)“. „У нас кажут — привид, а у Делятині — окаязія, а Жьибіўци — грушка“. „Люди идут на привиґіньи на то, шо и они, як умрут, то аби до них другі ишли“. На такім „привидіню“ заводять усякі забави.

1. Позич мені стільчика.

Серед хати поставлять 4 стільчики (по два), на котрих сідає по легіневи лицами до себе і держуть ся за руки. Пятій легінь обходить сидячих кругом і дотикаючи кожного за плече, каже: „Позич мені скільчика“.

Тимчасом сидячі старають ся — не пускаючи рук — змінити місця (сей сідає на того, а той на сего столець). А пятій змагає — в часі коли сидячі міняють ся — усісти на котрийсь із вільних стільців; як се йому вдасть ся, тоді сей, що стратив місце, обходить кругом, а він уже сидить. І так все.

2. Продає заяця.

Присутні сідають у хаті кругом (на лаві, на стільцях, на постелі, на припичкови), а один узявши в руки шапку, обходить усіх, почавши від першого і каже:

1. — Купіт заяці!

2. — Е, се пустий заяц.

1. — Ти, пустий, купи заяці.

3. — Е, то куций заяц.

1. — Ти, куций, купи заяці.

4. — Е, то без вух заяц.

1. — Ти, без вух, купи заяці.

5. — Е, то сліпий заяц і т. д.

І так кругом обійде, а все тим, що почує про заяця від одного, називає дальшого — а з сего всім весело.

3. Тешуть дуби.

Кількох сідає на землі — один одному межи коліна — се дуби; біля них по боках стають два з ремінцями в руках — се теслі; решта-ж сидять на лаві — се купці.

Каже тесля, вказуючи на першого сидячого на землі: „Хто хоче купити сю дубову підвалину?“

Купець: „Я би купив, коби тесана“.

Теслі: „Будемо тесати!“ І беруть сидячого один за одну, другий за другу ногу, підносять у гору і — ремінцями... „тешуть“.

Обтесавши, віддають „дуба“ купцеві, а сей витручує його до сінній. Відтак з иншими так само, аж усі опиняють ся в сінях.

„Ну, кажуть, тепер би брати дуби на курчугу і везти“. І в зимі саджають дуби по одному на санки та й обвозять три рази кругом хати, — в літі-ж кладуть на ноші¹⁾ і так обносять тричи.

4. Весіля з музиками.

Біля печі стає три „музики“ — скрипник, цимбалістий і дуделник — зі своїми інструментами: у першого рикаль і бучок (скрипка, смик), у другого дві тріски (пальцятки), а у третього мішок під пахою з привязаним патичком (дудки). Вони починають грати:

Скрипар каже: цігі, цігі...

Цимбалістий²⁾: бам, бам...

А дуделник: дудуду, дудуду...

Присутні кажуть: „А файно играйте, бо ми хочемо файної музички послухати“.

Як вже награть ся доволі, кажуть слухачі: „Доста, доста! Ми уже наслухали ся! Тепер берім середного музику за скіл, бо файно граў“.

І беруть його за голову і ноги та несуть за стіл. Але на середині хати здержують ся і — бють музику ремінцями... Набивши саджають за столом і гостять, дають горівки, хліба, то-що.

І других музик кличуть на „гостину“, але вони не мають охоти „їхати в парадов“...

5. Висіти.

Один стає біля печі, держить ся руками за жердку і каже: „Я вишу!“

Присутні: „На кого?“

— „На (імя дівчини)“.

Її силують, щоби ішла цілувати ся з тим, що „висів“; вони цілують ся і він іде, а вона тепер держачись жердки, каже: „Я вишу“.

— „На кого?“

— „На (імя мужчини)“. І так забава продовжає ся.

6. Війт і жебрак.

Забава відбуваєть ся звичайно в сінях, бо там більше вільного місця, як у хаті. На самім вступі вибирають: війта, заступника, жебрака, влодія, свідків, судію, адвоката і писара. При тім визначають: в однім куті є громадська канцелярія, в другім „гайдучня“ (арешт), в третім суд.

1) Ноші, або шерелі — прилад до ношеня каменя, оборнику.

2) Він ударяє бучками об жердку над припічком.

В суді сидять за столом, судія, адвокат і писар¹⁾ — всі в чорних петеках, на головах у них шапки з чорного паперу (лиш у судії в червоного), а руки обівють також папером (себто вони в рукавицях); перед ними хрест і дві свічі (патички).

В громадській канцелярії багато людей; входить війт.

Війт: „Слава Сусу Христу! чесна громадо“.

Люди: „На віки слава! чесний начальнику“. „Сідайте собі, просимо“.

Війт: „Гьикую файно! най ўсе добро у вас сідає“. Сідає. Входить жебрак.

Жебрак (кланяючись): „Слава Ісусу Христу!“

Всі: „На віки слава!“

Війт: „А, шо скажете доброго; чей миром ше коло вас?“

Жебрак: „Ой ни добре, пан-началник; ни добре чувати“...

Війт: „Оў! Би Біг борониў! Шо-ж би?“

Жебрак: „Ой, якис ворог украў ми сеї ночи телицю“.

Війт: „Ну, то треба зробити справу“.

Жебрак: „Та кобисте були такі ласкави, бо я біднак“...

Війт: „Ну, али знаєш хто?“

Жебрак: „А, праўда!“

Війт: „Ну, то привести злогія“.

Приводять злодія.

Війт: „А на шо-ж ти, чоловіче, узєў у цего біднака теле?“

Злодій: „Я не брав — може то другий“.

Війт (до жебрака): „Та як він каже, шо не браў, то привести би свідки“.

Жебрак приводить свідків, котрі признають, шо бачили, як сей злодій крав телицю, отже війт відсилає їх до суду.

Судія: „Шож він тобі злого зробиў, чоловічку?“

Жебрак (зігнувшись в десятеро): „Ой прошу Бога свьитого и ласкы найвисшого сендзі, він мені украў теле, а я біднак, шо білше не маю“.

Судія: „А маєш свідків?“

Жебрак: „Маю, прошу ласки Бога свьитого и пана найвищого; в ў сїнех“.

- Судія: „Приведи“.

Входять свідки, кланяють ся і стають перед судом.

- Судія: „Кажіт, як то було?“

Свідки розказують.

Судія: „А присьигнете на то?“

¹⁾ Писар ніби пише все до „протокулу“.

Свідки: „Йоу! присегнемо“¹⁾.

Судія і писар встають, свідки кладуть пальці на хрестик і признають до трох разів, що так було. По сім судія видає засуд („вірок“) і заводять злодія до тюрми (оден кут у сїнях, прислонений міхом²⁾).

7. Жмурка.

Один сідає на лаві, а другий, зігнувшись перед ним, кладе своє лице між його коліна (се жмурко). По сім хтось з присутних у хаті всідає на жмурка, а другі питають: „Хто на тобі їде?“

Як вгадає, то той, що на нім сидів, їде жмурити, а ні — то сідає біля того ще один, відтак другий, третій і т. д. доки видержить.

8. Кóса.

Поукладавши стільчики кругом у хаті і позасїдавши на них, лицами звернені до середини, тримають руки заложені за плечима і подають собі потайки „скрутєц“³⁾; в середині кола присїв один — се кіс. Хтось з сидячих на стільцях ударяє коса скрутцем і скоро, сховавши руку, подасть його сусїдови. Кіс підносить ся в землі і вгадує, хто його вдарив: вгадає — то на його місце їде, хто вдарив, а ні — то він іще раз косом.

9. Король і вїйт.

Кавалочок патика в корою розколять на дві половинки і се — „квіти“. Сї квіти мішають грачі по черзі в шапці та викидають на стіл, лаву або землю. Ціль така: Впадуть квіти 4 рази білою стороною (без кори) в гору — то сей, що кидав, є королем, а впадуть 4 рази корою в гору — то грач вїйтом.

1) Адвокат перечить свідкам, каже, що се все неправда.

2) Часом забава кінчить ся так, що злодієви присудять привезти 5—10 фір дров для жебрака. Тоді каже він: „Ой, прошу Б. св. і найвис. суд., може би я саньми, зимоу привів, бо типерь кьшшка дорога“.

— „А ти як хоч“? — питають жебрака.

— „Ой, мені би типерь треба!“

— „Ну то вези возом!“

Злодій закладає руки на зад себе, приложить чоло до дверей і — „везе“, себто суне чолом по дверях з гори в долину. Тепер приступає до него один з присутних і притискає его голову, кличучи: „Гальмуї хло! з гори“.

3) Сплетена хустка.

10. „Ангіле кьигнут“.

До забави стає багато людей і поділившись на дві частини, — одні виходять до сінній, а другі остають у хаті.

(Двері відчинені). 2—3 в одній партії і 2—3 в другій ловлять за кінці сильного бука і тримають, а решта чіпають ся їхньої одежі. Поріг творить межу. На даний знак починають усі тягнути і — як хатні перетягнуть тамтих через поріг, то вони дістали ся до „ангіле“; а переможуть ті, що в сіннях — то хатні грішні, пішли до чорта.

11. Грошик тягнуть.

До великої миски наливають води і вкидають гріш. Хто, зануривши лице в воду, возьме гріш губами, але аби не „фощнуў“ (не подув), той його і дістане на власність.

12. Млин.

Лягає один на ослоні долілиць і взявши в руку бучок „каратає“ ним бючи об криси цебрика, що стоїть під ослоном; він млин, меле.

Другий-же (мельник) бере мітлу і бігаючи кругом ослона „обмітає млин“, час від часу потягаючи лежачого на ослоні мітлою по крижах (він має широкий ремінь і се йому не шкодить). Так якийсь час. Опісля мельник кричить: „Оў, шось поцсувало сі! Треба воду заперти“. Біжить до дверей, відімкне їх і замкне, себто воду замкнув. І забаві кінець.

13. „Два ножі на однім крейцарі танцюють“.

Затикають у шпару в долівці розколений бучок і в сей розкіл вкладають крейцар. Опісля в оба кінці другого бучка заткнуть по ножеви вбивши в середину (між ножами) голку і се ставлять на крейцареви. Коли голка так вбита в середину, що є рівновага, то „ножі стоять на крейцареви“, а потручені — „танцюють“.

14. Бука тягнуть.

Сідає двох на долівці, ноги опруть о ноги, а руками тримають за бучок і тягнуть д собі: хто кого підтягне, що сей аж встане — той сильнійший.

15. Кота тягнуть.

До забави стає чотирох. Двох припаде до землі на коліна і на руки, головами звернені в противні сторони, а двох ляже на них „горілиць“ — обнявши їх своїми ногами по під шиї та ловлять руками за сильного бука. На даний знак спідні зачинають поступати ся в перед, а верхні держать сильно за бучок: як усі однаково сильні, то випружать

ся і стоять у місци; коли-ж котрий з верхних слабший, то пустить бук і — забаві кінець.

16. Зв'язаний встане?

Закладають ся, хто зв'язаний встане з землі. Хто хоче виграти „залішку“, лягає на землю, йому зв'яжуть ноги і руки (руки за плечима) і він пробує встати.

17. Горівку пити.

Бере бук, замірить рукою довжину (від пахи до кінців пальців) і обнявши його кінець руками, прикладає до чола (кінець бука, котрий держить руками) та перехиляє ся в зад доти, аж другим кінцем бука досягне землі.

18. Здоймає губами крейцар.

Се виконують двояко. Або положить ся на долівку (горілиць) і вигинаєть ся доти, аж губами досягне крейцарик, який покладуть кінець його голови; або прилякне на долівці і заложивши руки на зад себе, пригинаєть ся (в перед себе) так довго, аж вдасть ся йому підняти лежачий перед ним грошик губами.

19. Перстеніць.

Грачі сідають один біля одного і тримають зложені долоні на колінах. Один, взявши в долоні (зложені) перстень, іде по черзі до кожного з сидячих, вкладає свої долоні до їхніх, та в часі сеї роботи впустиць котромусь з сидячих — так, щоб ніхто не бачив — перстень у долоні. Тепер питає когось: У кого є перстень? Як той вгадає — добре; а ні, то дає „заліг“.

Заліг віддають аж тоді, як вгадає. При сім жартують з того, що не вгадав, сміють ся з його залога і т. и.

20. Шукає покладак.

Кількох хлопців сідає один біля одного на лавку, а всі з накритими головами. Коли один із грачів вийде до сінній, кладуть котромусь з сидячих під покриття голови яйце і кличуть того з сінній, щоби шукав, у кого воно заховане. Він ударяючи легенько кожного з сидячих долонею по голові каже: „У цього нема; у цього нема; у цього є! І тоді, при слові є, ударить сильно по голові, аж яйце розібеть ся...“

Яйце розібе — як воно у того є, що шукаючий гадав; а як не згадав, то іде ще раз до сінній.

Яйце кладуть звичайно такому, що забави сеї не знає ще.

Коли забава в найбільшій розгарі, будить ся дяк і — в хаті стає тихо... Дяк починає читати, але розбавлена молодіж не може так скоро вспокоїти ся і все таки час до часу зробить якого збитка, отже дяк перериває часто читане і звиває до уваги.

Тимчасом майстри докінчують свою роботу і коли домовина готова, вносять її в хату та кладуть по при лаву, на котрій лежить покійний. Тепер сей, що був за „привідцьи“ до тої роботи, возьме гблю¹⁾ і — „бере три тріски“ на дні деревища, по тім другий, третій — всі майстри роблять те саме:

„То дає знак, аби значно, котрі були майстри до того, аби їм нічо не шкодило: За то, що я робиў, маєш там три тріски за мене“.

„Бо то є ружні люди. Буде чьисом такьий упирь, що и ксьондз ни може доступити до хати. Але ксьондз пізнає зараз тай ше из за порога закликає, що він уже до него ни має радії. У нас один туй як умер, то ксьондз три рази сі цофаў из за порога, що ни міг доступити до кіла“.

„Як бере сі робити деревище, то мусит знати від себе²⁾, як не знаєш, то не бери сі, аби с ни бідиў“.

Відтак кожний з майстрів бере по черзі ніж, а обернувши вістрем у гору, робить на дні і побічницях домовини по 3 хрестики: „Аби жадна нечиста сила туди ни зайшла“.

По сих формальностях закривають віко, а газдиня просить майстрів єїдати до вечері. Вони посідають на маленьких стільчиках кругом домовини, домашні ставлять на домовину горівку, хліб і пироги, майстри, помолившись, їдять, розмовляючи про життя, доброту і хоробу небіщика.

Повечерявши і помолившись, дякують газдам за „чьистунок“, курять люльки, розмовляючи про тютюн, роди і доброту люльок і т. и.

Около другої години по вівночи розходять ся „чужі“ домів. Хатні лягають також, дяк читає ще з пів години, а потім іде спати й він.

Досвіта „зганьїє“ (будить) дяк домашних, щоб ішли по „хрестарів“³⁾. Хрестарі, прийшовши, дістають по порції горівки і хліба на закуску, позапалюють люльки і йдуть до церкви.

Незабаром висилають також фіру по священника і чоловіка, щоби взяв священничу одіж, кадильницю, то-що.

1) Гибель з ручками.

2) Заклятя, молитви.

3) Так звуть людей, що несуть хоругви і хрести в часі похоронів; їх має бути все не до пари (звичайно 5, 7, 9 або 11); „аби нибощик ше кого за собою не покликаў“.

Як хрестарі вернуть, кладуть „процесію“ під хату, а самі засідають до гостини.

„Родичі“ і сусіди сходять ся помалу на похорони. Хто увійде в хату, клякає біля покійного і молить ся; жінки плачуть — одні плачуть, а другі розраджують.

Дяк пригадує приготувати парастас, кропило, свячену воду і „кітю“¹⁾.

Поки має приїхати священник, починає одна з жінок (з „родичів“) плакати-голосити над покійним²⁾, „аби знати, що є родичі“.

Приїздить священник. Дяк вбирає його перед хатою в свящ. одіж. В хаті повстає крик великий; всі жінки плачуть³⁾ і кидають ся на помершого — обляжуть тіло, що й не видно його. Тепер і чоловіки починають плакати⁴⁾.

Священник входить у хату з хрестиком в одній, а кадильніцею в другій руці, але на се ніхто не зважає. Дяк памятає, — і перші успокоюють ся мужчини та відводять жінок від тіла.

Священник відправивши своє, подає ся на двір співаючи з дяком: „Вічная память“.

Дяк каже винести стіл з парастасом на обісте, а тіло класти в домовину.

Вносять отже стіл прикритий, на котрий кладуть хліби, мід, кітю, хрест і свічі. Всі виходять на двір, де священник починає правити „парастас“.

Тепер рідні плачучи прощають ся з помершим. Усі цілують тіло, хочби воно як ровкладало ся: в ноги, коліна, руки і лице.

Сміливіші⁵⁾ підносять тіло і кладуть у домовину⁶⁾. Хатні вкидають тепер у домовину „під голови“, а „родичі“ на середину

1) Миска вареної пшениці.

2) Повтаряє раз-враз співучим голосом: „Йой! йой! йой-йooooй!“

3) „Ой, йой! йой-йой!.. Приїхали гостонькьки по вааас;... лишьєте нас, лишетееее;... Ой-йой-йooooй!.. уже нидоўго вас видимoooo;... идете у далеку дорогуууу“.

„Як на похороні, то у нас плачут, кажут, шо то сі словами пекло заливає. То даўно наймали плакати за мирцем. Якас наймила тай каже: Плач-ко, плач та дам воўни. А тота уже плаче тай приповідає: Ой ци буде ци не буде сиве руно, а я бідна плачу дурно“.

4) Плачуть „лиш словами“.

5) Як чоловік, то чоловіки, а жінку — жінки.

6) Під голову кладуть трісок з домовини, вистелюють її полотном; також під голову дають усе трошка білої вовни овечої: „Аби му ни твердо лижьбити, аби душьи его була така біла-чиста, як воўна“.

по крейцареви (або й по кілька) промовляючи: „Тату (чи як там), продайте мені щіскьки; так як ви мали, аби й я маў“¹⁾.

По тім розв'язавши все, що було зв'язане на покійному, закривають домовину віком і прибивають його кілками²⁾.

Чотирох людей бере тепер домовину і виносять на двір; виносячи ударяють по тричі домовиною до порогів: „Нибіщик відклонює сі, що білше не верне сі“.

Домашні дивлять ся через застільне вікно на домовину: „Аби нибіщик ше присниў сі, аби го хокь кілко вигіти на кім світі“.

Один з „родичів“ виганяє тепер усіх з хати, а оставши сам, бере горнець, що стояв цілий час у головах покійного, кидає ним з цілої сили до порога і кличе: „За ўсі голови!“

Сповнивши се, перескакує поріг, уважаючи, щоби не стати навіть на найменший кусень, черепок зі збитого горшка.

По відправленю „парастасу“ співає дяк: „Вічная пам'ять“, а взявши миску з пшеницею („кітя“), підносить у гору, поколише і дає між людей; всі знімають руки в сторону миски, дотикають її пальцями, колибаючи нею, як і він (дяк).

Відтак читає священник евангеліє і по сїм каже „прощу“; говорить у кінци про помершого і кінчить так: „Може хто гніває ся на покійного, може він з ким був у гніву, то ж тепер, коли він іде вже в далеку дорогу — простіть йому“³⁾. Відказують: „Най му Бог простить!“⁴⁾

Дяк співає „Святий Боже“, домовину кладуть на фіру, прив'язують воловодами і „провад'ят тіло“ до церкви.

Як муж умер — то жінка, а як хтось инший — то котрась жінщина з „родичів“ „паде на домовину“ і плачучи голосно лежить так на деревищу аж до цвинтаря.

На питанє — хто звичайно „паде на домовину“, відповідали: „Котре уже, май миле. Але г'зда не паде ніколи, хокь би и жінка умерла: то чиль доча мода падати на деревище и голосити“.

На увагу: „На сих похоронах дуже нарід плакав; жаль сего чоловіка“, — була відповідь:

¹⁾ До худоби, у підприємствах, у ловецтві, ворожбитстві і т. и.

²⁾ Цвяхами не можна, — „бо не зогніють“.

³⁾ Наперед звертаєть ся священник до кривних близьких, відтак далеких, а в кінци до всіх присутних на похоронах.

⁴⁾ Як хата високо, на ґруни, що фірою годі звести домовину — то її кладуть на „пласти“ (галузи смерекові) і так поволи спускають у долину аж до дороги.

„Одно жьиль, а друге за старим коби мож плакати и май більше — то би відплакаў, шо би прийшоў до Царства лекше, швидче би прийшоў. То за малим гріх плакати, бо то ангіль, то єї утопит у слезах. До вісім рік, то ангіль; до вісім рік и читают, шо „владенец“, то значит ангіль, а як уже 8 рік мине, то уже каже: „по гілом душы“, шос собі нагілаў, ис тим идеш“.

Фірман сїдає на домовину, а як далека дорога — а дуже зимно, — то і другі, позакладавши на голови шапки¹⁾, сїдають і їдуть.

По дорозі священник дає знак, а тоді кричить один на другого „гоў!“ аж вчують се хрестарі і пристають. Священник зсїдає з фіри і читає евангеліє²⁾. Так буває кілька разів, аж у кінца допровадять до церкви.

Як наближають ся до церкви, обізвуть ся дзвони, а жіноцтво в плач; та, шо на домовині, приповідає: „Ай, тож то вам красенько музики играють!.. Тож то музики сумненькі, сумненькі“...

Перед церквою кладуть домовину на мари, вносять у церкву, уставляють на середині та верх неї (у головах) ставлять хрест.

Священник править Службу³⁾, а опісля „третини“.

З церкви, при відгомоні дзвонів, несуть домовину на цвинтарь. Там як лишень здоймуть домовину з плечий — жіноцтво кидає ся на неї з великим плачем, та грабарі на се не зважають, але положивши деревце на шнури, спускають його в яму. Священник печатає гріб, вкидаючи в могилу перший рикаль глини, по чім грабарі закривають її цілком. Присутні також кидають по грудці глини:

„Свому не мож метати, лиш прийшлі (чужі) мечут по грудці на знак, шо я буў на привигіню и на погребі... и я... и я..“

По сїм розходять ся всі у свояси. По дорозі повертає родина помершого до коршми і там частують ся горівкою.

По похоронах відбуває ся в хаті помершого „обід“. Запрошені („родичі“, сусїди, убогі) засїдають до стола, домашні накрають хліба; дають пирогів⁴⁾, і инших страв, наливають у миску горівки, черпають ложкою в порцію і частують гостей; гості пють і хвалять при сїм горівку: „моцна, а десте — куме — брали, а по чому“ і т. и.

Відтак їдять і хвалять похорон: „Дуже файно було“; „дай Боже, аби и мене так файно ховали, як нибошика“; „То заслуга у Бога, до-

1) Лиш у зимі. 2) „Кілько наймиў, тїлко раз стає читати“.

3) Як похорони зі службою.

4) Пироги уважають за найліпшу страву; кухарки місять тісто і ліплять пироги звичайно на лаві, шо на ній лежить небішик (йому в ногах).

брий був — нибощик — дай му Боже Царство“; „Погода файна на дворі — витко, шо не грішний“, і т. и.

По їді всі молять ся, дякують живим за гостину, а помершим просять у Бога Царства. Чужі розходять ся, а свої гостять ся ще та радять ся, що їм дальше робити.

Газда пригадує відтак, щоби зварити „кітю“¹⁾ на посвітини“. Варять „підбіўку“ (чир на молоці), або кашу на молоці, набирають сего у мале нове горща, на те кладуть булку і ложку, та покладуть те все на застільнім вікні: „се вечера для душі (помершого)“.

Зеленці вірять, що душа помершого приходить першого вечера по похоронах до дому і вечеряє — їсть.

Того вечера сходять ся люди знов так, як і на „привидїне“²⁾, в хаті світить ся цілу ніч, а вони забавляють ся весело³⁾.

*

Людей, що померли звичайною смертю, ховають на „цвинтари, на свьиченім місци“; самовбийців-же і „страччата“ ховати там не можна.

„Страччята нисе у Маковицю, на цвинтарь не хоўле, бо не вілно. Привісе у Маковицю и завісит у смиреку, або кладе у коріне під смиреку.

Даўно буў у нас паламарь, Ключко Яремій зваў сї, то він буў до тих страччят — цураха би їм! Він браў за то по штири баньки, аби поховаў такьи — не дивуйте. Тай він приказуваў, шо раз ніс из Максимці одно, то зловила го бурі, ф́ае така, шо ліс вівертало, але ему нічо ни шкодило, бо він знаў від себе“.

*

„Як кому трафит сї, шо око бе сї (дріжить), то ни годит сї за то нікому казати у хакі, бо то знак, шо шос из роду такьи голоўне умре, шос такьи значне“.

1) Дехто каже: „вечерю“. 2) Кажуть: „иду на посвітини“.

3) Тепер, як на „привидї“, так також і на „посвітинах“, освічують хату каганцем або лампою, а біля мерця запалюють свічки; давнійше-ж всюди (а й тепер іще у дуже убогих) освічували хату трісками — „липиноў“.

„Даўно за свічку туй ніхто не знаў. Я ше закъимиў, шо усюди, де трафиў сї мертвец, то сиділи цілу ніч и світили коло него липиноў; один ситіў при мерци и держеў липину, перед ним стояў цебрик из водоў и він огарок метаў у цеберь, а друга уже липина горіла. То тепер ласка божа из отим світлом, але то даўно мука була так три дні висити коло мерцьи и світити. До того буў май мудрий отой Саўчук Никола и его брат (померь уже); то їх усюди брали світити (и тепер берут), то їх навикь назвали світїлка“. (Іван Онуфрак Ів.).

„Як дуже спит хрискьинин, то на журу якус; такьий, шо дуже любит спати, то не доўговічний“.

„Як сї снит, шо хтос рубає ліс и то паде, то уже шос блиськьи умре“.

„Як сї снить корови красї, то мусит шос умирати“.

„Як сї снит повінь вєлика дужи, и каламутна дужи, то мусит хтось умирати“.

„Як шос изньити из себи и дати на умерлого, то и тст, шо даў, ни забавит сї за ним (умре)“.

„Як би попраўеў у хакі гиблем стіў, або лаву, то ни добре: Як буде попраўльити стіў — то дитина умре, а як лаву, то старе“.

„Як від гаэди умре жінка та лишит сї маленька дитина така, шо сце цицьку, та аби класти (як берут жінку) на ноги и на голову — то тота дитина умре“.

„Як сї гїўка лишьїї від мами чи від тата, то берут хліб (до того є така тарактерницьи) и пхают хліб гїўці під пліче, або кладут на голову и як віносьи кіло на двір, то і віпроваджьют на двір“.

„Як спускают у яму (тіло), то як сї лишьїї гїўка від мами, або жінка від чоловіка — то сї відвертає від ями, аби сї ни дивила, а другі баби мечут і глини из гроба у паэуху: то прокіў того, аби сї віддала“.

„Як лишьїї сї жінка від чоловіка, а ше і кортит віддати сї, то уже як мают брати кіло у домовину, то она бере нибіщика за ноги и ше 3 рази сїпне, покьигне его за ноги долі лавоў: аби і суджений рушиў сї ид ні“.

„Як озмут мирцьи ис хати, то конец голоў бе цвьик у лаву, аби уже у кі хакі кілко лиш було мирцьи. Каже: Забиваю кі туй, аби с стояў туй за ўсї голови; докьи ти туй, аби нікому из нас — ирщених — ни шкодило“.

„Як курка сидит на йайцьох, аби изгадаў померших, то усї куріта позаўмирают у йайцьох“.

„Як хтос умирає, то бере сї ис хати насїньи, якьи є, аби ис тим ни заўмерло; як би лишїў, то вітак ни зїйде“.

„Як є у кого жонва (мертва кістка), то добре узьити мертвому палец и до 3 раз утирати то місце (де жонва є), то она не буде уже рости“.

„Як би узьїў из мирцьи, ци би кіла кавалок, ци би сала, ци волос, ци кісткьи — то добрий би буў злогій. Ис того аби зладиў таку свічку, то ис тоў свічкоў обікраде и шандарїў: як засвітит то світло, то усе спит, як мертве“.

„Ту свічку, що мертвец дёржит у руках, добре мати; из неї добре ити красти, бо як засвіти, то усьо спит гей мертве. То тот, що обікраў шандаріў у Пасічнім¹⁾, то він маў якурат таку свічку“.

„Як иде чоловік до церкви тай аби сі завернуў из дороги, шо би уже не ишоў, то як умре, тай як вінесут из церкви процесию, то потому мусят одну корогву забути коло хати, аби ни знати шо“.

„Ніхтá пръичи сі у пазуху, не метати би гет, бо на страшнім сугі будут ис тих ніхтий класти мости — шо будут переходити через таку ріку; а котрий не буде мати из чого, то будут сі его питати: Де твої ніхта за кількьи літá?“

„Як родич умре, то не вілно усї 3 дни нічо робити усї фамілії, бо руки будут терпнути цалий рік“.

„Як шос голоўне умре (жінка, тато, мама), то хлопам ни годит сі ходити у шьипці²⁾“.

„Тому, шо уміє щепити хащу³⁾, то ни вілно класти мирцьи у деревище, бо ему не буде вести сі у кім гілі: хащьи не буде сі приймати“.

„Кладут грейцир умерлому під язык и потому, як мают брати кілоу домовину, то віймают и то хоўльи; то добре до права⁴⁾. Ис тим грейцаром аби обійшоў того, шо має из ним процес, три рази — то ему замкне язык гей умерлому, шо не буде знати, шо казати“.

„Від мирцьи крадут зіле (такі буґь шо) — але такі, шо знают шос из тим гіяти“.

„Як засватає лиґінь гіўку один, другий, третий, а она не хоче ити за жадного — переберає дуже — то тогди, лиґінь украде из неї волосьи и верже тото під мирцьи у домовину тай як ксьондз запечьитає, то и до смерти гіўкоу буде, и посивіє, аби яка богацька“.

* * *

1. „Є такі люди, шо називають сі Двáдушні⁵⁾, Двáдушникьи такі, як то у нас кажут Упирі, упиракьи такі, — то из такьих віходит душьи, коли захоче, як має ити на гирц, а из нас, иршених, то душьи ни віходит, хіба як хрискьинин умирає. А ти Упирі як умре, то ше ходит по свікі“. (Петро Онуфрак, Іванів, старий).

2. Є такьий чоловік, шо як умре, то буде у ямі половина живий, а половина мертвий — такьий Двáдушник; то половина буде (правий бік), шо зогніє гет, а ліва половина буде чирвона, такьи гей грань чир-

1) Село: Пасічна.

2) Всюди за орудками иде без шапки (хочби й в місто).

3) Овочеві дерева. 4) До судов. процесу.

5) Пор.: Матеріяли до укр. етнол. Т. XI ст. 103. Ч. V.

воне буде. Як такого похоўлет, то ни гóди дужи будут вéликi. Тай то би его вікопати тай відквити голову и класти межи ноги — то нигода стане, буде красно“.

3. „У нас буў туй один, шо даваў жóни у дань; то такий буў Непростий, Упирь. То він маў таку загоду, шо як він маў умирати, то вілно ему було дати за себи дань — шо маў май миле, то даваў. Тай як він — так приходило, шо маў умирати — як то, то він даваў за себи жóну; и так було, шо даў уже двi. Але засватаў він третю гiўку, и она сi приймила піти за него; але она знала собі раду дати. Як прийшли до вінчынi — байка, але прийшли из вінчынi, а она ни ишла крузь дверi, але увiйшла у хату крузь застiльне вікно — нiби собі так помагала, аби i ни мiг дати у дань. Тай так було, шо він помер, а она жиє и до нинi. Він, пiбощик, дуже буў Непростий, маў у вусi остроку¹⁾ так, як віўцi сi значит, так и він маў кочiлце²⁾ такьи у вусi: якьис знак такьий маў“.

4. „Я запаметаў такий випадок:

Через доўший час падаў дуже зливний дощ, в часi такiм, шо мало сi сiно робити; через тот дощ — не мож було сiна робити. Але тутешний нард усєко собі пояснюваў, усєко собі представляў, через шо то мiг би той дощ падати. Але один туй, знатнiщий з меже них, кьирон такьий, буў з своїми людьми у коршми. И там зговорили сi, шо то Миланка Максiмчук, братова того кьирона, тому винна, шо иде дощ; а она якурат на вєснi того року умерла. Кажут там, — она була, нибошка, Непроста, бо сi уродила з зубами, — тото нiц, лиш тимой иде слота.

Шо-ж би робити? — Урадили там — то ружний нард, ет, як у коршми — урадили, аби відкопати грiб и дивити сi, як она лежит; як нема жадного знаку, то она нiчо, але як шос не так є, як має бути, як i поховали — то она такi Непроста.

Тай той кьирон зiбраў велику ватагу людий и пішли на цвинтар відкопувати; такi тоi ночи пішли. Як уже i відкопали, то узнали, шо она такi Непроста и урадили обернути i долiўлиць. Тай він сам, Дмитро, уже обернуў i долiў лицем и закопали назад.

Потому о. Воевудка як за то узнали, то віддали справу до староства. Він — уже нибощик — казаў менi, шо его то коштувало до пiвтрекi ста, тот шпас³⁾. (Андрiй Борисюк, дяк).

„Гiрнá“.

1. „Як шос такьи умре, ци би жiнка, ци би чоловiк, ци би любас — не дивуйте — та аби дуже жьилуваў за тим, аби дуже плакаў, то

¹⁾ Дiрку. ²⁾ Обручку, кульчик.

³⁾ Пор.: Матерiяли до укр. етнол. Т. XI. ст. 51. Ч. 2.

буде так сохнути, буде плакати, буде му сі повижьбити (тото умерле), а далі прийде ид нему — ци би такъи лісове, ци би „тот“ — осина — и буде ид нему приходити, буде из ним — не дивуйте — спати и, так го изсушит, шо піде из світа. То сі у нас каже, шо сі увела того, або тоту Гірна“.

(Штефан Осташук, І.).

2. „Як мертвец повиджеї сі, або снит сі — то кличут наші Зеленци пса и дают ему кавалок хліба або шо и промовляють: На, се за душу нибіщика Н. Н. (хто повиджує ся); то, кажут, шо вітак не повиджує сі уже“.

(А. Борисюк, дяк).

3. „Туй буў один легінь, шо диржьиў сі гіўкыи. Але так було, шо тота гіўка умерла. А они сі дужи обоє любили, тай він за неў дуже тужиў, тот лигінъ; де ходит, то она сі ему повижьбила, але не міг ид ні приступити, бо лиш глипне сі у инчий бік, а то слизло... Раз ишоў він из бутина и ишоў через беръ; приходит на беръ, и она — та гіўка — прийшла на серед берви и стрітили сі; але він изжехнуў сі тай зирнуў у бік, а та дес пропала. А то из туги увела сі его Гірна, шо она сі ему повижьбила.“

Вітак такі ходиў дес на ти рікыи и дали раду“.

(Павло Курчук).

Записав 1910 р. Антін Онищук, учитель.

VI. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах, Косівського повіта.

I.

З давен давна в цілих наших горах обходить нарид велично похорони, „комашні“. Ни називаєт ци у нас похорон, лише комашня и то комашнев називаєт ци та послідна днина, котрої ховают умерлого. Два перші вечери, на котрі си сходє люде на знак тримбіти з усіх закутин нидалеких верхів и поточін, називають си „посіжінє“ вид того, шо то си сходи посидіти трошки коло умерлого. Грушков ни називають, ек це є де инде.

Кождий ше за свого житя стараєт ци, шоби було за шо его поховати. Ни одєн, котрий жив в нужді, говори: „Ий біда, Господи, на світї, ни буде навіть за шо грішні кости в землю поховати, а ни то, оту дітвору вигудувати. Ба ци треба шпарувати грейцар на комашню, аби вітак ни взєли тіло з хати, ек поліно, та аби ни несли, ек жидівску віру, а дітва най иде служити.“

И ни тимунь ше робе великі комашні, шо це файно, але тимунь, шо це так си годи и е віруване скривъ по горах дуже розширене, шо ек би за умерлим ни пишов пиц, его ни опровадив, то тот би си в одно на тим місци показував, гримів, та страшив людей. А ек пице пиц, его опровади и сам его занесе до церкви и запечетає гриб, то „сукровише“ (душа) умерлого ни буде вже ніколи по цим світі блудькати та людей страшити. Тимунь ек дехто вмре на дорозі, або в хаті, та ек ни було там опроводу, ек ни приходив пиц, то екес у днину там пудно, а в ночі то таки добре страшно тудя коло місця ити, бо може чісом там си умерлий показати. Нираз си трафіло, шо умерла душа показувала си на тим місци, де умерла и просила у прохожого, шоби зробив їй похорон.

Ек си покаже умерла душа, „сукровише“, то лиш аби мих нагадати, у шо був сетий вечир того року, тай то муси пропасти отак, ек би и ни було. А ек би цего способу ни знав, тай видіш може сукровише шош у чьоловіка просити, або аби ему зроблено опровид, або аби шош дати за его душу. Уно си вже чьогос показує...

Давніше люде гадали, шо чім крашя буде комашня, чім бирше буде пиц опроважети, тим бирше буде Бох гріха прошети. И тимунь то робили давно такі красні, гучні похорони. Чім ела та віра тратити силу, тим ели и похорони тратити на своїй гучности.

* * *

Кождий, шо вродив си на цес світ, муси умерти, бо ек би и ніхто ни умерав, то ни було би де си містити на цим світі, бо то й так тісно стає. Бох знає, шо роби. Одні роде си, другі умерают й так слобожеют одни одним місце.

Розказуют, шо давно були такі чеси, шо смерти ни було, але однако мусіли добивати одні одних, бо люде розуміли, шо годі всім на світі жити. Так уже є на світі, шо ми всі мусимо умерти, але ні одна душа ни може умерти без прички. Богдай секу таку причку муси мати чьоловік, шоби умерти. Ни одного лиш чісом заболи палец, голов, колька заколе, васколоби си, муха вкуси, вдари си, и вже з такої міміки є смерть, про тото старі люде говорє, котрі вже на всеким прехтиковані, шо без прички смерти нема и рідко котрий чьоловік би умер здоровем. Ек пустиий и ни вироби, то вибют, а ек ни вибют, то вилежи своє здоровє, а однако тежко умерти з цілим здоровем.

Ни оден, котрий має великі гріхи, а Господь ни хочи, шоби вин пропав, то изсилає на него велику лежу, шоби тут на цим світі знукутував свої гріхи. Ек заслабне хрестенин тежко и види, шо вже ему нема з того уставаня, стараєт ци висповідати й законити, бо звикле діло, чьоловік живучі, муси нагрішити. Таже таки ек заслабне чьоловік, то вже

паде в гріхи. Та може за це и нема гріха, бо хрестенин си муси ретувати. До дохторий ни иде, бо то велика сума коштує, а другий раз то делеко, у чорта за дверми, а третє, ци вни би ніби шом помогли? От пусті тлумаки, лиш людем голов морочут, та екіс слабости вигадуют, а вни шо знают! Видки вни годни зперти божу волю, або й силу! Пустє, земнені боги! Прийде то до чьоловіка, шом ніби си випитає, поковтає по чьоловікови, шом пошкробає на папери и заберег ци, а то нічьо ни помагає, хоть мечі горохом по стїні.

А ототи брехуни земнені, примивники, нираз чьоловікови можут помочи, лиш шоби си веречі боржі вид разу на разу, тай ади видїш зараз таки може вретувати! Єму, кождому доброму примивникови, зараз покаже, наколи зачне промовети, шо хрестенинови брекує. Ци то насланє, ци то пострів, ци в шом убрив, або переступив, ци то таки вид Бога, ци вид злих людей, и зараз пизнає, ци є з того вставанє, ци нема хрестенинови. Правда, єк заслабне малє єке, то Бих свєтий з ним би ше собі робив турботу. Але єк слабує велике, то си муси ретувати єк мочі ни мочі. Хто си знає на снах, знаках, пригодах, то зараз и покміти, ци подужіє, ци вмерє слабій.

Знаки, шо віщують смерть.

Єк слабує хрестенин, то видне діло, шо мусит си висповідати. А єк иде пип з законом до слабого, то добре уважєти на дзвонок, шо иде з попом; єк тот дзвонок дзвони голосно, то тот слабій вже ни встане з тої слабости, муси умерти, хоть би навіть и ни дуже був слабій. А єк дзвонок дзвони мунєво, с понїмлива, то тот слабій встане з тої лежі; хотьби навіть и дуже слабував, то ни вмерє.

Єк слабує вже старіша особа, то нираз забажіт маслованя. Єк пип маслує слабого и мечі повісмо з воском у пічь, та єк вно си име вид разу й скоро з гори, то вже видне діло, шо тот слабій ни встане, лиш умре з тої слабости. Коли повісмо си ни лови футко, але помали, з понїмлива, то тому слабому ни брак си лагодити до смерти, бо вин має подужіти.

Понад чійов хатов ворон кранче, то в тий хатї муси бути мертвец.

Єк буря ломи старі ліси, то буде мир на старі люде, а єк молодник тре, то буде мир на молоді люде.

Єк даст ґазда полотно до ткача ткати и єк си полотно натєгне при тканю (вийде бирше, єк мало бути), то в тий хатї муси бути мертвец и то великий, або ґазди, або ґаздині.

Коли си шие єку одежину, або сорочку и лишєт ци довга нитка, єк си дошиває, то тот, кому то си шие, має бути довговічний, ше буде

довго жити. А єк лишет ци маленька ниточка, або й ніраз ни лишет ци, то тот ни є довговічний, на чію руч шито. Муси скоро вмерти.

В кого на долони руки ни доходи до краю другий ровец вид великого пальця, єкий перетинає долонь в попереk, то тота людина є довговічна. А в кого чім ближе краю, тим тот має фотше вмерти.

Єк си шиє вінок до вінчина молодому або молодий¹⁾ и єк си лиши довга нитка, єк си дошиє вінок, то тото є довговічне, а єк ни лишет си, то маюť фотко си розумерти.

Єк идучі конем молодий книзь, або молода книгиня впало с коня, то си мусе розумерти фотко и то тото має вмерти, котре впало з коня.

Єкби молодому впала з голови шепка або крисаня з вінком, то вин має вмерти и то навіть дуже прудко по вінченю.

Коли слабий на пухленицу зтухне, а витак знов зачне пухнути, то муси вмерти.

Ніраз показуєт ци смерть чьоловікови, ше дужему, жинков або єков звіринов, и нараз пропаде, то тот чьоловік муси вмерти и то навіть дуже фотко, бо вна вже єго тне, сєтила би ся.

Чєсом си лучєє, шо в ночі, єк хрестенин спи, шош закличє на него знакомим голосом, або ше кутає си по надвирю и тот голос єк на него крикне, та хто дурний, послухає того голосу, обизве си або и вийде на двир, то вже єго по нему. Єму муси бути аўсє. Тот хрестенин отєк улєкнет си тай с того смерть раз два, хіба би захопив си коло розумних примивників и то раз-два боржі на разу.

Примивник знаєт на примивці, кому показує смерть и ворожбит на картах пизнає.

Сни, що віщують смерть.

На чіім ґрунті снит си, шо вивернет си смєрека, то там в того ґазди має вмерти жинка, або донька. Єк приснит си, шо вивернет си бук, то в того ґазди має вмерти або сам ґазда, або син.

Єк приснит си, шо орєт ниву, то тот плугатор має вмерти.

На котрого ґазди ґрунті снит си свіжа ораниця, то в того ґазди хаті має бути мертвец.

Єк хто присни, шо єму випаде з рота верхний зуб передний, чюрит кров и болит, то має вмерти в єго роду дуже близке и то мушінин. А єк присни, шо випаде зуб спидний, передний, то має вмерти шош дуже близке в роду, але жинка. И чім дальший зуб в зад, тим дальший своєк має драґнути. И то з верхної вилиці мушіне, а з спидної жинки.

Єк си снє, шо випаде зуб черивний, и ни боли тай кров ни чюрит, то має вмерти єкийсь чюжий чьоловік.

¹⁾ Молодій.

Єк снї хтос, шо копає ревец и в него впаде, то муси вмерти.

На котрого ґазди ґрунті приснит си зарва, то в того ґазди в хатї має бути мертвец и то або умре сам ґазда, або ґаздиня.

Коли приснит си ґазді або ґаздини, шо упрежені воли у єрем розломне єго, то вни си двоє (ґазда з ґаздинев) мусе розумерти.

Єк си снє конї, шо розирвут си упрежені, то таки розумерте ґазди з ґаздинев.

Приготовленя перед смертею.

Єк вже довго лежит хрестенин и видко, шо с того єму нима вставаня, наказує за сусїдами, своєками и знакомими, а часом и без наказованя сами си сходе до слабого знати тай випрошети си, шоби в гнїві ни вмерти, бо видне діло, шо хрестенин жиючі на світї ни є так, шоби си дес з ким и ни посварив.

Єк хто прийде прошети си, то посиди в хатї, поговори з слабим, а єк має вже ити собі гет ит хатї, та єк слабїй самий ни запроси, то си запитає у слабого тот сам, шо прийшов си прошети: „Ци вере ми би си двоє (або два, дві) ни випрошели, бо ади здає си, шо вже и вам (або тобі) виближет ци година. Та шо робити, наше всїх таке; коби лиш чоловік добре прислужив си Богови“.

Тогди слабїй видповідає: Най буде. Просив бих те, аби сми си випрошели, бо відий ни делеко вже и моя.

В тим часї приближет ци дужий ид слабому, дают собі руки и держічі си за руки, говори слабїй до дужего: „Може коли сми те скривдив (скривдила), украв шо, або шо, будь ми ласкав (ласкава) прошети, а я тобі прошею раз, другий раз и третий раз, най те Господь прости“.

На то дужий видповідає: „Я тебе прошею раз и другий раз и третий раз, най тобі Бог прости“.

По скінчїню проші цулууют си оба або обидві, походи вид того, хто слабїй и хто си дужий прошее, або дужий цулує слабого у руку.

При тим буває, шо и обидва плачут и слабїй заєвєє свої гадки, або єк то є ґазда, або ґаздиня, каже дати за себе, за свою душу тий людинї, шо прийшла прошети, дужий, єкус фантину або скотину.

И так кождий прошеет си.

Єк є на смерти ґазда або ґаздиня, або єка людина, шо має на собі ґрунт, пидбивають єї своєки, а часом и самий слабїй без призьби проси, аби пити закликати три люде, шоби перед ними видказати свий маєтчік, шоби по єго смерти ни було ганциканя, та шоби пусто ни теренцати кісточки по смерти в гробї.

Єк си зийдут свїдки всї в хату, тогди слабїй заченає говорити „Ци ви знаєте, ґазди чесні, на шо я вас закликав?“

„Будим чюти“ — відповідають свідки.

„Я визнаю вас усіх“ — заченає знову слабій и називає кожного в хаті по имню и призвишю, а витак каже, котра днина є тогди, от приміром: „Сьогодні вивторок“. Говори на це слабій, шоби свідки були переконані, шо він є в розумі. Витак заченає видказувати, шо кому маєт ци прийти з єго маєтку. По скінченю видказу, прошеєт ци слабій з усіма свідками и витак вони си розходе домив, а слабій жде, коли прийде и на него черга, шоби вже раз лишити цес світ, а пити там, деби бирше бути.

Єк тне божа [смерть] косов слабого, то він борше заченаєт си просити на двир, шоби подивив си на світ божий. Але то ни кождий. Инший ни просит ци на двир, лиш каже: „Ади и моя вже си виближеє. Несіт мені лудинє, аби мене убрати до смерти“.

Умераючий каже, єке на него убранє, „лудинє“ класти и єк єго убрати. От приміром жинка каже, в котру перемітку єї завивати (бо виддані жинки лиш си завиває в перемітку, дуже рідко и то вже сими чєсами завивають до смерти у фустку), чім єї затицати, ци павов, трєсучков, або васильком.

Мушінин каже, котру єму шєнку класти на голов, на котрий бик єму приходи дзюбня.

Бирше умераючі сами си уберають до смерти, або помогають себе убрати, ба навіть просє дзеркала, шоби си подивити, ци добре зібраний, або ци зібрана. До смерти уберають умераючого, ци то старого, молодого, а так само и жинки, в шо найкрашші убори нові, лиш сардак ніколи ни кладут.

В б и р а н є ж о н а т о г о .

Насамперед обрїте, єк ни брїчений, зчєшут, обмиют, ніколи нікого ни купають, ані передо, ні по смерти. Витак вболїкають нову сорочку и єк хотє, шоби си одовиця по ним ніколи вже ни виддала за другого чьоловіка, то зашінкуют пазуху сорочки під бородов, а єк хотє, шоби си виддала, то ни зашінкуют. Бо єк чьоловік завмре пазуху зашінкану, то єго жинка вже си ніколи ни виддаєт, хоть би туда тури грали, а єк завмре розшінкану, то тота жинка может ци виддати, єк хочє. Так само єк би жинці вмераючий зашінкав пазуху, то чьоловік би си ніколи ни оженив, поки конца світа. Оперїзуют вузким паском, на ноги натегають найбирше чорні гачі, або (але то вже рідше) крєшениці. Вбувають в постоли, а теперішними чєсами и в чьоботи, але то дуже рідко, и в чьоботи ни добре убувати, бо там є богато зелїза, а витак на тим світї умерлому тежко ходити в зелїзю, через то таки убувает у постоли. На плєчі натегають кожух-кіптар, поверє кожуха дзюбню. На шию кладут чьорну

шовкову фустку, завезану волочьков, а на голов шепку з чьорного смушку шиту, а в руках зажегають свічку, ек вже конає, шоби було ему витко на тим світі, бо душа має ити через темреву и котра вмере без свічки, то на тим світі сиди в пїтьмі.

В б и р а н е ж і н к и.

Жинку так само чешут передь смертев, вмивають и завивають в перемітку, дуже рідко коли у фустку, хїба покритку. Вболїкають у сорочку, оперізують попрушков, тканов з волосу крешеного, чорного и білого. Оперізують тепер у запаски, одна з заду, а друга з переду, давніше лише в опинки оперізували. Обув так само, ек и в мушін, а на плечі натєгають кіптар. В руках зажегають свічку.

В б и р а н е п а р у б к і в і д і в ч а т.

Парубків и всіх хлопців уберають так само, ек и мушін, лиш шо на шепку шийт вінок такий, ек до вінчєня, и в зголовах лагоде деревце так, ек до вінчєня. Витак ек загребут тіло, то деревце затикають у зголовах на гробу.

Дівчєта убераєт си так само, ек и жинки, лиш шо ни завиваєт си голов анї в перемітку, анї у фустку, лише голов уберають у волочки и шийт вінок дівчинї на голов тай лагоде деревце слюбне.

У б и р а н е м а л и х д і т и й.

Малїй дитинї, хлопцев, шийт з чьорного волосу шепочку на голов, сорочечку з перкалю и калигви на ноги. Дівчинї уберають головку волочками и шийт віночок, вберають в сорочічку, заперізують волочьков червонов и кладут одну задну запасочьку, на нижки натєгають калигви. В ручках дітем таки світе свічки.

* * *

Кождого, хто умерає, маєт ци доверати так, ек ока в головї, аби криї Боже ни випустити ни убраного, або без свічки. Бо в чїм смерть кне и в екїй делїї хто умре, в таким має устати убраню и на страшним судї. А хто умре без свічки, то в одно там сиди на тим світі у пїтьмі. Богато є таких, шо держє вінчєне убранє и до смерти, бо кажут, шо нима шєсливішого чьоловіка, ек тот, шо умре у вінченим убраню.

Ни оден має таку прудку смерть, шо ше ни спостигнут убрати, а вин уже сконав; але ек хто так прудко умерає, то однако держє смертевне лудине на поготовї и ек нима коли убрати, то богдай намечют на умераючого лудинє и вже витак, по смерти в то лудине убирают. А котрому є смерть май тежшя, тай Бог му так даст, шо вин види смерть, то тот має чєс си и вбрати тай богато всекого розказує.

Єк зачне розказувати про умерлі ни оден умераючий, то є шо си наслухати. Правда, ни кождий умераючий розказує, бо ни кождому дано видіти, а ни одному умерлі заказуют, шоби нічо ни казав, бо єк си питают домашні, тоти, шо є при смерти: „Ци ни видиш шо, скажи-ко нам“, — то инче видповідає умераюче: „Ни вижу нічьо“, а инчі знов кажут: „И, я вижу усеке, але ни можна нічьо говорити, бо ади єке мині заказуют, шоби я нічьо ни говорив тай ни розказував! О єке на мене намахуют пальцями, ни можна“.

Инчому знов замкне мову и ни даст нічьо говорити, навіть чесом и по кілька день передо смертев; закегне єзик у хавки и анї писне. Але то лиш тому затегає єзик, шо єк дужий ше був, то ни хотїв говорити з своїми гнівниками, то за то Бог такого карає при смерти, шоби вин нічьо ни мих заговорити. А тим, шо си бувало любили глумити, викривети рот, вивалювати єзик, або всеко си привишкувати, то єк умерає, то біда єму викручує рот, аж на путилицу вигони єзик из хавок, шо аж на двир з рота вивалює, такий великий, єк у вола. А хто в неділі грав у скрипку до набутку, або гуляв, то єму викручує пальці на руках, руки та ноги криви.

Дуже тежко великі грішники умерают. Шо си сами намучют, а шо знов тоти, шо коло них стоє, домашні або сусіди, шо поприходили до умераючього.

Котрий крав из за життя титинь, або сїно, або кого спалив, то єк умерає, то в одно кричі: „Гавту, ретуйте мене, бо я гину! Йой, в єкі дими я иду, нічьо лиш самі димь, мрака, о єк душе. Гавт, прогонїт дим. За сїно, титинь и підпал нима нїдде нї на цим, анї на тим світї ретунку, анї проші. Хїба бесте дали когута за мою душу, а вин єк піє, прогонив би крильми дими вид мене, то може би ше трошки шо менї лекшело, а бирше нічьо. Пусто и ни давайте за мою душу, бо то нічьо мині ни поможе“.

Музиканти, шо игрували в неділі та в света, бувало, корьшмами, кажут: „О, в єкі ми зелізни горечі скрипки граємо! О! йой, єк біда руки криви, о, єк я пальчіками тепер мушу переберати! — Кайте си, люде, по мині, та говоріт одни одним, шо най вас Господь заступи вид такої кари“.

Данцивники, єк умерают, то говорє, єк Біди з великими довбнями-булавами гонє їх гуляти на велізни розжерені груби.

Звидники тоти, шо зводили до купи любасив з любасками, в одно на тим світї по тернових дорогах та по глогових згарех згонє до купи любасив, та ни можут зигнати до купи. А чьорти з довгими фостами, з вильми зелізними та довбнями в одно штухают та бют, аби згочили, мінуточьки шоби ни стали тихо.

Кривдники тоти, шо зробе другому кривду, в одно там на тим світі виддають єї, але то си ни хоче вид них видривати, и вни в одно си мучют так коло того. Тоти, шо вмерають, виде, ек вїйти та попи, та всі уредники, та богачі, та Юріштан з Гирлічков возе в Черногоре смерече в зистрїть и товчют град разом з повішенниками и потопенниками.

Пекло представляють всіляко, майже на всекі способи. Найбирше великими розпаленими блехами, страшними кепетками смоли, великов темнотов, де повно шибает ци чьортив з довбнями та зелїзними вильми и в страшні способи карают грїшників.

Жидив виде умераючі у великій темрєві в потемку. Хїба лиш котрий Жид на цим світі був з Русначьков, то вна витак по смерти єму в одно світи свїчьков тов, шо з нев умерала, верх правого плечя, и так ме свїтити до страшного суду. И тому Жидови є видко в тий темниці: Через тото Жиди старают ци любити з Русначками, аби витак на тим світі мати свїтивки.

Старі парубки тоти, шо си ни жене, шо вже так на цим світі сами жете без жинки коротают, то їх виде умераючі на голих, смутних, зфурділих толоках, самих окреме голих, дуже сумних.

Задержена цнота. Тоти, шо задержели дївки дївоцтво и парубки своє парубоцтво аж до вїнченя и ніколи ни с ким ни зблудили, то витак по смерти, виде умераючі, шо в тих в одно світи свїчька на правим плечю и то така красня, шо рехунку їй нима. Крашша вид самого золота.

Побийців тих, шо си бют, криваве си, а витак на цим світі ни прошеют ци, виде умераючі, ек вни там цебрами кров хлишют вид суботи до суботи. Все, шо вихлишют, а то знов у суботу си напрече.

Мами убийниці тоти, шо зачїнюют дїти на цим світі, аби ни мали и тоти жинки, шо вже живу дитину страте на цим світі, то витак їх виде умераючі, ек тоти жинки на тим світі їде витак свої дїти вид суботи до суботи. А то так прикают в юшці то пальці, то руки тих дїтїй, але мами мусе їх їсти, бо чьорти зелїзними булавами та вильми натискают.

Так про кожного розказуют тоти, шо вмерають и то грїшники, бо їм дано видїти лиш грїшників. Ек вже зачне конати грїшник, то каже: „О, вже генде, ади ека жинка сухоребра з косов, о, ек си закрадає. А чьорти ади ек забїгают з довбнями, аби вхопити мою душку. Ади, ек си радуют. А ангіль ади ек поделеку оббїгає та плаче. О, чьорти вже у хату налїзли, вигонїт їх“.

Зажмурекют очі, крицкают зубами, затискают кулаки, таке виробекют, шо пуду дає. Тресе ними. А ек вже скончают, то нираз си так трафлєє, шо чьорти ханнут душу, то звїє си така буря, шо виконниці рве, а нираз и дах из хати рве.

Смерть божого. Єк умерає чьоловік або жинка, парубок ци дівка, шо побожно жили, то аж любо си дивити и бути при такой смерти. Побожному показует ци смерть файнов, молодов дівченков и розказує, шо види. Годі си наслухати, єк зачне розказувати. Єму си показуют ангелі з вінками, та з музиками, шо так єго накола обступають. Види Пречесту Діву, Суса Хреста и Господа Бога, єк коло него стоє. А дорога то така єсна, сонечко сияє.

Рай, то такой красний, там така єснота, птахи там співають, та сади там мудероньні, а які запахи, то годі си набути. Розказуют, за шо гріх, а за шо ні, шо аби дали за єго душу. Витак лиш зачне говорити: Ади, и мене кличют мої знакомі, родичі, братя, сестри, и т. д. Нараз падут очі на стовп, заклеоти в грудех и зачне хлевати. Тогди борше кладут умераючого там, де вин є, або на лавицу задну в кут до викон головов, єк це є коли ше робити. А єк нима, то борше зажегают свічку и дают у праву руку, шоби ни умер без свічки. Нираз сам умераючий dopravеєт ци, аби єму дати свічку.

Єк хтос умер без свічки, а єго фемілія або знакомі хочют, шоби вин мав на тим світі свічку, то єму передают в тот спосіб:

Єк умерає де чьоловік, або жинка, ци дитина, нибудь хто, то до тої свічки, шо вин має у руках, шо зажли до смерти, тулєєт ци другу свічку и кажет ци цему, шо умерає: „На ко цу свічку и там передаш мому Іванчикови (ци єк вже тому умершому без свічки було имє). Трафєют си однако випадки, шо умераючий ни хоче брати свічку и коли єму дадут, шоби передав, то вин нев шпурне посеред земні.

На двир ни хте умераючого пускати, бо єк би вин умер на дворі, то би все добро пишло в хати.

Ни добре, шоби умераючий умер кому на руках, або завмер спєчього, бо витак тот чьоловік в одно би був єк завмерлий и ни мав би ні до чього руху.

Єк вже зачне конати умераючий, то єго ни тевают, лише лишеют у спокою, шоби вин сконав; обступивши єго, держе свічку и зачєнают плакати.

Наколи уже умре, кладут тіло, убране ше за життя (хїба би умер ни спостережно, або нагло, то зараз уберают, будь хто: кревні, сусїди, хто є у хаті) на задну лавицу головов в кут, де си сходе обі лавици, а ногами до постелі. На лавицу під умерлого стеле єкус стару джеружину або драночки. Катафальок рідко коли уживають, а єк лагоде, то так звані „лодві“ серед хати; укривають так само єк лавицу, лиш під самого мерця, а решта лодєв стої ни вкрита, гола. Тїло на „лодвах“ кладут ногами до дверей, а головов ид задний стїні. На стїв кладут лише малі

діти. Єк вже тіло положене, де має лежети, тогди лиш си поправи уберя и загасит си свічка в руках.

Волосє в голови, єк пидгинали, бричіне з бороди (але лише живого), завивають у папір и кладут мушінинови за ремінь, а жинці поза попрку, а декотрі закопуют у земню.

Нихті ніколи нікому ни обтинають. Постіль, на єкий лежєв, зберають, все кладут пид лавицу в кут, шоби пип опровадив. Сінника ніхто ни уживає, а єк в кого си и трафи, шо була пид слабим солома, або сїно, то и то кладут пид ту лавицу, де лежит тіло, а по опроводі тіла пале разом из тим гіблинєм, шо в деревишети си лишило.

Всі речі, єк дрантє, судник и все, шо є в хаті, ни можна нікуда з місця того тевати, де захопила смерть. Ни можна нічєо мастити, мити, ані замітати в хаті и ни можна тим особам домашним, шо були при смерти, переберати си, аж доків ни буде „опроводу“, бо то все, шо є в хаті, то засипала кров умераючого. Кажут, шо єк кне смерть, то кров сикне на три шежні вид трупа и все, шо є в хаті, обрискає и через то нічо ни можна тевати, бо то криваве.

Єк вже тіло складене на лавици, укривають єго рантухом (перкалем), лише лишеють постолы ни накрикі и твар, єк ни зжене. Теперішними чєсами зачєли укривати и капов. Витак зачінають плакати и веї уклекають на коліна, тай говоре молитви за помершу душу. Єк вже си помоле, тогди одєн борше роби хрестик маленький в дерева, перевезуют єго черленов воличков, насипають маленьке горшетко зерна и тот хрестик у то зерно затикають и кладут у зголови умерлому.

У зголови умерлого кладут горшетко в водов, перевезанє червонов волочков и на него кладут кокуцик або колачик. Кладут дальше коновочку, а на ню лойовий каганец и єго зажегають, та вин має горіти, аж доки ни озмут тіло; єк озмут тіло, то тот каганец дають за простибих. Викно посипаєт ци муков и кладєт си ручник так, шо одна половиця в хаті, а друга на дворі. Викно має бути трошки видхєленє. Викно си ни замикає, бо душа ходи лиш застивним викном и сама ни може отворети, муси мати дорогу. Муков посипають, шоби знати, ци душа приходила, бо душа лишєє на муці сліди. Половину ручника кладут на двир, шоби душа виділа, котрим викном має ходити. Горше в водов кладут, шоби душа мала чім си умивати шо ранку, бо душа приходи и кожного ранку си умиває. Половину ручника кладут у хату на то, шоби душа мала в шо си утерати.

Хрестик кладут, шоби душа мала си ид чьому молити Богу. Хлібец-кокуцик або колачик кладут, аби душка мала шо їсти. Каганец кладут, шоби души було видко їсти.

Гроші умерлому кладут або в кишеньку кожушка, або в дзьобню, шоби мав на тим світі заплатити за перевіз.

У парубків і гівчат нашивають вінки такі, ек до вінчення, лагоде деревця и затикають в хлібу або зерні в зголовах. Парубкам признають дружбив, а дівчатам дружки, котрі при похороні несуть деревце до гробу и затикають у гриб.

Хліб на дорогу. Скоро умре, так думашні агзом печють петь кокуциків (такі, ек проскура) нивеличких и то кладут умерлому у пазуху, шоби мав шо в дорозі на тот світ їсти.

Конец голови кладут величязне корито, де кривні, ек приходе перший раз до умерлого, приносе „службу“, то е миску зерна и свічку службову.

Желоба. Газда, ек ему умре газдиня, то ходи без крисані и сини за мамов и дедем так само ходє без крисаний, з голов головов, цілий час, аж поків ни поховають умерлого. Жинка и доньки ходє простоволосі, то е розплітають заплітки.

Ек вже усе е в поредку коло тіла, ек годит си, тогди найстарший у хаті, коли би умер деде и мама, а ек е хто з старині, то вни робе розпоредок. Насамперед посилає си за тримбіташем, а ек хто богачь, то и за двома тримбіташами. Тримбіташі приходе и грають у тримбіту, а люде чють, шо коло хати грає тужно умерскої тримбіта и знають, шо там е мертвец, тай одни з одних довідуют си, хто вмер. Других посилають за кухарьков, шоби ишла варити комашню. Витак си посилає на другі села, ек де е близкі своеки, шоби дати знати, шо е мертвец в роду. Голова родини бере бисаги на плечя тай иде до попа дати знати, хто умер, тай просити, ци пип пидє на погріб.

Одного чьоловіка посилає си за орудов, купувати колачів, горшет, питя и инчего. Знов екогос посилають до чьоловіка, котрий уміє робити деревише, шоби ишов робити деревише.

Приходи голова родини до попа и желибно дає знати, шо е мертвец и проси: „Ци би отец ни були ласкави пити на похорон“. Пип тогди заченає торг и каже: „Коли добре, по люцки, заплатиш, то буде и похорон файний хрестиянський; то залежи вид тебе“.

Деякі попи обдерають без милосердя; нираз були випадки, шо пип посилав до Жида зичити гроші на велику лиффу, або продавати ґрунт, а ек ні, то брав послідну корову з хаті вид сирит. Доків були люде темні, то платили и по это педдесеть левив попови гришми, а ше и до сегодне плате по сто левив за похорон. Нираз пип так сварит ци з людьми за похорон, шо аж гроші з стола на земню фуркат. Ек вже пип згожений, посилає по паламаря, аби тот ишов по душі борше видзвонити, бо доки

пó душі ни видзвоне, то душа блукає світами скрізь тудя, куда кіло, ек було живе, ходило. Наколи по душі видзвоне, то душа муси стати коло тіла. И аж тогди си розлучі, ек пип гриб запечетає, тогди душа иде по своїм ділам, куда си прислужила.

Вид пона иде голова родини до дека и годи того; ек умре старше, то годи читати и савтирю, а ек умре мале, то лиш годи на похорон. Коли добре декови заплачено, то вин ек дочитає савтирю, співає „пісни“.

Грабарем є таки самий паламарь; вин копає гроби в ціні вид одной корони до штиринацїть корон и харч в додатку. Голова родини дає міру, икий мертвец за великий и за грубий, а грабар-паламарь копає ему таку за довгу и за широку, ек є міра, а за глібоку на один шежїнь.

Єк си голова родини вертає до дому, то бере в церкви малий хрестик (розпете) и штири деревені „свічі“. То все бере в бисаги и несе ид хаті. В хаті хрестик кладе конец голови умерлому, коло того деревеного, а свічі кладет дві в голови, а дві в них¹⁾ умерлого; до тих свічок тулеют воскові свічки тоти люде, котрі перший раз прийшли до умерлого.

До хати, де є мертвец, приступ кождому є вильний и коли хоче. Навіть и Жидови можна прийти, котрий заввичь приходи тоди, шоби шош купити, екус маржинку, аби було чім оплатити пона и комашню. Найбирше людий сходит си у вечер на посїжїне и на комашню.

Єк си увїйде у хату, то ні в ким си нічьо ни говори, лише си тулеє важжену свічку до свічі, а ек нема свічки, то и можна веречі грейцер на груди умерлому. Своєки сиплют в корито коло голови „служби“. Свічки тулеют и служби сиплют лише тоти, хто перший раз прийде до мерця. Витак си уклекає и говорит си „оченаш“ за умерлого душу. Єк си искінчет молитву, тогди си встає и кажет ци: „Єк дужі“, або „Єк днували“, або: „Слава Исусу Христу“. Крєвнї цулуєт си и зачінають плакати, а чесом и голосити. Витак розпитуют си про смерть, шо говорив умеряючий и таке инче.

Деревише робе таки сїльскі люде, котрі лиш шош трохи знають майструвати; деревише робе в грубих смерекових, різаних тертиц. Зачинають робити тої днни, ек умер, тай трохе ничьов „на посїжїню“ доробеют. Деревише робе за простибих, або за оплатов вид одной корони до двох.

Перший вечер „посїжїня“.

На голос тримбіти, котра дає знак про смерть старшої осеби, бо дітем дуже рідко, шоби хто наймав тримбіту, зачинають си перенитувати люде одни в одних, хто умер. Коли то умер екий богач, або визначній-

¹⁾ Ніг.

ший чоловік у селі, то з увезде, навіт з других сіл, зберают си люде на посіжінє. А ек умре екій бідний, або мало знаній, то мало си входе на посіжінє, бо кождий каже: „То відай никого ни буде! Хатчина мала и ни буде місця дешо робити“ (забави).

Та однако люде си сходе на посіжінє, навіт хоть би то умерла мала дитина, бо то вже си так годи. На посіжінє сходит си головно молодіж и молодші гавди з челідьов. Старші гавди то хіба идут до сусіда и до своєків. „Деж ми вже старі гуждинати шночями“ — гворє старі, коли молоді гонє, шоби и старі ишли на посіжінє; — „ви идіт. И ми ходили, поки такі були. Добре би пити, бо то так си годи и то вже люде ходили з віків одна до одних“.

Скоро зачне робити си вечир на дворі, зачинают си сходити до хати, де є мертвец, люде. Хто вже був у днину, то входи у хату и вже си вид разу з усіма витає и гвори молитви. Хто прийшов перший раз, уходи у хату мовчки, тулее вагалену свічку до свічі, а ек ни має свічки, то мечі грейцарь на груди умерлого. Витак уклекає и гвори „Отченаш“ за помершу душу. Ек викаже „Отчінаш“, тогди си встає и обертає си до людий, шо сидє по лавицьох у хаті або стое, ек нима місця сідати, и привитує си поважним сумним голосом: „Добрий вечер“ „Ек днували“, „Ек дужі“ „Славайсу Христу“ — ек хто собі хочи. Тоти, шо є в хаті и всі домашні, видповідают на привитанє.

По сим привитаню можна веселим и жартовливим голосом витати си з своїми знакомими. Але з родинов и своєками умершої особи все си гвори з жєлем. Ек си збере бирше людий, то в хаті зачинає грати флєєра умерскої коло тіла, а домашні и своєки, або и чюжі зачєнают приказувати, хто лиш файно знає. Люде уважно слухают, а бирша чєсть плачє, ек лиш хто уміє добре приказувати. Витак перєстают на короткий чєс приказувати — и родина умерлого зачєнає розказувати, ек вин слабував, шо гворив, ек умирав, єку смерть мав. Найбирше гворит си про умерлого, та єго заслуги.

На дворі перед хатов гори ватра, коло котрої наокола сидє старші люде, або и молоді, але майже сами курці, а хто ни має місця на шо сїсти, то й на почипки сиди; гріют руки, хоть би навіт и в літі, та розказуют всекі повісти про комашні, посіжіня, та ек то ви май поки були молодеками, шо виробєли за забави на посіжінях. Хто знає, то розказує й про опришків и так всекі рєчі там обговорюют; хто лиш шо знає.

З А Б А В И.

Молодші мушіни, челідь и парубки та дівки, дїтвора, зберают си в хоромах, або в другий хаті, в кого є дві, де лиш є місце, и зачинают

робити якісь забави, щоби себе розвеселити, а найбірше щоби зробити веселисть між людьми, бо тогди и домашним лекше стає на серци.

Теперішними часами, вид коли против сих забавий виступили були владики, котрі ходили суда по наших горах, Шиптицкий, а найгирше Хомшин, зачели були попи и дейкі попівські підлизні заказувати сї забави, але тепер вже ніхто того ни слухає и робє знов так, ек робили давнійше забави.

Коло світла, еке гори в хоромах, зачинают си зберати кілька охочих парубків, або й жонатих, а до них си вже підсувають другі, тай дівкє и челідь. Наперид зачинає ити весела жертовлива бесїда, еку би то на-самперед зачєти забаву.

Оден каже „грушку“; другий каже: ий ні, витак грушка, ану „млина“, — и так дальше, аж котрий дистанє бирше голосив на своє внесєнє, котра забава має бути наперед, то й тоту зачєнают робити, а до неї прилучюют си и тоти, шо на ню ни годили си з першу.

1. Грушка.

Робє з дошки лопатку, котра си називає „грушка“. Грушка має бути бирше менче пив митер за довга, з дванацїть центимитрив за широка, а з на оден центимитер за груба. Вид пив неї застругана споховисто; чїм ид кінцеви, то все вусшя ручка-держєк.

Коли си на ню дивити, то вна нїби и вигледає отєк велика грушя з фостом (вид чього и пишла назва цїлої тої забави „грушка“). Ек вже грушка зроблена, сїдає оден мушінин або парубок під стїну в хоромах, або й на дворї на приспу, бере в руки шєпку и обертає иртом д гори. Тот чьоловік, шо держи шєпку, називаєт єї „пан“.

Ек котрий „леже під грушку“, то є схєлит си на перед, ни при-чікаючі, покладе лице у шєпку, то „пан“ держи єму очі, аби вин си ни подивив крадьма, хто єго удєрив „грушков“.

Оден з гурту, шо обступє грушку, хаєне грушку в руки и нев удєрив того, шо лїх у грушку; тот удєрений схєпєєт єї борше, аби задрів, котрий єго вдєрив, але грушку перєхалуют з рук до рук, та сміючі си говорє: „То я тебе, брачіку, удєрив“. — „Нї я“ — кричі инчий, а навіть и тот самий, ек є зручний, говори: „И, то я тобі, брачіку, урвав одну грушку“ — и таке инче, лиш щоби викликати бесїдов смїх и вдєреного задурити, щоби вин ни потрафив на того сказати, шо єго удєрив.

Дєхто має звидників у гуртї, шо покаже крадьма, або очїма поведє, або палцем справи, або дим пусти на голов того, котрий удєрив, а удєрений єє вєраз покміти и вгадє. Але зводити ни можна, бо ек би хто підвидїв, шо хтєс зводи, то муси ити лєгати звидник за того, шо вдєрив.

Нироз и так буває, що самий звидник удари, а на другого показує; вдарений повіри звидника и ніби си почюхуючі в путилицу каже: „Вере то ни ти (або ви) мене ударив, брачіку?“ — А тот ек ни бив, каже: „Ні, легай-ко за отого“, — показуючі палцем, котрий ударив; а тот, шо бив, додає: „Ануко, брачіку, ше за мене оден пивкірчік; то я тебе вдарив“ — и нима рекрусу, муси вдарений другий раз легати. А ек котрий вдарений є пацелий, то си ни квапи борше, але си роззерає и зараз можна того пизнати, шо вдарив, бо вин екзйс ни свий стає. Вдарений каже: „Ануко, брачіку, легай! Може то ти мені вцідив“. И ек трафи на того, шо бив, то тот каже: „Таже відий я. Най бих ліх“ — и легає. И так бавет ци „грушки“, аж доки си ни зуритит. Ек вже си видхоче грушки, то оден в гурту кричі: „Ану на него“ — и зачінают забаву „на него“.

2. На него.

Забава „на него“ майже та сама, шо и грушка, лише шо ек си схели котрий „панови в шепку“, то єго вже ни бют грушков, лиш другий з гурту кладе обидві руки на хорбаку плечя того, шо ліх, пидносит си д горі и вискакує в заду на плечя и поти сиди на „кони“ — бо того шо легат, називають конем — поки „кінь“ ни вгадає, котрий виштрик на него. А ек ни вгадає, то тот, шо сидів на кони, каже: Ану ко ше, брачіку, леж за того; — и тогди з него злізає, а тот кінь поти легає, поки ни вгадає, хто на него виштрик. А ек угадає, то „за коня“ легає тот, шо штрикав, и так далі то си тегне. Лише тут лекше угадувати, ек при грушці, бо ек си раз повиди, єке на ким убране, то витак лиш руками треба обмацувати и зараз пизнаєт ци. Ек си вже побаве „на него“, зачінают: „млина йграти“.

3. Млин.

Млина грают лиш в хоромах. Обберают ци два за менники — Жиди, Сруль тай Мошко. Перевернут собі шепки на голові, домодуют єкіс бороди з клочя, поперевертают кожушки на собі, повилагожеют горби на плечьох и в бесіді наслідуют Жидив.

Серед хорим робе млин. Кладут нивеличкий хатений стільчік на штирох лабах и попид него помижи лаби силєют довгий колик тонкий, але ни довший, ек стільчік, так званий „погонач“. На столец сїдає оден з молодеків, рухливий и такий, шо вже знає добре грати; єму лагоде горб на плечьох и натєгают голов у рукав, тай укривають усєго тим сардаком. Вин бере „погонач“ у руки и зачінає ним гриміти, шо направду здає си, шо то чюти погонач, ек камінь меле в млинї, и зачєнає пидскакуючі разом из стільцем обходити цілі хороми, вид чього нарид розбігаєт си в кути, а менники-Жиди з двома патичками в руках кричют:

„Сип“. Будь хто з видців хапає малого хлопця и кладе его на плечя тому, шо сиди на стільци и грає млина, ніби сипле в кіш зерно: Мельники тогда підскакуючі збігають коло того млина, лускоте в патика, плюют на збитки видцям в очи и викрикують: „Гіф, гіф, ніроки, наше млиа меле! меле! меле! Цур вам в оче! Тфу, тфу, шо си ту дивиш, ти свиня. Хочеш камінь ему пак відурочети?“ Нарав камінь дес си ніби запутає и впаде, переверне си під ноги, де найбиршя товпа людей. Жида біжут там клинуче и бючі на збитки видців, на шо вони перевернули їм млин кричючі, шо сили: „На шьо то теваєш? — Свиня! Видиш, шо зробило. Ну Сруль!“ — кричі оден на одного и сварет си. „Здоймай! Шьо стоїш, ек пеньок! обрубуй! рубав би тобі від голов.“ „Ну шьо Мошки! видиш! Тобі ні вікапало, шьо то гої сирій зерно всипало!“ — и таке инче, з чього видці си регочют до розпуку. А менники Жида ніби шом пліше коло млина, гриме паликами, та зачєнают обрубувати камінь, бючі легко по ногах, кого попали, лиш хто близко стої. Витак оден менник ловит будь котру молодицу жертом за поли и кричі: „Дай ко, сарако, вид лий! Бо від чіп си переїв! О, попахай, еке вони ему від чіп“ — и дає під нис на збитки пахати пушку руки. Деекі и серде си з видців, але тих ніхто ни проси. Ек вже камінь готовий и зачєнає лускокіти погоначем, кричют Жида: „Сип“. Ек си ни дуже кває сипати, Жида зачинают вадити си: „Шьо ни сиплеш? Ти ні видиш, шо камінь грими! Гримів би тобі від голов“. Хтос хапає екогос хлопця и на збитки сипле, потручюючі камінь, а Жида си ваде: „Шьо то сирій зерно, чему ни сушиш!“ — и так далі грают, доки хотє.

4. Сорока.

Заперают хороми, шоби ни втікали люде на двир. И берут тай завезуют очі одному парубкови в платину так, шо вин нічьо ни види. Витак дадут ему одну платину, на котрої одним кінци є завезаний великий гудз и вин стої серед хорим з завезаними очіма и тим гудзумарем в руках. Три або чьотири мушіне лагоде собі по дві шкаберци, на котрих вирізуют рубешики. Ек то вже готово, зачинают шкребтати шкаберька о шкаберку и то ніби скрегоче сорока; тот, шо стої з завезаними очіма ис тим гудзумарем в руках, зачєнає ним бити в то місце, де скрегоче сорока. Але тот из сороков присєде або втечє в другого боку, а тот бе кого там попало, а чєсом и порожну стїну пере. Скоро знов заскрегоче сорока в другим кінци, то вин борше бе там.

5. Білиця.

Кладут оден столец на серед хорим и на него сїдают три люде. Тот чьоловік, шо сиди в середині, стає за „білицу“. А тоти два з боків,

шо сиде, дражнет си з білицев. Білиця бере собі мижи коліна и забиває в столец весевку або кочергу в хати и заченає нев пошкребочувати з долини до гори, а з гори в долину руками так, отек білиця то спускає си, то підбігає по смереці, підскакуючі так зручно на стілци, отек білиця харкотечі при тому в роті так, отек би шишку білиця їла. Тоти два, то оден, то другий вдари білицу руков по стегні ноги, на шо білиця видповідає в тот часе таки ударом и плює в очи тим, шо в нев си дражне, а вни все єї нустре. А ек хто з видців учіни „скотуррр“, то біличка повним ротом слини обривкує видців, то на один бик себе, то на другий, з чього всі си регочут.

6. К о з а.

Берет оден чьоловік, котрий вже добре уміє грати кози, лагодит си на „козу-цапа“. Берут оден довгий бук, коле єго в тінци и там привезуют цапові роги, ек є де, а ек нема, то привезуют дві лишці, шо так виглядає, ек роги в кози. Витак робе писок и голов козечю нивеличку в дрантя. Єк голов козечя вже готова, натєгают єї в рукав сардака, шо виглядає отек довга шия козечя. Єк це вже усе у порядку, залізає під тот сардак тот чьоловік, шо грає козу, укриває си сардаком тим, шо єго рукав натєгнений на козу, бере тоту козу в руки и заченає ходити поміжи нарид на почепки, схилений. Єго ведут, кличют два козарі, а вни бігає вивкотечі, отек цап коло козий: „Ме, ме, м-м-е-е-е“. Вавкоти догінде так, ек цап богай коло кіз, при тим штухаючі тим писком і рогами, кого попало и куда будь. Але найдушше вни вереші та пирскоти и довбає жинки и дівки. Вид него, того цапа, кози всі, а найдушше челідь укікає, куда може, а вни си за ними гони.

С того всего такий часом сміх повстає, шо рахунку нема.

7. Печене гусака.

До печіня гусака стає петь людей. Оден стає „за пана“, сідає на столец серед хорим и єму фист вимаєте сажев из кагли лице. З боків коло него стає двох поліциянів, шо екби хто ни хотів ити „пана“ цулувати, то вни того лове, ведут до кагли, а тамти два, шо печут гусака, маєте сажев того, шо ни хоче цулувати пана.

Коло кагли стає двох печі гусака и держе: оден праву, другий ліву руку в кагли. На дверох покладут моцних хлопив на варту, шо аби нікого ни пустили на двир з хорим. Єк вже є покладена варта на дверох, зачінают тоти два коло кагли печі гусака и оден си питає, а другий видповідає:

„Шо робиш там в кагли?“

„Печю гусака“.

„А коли си впече?“

„Коли масть потече“.

„А коли масть потече?“

„Коли тота (каже на име, чіє схоче) поцулує пана в губки“.

Кого си закликало, а влічют кожного, хто є в хоромах, навіть старих газдив, а вні мусє ити цулувати, бо єк би ни ишли, то в гал масте сажев. Котре старій газда, або газдиня, то того пан цулує з легка й ни дуже масти, але молодих то ше обчепа, потисне до свого лица и поцилує, то єк си видвертає хто вид цулованя, то вже є з чього смієти сї, бо гет „пан“ вимасти тому, шо єго цулував, лице.

Шоби пан мих кожного мастити сажев, все шо хвиля кричі на тих, шо пецут гусака: „Вмійте ко мене, бо я почьорнів“, а тоти вид гусака все єго намащють сажев. Єк вже усіх перецулує, тогди пан зачінає бити поклони за кожного, хто єго цулував. „Це за кого?“ — питаєт ци пан, а тоти, шо пекли гусака, кажут: За того, або того, за ту, або ту дівку. „Пан“ види, єк то єкіє поредні, то и поредно за ні Бога проси, а єк шош так, то „пан“ бючі поклони, каже: „Дай-Боже, шобес си звела“; „абес росла велика, єк елица, а товсла, єк телиця“; або „аби те в дівки остригли“; аби те Циганки набили“ и таке инче, шо лиш лізе на єзык, аби було дотепне, шоби мали си з чього смієти тоти, шо слухают. Єк си скінче поклони, тогди иде пан и вмиває си тай гусак скінчений.

8. Сосокало.

Сідає велике колесо людий на земню в хоромах и чім бирше колесо, тім лічше кождий підбигає ноги під себе, а руки кладе під коліна. Оден уклекає на середині колеса або стої на почепки, єк єму вигидніше, шоби мих ловити сосокала. Витак бере и звезує гудз з плата и дає одному в тих, шо сиде в колесі. Тоти, шо сиде в колесі, берут тот гудз и передаюг оден одному попід коліна них так, шоби вин (тот шо на середині) ни мих имити, и зи всіх боків шуліют єму руками кричючі: „Со, со со со“ так, шо тот на середині навіть добре ни види, де є „гудз-сосокало“.

Наколи вин повиди, але мусит ци добре метати, шоби имив, лови сосокала. И єк име в котрого слабого на руки, то вирве и тот, в кого вирвав, муси ити на середину ловити, а тот, шо ловив, иде на єго місце. Але єк трафи на котрого, шо вин моцний на руки, то си мотичі, мотичі и ни голен вирвати, то пускає гет и лови далі, аж поки в єкого ни вирве. И так грают, доки хотє, але при тому дуже легко може при вириваню „сосокала“ прийти до сварки и через то рідко играют сосокала, хіба є самі розумні.

9. Б и т є к о м и н а.

Бити комен стає два люде, обернені до купи плечіма. На серед хорим затикают у земню ниж, „комен“, и берут замітавку собі по мижі ноги оден за оден конец, а другий за другий конец, и збігают си кождий на перед, задами до купи. Тот, шо схилений задом до „комена“, питає си в того, шо схилений верс комена (и цего комен):

„Куда идеш?“

„Иду у місто“ — відповідає газда вид комена.

„То винеси мині колачъ“ — каже тот другий.

„А бо я ни хочю“.

„Но, то я тобі ублю комен!“

И зачінає совати у ниж замітавков, а цес газда комена борони комен. Єк си трафе односильці и ни може футко убити комен, то так си наюшчют, шо аж чюри в них, поки убють комена.

10. Ж и д к у п е ц.

Оден оберает си за Жида. Роби собі бороду з повісма, натєгає на себе єкус верету и наслідує в бесіді Жида купця. Того Жида берут два молодеки на помірки на буці и носє по хоромах. Ніби вин іхає конем. Мушіне, парубки, стоє вже коло дівок та челіди и ждут на Жида. Жид приїхує конем и каже: „Добри динь. Німа шьо, сарако, на продаш, єку таличку, яливки, коровки? Я би купило. Бі' би дав здоровечко“. — „Є, иди суда — говори мушіне — „ади, єка гезде теличка“ (дівка). — „Ну, шо вно ни гівкає? Ні, ні, вно вжі має добрі икри, Бі' би дав здоровечко. Ну вжі ади ківне вина, сарако, має молоко в дійку“ — приговорює Жид, ловечі дівку за цицки. Дівки видручуют Жида, але Жид ни питає, лише зачінає торг: „Шьо хочеш за ту теличку“ (або коровку, єк то вже жинка). — „Сто двацігь дай тай біда ки бери“ — відповідає оден з мушін, котрий продає. — „Шо, я вже аби парти в неї ні мало, шьо бірше ні дам єк триціть. Аби ми ті два очі вікапав (показує на чюжі), шьо я бірше ні дам“. — И так си торгуют, доки ни сторжи. — Витак Жид обберає собі двох гайдеїв и вни всі куплені штуки згонє до купи в оден кут в хоромах. Єк вже Жид накупи богато телиц и коров, куцує собі ше скілька богаїв (молодих жвавих парубків). Єк то вже все має поскуповане, каже гайдеям вигонити худобу на двир, а самий иде кличючі на перед: „Пішьякя, на, на“. — Гайдеї зачєнают челідь и дівки покуплені вигонити на двир, шо їм помогают и богаї, котрі зачєнают вирикувати и бутіти. Єк то вже си все збере на дворі, тогди богаї зачєнают всі корови и телиці гонити, а з ними и Жида царивками, куда попало, а єк то в зимі, то зимами, а гайдеї того все вакуют, вни ніби

гоне на єрмарок. Жид на дворі мусит си борше розібрати, бо гонили би єго в одно. Скоро розберет си, то вже ніхто єго ни сміє говити. И так си кінчі.

11. Тягнене бога.

До тєгнення бога стає два люде. Оден обберає си за „бога“, а другий за „чьорта“. Чьорт ходи помижи люде в хоромах и в хаті тай куси людий, говорєчі: „Пристань ид мині! Пристань до мени!“ — и хто си засміє, то тот належи до чьорта, бо то мало хто си ни засміє, бо на чьорта все си обберає єкийс сміхованец. Єк вже чьорт має богато пид собов людий, зачінає бога гнівати, аж доки бог из чьортом ни зачне войну провадити. Чьорт стає на дворі за порогом з своєми людьми, а бог з другого боку порога з хорим. Бере бог з чьортом бук в руки и зачінают тєгнути, а божі люде ловє си за бога, а чьортові за чьорта и котрі котрих перетєгнут, то тоти всі стают того. Єк чьорт витєгне бога на двир, то бог з своїми людьми належи до чьорта, а єк бог втєгне чьорта в хороми печерез порих, то чьорт з своїми людьми належи до бога.

12. Ткачі.

Стеле на земню в хоромах або в хаті сардаки, або єкус верету, и сїдают там два люде, найбирше молодеки, на против себе лицем и мают у руках букурійки та ними пулускочют. З видцив приходи оден и проси, шоби єму виробили ткачі полотно. Ткачі зачінают ткати в тот спосиб, шо оден си переверне горілиц и пидкорчі, єк може д горі ноги, а єго товариш влупи єго букурійков в задок, витак тот товариш переверне си, а цєс єго влупи и так на переміну. Котре добрі ткачі, то так скоро [т]чют, шо годі си надивити. При тим клинут гавдинів, шо лихо предут, бо їм си ирвут нитки.

13. Каса.

Кладут серед хорим або в хаті столец и забивають в него ніж, а коло ножа кладут грейцер. Витак сїдают два люде на столец, оден з одного боку, а другий з другого боку ножа лицем до себе. Тоти два люде називають си „війт“ и „присєжний“, або „пан“ и „заступник“. Вни є старшинов, уредниками вид каси. Війт з присєжним доберают собі двох поліциянив, котрі переберают си в єкєс лантє і перевертают шєпки або крисані собі на голові. Берут пид плєчє коромєсло вид води, ніби гвири, робе си накокурічіні, перевертают собі мову трохе на полску так, шоби в них було єк найбирше сміху, и стое собі за порогом, ніби дєс пишли на патрулю. Війт з присєжним берут грейцер тот, шо стоев коло ножа и пхают видциам у руку, говорєчє: „На, бери касу, тобі си гроші здадут. То ніхто ни мє видіти“. И хтос з видцив озме касу (грейцер), найбирше

берут дівки и чєлїдь, рїдше мушіне. Єк пропаде каса, вїйт з присїжним кричі: „Пропала каса! Каса, каса пропала!“ Полїцияни тогди нїби такі насупанї, острі бїжють у хороми, або в хату до каси, розтручюючі видцив на боки, єк шош менче вид себе, бо то прото вни уредники полїцияни и кричють: „Цо, цо є? Пшы крєв. Як то може биц, шоби каса пропала? Пускай, цо ту стоїш“. — Їх таке зачєпають люде, а реготу то вже повно. Єк прийдут до каси, стають нїби спершу покїрні, низко си клоне и ви-тають си з вїйтом и присїжним и иде мжи ними говирка: „Єк си маєте. Шо суда чювати нового?“ — „А шош би, каса пропала“ — каже вїйт. — „Но, во, як то! Пшы крєв“ — при тому випулют очї полїцияни — „а ви де ходили?“ Вїйт з присїжним си викручють: „Я ходив до готинив (готелю) їсти“ — каже вїйт. — „Я ходив до корьшми на пиво“ — каже присїжний.

Зачїнає си сварка нїби мжи ними, вїйт з присєжним звальюют на полїциянив, де вни були, вид чього вни полїцияне, вид котюг ци вид каси? Полїцияне бороне си, шо вни ходили на патрулі, аж при кїнци стає мжи ними згода и вїйт з присїжним кричі: „Солїт!“ а полїцияни нїби помогають кричючі и собі: „Солїт, пшы крєв“. — Тот, шо взєв касу, кладе трейцер коло ножа на столец и борше си ховає в гурті видцив. Вїйт з присїжним зачїнає уститкувати того, шо вкрало касу: „Так! та ти така молода (або молодїй) и ни годна собі заробити, але крадеш? Ну, полїцияни! чього стоїте, єк чопи! Ану фантувати!“ — Полїцияни бїжють борше фантувати и берут, шо можут. Ци запаску, ци перстинь, пацирки, рукавицу, и то все подають вїйтови з присїжним, а тоти два то все ховають. Витак полїцияни роздєкуют си з вїйтом и присєжним тай идут знов на патрулю, а вїйт з присєжним знов пхають видцям в руки касу, аж поки хтос ни озме. Єк вже є багато фантив, а нима кому вже брати, застоновєє вїйт з присєжним красти каси, а робє лїтацию на фанти.

Вїйт кричі: „Лїтация!“ Тоди входєт полїцияне и вїйт з присїжним сїдають в серединї, а полїцияни одєн з одного боку, а другий з другого боку — всї в рєд. Одєн з видцив бере свїчку в руки и свїти, а вїйт зачїнає лїгацию. Витєгає одєн кавалок, отєк пацирки и кричі: „Ану пизнавайте чїї“. — Тогди пизнають и єк жинка, або дївка пизнанає чїї, шо то єї, каже: „То мої пацирки“. Єк файна то жинка, або дївка, а єк ше й женихлива, то вже їй гирька година. Зачїнають судити суд, кїлько за тоти пацирки цулувати разив має та, котрої пацирки, їх всїх штирьох. Вїйт каже: „Дєсїть раз“ — и єк си всї штири згодє, то має цулувати дєсїть разив. Але ни все си згожуют на тїлько, на тїлько скаже вїйт, чесом шош присєжний або вменчує, або пидбиршує, або котрий з полїциянив. За ким є бирше голосив, того слово стає засудом.

Чесом инче си фїркає и ни хоче тилько разив цулувати, кїлько осуде, тогди си зголошуют з помижи сидцив, або з помижи видцив кунці, котрі кажут: „Я ни десїть, але дванацїт разив поцулюю за ти пацїрки“. Тогди тога, шо єї пацїрки, муси сама цулувати кожного тилько разив, тилько осужено, бо инакше єї пацїрки би пишли другому. Заченає цулувати заходечї насамперед вид одного до другого, то в оден бик, то в другий бик, та все проси нїби, шоби їй подарували, але судці ни даруют. Єк си трафї фант єкоїс охабленої особи, то їй одноголосно засуде цулувати оден рав. Так само суде и мушінем цулувати. И так то си тегне, аж доки всі фанта ни повикупают.

14. К а с а п л о д ю ч а.

Каса плодюча є в дечїм подібна до „каси“ више описаної, лише вна си тим ружни: Касу плодючу заведе лиш в хатї, а ни в хоромах и так:

Змове си потихо и параз два поліціяне станут на дверьох и нікого би на двир ни пустили, аби ни знати шо, хїба домашних. З надвиря пускают кожного. Вїйт з присїжним ни сїдают на сталец, ані ни забивают ниж у сталец, лиш ходє помижи люде по хатї и нїби шеш дают у руку кождому говоречї: „На ко грошенет в нашої каси на запомогу“. — Так трошки походе и витак станут тихо кажучї: „Най ко си наша каса наплоди трохе“. Витак заченают фантувати кожного в гал, ци старе, ци мале, все фуг, лиш домашних ни тевают. Єк всіх пофантуют, тогди идут поліціяне в двер и всїй „уред“ касовий сїдає до купи, берут собі свїчку в руки и зачінают літацию так само, єк при тий звиклий касї.

15. О г а р ч і к.

Огарчіка си баве в хоромах, або в хатї; всі постают гуртом, а оден з гурту (все заченає мушинин) бере нивеличкїй кавалчік скїпки и єї запали; єк си вгори, тогди задує ватерку и тот „огарчік“ зачінают передавати скоро з рук до рук, ци мушінинови, жици, дївці, кому будь. Єк заченає гаснути граньця, тогди си стикают и ни хоче брати з рук оден в одного „огарчік“, бо кому в руках загасне, то тот має витак усїх у гал цулувати, хто лиш є в хоромах, або в хатї. Єк загасне, тот обцулує, в кого загасло в руках; єк загасне в дївки, то и дївка муси цулувати усїх в гал. Витак зажегают знов и так си баве довго.

16. В і ш е н є.

Оден стає коло одвїрка, будь коло котрих дверїй, ци хатених, хоромених, або западних и ловит си однов руков за течку дверїй и так

стої. Тоди в того, шо виси, питаєт си будь хто: „А шо там робиш?“ — „Таже вишу“ — відповідає тот, шо виси. — „Ий мой, ади екий молодий (або молода) тай ти хло' ни мих си погудувати, але завісив си?“ — докорює будь хто з гурту. — „Та же ни мала ме біда де діти! — відповідає завішений. — „А на кого висиш?“ — А тот завішений каже: „На ту, або на ту жинку“ (ци дівку, ци екого мушівина), говоречі на кінци: „Може би мне розвадили“. — На кого скажут, тот иде и цулує си в тим заваженим. Заважений собі видходи, а на єго місце вішеє си тот, шо єго розвадив, тай в цим заваженим так само фрашкуют, ек й в першим. Ек би хто ни хотів ити розважети, то зараз молодєки идут и ведут того бунтивника. И так си тегве, доки хогє.

17. Колотєз.

В хоромах, або в хатї, одно ци з челїди, ци з мушін вклекає на одно колїно будь котрої ноги и кличє голосно: „Я впала (або впав) в колотєз“. — З гурту си питают: „А глїбоко?“ — „На десїть шежїн“, — або кїлько собі хогє. — „А хто би витєг?“ — питают си з гурту. — Тот, шо впаде в колотєз, каже на того, або на ту особу, на кого собі хогє. На кого скаже, то то муси ити тєгнути. Приходи и собі так уклекає на против того, шо вже є в колотєзи. И на кїлько шежїнь сказано, шо впав в колотєз, тилько си мусє разив поцулувати. Оден з парубкїв стої верс них и на збитки рахує. Ек си вицулуют, тогди тот, шо був в колотєзи, видходи собі, а на єго місци лишєєт си тот, шо тєг з колотєзя и кличє другого, шоби єго витєг.

18. Заїц.

Заїця бавє си, де є лиш місце. Охочї до цєї забави стают рєдом, або колєсом, або сїдают на лавицу. Оден бере шєпку, ек то в зимї, а ек лїто, то крисаню, складає єї до купи в руках и зачїнає продавати заєця, заходєчі вид крайного аж до послїдного, а вити назад, говоречї до першого, ек зачєнає лимє: „Купи заїця“. — „Я ни купую“ — відповідає тот, шо єму продают. — „А чьомуш?“ — питає си тот из заєцем. — „Бо вин скачє в капусту“ — відповідає запитаний. Тогди тот из заїцем приступає до другого в рєду и додає шє дєшо вид себе, а далї повхторєє то само, шо єму скаже передший, отєк: „Ти дужє бежерний“; — „Скачєш у капусту, купи заїця“. — Тот знов так, ек и єго попередник, відповідає: „Я ни купую“, — а коли єго тот из заїцем питає „чьому“, т відповідає, ек хогє, и так відповідают: „Бо вин кучеривий, куцїй; жовт волосє має; цулує; обшмарканий; слїпий; кривий; пидос...ний; скакливий и т. д. А тот, шо продає заїця, шє из своєм додатком то саме повхторєє другому. Але витак ек обернє в другого кінця навад, то тот, шо

єму єго сусід сказав файно, то цес ише красше каже тепер и так си вельбе, але котрому сказав сусід охаблено, то цес ише тепер охабленіше каже и так си шьомфуют. Єк си трафи добрий сміхованец, шо продає заїця, то вже си є з чього насмієти.

19. Н и т о ч к и.

Ниточок си баве, де лиш є місце. Одна жинка, або дівка бере у руку гурт ниточьок, коротко порубаних, от з по на трийціт цинтемитрив и дає тим, шо хоче брати кінці ниточьок у руку держети. Тота, шо дає ниточки, вна знає, кого з ким изнарує, бо вна потєгає за ниточки и види, с ким та ниточка кого лучі. Нираз си трафєє, шо гоноровий парубок держи ниточку з охабленов дівков, бо то зараз витко. Скоро заберут всі кінці ниточьок, та шо давала „ниточки“, пусти їх руков и тоти все двоє, шо держе ниточку, одно за оден конец, а друге за другий конец, мусє си обийко цмокнути (поцудувати). Єк си трафє обоє файні, то шіро си цмокают, але єк котре охаблене, то файному дуже гирько. А єк трафє си чєсом обоє охаблені, то вже є си з чього смієти!

20. О б р у ч ь к а.

Обручьки баве си, де є місце. Охочі до забави „обручьков“ або сїдают, або й стоє. Одно виступає з гурту, скигає из пальця обручьку, або перстїнь и зачєнає давати обручїчки в тот спосїб, шо свої долонї рук, екладенї до куни, всуває до пригирш кожного, котрий став до цєї забави и нїби шош пускає в пригорші, отєк чїстома обручьку, але обручьку все дає такому, шо має на него віру и ни зради єго. Єк обийде всі, тогди собі стає на серединї, а тото, шо ходило за ним одно з гурту, має вгадувати, в кого обручька саме є. И єк угадає за першим разом, то тот, шо вгадував, зачїнає давати обручїчку, а тот, шо давав, муси угалувати. Але єк изкаже минно и ни вгадає, то цес, шо давав обручїчку, видберає в того, кому дав и крути тому проти чьола руков. Нїби закручєє тому, шоби вин и на другий раз ни вгадав, аби єму було замотано в голові и далї дає. Єк ці двоє уже надают си, тогди сїдают, а на їх місце стают другї двоє давати.

21. Г а л е м б е з а.

Галембези бют лиш на дворї и то трохе на обширним місци. Оден си обберає за короля, ломит собі довгий прут з на пивтра шежня, доберає собі двох-трох, шоби си имили за него, аби все єго ни дуже потєгали, и зачєнає кликати, а разом з ним и тоти, шо вже си за него держє: „Крррр, крррр, крі, крррр“ — и тоти, шо мают охоту до галембези, видзивають си таки: „Крррр, крррр“ и ловє си все оден одному з заду або-

за сардак, кожух, або за сорочку. Чесом имет си и трийцїт людий. Єк вже си ніхто ни лови, тогди король зачінає бити „галембези“. В галембезі є найважнійший „король“ и „задний“, бо розходить си о того, шоби король набив задного и єго прихильників, але то майже всі є против короля, хїба король коло себе пицпроси двох-трох, шоби єго ни дуже сїпали и єму попускали, а єк ни зроби то король, то легає за першим разом на земню. Задному ходи о то, шоби єго и єго товаришив, єк найменче бив король и шоби вин короля на земню поклав. Король галембезу розчінає поступаючі на перед кроком и вимовлючі: „Кр крр кррр“, а всі, кстрї си имли аж до задного, кручют собі „Крр крр“ и поступают на передь. Нараз король зачінає си питати, а впи єму видповідают:

„Пасете?“

„Пасемо“.

„Чію пашу?“

„Твою“.

„Чію воду пете?“

„Твою“.

Король тогди зачінає скоро си обертати и бити прутом то з одного боку, то борше бє фист, або середину, єк си скоро ни заперчі, з другого боку все си допитуючі „мою“, а то єму видповідают „твою! твою! твою! кр, кррр!“ и шо мают сили, потєгают си назад, аби короля тєгнути, шоби вин ни мих так фукто си обертати и бити. Єк король добрий, а назаді єкас катавала, то вже так набе задного, шо раз! А єк собов війне, то все лети на земню, єк мухи. Але єк си трафи добрий на заді и король, то найбирше перут середину, бо вна си ни годна скоро заховати, а зад и ни чює за бийку. Єк си трафи пуге король, а задний добрий, то задного и раз ніхто ни вдари, а король шо чєє на земни, ба навіть єк задний моц торгне, то все покотом легат на земню, лиш задний стої на ногах.

Єк бют галембезу, то кожного корти си на то подивити и повно стої народу на задвирю, або там, де бют галембезу. Король си поради крадьма из задним и всіма, шо бют галембези, тай пидут на збитки обода, та єк си вгєсут мижни видцив, то всіх загорнут из собов та наробе такого крику та сміху, шо покай. А шо то все лоском лежи на земни! И так бют, аж поки си добре ни виівїже.

* * *

На кождим посїжіню си баве до пизна. Єк то си трафи на педїлю, або на йке свето, шо другої днини нима роботи, то баве си до передь днинов. На посїжіня лише си сходеє через то найдушше, шоби си забавити и де є богато забавок, „там фayne посїжїне було“ — говорє мижни

собов другої днини, а де ни було забавий нієких, „то ві до чього було посіжінє. Там ніхто нічьо ни робив, дуже сумно було“, — говоре поміжи собов; шкода було навіт и йти на то посіжінє.

Є в селі кілька таких людей, шо вни знають виробети всекі забави, то вже до них повертают молодеки и просе, шоби вни йшли на посіжінє, бо без них нічьо ни буде. Кождий знає екус забавку, але ни може си зважити, бо то екос ему ни пасує, або шо. Але скоро прийде екийс рухливий, так зараз є рух до всего.

Я був з малого охочей до забави на посіжінях, та пираз малим хлопцем меві так спаре грушков плечінєта, шо витак зо тиждень мині причюваєт си грушка на хорбаці. Тепер поли заборонєют забави, кажучі. шо так, ек тепер бют грушков по плечьох, так Жиди Христа били и питали „Вгадай!“ и через то грїх, бо то вици походи и ця забава. Навіть лучили си такі випадки, шо пип ни хотїв ити на похорон, ек ему хто сказав, шо там били грушки, або екі забави робили.

Найбирше бавє си на посіжіню оцими забавами: грушков, заїцем, касов, обручичьков, вишінєм, колотєзом и на него. Заїця и обручички вживають найбирше коло дітий, бо там мало си сходє, а парубоцтва майже нима. Найліпше зи всіх забав любє бавити си „каси“, бо там є и смїх, и жарт, цулованє, тай всі си бавє, хто лиш хоче. Так послїдники часами зачала каса ставати в моді, шо ек давнійше була „грушка“, так само побич неї ела ставати „каса“. Перестають и вже рідше грают сосокала и галємбези, бо там дуже често може прийти до сварки, найбирше при сосокалі.

Ці всі забави, шо ними си бавє на посіжінях. Бо в нас хати поросенпувані скризь по верьхах и тешко си сходити молодїжи на забави, ек це си діє мижи „Бойками“ в Подоли. Через то само и просвітна робота иде тупійше в нас, ек там, де хати в квні близко себе.

Дес чїсом лакоми си бавити на великдень пид церквов „галємбези“. Вживають таки заїця и обручки лїгвора мижи собов, ек дес си зийде. Але одним словом кажучі, всі ці забави лише є вживані на посіжінях.

До забавий на посіжінях ніколи ни мішеют домашних и близше своїх, хїба дес си трафи и то дуже рідко, шо вни сами приступають до забави, но то тогди їх ніхто ни видгони, але все то си така богатьом ни подобає.

Єк ведут си забави, то домашні дают потрібних речів до того и придивють си забавам, ба и сміют си разом из другими. Єк в хаті приказуют, то тогди забави втихають и прислухуют си, ек хто приказує¹⁾. Де

¹⁾ Голосить.

си лишеє велике дуже сиритцтво, малі діти, там так само мепче виробють забав, але за то приказовань повно.

Єк си зачинают кінчети забави, розходе си и люде тогди домив. Входе до мерця, ктекают и говоре молитви; виказавши „Отчінаш“, розходе си домив. Коло тіла лишеют си лиш домашні и дуже близкі своєки, а чесом дес єкийс бідний прошачьок, шо заблиндигав си там, ци би шо ни дистав за простибих, а бирше ништо. Там, де перед хвилев був керекор, тепер глухо и тихо.

Другий вечер „посіжіня“.

Є в нас такий звичей, шо вмерлого ховают „тритеком“, тимунь и робе двоє посіжінь. Бо єк ховают другаком, то першого вечира, єк то умре єкес май старше, иде дек читати савтирю, и того самого вечира просе на комашню, але шо найбирше ховают си тритеком, то я оце и хочю описати „другий вечер посіжінє“.

Рано по першим посіжіню, єк зачінає тіло гнати, то берут и кладут в деревише тай виносе в хороми.

Шоби тіло ни дуже гнало, то добре покласти коло тіла кавалок стали, то зараз ни буде так гнати.

Тіло тогди жене, єк дуже грішне, або єк би си хто нихарив на посіжіню, але за це є страшний гріх, хто си нихари на посіжіню. Або єк би прийшла єка жинка, шо має полу на собі, то и тогди тіло жене.

Котра душа божа, то тіло ніц ни жене, а таке фayne, отек би живе, лиш шо спи. Єк тіло ни жене, то стої цілий час на одним місци в хаті.

Другого вечера так само сходе си люде, єк и першого, ба ше навіть и бирше, бо вже бирше людей знає про мерця. Хто був першого вечера, то вже свічку ни несе сего другого вечира. Витают си так само, єк першого. Тіло єк винесене в хороми, то забави робе в хаті. Забави повхторєют ти сами, шо й першого вечира. Єк би погріб був видкладений на пізніше, то кожного вечира си сходе люде й днако си баве.

Єк умре старша особа, то наймают дека читати савтирю и дек другого вечера приходи (лише малим дітем ни наймают савтирю читати).

Там, де є тіло, ци в хаті, ци вже може винесене в хороми, тилько того, шо все коло тіла кладут стив, або бербеницу, полябичьок, лиш шош таке, шоби то ни було дуже велике, укривають скатертев, кладут на скатерть хліб и дают декови свічку в руки, при котрий дек читає савтирю; єк дек искінчі читати савтирю, то тот хліб и свічка належег си єму. Єк добре заплаче декови, то дек и співає пісми умерскої и катеїзбової. Коли лихо заплачено декови, то дек ни хоче співати, бо каже: „Співати дармо — боли гардло“. З людей в нас нікто ни співає, бо и сам ни знає. Нима моди учіти си співу — бегеканя.

Єк дек перериває читати савтирю, то тогди заченає грати флоєра, а домашні, своєки, ба навіть и чюжі плачют, а хто знає приказувати, то приказує. А в хоромах, в другій хаті, де є, ци на задвирю, робе забаву. Хто слухає з людий савтирю, то говори разом з деком молитви и кажут: „Господи помилуй“. Єк дек докінчєє савтирю читати, тогди заносє стив до хати и кладут кожного, хто лиш си ни гордує, за стив.

Дают їсти: Голубці, бураки з мєсом, хлїб, кашу молошну з кокурудзяних круп, а сими чєсами вже й в рижових, кашу водєницю з гуслїнков, а гавда все ходи и припрошє: „Будьтє ласкави, харчуйтє ко“. — Людє видповїдают: „Простибих, харчюємо ласкави, аби на вас Бих був ласкав“.

Тогди голова родини спрощє собі, хто має нести річі в церкви, шоби був ласкав раненько прийти. Єк людє вже похарчуют и голова родини поспрощував собі вже до річїв и до кіла нести, тогди в гал усїх проси: „Будтє-ко ласкави, ни тєготуйтє завтра приходити, Бих би вами ни тєготував“. — Людє видповїдают вже си розходєчі: „Дєкуємо красно! Дєйкі будим приходити, коби лиш Бих дав мирно дїждати“. — И так си само розходє, єк и першого вечера. З посїжїнє вєї идут єк найкращє, бо то грїх ни спасий виробєти фіглї.

Трєтєї днини кошаня і погрїб.

Раненько вмивають тіло и так робе шо днини рано. Мочєют шматочок у воду, ним мвют лице, витак утрут и шє поцулуют. Дитину малу умиває матка хресна, бо так си годи.

Тоту воду, єк озмут мерця, висипають у гредки. Витак си сходє рапо тоти, шо мают ити за річями до церкви и в конєм за попом. Дают їм їсти и вни идут до церкви. Трохє пизнійше зачїнают си сходити людє на кошаню — и ждут на копа.

Своєки несут служби, то є зерно и свїчки.

Тото зерно, шо позазношували людє, стої усе в коритах и одно корито зерна дают домашні вид себе. Тоти корита из зернами мают бути коло мерця и тїлько мисок, тїлько має бути у верні служєбниц свїчок.

Дєкотрими сєли лагодє таки в миски, вид чього и пишла назва „миски“, але в нас таки складают бєв мисок, лишє извут „миски“.

Найбїднійший чьоловїк искладає 3 миски, инчий 5 мисок и так складают дєхто 7, 9, 12, 15, 18, 21, 24 і 30 мисок, кождий проти свого стану и укику. Бирше вид 30 мисок нїхтє ни складає. Домашні складают найбирше до 18 мисок, рєшту складают своєки.

Кожда миска складає си: 5 кокуцїв, або 1 великий хлїб, або 5 колачїкїв; кавалок бриндзи; дєхто, кладє сливи, яблука, орїхи волоскі або лїсковї і — 1 свїчка одиниця.

Варет пшеницу, ружу, або бануж на перестас, и кільки є мисок, тилько затікают свічок трийників, и оден хліб, але ни скризь.

Погрібавна миска. Миску погрібавну лагодє таки в миску гливлену, або в деревену. Рубають полотна крижево, або перкалю, то простелюють и кладут на то миску, а в миску кладут 5 кокуців або колачків, кладут лижку з пшеницев, рижом, або банужом з тим, шо є зложено на перестасі, кільки пирогів, кільки голубців, кільки кавалків бриндзи и свічку — трийник.

Єк принесут річі з церкви, тогди оден, хто періж уздри, біжи у хату и дає домашнім знати, шо принесли річі з церкви. Хрест з церкви приперають мжи викни до хатної стіни и домашні перевезують єго перемітков, або перкалем два рази так довгим, єк хрест. Протесию приперають до даха хати и хрестики тай тримбіти перевезують білими фустинами.

Пип вберає си на дворі у ризи и иде у хату співаючі „Со святими упокой“, а дек „Надгробне ридавіє“ кінчі.

Дають попови і декови по колачеви, перевезаному білов фустинов, до котрих колачків є приліплені свічки запалені и то держи пип з деком через цілу панахиду у руках.

В хаті зажегають всі свічки коло „свічів“ и чотири свічки притують зажені до всіх чотирох скін хатєних, навхрест. Погрібавну миску кладут на то місце, де вибишк умерав, хоть би й на печі. Робє дорогу до тої миски, говорєчі: „Прошу, єгомость, на печі вмерав“ — и пип там єї опроважєє. По скінченю опроводу пип кропи тіло умерлого й деревише свіченев водов, дек співає „Вічвая памєть“ и виходє на двир співаючі далі „Вічная памєть“ і Светий Боже“.

Єк иде пип з деком на двир, тогди видважніші мушіне идут класти тіло у деревишия, в котрим вже є накладєно: гибливок з деревишия, бобу; у деревишию стелє кавалок полокна, або перкалю. Инчі кладут тіло з тим підстєлом, на котрим лежєло тіло на катафальку, „лодвах“. Кладут тіло у деревише, а єк було вже передом покладєно, то затікають деревише верхнов лодвов. Родина плачє, цілює и паде на тіло. Деревише укривають новим лижником, котрий висєв на гредці. Бідні укривають вовпянов скатертев. Діточі деревишия укривають: присітков, запасков або й полотном.

Берєт чотири люде деревише, вже укрите, и вносє єго на двир, ковтаючі у кождий порих, почерез котрий перепосє мерця, по три рази й заперають борше двері хатєні. Робє це на то, шоби туда вже бирше ни мала смєрть права зайти.

Єк вносє умерлого, то найстарший з родини берє хліб під праве плечє и сїдає в кутак на то місце, де була умершого голова и заперає

двері. Там посиди пара мінут, а витак тот хліб дає за свою душу. Церобе на то, шоби ни пишов маєток за умерлим з хати.

Єк винесут деревише на задвире, то кладут єго на два кайлачки, приносе два коли і привезуют єго до тих колив ливами, шо служи за мари. Деревений хрестик тот, шо стоев у зголовах умерлого, кладут єго у деревише, а то розпете, шо принесено з церкви, кладут зверху на деревише. Єк би забули церковну єку річ в хаті, то там був би знов скоро мертвец.

Єк тіло вже винесут на двир и там єго обєжут так, шо добре нести, тогди пип з деком и люде вертают ци в хату до опроводу мисок и парастасу.

В хаті лагоде миски и парастас, зажегают всі свічки и миску похоронну кладут на то місце, де умерший умерав. Пип з деком опроважєют миски, а витак берут и хітают перестас, співаючі „Вічная памєть“. Люде помогают хітати перестас, ловечі си одни одним за руки. По скінченю перестасу дают кождому перестасу їсти.

Єк си вже скінчі всий опровид мисок и парастасу, зачєнає тогди господар дому просити сідати за стив їсти. Люде сїдают за стив, а єк добре заплачено попови, то и пип сїдає за стив їсти, а єк ни дуже добре попови заплачено, то пип ни хоче сідати їсти. Звичєйно пип каже платити пєть банок дорозше за то, шо сєде за стив. За столом роздают по горшєти, наповненим водов, перевезаним червонов воличков, на горшє кладут колачїк и тулєют до него свічку зажжену, то все дают за душу умерлого. Горшєта дают звичєйно за першим столом тим, шо пип сиди, за другим и третим столом то дают хїба лиш у богачів горшєта. Єк роздадут горшєта, то тогди кождий устає и говори молитви; по скінченю молитвий гасє свічки, випивают воду з горшєт, и ховают „простибоги“ у дзїобні, пазухи, де хто хочи и зачїнают їсти. По скінченю комашнї, молєт ци знов и встают изза стола таї идут на двир, де виходи и пип, убранный у ризи.

Пип стає в зголовах умерлого и зачєнає читати ангелію. Люди си дуже тогди сковпюют коло пона, бо хотє подивити си, єк си ме отворєги ангеліє. И єк си отвори ангелія и покажет си богато червоних буквий, то тот мертвец є шєзливий в Бога, бо вин божий. А єк си покаже бирше чьорних, або и всі чьорні букви, то горе такому чьоловікови, бо вин грїшник. Єк добре попови заплачено, то вин по скінченю ангелія зачїнає говорити казанє и чїм бирше заплачено, тим бирше вин вирєховує добрих дїл умерлого, а люде говорє, шо то божий чьоловік и тимунь старают си платити єк найбирше попови, шоби вин лиш давав „файно проші“.

Єк умре єкийс бідний и ни має чім добре платити, то пип скаже лиш: „Прошейти єго раз, другий раз, и третий раз“ и бирше пічьо ни хоче говорити.

Єк винесут деревише на двир, то домашні складают на деревишу лудине умерлого и по опроводі роздают єго за душу умерлого, говоречі: „На ко гачі (сардак, сорочку) за мого Иванчіка (або єк име), най Господь буде ласкав простити єму гріха“. — Тот, шо бере, каже: „Простибих, най Госпидь прийме та оменчит єму карочки“. — А декотрі дают одному убране ціле з умерлого, убераючи цего, шо єму дают то лудине, вид разу у лудине, бо витак умерлий буде на тим світі мати то все убране. За простибогом ни можна жєлувати, бо єк би хто жєлував, то ліпше шоби й таки ни давав. Тот витак простибих був би такий, отєк спузов припадений.

Єк була жинка, або чьоловік, котрий умер, к.. вар, то шоби єго вид того гріха освободити, берут и кличут убогу жинку, котра си хоче того приймити. Уна стає коло деревиша, кладут їй пид ноги конец полотна и почerez голов пид пети и там рубают. Отже цілу єї укривают полотном и то значі, шо вже укрили гріх цєї умерлої особи, котрий приймила си покутувати ця убога жинка, покрита полотном.

Давнішше був звичей, шо приводили барана, золотили єму роги, клали по калачєви на рих, тулєти по одний зажений свіцци до рогив и давали то попови коло деревиша на так звану „на головку“. Тепер вже цє ни робє, хіба де дуже рідко. Давнішше давали і коровий тай воли з визолочєними рогами попови на головку.

По скінчиний комаши, простибогах и проші, кладут погрібавну миску на деревише, пип ише раз опроважєє мерця и стают чотири, або вісім людий, котрі хотє нести мерця, кождий на своїм місци, де хочи нести. Господар кладе на всіх штирох кінцях деревиша по 1—2 кор., котрі то гроші берут собі несінники, але то ни скрізь кладут гроші, бо бирше заввичь несут безплатно. Люде, котрі є до церковних річий призначєні, берут и несут річи: хрест церковний на перед, за тим фани и кругви.

Пип сїдає на коня вбраний в ризи и иде за церковними річами, за прот-сїнов, а за попом из заду несут мерця штири люде на кілю, на плечьох; за деревишем иде дек, котрий несе кагінницю и одна жинка з домашних, шо несе погрібавну миску, котру за кождий раз єк пип опроважєє тіло, кладе ци на деревише. Дальше иде родина умерлого голосно заволєчі, „приказуючі“, хіба то умре єкєс малє, но то за таким ни приказуют. За рединов идут люде, хто хочи ити на цвинтар, але ни идут всі на цвинтар, лиш дєхто з тих, шо були на комаши. Из заду за погрібом идут тримбітняки, котрі ни доходе і майже кождої хати при дорозі,

стають и тримбітають, шоби люде чюли, шо иде погріб и подивили ся. На самим заді веде хтос коня обтерханого бисажнев ек тетірамп, з мисками, котрі заносє до попівскої розоденції и виддають попови.

Єк добре попови заплачено, то вин из чиста стає й опроважєє, а ек лихो заплачено, то вин дуже рідко опроважєє. Пип віколи ни злізає из коня опроважєги, лише сидічі на кони опроважєє мерця. Єк чьоловік божий, то лехко нести, але ек грішний, то тяжкий ек глина. И ек божий, то файна погода на дворі, а ек грішник, то таке нехарь, шо годі ступити. Возом ніколи мерця в нас ни везут, а в зимі то дес санками везут, але то дуже рідко.

Єк принесут вже мерця до брами цвинтаря, там пип злізає з коня и деревише заносє в цвинтар и там кладут на мари, навмисне для того зроблені; то тіле, на котрим несено мерця, видвезують, а далі до церкви и вити знов до гробу несут на марах. На марах беруть мерця й несут до церкви, а паламар дзвони в дзвони.

Тіло заносє до церкви и кладут насередь церкви на підвишеню; миску погрібавну кладут на деревише и зажегають в ній свічку и туляють до деревиша з усіх чьотирох боків зажені воскові свічки. Коругви кладут на своє місце, а хрест держи чьоловік середь церкви, бо с хрестом несут тіло до гробу. По видчитаню апостола и ангелія и ек зачінає си співати послідне цулованє, здоймає паламар з хреста и деревиша укривала и бере погрібавну миску, то все иде си попови.

По скінченю співаня послідне цулованє, уклекають всі, скажуть за помершу душу „Очінаш“ и витак виносє на двир тіло, вже трунва ни укрита и хрест так само без укривала и несут до гробу; родина дуже приказує.

Єк принесут мерця до гробу, то штири люде спускають тіло у єму, а домашні мечуть у єму грошій при попови вид 2 сот. до 1 кор. Над ємов видправєє пип „надгробну панахиду“, кропи єму и печєтає гриб. Кожде з родини мєче дробок глини у єму, а мушіне беруть лопати и загрібають мерця. Родина приказує, бо то вже послідне прошіне з умерлим. Тримбітарі вингрюють в тримбіти цілий час, аж доки ни загребуть.

Пип з деком и паламарем вертає до церкви, на передь пона несут хрест. Дек зберає тоти річі, шо з деревиша, ек миска погрібавна, укривала з деревиша и хреста, и несе до попа, а паламар вертає ци на цвинтар там, де загрібають умерлого. Єк вже скінчєют загрібати гриб, тогди домашні укривають цілий гриб полотном, або деєкі и лижником, на всіх чьотирох кінцях гробу уклекають несїнники, и на середині гробу домашні и грабар. Кождому несїнникови дають по кавалкови полотна, по одному кокуцови і по одній свіцци зажений. Витак домашні просє проші: „Будьте ласкави прошеги мого дєдика (або Иванчика, ци ек там на име).

Грабар, несінники и тримбігари прошеют словами: „Прошею раз и другий раз, най го Бог буде ласкав прошеи“. — Витак грабар бере собі тото укривало з гробу. Тримбітники перестають тримбітати и так погріб скінчев ся.

На гробі деєкі закопуют деревений хрест. Саде дерева овочеві и смереки, парубкам и дівчегам затикают деревця у гроб. Домашні просе погрібавників домив на покомашники.

Погрібавники, ек си вертают домив, то дорогов чістуют ци и вже кресні зачінают говорити про спадок по умерлим, ек си екій лишив, пираз и посварет ци добре. В хаті, ек си вернут з погрібу, іде, пют, а давніше дес чесом и тепер пираз и гуляют. Так, шо з великого желю пираз виходила и велика радість.

Ііо земни посипают муку, шоби пизнати, ци душа приходила в гості, в хаті гасе світло и всі легают спати.

Желоба по умерлим. На хатах ни вивішуют жедних желибних видзнак. Декотрі уберают ни простішше и є звичей, шо ни можна оден рик данцувати родиві умерлого, але то лиш дітем по родичях. Але чесом ек є єке з родини охоче, шо ни годно видержети року, шоби ни данцувало, то ек зачнеє перший раз по похороні гуляти, то має веречі пара ірейцерив під ногу того данцу на земю, то ніби оплата екас умерлому и тогди вже можна гуляти.

Помини умершого. Першої неділі по похороні несут до церкви, де пип опроважеє за душу умерлого, так звану „горечу миску“, котра складаєт ци в одной „миски“ и „парастасу“.

Третої неділі складают в церкві до опроводу за душу умерлого від 2—5 „мисок“ и „парастас“.

Шестої и дванацітої неділі так само приносє до церкви й складают за душу умерлого від 2—5 „мисок“ й „парастас“, шо пип опроважеє.

Ек мине пиврик умерлому, але то лиш по старших особах, то домашні робе „пиврик обід“. По малих дітєх ніхто ни роби пивроку. Варє їсти, несут питя и спрешуют своєків и чужих коло церкви, або й ходе коло хат и просє на обід словами: „Будьте ко ласкави до нас на обід на четвер“ (або там уже на котру дщину). Своєки зносє так само, ек на комашню зерно и миски. Домашні лагоде 9—24 мисок й зерно тай перестас. Приходи пип, тото все опроважеє и витак то заберає собі, а люде іде, пют и розходе ся домив. Теперішними чєсами уже рідше берут попив на обід, робе без попив, а миски зараз у першу неділю зносє до церкви.

Ек минає рик від умертя, тогди знов робе „рик-обід“. „Рик-обід“ робе так само, ек и пиврик. Дехто, але то дуже рідко, роби також и „пивтра-року-обід“.

Так си кінчі поминки по умерлим и витак си его поминає отак дес кавалчіком хліба, грейцериком, дас си їсти в хаті чужему чьоловікови, або таки поминаєт ци на храмах. Все поминає си в суботи дідивні померші душки, бо аби єкі гріхи були, то Господь любенький та солоденький обменчує карочки людем.

Грибки. Давніше у нас робили „грибки“¹⁾ в понедівнок й у вівторок по велиціни. Складали вид 12—30 мисок, попи то опроважели й заберали собі. Деєкими селами робе и до тепер „грибки“, але в нас вже ніхто тепер ни роби.

Збігленета. Єк ни одна жинка, а найбирше дівка, страти дитину и дес его закопає, то тоти збігленета до сім років просє крижми и хреста. Нираз си трафи так, шо хтос иде, а то плачют збігленета в скалі. Єк си кінчєє семей рик збігленети, тогли приходи по него біда, бере его и вно стає звихленником. Чесом єк би трафив на ту пору, то збігленє кричі, єк его біда несе: „Хто в Бога вірує, дайте мині хреста“. — И тогли єк би знав тот, шо то вчює, зговорити форму хрешіня, верх шіночку вид своєї сорочки, то тогли біда пускає то збігленє и в него стає ангіль. Тот ангіль то стає тогли ангелом того, шо его охрестив.

Єк си народи дитина нижива, або збігне в дому гадливским, то несут его на цвинтар и на цвинтари вже є таке місце умисне для ни-хрешених дітій призначєє и там его ховают. Шоби дитина по сімох роках ни хрешена ни стала звихленником, висвечюют воду.

Насипають 12 горшет водов, кладут по одному колачєкови и по одной свічці и то все складают на престолі серед церкви и там пип висвечює воду у дванацїть пасєм. Висвечєну воду висипають в одну коновку в усіх дванацїтьох горшет, а в горшета насипають другу воду и дают за душу тої дитини, котрий висвечювано воду, говорєчі: „На ко ва ангєликову душу Дмигрикову (ци єк там уже собі хотє мати имя, так и наводє). Висвечєну воду висипають з коновки на гриб дитини и дитина стає ангєликом, ніби вже охрешена.

Котра жинка умре тежка, то горе їй, бо таков тежков муси ходити аж до страшного суду.

Котра жинка умре по дитині и лиши малу дитину, то єк єї принесут до церкви, то пип єї виводи умерлу уже на порозі церкви.

Всім повішенникам, потоплінникам й самовбийцям, робе так само комашню й поминки, єк будь кому. Инчі знов нічю ни поминают, бо кажут, шо то вже такому нічю ни помагає, хотьби шо давав за его душу. Похорон видбуває си без попа, але єк хто добре заплаати попови, то иде й пип.

¹⁾ Гроби, грибки.

Всі стратники идут просто в Чьорногору град кувати; там ними біда у вистріть вози смерече. И ек є всекі фортуни, то вни проваде то все. Скоро си єкий страти, то тогди муси бути фортуна, бо біда си тогди жени и иде за душев того стратника.

Такі стратники показуют си на місцях свого страчення, пужіют людей, бо вни ни мают пристанивку на тим світі аж доти, доки вни ни мали свого чесу умерати. Тимунь то й так страшно на тих місцях, де хтос згубит си. Всіх стратників ховают на цвинтари дес у кут, звичейно там, де й збігленета.

Вандривка по смерти. Ни оден умерий приходи, шоби єго поминати. А котрий умер без опроводу, то си показує, шоби єму зробити опровид. Найбирше то стратники ни дают людем спокою, бо вни хоте опроводу. Єк си трафи єкийс умерий, шо си показує, то треба зробити опровид и поминати єго душу, аж доки вин ни пропаде сам вид се. Єк си трафи єкийс упертий, шо пічьо єму ни помагают опроводи, то треба ити и то на разу таки до примивника, аби вин то єкос видвернув и того дошовика вицанував з хати.

Опирі. Опирь ек умре, то вин все червоний и праве око в него зажмурене, а лівим си диви. Опирі є чьоловіками; де є вид одного деді и вид одної мамі сїм синів, то семий муси бути упир. Упирі ходє в ночі и у тих людей, шо си ни моле Богу, випивают кров з тіла. На ні одипока оборона є говорити „Очінаш“, то упирь си ни наверне до чьоловіка. Чісом си трафєє, шо упирь ек умре, то в одно ходи до своєї хати и пужіє людей. На це инчего способу нима, лиш си муси видкопати того упира и видтети єму голов, покласти мижі ноги, то тогди вин ни ме ходити нікуда. Упира з гробу мож пизнати, бо вин є перевернений лицем у долину, обірване волосє. Витко преці, шо вин собов комосив у гробі.

Душя по смерти. Скоро душя вийде с кіла, то уна иде по своїх ділах або до царства, або на муки, а ек умерла ничесовов смертьов, то ходи по земни, доки ни прийде чес єї правдивої смерти.

Люде з того світа, або си показуют на безлюдних місцях, або в снах, а найбирше то умерлі говоре при смерти з умераючим. Розказуют про всекі діла. Говоре, за шо гріх, за шо чьоловік має надгороду, розпитуют си про всекі справи, ек си тепер людем жие на світі.

Пекло й царство. Пекло представляют вічними вогнями, де душі смажут ци у великих кітлах, голосечі й нарікаючі на свою долю. Чорти вічно там си шинделе з довбнями и вильми середь великої пітьми й темреви.

Царство собі представляють великим шестем, де повно розкоши, есности й гаразду, де повно ангелів й божих душ моле си Богу.

Записав у цвітни, 1911 р. Петро Шекорик Доників, селянин.

II.

Коли умрет газда ци газдиня, то насамперед йдет си наймати тримбіташів тогди, ек умрет май богатий, а відтак иде си до попа. Ек умрет біднійший, то від разу идет си до попа, а тримбіташів таки не берут, або лиш одного (звичайно буває 2). Ек умре газда, то идут до попа мушіни, найближщі свояки, або ек нима, то й чужі сусіди. — Приходе до попа и годе си, за кілько пиде на комашню (похорони). Ек умре газдиня, то идет до попа чоловік її. Від попа иде си до дека и до паламара. Дека годит си, за кілько пиде читати савтирю, а паламара, шоби дзвонив подуші. Відтак йдет до церкви и берет свічі (чотири і хрест, дітем не берут світла і хреста з церкви, лиш старшим, почавши від 18—20).

У хаті чиледь (жинки) робе голубці и крише бураки, та печут хліб (кислі палавиці). Варє і подают такі страви: Студенець, голубці, бураки, с. є мясо вуджене варене з квашеними бураками (юшка буракова, улюблена страва і найчільнійша у Гуцулів), кашу кукурудзяну, на котру відтак дают вже на стіл гусленку, зверху на кашу в мисці. Коли газда вийшов д' хаті вид пона и виніс свічі, поклав коло мерця, тогди тулеют і другі свічки до церковних; ек натулели, поважигали, викавали Очинаш, то кутают си. Се лиш домашні і пара чужих жінок, шо приготовлеют вариво. Тимчасом прийшли тримбіташі и ек затримбітали, то додали такого желю, шо чиледь зачала плакати та приказувати (голосити) в хаті коло небіщика. Вони тримбітают разом. Старшому лиш тримбітают, а дітям ні. Тримбіташі сидет дві-три доби, аж доки ни сховают покійника чи покійвичку. Ек прийдут д' вечиру ци у полудне, таки у двину, ек умер газда ци газдиня, то затримбітают таки зараз, відтак з десіть минут сиде и знов тримбітают (одно тримбітанє не треває довше, ек одну-півтора минуті). Тримбітают на подвірю и ек скінчиют, то йдут в хату, або диве си, ек си забавлеют усеких забав.

Тимчасом дек читає савтирю, йик на дворі бавле си, бо у хати є також люди, шо слухают читаня. Се звичайно старі, побожні, та менше рухливі, або такі, шо забава їм пусте. Жінки голосє і так прийде чисом до днини; люди тогди кажут Очинаш і розходе си. Світло горит, а домашні и свої легают спати. Рано устают, порають си, ек учира, голубці, бураки, кашу варют и хліб печут и лагоде усьо, шо треба на комашню. Свічки сучут також, аби було усьо на завтра. Жінки си сходе знов, але

кожда несе у платині зерна, кукурудзів, и сиплет у корита; се на „миски“, бо уже другої и третьої днини лагодє на похоронок миски для попа. Миски сї мають лише таку назву „миски“. Тих „мисок“ має бути 12 — зерна. Окрім них є ще 12 „трійників“ і 12 „служеб“. „Миски“, се 12 мисок зерна; „служби“, се 12 купок „стропів“ по 5 колачів; „Трійник“, се один бохонець хліба, а в нїм позатикані три свічки воскові. — Трійників є від 3, 6, 9, 12 (а вже у бідного 1—2). Є ще „двійник“ т. є до 5 колачів дає си 2 свічки. До служби, т. є до миски зерна дає си 1 свічку и се є „одиниця“. До служби заміст колачів може бути один бохонець хліба. Окрім сего є ще гореча миска, шо несут в тілом разом. Є в ній трохи страви з перестасу, бриндзи і иншого. В тото кладе си ложку, завиває си миску у платину и несе си на цвинтар. Декови йде си від трійника кукуц (малий; бохончик хліба або 1 крейцер) — а від служеб 1 колач з тих 5-тьох — колачів. „Служби“, то є колачі, уберают єблуками и горіхами. Усе то забирає піп. Треба нераз конє, шоби тото завіс до попа; парастас їде у хаті. Чисом у році робит си обіди, то ще тогди лагодит си 6—7 мисок і служеб и один трійник. Єк хто ни утекає, то лагодит усї 12 мисок служеб и трійники нараз. Єк піп прийде, то опроважєє тото все и поки опровадит, то уже все порахує очима и знає усе так, шо ни може пропасти и один колач.

Другий вечер люди знов си сходе на посижінє и так єк сночі робе. А тримбіташі вчора сночі и сегодне у водно тримбітают. Хто уміє грати у флюєру, то йграє тужної, а чилєдь приказує (голосить) и так другий вже вечер минат. Єк люде зачинают си розходити, то газда просит парубків на завтра за річами до церкви: за хрестом и протесийов (хоругвами), а вни обіцєют си, шо пидут и кажут: „Ой треба ратувати у прикрім разі“. Єк люди розійшли си, домашні легают спати, аби рано робити порєдок. Скоро рано, встают и варєт бануш (кулєша на сметані) на перестас. Парубки зійшли си и идут до церкви за річами. Тимчасом сходе си люди на комашню в хаті, домашні лагодє їсти на люди и просє за стів у другій хаті, не тій, де мерлець: „Богдайте дїждали, идїт ко“. Люди сїдают за столом, кухарка силє голубців у миски, а газдинє зажигає свічки і кождому дає з колачіком за умерлого душу. Всї кажут Очінаш за душу покійника. Єк їде, то дуже чанают язиками, єк би жмикали платє на маглівници, так жмачут, та сапают. Відтак єк попоїде, то знов кажут Очінаш за душу помершого, встают и говорєт: Най Бог приймет Іванову душу до царства небесного, до раю світлого, до покою вічного, най Бог прийме! І виходє, а на їх місце другі сїдают. Тоти, шо попоїли, сидє тепєр коло ватри з люльками и говорє собі усєкі пригоди. Коли вже з хрестом вийшли і кругвами, газдиня виносит перемітку

на хрест и плачучи завезує. Почерез час виходи й піп. Піп опроважєєт тепер у хаті. Видтак берут штири люди та виносе небіщика на двір, а в хаті лагодє миски. Єк у божку є комашня, то варє рідку кашу кукурудзену, до олію фасулї з сливками, голубці з олієм, і росівницю та січену капусту рідко з крупами. Єк вернут си від гробу, то ше всі їде, а домашні дают горшета з колачами за душу помершого и свічичку. Єк у скоромний день комашня, то варє студенец, голубці в солонинов, бураки з мєсом буженим, риж на молоці солодкім. На перестас варє риж, пшеницу або бануш. Єк бере си тіло на двір, то вже єк вінесут, заперасє си двері, а газдиня сїдає на тото місце, де була голова мерця, де лежив небіщик и бере хліб у руки, і бохонец, та дає за єго душу. Попови складают у корита миски зерна, кукуців, бриндзи, колачів, єблук і всекого, шо дїм має, а в тім у кождім свічка гори. Єк уже злагоде, тогда піп и миски опроважєєт, а чилєдь то борше у бисаги повсипає. Тимчасом другі лагодє їсти. Піп єк миски опроводит, вийде на двір. Єк їда готова, то вийде домашне, поцудує у руку поца тай кає: „Прошу пан-отця за стів“. — Єк піп доброї волї, то їде, а єк сердитий, то вирве руку та кає: „Нї, ни буду“. Тай тогда стоїт на дворі, доки люди попоїде; єк вийдут перед хату, тогда піп опроводит тіло, тай читат євангелиє. Люди лиш дивє си, на єкім отворит євангелиє, бо кажут, шо єк на черленім отвори си, то душа піде до неба, а єк на чорнім, то до пекла. Коли піп читає євангелиє та викаже наказаванє, то домашні плачут, а чужі люде усе лагодє, шо треба: миски на коня кладут, кіле до деревишити привезуют, ліжник також на деревише кладут. Єк уже берут небіщика, тогда єк би утєв, так чилєдь нараз заголосит, а газдиня за газдов найбирше голосит и найдовше. Єк прийдут на цвинтар, то ше тут трохи заприказуют, а чїсом лиш ойкают та голосно плачут коло єми. Над гробом виказуют Очінаш тай тогда їдут д' хаті и там знов їде, по чім уже розходе си потїшуючи домашних, шоби ни журили си, бо й так усеї умремо.

На похоронок купуют 300—400—500 малих колачів-обарїнків, і де за чотири корони воску на свічки. На деревише кладут ліжник богатші гавди и тот ліжник бере піп.

Записав у Головах, 1911 р., від Дмитра Максимюка Петро Дудєк, учитель.

VII. Похоронні звичаї й обряди в селі Жабю-Магурі, Косівського повіта.

I. С м е р т ь.

Коли хто умирайт, тримают коло него свічку воскову усукану топинько, або такі лойову. Йик уже дух виходи, дают у праву руку

(умираючому) трішки волосу білого, аби ни голоу рукоу і свічку, аби зі світлом умир. Йик дух уже вийдет, затыгают шы теплomu губи и очі, шоби ни вигльидау льично вітрішьиний, а руки складают на груди. Бо то шы на той світ майит чоловік бути у нове лудине убраний, бо у йикім умирайи, у такім на страшнім суді воскресне. Йик ни було чьису йиго убрати пирид смиртиу, то намітуют такий лудине чимне, а потім йиго у того убирают.

Чоловіка убирают ади у мушціньцке: у нові постолы, унучі, гачі, ремінь, сорочку, кыптар, сирдак, йик до богача: йик утыкайт, то прилагоди собі ззагоді нове, шо шы на собі ніхто ни мау, кыптар йирований. — Чілідину убирают у чильидиньцке, а дівчину заплітают в уплітки и кладут на чоло чільце; йик постаране йи, шы парубкови або дівчині кладут на голову вінчык з бирвінку.

Йик умрет чоловік, а ни бречений, то бритьи і купають, відтак кладут на лавицу, а йик злагоды деревище, то кладут у деревище, а на спід підстелюют малий ліжничок, шоби ни на голі дошки. Деревище лагоды з чотырох звичайних, простих, не мальованих, лиш погымбльованих дошок, у верху ширше трошки і складают на лавицу під образами, або в хоромах; верхну дошку ни прибывають и трупа прикрывають по лице білим рантухом. Конец деревища, у зголовах, кладут коновочку, а на коновочку каганец в лойом і гнотом і засвічуют; також кладут миску, повну зерна (йичменю, жита, вівса), найчыстійше йичменю і затичуют у зерно хрестик маленький (великосты 1 $\frac{1}{2}$ до 2 дцм.), зроблений на чьисі в дерева. Від чьису, йик уже ўмерлий лежи, приказуют, голосы. Найстарший у домі іде зараз годити попа, за кільки підет, йимары йиму брати, та дзвонара дзвонити по души. Піп ужи виказуйи, на котрий динь прытати. На той динь приладжеют си на комашню, пецут хліб, вары голубці.

У вечыр, йик труп стои у хаті, сходы си люди, сусіди, на посіджіне; найбільше йде парубків та дівчат, бо там собі у хоромах гандри бют. На посіджіне кождий иде з свічкоу восковов або лойовов; йик уходы, нічо не каут, тільки кльикайт пирид трупом, відмовльиут молитви, витак ирстыт си, встайут, зажыгайт свічку і прытульиут до деревища воскову, або до хреста дывиного, шо у місці з зерном, лойову затичуют у зерно ў миску. Тоты свічки трішки погоры і їх гасы та складают у миску або коло миски. Хто ни майит свічки, тот кладе на груди умирлому або на деревище ірийцар. Витак привітиг си: „Слава Сусу Христу! Йик дужи всі йршыні! Йик днувала, Марічко!“ — Ті, шо в хаті, каут: „Гаразд Богу дькувати, йик ви, Юрічку! Шо ви май,

кумочку (тезочку) скаете? — Тепер сїдайт кождей, де йи місце, на лавицу, припічок, а йик нима місцьи, то стоїи в хоромах.

Чириз той чьис, йик люди приходьи, з родини найблизші умирлого приказуют (голосьи) по одному. Йикис чьис тихо і в хаті і в хоромах, але так згоді збирайт си у хоромах молодїж відпраўльити своє.

Тут усьикі ўже загадуют штуки, аби си насміїити.

II. Забави (посїджіне).

1. Гусака пеци.

Стаїит до того 3. Один бирёт мийку (платок), скручуїи, шьи витак опльовуют усї туту мийку і тим у каглї шулигаїит кагльиркоў раз у раз. Другий убираїи си у страшне лудинє, капелюх чудато заковийи и пиривиртайи, твар намазачуїи саджоў, очі витріщїийи, зуби вишкїрьїийи, писок прикривїийи страшно и сїдайи на стїльчику; то си називаїит кагльир. Третий, хоч котрий, питаїит си того першого. „Шо робиш?“ — „Гусака пецу!“ — „А коли го ўпечес?“ — „Коли масть потече!“ — „А коли масть потече?“ — „Коли та а та (Марїчка) того кагльирьи, шо сидит, поцулуйит. — До того йи два або три вибраїи пушкарї, побережники. Йик котра ни хóчет, то побережники дєржьи йї, а тот, шо пеце гусака, вимазуїи, мазачьит мийкоў туту дївку, або молодїцу.

Від Дмитра Остафїйчука Пеленьчука, в грудни, 1910.

2. Бога тьигнути.

Один стаїит за бога, другий за чорта; решта, кїлько їх йи, стаїит за рьидком одно за другим густо. Чорт пиривиртайит кужух на вивороть, капилюх бирёт повакочуваний на ўсї боки на бакир, лице вимазуїи саджоў, очі залупїийи, зуби вишкїрьїийи, в буком у руках, на ногу хромаїит, ходи доўкела и до кожного сї викривїийит, глумит та вишкїрьїийи; ўсе зачинат вид переду и говори: Ам, попи дам! — І котрий або котра си ўцїрит до него (засміїит си), тот уже йиго и берёт собі на бїк, а котрий си ни засміїит, тот божий и иде до бога. Так усї пирїйде, котрий бїльше навибраїит. Йик уже си роздїльи, бирут бук и чертовї стают в одного боку бука, а божї в другого боку; їмают си усї за бук и тьигнут — чертовї божих до пекла, а божї чертових до неба, котрі котрих пиритьигнут.

3. Чьубрик

Стают усї ў рьид одні за другими густо. Один стаїи на пирїдї, а тот, шо за ним, имет першого за очі руками, би нїчьо ни видїў;

з тих, що з заду, тьигнет оден того першого раз за волоси; витак того першого пускайт, вин иде придивйти си ўсім, аби ўгадати, хто йго за волоси потьиг; на кого ўже міркуйи, бире го також рукоў за чьупир; йик угадаў, потрафиў, то обводи йго за чьупир наўкола ўсіх и ставййи на пириді, а сам стайит з заду; йик ни потрафиў, ни ўгадаў, хто йго микаў, то йго бирёт тот сам за чьупир, обводи наўкола ўсіх и ставййи знов на пириді, а сам стайи з задў; и так добре си за чьупир натьигают.

4. Стріп ниточок.

Бирёт один цікавий легінь стропок ниток, задовшки на піўтора пйиди, згинайит у двоїи і роздайит кінці ниток тим, шо си коло него збёрут. Він уже знайит, куму дайит один конец нитки, а куму другий, усе один конец мужчіні, а другий чьильиди. Йик ўже ўсі роздаст, пўскат, а тоти, шо си держьи за кінці одної нитки, мусьи си цулувати, кільки сáмі схотьї.

5. Білиці дерти.

Сідайит один на стільчику, а з боку него два легіні, один з одного, а другий з другого боку. Тот, шо ў сиридині (білиця), складайит пирид губами руки ў жминю на буці, шо межї ноги держьи так, йик фуркати и долоньими (руками) скоро коло губий шуруйит (рівночасно), йизиком кльищьи: тьурррр-тьурррр... і скоро чьис вид чьису ударит добре по стигні своїих стрільціў (товаришіў). Котрому си ўдаст захопити руку на стигні и ударити по ній, то білиця лише зроби: чччч... и идет ў сиридину. И так тривайит доўго, поки ни скаут: буде.

6. Колодъизи тьигнут.

Прикльикайит один сирид хорім, витьигайит руки ў гуру і крічі: — „Я ўпаў у колодъизь!“ — „На кільки сьижінь?“ — питают си другі. А сей кае: „На 20 або на сорок!“ — кільки схочьи. — „А хто тьи майи витьигнути?“ — „Анница!“ або там йик и тота муси ити и кільки разіў йго цулувати, на кільки сьижінь упав у колóдъизь, а витак муси сама падати ў колóдъизь и крічати. Ту собі добирают ади файні цулувати. Йик би ни хотіла котра йти, то йи на то пушкарі и тьигнут.

Зап. в грудни, 1910, від Дмитра Остафійчука.

7. Млина.

Йидного оббирают за Жида, робйи на плечах горб з сирдакіў, шоби го ни ўбили, тай капилюх пирвиртайит, лице вимазачуйит саджоў.

и стайт за мельника. Другий льгайт під сталец, йнго прикривають лїжником и дають му ў руки дві шкабрі (два патики). Тогди приходьи парубки тай діўчата в мливом, — такє си тогди пхайут: — „Мені мели!“ — „Мені борше, бо я борше приніс!“ Та такє одви других видпихають! А тот під стильцем так патиками лопоти, — нїби меле, а Жида уже згорби си та такє забігайт, та пхайт руку тому під стильцем межїноги, нїби бирет у пушки муки, та дайт чьильиди пахати під ніс: „Ану пахай, прикурїни, — сире мливо, нї ўсушьене; ў...у си ў лице ў такє газди!“ Або: „Файни си меле — варт газди!“ — А потому — нїби ў зимі прурубуйт воду, та буком наўколо ўсіх, кого зайдет, та по вегах; — усї тогди ўтікають, куди видьи. Йик си напоследі млин скази, ни хóчет молоти, та тогди ўсї до Жада (мельняка) та по плечах по тім горбі, куда хто чьим заїде. Ужи си так насміют в Жида, шо аж льгають.

8. Комина убити.

Ставьи сталец и на кіпци ўбивають чьипіль (ніж); витак стають два леґіні до себе пличима протїўко ножьи, бїрут межїноги бук óдин за óдин конец, а другий за другий, и тот, шо очїма в зад обернений, шльийт буком прудко, шоби потрафиў на ніж, а другий буком мимо, шоби тот ни ўтрафиў і кає: „Гі..о ўбїиш, гі..о ўбїиш!“ Йик (звалит) убїит комин, то йдет другий шультити буком, а перший звиртайи буком мимо ножьи. Потому стайт друга пара, йик схотьи.

9. Вірменина.

Два лиґіні стайт до себе пличїма; їх зїйзуют чїм нєбудь, бо вірминин за наших двох, а на вирха сїдайт один тай голуву одного бирет межїноги тай идут межї діўки купувати ватуйкї (кози); решта парубкїў за гáздіў від тих ватуйок; и там си торжьи. „Шо хочите за своєю?“ — „Штири ґрийцарї!“ — Вірминин тогди бирет, нїби обмацуйи, ци сита; обмацуйит то за литки, то за гузицу, то межїноги, ади ци дайт си доїти, та заґруди, ади ци йи молоко. Дїўка пішит, а другї вартують, шоби си ни порозбігали. Йик наобмацуйи си тай тогди кає: „Она ни вартуйит штири ґрийцарї, бо самї кости, худе, або: дришьїт; дам два ґрийцарї“. — Кілька парубкїў йи за заґінників. Йик ўже богато накупїит, йдут (кози) ватуйки рїзати і лупити; тогди ўже такє си зводи, най си преч кає. Тото бєрут та діўки загольиють та сиплють межї ноги води, та такє збиткують чьильидь, а то такє піщїт, шо глябь слухати, а другї сміють си.

10. Сосокало.

Сідають хлопці кружбилом, лагодьї таку мийку в плата, один сі-
дзїит ў середину, а тоти, шо сидьї, бѣрут плат поид колїна і ўсе до
того, шо ў сиринї „сососо... сососо“. Ёик злови у котрого, то тот
иде у середину, а сей на ёиго мїсце.

11. Сороки.

Бѣрут тай завїизуют одному ў рагат (платом) очї тай дають шьї
у руки завїизаний рагат. Другий бїрет шкабрю, наруби кїлька рубежїў,
бїрет другу шкабрю і шкребчат так, ёик сорока і ховайт си; там в ра-
гатом гонит си за ним и де тот зашкребчат, тот того бїит. Тот ўже си
ховайт у кути та помижи чьїльїдѣ, а цес так пари (бѣ)!

12. Дїда та баби.

Тото обїрайи си двох, один за дїда, а другий за бабу; такї льичнї,
ёик бїсти видїли, ёике то льїканьї пудне! Тай идут собї помежи люди,
а другї мужчїни зачїпають бабу, ади руками межїноги шульїют, а тот
усе дїдо бабу по лицу: — „А видиш, к..во, шляг бї тьї трафїў, ти
майиш других, ти собї любасїў шукайиш“. — Набїит, набїит, а витак
пирверне сирїд хорїм, заголи и ё..е. Ёик устане, бїрет в межї нїг бабї
ё..а и даѣт пахати чьїльїди і мужчїнам, ади куражит.

13. Огарка.

Сїдають наўкола, ў хатї, чи у хоромах мужчїни і чьїльїдѣ и один
бїрѣт шкабрю, зажжьї, шоби була ватра на кїнци, обїртайит тим кїнцем
до гори и дайт другому ў руки, другий третому борзо, а ў кого згасне
тота шкабря, то тот майи за порьїдком ўсїх пудувати, ци фїйна, ци
паськудна, ўхаблена; — то так борзо одно другому дайи, аби ў нїго
ни згасла!

14. Поганя.

Бїрут два, завїизуют собї очї платом, у руки бїрут собї також
повезанї плати, держьї за руки або за кїнцї драпки, и один торсне
другого и крїчі: — „Поган“. — Другий каѣ: „Гир!“ Тогди óдин дру-
гого бїют рагатами, куда котрий засьїгни, бо óдин другого ни видьї,
ци пó голові, ци пó плечах, та так си ўже натьїгають, а голову ховають
д' землї. Ади, я ни лакїм того играти, бо то мож пó голові, ци куда
ударити.

15. Зайицьи купувати.

Сиде ўсі кружылом и мужчіни и чыльидь и бирет один кашлюх, идет за порьідком и кае: „Купи си ў мене зайицьи“. — Тот кае: „Я ни купую, бо він вітрішьиний“. А він иде дальше і кае: „Ти вітрішьиний, купи си зайицьи“. — „Я ни купую, бо він шмаркавий“. — „Ти шмаркавий, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо він гнидавий“. — „Ти гнидавий, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо він свиню й..аў“. — „Ти свиню й..аў, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо ў него х..й йик у ворьи (огера)“. — „У тебе х..й йик у ворьи, купи си зайицьи“. — „Я ни купую, бо у нїї п..а широка“. — „У тебе п..а широка, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо він ходиў до старої Каріфи“ (прїзвище є і до нинї). — „Ти ходиў до старої Каріфи, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо ў нїї п..а до гузиці приросла“. — „У тебе п..а до гузиці приросла, купи си у мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо він охаблений“. — „Ти охаблений, купи си у мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо у него муда передрані“. — „У тебе муда передрані, купи си у мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо її й..ў мидвідь“. — „Тїбе й..ў мидвідь, купи си у мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо він жьибї іў“. — „Ти жьибї іў, купи си ў мене зайицьи“. — „Я ни купую, бо йїї кутюга гайда п..у лизала“. — „Тобі гайда п..у лизала, купи си ў мене зайицьи“. — И так дальше, ади ўськи пльотки такі, шо я ни можу казати; ади: бо у него х..й по колїна; бо він кобилу й..ў; бо на п..ді волосьи нима; бо у нїї п..ка коло пуца; бо ўна дайи Жидам й..ти; бо він кобилу під фїст нулуваў; бо ўна люби залупленого; бо у него х..й на палець; бо у нїї п..а без дїри; и таке ади — бдно другому вськи пльотки.

16. Глембізи (журавля, крикала.)

Ади ўже на послїди, оббирайт си один за корольи и бирет собі у руки пужіўвно добре, жердку доўгу. До корольи чїпаєт си другий за сирдак, ци кипар, а того третий, и так си насильїит багато; на самім задї чїпайт си добрий гусак, и виходьи на царинку. Йик гуси закрьчи: — „Кррр-кррр-кррр“. — Король каже: — „Насїг гуси“. — „Насемо“. „А чїю траву?“ — „Твою“. — Тогди король жердкоў того задного, а тог задний тїкайи и закрьчуйи ўсіма. Тото вираз тїгайт си гет по царинці, а вираз тото си закрьчи и пёрверне, то ўсе там на купу и дїўки и хлопці. Йик тото у зимі, то хлопці ади дїўкам межн ноги зимн (снїгу). Витак уже коло пїўночи розходьи си кожде у свїй бїк по домїх.

Всі сі забави відбувають си прилюдно, при очах дітей і старших, а участь берут у всіх оба поли.

На посіджинє сходь си все ў вечьир чириз чьис, йик труп лежи ў хаті; коло півночи всі си розходь по домах, лише си лишьют домашні и вартуют коло трупа и тримбітарі, шо тримбітают вид самого почьитку.

III. Похорони.

Тої днини, коли мают прьитати, лагодь, вари чьильидь на комашню; шьи пьрид тим напецут хлїба, наварьи голубціў. Йик піп майнт прійти, сходь си люди на комашню и зносьи пьристаси. Приносьи кождий ў мисці зерна — тото йи служби, а у миску затичуют свічку, усукану з воску; шьи окрімни несут кукуци, книші тай колачі; то йде за жьильом: може з хати одної нести і два и три и десьить кукуціў, за сестроў, за братом, за дьидим, тото пьристаси і до кождого кукуца свічку; шьи несут йиблок, йийиц, писанок, ўсьичиногo. Зерно, то е служби, зсипают у корита, а пьристаси, кукуци тай книші складают у миски на стїў; і затичуют свічки у гушму ў стропок. Родїя своя зносьи одну велику миску хїтаўну і гушму свічок затичуют у ню, шьи коло тої хїтаўної миски кладут — одну миску з одного боку, а другу з другого, а витак ўже кладут на столу, кїлько йи мисок... Шьи тої днини сїдлают коня рано и висилают по пона, а также трох парубків за христом і протесиями. Пецут также мїціцькі кукуцики такі, йик палиц, йик фіга, один-два-три и до сїм иде за тим, за ким дуже жьилуют, тай кладут умерлому ў пазуху, шоби подаў там (на другім світї) дїдови, дьидиви, сестрі і т. и. То ўже робїи домашні и кладут ши ў пазуху умерлому ґрийцар, шоби маў чїм заплатити перевізникóви, йик буде си чириз ріку пьривозити. Я ни знаю, али так казали старі люди, шо там на тїм світї триба си чириз йикус ріку пьривезти ид тїм душам, — то й тїм шьи йи йикийс пьривізник. То ўже робїи хоть коли, поки шьи ни ўпровадили.

Йик піп приходи, зажігают усї свічки на пьристасах, тай свічки на штирох стїнах, шо покладені наўхрест, завішуют там, де ўмерлий дежи, на штирох стїнах по кукуцови, пецут умисне таки штири кукуци невеличкі тай до того притутьют по свіцці; то ўсе нараз зажігают. Йик ўже піп у хоромах, прикльикайи одно зі своїх коло трупа и держи свічку ў руках; йик дуже жьилуйи, то ни видиржьило би свічки. Даўно шьи, памїятаю, — давали за душу лудинє нибїщика (-шки). Тото лудинє клали на дьривище, йик піп упроважьийў, усе: кптар, сорочку, гачі, столи, сьрдак, тай витак йик піп упровадиў, убирали у тото бідного.

Піп уходи, зачынат свойи бигкати; йик відмеле свойи, виносьи диривище у пиридь хати, піп упроводи напирид и ўсі виходьи, а хоть ни ўсі и чім борше замикают двирі вид хати, ци хорім, де труп, би си ни вирнула душьи за другим, витак назад отвирают, бо такий зараз вертат ся піп и люди до хати упровадити пиристаси тай служби. Піп бирет двома пальцями з долини за хітаўну миску, а ўся родія чіпаїт си тої миски и хітайит, підноси три рази; витак то ўсе згортают и служби в корит и пиристаси з мисок и свічок гушму и тоти гроші, шо люди на-несли на посиджінє и свічки, ўсе тото згортают у бисаги тай ўсе тото

Домовина з тілом перед спущенем до гробу.

(Жабь-Зелене.)

йде попови; вираз и два коні ни можут забрати; йикий то шьи нарід дурний; тай шьи му приходи ліжник, шо прикрите було диривище, але аж на цвинтирї тай рантух з хреста, бо йик хрест виносьи, то прикри-вають рантухом, би ни голий, и тото ўсе піп майи ўзьити; так наўчений нарід. Тоти кукуци, шо були завішені на стінах, бирет одно з свойих, ци сестра, ци донька на цвінтар. Упиридь хаги кажет шьи піп пропо-відь. Витак піп сідат на коня, штири люда бирет трупа, другі берут протесї и хрест, тай идут з трупом; йик би си забули ўзьити протесї, йик би ни було куму, то каут, шо си ни забари ў ті хатї вноў умирлец. Ўсі випроважьют почириз дві-три царинки и виртают си до хати на комашню, а тіло лиш душшї провадьи аж до гробу. Йик берут тіло

в надвір'ї, то тогди найдушше приказують; йик дужьби жьилують, то йдут голосічи гет аж на цвинтар, хто ўже голоси, а йик шо, то завиртают ся. По дорозі стають чьис вид чьису и тримбітарі тримбітають. Йик трупа кладут у церкві, кладут и тоти кукуци на штири роги коло деревиша і зажігають свічки.

Йик ўже диривишьє, трупа, спустьи ў єму, то систра ци донька, хто тоти ўже штири кукуци нисє, роздаїи тим, шо несли трупа; тай так ўсе в одного рога почириз грїб на другий, в другого кінцьи і кає: „Прийми за душичку покійника (-чки)“; так усїм штирьом. Віч-тиў даўно, памьнтаю, просили ўсїх, шо ходили в тїлом, на комашню; мусїли йти ўсї, бо казали, шо йик не прийдут усї, то душья муси шьи ходити тай спрешувати. Типир ўже ни так; йик мїркують, шо буде питьи, то йдут, а нї — то си розходьи по домáх.

В хатї, де буў умирлец, йик си ўже в комашнї порозходьи чужї, свої берут муки жмінку и присївають мїціцько стиў тай кладут порційку води. Каут, шо душья ў почи приходи тай пїи води; каут, шо приходи, тай пороби слїди тай подрагасуйи таке, йик тарган, тай води трїшки в порційки надїпїи. Даўно, — памьнтаю, шо йик умирлец у єусїдствї, то нї робили, сьїиткували чирив пїлий чьис, отак йик би по Строминьцький потїк, а ўже за водоў робили, али типир ни держьи ўже тот звич, ўже одні в других.

Від Параски Трєсетюк записав Михайло Кузьмак, учитель.

VIII. Похоронні звичаї й обряди в селї Товмачику, Коломийського повіта.

Смерть віщує завуля, як кує в ночи, жовна, як ковтає коло хати, сова, як пугукає. Сни: зорана земля, як снить ся, шо випав зуб, дерево, шо паде зрубанє — тогдї умре хтось у родинї.

Як бачать люди, шо хорий вже вмирає, кличуть сусїдів, бабів або хлопів; часто умираючий сам когось жадає, і як пізнає, то каже: „Прости біг“. Підчас скону клякають і молять ся, в остатній хвилї дають засвїчену свічку в руки. — Душу представляють собі в видї петлї або мухи, як літає по хатї там, де є вмерлец. — Смерть представляють собі в видї високої, худої жінки в косою, граблями і віником. Часом як забіжить до хати який чужий пес, то кажуть, шо то смерть увїйшла.

Умерця микють: жінку чужї баби, а чоловіка хлопи; а рідні підтримують (сестра або мама). Убирають жінки, бабу в рантух, на ноги калїгви (кавалок раятуха, обвитого волочкою), дівку в чоботи крім калїгвів, але чоботи здоймають, як кладуть у трумну, здоймають також

коралі, „бо би пекли на тім світі“. На палець дають восковий перстенець позолочений (але лише нежонатим і дітям), у руки восковий золочений хрестик і свічечку. Старих прикривають від ніг до голови рантухом або такою рідкою капою, що купують у місті. На подушці під головами квітки: васильок, молодичка, ласкавець, мятка. Мерця кладуть на стіл. Стелять дві вереті, одну білу, другу писану верха, дві подушки, одну здовж, другу поперек. Дівці або парубкови вкладають іще барвінковий вінок. Нежонаті, навіть діти маленькі, убрані як до шлюбу; дівка має закинену на шию хустку — коло парубка шапка з букетом і віночком; дівці вінок шитий з барвінку, чіснику та шовку. Як тіло розганяє, то кладуть під сорочку серп.

Воду по умитю мерця лють у сутич, де люди не ходять або у беріг, де вода беріг лупає; як там виляти воду, то вона не буде берега лупати. Солому з сінника викидають звичайно.

Мушці жонаті лежать лише в сорочці та полотняних штанах, заперзані крайкою і в калигвах на ногах. Жінки в рантусі, спідниці, сорочці і фартушку, хоч заможні ніколи фартушків не убирають.

Трумну робить столяр з тертиць коли будь; робить у хаті або в сінях там, де умерлець.

В господарстві устає вся робота, а заряджене дає звичайно газда ще перед смертю при свідках; худобу не спускає ся. Як умерлець дивить ся, то умре ще хтось другий. Люстро в хаті обертає ся зеркалом до стін. Повідомити про смерть посилають дітий до сусідів і кривних. Діти кажуть: Ідїть, бо вже вмер. — Хату не значуть нічим.

Відвідують умерця в день хиба баби, а газди, дівки, парубки лише в вечер, першого і другого дня; як свято, то відвідують і в день старші; а дівки ходять лише до нежонатих. Як прийдець ся до хати: то треба стоячи зговорити „Отченаш“, потому сказати: „Слава Ісусу Христу“, а відтак аж сідати на лаву і говорити з родиною про умерця: що ще недавно виділи його здорового, що говорив і т. д. Першу ніч пересиджують при мерци сусіди і кривні. Старші говорять, молоді бавлять ся все в тій хаті, де умерлець. Другу ніч читають дяки псалтирі; їх і тих, що їм помагають, гостять, дають їсти. Люди слухають псалтири, а молодіж бавить ся.

Забава при вмерци називаєть ся „лубок“; ся забава чисто парубоцька і її бавлять ся лише при вмерци.

1. Лубок. Скручують сильнó хустку в гудь, часом завязують у неї ще й малий каміньчик. Одному парубкови завязують очи, другий сїдає на крісло, а тамтой кладе йому голову на колїна; кожний з присутних парубків йде і бе по плечах лубком того, що лежить, а він за

кожним разом має вгадувати, хто його бив; як угадає, то той іде на його місце, як ні, то б'ють, доки не вгадає.

2. Шибениця. Дальше бавлять ся шибениці: оден стає коло одвірка і каже, що вішаєть ся. Питають: А на чию душу? — Дівка каже імя котрогось з парубків, парубок дівки. Вибраний йде, цілує висільника тай „злюзовує“ його.

3. Роботи. Бавлять ся і роботи: Сідають усі коло стола, оден називаєть ся пан і він є найстарший, а решта всі ремісники. Увесь час ремісники б'ють пальцями по столі, нагло пан показує без слів, що робить якусь роботу, а всі зараз його наслідують; як ні, то пан дає пацу по руці.

4. Огарок. Запалюють одну трісочку, аби не горіла, лиш блищала ся і подають скоро з рук до рук; у кого погасне, той мусить усіх цілувати.

Говорять байки, розказують де що. Співати не можна, а бавити ся можна лише в тій кімнаті, де лежить мерлець. Домашні ані замужні не беруть участи в забаві.

Всі домашні йдуть на похорон, в дома лишаєть ся хтось в дальшій родині. Прощають ся цілуючи мерця, коли його кладуть до домовини. Тіло вкладають до трумни лише чужі. До трумні стелять ті гнблівки, що лишають ся при робленю трумни, а застелюють їх рантухом. Як вносять трумну, стукають нею о поріг, але вікна не отвирають. На цвинтар звичайно везуть мерця або кіньми, або волами, що в кого є. Часом несуть (то краще!) Як дівчина або й дівчинка, то несуть парубки і всю процесію також. Голосить найблисша родина; наречені не голосять, хоч би як жаль було.

Грїб копає хтось з бідних; за те дають їм горівки і платять щось грїшми. На грїб не ставлять нічого. Зараз по похороні, таки на цвинтарі просить газда присутних на обід. На обід йдуть лише самі жонаті; дівки не йдуть ніколи, а з парубків лише ті, що несли мерця або процесію. В хаті заставляють столи і дають їсти; наперед трактують горівкою і на закуску дають студенець, печеню, голубці, борщ, капусту, тісто на росолі з мясом. Пиво подають за кожною стравою, а також горівку.

По похороні світять цілу ніч; на вікно кладуть хліб і воду, або й горівку в келїшок або пива чи вина і т. п. На гроби йдуть тоді, як у поле з процесією. Процесія йде на цвинтар, і тоді наймають молебен, хто хоче; на гробі розстелюють скатерть і кладуть колачі, які потім забирає піп і дяки.

Як мерлець є в селі, то не підсипаєть ся курят і не садить ся огірків. Жалоба по небіщикови треває неоднаково, але носять її, кілько хто хоче, від кількох неділь або місяців — до року. Дівка в жалобі не убиреє квіток, ані талярів і не танцює.

Аби мерлець не ходив по світі, треба все щось давати бідним, то сорочку, то хустку, то за душу гроші дідам. Як мерлець ходить, то треба взяти з фелона або з якого убрапя церковного шматки і викуриги ними всюди.

У кого вісім синів, то девятий по смерти буде опир, з фостом. Опир ссе кров з чоловіка. Він являє ся людям в ночі, як місяць світить; як би щось кому казав, то бе ся його рукою на відлів. З жінки природжує ся часом відьма, що відбирає коровам молоко.

Нехрещені діти не ховає піп, але баба (акушерка) закопує в ночі на цвинтари. Йде не оглядаючись і посипує за собою дорогу маком. Пізнійше душа тої дитини літає і кричить: Хресту. Як хто учує, мусять удерти в себе кавалок одежі: сорочки, спідниці або хустки, кинути дитині і сказати: як хлопець, то най буде Іван, або як там, а як дівчина, то Марія або т. п. Також літають такі діти, що їх мами затрачують. Ті діти літають і кричать: Щоби мама не прощена, що я ходжу не хрещена.

Потопельників і самоубійців ховають під плотом на цвинтари; кажуть, що вони все по смерти ходять. Кому привидять ся, той дає милостиню за їх душу.

Від Марійки Пнівської і Параски Свірнюк записала Ол. Кисілевська.

ІХ. Похоронні звичаї й обряди в селі Тростянці, Снятинського повіта.

Смерть зображають собі в виді „баби з косою, мітлою, в граблях і лопатою — без м'яса, лиш кости“.

„Їна кіла не має, бо мусять борзо ходити і нічо не їсти, бо їк-би їла, тоби ї з їдою чьис проходиў і мало би забрала людей з світа“.

Кажуть, що „кожда віра має свою смерть“, хоч сгрічають ся й такі, у котрих „ўдна смерть на цалім свікі“.

„Їна приходит з косою, мітлою, вильми і лопатою. Косою вітне, граблями згребе, мітлою змете, лопатою прикідає, а душу віжене з кіла“.

„Їсі люди ўмирали від смерти“.

Коли хто нагло пімре то кажуть: „Єго трафіло“.

Котрий за життя дуже клене, кажучи: „Аби кі (тебе) трафіло“ — „то єго таки трафіт“.

Буває також, що „чьвіривник“ спричинить смерть „чьирами“, пераз на віддаль кільканайцяти миль. Він читає „Ісаўтирю“ в пливучій воді по груди — на смерть, а по коліна на слабість на 7 рік.

„Смерть не знає вибору. Від смерти ні відкупити си, ні відмолити си. Бідний боїт си доўгого життя, богачь смерти. Смерть має остру косу. Їке було життя, така й смерть. Раз родила мати, раз траба ўмирати. Крути верти, треба ўмерти. Гадка за мори (-м), а смерть за плечима. Грішному смерть страшна. Два рази ніхто не родиў си, не буде й два ўмирати. Не ўмирає ні старий, ні молодий, лиш чьисовий“.

Деякі звірята і рослини ворожать смерть:

„Єк пєс ўє (рує) тримаючи голоў ў долину, то на смерть.

Єк зазуля кує летючи понад хату, або сидючи на хакі, то вікує душью з хати.

Єк сова свищі коло хати, то ворожит смерть.

Єк накоўтачь (дятель) коўтає у скіну хати, то має вікоўгати смерть.

Єк кіртина вакидає купину д' хакі — то хтос ўмре.

Єк си пасішникови сивно бжьоли роє і багато меду наносі, то тому так си старают, бо то ўже послідний раз для свого газди“.

Є рослина, що зве ся щиріця: „Єк ўна віросте в приспі під хатоў — то ворожит, шьо ўна когос вікличе з хати на цвинтарь“.

„Єк си комус дуже колопні ўрогі, то та газдиня має того року ўмерти.

Єк сад сивно зацвите, то не тежко, аби тот газда не ўмер“.

В отсих випадках ворожать собі також смерть:

„Чія паска ў печи западе си, тóму не доўге життя.

Єк хліб переверни си тогди, коли жінка вітїгає в печи — то ўна ўмре.

Єк си снит розділений хліб, то також буде смерть.

Єк кулешу зварє, а ўна си розколе — то знак, шьо розпаде си родина.

Єк снит сї, шьо зуб віпаў, то віпаде хтос в родини.

Єк дзвонї комус в подушь і вже перестанут, а серце само коўтне у крису і бомкне, то кажут, шьо зноў хтос борзо ўмре ў селі.

Єк слабому посинїют ніхкі (ноготь), то він умре.

Єк ўмерлец лежит на лаві і очима зверне на хату, то зноў хтос ўмре, бо ўмерлец на когос си задивює, аби собі ўзети (єк очи звернені до скіни, то ніхто не ўмре).

Єк одно око ў мерця запертѣ, а друге ўтворене, то ще хтос умре в родині.

Єк живий чоловік спит, а очі ўтворені, то він незадоўго ўмре.

Єк мергвец відмолodne, то другий мергвец буде (єк файно виглядає)“.

Єк двері, лава, стів, сволок пукотє¹⁾ самі від себе, то когос віпукуют на цвинтарь.

Ў котрі хакі піч западе си, там ўмерлец буде.

Єк мерця віносї з хати, то єк духоўний і люди віходї на двір, а за ними дим з свічок, або кагілницї, то не буде борзо мерця ў хакі, а єк люди на двір, а дим вертає си до хати — то надїяти си незадоўго другого мерця.

Єк на другий Свит-вечір гасє Тріцю, а дим справит си до дверей, то того року хтос ўмре.

Єк слабому свїте елеї і потому гасє свічку, а дим віде ў двері, то слабий ўмре“.

Дуже старий чоловік, або безнадїно хорий приготавлиєть ся на смерть, як кажуть: „Він вибирєє си на тот свїт; спорїжеї душью; робит в душеў порєдок; хоче цему свїтови декувати; збирає си у дилєку дорогу; сповїдає си; каєт си“.

Тодї кличуть духовного. Він сповїдає, причащає і помазує хорого св. елеєм.

„Слабий кає си грїхїу, прощїї гнїу ворогам, приймає закїн сїгїчи ци лежїчи, пє потому воду і цулує ксьондза ў руку“.

Родина приладивши хорого на час сповїди, виходить з хати. В часї причастя хатні припадають на колїна і відмовляють молитви.

Про помазанє св. елеєм думают:

„Єк слабого помастє елеєм, то він від того або борше ўмре, або подужїє, а мучїти си не буде.

По виходї священника ворожать долю хорого“.

„Єк ксьондз вісповїдає слабого і з свічкоу віходит з хати і єк ўтворит двері, а половїнь курит до хати, то слабий не ўмре, а єк половїнь іде на двір, то слабий умре“.

Старий чоловік „робит дистамент, то є розпис у судї, або у коморника (нотаря), або передає маєток при трох свїдках на діти“. Свїдки в разї потреби „мусї ў судї присїгати“.

Наколи чоловік заслабне так, „шьо му віходу не буде“, а каждой хвилї можуть сподївати ся смерти, тоді по звичаю „приходї люди по-

¹⁾ Тріскають.

прошвити си, останній раз его відвідати, бо він вибирає си на тот світ та потішити его в слабости, а родину ў журі“.

Часом „приході й вороги розпрошвити си“, себ-то перепросити ся.

„Єк душа не може розлучити си з кілом, лізут на хату і розлюють вила¹⁾ — аби слабій не мучів си“.

Звичайно перед самою смертю буває хтось з сусідів або кривних у хаті при хорім, „сокоє, аби слабій не ўмер без свічки“.

„Хто тут ўмер без світла, то там не увидит світла божого“.

Свічку приготавляє ся передом. Найліпше давати при смерті свічку з „бжівного воску“.

„Ўмираючому дають свічку, шьо з неў 7 раз світили паску“.

Не дають умираючому свічки „з бжівного воску“, коли той віск мав Жид ў руках, бо Жид „нехрист“.

Свічка з земельного воску також не пригожа, аби „не вонела на тім свікі“.

Перед конаючим ховають зеркало, бо ўно не дає слабому своїм блеском умерти, або обертають „видким боком до скіни, аби си на хату не дивило“.

Хто увидить мерця на лаві, а опісля загляне до зеркала, дістане „жовтінниці“ (жовтачки). Через те і малим дітям не зізволяють родичі бавити ся зеркалом.

Наколи чоловік „ўмер, закотиў роги, закотиў ноги, подекуваў, перестаў жити, пішоў на тот світ, спочив, пішоў ду дому, уснуў на віки, розпрошвиў си на віки, переніє си на тот світ, подекуваў за службу, задер лаби, загнуў копаніці, протігнуў си, вітріціў очі, луснуў, закацепаў, вітопиў, віддаў Богови душу, а дітькови с.ку“, душа виходить з тіла і остає в хаті.

Помершому складають руки на груди „наўхрест“, втискають між пальці восковий хрестик, затулюють очі, примикають уста, а свічку кладуть при вікні.

Про вихід і перебуванє душі по смерті думають:

„Єк чоловік умре, то душа виходит крізь рот в останнім від-дихом“.

Хто обстоєє при сїм, що душа є в голові, то каже: „Душа при смерті виходит очима. Єк чоловік останній раз глигне очима, то й душа у ті мінукі виходит“.

¹⁾ Вилізи на хату, втикають один кінець вилий від сїна у верх хати, а за другий потягнуть.

Душа вийшовши з тіла, остає в хаті.

„Остає доти у хакі, поки кіло у хакі, а як кіло віднесут до гробу, то душа іде уже по свою заслугу до неба або до пекла або на чистові муки¹⁾“.

Інші кажуть, що: „душа лиш поти є у хакі, поки ў подушь²⁾ не відзвоні, а потім уже йде по заслугу“. По їх думці підчас дзвоненя „приходить агнелъ по душу“.

Дехто пояснює, що: „Душа поти у хакі, поки не зробе обід по помершим“.

Є також такі, що обстоюють: „Душа виходит з хати тогди, коли за помершого відправляє си парастас“.

Ще інші кажуть: „Душа як віде з кіла, так у тот раз іде до неба“.

Та ще говорять: „Душа поти не піде з хати, поки за небіщика не дадут гóршітка з водоў“.

Врешті: „душа трі дни по смерти сидит у хакі, а вітак виходит“; „як кіло проваде до гробу, то душа сидит у головах, а як кіло спусте у яму, то тогди душа іде по заслуги вічні“.

Ті, що перечуть наведеним поглядам, думають: „Доки не похоронит си кіла, доти душа ходит скрізь по свікі, де чоловік буў за жия і збирає гріхи“.

Вірять загально, що кождий чоловік має душу.

Про місце пробуваня душі за жия людини не всі однаково думають. Повідають, що душа є: „ў голові, ў серци, ў легких, ў печінках, ў цілім кілі, а ў опиря душа находит си у мизилнім палци на ліві руді. Як-би у опиря утєў тот палец, то він би умер, бо душа зараз-би вішла“.

Душа подібна до „овлуха, до пари, до духа світого, до зеленої мухи“.

Кождий чоловік має лиш одну душу. Дві душі може мати жінка, що „носить у собі дитину, бо й та дитина має ў собі душу“.

Є між людьми й такі, що мають два серця. „Опирь³⁾ має два серця, одно у грудех, друге ў голові“.

З опирів можуть виходити душі ще за жия. „Чоловік, котрий є опирем, лігає спати, а душа з него віде тай іде до душ других опирів на гране⁴⁾ або іде комус ікес зло робити пр. відобрати чужі корові молоко, а свої дати“.

1) Муки в чистилищи.

2) Посмертне дзвоненє по души.

3) Кажуть також „інклюзник“.

4) Забава.

Тут згадати б також про сні, зїницю і тїнь тому, що вони стоять у тїсній звязі з вірою про душу.

„Єк снит си чоловікови добрий сон, то ягнелъ (ангел) приходит тай дає чоловікови такий вид або представлєї, шьо буде. Злий сон вічитує чоловікови чорт (щезник). Одні кажуть, „шьо то з чоловіка — єк він спит — віходит душа тай іде до Бога по сон, а Бог їй сні толкує. Добра душа іде по сон до Бога, а зла до злого духа. Єк чоловік свит, то він там не буває, лиш душа з него там була. Але єк чоловік спит, а єго душа віде, то відьма може такі души пошкодити, бо ўна може заступити души дорогу до кіла. Ўна може сама влїзти до кіла, тай тому чоловікови залїзти у серце і може ним кидати до земні і мучити. Тогди чоловік може й умерти, бо відьма буде го мучити, а душу не пустит до кіла“.

Хто твердо спить, того не належить нагло будити, бо дістане переполоху.

„Єк си снит повінь, то значьит, шьо тот чоловік буде мати в кимос процес. Єк си снит хроба, то означьє, шьо тот чоловік ци жінка піде на вісіле або на йкус забаву. Єк снит си, шьо хто ўмер, то на другий день погода ўмре. Єк умер і оскрес, то значьит, шьо похмарит си і віпогодит. Кому снит си похорон, то буде мати ікус велику страту пр. загубит гроші, або іке инше“.

Про зїницю думають: „Тот чоловічок у оці, то душа того самого чоловіка“. Інші кажуть: „Там пробуває ангель-хранитїль того чоловіка“.

Чоловік, дивлячись другому в очи, може тоді єму пошкодити: „Єк дивит му си в очі, а тот другий дуже файний, здоровий або марний, то тогди єк на того чоловіка хтос си дуже задивит, то від того заслабне або й умре. Є такий чоловік або жінка, шьо таки в роду мають такий поганий позір, шьо єк си чого задивуют, або позавидуют, то тому може пошкодити, а може ўно й до доби умерти. Такий і сам нераз чогос си задивит, або на щос си задивит, а наколи си задивиў, то вже й нау-рочий. Аби тоти уроки або тоту відь¹⁾ відогнати, гасє вогонь з терня або умивают лице зуроченому таки єго власним сечом²⁾ тай уже не угине“. В свято Юрія ломить ся до схід сонця терне під печию, наливають води до миски і кидають терне. „Єк терне потає, то поможе, єк сплине, то не поможе; єк сипит, також поможе, а єк сплине на верьха, то ўже не поможе“.

Є також другий лїк на уроки: „Єк си хто на кого задивит, то аби не пошкодило, найлїпше ў тот раз (зараз) подивити си на нїгкі“.

1) Гль отруя.

2) Мочию.

Люди мають біля себе тінь. „Їна значить, шьо тот чоловік має ласку божу і Бог може єго молитву відслухувати. Але тот, шьо спалиў хату або стодолу, то він не буде мати коло себе кіни, єго кіна з вогнем згоріла. Єк хтос чоловіка убиў, то він також не має кіни, бо він свою кіну убиў. Ті два не маю ласки у Бога тай не маю кіни“.

Буває часом, що душа покутує провини на землі, а то: „Тогди єк тежко нагрішила, або єк неня страит нехрещену дитину. Потерчи (потеряна дитина) 7 рік терпит на земни і просит ў ночи ирсту (хресту). Хто ўчує, най озме земпї або кавалок фустки, ци чого небудь з себе та кине три рази туду, відки чує голос, кажучи: „Єкис пан то будь Іван, єкис панна будь Анна. — Хрещає си раб (а) божій (а) — мншоца й сина і світого духа — аминь“, а душа піде тогди до неба. Тот, шьо охрестит потерчи, також шьисливий, бо єму Бог відпускає ўсі грїхи“.

„Грїшна душа уходить у звірину, у пса, у ката, у конє, у вола, у свиню, та у ті звіринї мусит покутувати, доки звірина жиє. На пр. у кони покутує, бо кінв тежко тегне, бют єго, а потім ще й дорїжут. У псї покутує, бо пес гаўкає, мерзєне ў зимі на дворї“.

„Душбу можна освободити від покути. Давати би за ню гроші на молитви, молити си, давати за ню хлїб і так освобожує си душбу від покути. Щоби души улєкшити на тім свікі, то ще за життя даю бідним хлїб, страву і кажут: Най буде наперед мої души“.

Вірять також, що і звірята маю душу, але лиш досмертну, до-часну. Вона подібна до пари.

„З коня, корови або иншої худобини не віходит душа по смерти, лиш гине разом із неў“. Хиба, що у тім звіряти покутувала „душа людска“, то по смерти ўна піде або по нагороду, або єк ще не спокутувала, то піде далї у другу худобину покутувати. Чьисом є, шьо звірина ходит по смерти, але то лиш та, котра родила си в старого року на новий. Єк така худобина угине, то ўна ходит по земни до другого року“. Вірять також, що і мерці „віходї з гробїў у великодну суботу і ў опівночи іду до церькви, приходї молити си“.

Тїло помершого називають „мерцем, кілом, небіщиком, покоїним, помершим, смертелником і трупом“.

По „сконаню“ пригрївають воду, наливають до цебра і миють тїло, „аби го так і Бог обмиў від грїхіў, єк люди водоў“.

Аж до відвезеня на кладовище „кождого ранку ўмиваю лице мерця чистоў водоў“.

Помершого миють сусїди або чужї; „рїдним не годит си мити, бо єк би миди, то би з ним не видїли си у небї“.

„Купіль виливають ў таке місце, куда ніхто не заходит“. Купелем не годить ся підливати овочевих дерев, щоб не повсихали.

„Застелють лаву верепеу, кладут у голоу подушку, під подушку віля (васильку, чібрику і т. д.) та лежать покійного. Тепер убирають небіщика. Богато людей, особливо жінок, заховує слюбний стрій до смерті. Робота називає ся „збором, наредуванем або послідним вирідом“.

„Чоловіка (в значіню жонатого муцини) вбирают у файну сорочку з чесаного полотна (повіємо чесане на шітці), поркіниці, уперізують політичкоу, убувають у постолі або чоботи без підкіу“. В ремінь „не годит си вперізувати, бо кажут, хто іде на чистові муки, то мус ікис чьис горіти у вогни і ек-би у ремени, то тот ремінь доуго би горів тай спариу би дуже“. З тої самої причини не дають підків до постолів або чобіт.

Кажуть також, що „на чистових муках граба буде пролазяти з вогню у рай крізь малу дирочку і ек-би ремінь, то забрау би багато пляцу тай не міг би пролізти; у політичці легко си прицхати, а шьо відси дали, то уже не мож нічо скинути“.

„Хто не дуже грішний, то его скаже Бог св. Петрови заперти на чистові муки. Петро заперши великі двері, розтворит малі до раю, такі малі, як кагла, тай скаже: „Хто може, най пролазит до раю“. Хто у тоненькім шматю, пролізе борзо, не ме си мучити; тому убирают небіщика у як найтонше шмате. І тому инчі перед смертиу ек найменше іде. Кажуть: Хто тонкий, худий, тот доуго си не мучит, бо борзо пролізе. Котрому на цім свікі було добре, шьо си добре від'їу, тай грубий умре, то потому доуго си мучит на чистових муках, поки его кіло не земажит си, не скапає в него сало, то він не пролізе до раю“.

Так само убирають „парубка“, лиш на голову „кладут до шьинки вінок, ек-би кнізеви, убувають у черевики, робе деревце та кладут у голови“.

„Газдиню убирают у сорочку з черленими (червоними) плечками, спідницю з фартушком або й опинку з запаскоу, уперізують червоним поясом, завезуют на шию п'адірки, завивают у перемітку та убувають у жоути чоботи“.

Кажуть: „Хто буде пролазяти з чистилиця до раю, то ек св. Петро уздрит у червоних плечках, то подаст руку, шьи й вітїгне до раю, а ек уздрит з чорними плечками, скаже: „Ти шьи муч си, бо на тобі чорні плями від гріхіу“.

„Кого убирают у сорочку з чорними плечками, тому і на тім свікі буде черно“.

Плечка шьті низїнним шитем не годит си давати, бо їх відумау шьизник¹⁾: Швачка має усі свої низїнні плечка на тім свікі розшати. Шите має бути поверхне.

1) Чорт, діявол.

Кораліў не дают на шию, бо ўши мут на тім свікі горіти — іх Біда відумала носити“.

„Діўку убирают так, ек гавдиню. На голоў владут вінок, ік-би кнігини, у голоў ялинку“, котру з похороном відносять на гріб.

„Виріженого ўкривають білим полотном або рантухом“. Лиця не закривають. Рантух повинен бути слюбний або не уживаний. В головах кладуть „Розпите боже“, побіч свічку, котра раз-ўраз горит“.

По зборі небіщика чи небіжки лагодять ся домові до похорону; везуть мливо (верно) до млина, ідуть до міста (або на склад) купити дощок на домовину, воску на свічки, піхають олій „з сімня або зерніт гарбузових“, випікають хліб і колачі.

Печуть хліб звичайно у сусідів; „ў хакі не топе, аби мерлец не гнаў з себе болото“.

„Люди відвідуют помершого, аж доки не віднесут кіла на цвинтарь. Ек ідут до кіла, берут свічку, ладан і зіле. Увійшовши до хати, не кажут Слава йсу (хйба на дворі), лиш переирете си, говоре молитви, переирете покоїного свічкоў, засвіте і і покладут коло голоў і цулукут небіщика у руки або лице — прошьют си. Ек чути кіло тогда, коли приближити си д' мерцеви, не годит си спльовувати, бо буде чути з рота. Зілем обкладают помершого, а ладан дают ксьондзови у кагілницу“.

Першого вечера, коли то вмер „парубок або діўка“, сходить ся молодіж і грає Лубок або Грушку.

„Парубки сїдают при одні купі, а діўчыта при другі купі за столом. Парубки вібирают з поміж себе пана, а діўки паню. Пан стоїт посеред хати, бере і запалює ялову скіпку і подає борзо крайному за столом, тот другому, тот третому і так має іти запалена скіпка від одного до другого, поки у когос не загасне. Ў кого загасла, тот мусіў цулувати ўсіх, шо сиділи за столом. Ек трафіло си таких двоє, шьо си ненавиділи, а прийде си їм цулувати, тогда тому парубкови ци діўці горе душі. Але за то ек котра діўка любила си з парубком, то іля цеї було добре, бо могла си доста нацулувати“.

„Ек си наўкучила ўдна вабава, зачінали другу“.

„Тот пан, шьо го на почитку вібрали, тай тот паня, каже до всіх за столом: Ну, люди, хто си у мене найме за слугу або за робітника, я добре заплачу! Хтос вва стола каже: „Я хочу си у вас наймити“. Тогда пан каже до него: „Ти підеш за фірмана до коній“. Фірман сидючи за столом зачінає вімахувати руками, вйокати, показує, ек би коні гониў“. Пан кличе другого наймита. „Ти підеш жьвити“. Наймит загне палец тай махає по столі, ек би жьвиў. Третому наймитови каже пан косити, а він рукоў махає по столі, ек би косиў. Паня наймає собі з поміж діўчыт служниці і робітниці. Ўдна діўка показує, ек би прела, друга

єк жмакала шмате, трета поробит грілки на столі, підливає, поле, четверта паню розплітає і чыше, ўдна мастит скіну ванном, ўдна робит і варит пироги і то ўсе показуют за столом. Єк так покосе, погромаде, пожнут, служницї обійдут паню, тогди ўсі ідут до пана за платоў. Пан вібирає єку сліпу, горбату або криву діўку тай каже: Даю тобі за службу Параску ци Варвару Іванову ци там кого, бери собі і та газдуї з неў здороў, та цай тобі добре буде. — Ўсі сміют си бо пан уміє добру долю вібирати. „Єк ўже кождому вібрали долю, зачінали третю забаву. Всі сиде за столом, єк сиділи. Пан зробит такого жеребця, заўбільшки гей бобове дзерно. Ўсі кладут руки на столі, складені долонями до купи. Пан бере жеребця у свої долоні і ўсуває своїми долонями межи долоні кождого, а ў одного має лишити. Єк обійде ўсіх парубкіў і діўчыт коло стола, то тогди каже одному: „Угадай, у кого жеребец!“ Єк угадає, у кого буў жеребец, то тот, шьо маў жеребця, віходить на середину хати. Пан завезує му фусткоў очи. Тимчысом скруте рушник і бют по ўдному. Хто ударит раз, дає борше рушник другому, бо тот, котрого бют, угадує, хто го ўдарив. Єк угадає, тогди єму розезуют очи, а тому, шьо биў, завезуют і бют зноў по ўдному“.

„Єк си наўкучит і та забава, тогди розході си до дому, лиш хіба декотрі старі доночовуют при мерци“.

„На лубок сході си, шьоби домашним журу уменшити“.

„Домовину, деревище, трунву, покоїному хату робе чужі, бо своїм не годит си. Єк би свій рідний робиў домовину, то він би потому окалічіў на руки-ноги. На деревищу з боків і зверьха на вічку вімальольвуют хрест.“

Майстир робит деревище раз-ураз (завсігди) за дурно — жадну плату не годит си брати, — бо то мертвому від живих послідна прислуга побудувати хату. Це таки ўсі робе за простибі“.

По роботі дають майстри попоїсти, а він „помолит си за душью покоїного тай або шьи шос поможе або іде до дому“.

Домовину збивають „ківками з дерева, а не цвиками, бо Христа дуже боліло, єк го прибили цвиками до хреста“.

„Кажут, шьо єк би злий дух не вігадаў буў цвиків, то не були би розлинали Суса Христа, бо не було би чим до хреста прибити, бо кіўками були би не пробити Сусових костий“.

Оповідаеть також: „Жиди не могли прибити Христа кіўками тай післали жоўніря, аби приніс цвиків від коваля. Жоўнірь ніс, тай загубиў оден цвик. Не було чим прибити ноги до дерева. Тогди ўдна жінка порадила, шьоби збити обі ноги до купи одним цвиком. Христос проклеў її словами: Апис ніколи не була вібрапа до ради, коли ти так порадила“.

„Усі, шьо почуют дзвони ў церькві, повинни молити си за душу покоїного. Дитині дзвоні раз, а май старшому три рази“.

„Єк дзвоні ў подушь, то душа плентає си коло кіла у головах і учікує на Очінаш, шьо люди мают віговорити“.

„Псаўтирю читає дек (реєнтій), аби тоті грішні души було лекше ўступити до царства небесного і шьоби Бог улєкшиў биль родниї“.

„Кіло кладут у деревище, котрі май цікавіщі люди“; рідному не годить ся, „аби ни казали люди, шьо хотіў си борше збути мерця з хати“.

Одні кажуть, „шьо потому, єк би клаў рідний у домовину, то міг би покоїний причіпити си свого, снйў би си і провидюваў доўго“.

„У деревище стелі під кіло трохи сїна або гибляня, котре наробило си при домовині і накривают поверьх того файний кавалок полотна або рантуха. Під голову кладут маленьку подушїчку з гибляня, а єк покладут кіло у домовину, то обкладают єго зїлем“.

Тїло вкладають або зараз по вробленю домовини, або недовго перед відпровадженєм тїла на кладовище.

Підчас вкладаня тїла в домовину просить жінка людей, шьоб „не защїнкували чоловікови сорочку на грудех“. Наколи-б защїнкали, „то ўна борво не віддаст си“.

Люди, шьо несуть (хоругви-) протесїї, прийшовши з ними д' хаті, стоять на подвірю. До них виходить газда або газдинї і дає їм „за душу покоїника по колачеви і по свїчці; а єк то буў парубок або діўка, то шьи й по файні фусточці, бо то послїдні бояри. Тоті, шьо несут, цулюют у руку газду ци газдиню і кажут: „Простибіг“, говорячи онїсля „пєть Очінашіў і Богородици“, ховают колачє і свїчку, а фустку привезує їм газда ци газдиня на грудех до одежини“.

Так само обдаровують священника і дяка.

Священник, увійшовши до хати, відчитує посмертні молигви. Люди кладуть тїло в домовину, прикривають „вічком“, а „вічко“ скатертию, призначеною для священника.

Опісля виносять домовину на подвірє і кладуть на ношах або ма-рах, „а ксьондз каже прощї для покоїного словами: Простїт му усї, жеже покоїник з ким у гнїві розумєр си“. Люди відповідають: „Най Бог простит“.

Домовиною, виносячи її з хати, ударяють об пороги, бо „тогда покоїник прошьї си з домою“.

Хатні не виходять за священником за одним отвором дверий, „бо усїх би до рєку покликаў мерлец за собоў на тот свїт. „Хто небудь запре двері, а тогда ўни ўтворєют і вїходе перед хату“.

„Послїдні з хати вїходї неня, братя, газда або газдиня“.

По винесеню домовини з хати сїдає жінка (наколи вмер її чоловік) на лаві, а хтось з рідні або сусїдів подає їй хлїб кажучи: „Сїдай, небого, тут (коло стола) та най те си хлїб держит“.

„Єк уже відїшли трохи від хати, тогди хтос чужий замїтає земню у хакї. Свому не годит си замїгати, бо би не видїў си з покоїним на тїм свїті. Потому пале на городї солому, гибліне. Диве си, куда дим несе: єк на хату, то зноў мерлец буде, єк від хати, то не буде. Закопуют пácїрки, коўтки, гребїнь на то, аби їх хто не переступиў, бо би умер. Розбивають люльку, єк си лишит, бо могла би з неї Бїда ў ночи курити“.

Домовину везуть або несуть. Вірять, що лїпше нести, „бо єк везут, то душа має шьї рік пасти ту худобу, шьо везла ї кіло“.

В такїм порядку несуть або везуть домовину: На передї несуть хрест, відтак хоругви. За хоругвами йде або їде священник, за ним несуть або везуть домовину, за домовиною ступають „хатні“, за ними крєвні, а „чужї“ закінчують похід. Сей порядок зовуть „обпроважуванєм“. Похід їде до церкви. В церкві кладуть на домовину хлїб, овочї і варєну пшеницю.

По відправленїм похороннїм богослужєню в церкві „прошьїют си з покоїним“.

Хлїб, скатєрть і овочї з домовини лишают ся „гля ксьондза“.

Пшеницю забирає жінка до дому. „Пшеницю не несут на цвинтарь, лиш право до дому“.

„Кїло забирают з церкви і проваде на цвинтарь“.

„Єк спустє домовину у яму, то ксьондз і люди приклїкнуўши, мовлі за душу покеїного три рази Очінаш і три Богородици, потїм бере ксьондз рискаль і печєтає грїб так: „Зроби у головах хрест рискалем і з усїх штирьох скїн трутит у яму глини, а люди руками тогди кидают по грудцї“.

„Хто вигїў умерлого і єк хоче, аби мерлец си ни привиджуваў, або ни снїў, то най кидає глину. Єк кине глину, вирєжує на тот свїт“.

„Єк хто кого нинавидит тай такої глини озме і єму рєзкине по горі, то ў тїм горі нїчо си ни ўродит“.

На гробї кладуть у „черепок“ ладану і запалюють, щоби горїв ту першу нїч длятого, „аби разом з ладановим димом душа ўзнесла си на небеса до Бога“.

Тєпер кінчить ся голосїне, а „хатний газда або газдиня каже до людїй: „Просю вас, гаади і вас газдинї, до мене на ўбїд“.

Сей обїд називає ся: поминки, комашня, задушє.

При обїдї сїдають усї кругом стола (в разї коли похорон був численїйший, заставляють бїльше столів), а газдиня роздає всїм „подаў“.

вики“ т. є колач і свічку, а що в селі родить ся багато овочів, яблук, грушок, подають часом і овочі, кажучи: „Проши за небіщикову душу і за білше померлої ўперед рідні“.

Опісля світять свічки, встають і молять ся всі за душі, „кождий, за котру му дали подаўник“. По молитвах „сідають і розкуштовують тоту пшеницю, шьо си у церкві над неў правило. Тóму, що розкуштовуюаў пшеницю, годить ся змовити ще в дома — три Очінаші і три Богородици за душу покійника“.

На стіл подають „начінку з рибоў або мнѣсом, голубці і боршь“. „Дари божі“ підливають горілкою або пивом.

До їди припрошують дуже ввічливо і чемно. По їді вимовляють ті самі молитви, що передше, встають з за стола, „поговорі шьї трохи і посигі на лавах“ і розходять ся домів.

Першого вечера по похороні „насыпают хатні у файне гóршітко води з повної коновки, з котрої шьї піхто не пиў. На „горшітко“ кладуть колач, а до него приліпляють засвічену свічку. (Ся свічка не конечно мусить бути воскова). Ставлять то все на місце, на котрім лежала голова покійника. Горнятко стоїть при засвіченій свічці цілу ніч на лаві. Вірять, що душа покійного „приходить у ночи пити воду і їсти колачя“. Сього вечера сходять ся також люди, найчастійше молодіж, хлопці і дівчата, „сокотити душу“. Цілу ніч не годить ся спати, а хто засне, „тому ради сміху, припинають бараболю, горнець, постолі і т. д.“ „Єк ўсне, то їх обох до купи зшивають“.

Рано спрошують іще декого на обід. Випивають троха води з горнятка і „розкуштовують колач“. Решту води відносять другого дня на гріб. В горнятко наливають свіжої води, дають колач зі свічкою і миску начинки, завиваючи те все в нову хустку і подають „єк то була жінка, то жінці, ровесниці покоїної, а єк чоловік, то чоловікови“. Зважають також, щоб та особа була одного імени з покійним чи покійницею.

Обдарована людина світить свічку, уклїкає та мовить 5 Очінашів і 5 Богородици і 5 Вірую. Ідучи до дому, забирає те все зі собою, а через пять днів відмовляє повисші молитви.

В три або шість неділь, а найпізнїйше, в рік по похороні справляють поминки. Загально поминають померших у Задушну суботу (последня перед святом Димитрія). Дають бідним при тім у церкві колач зі свічкою, кажучи: Проши за мого дедю Івана або: Проши за мою неню Цараску, за що вони відмовляють таку саму скількість молитов, що при обіді. „Єк би тоті молитви не віговориў, то би му си снїў небіщик шьо суботи через цілий рік“.

На гробах ставлять хрест дубовий або яловий. Є також кілька хрестів камінних.

Весною засаджують зіле: любисток, маруну, мятку і тою, а в головах овочеві дерева, пр. сливу, грушу й інші.

Зіле садять, „аби тот чоловік, шьо ме колис рвати, спімнуў небіщика і молиў си за єго душю. Хто іде на цвинтарь рвати зіле, має си там впéрид помолити, аби голова не боліла“. Дівчата садять цвіти: георгінію, гвоздики і барвінок, а товаришки рвучи цвіти, мають також молити ся за душу покійниці. Овочів із цвинтаря нэ можна продавати, „бо хто би продаваў, то би однако в тих грошій нічо не звіў“. Кажуть: „Єк би маў своїх грошій девідесеть і деўіть левів, а продаў за лева садовини в цвинтаря і доложиў до своїх грошій і за них купиў воли або коні, то ўни мают згинути. Єк би купиў земню, то ўна би покігла білше земні, бо кі гроші не панє“ (не ведуть до добра).

В кінци треба зазначити, що повисільников, потопельників гребуть у рові близько цвинтаря. Всякі обряди відпадають: Повисільников бють два рази в лице „лівоў рукоў на віглі (від себе), аби си не привижуваў“. Самоубійців ніколи не згадує ся, „аби си такий не снйў“. За їх душу не дають ніколи нічого, „аби си не провижуваў“. Про повисільников говорять, що як на дворі сильно похмарить ся, а мож тоді сподівати ся бурі або граду, „тогда ўни гуляют“.

Записав Осип Михайлецький, учитель.

Х. Похоронні звичаї й обряди в селі Карлові, Снятинського повіта.

„Кождий чьоловік має призначени, дотїў має жити“. — „Кождий має призначени, єкоў смертїў має умирати і де єму має смерть бути“. — „Але ніхто ни знає, коли умре; єк би знаў, то би ніц ни дбаў“. „Приходить час тай мусит чоловік умирати“. — „Без причини нима смерти“.¹⁾

Від чого люди вмирають? — Одні умирають „своїоў смертїў“²⁾ інші-ж „не своїоў“³⁾, або як кажуть „наглоў смертїў“⁴⁾; часом буває, що хтось „стратив си“.⁵⁾

„Єк умре нагли, шо го трафіт, або шо є, шо розбиў си з саний, — то така єму смерть мала бути“.

„Була на вісілю⁶⁾ тай разом заболіла голова, тай бризла⁷⁾ з уроків, навіт ни було чьису вуглі згасити“.

1) Також: „без причьки“. 2) „Зі старости, зі слабости“.

3) „З очий, з чьирїў, єк когос трафіт“.

4) Причиною наглої смерти є часто „фалчива прицєга“.

5) „Сам собі житє озме“.

6) Також: „на празнику“. 7) Вмерла.

„Котрий має багато крови тай лиш го обвіє тай си преч каже — від разу го кроў залєї тай го трафіло“.

„Єк котре доўго лежит, то кажут, шьо¹⁾ му так зроблено“.

„Тут один ішоў дорогоў, і була попелом пересипана дорога так й єк перейшоў тай єк го укрий струп, — так єк луб стало, — так хтос устелиў.“

А потому распороли мїх, тай він три рази перелїз через мїх, тай буў здоровий“.

„Мої ненї ішли тай буў перелаз перелетий, — єкис зіле було, єкас вода, — так й єк перелїзали, то уже ни могли далї іти; єк вітак прийшли до дому тай такі умирают... Але прийшла тай промовила, ску- пала гусака у вогі, умила, умикала пірець і неню у ті вогі умивали. По- тому казала ту воду нести у Прут. Але кажи: Ни обзирај си, єк туди ідеш тай єк будеш си вертати; воду вісипай тай верни си. Єк здібаш чьоловіка на дорозї, то буде жити, а єк жінку, то умре. — Тай здібай чоловіка і неня вішли“.²⁾

Николай Фроляк П.

„Я раз ішоў і так було, шо я чую, а то ноги засвирбіли мене дуже і та свирбічка підростала до гори і дійшла аж до голови. А то є у нас такі, шо примовкют тай я пішоў: То є, каже, відсипано! То було влагоджене на жінку, але ти убреў тай тебе си узело... Тай промовила на водї тай кажи: Пий! Я напий си тої води і то в мене зсунуло. А єк би жінка була убрила, то би була ни вішла“.

„Оден чоловік є такий, шьо свою жінку ни любить і усе і убиває, збиткує. Але та жінка шукає єму чьирїў, аби він умер. Кажи нираз: Строїла-х бим го, коби-х могла.“

Тай так і донїк, шьо захокїла, аби такі скренїруваў.³⁾ І давала другї жінцї скленочку і гроші тай казала: Ідїт до Коломиї, там є така, шьо знає то зробити. Кажїт ї, шьо дам ї шьо би захотїла, най ми лиш то зробїт, аби мїї погїб.

А тота ни хотїла то зробити, але гроші дала на боже, а ї дала у флешочцї чистої води і кажи: Дай ми у стравї, то буди такий добрий, єк не той.

А она то зробила тай вітак кажи: Ёї нічо ни помогло, кумко“...

Марія Корж.

¹⁾ Карловяни вимовляють: шьо, шьє, єк, чьоловік, жїнтя, доньтя, дирка, видю, мусю, ішью, кричєї, учєї си, призначени — а рїдко коли: шо, ше, як, чоловік, жїнка, донька, дїрка, виджу, мушу, ішоў, кричиь, учить ся, призначене.

²⁾ Поздоровїла. ³⁾ Згинув.

Бола.

„Єк була холера, то кажут старі люди, шьо то ходила така Бóла, така стара жінка тай плакала; так, казали, плачі, єк за гітьми. Голосит: Гіти мої, гіти!

Чьути, шьо голоси, али ни чьути де. А єк за старими, то такі вішоїєї, кого кличі.

Тай потому умирали. Тогди страх на людий, єк то чьули“.

Марко Івасюк.

„Колис даўно ходила холера по силу (така жінка ходила), та де зайшла до хати та ї файно приймили, то там нічьо ни кавала, а де ї вігнали, тай зараз на рано упало там двоє-троє...

Кажут, шьо була така розхрістана, у постолах.

Прийшла до одного чьоловіка у вечір, дуже перемокла тай перезуває си. А той шос спізнаў, шьо то ікас нисамовита тай ї файно приймиў у хакі, пересушиў ї, узуў, але она однако ни нучувала у него, али пішла далі. Єк ішла, то шє каже: І волос нікому у твої хакі не спади.

А она пішла такі зараз до сусіди просити сї на віч, а той ї ни приймиў, бо, кажи, нима де, шьо малі гіти. Тай она пішла, а рано чоловік і двоє гітій — пішли..

То мені баба, небішка, розказували“.

„Вішоў я малим хлопаком, одной ночі ўо самі ўопівночі, місяць красно світит, мороз страшний — дрьиниці аж тріскают, а я віхопиў си лиш у самі сорочці. Але я лиш шьо вішоў тай стаў на порозі і чьую, а то шос іде дорогоў і голосит. Так я зачьуў, шьо то тоненьтїм, жіночим голосом кажи: Неньтьо моя, неньтьо!... Отак во. А я шьє собі погадаў (помислиў — пишїт, або погадаў, то усьо одно), шьо то ікоїс нені умерла. А то іде і голосит, а шьєм собі погадаў: Удурїла ікас, ци шьо, шьо у ночі так голосит. І я так, єк стояў, і так до плота (200—300 крокіў). Але-м однако нікого ни вигїў, лиш чьую, шьо ванеред мене шос голосит. І так зайшло ў оден закуток — зайшло і пропало.

А мені тогди дало льик — тай я забїг до хати.

На другу ніч поўторило си то само систри і ївидиви і у тїм чьисї (самого того чьису) умерла жінка у сусїцтві, видилеко того кутика, шьо голосила“.

Дм. Калитчук, дяк.

Смерть ворожать отсї звїрята: сова, пугач, ворона, крук, синиця, зазуля, курка, киртиця і пєс.

Про се можна почути таке:

„Єк сова кьїўкає на хакі, то хтос умре“.

„Єк ворона дуже картєї над хатоў, то кажут: Когос вікартаї с хати“.

„Куртя, ек піє — то хтос умре. Ек піє, то берут і міріют від стола до порога (усе перевертают) і що прийде на поріг — ци голова, ци хвіст, то то утинают“.

„Ек пес виє напрасно, то мертвец має бути“.

„Ек ворона дужи напасно краче, то такі“.

„Ек синиці бе си у вікно у зимі, то чоловік дес гине у дорозі, у свігах“.

„Ек слабій є у хакі, а ек коло него літає муха, то кажут, шо се смерть літає“.

„Ік Питриха Ів. мала умирати, то ми з хлопцим лупили кукурудзу. Ми посідали обидва тай лупимо, а то крук ішоў віти с Тулови і усе кажи: кранк, кранк, кранк! Али хати обминає, лиш чистим полим іде (= летить). Було акурат так дес ек одинацета година. Кажу я хлопциви: Ади, дес крук лишій си товариства тай так желосно кранкає... Али вітак прийшоў він над Питрову хату і ек сїў, то кранкаў з чверть години; вітак звирнуў си і пішоў на Видинїў, али уже висиліще кранкаючи.“

А потому лиш разом чюю, а то Питриха умерла тай такі у ті години, шо він кранкаў“.

Іван Іванїйчук, Андр.

„Петрови Костиновому, ек мала умерти теща, тай пташка перед ним ни давала му робити: він сапаў, а пташка усе сїдає перед сапу. Він зараз догадаў си, шо то шос нимудрого має бути тай пішоў до дому; приходит, а то єму теща умерла“.

А також: „Ек мїртвец лижит тай дивит си троха, то кажут, шо то на мирце; ше хтос умре“.

„Ек паска перепукне си на двоє на Великдень, то розїмрут си супруги“.

„Ек звїзда литит, то кажут, шо хтос умер і одного менчи“.

„Ек спит, а снила би си єма, шо він паде — то мертвец має бути“.

„Ек сїпає правим оком, то хтос умре блиський“.

„Ек снит си, шо зуб випадає, або полотно — то хтос умре“.

„Ек снит си, шо зуб віпаў, а без крови, то умре хтос у родині дилекі. А ек снит си, шо зуб віпаў тай іде кроў, то хтос такі блиський умре“.

Смерть — то „дужи страшна баба, зубата, с косоў, з віником, з граблями“.

„Смерть одна лиш на весь світ, але она дужи люта то усюди потикає.“

„Ек у Василе Івасюка поўмирили гїти, то мині одної ночі сніло си, шо я пас свині пирістї, а то іде смерть; іде відти від Василе тай

так зброя усе при нї, ек кажут. Та ішла відтіля і прийшла д' мині тай питає си: Ти просиш смерти?

Али я зачеў і просити, аби мині дарувала тай мене лишила і пішла у вулицу. Али я і поздогониў тай імиў і ва фартух, а она си обіздрила тай кажи: Чого хочиш? — Я кажу: Хочу умирати! — А она кажи: Гу! га! Тобі ше ни зараз смерть... А я кажу: А де-ж мій лік? — Кажи она: Твій лік буў у Снятині, а типер у Чирніўцех (уже пройшоў той час), але ек си типер ни ўдаш, то ва Чирніўцями...

А то я буў дужи слабій на очи. Я ек си тогди пробудиў тай пішоў до Чирновец; пішоў я до одного дохтора, до другого, до трєтого і до четвєртого — жадни ни браў си лічити. Али трафила си по полудню одна жінка тай завела мене до дохторі, а той мене до 14 деньвилічиў, шо очи чисті стали: так мині сон показав на лік“.

„Маў чоловік доста гітий тай ни маў уже кого кликати у куми, бо люди уже ни хотіли іти іму у куми. Али він здібаў на дорозі кланцату бабу тай і просит. Она подержіла до хресту. А то була смерть. Потому она усе приходила у гості, ек лиш хто умер у тїм селі. Але раз каже: Но треба уже і тобі умерати, чоловіче. — А він каже: Чикай, чикай, каже, най собі деревищі зроблю. Тай зробиў дїревищі тай каже: Ану-ко, кобис лігла, най виджу ек то буди. — Тай она легла, а він борзо забиў віко тай пустиў на воду. Так она там сїм рік пливала у деревищі по воді і сїм рік ніхто не умираў. Аш потому ішли люди водоў, найшли деревищі тай смерть пустили. Ек пішла, то люди так падали гі солома, на диво мерли“.

Єлена Корж, Николи.

„Ек смерть прийди до чоловіка, то єго потинає, і зараз з него виходит душе“.

„Ек смерть прийди, то чоловік уєває-уєває, а вітак она пітне тай він лиш кілька раз позівне тай конець“.

„Прийде карб тай смерть каже: Ходи, нибоже!“

„Є такий, шьо чбуї, шьо ўмирає; є такий, шьо скажи годину“...

„Є такий, шьо сам чує, шьо умирає. Нибішик Симен І. покуриў люльки і кажи: Дивіт си, ік місяць буди заходити, то я буду умирати. І ек місяць зайшоў, то він якурат умер“.

Чує хто, шо „ни доўгий му вік, кличі до себи родину — а шьашь! З родинкоў си попрошети, з Богом си поїднати“. При тій нагоді „відповідай“, шо кому дає (з майна), шо ксьондзови, а шо на добродійні ціли.¹⁾

В той час приходить також священник „сповідати і маслувати“.

) У новійших часах.

Перед приходом священника домашні приладжують „все до порядку“. Хорого вбирають у чисте біля та положать на чистесенько застелену постіль. Стіл, а як нема, то лаву¹⁾ накривають скатертю і по середині положать миску повну кукурудзяної (або житної) муки; в муку повтикають свічок, а по середині (миски) уставлять малу улїплєну в воску „мишченку“.

Приходить священник, в дяком, наливає у воскову мисочку єлею і „правит над ним“... По сїм сповідає хорого, причащає та помазує єлейом.

„Єк ксьондз віди, то ті, шьо си у хакі лишєют, гасют тую свічку і дивўют си, куди дим іде с свічки — д' образам, ці у двері; єк д' образам, то віди, а єк у двері, то знак, шьо умре“.

„Єк дим не свічі колотит си у хаті, то на жите, а іде у двері — то піде за ксьондзом“.²⁾

Того дня відвідують умираючого також сусіди і знакомі: „Ходїм відвідати, бо нині буде маслованє“.

А навіть „вороги“ приходять помирити ся з умираючим. Одні плачуть тоді, другі розраду дають: „У Бога нагіє!“ — „Шє відите с цего!“ — „Ни плачте, шьи Бог перемінит!“

Вірять, що як до трох днів по маслованю не умре, то ще чекати до девяти (днів), а як пережєє 9, то вже не умре.

Часом одначе можна почути і такі слова: „Ого, нима нагії, нима... Гєт єс усох, нибори, уже в цего не відиш, уже нима ти вїходу“...

Коли-ж хорому погіршить ся і він починає „чьисувати“³⁾, тоді подають йому присутні свічку, котру він, як спокійний держить сам у руці, а ні, — то хтось з домашних її придержує.

„Свічка пайлїпша воскова є трийці. Свічку дає си на то, аби душе ни блудила; єк має свічку, то уже беспечно трафит на суд божий“.

„Єк чьисує тай упріє — бо то піт нираз такий вїступит, шьо форт а-форт треба утирати — та аби тот піт кушів, те єк солений, то умре, а єк терпкий, то буди жити“.

„Біль — білови нирїўний, а кідо кілови нирїўне: є піт квасний, є солений, є тирпкий, є смиргечий“.

Часом, бува', вмираючий дуже мучить ся, „ни можи сконати“, тоді вибиракт єму в під голови подушку, а підкладають кожух, бо „піре ни дає сконати“.

„Кажут, шо єк куріта курка віведи і уже ідут на город тай єк си кнни на них половик (на ті куріта), тай єк си ті куріта перепудї тай

1) У кого ткацький варстат в хаті. 2) Умре.

3) Чьисує часом і два дні (агонія).

вітак ек си курку заріже (шо уже віросте с тих куріт), а пірі вісушит си і поклади до подушкі, то кажут, ек вітак під хорим то пірі змокріє, то пара та, той страх, шо курі мало від половика, ни дає умирати“.

Роман Тарнавецький.

Кажуть: „Еке жите, така смерть: легке¹⁾ жите, легка смерть. Ек хто си мучит, то має скусу, скуса ни дає му умирати“.

„Ек хтос дужи мучит си, то має Скусу“ (злого духа).

„Від скуси кладут під паху сьвеченої солонини тай сьвеченої тої — то борше конає“.

„Ек котрий доўго конає, то кажут, шо має злого духа і ни можи сконати, бо він ему ни дає. Він ек умирає, то ту Біду мусит на когос лишити; він або просит дати руку, або продає шос тай з тим і Біду продаєт.“

Ек подаў руку, то перебере собі Біду, а той у ті минуті конає“.

„Я чуў таке тай розкажу: Була одна жінка тай такжи ни могла умерти (а люди ше за жите говорили, шо она має Біду); прийшло си конати, а то ни мож.“

Али хто увіди, а она прошеї дати руку, а кожде боїт си, аби ни пербраў си Біду тогу, шо она мала. Вітак прийшла Жигіўка, Ляйфирка си називала, а она прошеї єї подати руку; подала, а тота сконала зариз. Али ті Жигіўці вішло то ни на гаразд, бо ни знала, ік си з тоў Бідоў обходити, ік з неў уреткувати тай від тої пори лиш разураз дримала, Біда та і мучила. Тота жінка знала, до чого і купила, а та Ляйфирка ні“.

Юрко Волощук.

„Мучит си за ікис гріх великий. Тогди си наймає саўтирю тай гек читає прохідну дорогу тай лекше конає“.

„Ек прела у сьвета, або ушахрувала дес на прежі, то ек конає, то дужи си мучит, усе преде... То тогди борзо дают і повісмо у руки, то вараз сконає. Вітак то повісмо дає си за простибіг“.

„Ек шос украў, то то їму ни дає умерати. Він кажи: Беріт то гет... — Тай ек овмут, то сконає“.

„Ек ни можи сконати, то варє тою і дают ему кушіти тай умре вараз“.

„Ек хто мучит си, то кличут людей, може си трафіт межи ними іка післива душе та він борші сконає“.

„Той, шо дужи мучит си, то на лехких має смерть, а не на серци: лехкі умирают, а серци ше здорови. А от ек рівати бизрогу та трафіти у серци, то гини зариз, а згодиш у лехкі, то си мучеї доўго“.

1) Праведне.

„Єк хто конає у хаті, то будют того, хто би у той раз спаў, аби ни заспаў мирце, бо вітак єк би устаў, то міг би си спудити мирце, або можи і не ўстати“.

„Єк умирає газда, то ідут борзо до шпіхлера і мішеют то збіже, шо він ше маў у своїх руках, аби з ним не заўмерло; єк би то ни зробиў, то би потому зерно ни вийшло“.

„Єк хтос конає, то голосе, а другі кажут: Ни плаchte, най сконає, бо го завернете с того світа; дайте му сконати“.

Загально вірять, шо не одна мати плачем — голосінем „завернула“ дитину „з того світа“.

Як вмирає хто:

„Зеркало си обертаї склом до скіни, бо гет би зблідло, єк би си миртвец на него подивив“.

„Дзигарок затримує си, аби ни ішоў і ховают усе тике, шо є веселе“.

Коли-ж уже хто помер, кажуть: „Помер. — Сконав. — Віддаў Богови духа. — Спочив на віки. — Упокоїў си. — Уже покойний. — Уже погекуваў. — Уже віслужиў своє. — Заснуў. — Застиг. — Дригнуў. — Кригнуў. — Скрипіруваў. — Ухопило го ўже!“

Душа.

„Кождий має Душу“. Місцем пробуваня Душі є т. зв. „ямка“ під шиєю, шо зветь ся навіть „душка“.

Мама голублячи маленьких своїх діток, кажуть: „Дай цьомати ў душку“; або: „Цьомай неню у душку“. (Себто в сю ямку під шиєю).

Дехто каже: „Душья є у середині коло серці“.

Дехто запитаний, де душа? клав руку на грудь, проти серця, відновідаючи: „Тут! — Тут душе і відціў сумліне“.

Хто має в собі душу, той має і коня (кінь — Schaten).

Душі не має лишень той, хто когось підпалив, або убив. Про се можна чути ось що:

„Той, шьо підпалиў другого, той коня ни має. За тот гріх, шьо зробиў, то душе єго ходит блудом; ходит світами аж до страшного суду. А тот чоловік ходит уже без коня, бо у нїм душі нима“.

„Єк хтос підпалил когос, то у него уже коня нима, бо єго кінь згорит. Єк би си дивиў — єк та хата горит — аби си дивиў цирез ко-
лодицу від колеса, то аби вигиў, хто то підпалиў, бо єго кінь горит у кім огни“¹⁾.

¹⁾ Як хто дуже лихий чоловік, то про такого кажуть: „У нїм нима душі гі у псі“; — або: „У него нема ніц душі, лиш пара“.

Душа має вид: птиці, мухи або пари.

„Душья страчени¹⁾ у сім рік показує си. То є, шьо вигіли того: Буде така, єк мала птаха у білі сороцьці тай усе кричеї: Христа! Христа! — То си кидає, єк чути, платок і перехрестит си. А єк си ни трафіт такий, аби вигіу, то та душья іде на вічні муки“.

„Я служиу у одного господарє і устау в опіуночи давати волам годіулю (погодувати до плуга). Я іду до стодоли, отворєю ворота і лишень я отвориу, а звідтіле птах такий заубільшкий, єк половик тай мині попри ніс крилом, лиш шо ни зачипиу.

Але я подивиу си, а він у скіну ляпнуу си тай на приспу, а з приспи упау під приспу. Я єк то увиіу, так здоймиу з себи кожушину тай розшириу і забігаю того половичка імити. Але диулю си, а то попри мени скакіц, скакіц, скакіц тай за кошницю тай сіло у горнец (там буу). Зараз я прибіг тай я розчіпириу си з кожухом тай лиш разом той горнец накриу. Приніс я той горнец до стайні і не даю уже волам їсти, али до горшка... Аго! нима ніц...

Але відніс я тот горнец назад, дау волам їсти тай увійшоу до хати. Прибудила си вуйна і я зачеу і казати... Ёй, каже вуйна, нибожи, щіске твоє, шо так си зробило, бо то у нас є перелета, злий дух. То, каже, єк би она трафіла тебе у тварь, то у ті минуті тебе нима; єї стрілка дуже остра“... Роман Тарнавецький.

„Єк гіука зведе си тай має дитину тай ту дитину стратит (кине у воду, закопле у гній), тай тої днини єк стратит, у саме полудне над тоу хатоу буде видно дивевище і хрестик зелений такий усекіми фарбами мінит си, — димок лиш такий...“

Ми ішли зі школи — ше малоу — тай разом скричели гіти: Ади, ади! гєнди дивевище над хатоу... Али то у ті минуті пропало. А то у ті хаті такі стратили дитину“.

Вірять, шьо душа умерлого так доуго не відступає від свого тіла, поки єго до гробу не віднесуть. „Люди собі думают, шьо душа має бути дуже маленьтя і для того і ніхто ни можи видіти. Одні кажут, шьо душа ходит по тім стебілечку, шьо валєє си по хаті, по земли, а другі кажут, шьо ховає си у той віник, шьо ним хату замітают, а єнчі кажут, шьо душа сидит на вікні коло свого тіла. І длятого кладут віник коло порога у хаті і ни вільно єго брати у руки нікому і ним замітати по хаті, аби ни конірувати тим замітанєм покійного умерлого душю. Єнчі кажут, шьо душа стоїт коло тіла тай умерлий єк доуго лежит

¹⁾ Страченої дитини. Душа ся зветь ся „перелета“.

у хаті, то усьо чюї, шьо говори за него, лиш говорити ни можи, бо у нїм нїма душі“.

Єк сїдают на лаву, або на сталец, то наперед здуют то місци, де мают сїсти, бо вірят, шьо там можи бути душа, то би грїх на ню сїсти.

Кажут, шьо душа сидит у вінику за грїхи тілесні.

Кажут, шьо душа ни можи бути голодна. Кладут на вікно нове горнятко в водою, піў бохонці хліба тай кажут, шьо душа виходит і пє тай їст, а вітак сїдає мухоў на руку і гєкує родичам за поживу.

Єк віносе домовину в хати, то дотикают три рази домовину до порога, а то на то, бо потім умерлий уже глухне і уже не чує, шьо про него си говорит.

Єк виносе умерлого і ўже поминут ворота тай ше пару людей піде, тогди баба запирає скоро ворота і здержує решту людей на обійстю; она то робит на то, аби у ті хаті усі разом не вімерли“.

Від І. Сандуляка, посла до сойму.

З живого чоловіка виходить душа лишень у сні: „Сон, то є шьо душа виходит с чоловіка і нишпорит усюди по світї; єк би душа ни вернула, то би чоловік ни збудуї си“.

„То, шьо си снит чоловікови, то душа усьо того видит, то душа туди ходи: ади тіло мртве лїжит, а душа ходи світами“.

Спячого („твердо“) не можна проте нагло будити:

„Зарив би си спудиў, шьо би в него нічо ни було, бо чоловік ік спит, то більше умерлий, ік живий; ік би їго на сон твердий збудуї, то би уже і міг умерти“.

„Єк снит си дещь — то слови (хтось умре)“.

„Єк снит си повінь (брудна вода) — то слабїськ“.

„Єк снит си повінь (чиста вода) — то здороўле“.

„Єк снит си слабїсть — то хтос умре“.

„Єк снит си, шьо хтос умер — то погода (веремнє) умре“.

„У нас в даўна вір'єт люди, шо на Юрия вігьму або опирє можна пізнати у тот спосіб, шо єк спит, то обирнути єго там, де буў головоў — ногами; то покї си єго ни оберни зноў так само, єк він лєт, то він си ни збудит, аби лижеў хто знає докі: єго душе їди на то свето на готарь, лиш тут лїжит дома тай єк верни, то ни можи трафити“.

Юрко Волошук.

Про „чоловічка“ в оці („здрічок, здрїк“) каже дехто, шо се душа“. Є люди, шо дивлячись другому в очи, можуть того „чоловічка“ „з'їсти“, а тоді чоловік тяжко занедужає, а — не ратований — може й „зі світа піти“.

„Поганий на зір“ буде сей, кого мама дитиною „відлучила“, а відтак знов зачала грудьми кормити. „Такий на шьо лиш подивит си, — наўрочит“.

Кажуть часто: „Зависний лупнуў б'адухами¹⁾ тай усьо пішло на цоперек²⁾ (минуло си т'еле)“.

„Хто має Бога у серци, той має у оці чоловічок, а хто грішний, шьо би у другого душьу узей, то ни має у оці здрика“.

„Є така мінута, шьо наўрочит“.

„Єк чоловік умирає, то душьа віходит з голови, с кімне“.³⁾

Кажуть також: „Єк чоловік умирає, то дихне і душьа віди с пароў“.— „Здихнуў небошік, тай душька вішла ротом“.

Вийшовши з тіла: „Сідає душьа на вікно і дивит си, єк споріжеют кіло. Єк споріге, то она іде собі на суд“.

Кажуть також: „Єк віди с тіла, то зариз озносит си і іде до чистилища. Она у чистилистю аж до страшного суду“.

„Єк чоловік умре, то душьа стоїт у головах і чикає на тіло: ік божа, то з Ангелом, а ік грішна то з Щезбим. Чоловіка до гробу спустят, а душьа у свою дорогу“.

„Душьа остає на землі так доўго, аж зноў хтос умре“.

Кажуть, як хтос умре: „Ади, кого покликкала, кого собі узела“... — „Ади, покликаў собі унуку“...

„Вірять також: „По смерти душьа має перелекити цирез вогонь, а вітак іде кладочкоў такоў; ік хибне си, то до царства ни дійди“.

Дехто: „Ік чоловік конає, то си отвирає двері і треба си просту-
пити, аби душьа вішла с хати“.

Часом душа покутує гріхи на землі.⁴⁾

„Єк чоловік грішний, то душьа по смерти іде у коня і рік каміне возит“.

„Єк чоловік умирає, то душьа — ік правидний іде до неба, а ік трохи шес завинений, то до чистилища, а та, шьо гріхи має великі, то ходит по світі до страшного суду“.

„Хто дужи слабує доўго, то він тут уже спокутує свої гріхи. Хто тут роспадає си, то уже тут спокутує свої гріхи, уже іде з душеў чистоў до неба“.

1) Очима. 2) Зле.

3) У грішного — кажуть — д'яволи видирають душу, а з праведного беруть ангелики.

4) Дехто перечить сьому.

„Єк умре, то душа ходит по світу і плаче, шьо кіло віроблело, а она бідує, так аж до суду. На страшнім суді уже буди знала куди — ци до неба, ци до пекла“.

„Єк котрий мирлец віглідає чорний, страшний, то душа іде до пекла, а єк файний, то до неба“.

Щоби душі „лекше“ було на „тім світі“, то ще за життя:

„Сповідает си часто, дают на служби (божі), справлеют обіди, жінки не предут у петниці (бо си дорога засновує до раю). Є такі, шьо пості 12 петниц у року (а перед Великоднем петницю і суботу) так, шо і води ни кушіє“.

Дають також бідним (хліб, одіж) і се зветь ся „давати на перед душі“.

Душам померших можна „полекшити“, коли даеть ся милостиню, наймає служби, молить ся. Коли даеть ся „за помершого“, то се зветь ся „давати за душу“, або „давати по души“.

Загально вірають, шо: „Єк вибирає си с печі хліб, то треба іго зараз умити зимноу водоу, бо душі у Аді лиш тілько холоду мають“...

Тут вгадати належить, шо удержалась віра про людей, шо мають два серця. Се опирі. Опирі виходять з гробу, ходять по селі і чинять людям ріжні пакости.¹⁾

„Опир має відзначіне, має купирь (хвіст). Він відбирає молоко, град насилає і чоловіка шчерує. Він єк умре, то усе нового місяці віходить, показує си.“

У тім гробі, де є опир, то чути усе стукіт, а єк би відкопаў, то він чирвоний єк огонь. Він єк ходит, то перекидає си на воўка, на коня, і приходит на обійсте. Він приходит у хату, прилегає жінку і мучит її, аж доки когут не запіє. А єк когут запіє, тогди хата здрігнет си, двері рип тай тихо“.

„Одна жінка умерла — така дія була, кажут, шьо то такі праўда була — і називали Галбинючка. Так було, шьо она вітак шьо ночи ходила на своє господарство і робила усьо у хакі, шьо до газдині належит. Чоловік ни міг собі дати раду с тим і пішоу на цвинтар і у гробі уздріў дучку, али однако ни знаў, шьо с тим робити. Али приїхаў до него Гуцул (з яблуками ци ш чим) і він росповів ему усе. А Гуцул той кажи: Ти, хло, покажи ми, каже, де! Я і зараз дам раду! — Пішли на цвинтар, подивіў си він, каже: Клич на цвинтар ціле сило; ціле сило, усьо, шьо жиє, най іде сюди. Але, каже, най кождий, шьо іде, най іде с чим має: з сокироу — з сокироу, з мітлоу — з мітлоу,

¹⁾ Звірята душі не мають, у них є лишень пара.

з буком — з буком, з вочергами, з лопатами, — хто з чим має, аби с тим вішоў на цвинтар.

Єк усьо си зійшло, обступили гріб, а тот Гуцул каже так: Типер добре дивіт си, шьо буди перебігати, ці миш, ці кіт, ці пес, ці чирвак, ці шьо будь с такої живини, то ік буди перебігати, то треба бити. Зачеў він копати гріб. Єк роскопаў гріб, то она, тотá жінка, лижела на правім боці, і правим оком дивила си, а чирвона така гей жива.

А ти, хло, шьо мой тут робиш?! Чикай, ни будеш, мой, білше ходити!... Тай узеў Гуцул такий осиковий кіл, затесаў, тай з гори просядиў і само серце. Тогди вікегли і в ями, узели на віз, вівезли за сило на готарь. Єк заїхали на готарь, усі люди обступили, з чим хто маў, а тот Гуцул підпалиў усьо, лиш воли відчепиў. І уже білше тотá відьма не приходила“.

Дмитро Калитчук, дяк.

„Гідо нибощик буў великий проміўник, виликий ворожбит. А вітак люди казали, шо він має біду.¹⁾ А одного часу, то за панщини було, тай він шос ни ўгодиў ватаманови; то було у коршмі, той ватаман даў гідови у песок.

Али гід нибощик кажи: Ни меш уже бити, ни меш...

А той пішоў кликати на панщину, а там над горбом Максимюковим кричеў, аби ішли люди на панщину робити. Али як вітак зліз з горба у долину, тай его разом закегло у копанку; шо вірне тай пірне зноў, так боўтаў си у болоті до рані, цалу ніч талапаў си...

А рано ішли люди у поли робити тай ек тото уздріли тай его вітегли. А вітак ек его вікегли, а він прийшоў до дому тай си перебраў, бо мокрий буў тай пішоў до коршми тай узеў скленку горіўки тай пішоў до гіда і просит: Вуйку, кажи, бійти си Бога, возміт се гет, бо ни можу спати... А то ему ни давало нігде спокою, хіба — вібачти — межи свинями у кучі. Тай перепросиў, а гід кажи: Но, іди, іди, але диви си...

Ні, кажи, поки жити буду, нічого вам ни скажу.

А потому ек гід ослаб, а вуйко Єким малим пас свині тай увійшоў до хати, а гідо лижит на постили тай кажи: Єкими, а ідиш сюди!

А я, кажи, бою си, бо гадаю, ек іме, ек озми гарапник, то буди бити; гідо, нибощик любіў, ек шос теє, то набют.

А гідо кажи: А наж, синку, мою руку, помацай, іка студена? — А я узеў тай кажу: А то чьо, гіду, така студена? — А они кажут до него: Та такі так зимна... Но, но іди до свиний.

А тот справиў си до свиний, а гідо кажи: Ми-кїта будиш доки твоїх днїў... Уже передаў ему „біду“.

¹⁾ Чорта.

Тай він до нині микита¹⁾, сумовитий, ни подивит си на чоловіка, ек люди, до церкви ни піди...

А то гідю его кликаў, аби лиш передати ему „того“, али ни порадиў, ек си з ним обходити, ек ним командирувати тай Бким з ним ни знає, ек порадиши“.

Федір Симолюк.

Коли хто умре, тоді можна почути такі вискази:

„Умер — та умерь, мою ему не залежи, і я мусю умирати.

Мрут люди і нам так буди.

Хто родив си, умирати мусит.

Без смерти, ни мож умерти.

Без прички нима смерти.

Хокь умре, гори си за ним не засунут.

Одно умре — шішк²⁾ си народит.

Хокь типер, хокь ў читвер, а козі на торзі бути.

Як умре „дедя“ (тато) або „неня“ (мама), — то дівчата (доньки) зараз розплітають волосє („кіске“) на знак жалю-туги.

В хаті мусить остати все так, як „захопит смеркь; захопит у сьнікю, то най так буди, ни мож замітати усі три дни“.

Чоловіки не голять ся часом два тижні та не чешуть весь сей час волося (по жінні, родичах).

Давно мужчини ходили аж до укінчення похоронів без покритя голови. (В Завалю і Попельниках заховують сей звичай й доси).

Жінці (вдові) не можна віддати ся скорше, як у піврік; „чоловік може й до двох негіль найти собі другу“.

Умре хто, то зараз просять сусід, щоби „ішли мити і наредити тіло“. — „Котрий має у Бога серце, то прийде“.

Дехто відказуєть ся: „Я мекий на то, я ни годин того робити“.

„Тот, шьо мекий, то до мирце ни приступит“.

Сусіди ідуть, кажучи: „Шьо робити, треба іти грішне кіло спредити“.

Хатні плачуть (заводєт), а прибувші ровраджують, то знов хто „меккого серці“ — то плаче також.

„Є усе, шьо до кіла?“³⁾ — питають сусіди.

Гріють воду, наливають до цебра, а вложивши в цебер сталець (або біля цебра), садять на нього тіло і миють; одно голову, а двох держать за плечі, а четверте мис, і то звичайно мужчину „хлопи“, а жінку — „баби“.

1) „Збитий з пантелику“, — „не при розумі“.

2) Шість. 3) Помершого звуть тепер „тілом“.

„Миют на то, аби прийшов чистий на тот світ“.¹⁾

„Своїм мити ни віпадає, миют чужі і той, шьо миї, ме відповідати (перед Богом), ек умиї“.

Умивши, одні втирають та одягають у чисту одіж, а другі ладять тимчасом місце на лаві. Вони приставляють до лави „ослін“ (бо сама лавка за узка), накривають усе „налавником“²⁾, та кладуть подушку.

Тепер кладуть тіло на лаву і там кінчать убирати. Чоловіка одягають у „поркїниці“ і сорочку, опережуть по єсом, за пояс заткнуть білий платок („аби маї чим на кім свікі поїтирати си“), шлюбний перстенець вложать йому на палець („шукают дужи“³⁾); руки вложать на грудях (пальці між пальці), та дадуть у руки свічку, котру держав умираючий при сконаню, на ноги вбувають „калагви“ (з білого полотна ушиють рід скарпиток). Вбувають також і черевики „кандитні“ — тандитні — але без підків, бо він там не годен тяжке носити; там має — кажуть — потихоньки ходити, не „копати“ — гримати); на голову дають шапку.

Ноги звязують білою „валовицеї“, аби „правенъте“ (рівно) стояли. На груди кладуть грамоту брацтва тверезости, а „воськовому абшит“.⁴⁾

Жінок убирают у сорочку, горботку (опинка), а голову завивають у перемітку.

Дівчат і флекєвів (парубок = флетєї) убирают так, як до вінчаня, на палець закладають восковий перстень прикрашений позліткою, а на столі уставляють весільне деревце.

Дитині викравують з білого полотна сорочечку, що її боками не зшивають, аби „ек буде ликіти, аби му ни заважела“ (як сорочка була передше ушита, то її боками порють); на голову дають шапочку з білого полотна, вишиту коциком (волічка) та озолочену позліткою.

В сорочку (у пазуху) втикають мерцєви голку з ниткою:

„Глу на то, аби ек буде іти до неба, то моволі устают дужи великі на руках і на ногах, та аби маї чим прошивати тай тої нитки по кавалочку лишети (у тім моволі), аби вода з моволє прокікала“.

¹⁾ Як хто умре без свічки і поховають його немитого, то кажуть: „А то си нибошик заслужиї у Бога (або: а то буї шісливий у Бога), шьо умер без свічки і ни мийї“.

²⁾ Покривало, що ним кожного свята укривають лаву.

³⁾ Як нема, то дають восковий: „На тім свікі мают зної шлюб брати, то аби ни купували, али аби мали си чим обмінєти“.

⁴⁾ Все те дають на те, — „аби маї си чим на тім світі виказати“.

„Глу дають на то, аби маў си чим вікєгнути з ада до неба, аби маў шо подати, аби го вікєгли“.¹⁾

„В сорочку втикають глу в ниткоў, бо кажуть, шо его душа дужи грішна і буде потребувати колись помочи від Матери Божої; Мати Божа колись тоў самоў ниткоў буде витєгати ту душу с пекла“.

Не вільно нічого завязувати на помершім, бо він „єк родиў си, так зноў прийде на тот світ“.

„Єк молодий газда умре, то не вільно зашінкати єму сорочку, бо кажуть, шо дорогу си зашінкує, шо ни ожєнит си, ни віддаст си (вдова)“.

За пояс дають (небіщикови) 2 крейцарі, завиті у платочок: „аби маў шито заплатити на кім свікі“.

„На груди умерлому кладуть грейцирь, бо кажуть, шьо Душа мусит переходити на другий світ дуже по вузєньтї кладцї над великоў пєкольноў пропастиў. А шьоби від разу до пекла не упала, то той грейцарь кладе перед ангєла, шьо стоїт на сторожи тої кладки тай він переводит і через кладку на другий світ“.

„На черево кладуть серп, аби не згонїў“.

„Дитинї дають грошик у пазуху: єк шєс си дес єму там трафіт, шо треба, то аби маў свїй, бо там ніхто уже ни даєт“.

Роблять з воску малєсєньку мисочку, — „уцєркають годівлі“ тай поставлять у домовину, аби „мало на тїм світї шо їсти“.

Нарєдивши, накривають тіло „покривалом“ та уставляють біля лави ліхтарі зі свїчками.

Тєпер каже хтєсь: „Ужєм тіло спорєдили, а тєпер номолїм си Бєгу“; і клякають та молять ся.

Чужі відходять, а домашні беруть ся ладити обїд, варять страву — як богатї, то ріжуть безрогу — печуть хлїб.

Приладивши все їде одно в село, шоб угодити похорон та дати знати паламарєви, шоби від „зadzвонїў пѳдуш“.²⁾

Тимчасом люди приходять відвідати помершого, а кождий купує передше тонєньку воскову свїчку і для того кажєть ся про такі відвідини „їти з свїчкоў“.

„Голкі ни зичит си без ниткі, бо ни годит си; каже: єк голу дам, то ни буди си мати чим вікєгнути з пекла“.

„Добре украсти то, чим з'єванї ноги; тим добри єзати ноги худобї, котра бє; єк рука си розїє, то такі добри“.

¹⁾ „Голку дають, аби у пєклї вертїв дирку, а нитка на то, аби го відтїў тєгнули до неба“.

²⁾ „Дзвонит си, аби село знало, шо є мирлєж“.

Коли „ідуть с свічкоў“, а мають до кого повернути, то свічку лишают на дворі.

Прийшовши до хати (до мерця) не витають ся з присутними, лиш світять свічу, приліплюють її до стола¹⁾, а за сим клякають і молять ся. Помолити ся, цілують хрест (як є на столі), а опісля руки, коліна і ноги помершого; потім витають ся з присутними, цілючи собі взаємно руки (мужчини мужчинам, а жінки жінкам).

Звитавшись, розмовляють про мерця, а саме — що йому було, що говорив перед смертю, як умирав і т. и. Домашні оповідають про все з подробицями „поплакуючи, та охкаючи“.

У вечір приходять дяки читати „псалтирь“.²⁾

„Чоловік ек лижит, то усьо чуї — ек дзвоніт, ек голосет, ек говоре; душі нима, але він усьо ше чуї. Аж ек прийди дек, зачитає саўтирь, то слух у нїм заўмирає, уже потахає, шьо уже ни чуї. Саўтирь читают, аби душі лекші було, — за відпущенї грїхів“.

„Дек коло саўтирі, а піп ік пичетає грїб, то заклинаї, аби мирлец ни устаў“.

В день похоронів приносять з церкви „процесию“³⁾, уважають, щоб лише „до пари було, аби миртвец ше кого ни покликаў“...

По учасниках похоронів пізнати, хто помер; „ік жінка умре, то жінте робе параду, а ік чоловік, то чоловіки“.

Попереду іде процесія, два ряди (боками улиці) жінок⁴⁾ зі свічками, священник, вітак свояки несуть на „марах“ домовину⁵⁾ за домовиною поступає найблизша рідня, а на кінець чужі — сусіди, знакомі.⁶⁾

Священник приходить у хороми і зачинає правити. Тоді газдиня (як нема, то найстарша донька) дає йому свічку обвиту платинкою тай цілує його в руку.

Священник входить тепер до хати, кадиць, а покропивши тіло свяченою водою, подає ся на двір.

Тепер пращають „свої“ тіло: цілують чоло, лице (по боках), руки, коліна і стопи.

¹⁾ Як хто принесе білу свічу, то втикає її в зерно, що умисно на сю ціль приготоване в місці.

²⁾ Як богатий, то кличе ще й священника і сей „править парастас“.

³⁾ Дитині беруть пару хоругв і хрест, старшому дві пари і два хрести (як добре заплатить, то забирають з церкви всі хоругви і хрести).

⁴⁾ Як умер газда — то газди; як парубок — парубки.

⁵⁾ Дівчину несуть усе парубки.

⁶⁾ Як померший належав до „Січи“, то іде ціле товариство з паром.

По пращаню вкладають тіло до домовини.

„Свій своєму не робит домовину, бо не годит си“.

В „деревищі“ кладуть „гимблине“ і вистеляють переміткою; вкидають також те зілля, що було при покійному; в голови кладуть маленький хрестик, „аби він у свої хаті маў хрест“, а парубкови або дівці дають до домовини також деревце (весільне), що стояло на столі всі три дні.

Як умре дитина (перша, а більше нема), то кажуть майстри ви-різати в деревищу „віконця“ (одно або двоє в стінці „у ногах“), на те — „аби ще друге було, аби ни заперти дорогу ще другі дитині“.

Інші пояснюють: „Дитина, то ангелик, то си мусит дирку лишити, аби мало куди собі літати“.

„Єк є у кого шкургани, то кілька ймут, то кидають у домовину; кажут: „Підут за ним“ (себто вигинуть).

Як виносять покійного, то вдаряють тричи домовиною до порогів, — се „він декує хаті, порогам, що уже іде“.

По відправі, як виносять тіло на обійсте, сідають родичі (= рідні) за стіл, а хтось з „фамілії“ (але не з хатних) подає їм два хліби, — подає вперед найстаршому „от ік їдиви, а він дає жінці, а она дітим і так усі доторкают си, аби мирлец ни забраў увес хліб“.

Тепер виходять і рідні на обійсте, а в хаті остає хтось, звичайно стара жінка, — „аби усі ни пішли за ним (себто не повмирали).

Як хтось настрашив ся помершого, то він остає в хаті і через той час відправи на обійстю, дивить ся крізь вікно на домовину, — се поможе.

Домовину застеляють скатертю, та кладуть верх неї хліби (3) і свічку, біля сего миску з кришеною булкою, а верх сего т. зв. рваного парастасу, поставлять цілу булку, в котру заткнуть свічку.

Священник, відправивши парастас, каже т. зв. прощу, яку кінчить словами: „Може нібіщик шо кому зле зробиў, то відзиває си моїми устами — прощейти!“ (3).

Присутні відказують: „Най Біг простить!“

По сім рушає порохорон прямуючи до церкви.

Як родичі умруть, то сини несуть домовину, а як дівчина або парубок, то парубки.¹⁾

„Єк вінесут деревищі, то замикают скоро хатні двері, а єк вінесут на дорогу, то замикают лісу, аби більше мирце ни було у ті хаті“.

¹⁾ Як умре дівчина, то за деревищем іде один парубок убраний „єк під вінок“ — се князь, а боками, біля домовини, ідуть дві дружки.

Як похорон рушить з обійстя, тоді стара жінка, що остала в хаті, бере старий віник і замітає „по мерци“ хату. Позамітавши, виносить сміття, віник і верітку (в яку зібрала сміття) у „сутич“, аби „за ўсі голови більше мирціў у хакі ни було“.

„Будь хто замітати не може, бо ек має діти, то будут умирати“.

Як винесуть домовину на дорогу, тоді хтось з учасників припре на хвилю ворота, задержуючи на часок часть учасників на обійстю:

„То си робит за для того, аби ніби не ўсі пішли за ним, аби не ўсі люди вімерли“.

Відтак несуть тіло до церкви, задержуючись по дорозі там, де священник читає евангеліє.

В церкві кладуть домовину по середині „храму вірних“ та уставляють на ній миску з „дорою“ (рваний парастас) і горнятко зі свяченою водою та кропиллом (галузка васильку).

Відправивши парастас, підносять священник з дяком хліби в гору і, колибаючи ними, співають „вічная память“, а люди, доторкнувшись один одного за лікоть, співають також: се т. зв. „кунна молитва“.

Як добре заплатять, то священник (по „последнім цілованю“) клякає на підвисшеню, що стоїть біля домовини і відмовляє „пращальну молитву“.

Відтак кропить домовину свяченою водою і похід рушає на цвинтар. Процесія остає тепер уже в церкві, лиш хрест „відводить тіло на цвинтар“.

На цвинтарі, відправивши, кропить священник яму, а опісля — як спустять домовину — „печатає гріб“, виливши туди решту води з горнятка та висипавши в кадильничці попіл.

По сім кожний в присутних бере грудку глини і кидає її у могилу — „то последня прислуга, що ше послужиў ему, ше го прикриў“.

„Ни вільно кидати грудки чоловікови по жінці, а жінці по чоловікови“.

„Кецку глини берут до дому і, ек умре дитина, то мамі, а ек умре чоловік, то жінці тото кидают за обшиўку (так аби ни вигіла), аби ни банувала“.

„Коло гробу берут жінте глини і сиплют фамілії за обшиўку, аби умерлий вле не снйў си, аби їм ни докучеў у спаню“.

„Ек повижеї си нибіщик, то бере си глини з гробу, робит си купіль, купає си, воду си вливає, а глину несут на гріб, — то вітак ни повижеї си“.

Першу дитину мама не виріжеї до гробу, бо каже, вірідю ўсі діти, скоро перше вірідю“ (вона остає дома).

Є звичай, що за помершим мусить хтось „голосити“ (жінка, мама, донька, сестра або й чужа жінка).

„За малентьоў дитиноў ни вільно плакати, бо она шіслива у Бога, то ангилік“.

„Ни плач за дитиноў, бо слозами утопиш“.

„Одні жінці умер чоловік; а звичай буў, што мусит си голосити; ек сама ни уміє голосити, то мусит наймити, аби друга голосила. Тай наймила она другу бідну жінку за миску круп голосити. Отже прийшло до того, што має она голосити, та баба, але забула, ек тому нибошікови мнє, забула си запитати. Але она голосит: Ой за миску, любко, круп а ни знаю, ек си звут.“

А та іде, его рідна жінка за домовиноў і відповідаї, такі голосит: Федір, любко, Федір!

Тота голосит далі, а жінка такі собі потєгає: Ой ни несїт го блиско плота, бо ік вїїме кіў тай буди мене бити“...

Дм. Калитчук, дяк.

„Хто собі сам жите відбیره, то за ним плакати ни вільно, бо він того ни варт“.

Голосить¹⁾ зараз по сїм „ек замкне очі“ (умре), як миють і убирають тіло, як кладуть у домовину, по дорозї до церкви і на цвинтар та над могилою.

Г о л о с і н я

записала п. Володимира Хромовська, учителька в Карлові.²⁾

Г а з д и н я - ў д о в а : ³⁾

300. Ой Івасику-господарю! Господарику мій, господарю...

На кого ж ти мене лишеїш?

С ким-жи я си типерь порадю?

С ким-жи я типерь буду газдувати?

С ким-жи я буду свої дітоньтї гудувати?

Діти-ж мої, діти, шо з вами типерь робити?

Ой ўстань, господарю, ўстань

І діточкам своїм порадю дай.

¹⁾ Плачучи приповідає.

²⁾ Зазначую, що Впов. п. В. Х. записала декілька вірувань, які я повплітав у сей опис.

³⁾ Всі голосїня, що не друковані в першій частині, прийшли пізпїйше. Нумерація текстів лишаєть ся дальша.

Ой ўстань, господарю, ўстань,
 До свої колешеньті заглянь.
 Там твоя худібка ни гудувана,
 Там твоя гудівля порокиздувана.
 Господарю мій, господарю, чому ти до мене ни заговориш?
 Чому ти мене ни порадиш?
 Господарю, господарю, чого-ж ти си так твердо закориў,
 Шьо ти ше від учера до нас ни говориў.
 Ой ўстань, газдику, ўстань та на свої діти поглянь.
 Ой ўстань, газдику, ўстань та на своє обістечко поглянь.
 Які-ж бо до теби гості си з'їжджеют,
 Єк-жи они на твої дітоньки сумно си ззирают.
 Чому-ж ти до них ни хоч заговорити,
 Чому-ж ти ни хоч їх погостити?
 Господарю мій, господарю, яж си цего ше ни сподівала,
 Аби я тибє у таку дилєку дорогу виріжела.
 Ий господарю, господарю, коли ж я тибє си маю надїяти,
 Коли-ж ти будеш до мени у гості повертати,
 Свої діти відвідувати?
 Відки-ж я маю тибє визирати:
 Ци з за гори високої, ци з долини глібокої,
 Ци ў кирниці на водиці, ци ў садочку на листочку,
 Ци на Рїздво з колїдниками, ци на Великдєнь з писаночками?

Донька-дївчина за мамою:

301. Неньтьо моя, неньтьо! На кого-ж ви мене лишаети?
 Кого-ж я си типерь буду радити?
 До котрої-ж я си типерь стїни буду тулети?
 У котре си минї типер віконце дивити?
 Ий неньтьо моя, неньтьо, яка типерь буде наша хатка сумненьтя,
 Хто-ж буде типерь у нї пробувати,
 Хто-ж буди ў нї порядок давати?
 Хто-ж минї типерь головоньтю змиї,
 Хто ж минї типерь сорочічьку сшеї?
 А мноў типерь сусїди згордіют,
 А ў наші хатці стїни счорніют.
 Молодиці, дівчатка мут си весилити,
 А я буду сирїтка плакати, тужити.
 Чюжі дїўчатка будут си гарно ўбирати,
 А я бідна сирїтка буду лиш свої рїдної неньті визирати.

За татом:

302. Йй дьидику-соколику... на кого-ж ви нас лишєєти?
 Йй дьидику-порадонько нашья, кого-ж ми си типер будемо радити?
 Хто-ж нами си типерь буди грижити?
 Хто типерь буди си нами опікувати?
 Хто-ж нас буди заступати?
 Дьидику наш, дьидику! На кого-ж ви нас лишьєєте?
 Ёни ёже ни годни ходити, а ми ше ни годни собі раду дати...
 Йй дьидику наш, дьидику! Чому-ж ви до нас ни говорити?
 Чому ви до нас ни промовити, чому ви нас нічо ни порадити?
 Чому ви нам нічо ни розкажете?
 Ой ёстаньти, дьидику, ёстаньти і нам іку порадоньтю дайти,
 Бо ми без вас нічого ни варта...

Як в церквѣ йдуть:

Ой гєдику (2), прошєйти си в сим домом божим,
 Бо ёже ваші ніжки сюди не повернут.
 Ой скажит-ко нам, гєдику, куди-ж ви йдети?
 Чи на обід, чи на храм, чи де ви ідети?

За мамою:

303. Куди ви си, нєньтї, збираєте?
 Та на кого ви нас, сироти, лишьєєти?
 Чьо ви до нас, нєньтї, ни говорити?
 Чьо ви на нас си гнїваєти?
- Нєньтьо нашья, нєньтьо нашья,
 Порадоньтьо нашья...
 Нєньтьо нашья, порадоньтьо нашья!
 Заговоріт до нас, порадьти нас!
 Ми си, нєньтї, ни сподївали,
 Шоби ми биз вас раду си давали...
- Ой ти, смерти, ти злослива,
 Чьос нас, смерти, ёсиротила?
 Чьос нам нєньтю рідну ёзєла?
 Ой, Божи, Божи, шьо ми типерь будім робити,
 Ік биз нєньтї рідной жити?
- Нєньтї нашья, люба нєньтї,
 Скажит, нєньтї, відкі вас визирати?
 Ци в за гóри високої, ци в долини глїбокої.

Коли ви до нас, неньті, прийдети?
 Коли вас си нам сподівати?
 Чи на Різдво с коледниками,
 Чи на Великдень с писаночками?
 Ой де си з вами здибаємо:
 Чи у місті на дорозі,
 Чи у церкві на підлозі?
 Чи у полі на роботі,
 Чи на цвинтарі ў темнім гробі?
 Ой де си з вами, неньтьо, здиблю,
 Де си з вами наговорю?
 Ой будут на весні зазулі кувати,
 А я буду свої неньті ўсюди шукати.
 Ой зазультьо сивеньтьа, ти ўсюди літаєш,
 Чи ти мої неньті ў світі ни видаєш?
 Ой скажи ми, лючко, скажи ми зазультьо,
 Бо ми дуже сумно, бо ми дуже гіртьо.

За братом (дорогою):

304. Братчику (2), чому ни повертаєш (прим. до вуйка)?
 Коли ти, братчику, повернеш?
 Чи ти си, братчику, зарік, чи ти си загнуваў?

По похоронах вертають рідні домів запрошуючи всіх учасників на „обід“.

В дома дістає кожний з гостей т. зв. „подавник“, себто булку, в яку застромлено свічку. Присутні стають при столі та, засвітивши свічки, молять ся „за душу покійного“.¹⁾ По молитві сідають, гасять світло і їдять страви, які домашні подають (звичайно: начинка, борщ і сливки або голубці).

По обіді світять іще раз свічки і молять ся знов, по чім дякують домашнім та, побалакавши ще якийсь час, розходять ся домів.

„Давно молили си і до борщу, али ксьовдз сварили, кажут: Або то борщ шос ліпшого, ек иньча страва?“

Померших поминають так, що дають убогим (хліб, одіж) „за єго душу“, наймають „Службу божу“; на зелені свята наварять куті, несуть хлібів і несуть се на цвинтар, де священник відправляє над могилами „парастаси“; по відправі кушають присутні куті.

* * *

¹⁾ Кушають по грошка „дори“: „Котре білший кавалок озме, то білше гріху перебере з нибіщика“.

„Як у кого є де няўча кістка, то єк перший раз задзвоне пѣдуш, то аби кивав ї мизинним палцем, то она розійде ся; то би казати: Абиє тогди віросла, коли сей (небіщик) устане з гроба“.

„Як ни помагає, то ідут до мерце і берут єго руку тай замацуют єго рукоў“.

„Злогії відкопуют мерце, берут кістку з домовини, і як вітак 3 рази обійде хату, то усі спет гей мертві так, шо і с під голоў забирає, шо хоче, а ті не чуют“.

„Єк вуйка Лесе несли (він стратиў си), то єк го несли, то спалили околіт соломи, закіў го занесли до трупарні; один ішоў і робіў скруті з соломи тай паліў під деревишем, аби туча ни біла у лікі“.

Записав у Карлові, дня 10. X, 1911, Антін Овищук, учитель.

ХІ. Похоронні звичаї й обряди в селі Раранчу, Черновецького повіта.

Коли хорий міркує собі, що вже надходить час „до дому“ йти, тоді посилає до священника, щоби прийшов відправити йому останні функції релігійні. Священник приходить і на той час назбирає ся в хаті хорого багато сусідів, кумів, кривних, приятелів, які хотіли-б у послідне в хорим побути. І як хорий висповідав ся, пращає усіх тих своїх братів, кожного з окрема; кожде підходить і цілує його в руку. Тепер він „пращає“ ворогів своїх і неприятелів, за якими посилав, щоби прийшли, тепер розділяє і признає ві свого майна, що і кому хоче, робить устне завіщанє; потім запричає ся і збір поволи розходить ся. Як хорий дуже тяжко терпить, „труждає си“, як родина умучена догляданєм його і тугою задля сподіваної розлуки, то все знаходять ся у хаті чужі особи, пр. дальші кривні, сусіди, куми, котрі не так близько діткнені нещастєм, дадут чейже розраду і поміч своїм ближним у тяжкій годині. Вони пересиджують часом і по кілька днів і ночий враз із хатними і хорими і у когось з них знайде ся часом щаслива рука, яка, як потримає свічку тяжко умираючому, то йому легше сконаєть ся (бо звичайно тримає свічку найблизша особа, т. є чоловікови жінка, дочці мати або отець і т. д., але в разі тяжкого конаня тримають инші присутні і як натрафлять на „щасливу руку“, то хорий скорше сконає).

Як хорий уже зачинає конати, тоді счинає ся в хаті крик, плач і войк, рідня кидаєть ся до нього, кожде хоче з ним ще побути, але ті чужі люди не пускають їх, відтручують, заспокоюють: „Ни, ни, ни! нічо, ни плачте, то нічо. От зівяв трошки, дайте водички, най си закропит“. Хтось там світит свічку, а вони кажут: „Ай! вони свічку! та не треба“. Але свічка горить, а хорий „заслав трішки, тихо, най спо-

чинет". А коли вже дійсно „спочив“, тоді сповіщають про те родину: „Прощайте душечку, бо вже віддав Богу! таї лагідьте кўпана“. Тоді знов писк і крик і плач робить ся, усі рідні кидають ся до тіла, шарпають, термосять, тягнуть, кличуть, голосять, наче-б хотїли розбудити, назад до себе привернути. Але небіщик спить, не обзиваєть ся, а живі перебувають усю повїнь розпуки і жалю і забирають ся залагоджувати ті потреби, які наступають з хвилию появи „умерца“ у хатї. І так лагодять воду на купання, цебер; дївчата розплїтають свої коси і ходять так до кінця похоронів, то знов розбігаєть ся молодїж до сусїдів, кличучи „на кўпана“. Свїчку, що свїтила конаючому, тулять де небудь „у головах“, де вона горить, доки не уложать небіщика на лаву і доки не засвїтять йому другої. Тїло розбирають з одежі, саджають на столець, що стоїть у цебрі, наповненім водою; миють цїле тїло, чешуть „чупер“, мущинам голять бороду; гребїнь і волося кидають у ту саму воду і разом то всьо „вїсипають під кошницю, під паркан, у сутїч, де лиш люди не ходят“. Умерца убирають у чисту святочну сорочку, крайку, черевики і кучму. Молодїх газдів строять у кожушинку (кожух без рукавів). Старшїй жїнцї „кладут“ верх сорочки фоту (шовкову спїдницю), ручник на голову (святоче накрите голов у замужних) і жовтї черевики. Молодицю убирають у зубон (жїноча сукня шовкова від шиї до низше колїн, лиш рукавів не має), пїдвязують шовковим турпаном баткатим (турпан т. є 1) шовкова хустка на голову, 2) обручик покритий матерїєю бурачкового колїру, який закладають молодїцї докола кирпичи по верх ручника; баткатий = „не бїлий, нї чорний, лиш такий усїлякий шовк“), убувають у кундурї (чоботи жовтї) і так устроєна їде у яму. Дївчину убирають у найкращу сорочку, у рїклю (спїдниця з того матерїялу, що зубон, але сама тїльки спїдниця), роблять коди на голову і вїнок. Волося розплїтають їй так, як до слюбу. Один вїнок на головї, другий великий окружує цїле тїло. Сей великий вїнок також з бервїнку і васильку (як і той, що на головї), а як пора лїтна, то плетуть його з усяких цвїтїв пїльних і як тїло у трунї, тоді кладуть його на верх домовини, а на гробї завїшують на хрест. Флекевови (хлопцєви) шїють квітку до кучми так, як до слюбу і дають святочну бїлу одежу, крайку, шаль до шиї і черевики. Кождому небіщикови роблять восковий перстєнь з тої свїчечки, що йому освїчувала перехїд до спочинку, надївають його на палець, а дївкам та хлопцям (без рїжницї вїку) „злотять позлїткою“, як також роблять їм злотнї хрестики на полотнї (яким укривають убраного небіщика від шиї до кінця нїг); се тому, щоби заступити їм слюбну позлїтку, якої вони ще не мали. Кучми на мущин надївають аж у домовинї. Маленькї дїти, як і старшу молодїж, убирають, як до слюбу: дївчину у вїнок, хлопця у кучму з квіткою. Дїтям кладуть їще на груди

коло рук медівнички, або помаранчі. Так прибраного небіщика владуть на лаву, а зовсім маленькі діти на столі. В найновіших часах однак зачинає ся наслідуване панських „катафальків“ і складане тіла і старшини на столі. Стіл обстелює ся скатертами, або скорцями і то з усіх боків повинні вони звисати, а лаву, то лише „з цього боку“ вони можуть висіти (від нутра хати). Під умерця стелють полотно, на котрім укладають тіло, зложивши руки на грудях так, щоби пальці одної руки заходили поміж пальці другої. Між великими і вказуючими пальцями обох рук встромлена свічечка, яка доси горіла, а яку тепер гасять і закривають небіщика від шиї до ніг полотном. На грудях верх полотна кладуть скручений сточок. Сточок, се довга свічка, зсукана в воску, до якого даєть ся кавальчик тої свічечки, що у руках покійного. Сточок має бути такий довгий, як „умертвець“, для якого сточок робить ся. Міру від умерця береть ся ниткою, яка переховуєть ся потім в домі, бо „може щістя его було, то най си дома лишаєт“. Сточок горить, а як тіло піде у труну, то його покладуть верх віка; по похороні беруть його до дому.

Крім того кладе ся серп на черево, аби не текло. У полотно затикає ся голку, бо „як там свіжий прийде, то сходять ся усі мерці і его розривають, а він си голков боронит“. Як очи у покійного отворені, то кладуть на них по грейцару, аби за другими не дивили ся, аби кого за собою не потягнули.

Коли вже то усьо готове, тоді одні угощають тих людей, що спорядили, другі голосячи промовляють до небіщика: „Устань, устань, та подякуй цим гавдам, що тя спорядили, що си до тебе притрудили; устань, устань та подякуй їм за теперішне, устань та проси їх, щоби тебе до дому відировадили.

Інші розходять ся або їх розсилають: до попа і паламаря, щоби обговорити похорон і подвінне; до далеко мешкаючих кривних, щоби їх повідомити про нещастє і до міста, щоби купити дошки на домовину, хусточки до свічок і інші дрібниці.

Мущини ходять без кучми, дівчата розплетені; на подвірю голосять, як вийде яка, по дорозі зітхають голосно: Вайльо, мамко, мамко, чи там неньку. Дзвони дзвонять і також причиняють ся в слід за людськими зітханями і смутними виглядами до розголошеня вістки про спочинок одного. Також ті люди, що купали тіло, як ідуть до дому, то розповідають стрічним: „Бог сятий дав, що той а той віддав Богови душу. От я в купаня йду“.

От і сходять ся знакомі, кривні, куми, сусіди і хто хоче: одні, щоби у послідне небіщика видіти, другі так з цікавості, иншого зуб болить, то йде потримати умерця за налець (бо від того задубіють зуби, як задубіли у вмерця), а кожде несе свічку, яку засвічує і тулить коло тіла. Одні

говорять „отченаші“, другі балакають про хоробу, муки і смерть „покійного“, потішають родину і повторяють безліч разів: „Ну, та що робити! то божа воля. Бог дав, Бог узяв. А ви си лишили, абисти слухали, абисти працювали, ни забували. Не плачте, то божа воля, що робити! Аді, так Бог сятий дав“. А жіноцтво з найблизшої родини голосить: то одна за другою, то всі разом поголосять, тай знов перестануть, а як котра „дуже жаль великий маєт“, то таки не перестає голосити. А прихожі слухають, зітхають і теж поплакують.

Під ніч сходять ся молодіж на лубок. Парубки і дівки, самі чужі, не кривні, беруть участь у забавах, котрі відбуваються у хаті, або у хоромах, відповідно до того, чи яка гра вимагає темного, чи освіченого місця. І так:

1) Дають одному мішок сїна тримати на плечах і заслоняють йому очі, а другі бють його кожний з окрема макогоном по міхови, при чім дістане ся нерідко і плечам. Коли битий добре угадає імя того, що його бє, тоді приловлений сїдає на стелець, бере міх на плечі і знов стараєть ся як найскорше назвати того, що його бє.

2) То знов посїдають усі до круг стола, запалять бичик і дають одне одному в руки. У кого в руках бичик згасне, той має усіх обцілувати.

3) Коваля грають ся так, що розколять який патичок вповдовж на двоє (їде про те, щоб не був круглий) і викидає один ті два бичики разом на стіл. Площа, яка буде замикана обома бичиками, подїлена в думці на певні малі площі, означені порядковими числами, від 1 почавши. Коли бичики упадуть близько оден коло другого, тоді таких чисел є мало; коли-ж віддалене їх більше, тоді і числа збільшають ся. А кожде подумане число означає в дійсности удар на руку того, що кидав бичики. Ог у тім і забава, що як хто викине пр. 10—15 чисел, що є багато, то йому сусїд вичисляє на руку десять, або пятнайцять дїбже притиснених ударів. Потім кидає сусїд по правій руці, а той в лівій бє і т. д.

4) Чуприк їде так, що у потемку, „як хитнє оден одного за чупер“... тай тягають кожний з окрема, аж доки той мученик не угадає імени того, що його тягне; тоді скубуть того, що його імя угадане.

5) До „шила“ сїдають усі разом і кожде тримає перед собою руку, зложену в кулак, великим пальцем до гори звернений. А оден ходить і бє його по кулакови. Хтось з сидячих має в руці шило, скрито висунене попри великий палець. Коли ходячий не спостереже шила, то ударяє своїм кулаком о виставлений палець і аж підскакує, як його уколе шило.

Такі забави бувають на лубку. Співати на лубку не можна. Як хто хоче, то наймає дяка і той цілу ніч читає псалтирю і в такім

разі молодіж не граєть ся. Домашні порають ся коло печеня, вареня, розмовлять з собою стиха, то знов вишком поплакують.

Коли дошки в міста вже привезено, тоді просять двох або трох чоловіків, аби прийшли зробити трумну. Трумна складаєть ся з двох частий: домовини або труни і з віка. Обі часті мають по пять дощок. І так труна має: дно, 2 стіни бокові і дві кінцеві, т. є у головах і ногах. Віко має: одну дошку рівнобіжну і рівнолеглу, але вузшу від дна труни; дві дошки бокові, котрі укісно збігають на діл і опирають ся на бокових стінах труни. Так само дві кінцеві дошки віка укосом спадають до відповідаючих собі дощок труни. Таке „горбівате“ віко роблять на те, аби земля не роздусила домовини.

Як майстри покінчили свою роботу, тоді засідають коло труни, наче коло стола і їдять і пють potravu і напитки, заставлені їм на віку домовини. Іншої платні за зроблене домовини ніхто не бере, хиба заводий стельмах.

Гиблівкї, які лишили ся при тесаню дощок, розсипає ся по дні домовини, решту уживає ся на виповненє подушечки під голову умерлого, а що лишить ся, то викидають також там, „де люди не ходять“. Подушечка для умерлого буває також з сіна, або і з цвітів самих, як пора літна. Труну вистелюють полотном і кладуть тіло, яке укривають „шидов“ (das Leichentuch) і забивають віко домовини двома цвяхами до труни і прикривають полотном або скорцою. Тіло до труни вкладають тоді, як приходить піп, щоби його забрати.

На той час застановляють ся всі тяжші роботи у сусідних господарствах, а у гавдівстві помершої особи не сміє ся нічого робити, окрім найконечнійших робіт, за цілий час лежання і похоронів тіла.

Принносять „процесію“ в церкви, сходять ся люди, а коли є вже і „панотіць“ і читає панахиду, тоді присутні в хаті люди обступають стіл і підносять його до гори; а „стів“ той закладений поманою, т. є колачиками і свічечками довкола, а по середині стоїть деревце, паус і мисочка з трома колачиками. Деревце обтикане колачиками, сушеними сливками, орїхами, фіґами, помаранчами, яблуками і медівничками; долїшня часть деревця застромлена у хліб. Паус, то фляшочка з вином, або з молоком. Деревце, паус і мисочку з колачиками дає по піднесеню стола господар дому тром гавдам і вони несуть те на цвинтарь, а з цвинтаря то вже забирає панотіць. Решту помани роздає ся між присутних, все по колачеви і свічці одному, а каже ся: „За помершого Н. Н. душу“, а ті відказують: „Най Бог прощає душечку“. Панотіць тимчасом чекає на тіло і коли вже помана роздана, тоді приступає найблизша родина небіщика, щоби вложити його до труни. Жінок вкладають жінки, мушци мушцини; сини тата, тато сина, маму дочки і т. д.

Одні укладають, другі не дають, кричать, плачуть... наступає розпука така голосна, як була в хвили смерті. Рідня не дає тіла, завертають з трумни і не можуть розлучити ся. Священник наминає їх по два і по три рази, щоби вже давали тіло з хати, а вони все ще плачуть. Але усьому буває кінець, вони те знають і врешті видають тіло, забите двома цвяхами у трумві; його беруть два чоловіки і виносять з хати, тоді вся родина замикає ся у хаті і дивить ся у вікно, „аби скорше забути“. Скоро лиш євангеліє зачнуть на дворі читати, зараз можна родині з хати вийти. По євангелію зачинає ся похоронний похід, який отвирає церковна процесія (зложена з двох поставників [на свічки], двох хрестів, фан і хоругвів), за нею ідуть три чоловіки з деревцем, паусом і мисочкою, потім піп, дяк, домовина несена чотирма або шістьма чоловіками, за домовиною уся родина і решта учасників похорону.

Трумну несуть нежонаті мушцини, як небіщик був жонатий (або замужна), а коли умер парубок або дівчина, тоді несуть їх парубки. Старих покійників возять волами і все саньми, а як то в літі, тоді сани тягнуть чотири воли. (То такий припис стародавній, щоби старих людей везено саньми і волами, але тепер вже рідко того придержують ся). Конем везуть лиш „не дай Боже, колéру“.

Небіщикови „стелят дорогу“ поманою, яку кладуть у воротах (на землю), у брамі церковній і у брамі цвинтаря. Та помана складаєть ся з кусника полотна (його звуть плечками), з колачика, свічечки і ірейцаря. Через те перейде небіщик і тоді заряджуючі похоронем кажуть сьому, або тому з окруженя її забрати. Така сама помана вістаєть ся в хаті за сволоком і припаде тій, що замете хату.

Похід стає в дорозі дванайцять разів на прочитанє дванайцятьох євангелій (що також уже касуєть ся і число євангелій зменшаєть ся). По кождім прочитанім євангелію стає одна жінка з родини покійного по однім боці трумни і дає колач і свічку одному носильникови з противного боку; по другім євангелію другому, третьому і и., а все через трумну має подати.

Цілий час походу голосять жінки з родини помершого. Голосять на знак чести для умерлого і по причині розлуки з ним. У голосінях вгадують небіщика, як з ними жив, любив, страдав, дбав за них, а тепер їх у горю і муках лишає, а самий іде „до дому“ на спочинок. Коли то дитина, то скучно їй там буде на тім світі; то-ж мати голосить до своїх померших родичів, щоби вийшли дитині на зустріч і заопікували ся нею. Голосить мати, жінка, дочки, сестри, самі свої, а як своїх нема, тоді не голосить ніхто. Як є родина, а не голосить, тоді чужі поучують їх, як треба голосити, і що голосити треба, „бо може ся туск під серцем спертти, то не дай Боже мож заслабнути“ — ну і „умерлий не лежав

би як чужинец". Голосять по сконї небіщика, цілий час його лежання в хатї (з виїмком ночий), голосять на похоронї аж до ями. З цвинтаря йдучи гріх уже голосити.

Хвалою і славою вкриваєть ся жінка, котра гарно голосить. Коли таких артисток є кілька на однім похоронї, то вже скрізь по селу чути: вайльо, кумко! там так красно голосили... або: голосять... ходім і ми туда!" І збігають ся жадні вражінь і „чим май жалісно хто приповідаєт, то стають слези людям в очах, а тут диви си, а то усов хатов заплакали" усі, що були. Коли хто у дома хорує, тоді жінки нишком укладають собі голосіня, але так, аби хорі про те не знали. Голосять також при тій оказії, коли видять пр. чужий похорон; тоді пригадують собі померших своїх близьких, або повторяють, як то там, а там гарно голосили і самі голосять і плачуть.

І так прибуває похоронний похід на цвинтар, де грабарі вже викопали яму. Коли яма мала, то копає її оден грабар, коли-ж велика, або часу мало, то два. Як зачинають копати, то приносять їм в дому жалоби горівку і хліб, аби голодні не копали. Коли-ж уже тіло у ямі і яму закидають землею, тоді через гріб в одної сторони на другу передають грабарам: жінка — 2 курки, 2 утиравники, дві свічці і два колачі, а чоловік — лева.

Яму викладають богатші дошками, середно заможні і бідні просто в яму спускають домовину. На домовину кидає родина по їрейцару „за грунт, що яма забрала". На гробі закопують хрест: як є готовий, то вараз, а як ні, то аж у шість неділь, або у рік, або у провідну суботу. На хрест закладають вінок, що ним окружене було тіло невічаного небіщика.

Що викінченю гробу ідуть усі учасники похорону до дому помершого, бо годить ся там вернути і як нема що їсти, то бодай води напити ся. Але на воді кінчить ся лиш у якихось незвичайних випадках, а так то все заставляють учасникам похорону „празник" у дома. Там то за той час, поки з цвинтаря вернули, уже попрятано, хату неметену за час лежання тіла, позамітано, дівчачі коси позаплітувано. Скоро тіло узяли з хати, так на те місце, де воно лежало, кладе ся вараз хліб і сіль. Потім усі скорци, скатерти, налавники, подушки, усьо те пильно стрясають, обмітають і стріпують, після того замітають хату; тоді душа певно буде або у смітю, або у вінику, тому треба віник розв'язати і разом зі смітєм викинути у сутч, „де си плотї сходять", бо там щасливе місце. Та, що замела хату, бере собі за те „плечка" з колачем (поману).

Празник відбуваєть ся тої днини і другої. Тої днини гостять усіх, що були на похоронї, другої днини приходять гості на празник уже

лише за запросинами. Гості пють багато горівки („частують“) і їдять („закусують“). При тім промовляють: „Най Бог простит душичку. Аби Бог сятий душечку єго приймив до царства, а живущим дарував здоров'я, най Бог прийме!“ У шість тижнів відбувають ся шестини. Тоді наймає ся Службу Божу і парастас, або сам лиш парастас і празник для людей.

Шестини справляють ся у шість неділь по смерті у суботу (2—3 дни скорше, або пізнійше не значить нічого, лиш аби у суботу). Торжество зачинає ся парастасом, відправленим у хаті. На кожній стіні хати горить приліплена свічка; стіл застелений скатертею і заставлений: деревцем, паусом, коливом і печеною куркою або рибою, яка стоїть у мисці, положений на трох хлібах. Краї стола заставлені рядом колачів зі свічками. Попри колачі стоять горнятка з водою, а в кождім горнятку маленьке деревце. Стіл з тим усім буває підношений на „вічная память“ у гору. По „вічная“ розбирає священник ризи церковні і сідає за стіл; тоді газда вручає йому деревце за душу небіщика (якого память нині святкують), а решта всьої помани іде за інші душі помершої родини, кождий колач зі свічкою за иншу. Горнята з маленькими деревцями дістають найчільнійші гості. Потім говорять усі „Отченаш“, гасять світло, сідають за стіл і кушають колива з одної миски і одною ложкою; миска іде з рук до рук довкола стола, а як є два або три столи, то все те одно коливо має всі столи обійти. Після колива слідуєть инші потрави, а по скінченім обіді приносить газда колач, на нїм топку соли і свічку тоді під виголошує коротку промову в честь господаря і вносить йому многолітє; всі співають „многая літа“, при чім підносять колач з сілю в гору.

Дальший празник відбуваєть ся в річницю смерті, а потім аж за сім років. Окрім того споминають ще покійних кождої провідної суботи. Тоді священник відправляє на гробах панахиди, а люди розкладають їду і напїтки і роблять собі празник.

Жалоба за помершою людиною виявляєть ся через здержанє від танців, музик, співів і забав через шість неділь, а дехто й цілий рік „біль у серці носить“ і жалобу оказує.

Першого вечера по похоронї треба на те місце, де лежало тіло покласти горнятко води, колач і горючий сточок. Так і другого і третього вечера і за кождий раз воду випивають хатні, а горнятко, колач і букатку сточка дають за поману. Третього вечера іде з горнятком і колачем також решта сточка за поману.

Коли вже тіло небіщика лежить врешті у спокою в ямі, то душа його позістає ще шість тижнів в дома. По відбутих шестинах іде на той світ.

Душі тих, що „си стратили, бере — скáменів би — нечистий“, а тіла їх ховає ся все на однім цвинтарі, враз з иншими небіщиками. Душечка нехрещеної дитини блукає ся по світі, та кричить: крижма! крижма! Часом на дворі, часом і до хати чути, як під вікнами воно „просить собі сорочки“. Тоді треба їй кинути букатку полотна, а як нема під рукою, то врубати букатку рукава або поли і тій душі кинути, то вона тим укриє ся і піде собі.

Часом умре хто без свічки, тоді душа вертає ся з того світа за світлом. І так оповідав мені Василь Труфін, що в однім ставі утопила ся дитина, зн. умерла без свічки. „Тай від тоді приходит світло до ставу шо вечера тай западає си у воду тай гасне. Ніхто го не несе, ніхто не ходит, лиш само воно як лампа йде з далеку і паде у воду у тім самім місци, де дитина утопила си. Аби який вітер, аби дощ, буря, воно йде, ні кліпає, ні гасне, звідки першій раз вийшло, звідтїв і другого вечера і третого і усе прийде, капне у воду тай уже в води більше не виходит, лиш другого вечера знов вдалеку указує си“. Так воно ходило шість неділь, бо душа, шо без свічки умерла, просила собі світла.

Часом вертають і инші душі з „того світа“; тоді то вже опирі. Вони відвідують людей, з котрими за життя земного жили і їх треба відгоняти від себе.

„Душі потоцільників, то плинети. Вони перекидуют си на коня, пса, безрогу, кота, полотно, жінку, вогонь, мряку, мрію і в тих постатях показуют си людем. Часом закричить плинета під вікном, збивши крильми: щістя, щістя! Тоді якби вийшов на двір і єї імив, то мав би щістя“. Знов не добре було-б обзивати ся, коли плинета кричить. Длятого, як хто у середне вікно кричит, то си не обзивати, ні за другим, ні за третим разом, бо то может бути плинета; аж як четвертий раз крикне, то си обізви, бо вже знак тому, шо то христїнин“.

У вікно кричить часом і смерть. Але то давно вже було, як помір був дуже великий, то вона ходила попід вікна і кликала людей по імени, а хто знав, тай сї не обзивав, той не умер“. Смерть приходить голїната, з серпом, косою, віником і граблями. Її прихід заповідає воробчик, як сїдає на віконце і заглядає в хату, то знов стеля, двері, хата, як тріскають, або обруч на бочці як лусне, то також на смерть. І у сонї мож дізнати ся про недалеку смерть, а то, „як снит хтос, шо упадет стїна і не мож єї здоймити, шо у черевіку відпадет підошва, або як снити корови, то напевно хтос умре“. Смерть буває строгою, але

справедливою між живими людьми. Про сі її прикмети оповідають люди ось як:

„Був собі одовец, тай одовица, тай си ввійшли обоє, тай узяли шлюб, а мали кожде по дівці. А чоловікова дівка була дуже послухна і чемна, але жінчина не така вже. А жінка все каже чоловікови: Відведи де свою дівку, тай відведи де. А він узяв, тай відвів її в ліс, тай лишив її у ті хаті, бо там в лісі була хата. А він її лишив, тай каже, що йде дров рубати. Тай вона чикає, чикає, нема тата; а то прийшло си у почи, прийшла жінка з косов, з граблями, з серпом, з віником, тай каже до тої дівки: „Дівко, змиї мені голову, та стану тобі в пригоді. А вона змила голову, та счесала, а та жінка зубата, та кланцата, а така студена, та погана, тай каже: Змиї мені ноги. А вона миєт ноги, а то такі мохнаті, та тонкі, та студені. Тай та жінка ввійшла тай пішла, а як ішла тай сказала: Аби собі взяла той міщулик, що буде на дворі, коло порога. А вона ввійшла рано на двір, дивит си, а міщулик сидит завязаний коло порога; а вона міщулик на плечі, тай до дому. Але каже та жінка до чоловіка: Веди й мою дочку до ліса, бо твоя гроші принесла. А він узяв, тай на другу ніч повів і ту, тай лишив у хаті, а сам пішов до дому. А та дівка дивит си, а то йде жінка з косов, з граблями, з серпом, з віником, тай каже: Змиї мені голову. А та дівка каже: Я такі зубаті, та кланцаті мила би голову? А йди-ж ти від мене, гідка! А та зубата та кланцата лиш потяла, тай найшли рано дівку готову. Тай каже жінка чоловікови: Твоя дівка гроші принесла, а мою задусили“.¹⁾

Розказала Домка Туляч з Раранча. Записала Олександра Ракова.

XII. Похоронні звичаї й обряди в селі Молодієві (Молодії), Черновецького пов.

I. Звичай.

1. Смерть віщують такі знаки:

Пугукає пугача на хаті, в котрій лежить хорий. Нагле пожовтіє пальців рук у котрогось хатного або кривного хорого. Заострений ніс у хорого.

Сни: Оранже в огороді, падає кімнатної стіни, скопуване землі в кімнаті, свині.

2. Вмираючому дають свічку в руки, аби світила йому на тім світі. Коли хорий не може вмерти, здоймають його на землю, та кладуть

¹⁾ Се відома казка про дідову та бабину дочку, до якої приплутано тут без потреби смерть, лише для тенденції.

там кожух під голову. Смерть представляють собі як дуже худу, кланцату (зубату) бабу з косою в руках.

3. Доки тіло небіщика ще тепле, обголюють бороду, купують трупа, чешуть і вбирають у найкрасшу одєжу. Неподружених людей одягають, як до сльобу; а жонатих і замужних або тих, що були такими, вбирають, як на забаву. Старші жінки самі прилагоджують собі убрание на смерть. Порають ся коло тіла лиш чужі люди, котрі дістають за труд по ручникови або по хустці. Воду від купання висипають там, де ніхто не ходить. Нігті, волос і солому з сінника, на котрім лежав мерлець, палять.

4. Мерця кладуть на стіл або на лавку ногами до дверей. Катафалок убирають так: Лавку під вікнами застелюють налавником, ставлять у куті дві подушки під голову, а одну під крижі. Верх подушок кладуть мерця. Хто кладе тіло на стіл, вбирає його так само. Повисше голови трупа вставляють деревляний вмисно зроблений хрестик. У праву руку дають свічку, при котрій сконав, і хусточку. На груди кладуть сточок. Се свічка з пчільного воску довга, як труп помершого, і спіралью звита в колісце. Внішний кінець сеї спіралі загивають до гори, запалюють на короткий час, відтак гасять, а за кілька годин знов запалюють. Так горить сточок із перервами до похорону.

5. Одягають тіло дівчини у вишивану сорочку, у ріклю¹⁾ або зубон²⁾, обперізують поясом, котрий обв'язують баріжом³⁾, коланом⁴⁾ або їьорданом. До баріжа, колана або їьордана причеплюють тулпан. Се велика вовняна хустка зеленої барви. Серединою сеї хустки обвивають крижі, потому зачеплюють її верх клубів до одної із вгаданих прикрас так, що кінці тулпана висять понизше колін у формі колача (гидзи) і прикрашають павунами та різнобарвними стяжками (кодами), що висають по плечах у долину. На плечі під коди кладуть покривало. Се велика шовкова хустка з тороками. Верх гидзий на чоло причеплюють вінок з барвінку, позолочений позліткою і украшений квітками. На шию вішають намисто (салби), цятки і їьордани. В пробиті дірочки ушних платочків закладають ковтки, а коли їх нема, то роблять кульчики з ниток, щоби через дірочки на тім світі не пролазило гаде. Зараз по смерті шують на ноги капці з грубого, нового полотна. Пізнійше називають поверх капців черевики або кондурі. Останні се жовті чоботи,

1) Рікля — се аксамітна сукня (спідниця із стаником) без рукавів.

2) Зубон — се довга манта з полотна, фарбованого на вузкі білі і червоні паси, що тягнуть ся поздовж.

3) Баріж се рідко ткана хустка, як орґантина, кукурудзяної (ясно-жовтої) барви.

4) Колан = бабовняний баюрок.

шиті як панчохи без підшвів і обцасів; на них назуває ся капці з підшвами і обцасами.

На голові трупа молодиці роблять кирпу, завивають голову в ручник і обв'язують кирпу верх ручника покривалом. Інше убране, як у дівчини.

Покритці роблять кирпу, але кладуть і вінок, як дівчині.

Старій жінці не підв'язують кирпу покривалом, а обв'язують ним пояс замість баріжа. В тулпан її не вбирають. Намиста і кондурів не дають. Решта убраня, як у молодиці.

Тіло парубка одягають у сорочку і портяниці, заперіають поясом і ремнем із гузиками, причеплюють до ремня мошонку, в котрій знаходиться ся двогелерівка, і запихають мошонку за ремінь, верх пояса пришиплюють ширинку.¹⁾ Вгортають трупа в новий кожух. На шию зав'язують чорну хустку (басму), на голову кладуть шанку (кучму), на середній палець правої руки запихають перстень, на ноги взувають капці з полотна, а пізнійше надягають черевики поверх капців. З правого боку до шапки пришиплюють позліткою украшену звізду з барвінку. Се називають вінком для парубка.

Помершому жонатому мужчині не пришиплюють вінка, а на палець запихають слюбний перстень (обручка не мусить бути). Решта убраня, як у парубка.

Діти до сім літ є ангелами. Вбирають трупа дитини в довгу сорочину, котру на переді передирають, щоби могла вигідно літати. Поясків не дають. Дівчаткам і хлопчикам кладуть віночки на голови. Сплітають також із квіток і барвінку великий вінок, котрий окружає ціле тіло.

6. Трунву робить хтобудь з ялових дощок. Зачинають її робити у вечер другої днини по сконаню. За труд платять грішми.

7. Зараз по посліднім віддиху помершого надпалюють свічкою футрину вікна або сволок, щоби лишив ся знак по сконанім. Про смерть господаря повідомляють худобу, аби молила ся за душу його. Через той час, коли лежить труп, не вільно виносити смітя з кімнати. Замітаючи, ховають сміте під катафальок. Свої і чужі беруть міру від мерця, т. є міряють його шнурком, котрий ховають собі, думаючи, що ним зможуть прив'язати до себе щастє. На випадок смерти батька або матери всі діти ховлять ся за руки і голосячи обходять хату три рази.

8. Про випадок смерти повідомляє ся свояків і сусідів устно. На хаті нема ніяких знаків. З хати, де лежить мерлець, сусіди нічого не вичуть.

¹⁾ Ширинка се вишивана хусточка з грубого полотна.

9. Всі і завше мають приступ до мерця. Прибувші кладуть на груди трупа кілька сотиків. Родину потішає ся, або нічого не говорить ся до неї. Як мертвець має очи отворені, коли лежить на катафальку, то знак, що вмере ще хтось з родини.

10. Ночами приходять чужі до мерця на лубок. Старі розповідають байки, сміхованки, дають загадки і и., а молоді грають ся чушки, вогника і перстень. Не співають ніяких пісень. Названі гри заводять лиш на лубку. Ось їх опис:

Чушка. Вибирають пана. Сей ховає лице одного присутного на своїм лоні. Хто-небудь бере вже приладжену, тісно сплетену хустку і бе нею клячучого. Сей встає і вгадає, хто бив. Вгадає, то кладе на своє місце того, що бив, не вгадає, то знов клячить.

Вогник. Засідають рядом дівки і парубки. Крайній запалює тріску і дає в руку сусідови, сей дальше і так ходить горіюча тріска з рук до рук, доки не загасне. В кого згасла, той має цілувати всіх присутних.

Перстень. Вибрані пан і Циган стають серед кімнати, а всі інші сідають на лавки, стуляють долоні та всувають їх межі коліна. На приказ пана одія присутній бере перстень межі свої долоні, приступає до крайного сидячого, впихає свої стулені долоні межі долоні сього, наче-б хотів йому впустити перстень, витягає руки і йде до другого, щоб і коло сього так поманіпулювати. Йдучи так до всіх сидячих, незаметно впускає перстень межі чийсь долоні. „Н., відгадай в кого перстень!“ приказує пан другій особі. Ся встає і, дивлячись усім в очи, виголошує імя того, про кого думає, що в нього є шуканий предмет. На випадок влучної відгадки відгадувач увільнений від відшукування перстень при повторюваню сеї гри. Обовязок відгадування перебирає той, в кого найшов ся перстень. Коли відгадувач не найшов його за першим разом, то пан присуджує йому кілька ударів на долоню; сей приказ сповняє Циган, бючи засудженого ложкою. Гра повторяє ся.

11. В трунву кладуть на спід гіблівки¹⁾, верх них стелять кавалок полотна, під голову ставлять подушечку з гіблівок.²⁾ Тіло жінки вкладають до трунви чужі жінки, а тіло чоловіка чужі чоловіки. До трунви кладуть хрестик, булку, гребінь, глу, котрою шили капці в полотна, двогелерівку, васильок, гвоздики і чорнобривки. Ціла родина, по-

¹⁾ Соломи не стелять, боячи ся неврожаю.

²⁾ Щоби дріб не гинув.

чавши від найстаршого, хрестить ся і цілує руку і ногу мерця. Дуже голосять тепер. Тіло покривають полотном або капою. Виносячи трунву на двір, бють (клоняють) нею по три рази о пороги кімнатних і хорімних дверей. Коли винесли її з хати, зараз запирають кімнатні двері, на місце трупа кладуть хліб і сіль, навкруг сього сідає родина і сидить кілька хвиль, а чужа жінка скоро замітає в кімнаті і виносить сміте. Худобу пускають тепер в припону.

Третої днини по сконаню лагодять поменник, паус, пшеницю (коливо) і страви на празник. На поменник вишукують гилясте деревце, котре обтикують розинками, фіґами, цукром, сливками, обарінками, медівниками і т. п. та забивають у бохонець хліба. Паус (мисочка): фляшочку вина або горівки з обарінком на шийці і двома свічками в обарінку кладуть у миску. Навкруг фляшочки в миску ставлять три або пять булок. — Варену пшеницю засолоджують цукром або приправляють її солодким молоком.

12. При виношуваню трупа з хати не отвирають вікна і не дивлять ся в нього.

13. Ноші вкривають гарним налавником і привязують по хусточці на тих місцях, на котрих мають ставляти ся люди, що несуть трунву.

Коли зла погода або далека дорога до цвинтара, можна тіло везти волами, кіньми не вільно. Кождому волови привязує ся хусточку до рога. Як гонять волів з цвинтара до дому, обертають ярмо. При відході і приході кроплять волів свяченою водою. — Віко трунви забивають аж на ношах. Тіла чоловіка і жінки несуть чоловіки, парубка — дівкі, дівки — парубки, хлопця — дівчата, дівчини — хлопці. Несуть 4 або 6 чужих осіб. На воротах, мостах і церковній брамі кладуть кавалок полотна або хустку (кладка для помершого), верх сього булку і свічку (заплата за переправу), переносять через се трунву і йдуть далі. Хустку чи полотно, булку і свічку бере хто-будь чужий (помана). Перед мостом і на мості не вільно прогожати тіло, то значить: ставати і відправляти молебні, лиш за мостом. Коли прогодять, дають за поману булки через трунву. В церкві кладуть на трунву поменник, паус і сточок. Останній запалюють. Гроші, що приносили люди вмерлому, як лежав на катафальку, розділюють на 4 або 6 рівних частий і кладуть на трунву перед тих, що несли тіло. Сі гроші і привязані до ноший хусточки се заплата за їх труд. Поменник і паус лишають у церкві, сточок беруть до дому.

14. Гріб копає котрий небудь чужий чоловік. Є се звичайна прямокутна яма. Верх трунви в гріб кидає хтось з родини гріш, щоби купити місце мертвому. Чужі вкидують глину або зіле. Почерез яму дає ся гробарам по курці за зладжене вічної домівлі для помершого.

15. На гробі садять дерева або цвіти.

16. Зараз по похороні, в три дні, в шість тижнів, в пів року, в рік і в сім років по похороні справляють обіди (празники). На перший обід беруть людей з цвинтара. Гості встають на краях стола рядом булки із свічками. Засідають за стіл. Приходять хатні або з родини жінка і чоловік, беруть по булці і свічці, та дають почерез стіл особам рівного пола за поману, кажучи: „За душу Н.“ „Бода — прости!“ звучить відповідь. „Най Бог прийме!“ говорить даючий. Коли вже всі обдаровані, запалюють свічки і разом молять ся: Отче наш! Скінчивши, гасять свічки, честують ся горівкою та заїдають приладжені страви і пшеницю. Попоївши, молять ся, дякують за угощене словом: бода-прости, і відходять. У вечер треба бити поклони і молити ся за душу помершого. Пізніші обіди уладжують так само. По заході сонця родина помершого засвічує сточок та кладе, щоб горів короткий час на місці сконаня, потому там, де стояв катафальок. На тих самих місцях і так за довго горить сточок і другого вечера. Третого дня на обід наливають води у збаночок, кладуть зверху сточок, котрий запалюють, а на нім поміщують булку. Се дають за поману тій чужій особі, що тримала свічку умираючому. Зараз по сконаню прибивають до стін у куті над катафальком розпростертій і поземо уставлений ручник, на нього кладуть булку і свічку. Аж по другім обіді здоймають його. Душа відпроваджує тіло до гробу, відти вертає ся назад до помешканя свояків, та сідає на сточок або на ручник. — Є звичай красти свічку, при котрій сконав мертвець, і хустку, котрою привязували долішню щоку до горішної, щоби тіло застигло із запертим ротом. Кажуть, що сі вкрадені предмети затуманюють ворогів. — На знак жалоби мужчини ходять від часу смерти до похорону без шапок, а дівчата і дівки в розплетеним волоссі. Жінки не носять жалоби. По похороні дівкам і парубкам не вільно танцювати шість тижнів. Коли сей час переминув, тоді кидають молоді двогелерівку на місце танців, щоби викупити ся від гріха. По сім вільно вже гуляти.

17. Душа помершого пробуває коло родини до другого обіду. По сім обіді лишає свояків і разом з іншими душами дець очікує послідного суду божого. Приходить лиш на дальші обіди. Понятя про рай і пекло досить неясні. Як уявляє собі фантазія народу „той світ“, можна побачити із отсих вірувань і оповідань:

а) Котра жінка стратить дитину, буде присилувана на тім світі вічно їсти труна тої дитини. За цілий тиждень проликає майже цілого трупа, і вже тішить ся, що кінець її мукам, але в неділю рано знов лежить перед нещасною ціла мертва дитина.

б) Котра жінщина волить сорочки в п'ятницю, буде на тім світі стояти по пояс у кипячій смолі.

в) Розпустницю перепилують та знущають ся над нею чорти.

г) Мала¹⁾ жінка дитину. Ни було кого взяти за куму, от і попросила вона смерть, аби потримала дівчинку до христу. Смерть пристала на це. Зробили христини. По христинах каже смерть: „Кумо! свою фіну возму з собов тикі типер!“ — Жінка почала просити: „Будьти ласкаві, кумко, лишіт мині мою дитинку хоть на рік! Най я хоть трохи нев по-... ту си!“ — Змилувала си смерть та оставила дитину. По році приходит... дівчинков. І знов просит кума, аби смерть ни брала дитину. Так і стало си. Смерть подарувала фіні житя, али обіцяла, шо прийди за якийсь час. І прийшла. А мама дівчинки і типер все просит, приговорює до серца кумі смерти. Смерть сказала: „Най жие м'оя фіна, доки ни возми слюб!“ — Віросла дівчинка на ф'айну дівку і посватав її парубок. Вона під вінком, а смерть приходит. Мама приймає²⁾ куму, приговорює і просит: „Кумко-любко! у вас добри серци. Подарували фіні житя, як була мала, будьти ласкаві, лишіт, най жие й від типер! Я її вікохала, віпистила, ночий ни досипяла, заки вона віросла. Вона м'обе ціле шістя. Возми її, то биріт і мене!“ — Так просит, так просит, аж жаль стало смерти. І знов завирнула си биз фіни.

З дівки зробила си годна, вохоча молодиця. За кілька рік знов приходит смерть. А мама молодиці, як мама, просит таї просит ласки у смерти. От смерть і сказала: „Коли ви, кумо, так дужи роспадаєти си над мойов фінов, то я позволяю їй жити, доки ни постаріє си“. І пішла собі.

Минув якийс рік, мама вмерла. Минуло ще кілька рік, донька постаріла си. Прийшла нанашка та взяла фіну. Виде її і привила в дужи ф'айний сад. Багато дітий-ангиликів грали си там. — Жінка ни могла цим налюбувати си. „Лишіт мене тут!“ просит вона смерть. „Ни можна!“ відповідає ца. „Як би я була взяла тебе малов, була бис типер тут грала си, а так не“.

Ідут, ідут і прийшли в другий ще красший сад. Були там самі дівки і парубки, вбрані як найкращи. Всі вони с'яли, як ангили, гуляли, сміяли си, висилили си. „Лишіт мене тут!“ — просит жінка. „Ни можна, підимо далі! — сказала смерть.

Пішли і зайшли в третий. І цей був ф'айний. Забавяли си там молоді молодиці з молодими чоловіками, всі щасливі та виселі. „Лишити мене тут?“ — питає жінка. „Не, ни можна!“ — відказує смерть.

¹⁾ Вродила. ²⁾ Угощує.

Пішли вони далі і прийшли до четвертого саду. Дивит си жінка, а там самі зубаті та биззубі баби і діди слабі та немошні, шо й ходити ни годні. „Оттут маєш прибувати!“ — сказала смерть, лишила жінку і пішла собі.

г) Вмер богатий скупар. Прийшов на тот світ і видит, шо прийд кождов душев є шос на столі, а прийд ним нема нічо. Прийд другими душами були колачі, булки, паланиці, медівники, горівка, пиво, вино, тютюн, пичені гуси, кури, качки і т. д., а его стів порожний. Дужи він зажурив си. Питає він Бога, чому другі всигó мают, а він не. „Бо ти ни постарав собі!“ — кажи Бог. „Пусти мене, Божи, назад на світ, я собі такжи пристараю!“ — просит скупар. Бог пустив.

Ожив скупар. Розповів жінці, шо з ним стало си. Казав спичи дві печи колачів, а третю піч всіляких пичень. Все то склав богач на віз, а горівки такжи ни забув узяти. Запряг лару волів, тай поїхав на той світ. Їхав він два чи три дни, аж тут прийшло си приїхати чирив болото. Воли сїгнули, віз потряс си, а з повного кошика впав оден колач у болото. Богач ни здоймив его. Дивит си, протів него йде жибрак. „Змилуйти си, обдаруйти мене бідного! Хоть кавалчиком хліба обділіт мене!“ — „От ни мав би я роботи, лїнюхів підпирати! Там у болото впав колач, можеш собі взяти!“ — Скупар поїхав. Бідний прошак вітягнув колач з болота, обтер і сказав: „Болапрóсти!“

Прийшов богач на той світ. Дивит си, а на его столі лижит лиш оден заболочений колач, той самий, котрий взяв собі жибрак. Нічо білши ни мав скупар прийд собов. „Божи, Божи, пустит, ще раз на світ! Вже я буду знати, шо робити!“ — просив си богач, али Бог билши ни пустив.

г) Мертвець на катафальку все бачить, чує і знає, доки не за-співає священник у хаті „вічная память“. Но сїм труп вічного не відчуває. — Коли тіло не вбране так, як вмираючий собі бажав, то мертвець лежить смутний.

і) Вмерла раз дуже бідна вдова. Лишила вона шестеро дрібних дітей. Круглі сироти: ні няня, ні мами, ні дорослого брата, ні розумної сестри, ні маєтку, хоть під пліт. І скоро зблизила ся котрась заплакана дитина до маминого трупа, то під повіками (вічками) мерця показували ся рясні сльози та стікали по обох боках лица.

к) Чоловік і жінка сходять ся на тім світї. Хто мав багато подруг, той буде перебувати на тім світї з ними всіма разом. Перша жінка має більше право до мужа, як друга, друга дружина важнійша від третьої і т. д. Коли вони засїдають за стіл, то перша подруга уставляє ся коло мужа з правого боку, друга з лівого боку, трета коло першої і т. д.

л) Не пібрані діти сходять ся на тім світї з родичами. Помершим родичам виходять діти з того світа на зустріч зі свічками в руках.

Хрестним батькам (нанашкови чи нанашці) належить ся від родичів дитини по парі колачів, котрі можна їм дати таки зараз на хрестинах або і кілька літ пізнійше. Скоро родичі сеї повинности не зроблять, то фіня на випадок смерти буде належати на тім світі нанашкови чи нанашці, якому (-ій) воно вийде на зустріч зі свічкою.

18. Котрий мертвець ходить по світі втілений, се опир або опирця, що визначають ся хвостами. Перелесників і літавців у Молодієві не знають. Від влізливости опирів (-иць) стережуть люди свої помешканя таким способом: На кімнатнім вікні перевертають горнець, миску, хліб і сіль; під хорімні двері з середини кадають кочаргу, віник, сокиру і лопату. Щоби опир (-иця) не виходив (-ла) з гробу, треба ему (-її) забити в груди клин з клинці. Відьма вістає по смерти опирцею.

Оповідання про опирів (-иць).

а) Було раз, що вопирця приходила до своє дитини, та давала їй ецати. За короткий час дитина такжи вмерла.

б) Ходив¹⁾ парубок до дівки. Відобрали²⁾ парубка (фликева), там він і вмер. Дівка нічо ни знала про смерть его.

Одноє місяшнеє ночи прийшов той парубок, вікликав дівку на двір і кажи: „Я маю на другім силі свою хату і господарство. Бири всю свою дзестру³⁾, та ходи зо мнов тикі типер. Я з тобов оженю си“. Дівка набрала подушок, полотна, сорочок, клубків, виринів і всигб, що було, та поскладала на фликевового коня. Відіз він на коня, а дівку помістив на пирид сиби. І поїхали. В дорозі кажи жиних: „Місяць світи, вопирь їди! Ни боїш си, дівко?“ — „А чого би я, бадічку, бояла си, коли я з вами?“ — відповідає вона. Їдут далі. За якийс час парубок знов кажи: „Місяць світи, вопир їди: Ни боїш си, дівко?“ — „А чо би я, бадічку, бояла си, коли я з вами?“

От і приїхали на цвінтар. Спер вопирь коня коло одного гробу тай кажи: „Тут моя хата! Їди до сиридини, а я подам тобі дзестру!“ Дівка лужи напудила си. „Їдїт ви наперед, бо я ни знаю як!“ — кажи ему. Зайшов вопир чирив діру в гріб, а дівка все кидає і кидає дзестру на него. Прикидала его, а сама в ноги.⁴⁾ Втікає, килько сили. Вопирь все сотає полотно в гріб. Дивит си, дівки нима. Він з гробу, та за нев! Біжит, як вихор! Обзирає си дівка, а він вже ни дилеко. Тут, тут — наздогонит її! Вона в крик, забігла до трупарні та замкнула двері з сиридини. Дивит си, а в трупарни на лаві мертвец. Ще гірши напудила си, скочила на піч і сховала си в кутик. А вопирь вже гримає у вікно:

1) Значить: любив. 2) Взяли до війська.

3) Цосаг. 4) На втеки.

„Втворіт живі, най миртві увійдуть!“ — Ніхто ни втворяє. Він до двирій, мощно потиснув і віважив їх. Пириступає поріг, а миртвець схопає си на ноги. Ни впускає вопиря до трупарні. І стали бороти си. Так боря си, так боря си, аж земля гудит! Дівка на пичи дух в собі заперла, такий страх дістала. І пириміг вопирь мирца: гримнув ним до зимні, та пустив си йти на піч. „Кукурігу-у!“ заціяв когут. Вопирь тилепнув си на земню!

Рано прийшли люди до трупарні та найшли на зимни два трупи. Дівку привили до дому ледви живу. За кілька день вона вмерла.

Пор. Етногр. Збірник, т. ХХІХ, ст. 294—297, ч. 45.

в) Зробили дівки вечирниці. Зійшло си їх багато, кожда в кужівков за поясом: прядут, балакают, сміют си, співають. Нараз втворяют си двері, входят сторонці¹⁾ парубки. Посідали на лавку й поспускали фости поза лавку. Сидя, балакают, кажут, шо хотя посватати кілька дівок. А ці тішут си.

Одні дівці впало виритено на земню. Вона зігнула си за виритеном, глип, а за лавков фости. Єі стало лячно. Пряде вона, пряде тай кажи до товаришки: „Ходи зо мнов на двір, бо я бою си сама йти!“ — „Ходім!“ відказує та. Пішли і ни вирнули си.

Опирі ще балакали трохи, потому замкнули двері, та всіх дівок подушили. Задушеним повітрішували зуби і поклали їх головами у вікна.

Мама дівок очікували пів ночи. А рано лихі йдуть з буками за ними. Приходя на подвіря: „Ви саякі, такі, ще вішкіряєти си?“ Увійшли до хати, а тут було шо видіти.

г) Пізнов ночив йшов чоловік чириз цвинтар і здибав вопиря. „Шо ти за воден?“ питає чоловік. — „Я вопирь. А ти?“ — „Тай я вопирь“. — „Гай, носи трохи мене, потому буду я тебе носити!“ кажи вопирь. — „Гай! Най буди!“ — Чоловік взяв єго на плечі, поносив трохи, а потому вісадив си вопиревни на плечі. — „Ти давно вмер?“ питає вопирь. — „Нидавно“, відказує чоловік. — „Е, то ти ще никрут!²⁾ А знаєш, шо робити, аби миртвий воскрес?“ — „Не!“ — „Ти ще дурний, як я виджу! Послухай, я тебе навчу! Як є три мирці в хаті, траба кождому вібрати дивяти рибло з правого боку. З тими риблами траба в 12 год. в ночи обійти хату три рази, то два мирці воскреснут. Розумієш?“ — „Розумію!“ — „Типер ходи зо мнов до оцего богача. Нажинемо єму трохи страху“. — Прийшли аж до воріт того господаря, а тут в курнику когут: кукурігу-у! Вопирь щез, а чоловік лишив си.

¹⁾ З иншого села.

²⁾ Рекрут.

Рано розповів він людям, кого видів, і як вопирь его вчив. Сами тогди лижали в одні хаті три мирці. Люди зробили так, як вопирь кавав, і два вмирлі воскресли.

19. В кого вмерла нехрещена дитина, той хай дасть за поману кавалок полотна (крижму), а дитя вихрестить ся на тім світі. Коли нехрещена вмерла дитина до 7 років не дістала крижми, то вона перекидає ся в птаху, літає по світі та кричить: „Хреста!“ Хто сю просьбу чує, мусить кинути в ту сторону, відки приходить крик, хусточку або кавалок якогобудь полотна, вперед зробивши над сим знак хреста і сказавши, як має називати ся прагнуций хреста.

20. Кождий самовбиєць записує свою душу чортови. Повісилники і потопилвики показують ся живим людям і пужають їх на місцях смерти. Коли хтось утопив ся або повісив ся, зараз звиває ся буря. Всіх самобийців ховають на цвинтари.

Записав Іван Бордейний.

II. Г о л о с і н я.

1. Є звичай голосити по умерших.

2. Голосить рідня, або особи, близькі до помершого. Плачок не наймають.

3. Голосять дорослі особи женського пола. Зачинають голосити найстарші присутні.

4. Мужчини звичайно не голосять, але бувають і виїмки.

5. Як нема рідні, то голосять особи близькі до помершого з власної волі. Коли і сих нема, то ніхто не голосить.

6. Нікому не платить ся за голосіне.

7. Тексти голосінь у стихах незмінні, в прозі змінюють ся.

8. Професіональних плачок нема.

9. Голосіня переймають жінки принагідно одна від другої.

10. Вміти голосити се мала честь, але не вміти голосити не сором.

11. Бувають голосіня стихами і прозою. Віршовані тексти голосінь уважають ся красшими.

12. Найліпше подобає ся не надто довге голосіне жінки з красним, двівінким голосом.

13. Голосять, щоби віддати мерцеві послідню услугу.

14. Зараз по сконаню вмираючого плачуть. Зачинають голосити аж по приміщеню тіла на катафальку. Діти виходять на двір, доплять ся за руки, обходять хату три рази і голосять за батьком або мамою. Дуже розпучливо голосять підчас цілованя тіла, перед виношенем з кімнати та при впусканю трумни до гробу.

15. На поминках ніколи не голосять. У великі свята і в буденні дні голосять часами за дуже любими помершими.

Тексти голосінь.

а)

Старша донька голосить за мамою в імя менших сестер і братів.

305. Встаньти, мамко, подивіт си,
 Бо підети собі відси!
 Відіт, віліт на дворочок,
 Та зробіт нам хоть слідочок,
 Абим усі памнятали,
 Шо ми мамку добру мали!
 Ах скажіт лиш, наша мати,
 Відки нам вас візирати?
 Чи зза гори високої,
 Чи зза води глібокої,
 Чи в садочку на листочку,
 Чи в городі на зільочку?
 Чого ви си сфудулили,
 Три дни вже ни вогорили?
 Ой промовти хоть словечко,
 Розвисиліт нам сердечко!
 Мамко, мамко наша мила!
 На кого ви нас лишили?
 Шо ми будимо робити?
 Хто типер нас ме кормити?
 Хто нам їстки ме варити,
 І головки наші мити?
 Прійди мачуха до хати,
 Буди нас, сиріт, карати!
 Вібиріт си таку днинку,
 Та прійдіт за мнов в гостинку!
 Ох возміт мене з собою,
 Вам буди ни вле зо мною!
 Чи прійдети, мамко, до нас?
 Ми би вішли напротів вас,
 Бим ворота вам втворили,
 Тай столи бим застилили!

Заговоріт дві, три слові,
 Бо ми тепер на розході;
 А як ми си розійдемо,
 Вже при купі ни будемо.

Хатка ваша страх маленька,
 А ще гірши там смутненько!
 Тяжко там прибувати,
 Світ на вочи ни видати!

Там ні вітер ни завіє,
 Ані сонци ни загіє,
 Ні пташки ни заспівають,
 Ні чічки ни процвітають!

б) Голосіне дівчат за сестрою чи товаришкою.

306. Утвори си, монастирю,
 Нисут квітку ни зацвилу;
 Та ни нисут, аби цвила,
 Али нисут, аби гнила!

Ни видут єї до слюбу,
 Нисут до темного гробу;
 Ни кладут єї віночок,
 А паля на грудех сточок.

Ни співають дружички,
 А голося систрички;
 Та ни грают скрипочки,
 Бють у трунву грудочки.

Позволь лиш нам си спитати:

„Відки тибе визирати?
 Чи із гори високої,
 Чи із ямки глибокої?

„Чи із двора ясненького,
 Чи із гробу тимненького?“

Будим тибе визирати
 Шо ниділі і шо сьвата.

Чому, чому ти ни встаєш,
 Відповіди нам ни даєш?
 Відей дужи си фудулиш,
 Шо на нас си і ни дивиш.

в) Голосіне сина за мамою.

307. Ні сніг, ані мороз, всюди повно наших слоз! В Молдові дужи добри: хто йде туди, ни приходи. Моя мамка пішла туди. Якби я знав, коли прийди, дорогу би зробив єї. Ни пішла до міста нічо купити, а в земню пішла гнити. Ни пішла на храм си храмувати, а в земню муравку заїдати. Ни пішла на вісіля си висилити та з газдинями вогорити, а пішла в земню глинков си зробити. Поклала голову на подушку, кождому зробила сумку та жалю, всі родині, своему милому тай дитині. Ноги шовкові ни будут ходити по хаті, ручки з заполочі ни будут їсти варити. Стешка до стайні заросла травов, стешка в городчик заросла васильком та чічками. Мамко, любко наша! Скажіт нам зо дві, три слові, шоби ми помнятали, шо мамку мали. Віходіт на двір, зробіт нам оден слідочок, віходіт на поріг, та просіт си, у світого сонца, аби ца днинка була май вилика, аби було коли прогожати в дорозі до вашеє вічноє хати. Там ні вітир ни завіє, ані сонци ни загіє. Просіт си у ваших робітників, аби в заду робили для мени місци; за два, три дни приходіт і мене з собов биріт!

г) Голосіне дітий за мамою.

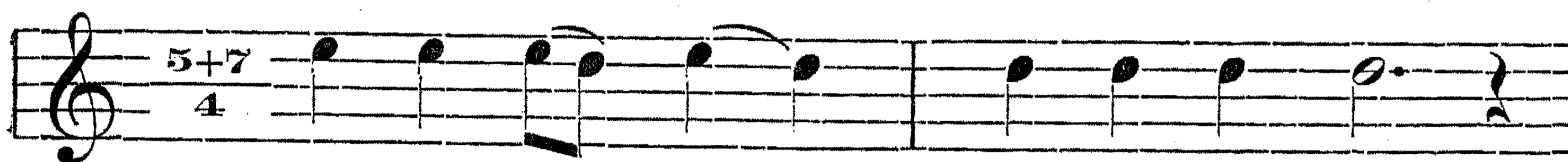
308. Устаньти, мамко, відіт на двір і роздивіт си, як на світі файно жити, а ви йдети в земню гнити. На кого дрібненькі діти лишаєти? Устаньти, мамко, подивіт си: На вилені травичкі ваші слідочки заростають! Чо ви, мамко, си сфудулили, шо до нас три дни і три ночи ни вогорили? На кого ви нас лишаєти? Хто нас буди годувати? Устаньти хоть на годинку і подивіт си на свою родинку! Хто цу травичку толочити буди? Ви ідети в земню гнити. Прийди мачуха, буди нас убивати! Підут неньо до коршми цити, а нас лишут дома голодних. У нєня діти другое жінки будут миліщі, як ми. Неньо прийдут пянї, будут нас в ночи розгоняти, а дітий другое любовати. Відки ви, мамко, приїдети? Ци зза виликає гори, ци зза глібокоє води? Ми будимо вас візирати рано і в вечир на вилені травичкі і на тоненькім листочку.

г) Голосіне чоловіка за жінкою.

309. Устань, устань Марійко! Шо я в дітми буду робити? Хто їсти їм буди варити? Прийде субота: Хто їх буди чісати? Прийде неділя: Хто ме їм сорочки давати? Прийде понидівнок, вони зачнут рано вогорити: „Шо ми, браться, будим робити?“. Усе на двір вібігают, мамку свою візирают: „Ми лишили си сироти, як у поли биліни“.

Мельодія голосінь.

Дуже поволи.

310. Встань-ти, мам-ко, по-ди-віт си,

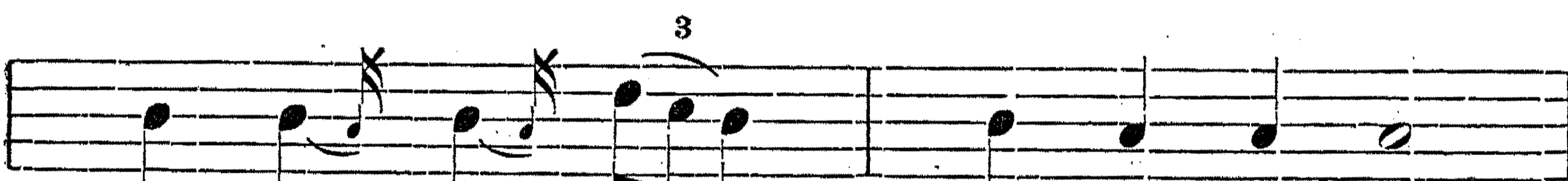
Бо пі-де-ти со-бі від-си!

Ві-діт, ві-діт на дво-ро-чок,

Та зро-біт нам хоть слі-до-чок!

Ві-діт, ві-діт на дво-ро-чок,

Та зро-біт нам хоть слі-до-чок!

16. Є жартовливі голосіня. Ось вони:

а*)

311. Дали мині миску круц,
 Шобим знала, як тя звут;
 Дали мині миску бобу,
 'Бим відвила тя до гробу.

*) Сим віршом висміваєть ся професіональних плачок, яких у самім Молодієві нема, але є в інших селах, н. пр. австр. Новоселиці на Буковині. Платять тим плачкам натураліями і угощенем.

Ходи суди горівко,
Заголосю май дзвінко!
Вішю десіть порційок,
Заголосю, як дзвінок!

Коби люди вмирали,
Горівки би давали!
Їсти малаб з приносу,
Бо я файно голосю.

б)

312. Умру я, умру,
Буду си дивити,
Як мій миленький
Буде тужити.

Зажурив си мій миленький,
Пішов підголив си:
Коби тіло борши з хати,
Я би ожинив си!

в)

Голосіне вдови за мужем.

313. Устань, устань, ни дай си,
Покріпи си, здойми си,
Бо йдут люди за тобов
Та лиш в однов коровгов!*)
Понисут тя, як Жида,
Бо бувис ми огида.
Ни верниш си ніколи,
Ти мій красний соколи!
Запорпаю під дзвінницю,
І затончу маглівницю;
Та най тя там примха мучи,
Бо ня дома другий ручи!

Записав Іван Бордейний.

*) Се нечесть. Тіло дорослого чоловіка відпроваджують до гробу з 4 хоругвами, з 2 хрестами і з 2 світичами (процесія). Процесія на похороні дитини складає ся з 1 хоругви, 1 хреста і 1 світича.

ХІІІ. Похоронні звичаї й обряди в селі Самушині, Заставнецького пов.

1. Не кожда слабість однакова і не від кожної надіють ся зараз смерти.

Одначе все таки хтось пересиджує коло хорого і приговорює. Звертають також увагу на всякі знаки, які віщують смерть.

І так хорий перед смертю видить своїх кривних і показує їх присутним у хаті.

Часом знов зачинає розмову з покійними свояками.

Коли хорому снить ся, що падає у якусь пропасть, на приклад у кервицю, в яму, в глибокий яр, або із скали, то се означає смерть.

На смерть вказує також легкий сон у тяжко недужого.

Нарід говорить, що коли сова путькає або кикигевкає, то хорий небавком умре.

Смерть віщує в кінци, коли кривним снить ся, що в хаті хорого завалив ся угол (горн) хати, або комин, або стіна.

2. Коли хорий дуже ослабає, то родина дає йому свічку у праву руку і молить ся, щоби довго не мучив ся. Коли хорий довго не може умерти, то родина отвирає вікна і двері.

Смерть представляють собі люди як страшну, але невидиму силу, бо від коли світ світом умирають люди, а смерти ніхто не бачив.

3. Як лише хорий умре, то заможвійші зараз гріють воду до митя тіла небіщика, а домашні спрошують сусідів, щоби його зрядили.

Тіло небіщика передовсім миють і то чоловіки чоловіків, а жінки жінок, дівок і дітей. Чесанєм і убиранєм займають ся завсїди лише жінки. Воду, в якій миють небіщика, виливають у таке місце, де ніхто не ходить; вігті і волосє вкидають до тоїж води.

Мерця вбирають завсїди в чисту, білу одіж, молодих в одіж із вишиваними квітами.

Солому із сїнника, на яким лежав мерлець, викидають на обірник.

4. Мерця кладуть на лавку — декуди і на стіл — до схід сонця головою, на захід ногами.

Катафальок пристелюють коверцем і підстелюють подушками або перинами.

5. Тіло мушин (мужів) убирають у чисту білу сорочку і портяниці, вперізують чорною биндою (кодою), на голову надягають зимову шапку, хочби і в літі, на ноги полотняні капці (панчохи), в руки кладуть зроблений із воску хрест.

Як вже мерлець убраний, кладуть його на катафалок верх подушок, обкладають зілем, пахучим васильком, кінець голови ставлять ліхтар із свічкою.

Коли все готове, тоді йде один із кривних небіщика до паламаря, щоби передзвонив „по душі“; як люди почують голос дзвонів, то зараз довідують ся, хто умер.

Тіло жінок убирають у сорочку із вишиваними квітами, голову завивають у білий рушник, на шию вяжуть цятки, вперізують білу горботку, на ноги натягають білі капці або жовті чоботи.

Нежонатих (парубків) вдягають у білу сорочку і портяниці, на голову натягають шапку, до шапки прикріпляють бервінковий зелений вінок, який позолочують „позліткою“. До шиї привязують чорну хустку із китицями, т. зв. басму, середину тіла вперізують крайкою або поясом, на ноги натягають білі капці або черевики.

Тіло дівок убирають у хорошу вишивану сорочку, волоссе чешуть і заплітають у коси, голову вбирають у квітки і у вінок, на шию вяжуть усякі цятки — дехто навіть маниство (салбу) — вперізують у білу горботку, поверх горботки фоту, а все разом приперізують тканими байорками, на ноги натягають черевики або жовті чоботи.

Дітей убирають так само, як парубків і дівок.

6. Трунву робить, хто вміє майстерку.

Платять за те всяко. Декуди платять за зроблене трумни 2 корони, а по інших селах роблять лиш за порцію горівки.

Трумну роблять із чистих, білих ялових дошок і то зараз у той час, як мерлець лежить на лаві.

7. Коли умре газда, то в господарстві устас робота. Лише в хаті печуть домашні і кривні хліб та колачі та лагодять страви до вареня.

Худоби на той час з припону не спускаєть ся.

8. В Самушині і в околиці ніхто не повідомляє свояків і сусідів, бо кожний, хто вчує голос дзвоненя по вмерлому, перепитує зараз, хто то помер.

Тільки як є кривні небіщика по других селах, то тих повідомляє ся через післанців, а домашні просять на похорон.

Хату, де лежить мерлець, значить ся тим, що отвирася ворота або браму. Тай на подвірю ходять всі без капелюхів і шапок. Рідні і в село йдуть без капелюхів.

9. До хати мерця мають доступ усі, свояки й чужі, в кожний час, як у день, так і в вочи. Кожний, хто йде до мерця, приносить свічку і кладе до ліхтаря, що стоїть кінець голови вмерлого. Гості звичайно винитують ся домашних, як слабував небіщик, як умирав і т. д.

10. Ніч при мерці пересиджують свої й чужі. Кождий, що прийде до хати, говорить наперед молитви за душу помершого і до нікого перед тим не відзиває ся. По скінченю молитов просять домашні прихожих сідати, а коли ті сядуть, то домашні вносять горівку і хліб, частують і просять, щоби переночували при мерці. Пересиджуючі не уладжують ніяких окремих забав, хиба грають у карти та провадять усякі розмови про живих і мертвих. При тім при старих пересиджують старі, а при молодих молоді.

11. Коли вже зближає ся час похорону, який признає священник, тоді мусять бути домашні зовсім прилагоджені. І так спрошують кривних і приятелів помершого, щоби пішли до церкви взяти процесію, то є хрести, коругви і мари, на котрих несуть мерця. Одні беруть процесію, другі церковне братське світло і мари тай ідуть на подвірє і чекають на священника. Родина застелює тоді мари тканим коверцем, на який мають покласти трумну із мерцем, до коругв привязують хустки, великі або малі. Також священникови і даскалови дають по одній свічці з хусткою у руки.

Чужі селяни стоять на подвірю мовчки. Домашні плачуть з жалю і з розпуки, голосять за вмерлим, цілують його і приповідають: „Прощай мені, бо вже не будем ся видіти!“

Тіло до трунви кладуть ті, що мають нести до церкви і на цвинтар.

А домашні дивлять ся у вікно, щоби не бояли ся мерця.

12. Коли майстри скінчать трумну, так зараз у середині вистелюють гимбляхами. Під голову мерцеви в трумну кладуть подушку, але не з піря, тільки із гимбляхів. Під подушку дають дві тріски навхрест, що має означати деревляний хрест.

Коли вже мерця поставили у трумну і виносять її на подвірє, то ще на порозі хатнім і сіннім (хоромнім) стукнуть по три рази о поріг.

Як виносять тіло на подвірє, отворяють вікно на те, щоби вийшла з хати смерть і душа; колиж вже тіло на дворі, тоді запирають вікно, щоби смерть не вернула ся до хати.

Чоловіків вкривають у трумні полотном, жінок ручником, парубків, дівок і дітей „шидов“ або хусткою.

13. Як уже все готове, то священник прочитає евангеліє і починає ся похід до церкви. Ще на подвірю небіщика священник торгує ся, годить ся, за яку ціну має поховати. В Самушині бере від найбіднішого 5 корон, а від найбогатшого 40 корон. Як трафить ся, що вмере в селі який незнаний чужинець, особливо жебрущий чоловік, то його ховають безплатно.

До церкви і на цвинтар несуть небіщика ногами вперед, мужів і жінок несуть жоваті, парубків і дівок нарубки, дітей-хлопців і дівчат несуть хлопці.

Як цвинтар далеко від села, а вмерлий у повній вазі, що тяжко нести, то везуть його в літі возом, а в зимі саньми. До тягнення уживають тільки волів, коний ніколи.

При поході до церкви і на цвинтар разносять ся різні голосія родини за вмерлим. Голосія не всі однакові, тому трудно їх описати. Плачок ніхто не наймає.

Коли умре муж, то жінка голосить і приповідує за своїм чоловіком, а як є ще й діти і зачнуть плакати, то спонукують і других до плачу. Як умре жінка, то муж не так плаче, бо возьме собі в короткім часі другу. По дітях плачуть обоє родичі.

14. Гріб копає хто небудь. Платня за викопане гробу, як де який звичай, в інших селах платять 1 корону або й дві, а в інших дають втиравний ручник і колач тай по похороні добре напити ся.

Гріб копає ся на схід сонця ногами, на захід головою, в голові ширший, в ногах вузший.

15. Як вже принесуть мерця коло гробу, кладуть трумну на землю, потім спускають у гріб.

Коли спустять у гріб, родина починає кидати по кілька сотиків і кавалки свічок, що їх тримали в руках при похороні.

На гріб не ставить ся нічого, тільки на трумну кладуть тоді, як ще несуть до церкви, кавалок полотна, один колач, топку соли і сточок, т. є. свічку всукану із воску, такий за великий як умерлець.

Полотно із трумни дають священникови, колач і сіль паламарєви, а сточок несуть назад до хати небіщика засвічений і не гасять його, поки не згорить.

Як уже спустять мерця в гріб, то священник кидає рискалем чи лопатою землі в яму, в якій лежить трумна, і запечатує гріб. Тоді всі, що припровадили мерця до гробу, вкидають землі по три рази рукою у гріб, що значить, що вони засвідчили ся землею, що припровадили мертвого до гробу, як буде хто на тім світі питати ся. Родиніж кидають землі в пазуху, щоби мерця не бояли ся.

16. По похороні родина просить священника, даскала і всіх, щоби прийшли на комашню (обід).

Як уже всі походили ся, то священник стає перед столом і відправляє парастас, а всі разом молять ся за помершу душу. По молитві сїдають самі чужі люди до обїду, родина гостить ся пізнійше. Як пообїдають, встають усі разом і молять ся знов за померші душі та за здоровлє. Помолять ся тай розходять ся домів.

Аж тепер домашні просять фамілію сідати. Фамілія молить ся так само, як ті перші, а по гостині одні йдуть домів, другі вістають ся на місци.

У вечер домашні просять усю родину й сусідів до сточка, що горить без перестанку від того часу, як ще несуть мерця до церкви і на цвинтар. Родина посходить ся і сидить, балакає, частує ся порцією горівки або пивом, закускою таї всякою стравою так довго, поки сточок не догорить. Як уже сточок згорів, тоді всі разом встають на ноги і молять ся знов за вмерлого, щоби Бог душу покійника приймив до раю.

До мерця наші люди йдуть майже всі, бо при тій нагоді завше дають порцію горівки, за що наш селянин щиро скаже: „Бог да простит“, „Най Бог прийме“, „Дайже, Господи, помершим царство на тім світі, а живим на сім світі!“ Як би не було горівки, то не було би кому посідіти коло хорого таї вмерлого обмити і зрядити — а за горівку зроблять усе.

Одні йдуть мерця навідати, другі горівки випити, треті знов, коби що могли вкрасти: се остатне графляє ся найбільше у жінок, бо пропадає багато хатних річий.

На гріб по похороні йдуть аж у шість неділь; там знов спрощують домашні бідних і частують горівкою і закускою, а ті молять ся за помершого.

Коли вмер дітям отець або мати, то діти відбувають жалобу ось як:

Хлопці ходять без капелюхів у літі, а без кучем у зимі, дівчата з розплетеними косами, але лише в той час, доки ще тіло батька або матери не похоронене. І через цілий рік не вільно в тім домі відправляти забави з музикою, а дітям йти до других гуляти.

Як родичам умре дитина, то й вони через шість неділь ходять у жалобі.

Коли трафить ся комусь із молодіжи, що вмер хтось із родини, то й молодіж через шість тижнів ходить у жалобі і не гуляє.

На випадок смерти в селі, не вільно підсипати квочку (курку, що має сидіти на яйцях, поки не повилазять курята), бо курята позавмирають, так само качки і гуси.

Давнійше по похороні через шість тижнів не гасили ночами світла в хаті і не запрятували із стола страви, що лишали ся від вечері. В теперішнім часі той звичай залишили, бо переконали ся, що душа страви ніколи не їла, тільки збиточні коти цілими ночами цілими гурбами варкали коло страви.

17. З давен-давна оповідають люди, що душа тіла стереже, поки його не поховають. Як тіло прикриють землею, то душа літає скрізь по

світі і дивить ся, як хто робить. Аж рівно в шість тижнів Господь отворяє двері і пускає її до раю.

Оповідують люди, що як хто робить тут, так має там, що як був тут добрий, то й там йому добре, а як робив зле, то й там зле.

Говорять люди, що в раю є прекрасні сади з овочевими деревами, а між садами столи, лавки та крісла. В округ тих столів сидять люди, старі і молоді, великі і малі; перед ними на столах хліб і всякі страви, які за життя хто бідним дав за поману. Хтож на с'ім світі нікому нічого не дав за поману, той на т'ім світі нічого не має. Вповідують, що той хліб, і страви, і напитек ніхто не їсть і не п'є, тільки стоять перед ними вічно, а вони лише Богу молять ся.

За пекло оповідують так:

Пекло, то ніщо иншого, тільки вічно горючий огонь. В т'ім огни киплять вічно найбільші грішники. Говорять також, що в пеклі, в середині є смола в такім кітлі і в н'ім киплять люди так довго, поки не стоплять ся на шкварки, немов кусники топленої солонини. Коли-ж до-топлюють ся, то чорт набирає полоником (кофлею) тих шкварків і висипає на землю, полле водою і знов душі живі.

Коли вже кожда душа жива, то всі починають утікати з пекла. Тоді чорти доганяють їх і вкидають знов до пекла.

Таке робить ся з найбільшими грішниками, а з меншими діє ся ось як: Возять камінь, дрова і глину, тільки самі мусять тягнути без помочи коний.

Ті, що на світі крали чужі річи, мусять усе кождому властителю віддати, а що на т'ім світі ніхто не впотребляє жадних предметів, тому злодії мусять вічно носити крадені річи.

18. Коли мерлець по похороні докучає родині, говорять люди, що треба хату обсолити свяченою солию, а в гріб на цвинтари треба забити осиковий кілок.

Опирами називають таких духів, що мають право і дозвіл ходити в ночі. Кажуть, що чоловіка можна пізнати ще за життя, котрий має бути опирем.

Говорять, що опир має коротенький хвіст, так само і переселки і літавиці.

Про відьми кажуть, що відбирають молоко.

19. Діти, що вмирають нехрещені, не мають місця, літають ночами і кричать: „Хреста“. В той час, говорять, що треба як найскорше кинути яку свою одіж або який инший предмет на знак, що в імя Христа дитина охрещена.

Як умре мати і лишить маленьку дитину, то кажуть, що мати ходить до неї по своїй смерті, аж поки дитина не вмере.

20. Повисільників, самоубійців і потоплеників не ховають на цвинтарі там, де чесних людей, тільки на цвинтарнім окопі, бо ті люди, що самі собі смерть роблять, не вартують тої чести, щоби їх тіло було в середині цвинтаря поховане.

Самоубійців не ховають священники; також їм не дзвонять ніколи. На підставі записок Партенія Руснака зладив др. Зенон Кузеля.

XIV. Похоронні звичаї й обряди в селі Вербівці, Теребовельського повіта.

I.

Що чоловік сам прочуває свою смерть, того не доводилось мені чути. За те є розширена думка, що звірята прочувають смерть людей, передовсім своїх хазяїнів. Такий дар посідають найбільше пси і рогата худоба.

Добрий пес — кажуть люди — знає ліпше від чоловіка. Давнійше чув я навіть оповідане про господаря, що любив дуже свого пса, але рівночасно бідкав дуже над тим, що його пес не вмів говорити. Коли-ж Бог дозволив псови заговорити, той сказав своєму панови, що він має умерти за дві доби. Господар дуже перелякав ся тої вістки, заслаб і дійсно до двох діб помер.

Ворожбит або ворожка можуть виворижити смерть чоловікови і то не лише час, але й місце і обставини. Пізнають се або з ривців на руках, або з уформованя воску, вилитого над головою. При вороженю в руки беруть на увагу три головні ривці долоні і їх віддалене від краю долоні. Не від річи буде, як що згадаю про один факт. який тут люди оповідають. Перед Петром 1909-ого року забив у нашім селі на громадськім пасовиску „Озера“ грім дві 15-літні дівчині, а дві тяжко ранив. Перед полуднем того дня одна з убитих дівчат дивила ся на руки трьох інших і свої і сказала: „Христіна і Ганька то ще будуть довго жити, а мені і Текли (друга убита) вже ривці повиходили на край, нам обом вже нема житя“. Так говорила перед полуднем, а по полудни була враз з другою вбита.

Оповідала ще мені Марія Деркач із Вербівця: Як вилетить ся віск над головою людини, то коли вона має умерти, покаже ся на воску яма — то значить гріб — або вивисшене, подібне до трумни. Коли й де умре, пізнають ворожки з дальшого уформованя воску.

Що до пригод або явищ, що віщують смерть, то вони докладно не означують особи і часу смерти, а лиш із них вносять загально, що буде смерть у тій хаті, де то стало ся або в родині того, хто мав таку при-

году. До тих знаків приходять іще явища, що предсказують зглядно помір для цілого села, а деякі для цілого краю або й світа.

Пригоди, що віщують смерть у хаті (або в родині), отсі:

- 1) Коли свічка (або каганець, або лампа) сама з себе згасне.
- 2) Як стрітять ся в ході хрестик із соломи.
- 3) Як причує, ся, що хтось кличе по імені.

Що до того оповідала Гануська Гащин, що одна жінка чула як найвиразнійше, як щось кликало її три рази по імені. Підчас сього, як дав ся чути голос (під вікном), дитина, що лежала в колисці, почала плакати і вневдовзі померла. Голос дає ся чути в білий день, на самоті.

4) Таж саме Гануська Гащин оповідала, що як її мати мала умерти, то дуже виразно було чути, як тріс у хаті сволок.

5) Вона оповідала теж, що як мав умерти її муж, то щось стукало до вікна, 6) а як садила на весні бараболі, то лишив ся „обмел“ на поли, один ровець бараболі лишив ся недосаджений, бо не стало бараболі. Коли вона розповіла те людям, говорили їй, що то ворожить смерть. Так само як мав умерти дінич із Вербівця (помер звиш 20 літ назад), то лишив ся обмел пшениці. Ціла рука була недосіяна, сівач у сівача йшов і лишив ся обмел.

7) Як пугач на хаті пугутькає (як кукувейкає, то будуть хрестини).

8) Як ворона на хаті 3 рази крикне.

9) Як пес заводить.

Помір для села ворожать отсі признаки:

- 1) Як крук летить впоперек села. бо тоді виганяє людей із села.
- 2) Як по жнивах цвितуть вишні, і то як цвितуть молоденькі, то помір (кажуть „примір“) на діти, як старі, то на старих.

Так Текля Підперигора розказує, що одного року цвили молоді вишеньки по жнивах, то в зимі мерли дуже діти, по двоє, по троє в одній хаті.

3) Як пси по селі заводять ночами.

Марія Деркач каже, що сего року пси самі собі смерть вивіщували. Вона служила в священника, де було три пси, що дуже по ночах заводили. „Тай чо тії пси так заводять?“ — питав священник. — „То прошу єгомостя на примір“. — Але священник не вірив. Тимчасом прийшов розказ із староства вибити всі пси, бо появилася в селі скаженина.

На примір для цілого краю ворожить мітла (комета) і то біла, а на війну червона. Як що мітла появить ся в вечер, буде помір на старих людей, як о півночі, на середних, а як над досвітком, на молодих.

Марія Деркач каже, що як мала бути російсько-япанська війна, то цілі чотири неділи стояла на сході червона мітла.

Що до снів, то деякі ворожать категорично смерть, деякі взагалі нещастє, в яким містить ся вже смерть. Дятого ті другі можуть віщувати і смерть і якісь нещасливі пригоди („щось недобре“). До толкованя снів бере ся кожний, але є і спеціялїсти, що рішають у труднійших снах.

Смерть буде, як снить ся зелений барвінок, яма або діра, мочені коноплі, біле полотно, діравий чобіт.

Марія Деркач повідає, як її батько мав померти, одної ночі 2 рази снило ся їй, що її чобіт вилетів (подер ся). Гануська Гащин перед смертею свого мужа Івана бачила в сні діравий чобіт. Також снило ся їй, що так її болів зуб, що його виймила. Перед тож смертею снило ся їй, що її піч облетіла та що віддавала ся.

А Текля Підперигора замічає, що взагалї, як снять ся столи — чи то весіле, хрестини, чи яка инша оказія — то буде смерть.

Гануська Гащин каже, що як її син Стефан мав умерти, то снило ся їй, що стала на окопі на цвинтарі.

Як снить ся ліс дубовий, то сконанє чоловіка. Пшениця — слабїсть або смерть.

Як снить ся, що стїна випаде, то якесь більше нещастє, між тим і смерть у родині.

Як мала умерти Марія Деркач, дочка Онуфрія, що мешкає в Славонїї, то вона приснила ся одної ночі трьом особам: своїй бабі Текли Терпигорі і своїм двом тіткам Марії Деркач і Ганусїї Гащин. Усім трьом приснила ся однаково, що була в білій сорочці і що дуже мучила ся.

Як мав померти Іван Гащин, то приснив ся Марії Деркач, що пробувала в його хаті, білий хорт, що влазив через вікно. Коли вона рано почала оповідати той сон хорому Іванови, той сказав вже в передсмертних судорогах: „Або він до мене має право?.. він до мене має право?.. сказав і помер.“

Білий хорт, то опир.

Ганусїї Гащин снило ся раз давнійше — того вона, каже, ніколи до смерти не забуде, — що в її хаті сиділи два бородаті Жиди. Оба позакидали ноги, один сидів на прилавку (коло дверей), другий коло стола. Коли вона увійшла до хати, сказав один до другого: „Та говори!“ — На те другий: „Нї, вже ти їй скажи“. — Тоді перший сказав до неї: „Ти маєш згинуті в пустих степах у мішку“. — Потім оба пощезали. Від того часу вже два рази приходило ся їй умерти в пустій полі від розбишак, як би була не надїхала фіра, на якій втікла.

Згадаю тут і за причину до смерті:

По віруванню народу чоловік має призначене число літ прожити, потім наступає смерть, однак її докладні обставини пр. місце, рід хори, не призначені докладно. В призначенім часі чоловік має умерти, але як він умре, се залежить від обставин, які власне зовуться причиною до смерти. Н. пр. хтось скалічить ся, дістане заражене крові і умре. Тоді люди кажуть, що скаліченє, то лише причина до смерти, бо він мав умерти. Причини до смерти можуть змінити ся відповідно до захованя чоловіка. Як би так приміром чоловік скалічив ся в палець і з того мав дістати заражене крові, але колиб лікар відрубав йому палець так, що той лишив би ся здоров, то тоді найде ся инша причина до смерти.

2.

Щоби умираючий спокійно спустив дух, умивають його маруною і кладуть йому маруну під голову, умивають вікна горохлянкою, а як дуже тяжко умирає, розривають кізлинє на хаті, виганяють родину з хати, бо як що родина плаче, або взагалі жалує за умираючим, то душа з него не може вийти, а навіть можна покійника відплакати (тільки що відплаканий до кількох днів найвисше знов умирає).

Дальше для тихої смерти виймають з під хорого постіль, особливо подушку з курячого піря — на курячім пірю ни годин чоловік вмерти, кажуть — і або кладуть хорого на землю, або дають йому нову постіль.

Перед самою смертю проводять хорому молитву.

3.

Мити й убирати небіжчика може хто будь, хто може, а є також і сталі, звичайно старші, убогі жінки, що тим займають ся.

Воду, що нею умивають мерця, виливають там, куди ніхто не ходить, бо вона може пошкодити. Не можна її виливати на город, бо не вародить.

Дуже рідко мерця голять, звичайно так лишають. Як що голять, то все викидають там, де воду.

Волося не втинають ніколи, так само пазурів.

Гребінь, митку викидають туди, куди й воду, гребінь звичайно на дорогу.

Хто всюди обмацає мерця, то не буде його бояти ся.

Кого болять зуби, то треба замацувати мізинним пальцем. руки мерлого.

Молодий чоловік обох полів не повинен дотикати ся мерця, бо не буде мати дітей.

Нитку, якою були звязані руки мерця, зашивають у дуди (долішню часть рукавів сорочки) чоловіка, аби не бив жінки і тою ниткою, що

були звязані ноги небіжчика, перевязують також ноги корові, щоби не фиркала.

Хустку, якою звязують уста мерлому в разі як отвирають ся, беруть до суду, бо „буде мати той право, хто її має, бо так кождому в суді писок замкне, як мерлому“.

Солому в під мерця палять або викидають.

Родичів цілують діти по умитю в руки й ноги перший раз, а другий раз, як виносять.

4.

Мерця приряджають на ослоні або на столі. На то кладуть мішок набитий соломю, потім верету з грубого полотна, під голови подушку, а зверху ще тонке простирало.

На катафалюк складають мерця ті самі, що його умивають. Кладуть ногами все до порога, головами до образів.

Мерця убирають у цілком нове біле, а коли нема, то шиють на борві, хочби в неділю або й свято. Звідси й пословиця: „Ушите як на мерця“. В старе, полатане або надточуване біле не можна убирати мерця. В надточуване не можна, бо надточене облетить мерця на другім світі, так само і полатане. В діраве також не можна, бо будуть діри в господарстві.

5.

Людей молодих, що померли молодцями або дівичами, навіть дітий немовлят, прибирають так, як би вони йшли до шлюбу, при чім однаково трактує ся дітий нехрещених з хрещеними. Хлопцєви дають шапочку з вінком барвінковим поволочуваним (позліткою), оперізують поясом, до руки привязують хустинку, а в неї завязують гроші, як весільний дарунок, на ноги дають скарптки. Дівчину убирають у вінок, розплітають і украшують стяжками. Так як і у хлопця позолочують вінок, оперізують і дають хусточку з дарунком.

Старших обох полів наряжають у святочну одіж. Мерцєви в ногах кладуть лямпу — гніт у маслі — з боків і в головах свічки, а з обох боків голови свячене зіле і хрест за головою.

6—7.

Трумну робить хто будь, або майстер за гроші або і без грошей. Роблять з купованих тертиць. Форма трумни має вид стятої піраміди, бо в головах ширша як у ногах і часами трапляють ся і трумни „горбаті“.

Роблять трумну зараз по смерті, хоч би і в неділю або свято.

8.

Як що хорий, зглядно і здоровий чоловік, умер напруго, то повідомляють про те сусідів, як умер батько або мати — діти, що прибігають плачучи до хати і розповідають коротко подію. Окремих формул

на це нема. Лише повідомлені, довідавши ся у перве про смерть, говорять вітхаючи з уданим або правдивим смутком: „Най в Богом спочиває!“

Инші люди довідують ся про смерть уже самі одні від других.

Що до значеня хати на зовні, не знають люди нічого сказати; лиш в нутрі хати перевертають зеркала лицем до стіни.

9.

Приступ до хати мерця мають усі, хто хоче. Зараз по смерти, хоч іще труп не лежить на катафальку і необмитий, хто лиш приходить до хати, вперед клякає і мовить молитву, опісля встає і починає говорити.

Про мерця явно всі говорять добре, хвалять його, жалують родину.

„От нажив ся, не набув ся!“ — кажуть про молодого. А про старого: „От набідив ся сарака ціле жите, тепер вже має спокій.“

Як хто хоче говорити щось не конче приємне або добре про помершого, то вперед говорить: „Най му Бог на гріхи не памньятає!“

Приступ до хати все отвертий, але звичайно вже аж по дзвоненю, як задзвонять умерлому. Тоді кожний хрестить ся, скидає шапку і говорить: „Най в Богом спочиває“. Звичайно тоді постановляє або обіцяє піти „пацер змовити“ до мерця.

До великого господаря усі йдуть до мерця тому, бо лиш такий може дати обовязковий обід (вечеру) для тих, що відвідували мерця. До убогих йде лиш близша родина і сусіди.

Хто відходить з хати, то замість звичайного пращаня „бувайте здорові“, нічого не кажучи хрестить у дверех мерця.

Як йде ся до мерця, то не вільно дивити ся в зеркало, щоб не мати жовтільниці (Марія Деркач) або щоби не мерли молоді в роду (Текля Підперигора).

10.

При мерци сидять день і ніч. Підчас того говорить ся про мерця або про його покійних предків, про инших покійників та співає ся пісні про смерть і про страшний суд. Як уже вичерпає ся тема, повідають байки, а парубки або старші господарі грають у карти (не в гроші). Від часу до часу частує ся гостей горівкою.

Як читає ся псалтир, то горівку нють і курять у сінях.

В куті коло дверей сидять звичайно жебрущі діди і баби і відмовляють молитви або співають побожні пісні. До розмови мішають ся тоді, як хтось з гостей їх завізве. Тема до бесіди звичайно з поважної сходить до легкої, а навіть як „свахи“ поють ся і починають дрімати, не бракує і жартів.

Забав спеціальних при мерци нема.

11.

Підчас похоронної відправи в хаті родина небіжчика плаче і голосить („заводить“), усі присутні плачуть. Як уже вкладають тіло до трумни — вкладає хто небудь, хто може — то діти пращають ся з родичами так, що цілують їх руки і ноги, зрештою лучають ся й виїмки, що приміром батько цілує улюблену дитину.

12.

До трумни передовсім заверчують осиковий кілок у головах, щоб мерлець не ходив. В тій самій ціли дають під голову дві тріски в трумни вложені на вхрест. Під голову мерцеві дають подушку зі свяченого зілля, що було на катафальку коло голови, а надто кидають до трумни тріски, що лишили ся при її робленю: то є мерцеве „тверде ложе“. На слід під мерця дають полотно, так само і зверху: для господаря обрус, для господині рантух, для дитини крижмо.

Як виносять трумну, стукають три рази в поріг хати і сівий і лопають 3 рази дверми хатними, а то на те, щоб мерлець не приходив до хати, а стуканє і лопанє є видимим знаком його виходу з хати раз на все.

13.

Як малий мерлець, то несе його батько або гробар, як більший, то несуть на марах або везуть. Парубка або дівку несуть парубки і їм припадають хустинки (ручники або кусники полотна) привязані до мар в чотирох боків. Як несуть мерця не парубка, ні дівку, то несе його родина.

Як мерця везуть, то на віз не дають нічого (часом верету), лише ставлять трумну на голий віз, на трумну дають пару хлібів, а під хліби верету. На возі не сидить ніхто, фірман йде попри коні. Не можна класти на віз соломи, бо збіже не зародить, не можна уживати до потягу кобил, бо будуть неплідні.

Підчас похоронного походу не можна чіхрати ся де небудь, бо виросте мертва кістка. З тої самої причини не можна дивити ся на похід з під стріхи. Не можна дивитись крізь вікно на похорон, бо в тій хаті буде мерлець, в якої дивлять ся.

Як хто має мертву кістку, то підчас похоронного походу має її розминати рукою, а вступити ся.

14.

Плачок ніколи не наймають.

Голосить по покійнику жінка, мати, сестра або яка небудь своячка. Плачки не всі однаково голосять. Є така, що плаче, як з книжки читає, багато додає своїх зворотів, а інші в тім ремеслі не вправні голосять після загальних формулок:

„А де ж ти ся забираєш від нас?

На когс ж ти нас лишаєш?

Чому ж ти ся не обізвеш хоч раз до нас?

Чому ж ти не привитаєш своїх гостей хоч словечком одним?

Вони ж до тебе (як дівка або парубок, то кажуть ще: на весіле) посходили ся, позїздили ся, а ти до них не обзиваєш ся, ні навіть не подивиш ся. Чи ти ся на нас гніваєш?

Коли ж ти нас відвідаєш з тої далекої дороги?

Звідки тебе виглядатоньки, чи з за гори високої, чи з за долини глибокої?

Позаростали слідоньки зеленою муравою, куди мої мамунця ходили: Ой, мамунцю, мамунечко, ай зазульцю-зазулечко. Ой моя ж ви розрадонько, а хтож нас порадить, як ви від нас йдете?

Ой моя ж ти донечко золота, ой моя ж ти княгине гідна!

Людским дітям музики грають, а моїй донечці дзвони дзвонять. А яж то тобі не таке весіле сумненьке сподівала ся справити!

15.

Грїб копає громадський грабар. Дїстає за се три шїстки, в зимі корону, два бохонці хлїба, повечеряти і біле, в яким помер небїжчик.

Иншу одїж роздають між убогих.

На грїб бере гробар міру. Тою мірою бють корови, аби не фиркали.

16.

На грїб хлопцїв і дївчат дають вінок із зїля, поцереплїтаний стяжками (биндами) в паперу.

До гробу не дають нічого. Полотно чи то покривало з мерця брав священник, тепер бере дяк або гробар. Цара хлїбів належить до священника.

17.

По похоронї є обїд або вечеря (відповідно до часу). Беруть участь лиш ті, що були на похоронї, діди і гробар (ті остатні окремо).

Кождий, приходячи до хати, мовить молитву за мерця на вколїшках, потім йде за стіл. Перед їдою і по їдї молять ся, по їдї ще й співають „вічная память“.

На їду складає ся звичайно: капуста, каша в молоком (росолом), мясо, не бракує розумієть ся горівки.

На гроби ходять лиш у великодний понедїлок, зрештою кождому лишаєть ся до волї.

Звичаю красти по похоронах нема.

Діти по родичах відбувають цілий рік жалобу: не можуть гуляти, бо хто гуляє, той топче по родичах.

Як же хто конче хоче гуляти, то кидає на землю грейцар, тоді топче по грейцару, не по родичах.

До девяти день по похороні не вільно ліпити, ні білити хати, аби душі не заліпити, бо вона до 9 день покутує в своїй хаті.

Не можна кидати рівнож по похороні в піч мітли звязаної, бо там душа покутує і кидаючи треба розв'язати.

Першої ночі по похороні не гасять світла і лишують для помершого на столі або вікні склянку або келішок води, сіль і цілушку хліба.

18.

По смерті душа покутує ще на землі девять день у своїй хаті, а як заслужить, то і довше, рік, три, девять, в хаті або де небудь инде.

Марія Деркач, жінка Прокопа, каже, що її муж покутував цілий рік (у квочці, що сиділа) в сїнях у грубці (бо дуже кричала).

Один муж страшив дуже свою жінку стогнучи цілий рік за постелию.

Покутують душі також по межах.

Марія Деркач, жінка Прокопа, розказує, що раз у млинї горів огонь і в нїм щось дуже скварчало. Сидячі догадали ся, що то покутуюча душа і спитали:

— Всякое диханіє да хвалить Господа! Чого душа потребує?

З огника дав ся чути голос:

Я вже покутував три роки під млинським колесом, три роки маю покутувати в огнику, а три роки на дорозі, де фіри заїздять до млина!

На суді питає Бог чоловіка за пазурами: „Дзе твоє пазнокце?“ Тому треба пазурі захухати три рази і кидати за пазуху. На другім світі всі будуть.

Марія Деркач розказує, що одна жінка як ожила, то казала, аби люди не пекли в п'ятницю хліба, бо той гріх дуже пече в чистилищу.

19.

Як хочуть спробувати, чи не ходить мерлець, посипують хату попелом.

Щоб не ходив, заверчують у трумну осиковий кілок і кладуть під голови в трумну (під подушечку в зіля) дві тріски в трумни на вхрест.

За перелесників і літавців не знають.

Опирі, то є люди, котрим призначено такими бути. Опир лиш за життя шкодить: він висисає кров з чоловіка (тому червоні люди, то опирі) і спроваджує помір. Бігає до півночі перекинувшись білим хортом. В своїм селі не шкодить, ще інших опирів не пускає до свого села; бігає лиш по других селах. Опирі спроваджують град: у хмарі сидять вони на хвості хмари. Їздять тоді на білих конях, видить їх другий опир. Опир може заказати другому пустити град у тім селі, звідки він є.

Опир по смерті також живе і є червоний і в гробі. Як стріне ся опира в ночі, не вільно обзивати ся, бити його треба лівою рукою „на вігле“.

Щоб опир не прийшов у ночі до хати, треба перед погашенєм світла хату перехрестити на всі сторони світа (двері, вікна, образи).

„Раз“ оповідає Марія Деркач „прийшов опир під вікно до хати, а господиня ще не спала. Але чує, один до другого каже: „Тут не зробимо ніц, бо ту запичитувано, ту господиня перехрестила вікна і двері““.

Як є помір, не вільно дивити ся у вікно, бо тоді бігають опирі. Також не вільно тоді виходити з хати як звичайно дверми, але глухим кінцем дверей, через бігуни. Тоді опир не шкодить.

20.

Діти нехрещені розрізняють ся:

- 1) „неживі“, уроджені по 9 місяцях, але неживі;
- 2) „нечесні“, уроджені перед 9 місяцями;
- 3) „потерчъита“, уроджені перед 5 місяцем і
- 4) „нехрещені“, уроджені по 9 місяцях і померші перед хрещенєм.

Неживі, нечесні і потерчъита відживають по 7 роках, літають по світї, як птахи, просячи хресту. Кричать: „кшту“ або й виразно: „хресту!“ Їм треба дати хрестик з чого небудь зроблений і кусень платка — крижмо — і кинути в гору, то вони возьмуть. При тім треба дати імя кажучи: „Як єс хлопец, то хрещу те Іваном (або инакше), а як єс дівчина, то хрещу те так і так“. Як не дістане ні від кого хресту, то іде до пекла, так само як хрестик кинений зловить скорше чорт, що усе за ним літає.

Жінка, що полишила малу дитину, що її кормила ще, приходить до неї і вона незабавки пімре.

Марія Деркач каже, що як Пилипови П. померла жінка і лишила дитину, то він у ночі чув виразно, як немовля ссало (цмокало губами через сон) і незабаром померло.

21.

Всякого рода самоубийників ховаюць побіч кладбища. Тепер як розширювали цвинтар, то давнійше поховані ввійшли в середину цвинтаря.

Записав Василь Деркач, студент медицини.

XV. Похоронні звичаї й обряди в селі Віжомли¹⁾, Яворівського повіта.

1. Причини смерти.

Проста людина каже, що „є сім причин, а одна смерть“. Кожному назначив Бог ще в „животі матери“, якою смертию має умерти. І се мусить стати ся! Кому Бог назначив від коня згинуту, то згине від нього, хоч би „шість“ разів виривав ся в під кінських копит, або від кінських зубів, але за семим разом се йому не вдасть ся; яка йому смерть була назначена, такою мусить згинуту і не поможе навіть вистерігати ся, не поможе й жалувати, бо так Бог „хотів“, таке його назначене.

Смерть віщують різні знаки. В одних околицях привязують більше уваги до куканя зазулі, в иншій до пугутканя сови. В Віжомли звертають більше уваги на сову. Віщування сі мають рівнож своє місце в означеній порі року і в певних хвилях родинного життя. І так зазуля віщує найбільше або раною весною або пізно у літо. Не означає се, мов би вона лиш у тій порі віщувала смерть, але як „чепит“ ся того зловіщого куканя на якимсь вибранім місци, то кuje на вім від найвчаснійшої весни, до найпізнійшої літної пори і не поможе й полохане її. Сова віщує найчастійше в осени. Рівнож злий знак є, як ластівка влетить у хату.

З родинних хвиль найзамітнійший „Святий Вечер“. У Віжомли на „Святий Вечер“ віщують смерть ось такі знаки: як нагло, без „жадної причини“, згасне лампа, або каганець, як лусне на лампі скло, як упаде „дід“ (сніп, що стоїть у почеснім місци за столом у куті). У Камени звертають увагу на тріскане стола. Критичною хвилею сих зловіщих знаків є хвиля молитви перед вечерею, або і хвиля самої вечері. Рівнож як рівночасно з хорим є в господарстві хора курка, то її судьба рішає, по переконаню людей, про судьбу чоловіка. Здохне курка, то хорий виздоровіє, виздоровіє курка, то хорий мусить умерти. Говорять, що рогата худоба розмовляє з собою о півночі на Святий Вечер. Хто підслухав би сю мову, то мусів би в коротці умерти. Щоби пересвідчити ся, яка судьба жде „домотарів“ у біжучім році, печуть у Віжомли в першій понеділок великого посту „жилавці“. Є то паленички в прісного хліба. Як ще паленички на лопаті, як тісто, затикаєть ся в одну з них колоски (житні, вимолочені). Кождий колосок наіменованій одному з домотарів (службі також). Чий колосок у печі зігнеть ся, похилить ся, того жде в році смерть. Смерть ворожать також з занидія качана. Зн.

¹⁾ Кілька уваг додано також із Каменя, Калуського пов.

з весною садять на грядку головки капусти (з корінем) для насіння розсади. Кілько є осіб у хаті, стільки садять качанів. Чий качан занидіє і усхне, той член дому умре. Хто на кого має вражду, то стараєть ся на вілію Різдва по вечери вкрати ворота і сховати так, щоби пошкодований їх не відшукав. Як так станеть ся, то з того дому до року хтось мусить умерти (звичайно господар, або господиня). У се свято вірять у Великих Очах (пов. Яворів). Також й інші принагідні ознаки віщують смерть. Як лусне напрасно якесь скло (склянка, килішок) — то кажуть, що хтось з родини у тій хвилі умер. Як є у хаті хтось хорий, то домотарям показують ся або якісь дивні люди, або звірята. І так пані Ф. Л. в Великих Очах побачила перед смертю свого мужа пізно з вечера (около 11^{1/2} год.) крізь вікно дивно високого чоловіка в білім одязі, в капелюсі. Сей чоловік головою сягав аж під стріху. Пересуваючи ся поїд вікно, опер ся був о стіну. Пані та вислала зараз слугу на двір, щоби провірив, хто то був, але слуга нікого не бачив. Пес стояв на опоні зараз коло хати і хоч був дуже чуйний і кусливий, не гавкав. Над раном умер муж жінки. У тім самім домі перед смертю дівчини, бачила старша донька сеї пані у шафі дивно великого і білого kota. Вона зі страху крикнула, мати прибігла, але не бачила жадного kota. У Боччихи (Вел. Очи) вдарило „щось“ у ночі в баняк, а над раном умер син. В домі Ф. Г. (в Чесанові) дитина не могла сконати, аж „щось“ застукало три рази у вікно, аж тоді сконала дитина. Про віщованє смерти зазулею так оповідає Анна Несняк з Каменя: „В р. 1902 умер мій муж Лука. Як іно зазулі почали кувати, то для них не було в Камени иншого місця, іно моя грушка в городі перед хатою. А кукала без перестанку як день, так ніч. Знаючи від старих людей, що то за знак, я й зганяла її, але вона все вертала і кувала. Незадовго захорував мій чоловік, полежав дві неділі і помер, а з его смертю перестала й зазуля кувати“.

Катер. Сиротюк, зам. Камінська, так оповідає: „В р. 1897 умерли мої тато. До того року ніхто ні бачив, ні чув на нашій грушці зазулі. Аж того року, зараз з весною, загостила зазуля на нашу грушку перед вікнами і кувала цілими днями. Щоби поспекати ся її, я, або сестра Анна, зганяли її по кілька разів денно, вона вертала, кувала тай тато захорували. Як довго тато хорували (місяць), так довго і зазуля кувала. Тато умерли і зазуля перестала кувати“.

Про ворожбу смерти столом оповідає Катерина Камінська: „В р. 1898 умер моєї сестри свекор. Смерть віщував стіл ось так: На самий Святий Вечер молили ся ми перед вечерію і підчас молитви тріс стіл три рази як від морозу. На другий день свят захорував свекор, а за

14 днів умер. Ми сего й зподівали ся, бо старі люди оповідали, що як на Святий Вечер стіл тріскає, то віщує тим смерть комусь з родини“.

2. Смерть.

Коло конаючого сидить його жінка, чи хто там з найблизших і доглядає його. Молодші діти плачуть, старші сварять ся часом або таки і бють ся, невдоволені в розділу маєтку. Сестри умираючого і жінка „заводять на цілу хату“ та „ломлять руки“, а його братя сидять засмучені, та говорять про причину смерти. Один говорить, що нема смерти без причини. Другий говорить, що йому ще в семім році (або девятім) свідчило тою смертю умерти. Третий говорить, що коли би був брат так, а так... не робив, був би міг ще довго жити. Сходять ся сусіди, випитують конаючого, що йому „бракує“ (що його болить), та прощають ся з ним так: Беруть хорого за руку і кажуть: „Кумé Михáвк! — чуйти? Прустім сі!“ — А то ви, сусіду? — Та я, куми, я! Що ви хочити юж від нас забира́ти сі?“ — „Ой дүшеньку, я би не рад, али шож?“ — „Та прустім сі, куми, най вам бұди на душі лéкши!“ — „Добри“ — каже хорий. — Сусід бере відтак хорого за руку і каже: „Божи вам прусті́ (3 рази), Бóжи вам гріха́ відпусті́“. — Так прощають ся всі сусіди і всі присутні в хаті, навіть підлітки. Тепер сусіди сидять коло хорого і оповідають присутним, як то вони собі жили в згоді з кумом Михавком, а жінки пильно слідять за рухами умираючого і „хліпають“, плачуть. Коли хорий „зівне глибоко“, виверне очима і витягне ся, припадають до нього, рухають його, коли вже весь порушає ся, кричать „Гвавту“, заводять, часом дехто „мліє“, а діти за ними в крик на весь рот. В хаті вереск, чути голоси розпуки в хаті, і на дворі. Всюди чути співний плач:

314. „Муїшти татуниньку¹⁾,
Муїшти гулубуньку,
Та деж ви сі від нас забираїти?
Кудиж ви від нас підетунькі?
На куго ви нас лишііти?“

¹⁾ Приблизний напів голосія :

Мо- яж ти за- ву- лень- ко,
Мо- яж ти го- лу- бонь- ко.

А жінка:

315. „Мій ти гуспударуньку!
 Мій жи ти гулубоньку!
 Моя-ж ти гуловоньку!
 Мій же ти суколуньку!
 Моя-ж ти сива вагуленьку!
 Кудий жи ти сї від нас забираїш?
 На кугош ти мене ту лишієїш?
 З ким я буду гуспударити?
 Хто буде дітий дуглідатунькі?“

Сестри:

316. Мій-жи ти братуниньку!
 Мій-жи ти суколуньку!
 Ду кугош я прийду в густинуньку? (сестри замужні і в
 дому віддані).
 З кутрої стурунонькі я буду тебе виглідатунькі?
 Ду кугож я прийду пу пурадуньку?
 Ой, йой, йой... йой, йой, йой!.. (бере ся руками за очі).

При такім голосію плачуть і мушци о найтвєрдшім серци. Коли конаючий не може сконати, то лїзуть на хату і розривають кізлини¹⁾ або дзвонять великим дзвоном, щоби хорий скорше сконав і не мучив ся.

Коли хорий умре в рана або по півночи, то буде добре поводити ся дітям, колиж по полудни, або перед опівночю, — то влє.

Як умираючий перед смертю вийде подивити ся до худоби, до господарства, то господарство „скапаріє“. Коли небіщик лишив на сїм світї не полагоджені важні справи, або якісь провини, то буде ходити по смерти. (В селї є повно людей, що буцїм то видїли мерцїв, розмовляли з ними. Одна старушка, що ще живє, оповїдає, що видїла свого помершого чоловіка кілька разів у білий день і в ним розмавляла). Душу представляють собі як пару.

Скоро хорий умре, жінка, або дехто з родини старає ся про смертну одїж. Як нема готової, то ще шикють. Дехто йде по „дїда“ чи по „бабу“ (залежить, якого пола мерлець) жебравів, щоби тіло „вупурїдили“; небіщика миють, чешуть, заплїтають коси (дївок), а мушци голять.

Діти умиває сама мати.

¹⁾ Два патики, задовбані оден у другий під острим кутом, котрі кладе ся на верх даху, щоби вітер не рвав в даху соломи.

Дехто з муштин іде по „світло“ (2 до 12 свічок, стілько-ж поставників (свічників), лампа з маслом і хрест), відтак іде до дяка і каже дзвонити „сконані“.

Умерлого убирають у білу чисту сорочку, капці (рід панчох) і штани. Мерлого підперізують ниткою, а на голову дають в зимі шапку. Коло него кладуть файку або „табачерку“, залежить від того, що небіщик заживав. Давно давали до домовини літру горівки. „Кубіту“ убирають у сорочку, димку, і запаску, а тепер і кабат. На голову дають ціле „почіпчене“ т. є „кебавку“, чіпец і бавничку. Завивають також хусткою (давно наміткою). Дівок і парубків убирають так само, а до того на голову дають вінці з барвінку, до руки привязують ручник (білу хустку), а на палець дають восковий перстень. Кожному мерлому дають у руки гріш (тепер дуже рідко), щоби мав чим викупити ся на другім світі. Постіль роблять мерлому на лаві або на столі. Скоро його положать на постіль (на схід головою) і задзвонять „сконані“, ідуть люди (особливо старші жінки) „мовити пацір“. Прийдуть, клякають коло постелі мерця і молять ся. Потім оглядають мерця, як йому світить ся, та як убраний (як не до їх вподоби, то обмавляють роблять свої уваги), а відтак старший з домотарів „трактує“ їх горівкою чи медом. Як умре богач, то люди ідуть як „по свячену воду“. Особливо старики, що люблять напити ся, а не мають за що, висиджують коло мерця днями і ночами, та балакають про небіщика, давні ліпші часи, а коли вже мають у голові, то сварять ся або таки бють ся.

Через ніч обовязують ся сидіти коло мерця крєвні та сусіди. Як умре старша особа, богач, то вечером править священник панахиду, а в ночі читає дяк псалтиру. В селі буває звичайно пару хлопців і дівчат, котрі відзначають ся побожністю¹⁾. Ті йдуть до мерця і співають цілу ніч набожні пісні і від часу до часу молять ся. Буває в селі часом чоловік очитаний, з „інтелігенції“²⁾, котрий для горівки ночує і днує коло мерця і читає святе письмо та співає.

В одній хаті лежить небіщик, а в другій або в сіньох роблять майстри домовину. Коли мерлець перележить означений час, посилають крєвних і сусідів по „братству“ (хоругви і хрест).

Відтак приходить священник (як богач, то і два) і править „пегрїб“ у хаті. В тім часі затихає „завід“ і всі спільно відправляють зі священником.

По відправі „похорону“ приносять домовину, стелять у ній тріски, під голову кладуть подушину зі свяченого зїля, а відтак кладуть мерця.

¹⁾ Польськими ксьондзами зфанатизовані латинники.

²⁾ Маю на думці збанкрутованого шляхтича, що зійшов на діда.

В тій хвили настає великий завід і плач. Особливо жінки „дуже ляментують“. Коли забють труну, виносять на двір. У дверях бють нею о поріг три рази, щоби небіщик углух. На дворі має священник „пудвінковане“, а відтак везуть або несуть на марах небіщика до церкви. (Як ховає ся в парадю, то мерця беруть до церкви і там відправляють „похорон“). Як мерця винесуть з хати, жебрачка спрятує постелю по мерци, а соломі, сміте і мітлу викидає за плоти, куди люди не ходять.

З церкви везуть або несуть умерлого на цвинтар. Парубка несуть дівки, дівку парубки, а війта радні. Як несуть на цвинтар, люди дають священникови по 2—4 кр., а він читає євангеліє. Кождий дає коло свого дому або поля. Через дорогу пописують ся плачки штукаю свого плачу. Часом плачуть лише для форми, щоби люди не судили¹⁾. Як ніхто не заводить за мерцем, то кажуть: „А то сі дучикала дітий; ішло їх штири²⁾ за трумну, а жадна ані скєкнула“. На цвинтари, як спускають умерлого до гробу повстає знов великий завід. За домовиною кидають землю до гробу.

По похороні спрощує домотар людей, що брали участь у похороні і услугували, до дому і там їх гостить. (То роблять лише богачі). На „гостині“ (поминках) балакають учасники про небіщика, та дають розраду вдові чи кому там. По гостині співають „Вічная пам'ять“ і розходять ся домів. В хаті на столі ставлять миску з водою і кладуть „цілушку“ хліба. Світло світить ся через цілу ніч. Кажуть, що можна часом бачити, як душа приходить їсти і пити і то як не прийде сеї ночі, то до третої мусить прийти. Особливо ходять матері до дітий.

Записав 1904 р. Антін Мусянович, учитель.

XVI. Похоронні звичаї й обряди в Холмщині й Підлісью.

1. Як сова кричить „вивезь“ — то на смерть. („Повій“ — родини). Крук літає навколо кладовища — хтось умре в селі (Тереш). Собака виє, опустивши голову до землі, — на смерть; піднявши морду до гори — пожар. Як заяць загляне в окно, близька смерть когось в теї хати (Свори). Приснить ся капуста, новий дім, кров, зуб вилетить — все те віщує смерть. Приснять ся маленькі курчатка — значить діти востануть ся сиротами (Тереш.).

2. Умираючому дають у руки „грумницю“ (всюди). Як хто не може хутко сконати, розбирають стелю і дах на хаті (Дяканів). Смерть — це

¹⁾ Се залежало від відносин помершого до інтересованих.

²⁾ Як було 4 доньки.

велика жіноча постать уся в білім, неодмінно в косою в руках, з вищириними зубами (всюди). За смерть інші вважають фосфоричні фігури, що являють ся на цвинтарях.

3. Убирає мерця звичайно яка небудь жебруща баба за ту одежу, що здієме з мерця. Солому з під мерця викидають на смітник; воду, котрою мили вмерлого, виливають тудиж; окорок, котрим підметали хату і гребенець, котрим чесали мерця, викидають на дорогу (Тереш.). Старих чоловіків убирають на смерть так: сорочка, нагавиці, білі онучі на ноги, шапка під паху і крайка. Хлопців убирають в тою відміною, що до шапки пришпилюють квітку (всюди).

4. Вбраного мерця кладуть на лавку ногами до дверей (Тереш.). Підлісяни кладуть мерця інакше: головою в передній куток, а ногами до полаток — і вмерлі лежать здовш поперечної стіни. Під мерця підстелюють білу плахту, а накривають його також кавалком полотна — „смушкою“. Під мерця кладуть ключ, ніж та серп (Долгобичів).

5. Жінок убирають на смерть так: рантух на голову, сорочка, спідниця, запаска, на ноги білі онучі. Дівкам розпускають коси, а голову прибирають у квітки; на шию вішають пацьорки або коралі. Маленьких дітей вбирають у сорочечку й чипець, підперізуючи синім кусником.

6. Трумну роблять з соснових дощок. Трумна рідко буває мальована; тільки й всеї прикраси, що хрест на деці, вимальований вугілям або олівцем. Трумна для старих малюється чорною фарбою з білим хрестом, а для молодих — синьою. Робити трумну не гріх і в великі свята. За роботу трумни рідко береть ся платня, а як випадє когось з майстрів згодити, то дають 30—60 коп.

7. Як хто вмере в хаті, вся родина вбирається в жалобу, себ то скидає з себе все червоне, а одягається в біле та чорне. З образів здіймають усі квітки. Худобу на подвірок виганяють тоді, як виносять господаря або господиню на цвинтарь (Шовди).

8. Про смерть довідують ся одні од других. На Підлісію (Свори) тая хата, де є вмерлий, значить ся так: беруть жменю вюрлів з трумни й викидають на загумене на своє поле.

9. До вмерлого є обовязком йти всім днем і серед ночі. Війшовши до хати, треба стати на коліна й змовити молитву, а після того встати й привитатись, сказавши: „Слава Ісусу“... На той раз нема звичаю, щоб домашні витали гостя словами: „Витайте ж до нас!“

10. Обовязково треба сидіти при мерцеві й співати пісні з „Богогласника“. Ніяких забав тут не має; всі поводять ся чемно й поважно.

11. Як кладуть вмерлого до трумни, вся родина заводить. Пращають ся всі так: беруть мерця за руку, кажучи: „Вибач мені на тамтім

світі!“ Хто робив трумну, той і вкладає в неї мерця. Дивитись у вікно тоді не можна.

12. Тепер нічого не дають до трумни, а вперед клали люльку або табакирку, ставили бутельку з горілкою. Як виносять трумну з хати, то ставлять її на поріг і кажуть: „Бувайте здорові!“ Тоді рідня береться за діжу, що стоїть на столі й тримаєть ся, поки не винесуть з хати. Хто-небудь одчиняє в коморі скриню (Тер.).

13. Несе трумну рідня, а як везуть, то вживають і саний і воза, як до пори. Вперед возили волами, а тепер кіньми, бо волів нема.

14. Грїб копає церковний сторож за карбованця й за бохонець хліба, що лежить на деці трумни, коли несуть мерця до церкви (Холмщина). На Підлісью копати трумну просять сусїдів і за труд запрошують їх на обїд. Грїб — це придовговата чотирикутна яма, навглибшки в 2½ ліктя. Поверх гроба насипуєть ся пірамїдної форми могила, котра зверху оздоблюєть ся хрестом з дерна та обсаджуєть ся навколо квітками. Є також звичай садити деревину.

15. В головах могил ставлять маленькі деревляні хрести зараз по похоронї (Тереш.). В інших місцях ставлять над могилами високі деревляні або кам'яні хрести в якийсь там час по похоронах. Кидати що-небудь на могилу тут нема звичаю.

16. Багатші ховають мерця зі службою і після того справляють обїд; бідні ж частують тільки горілкою або пивом, а на закуску — хліб та сіль. На гроби всі баби йдуть в великодні свята (на четвертий день), беручи з собою питво й закуску. По похоронах нічого в дома не роблять. На похоронах крадуть рискалі, котрими копали грїб (Свори). Жалобу по вмерлому одбувають тільки близькі свояки; діти по батькови й матери цілий рік не мають права гуляти, співати, ходити в червонім. По похоронах світла в хаті не гасять; на окно ставлять у склянці воду і зі стола нічого не збирають.

17. Душа першу ніч ночеє з св. Варварою. Рай — гарний сад, а пекло — огонь і смола.

18. Щоб мерлець не ходив по світі, треба його одкопати і одрізавши голову, перевернути тіло ниць. Про опирів і т. и. нічого не розказують.

19. „Потерчухи“ (нехрещені й нешлюбні діти) літають вечером і кричать: „кшту“. Хто це вчує, повинен викинути ввєрх „рунець“ (біла хустина або шматина) і сказати: „Як ти пан, нех ті буде Ян, а як панна — нех ті буде Ганна“ (Тереш.). Жінки, що лишили малих дітей, приходять смерком до хати, оглядають і колишуть дітей — і діти в сні сміють ся.

20. Потопельників ховають на цвинтарі, а повісильників і самовбивців на перехрестю доріг, обдаль од села. Щоб вони не вставали, забивають на могилі кіл з осики. Як почнеться велика шумровиця, кажуть, що хтось повісився.

Записав у падолисті, 1910 р. Я. Сенчак. Терешполь.

XVII. Похоронні звичаї й обряди в селі Соколі, Камінецького повіта, Подільської губ.

Мерцєви до 7 літ справляєть ся дитячий похорон і люде кажуть, що „вмерла дитина“; після 7 літ — „вмирає парубок“ або „дівка“ (як не дружене), „чоловік“ або „жінка“ (як померше було вже одружене)... Поки тіло лежить у хаті, на похорон парубка, як у загалі, на похорони (виїмок — смерть дівчини, коли приходять дівчата) приходять тільки старі люди одружені („жінки й чоловіки“)... Як ховають парубка, то труну, віко з неї, і процесію (хоругви) несуть парубки — його товариші; як він господарював уже сам (вдовиченко) і має коні або воли, то тіло везуть ними. Коло воза в такім випадку йдуть його товариші. До процесії і до носів привязують шаліки для товаришів. Парубки, які несуть віко, перевязують шаліки через плече, як весільні дружки... Вдягають покійника, як молодого: — до боку чіпляють квітку, на палець роблять перстїнь з воску. Ранійш клали в труну й шапку, тепер цього вже не роблять... В церкві прощають ся з покійником насамперед родичі, потому люда, а в кінці товариші-парубки. Дівки на похорон парубка не йдуть. З парубків йдуть тільки ті, які помагають нести. На цвинтар виносять парубкам по шматку хліба і по чарці („за труда“). До дому на поману парубків рідко просять, та вони і не охоче йдуть. Як вивесуть труну з хати за сїнні двері, то батько помершого (як є), або хто з мущин родичів спиняють голосом процесію і кажуть поставити труну на землю (власне — носі, або віз). Потому той, хто спинив, просить у громади в імени помершого прощення у всіх образах і гріхах:

— Люди, товариші і сусіди, покійник просить у вас прощення: простїть йому і прощайте!..

Люди відповідають: Най Бог простить...

Родич: І другий раз...

Люди: Най Бог простить...

Родич: І третий раз... прощайте...

Люди: Най Бог простить...

Плачуть...

Як умре дівчина, то роблять один вінок такий, як весільний і вдягають на голову, на розплетені коси. (Вінок весільний — з барвінку і крамарських букетів, зверху фата). Другий вінок роблять з тих квіток і з того зілля, які померла любила і розводила у своїм салку або на городі (курчаки, васильки, реведа, настурції, оргінія і т. и.). Цей другий вінок робить ся довгий. Ним повиваєть ся голова, груди навхрест і все тіло. В руки дають свічку з квіткою, як „молодій“, на палець восковий перстїнь. Тїло до могил несуть дівки: дві — віко і чотири — труну на ношах. Дівчатам дають довгі „дари“ — бинди (з по 2 аршини). Процесію несуть обовязково парубки. До хоругвїв привязують хустки (як на весїлях молодому), які і достають ся парубкам.

Вбирають покійницю і розплїтають коси так, як і на весїлю, тільки без музик.

Мерця до 7 лїт ховають, як дитину; після 7, — як дорослу людину.

Голосїня за дитиною.

317. Дочко моя, недогодована моя!.. Чи ти літа бояла ся мене позбавити?! Чи ти дни мої бояла ся загубити?!.. Чи ти бояла ся працї моїй помішати?!.. Куди ти йдеш, дитино моя?.. Я ж то тїшила ся тобою, та, доглядала тебе... Що ж се тепер стане ся з тобою?.. Чому ти не смієш ся вже до мене... Чому ручок своїх маленьких не протягнеш?..

Мотив голосїнь нагадує собою першу частину молдованського „Чабана“, де показуєть ся, як плаче чабан, заблудивши в степу і розгубивши свою отару, як плачуть вівці за чабаном. В де-яких випадках мотиви схожі на весільні; дуже рідко голосїня бувають короткі, обривчасті, безмотивні.

Мущини голосять дуже коротко: — „Сину мій, сину мій!.. Порадо, підмого моя!“

Мущини рідко питають ся, на кого їх покинув покійник. Плачуть тяжко у голос і в більшости випадків без слів.

* * *

На похоронах чоловіка дають тим людям, що помагають, не шалїки, а рушники; на похоронах жінки — хустки... Три ночі після того, як поховать, у тій хатї, де лежало тіло, ночують побожні старі люде, горить свічка. В ці ночі душа ще приходить до дому. Для неї накривають стіл скатиркою (властиво — не здїймають скатирки зі стола 3 дні) і ставлять дві повні чарки: — одна з водою, друга з горїлкою. — „Як

прийде душенька, то напєть ся", — кажуть. Ранком завжди одна чарка буває неповна.

На запитаня, яку чарку найбільше надпивають „душеньки“, мені відповідали, що „з горілкою“... Ранїш ставили в труну чоловіків горілку в пляшці і люльку з калиткою. Тепер цього не роблять... Вивело ся...

Записав 1911 р. А. Богдан Сокольський.

XVIII. Похоронні звичаї й обряди в м. Паволочі, Сквирського повіта, Київської губернії.

I.

Коли умре людина, одягають її на смерть так:

Чоловіка одягають у сорочку, штани і пояс, а ноги обвивають у намітку із серпанку, або надівають панчохи, що куплять їх у місті. У руки дають хрестик з воску або в кого є, то і деревляний, та свічечку.

На парубка теж сорочку одягають, чорні штани, гарну жилетку, що часто нарошно шикють; ноги теж завивають у намітку, або панчохи.

Дівку добре вбирають у квітки; наплетуть віночків з золотого паперу та дроту тай від ніг до голови кругом неї вінок зроблять. Її вберуть добре в сорочку, спідницю чорну та в хвартух хороший рожевий. Жінці ж на голову надівають або каптур або хустку.

Кладуть мерця великого на лавці до образів головою, а дитинку, як її ще году нема, на столі, бо воно манєне і так доладніше. Кладуть у труну в соснових дощок на подушці з перкалю, котру набивають сїном. Кругом кладуть васильки та руту.

Плачуть, як людина умирає, але щоб душа одійшла спокійно, то більше виходять із хати. Як хто умирає, то не так дивить ся та тяжко дихає.

Небіщика обмивають водою, а воду виливають в ямку під лісою, де люди не ходять, щоб часом не напала жовтяниця.

Солому після мертвого кладуть у грубу; одєжу покидають та поперуть на річці.

Труну роблять із соснових дощок найбільше; і роблять тоді, як умре, і в ночі і рано. Дають столярові за те хліб і хусточку (за 2 злоті найбільше) та погобідать; гроший віде не дають.

Ті, що приходять у хату, то Богу помолять ся та привітають ся і прощають ся з мертвим; цілують у руки і ноги.

Як ночує в п'ятнацять або й більш бабів, а хтось читає, то слухають-слухають, а далі заведуть балачку. Нараз набере одна води в рот

і прискає межи очі тій, що дрімає: то проганяє сон. Дають вечерать і по чарці. Опісля знов згодом їдна потягне другу за ногу по халі, або хлюпає водою. А відтак знов дають по чарці і закуски, чи там капуста, чи огірка, що-небудь, як побачать, що знов дрімають. Розказують теж, як то колись було за цара Добка, про панщину, а той, що читає — то читає собі.

Як бувають чоловіки, то вкладають тіло до труни. Коли людина помирає, а здужає ще, то дітей і онуків хлібом поблагословить і попрощаїть ся.

Часом стукають домовиною о поріг, як її виносять. Те ж кидають до неї два гроші. Дають хустки до труни трудящим і по хлібові.

Хлопці несуть хлопця, а дівки дівку, а понадто везуть небіщика на возі кіньми, бо волів нема у Паволочі; вже сливе зовсім вивелись.

Копають яму чоловіки; за те дають їм хліб і хустку.

До девяти днів не годить ся також мастить, прости і шить, ні прать. Тра в дома сидіти.

По похороні ставлять на вікно, або на покуті склянку води — часом трошки меду, паланичку і свічечку. Опісля молять ся. Богу, гасять світло та лягають спать.

Як нехрещене умре, то літає як пташка та кричить: „Христи мене, христи мене!“ То що-небудь прихристиє та покласти, то воно візьме.

Як умерла у чоловіка жінка, то діти йому кажуть, що до нас ході мати і ськає нас: дає сорочки. Той чоловік не вірив. Так вона три дні ходила, діти ськала, давала сорочки. А на чотверту ніч як прийшла, він ліг коло дітей; тоді вона його як ударила, то така йому шишка набігла! І він уже вірив. Більш вона вже не прийшла.

Записав літом 1909 року, Петро Брояковський.

II.

Г о л о с і н я з К и ї в щ и н и.

З а б а т ь к о м :

318. Ой таточку мій, а кудиж ви вибераетесь? А на шож ви нас кидаєте? А ми жеж малесенькі, відкиж ми вас будемо виглядати? Простіт, мої таточку, може ми вас недоглянули? Чом жеж ви нас не поділили своїм добром? А миж думали, що ви нас діждете віддавати, а ви так скоро захтіли вмирати. На шож ви нас покинули таких сиріт малесеньких! Ой таточку мої, як я із вами у поле ходила, ви горали, а я поганяла, ви сіяли, а я волочила. Ой таточку мій, як ви живі були, то ви мене на гуляня пускали куда небудь і за дружку, то пустите мене. Куди я захочу, то піду, а тепер уже мині такої роскоші не буде. А те-

пер уже я ни піду, бо батько у мене не рідний. А тепер мене б'ють та лають, а я все свого батенька спогадаю.

За батьком:

319. Татку наш, горлику, на що ви нас маненьких покинули? Хто нас дождати буде, хто нам буде горати, хто нам буде молотити, хто нам буде косити, хто нас буде віддавати та женити і хто нас до путя поводить?
С. Ропотуха.

Убитому батькові.

320. Ой батичку ти мій, батичку, де я вас побачила? Ой Боже-ж мій, Боже! Порізали вас, мій батичку, лежите-ж на сирі землі, чом же вам хоть дожити не дали? Ой Боже-ж, мій батечку, що ви кому зробили, що зарізали вас так немилосердно? Батичку мій, голубчику, ви-ж добренькі були, з свого садочку грушку та яблучко давали.

За сином, якого в млині убило колесо.

321. Ой Боже-ж мій, Боже, якаж твоя хатиночка не весела! Чогож тобі, моя дитиночко, захтіло ся? А ти-ж мучіне яке! А аж, мій синочку, не надіялась на тебе, що тебе така смерть посітить. Ой робітнику мій, дитиночко моя, а тиж гроші заробляв, та мині, моя дитиночко, давав. А хтож тепер буде заробляти, та мині до помочи ставати? Ой, Боже мій, Боже, дитиночко моя! Я думала-ж тебе навчити, щоб ти свій хліб мав, щоб ти другим в руки не заглядав. А щоб я була знала, то я б тебе була, мій синочку, ніколиб не послала.

За донькою:

322. Дочко моя, доченько, чи тобі світ надокучив, чого ти на мене розгнівала ся? Чи я тобі водички не дала, чи я тобі їсти не дала? Чого ти захтіла таку хату, темну та смутну!
С. Ропотуха.

За дитиною:

323. Ой дитиночко моя, соловейку мій. Куди ж то ти вибераш ся, ше й на проти ночі? І прости мині, може я тебе, моя дитиночко, не доглянула. І там з своїми родичами повстрічай ся. Коли я тебе бачити буду? Ой діточки, доки я вас ховати буду? А людям радість, а я бідна плачу все, та тоскую за своїми діточками! Лучче-б уже я стара умерла; я стара, не здужающа, нехай би я вмерла, а діточки молоді жили!

Записав Данило Щербаківський, учитель гімназії.

XIX. Похоронні звичаї й обряди в селі Прохорах, Борзенського пов., Чернігівської губернії.

Знакам, що віщують смерть, селяне в Прохорах здебільше надають велике значінє. Найбільш характерними знаками, що віщують смерть, являють ся сні, що снять ся переважно кому небудь з семі помираючого, або кому з його близьких родичів. При чому сні, за котрими йде смерть людини, про котру або про двір котрої сніло ся, звивають ся найбільш правдивими:

1. Про дим. 2. Про випаденє зуба. 3. Про нову постройку. 4. Про збиране когось у подорож і 5. Про розваленє стелі в хаті.

Наведу тут зміст снів, що снілись Марії Коломийченковій перед смертю її дружини Йовдокима, що помер в 1898 році на сороковому році його житя. За рік до його смерти приснив ся сон про дим в хазяйстві помираючого:

Йовдоким і Марія відкилясь підходячи до свого двору, побачили у ньому великий густий дим так, що не видно було і будинку. Щоб витягти з будинку скриню, обсе кинулись до воріт. Як тільки Йовдоким підбіг до них, то вони сами собою розчинили ся і пропустивши його у двір, зараз же зачинили ся, не пропустивши Марії. Не дивлячись на те, що жінка голосно перед ворітьми плакала, ворота не розчинили ся і Йовдоким не вийшов.

Після сього сну через який час приснив ся Марії сон про випаденє зуба:

З правого боку в роті випав у неї кутний зуб і пішло з рота пієля того дуже багато крови. Але зуб зовсім не болів.

Коли помре людина не в семі, а в рідні, то сей сон має варіацію схожу з тією, котру мав сон у Марії перед смертю її дядька Омелька, 65 років, що вбив ся у млині на весну. Приснилось так:

З правого боку випав кутний зуб у Марії, при чому кров з рота не пішла зовсім. І не болів той зуб.

За два місяці до смерти чоловіка Марії приснив ся сон про нову будівлю:

Сказали люде, що в Марії та Йовдокима буде ставлятись новий дім. Не зважаючи на Марііну неохоту будувати той дім, майстри все таки його будували, що дуже Марію налякало.

Тому, що семя Коломийченків була в як найкращих відносинах з українською письменницею Ганною Барвінок, що од с. Прохорів кожного літа проживала за 25 верстов і котра дуже любила Коломийченків,

перед смертю сїєї письменниці, за два дні до смерті, тоб то 21 липня, 1911 року Марії приснив ся сон про нові ворота:

Перед нею виросло двоє високих нових воріт.

Символ сього сну Марія пояснила так: Двоє воріт натякають собою дві могили, — одну Пантелеймона Куліша, а другу Олександри Кулішевої; відомо, що обидві сї могили находять ся на хуторі Кулішівці, під Борзною поруч одна другої.

Незадовго до Йовдокимової смерті Марії приснилось, як Йовдоким вибираєть ся в дорогу:

Він збираєть ся їхати на переселене, на далекий степ. Марія-ж залишаєть ся дома. Під сїни підїхав віз і на його сїв Йовдоким і поїхав з двору. Марія троха провела воза і потім, плачучи, вернулась до дому.

За три дні до Йовдокимової смерті у сні Марії уявилося, що провалюєть ся стеля:

Середина стелі з великим гуркотом впала на поміст і на місці стелі видно було велику, дуже темну і забруднену дірку.

Особливо важне значіне надаєть ся тим снам, що снять ся перед досвітом.

Віщують смерть такі пригоди.

1. Ятел стукає дяюбом в угол хати з надвору.

2. Собака виє під вікном хати.

3. У дворі співає курка.

Сі прикмети віщують не тільки одну смерть, але і взагалі зміну до гіршого в житті семі, в котрій була якась з сїх пригод. Селяне вірять їм, бо примітки що до правдивости їх мають чимало за собою доказів.

Прочуваючи щось недобре в тому дворі, де виє собака або співає курка, люде старають ся вигнати з свого двора віщуна нещастя, гадаючи, що з виходом його, не буде і нещастя.

Часто за хазяїном тужить худоба:

Коли вмер Йовдоким, у вечері один з волів Йовдокимової худоби довго мукав перед окном кімнати, де лежав Йовдоким. Теж саме було і на другий день підчас прогону.

Недовго до своєї смерті умираючий переважно просить перенести його до долу; на землі чи на помості (коли він є в хаті) стелять соломю, накривають її рядом і на таку постіль обережно кладуть умираючого, котрий тут і помирає.

В присутности помираючого по змові мусить бути вся його семья.

Щоб душа його відійшла в спокою, сидять і стоять перед помираючим тихо, навіть не плачучи в голос; перед останніми зітханями

помираючого йому в руки вкладають воскову запалену свічку; зараз же після смерти над мерцем і по всій хаті хто небудь з його семі кадить ладаном.

Тому, що сі обряди мусять виконатись обов'язково, свічки і кадильниця в ладаном заготовляють ся заздалегідь і впродовж останніх днів помираючого знаходять ся на похватному місці.

Скоро після смерти людини закликають одну чи кількох баб — „рядільниць“ для того, щоб вони зрядили небіжчика. „Рядільниці“ мерця обмивають у теплій воді, надівають на його біле платє, розчісують, обтирають і т. и.

Воду, в котрій обмивали мерця, виливають на двір.

Нігті і волосє не заховують ся, а разом з водою викидають ся.

Поверх білого платя надівають як найчистішу одежу; часто на випадок смерти шують і нову, похожу на ту, в котрій небіжчик ходив за свого життя. В руки мерця вкладають восковий хрест.

Ізряженого покійника кладуть головою до ікон: малолітнього — на столі, а дорослих на лаві з приставленим до неї ослоном. Підстелюють рядна; під голову кладуть подушку, або роблять для того з сїна туфлячок. У головах покійника запалюєть ся свічка. Встромлюєть ся вона у гладішку, куди перед тим насипаєть ся жито. До більш заможних людей приносить ся з церкви ставник, на котрому запалюють велику свічку. На столі в місці становить ся канун, що робить ся з бубликів, меду і води. Біля миски з кануном лежить низка бубликів, котрими поповняєть ся канун. Кануна одвідують усі, хто приходить до мерця.

Померлу жінку одягають у білу (невишивану) сорочку, спідницю і корсертку з матерії темних барв; ноги обмотують наміткою. Наміткою-ж покривають і все тіло, — всім мерцям. Голову жінки завязують хусткою, а на голову дівчині або дівці кладуть — літом вінок, а зимою — цвіток.

Чоловіка, жінку і дітей, ховаючи, несуть чоловіки; дівку-ж несуть дівки.

Знайомі майстри труну роблять безплатно, в дебелих дошок. Роблять труну і копають яму зараз після смерти людини. Майстрам і копачам дають обідать, частуючи горілкою.

Рядільницям і тим, хто несе мерця, дають хустки своєї роботи.

Рідню помершого про його смерть звіщають через когось з своєї семі або і через чужого. Сторонніх людей умисно не звіщаєть ся.

Сторонні люде, узнавши про смерть одного з своїх селян, приходять до хати небіжчика, а вступивши до неї, хрестять ся, і не вітаючись підходять ближше до тіла. Потім вони тихо розпитують родину небіжчика про смерть і хворобу, про останні часи в житю покійника і пригадують його добрі діла.

Вступ мають до хати всі з ранку і до вечора. Ті, що приходять до тіла покійника, часто плачуть, але не приплакують (голосять). Приплакує-ж хтось з домашніх небіжчика. Приплакують найбільше підчас пробування в хаті когось з сторонніх. Вся родина небіжчика старається бути увесь час біля його тіла, — старші — стоячи, а діти — сидячи у головах небіжчика.

Впродовж усього часу, коли в хаті лежить покійник, в день і в ночі читається псалтир. Читає хтось, коли вміє, з рідні, або стороння людина, котру для того наймають, платячи йому грішми і білою полотняною хусткою з червоною стрічкою.

Ніч пересиджує над мерцем рідня і знайомі, балакають тоді про річи звичайні повсякчасним балачкам: про хазяйство, врожаї, різні пригоди. Коли збереться багато людей, то сидять вони на долівці, укритій соломкою. Там же вони і вечеряють. Вечеряють о півночі. Вечеряють звичайну страву, зварену у вечері: юшку, кашу, кисіль; для сього печуться паляниці. За вечерею пють горілку, згадуючи про покійника. Частують старші з хазяїнів. В ночі не плачуть і не співають ніяких пісень. Взагалі утворюється картина смутку. До дому розходяться з „над тіла“ досвітком. Впродовж ночі „над тілом“ ніхто, крім малих дітей, не спить.

Похорони старшої людини відбуваються на третій день її смерті, а молодшої — на другий. З покійником люде пращаються тоді, коли за ним прийдуть уже з процесією і в хаті правиться панахида. Прощане з покійником складається з того, що йому цілують руки, а иноді і лоб.

Тіло до труни вкладають чоловіки найближчі до покійника. До труни кладуть ікону, котру перед тим беруть із судника і ставлять у головах. Ікона кладеться в кожну труну обов'язково.

Крім того на дно труни під тіло небіжчика кладуть копійку, а з боку кладуть иноді шапку і палицю. Се було покладено і в домовину Пантелеймона Куліша. Робить ся се для того, щоби підчас „загального воскресення“ людина хутко могла зібратися в дорогу.

Підчас виносу з хати мерця, посипає хтось із жінок через поріг у сіни — житом.

Несуть труну чоловіки близькі до покійника. У дворі роздають їм хустки і вони пов'язують їх у себе хто на руці, а хто на марах, чи на хресті.

Процесія йде в такому порядку: попереду несуть хрест і мари, потім віко, за віком йде півча і піп, а після сього несуть труну, за котрою йдуть люде, при чому найближше до труни йде рідня покійника. В дорозі рідня приплакує. По заду всієї процесії на возі, запряженому

кобилою або волами, везуть новий дубовий хрест, зроблений одночасно з труною.

Плата за похорон попови платить ся по договору: найменше платить ся 3 карб.; число, що показує, кілька раз треба в дорозі до гробовища читати євангелію, залежить теж од умови з попом, а значить і од плати. Взагалі парадність похорону виключно залежить од плати попови. Коли плата гарна, то покійника перед тим, як нести на гробовище, заносять ще до церкви, де править ся панахида; крім того за окрему плату дають ся в церкві нові мари, співає церковна півча і т. и. Коли-ж хоронять, як звичайно, селянина, то труну проводить один піп, часто і без дяка, з кількома старими марами.

В могилу на незакопану ще труну кидають землю; піп кидає заступом, а люде руками; зараз після попа кидає найріднійший покійникови.

Хрест чотироконешний ставлять підчас закидання могили у головах, то б то на східному кінці могили.

Після похорону всі, хто ховав покійника, йдуть „на обід“, де-кого в людей кличуть, більшість же йде по звичаю некликаною.

Рідня покійника в дні похорону не робить ніякої важкої роботи.

Підчас похорону свічку гасять зараз після виносу тіла з хати; коли вертають ся з гробовища, її знов засвічують.

За труною першої дитини, щоб не вмирали другі діти, мати на гробовище не йде, а проводить труну тільки до воріт.

Після похорону покійника для поживи його душі на окні в хаті, біля котрого лежав мерлець, ближше до покутня ставлять чарку з водою. Ставить її яка-небудь бабуса примовляючи: „Нехай же його душенька прилетить і випе цюю капелиночку“.

На третій день після похорону ставлять ся „третини“. В сей день у церкві служить ся панахида над трьома паляницями і чаркою з медом, котрі залишають ся в церкві на користь попа, дяка та паламаря. Після панахиди „обіду“ не буває.

На девятий день таким же чином, як і „третини“ одбувають ся „девятини“.

Тому що душа небіжчика на протязі сорока день після смерти літає „по митарствах“ на землі, то люде роблять різні заходи ік тому, щоб їй легше жилось на землі, а потім безборонно зійти на небо. Для того впродовж 40 днів у хаті помершого читаєть ся псавтир. Люде уявляють собі різні підходящі до земного життя обставини, при котрих душа ясно невидима для нас, живе поміж ними. Так уявляють собі, що душа після того, як залишить тіло людини, перетворюєть ся у якого-небудь жучка, комахи або птачки. Тому, коли в хаті після смерти людини почуваеть

ся гудіне жука або комахи, або ж у хату влітає якась птиця, то рідня небіжчика, маючи на увазі, що то прилетіла душа покійника, притихає в своїх розмовах і з напруженем слідкує за кожним рухом „душі“.

На сороковий день, коли душі наступає час оставляти землю і переходити на небс, відбувають ся „сорочини“.

Обрядовість „сорочин“ містить ся в тому, що ранком у церкві служить ся панахида, після котрої відбуваєть ся „обід“.

Впродовж цілого року рідня покійника молить ся за кращу будучину його душі. Тому відбувають ся ще „півроковини“ з „обідом“ і „роковини“ з „обідом“.

„Обіди“ на селі являють ся справжнім святом. Там існує відомий гурт людей, що не пропускає ані одного обіду; той гурт стежить за часом їх і являєть ся постійним членом, зовсім непрошеним, кожного „обіду“. Крім цього гурту людей прибуває на обід також рідня небіжчика. Для приготування страви для обіду закликаєть ся кілька жінок-сусідок, що вважають своїм обовязком допомагати на обіді безплатно.

Поминають покійників іще в дні: в осени в три суботи, — 1) в Дмитрову, поминальну суботу; 2) в Кузьмину, поминальну суботу; 3) в Михайлову, поминальну суботу. Весною: 4) в перву суботу, Хведорову, на Великий піст; 5) після Пасхи, на другій неділі, Хоминій, відбувають ся поминки на гробовищі, у вівторок і 6) в Клечалну суботу.

Найбільшими поминками вважають ся поминки на „проводи“, на Хоминому тижні. Тоді у вівторок люде з усього села приходять на гробовище і кожна родина устроює на могилі близької їй людини поминки. Поминки складають ся з поминання попом над сією могилою імени небіжчика і з обіду, підчас котрого дітям та старцям роздає рідня різні „гостинці“. Цілий день „на проводи“ в селян йде на гулянку.

На Голодну кутю (перед Різдом) підчас вечері теж заведено звичай споминать рідних небіжчиків.

Селяне багато розказують оповідань про жите мерців після того, як людина вже померла.

Розглядаючи оповіданя всі разом виявляєть ся, що по ним мерці ходять по землі тільки в ночі, при чому улюбленими місцями їх буває гробовище та цвинтар. В тому виді, в якому людина живе справжнім житєм, мерці ніколи не показують ся людям: переважно вони перетворюють ся у якусь меншу звірину. Досить часто од тої чи иншої бабусі на селі можна почути таке: „На оттій то могилці продовбано нору, я оце ходила на гробовище і заступом закидала ту нору, тоб то по уявленю такої бабусі виходить, що мерлець вилазить на світ зі своєї могили через

нори, а потім ходить по землі до самого досвітка. Темні селяне в більшості вірять переказам про нічне ходжене мерців по землі, а тому і боять ся по ночі ходити там, де по переказам, бувають мерці, а саме: на гробовищі, на цвинтарі, в руїнах будинків.

Нехрещених дітей після їх смерті ховають по садах. Такі діти перекидають ся в русалок. Русалки ховають ся по болотах (у очереті), садах, гаях і інших незаселених людьми та захищених місцях. Та дитина, що помирає нехрещеною, несе з собою на той світ великий гріх.

Днем, присвяченим русалкам, являється сухий четвер (на зеленій неділі). В сей день дівки одягають ся в празникову червону одягу, на шию чіпляють багато намиста і потім по дві або три разом ходять по селі в кутка на куток, при чому впродовж такого ходження руки у них бувають звязані в пальцях і підняті високо над головою; руки перевязані червоною хусткою. Кожному стрічному такі „русалки“ кланяють ся низько. Ходжене се буває тільки в день.

Тому, що одягнутись русалкою, потрібує чималих, як для селян, видатків (на червоне убранє), то русалок у сухий четвер по селу ходить тільки кілька душ, а тому їми дуже цікавлять ся селяне, а діти ходять за ними величезними натовпами. Останніми часами в селі Прохорах у сухий четвер русалки вже не ходять. Марія Коломийченкова їх зазнає ще за свого дівованя (біля 1880 року).

Потоплеників, повісельників і самоубийців на селі ховають у рові, котрим обкопане гробовище. По переказам селян, вони йдуть просто в пекло, — за те, що загубили свої душі. Їх також і не поминають.

Зап. від Марії Коломийченкової.

Г о л о с і н я.

Звичай голосити по померших у селі Прохорах дуже розповсюджений. Голосять за кожним небіжчиком, не зважаючи на його вік і на його відношенє до голосільниці. Найчастіше ж по покійнику голосять жінки і дівки йому найріднійші. Приплакуване розпочинається зараз же після смерти людини, при чому ніякої черги не установлюється ся. Приплакувати може не тільки хтось з рідні небіжчика, але й людина хоч трохи знайома з небіжчиком; мужчини теж приплакують. Приплакувати в один і той же час можуть по дві, три і більше жінок. Найманих приплакувальниць не буває. Тексти приплакувань завжди бувають оригінальні, бо вони придумують ся тут же, в час самого приплакуваня.

Навчають ся приплакувати за молодих літ тоді, як бувають на похороні, де слухають тексти і виголошувань самих приплакувань. Жінка, що гарно приплакує, на селі входить у славу і до приплакувань такої

жінки прислухають ся дуже уважно, навчаючись од неї складати тексти і надавати до них відповідні інтонації.

Гарна голосільниця завжди сильно схвилює всіх присутніх своїм голосінням і тому підчас того голосіння в хаті відбувається ся великий плач усіх присутніх. Навпаки, невдала голосільниця може викликати у присутніх і сміх. Тому що приплакування робить честь голосільниці, а також тому, що воно зворушує людські нерви, силкують ся приплакувати над кожним покійником і тому кожна дівка чи жінка вважає за необхідне спробувати своїх здібностей на полі голосіння. А через те инколи одбувають ся і досить невдалі виступи. Наприклад, дівка Оксеня, 18 років, що найкраще співала на улиці, почала голосити по своїй невістці. Люде сподівались почути од неї гарне голосінє, але замість того вони почули: „Невістчко, моя голубочко, куди ти од нас убираєш ся... Єй Богу, не знаю, що далі казати, навчіть мене“ !..

Невміє приплакувати вважається ся соромом для жінки; про жінку, що не вміє приплакувати, говорять з неповагою.

Приплакування поструюють ся прозою.

Людам більш подобається голоснійше і довше приплакування. Приплакують тому, що покійника жалко.

Голосять з перервами на протязі всього часу, коли в хаті лежить небіжчик.

Найбільше голосіння буває підчас виносу труни з хати і двору, а також, коли труну упускають в яму.

На поминках приплакування не буває.

Не приплакують і після заходу сонця: „гріх“ те робити.

Жартовливих приплакувань не буває.

Тексти приплакувань.

Хлопець 12-ти років по батькови приплакує:

324. „Мій батенько, мій соловеєчко, ой на щож ви мене покинули? Як я тепер житиму, як я горюватиму? Да в чужих хлопців батеньки будуть, а у мене батенька не буде. Да я вийду до возів, да я вийду до плугів, да я не знатиму, як вози завертатъ і ярма наривать. Да я вийду із двора, да чужії батьки йтимуть: Да чужії батьки, да ідіть мені покажіте. Да чужії батьки не зайшли, дай пойшли. І ввійшов же я до возів, до плугів: Ой як я житиму, як я розпоряджатимусь? Чи мині утопить ся? Чи мині удавить ся? Чи як мині жити тепер?“

Марія приплакує за своїм батьком 75 р. Пантенієм
в 1898 р.:

325. Ой батеньку, мій рідненький, ми жили з вами, ми добро прийняли; тепер же ви все покинули і мене покидаєте. Колиж ви до мене в гостеньки прийдете: чи ви на Рожество, чи ви на Паску. Да прийдіть же, мій батеньку, і приведіть мого хазяїна Йовдокима. Да подивіть ся ви на мене, як я тут розпоряжатимусь. Роспорядки мої гіркії.

Дівчина Мінодора 18-ти років приплакує по
матері Усті:

326. Ой, матюнько, моя утюнко, як же я тепер без вас житиму? Як же я тепер без вас горюватиму? Як же я вас забуватиму? Як я розпоряжатимусь? Да в чужих дівочок матюнки будуть, а у мене матюнки не буде. Відки, матюнко, мені вас визирати? Відки, матюнко, мені вас дожидати? Да буде зозуля кувати, я буду зазулі питати: Чи не бачили моєї матюнки? А зозуля кує, дай не бачила.

Марія приплакує за своєю матерю 74 р. Оришкою
в 1898 р.:

327. Матюнко наша старенькая, коли ж ви до нас прийдете? Чи ви прийдете, чи приїдете? Чи відки мині вас визирати? Да скажіть же ми, матюнко, скажіть ви, рідная, коли ви прибудете. Да я буду за воротечками стояти і вас дожидати. Да я буду воротечка одчиняти і коло оконця сидіти і вас визирати.

Марія приплакує за своєю свекрухою Лікєрою 73 р.,
великою паницею, в 1908 р.:

328. Ой матюнко, матюнко, на що ти свого дідуня кидаєш? Хто йому топитиме, хто йому варитиме? Хто йому сорочку пратиме? І хто йому в неділю даватиме? Хто йому наряде і хто йому пошиє? Да йому буде у житні смутно і скушно. Да приходь же ти, матюнко, хоч не часто до його.

По своєму чоловіку Йовдокиму приплакує його жінка
Марія в 1905 р.:

329. „Як же я житиму, як же я горюватиму без тебе? Да чужі хазяїни їхатимуть із плугами орати, а я вийду за ворота, тай буду дивить ся; а мої плуги да із двора не виїзжають, і мої плуги, і мої вози.

Да чужі хазяїни із косами йтимуть, а я вийду за ворота та буду хазяїнів просити: „Ой, чужі хазяїни, прийдіть мині покосити; прийдіть

мині повозити“. А вони пошли тай не дивлять ся. А йдуть другії, то я й їх прошу: „Ой прийдіть, хазяїни, і покосіте і повозіте мині“. Пошли й тиї хазяїни. Осталось моє і некошене; осталося моє і невожене.

Ой я й увійшла дай у хату. Ой сілаж я дай на ослоні. Підперлаж я да під щоку руку, да гірко же я дай заплакала. Як я тепер да житиму? Як я тепер дай порядкуватиму?

По чоловіці жінка (інший варіант).

330. Хазяїне мій дорогий, я за тобою живучи дай одцарствувала, й одцарствувала й одпанствувала. Як же я тепер житиму? Як же я тепер горюватиму? Да колиж ти до нас у гості прибудеш тепер? Да відкиль же мині тебе визирати? Чи з за густих ліз, чи з-за бистрих від, чи з-за високих гір? І колиж мині тепер тебе дождати? Да я встану рано у неділеньку да й сяду я коло оконечка да й буду я дивитись, чи не прийде мій хазяїн? Да сиділа ж я дай коло оконечка, дай дивилась я дай у віконечко: Чужі хазяїни йдуть, а мого й не має. Да я питаю чужих хазяїнів: Чи не бачили ви мого да хазяїна? А вони дай одказували: „Дай не бачили!“

Жінка Олена 30 р. приплакує за своїм чоловіком, Олексієм Цупруном, котрого в ночі убито на улиці колом. Плаче в той час, коли труп ще не зряжений лежить у сїнях.

331. Да люде по степах, да люде по домах, да люде по Амурах, да такої смертовьки нікому не має, як тобі є. Сини мої дорогії, а ви в мене малиї, як ви житимете? Да ви не думали, що вам орати, да ви не думали, що вам сіяти. Да ви не знаєте, як коло волів ходити. Да ви не знаєте, як плуги ладити. Да ви підете в млин, дай млина не повернете, дай ми будемо з вами без муки сидіти. На щож ти нас, хазяїне, покинув? І на що ти нас запечалив? і на що ти так заскорбив? І на щож ти тепер нас так розорив? До которого мині синочка тепер припадати? Которому синочку тепер годити?

По молодій жінці Паранці 25 р. приплакує її зовиця
Тетяна 20 р.

332. Ой невістчко, на що ти свою дружину такою молодою покинула? Да він же тебе жалувал у житні. І деж він тепер найде таку, як ти в його була? Да запечалилаж ти його і заскорбила ти його. Да він тепер куди йде, дай не знає куди. Да він тепер закошлав ся, да він тепер задумав ся, да він куди йде, дай не бачить куди.

Марія приплакує за своїм сином 5 р. Митрохваном, що помер на скарлятину.

333. Ой синочок, мій соколичок, да я ж тебе жалувала, — дай не вжалувала.

Хтож тебе так буде жалувати? Хто тебе так буде пригортати? і хто тебе так буде укривати? (Звертаючись до померлої матери Оришки):

Матюшко моя рідная, стрічай мого синочка. Оддаю я, матюшко, до тебе свого синочка. Прибирай же ти йому містечко і пригортай ти його до себе. І пригортай же, і прикривай же... і жалуй же...

Марія приплакує за своєю дочкою 11 р. Ганною, що померла на сухоти. За свого життя Ганна була дуже співуча.

334. Ой утюшко, моя голубонько, да я тебе до докторів да я тебе до хвершалів да ніщож не помогли ні докторі, ні хвершали. Ой Ганночко, моя донечко, як же я без тебе житиму? Як я тебе забуватиму. Да я твою одежу возьму, да я все запечалю ся. Да я твої чоботки переставлю, да я все і вдавлю ся. Колиж ти до мене в гостеньки прийдеш? Коли мині тебе дождати? чи мині в день? чи в ночі? Да яж, як у день, буду кватирочку одчиняти і тебе визирати. А як у ночі, то я буду над світлом сидіти і двері одчиняти.

Марія приплакує за своєю однорічною онукою Оксаною.

335. Онуко моя малюсенькая, жалував тебе батько, жалувала тебе мати. Покинулаж ти свого батенька, покинула ти свою матюшку. Да вони за тобою скучатимуть і других питатимуть: „Де наша донечка? Чи вона в лісочку, чи вона в садочку, чи вона на ставочку? І відкиль визирать нам, і відкиль виглядять нам, і відкиль дождять нам?

Мати по дітях плаче, як усі вони повмирають. (Так плакала Павелкова Йовдоха 40 р. за четверима дітьми, що повмирали в один тиждень на скарлятину).

336. Ой діточки мої, квіточки! Ой чого ж ви мене дай запечалили? Да ви сильно мене дай заскорбили. Да я пойду в комору, дай не знаю за чим. І вйду я у хату, дай нічого не внесу. Ой, діточки мої, чи ви за водою пішли? Ой, діточки мої, чи ви за гори зайшли? Ой, відки мині вас визирати? Ой, відки мині вас дождати? Чи ви до мене човником припливете? Да я буду вас, діточки, стрічать, да я буду вам дверечки одчинять.

Так Марія мала приплакувати над тілом Олександри Кулішевої, 83 р. Не приплакувала тому, що співнилась на похорон.

337. Ой наша добродійко, наша добрая, наша годная. Да тиж була усім добрая, да тиж була усім годная. Да тиж сама жила, як зазуля на дереві. Да в тебе ні синоків рідних не було, да в тебе ні донечок рідних не було, да й усе у тебе чужа чужина. Да коли чужий син тобі добре було скаже, дак ти було його сином назовеш. Да нікому по тобі постарати ся і нікому по тобі да поклопотати ся. Да зійшлась чужа чужина, да зійшли ся чужі синочки. Да вони поклопотали, да вони тебе гарно й заховали.

Записав Федір Коломийченко, студент університету.

XX. Похоронні звичаї й обряди в селі Шебекині, Білгородського пов., Курської губернії.

Кому наричино скоро вмерти, то йому ни за довго до смерти ни-примінно шо нібудь подасть вістку. Часто бува, шо той, хто мусе умирати, баче сон, котрий придвіща, шо він довжін розстать ся з цим світом. Пирид смертю снить ся, будьто він з покійним батьком або дідом построяв хату і обзавівсь хазяйством. І як будьто його дід звав до себе жить і сказав йому, шо ти скоро перейдиш до мене жить. Сама вірна прикмета у сні бува ось яка: Як кому приснить ся, шо у його випав зуб біз болі, то значить, умре знакомий або дальній родич. А як приснить ся, шо випав зуб з великого болю, то значить, умре близький родич, котрого буде дуже жаль: чоловік або жінка, брат або сестра. А як приснить ся, шо зуб випав з великого болю і з кровю, то значить, умре своя рідна дитина, а як такий сон побаче дитина, то значить, умре батько або мати. Як приснить ся, шо зуб випав з правого боку, то умре хто нібудь мужського полу, а як випаде з лівого боку, то умре хто нібудь з женщин. А як приснить ся, шо випаде нескільки зубів, то значить, умре нескільки душ, помруть діти або плимінники. Смерть віщують також і птиці і разні животні: Коли сич унадить ся прилітять до кого нібудь по ночам на хату і кричить жалібним голосом, ниначе дитина плаче, то смерти кому нібудь ни минувать. А як сич кричить на разні голоса страшним мотивом так, шо аж волося дибом становить ся, то треба дожидать якого нібудь лиха, страшного злучая, а особливо коли сич кричить до заходу сонця, то ніколи дарма ни пройде.

Коли кукушка пирилитить чириз двір і над двором закукука, то кому нібудь умирати, особливо коли вона закукука швидко і жалібно.

Дітвора підrostки і інші врослі мають привичку загадувати, чи довго жить; хто побаче у себе в саду або у городі на вербах кукушку, питає в неї: Кукушка, кукушка, скажи, скіко міні годів жить? Кукушка слушаїть ся, вараз начинає кукукати. Скіко раз вона кукукне, стіко годів і жить чоловікові, котрий питає. Кукука вона разво, ни всіда однакове число кукукне; иноді разів 40 кукукне, а иноді 10—15 або 20 раз.

Віщує смерть також і куриця. Коли куриця васапіва по півночи, закукуріка так, як півінь, то лиха ни минувать, хто нибудь умре.

І як птїчка о півночі беть ся у вікно, ниначе хоче улїтїть в хату, то значить кому нибудь умирать. Придвіща смерть особливо у кого є хворий. А коли птїчка улїтїть в хату ни маючи нїде дїрки, то теж ни к добру, буде у ті хатї мертвець, особливо у кого є хворий. Це бач, кажуть, навіща анголи, шоб ввять на небо душу. А в особинності як улїтїть в хату горобець або ласточка, то нипримінно буть мертвецеві.

Коли собака собака вїє жалібним голосом і понуря голову до змлі і в добавок того іще лапами гребе землю, то уже лиха ни минувать, нипримінно буде мертвець. Коли собака вїє дуже довго і жалібно так, шо аж на голові волося настубурчить ся і лапами рїє землю під святїй угол, то значить, умре хазяїн дома. А коли вїє ни зовсім жалібно і коротко, то хто нибудь умре в сімействі. А як собака вїє і голову дере в гору, то смерти нічого боять ся, а буде пожар так, шо треба остерігать ся пожежі. А шоб ни злучилось якої бїди, то треба казати собаці, коли вона начинає вїть: „На свою голову“ і так шо разу треба повторить так до трьох раз — і тоді вже лихо те, яке мало окошить ся на хазяїнові, перейде на собаку. Після того собака коли ни здохне, так скажить ся.

Як кішка ночу злізе на постіль і кого нибудь обосцить або об..ре, то смерти тому ни минувать. Або коли кішка ляга на столі спати, то нипримінно буть покойникові.

Коли миша упаде в смитану, в молоко, або в квас чим нибудь прикритий, то так і знай, шо хто нибудь умре. А особливо коли миша обосцить шапку або сорочку, то теж біз смерти ни обїйдить ся.

Коли в хатї завидуть ся таркани і пошнуть лазить по вікнах, по двирях і по столу і часто падають в страву, то буде мертвець. А як тарканів хоч і багато, а всі вони живуть під пічу, по всі хатї ни розповзають ся, то нічого опасного ни може буць. Як то у богача завидуть ся таркани, то к богатству, а у бідного к розоренію хазяїства.

Віщує смерть і домовий, себто хазяїн всії худоби. Коли він ночу стука в святїй угол або клаца щиколдою, або визива кого з хати, — ниначе хто нибудь прийшов і виклика до себе на двір, то треба ждати тому смерти. А также коли домовий ночу біга по хатї і ниначе з ким

нибудь борить ся, або коли хоч і тихо лижить, а голосе ниначе жевщина, десь далеко туже, то значить, дом скоро лишить ся свого хазяїна. Часто з людьми бува ночу приви́денція — душе домовий. Такі злучаї ученими людьми признають ся за прилив крові, а темний люд, розуміть ся такі явленія щита за домового. І ото бач коли душе домовий, то чоловік думкою собі довжин спитать, к худу чи к добру. Як шо к добру, то домовий нічого ни скаже, як к худу, то він скаже к худу, хукне на чоловіка, важко дихне, ниначе вітир подує. І ото бач як скаже к худу, то ождай якого нибудь лиха. А частіш всього хто нибудь умре з нужних в сімействі. А також коли домовий насцить на горищі на супроти покуті і моча його протече крізь стелю і потече в лампадку або в миску во время обїду, то теж ни к добру, шо нибудь злучить ся або скоріш всього хто нибудь умре.

Дітей ни живущими признають тих, у кого пусті очі: в углах очей, котрі біля носу, нима мясця, а прямо одно око, ховаїть ся під бериг орбити. Такі діти ни довговішні; кажуть шо вони більше $1\frac{1}{2}$ года ни проживуть. Або у якої дитини довго тімнячко ни зароста, теж ни живуще, скоро умре.

У кого родють ся двоєшки або троєшки і з маличку ні годне, ні умре, то все равно до взросту літ вони ни доживуть. Як шо всі діти остануть ся живі, то нипримінно умре батько або мати. Як шо у дитини великий пупок, то та дитина ни живуща, скоро умре, бо великий пупок доказує, шо в дитини є грижа, а грижі мала дитина ни видержує. Шоб остановить грижу, старають ся мирщі уложить дитині в ухо сиргу. Сиргу вкладають обявзательно серебряну, куплину біз торгу; скіко запросять, стіко і дають. Сиргу закладають в те ухо, на якому боці нима грижі. Кому нарично скоропостижно умерти: утопнуть, в огні згоріть, смертельно учадіть, або быть ким нибудь убитим або зарізаним, то той чоловік за день — за два до смерти становить ся ни в примір веселим. З усіми балака, шуте, смієть ся, ниначе сто рублів найшов або шасливо жинив ся так, шо всі звернуть на його увагу в ці дні. — Бо раніш він був ни словоохотний і похмурий, а пирид смертю зробить ся одмінним висильчаком і краснобаєм так, шо тепер водить ся між людьми поговорка, як хто дуже розвисилить ся, то йому кажуть: Шо це ти сьгодні розпащивав ся, ниначе пирид смертю?

Окрем єдиничних примет і злучаїв бувають загальні примети, котрі віщують шо нибудь ни добре всьому силу або місцевости. Зімою, коли в полі бува багато снігу, та хоч і ни дуже багато, то можно запримітить, яка снігова дорога. Иноді дорога бува рівна, як скатирть прослата, а иноді вибита ярком на пробі корита, аж крила розвальнів скрибучь сніг по бирігах дороги. А бува дорога бугром, все равно як насип на

жиліані дорові, як ото на гробах могилки, така й дорога. Коли бува дорога така, як могила, то на висну треба сподівать ся хвороб, од котрих по всьому силу умре ни мало людей. Примічають також і по річці. Висною, коли ростає сніг і вода збіга в річки, то ни що году бува однакове половодя; иноді води бува багато і злама весь лід на куски і знесе його, бува також і при малі воді лід лама і знесе його в річки. А иноді бува і при великі воді лід остаєть ся на річці і опісля половодя лижить на воді, поки сам од сонця ростає. Коли в половодя на річці лід лама і знесе, то значить літо буде благополушне, а коли лід ни знесе, останить ся на воді, поки сам по собі ростає, то ни здорово на людей буде. Будуть ходить разні хвороби і чимало людей повмирає.

Признають также і по півчих птицях, коли год благополушний буде, а коли ні. Як висною заспіва ранше соловей, то буде щасливий год, всякому буде весило на душі, а як ранше соловія кукушка закукукає, то год буде смутний, ни веселий і будуть ходить разні хвороби. Даже признають, шо хоч і соловей ранше заспіва, а хто нибудь його почує опісля кукушки, то тому чоловікові нивесило буде жить цілий год.

Хто почує первий раз кукушку і в той час у його є в кармані гроші, то цілий год ни будуть приводить ся гроші, а у кого в те время пустий карман, то і цілий год буде пустий.

Правдивим признаком смерти щитають постройку нової церкви або нової хати. Коли струють нову церкву, то при закладці на кого нибудь нарікають гибіль, закладають на чю нибудь голову. Як шо заложуть на курячу голову, то по всьому приходу будутьдохнуть кури, а як заложуть на овечу голову, то буде падіж на овець, а як заложуть на чоловічу голову, то будуть мерти люди. А як при закладці ні на кого ни вкажуть, на чю вона голову закладають ся, то все равно будуть люди мерти. В одному приході прихожани з попом турбувались при постройці церкви, на чю голову заложить. Піп кавав: „Нихай буде шо ни день, то й дзень“, значить, шоб шо дня люди мерли. А прихожани сказали: „Нихай лучше буде шо ни год, то й поп“. Так і вийшло, більшинство голосів присилило, сталось так, як бажали прихожани. Цілих 7 годів все нові попи появлялись: то умре, то так утече, шоб збавить ся од смерти. Рівно чирив 7 годів піп остав ся служити один і після того важуть довго жив. Значить, церква була заложина на попівську голову на 7 літ. А частіш всього закладають тіко на 3 годи. А коли струють нову хату, то теж треба закладать на чю нибудь голову. А як ні накого ни вкажуть, то нипримінно хто нибудь з сімейства умре. У нас в Шебекині теж було ни мало злучаїв: У Івана Никоноровича Новикова умер син годів 18, Василь. Він бач построяв собі новий дом і ни пожили в йому і году, як син захворав і шось визабаром умер. Потім у

Одокима Мацокина, коли построяв нову хату, так жінка умерла і багато таких злучаїв бува так, що в нову хату і хватиряни боять ся входить. А хто по нужді хоч і согласить ся найнять нову хату, так дешевше платють за неї, чим за ту, у котрі уже жили люди 2—3 годи.

Віщують смерть иноді плодови дерева. Коли яблоня або вишня вишною зацвітуть другий раз, то знай, що ни к добру, хто нибудь з сімейства умре. У нашого сусіда в Тишанці, Валуйського повіту, у Артимона Дубовика одну весну два рази цвіла яблоня. Один раз одцвілась і уже пупяшки завязались, були завбільшки з добрий ліщинний оріх і упеть зацвіла. Всі казали, що це ни к добру; так і вийшло: Умер сам старий Дубовик і син його Іван уже жонатий і обидва в одно літо.

Пирид тим, як умерти дитині годів 2 або одного году і менше, у котрої іще нима свого собствинного гріха, так за душою, кажуть, приходе анголь. У нас в Тишанці був злучай. Одна набожна Московка, чинбаря жінка, приїзджого в Тишанку із города Обояні, бачила, як в сусідського двора ночу вийшов чоловік в білі одежі з свічкою в руках і пішов чириз вигін прямо до церкви. На ранок вона узнала, що в сусіда умерла дитина годів 2 і як раз в те время, як вона бачила чоловіка в свічкою. Тоді вона тїко догадалась, що бачила анголя і всім розказала, як вона бачила анголя, котрий приходив за правильною душичкою. Старі баби доказують, що дитину можно пізнати при самому крещені, чи вона буде жить, чи буде ниживуца. Ото як піп прикресте і вистреже на головці волосячко в 4 місцях, потім скомка його в клубочок і скача його вмісті з воском і кине його в купель, так треба запримітити: Як шо той віск вмісті з волосячком пурне, сяде на дно, то значить дитина ниживуца, скоро умре. А як віск вмісті з волосячком ни пурне, буде плавать по вирху, то значить дитина буде живуца. А іще вірніша примета ось яка: Ого як при крещені піп окупа дитину в воду і вона там же ус...ить ся, то значить, ни буде жить, скоро умре. А также ниживуца буде, як при миропомазаніі ус...ить ся. А также ниживущими признають і тих дітей, котрі при родах виходють із чрева матирі в низ лицем, бо такі довго жить ни будуть. А як вилазе голічирва у верх лицем, то буде жить довго.

Кажуть старі люди, шо смерть віщують ни тїко живі придмети, а можуть і нидвижимі годавати вістку. У кого учинита на ніч діжа ночу стукне здорово віком, ниначе хто нарощне грякнув, то буць низабаром покійникові в ті хаті. А у кого в святому углі з стїни зірвить ся образ ні з сього, ні з того і розібеть ся, особливо благословеніє, то значить умре хазяїн або хазяйка. А як уладе благословеніє і ни розібеть ся, останить ся нивридиме, то нічого опасного ни буде, а тїко хто нибудь женить ся з дітей — син або дочка вийде заміж. А инші зага-

дують на пасках, кому скоро умирать, а кому ні. Ого як пирид виликоднем пичуть паски, особливо в страшну п'ятницю, так загадують на пасках. Посадють в пічи стіко пасок, скіко душ в сімействі і кожну паску замітють чим нибудь, щоб видно було, де чия. А уже коли вони по времню довжні быть готові, то їх витягають з печі і дивляють ся. Чия паска спиклась гарно і підійшла як слід, то значить тому умирать ни скоро. А чия паска ни підійшла, а сіла як брусок, або хоч і високо пілійшла, а вирхушка її увалить ся ямкою, то тому жить ни довго, в тому ж году і душу Богу віддасть.

Коли хворий уже налагодить ся вмирать, то люди примічають, шо він ни довговішний, скоро умре, коли у хворого западуть очі і потускнуть і посиніють губи, то вже йому ни одужувать. Також признають по нігтях, шо смерть уже близько. У кого нігті на руках і на ногах посиніють, то вже знай, шо скоро умре. Хто мусе скоро умерти, то уже од того землею воня. Коли хворий повернить ся лицем до стіни, то вже знай, шо душа його розстаєть ся з тілом. Коли хворий уже захожуїть ся умирать, так тоді кличуть сусідок доглядать смерти. І кличуть всіх родичів прощать ся, як шо вони іще задалигідь ни попрощались. Кличуть баб доглядать смерти чириз те, щоб ни страшно було своїм, коли хворий начина кончать ся, бо біз посторонніх людей робить ся якось моторошно і страшно.

Чоловік, котрий багато нагрішив на цьому світі, часто ворував, убив кого нибудь або зарівав, або був ворожієм, яритником, відьмаком або відьмою і инше — так тим дуже трудно приходить ся умирать. Хто був виликий грішник, котрий одказав ся од Бога і робив те, шо угодно було чортам, то уже до того за душою приходють ни анголі, а чорти. І душу з його витягають живосилом; чоловіча смерть з косою до них ни приходе і голову їм ни одрубуює. Коли кому приходить ся дуже трудно умирать і догадують ся, шо він або вона була відьма або знахарка, то тоді виходють всі з хати, а на горищі проти постелі хворого пробирають в стелі дірку, щоб скоріш душа виходила, бо чорти при хрещених людях з душою в двері боять ся виходить, а вилітають в трубу або в дірку ту, шо проламають в стелі. Як шо відьма або знахар успіє до сроку здать своє знахарство кому нибудь другому і по тім покаїть ся пирид Богом, то уже таким умирать ни так трудно або і зовсім легко, бо тоді уже вони умирають так, як і всякий хрещений чоловік. Тіко ни всякому вдаєть ся здать своє знахарство потому, шо всякий добре зна, шо взять од другого на себе знахарство, значить, треба чортові душу оддать. Одна баба хотіла здать своє знахарство дячкові; розхвалила, шо він буде все знать і шо буде богатий; він зовсім, було, согласив ся, а далі як дойшло до того, шо вона потребувала од його, щоб він урівав

мизинця на праві руці і кровію шоб написав на бумазі своє мення, він тоді назал, злякав ся, бо поїняв, шо написати кровю, значить, оддати чорту душу. І с тим ни согласив ся. Кажуть, хто в зрок ни здасть свого знахарства, то шоб спастись од чортів, треба викопати велику яму, накидати туди возів три осикових сухих дров і всипати пудів три ладану і запалити. Коли дрова гарно розгорять ся і ладан розпущеть од себе дим, то треба плигнати у ту яму і там згоріти. Тоді душа вмісті з ладаном полетить на небо так, шо чорти її ни можуть взяти, бо вони ладану боять ся. А хто хоч і ни дуже трудно, а всеж таки довго вмира, то за того душу йде спор. Анголь з чортом змагають ся. Анголь доказує, шо його душа, а чорт доказує, шо душа йому належить. І ото вони змагають ся, поки хто кого перисиле, докаже, шо душа иминно принадлежит тому або другому. Коли душу забирає собі анголь, так він призиває смерть. І вже смерть одрубав хворому голову. Нам кажуть ся, шо мертвець лижить цілий, нивидимий, а у його голова одрізана косою, тіко нам цього ни видно. Коли чоловік кончаєт ся і вже лижить біз сознания, то у його голова уже одкошена, тіко тіло його ни зовсім застигло, дьоргають ся. Коли хворого повиртають на другий бік і у його голова ни держит ся на в'язях так, як слідує, а гнеть ся як мотузок, то так і знають, шо той чоловік біз голови. А нам тіко кажуть ся, шо голова іще держит ся на шії.

Смерть сама по собі також, як і всякий анголь — її Бог назначив для цього діла і вже вона тіко тим і займають ся, шо косою одхвачує голову, кому прийшов кінець... Кажуть старі люди, шо смерть иноді показуєт ся в образі чоловіка бізтелесного, одні кістки біз м'яса, одним словом, як чоловічий скелет і з косою в руках. Інші старики думають, шо смерть ни шо друге, як душа покійника Адама, прапраотця нашого. Бо за його первородний гріх Бог хоч і освободив його од адської муки, за теж дав йому таку важку роботу, шо він буде тямити по вік, як грішити. Душа Адамова буде блаженствувати тіко після страшного суда, чи за нескільки времена до суда; тоді уже смерти ни буде, хтоб і хотів умерти, так ни вмере.

Коли взрослий чоловік на постелі довго ни кончаєт ся, то його з постелі приносять до дому, шоб скоріш душа вийшла, бо на землі, кажуть, лекше душі виходити. Інші одчиняють двері і вікна, коли хворий кончаєт ся, себ то для того, шоб душа скоріш вийшла. Після смерти теж одчиняють вікна і двері і кадять ладаном, шоб очистити воздух, а старі баби думають ни те; кадять ладаном ни для очистки воздуха, а для того, шоб вигнати нечистого духа з хати. Коли чоловік умре і застине роззявивши рот і расплющивши очі, то признають, шо він дивит ся на другого. Инакше сказати, це означає, шо в тому сімействі скоро

буде іще покойник. Щоб ни остав ся мертвецъ в розкритим ротом і розплющеними очима і до самих похорон, то йому зараз же після смерти в гарячих туго обв'язують голову рушником так, щоб аж рот сціпив ся. А на віки очей кладуть по 5 коп. або по 3 коп. і так оставляють, поки він зовсім закастяніє. Інші думають, що грішми пригнічують віки очей для того, щоб одкупить ся од смерти, щоб опісля цього покойника більше ніхто ни вмирав. Миртвиця, як шо він умер на постелі, знімають в постелі і обмивають, тіко стелють під його соломи. Сорочку на жєнщині, а на мужчині сорочку і штани цілими ни знімають, а роздирають їх од верху до низу і тоді вже скидають. Як шо мертвецъ умер ни од заразної хвороби, то розодрату одіж забирають собі баби ті, шо обмивали мертве тіло. Миртвиця обмивають чужі баби, з свого сімейства ніхто ни касаїть ся. Воду на обмиваня миртвиця бируть віткіля нибудь, де поближче, з копанки або з колодїзя. Воду становлють в піч і нагрівають, щоб вона була тепла, аби можно було руку здержать. Потім бируть кусок мила і миють. Кусок мила довжин быть ни начатий, такий, шо ним іще нічого ни мили. Той змилок, шо останить ся од митя покойника, остаєть ся в пользу баб тих, шо миють тіло. Воду після митя виливають куди нибудь під тин у таке місце, де ніхто ніколи ни хєде. Бо хто потопчить ся по тому місту, то може умерти. Нігті зрізують частіш всього іще зажива, а хто ни догадаїть ся цього зрєбить, то обрізують і мертвому, як шо нігті дуже великі; а більше всього мертвим нігтів ни обрізують. Волося чешуть тім самі баби, які убірають покойника. Чешуть їх грибінкою тию, шо мички микають. І уже тії грибінки ни бируть голову чисать живому, а тіко можно диржать її для конопель. А мужчинам часто чешуть голову грибінцем і уже того грибінця в діло ни употрибляють — живим тим грибінцем уже ни годить ся чисать ся. Коси жєнщинам ни заплітають, а підвиртають волося на голову, згинають його по полам або тричі і потім голову пов'язують чорною хусткою або платком ни дуже великим. Дівчатам теж кіс ни заплітають, а все волося розчешуть і розділють його на двоє пасом, потім ті пасма простілають на груди, одно з одного боку, а друге з другого.

Миртвиців убірають в чисту нову одіж, котра іще ні одного разу ни надівалась, а у кого такої нима, то надівають і надівану, тіко таку, шо іще ні разу ни милась. Волося в коси заплітатъ ни годить ся, бо з заплетеними косами Бог ни прийме в рай. Всі святі жєнщини в раю обитають простоволосими, ніяких причосок там ни полагаїть ся. Жєнщину одягають в білу сорочку, надівають чорну юпку і чорну кохтину, як шо є чистенька. А у кого нима чорної кохтини, тоді надівають одну сорочку миткальову з мирижками і повними рукавами і темного ситцю юпку — на ноги надівають чулки вязані, куповані, а у кого нима, то

чулки шують в полотна. Заможні люди для покійників заказують сапожникам чиривички на ноги. А бідні кладуть в одних чулках. Голову обвязують чорною хусткою. А коли умре мужик, так надівають чисту, білу сорочку і темні штани. Як шо є чистенька чинарка, то надівають чинарку. А як чинарки нема, то надівають жилетку чорну, а то так тіко одну сорочку і штани. На ноги надівають чулки плетивні або зшиті з полотна і потім чиривики кожани, хто споможить ся зшити, а у кого нема достатку, то кладуть в одних чулках. Зрослу дівчину наряжають теж, як і бабу. Надівають білу сорочку, юпку темного ситцю, а більше всього і світлу юпку надівають, тіко щоб ни красного цвіту. На ноги надівають чулки і чиривички. У кого є, то надівають миткальну сорочку з мирижками і плісову кохту бізрукавну. Малих дітей теж наряжають в нову чистеньку одіж. Хлопчикам надівають штанці і сорочину і платячко, а на ноги чулки, зшиті з миткалю.

Малих дітей до 7 годів кладуть на столі, а великих покійників кладуть на лаві. Мертвецеві руки кладуть на груди, зложивши їх навкрест. У руки дають крестик з воску малим дітям і підросткам, а великим дають у руки диривяний крест. На лоб накладають бумажний вінчик, на котрому напичатана молитва: Святий Боже, святий крепкий — і лики святих. Під голову кладуть подушку, набиту луговим сіном і потім накривають його сирпанком. У головах горить свічка. Як шо заможні, то мертвого накривають парчою і в голови становляють ставник; бируть в церкви і світють нескільки свічок.

До покійника кличуть дячка, або грамотного чоловіка читать над ним псалтир. Псалтир читають все время, поки покійника понисуть ховать або винисуть в церкву. У хаті миртвиців кладуть головою до покутя, а ногами до порога. Постілку з під мертвого виносять геть куди нибудь в винбар або під сарай. А опісля на гулянках солону палють. Одіж яку нибудь з під покійника і разні лахмати роздають нищим. Інші богобоязні богачі, так всю одіж з під миртвиця і всю, яку тіко він носив до смерти, роздають бідним і нищим. Всім, хто тіко приходе подивить ся на покійника і попрощать ся з ним, роздають панпушки, пироги і бублики, щоб поминали усопшого.

Домовину заказують робить якому нибудь плотникові або столяреві. Домовину роблють більше всього з дубових дощок, а у кого нема дубових, то які є: з соснових, з липових, або вирбових. А для малих дітей бідняка инший раз домовину ліплють з якого нибудь ящика або з вуліка; заможні люди і для малих дітей роблють домовину з дубових дощок і оббивають яким нибудь ситцем чорним або синім, а зверху на кришці і по боках теж набивають з білого калінкору крестики. Домовину роблють бізплатно, бо старі люди кажуть, шо з покійника гріх брать

гроший і вобче ни годить ся за гроші робить і торгувать ся за роботу. Тому, хто зроби домовину, дякують чим нибудь, натурою: хустку дадуть або кусок полотна, аршинів 3—4, і потім його угощають, на поминках садовляють його за первий стіл. В торгових слободах або в городах, там беруть за домовину гроші. Для малих дітей роблять за півтора рубля, а для старих за 3 за 4 рублі і дорожше. Коли домовина уже готова, то мастир приносе її в хату, де лежить покійник. Його тут привязують хусткою або рушником, куском полотна, або ситцем. Привязують чирив плече, як на свальбі привязують дружка або старостів і ото вся плата. Коли унесуть домовину в хату, то становлять її на лаві посирид хати. Баби вносять сіна і мастир той, шо робив домовину, сам кладе сіно в домовину і там його лаштує. В голови кладе трохи вище, а під боки і в ноги менше. Потім застілають миткальом або полотном.

Яму копать кличуть кого нибудь в ближних сусідів 2 або 4 чоловіки, а то й більше. Копачам у селах теж нічого ни платють, а тіко коли викопают і прийдуть у хату, де лежить покійник, щоб заявить, шо яма уже готова, то їм привязують руки хустками і піднесуть по чарці і дадуть по вирогу. Коли копачі звістять, шо яма уже готова, то їх заставляють покійника уложить в домовину. Копачі осторожно бируть мертве тіло і приносять його в домовину. Коли вложуть миртвиця в домовину, то накривають його сирпанком, а у багатих поверх сирпанку покривають іще парчою, яку бируть в церкві за особливу плату. За платють на церкву руб чи там півтора. Коли миртвиця вложуть в домовину, то тут уже свічки горять ни на столі або на поквті, а горять над домовиною. А хто возьме в церкві ставник, то свічки ліплять до ставника, котрий становить ся біда домовини у головах. А хто по бідности ставника ни возьме, то свічки приліпляють прямо до домовини у головашках і горять пирид образами. Малим дітям, хлопчикам і дівчаткам, кладуть під голову подушку, набиту пахучими травами. В подушичку напихають мнати, щибрицю і васильків. Дівкам і малим дівчаткам кладуть в домовину квітки, обкладають кругом голови на пробі вінка.

Коли все готове, тоді ідуть до титаря і з його дозволенія бируть з церкви крест, фанарь і штук 2 святості (хоругві). Коли приносять в двір або в хату крест і святості, то їх зараз же обвязують хустками або полотном, котрі остають ся в пользу церкви і духовних. Духовні як тіко увійдуть в хату, зараз же починають служить панихиду і літію. Тут всім присутствующим дають в руки по свічці і засвічують їх. І так стоять, поки піп одслуже панихиду, чи там літію.

Як тіко кончить ся служеніє, піп од всіх одбира видогорівші свічки і вони остають ся в пользу церкви. Після цього уже, глядя по достатку

або по жилацію родичів, покійного нисуть в церкву або прямо на кладбище. Домовину нисуть копачі і хто нибудь з сусідів. Нисуть иноді і родичі або знакомі навпиримінки. Родичі і знакомі нисуть в знак того, що вони його здорово уважали і цим віддають покійному послідну услугу. А як умре дівчина, то домовину нисуть теж копачі або родичі і знакомі, а кришку з домовини нисуть її подруги, дівчата. А як умре хлопиць, то домовину і кришку нисуть товариші, хлопці. У кого умре дитина, все равно хоч дівчинка, хоч хлопчик, хоч мале, хоч вилике, то мати покойника, як шо вона находить ся в такому положенні, беременна, то їй ни годить ся провозать миртвиця на кладбище, а то може дитина ниживою родить ся. Даже ни годить ся таким женщинам провозать на кладбище ни тіко своїх рідних дітей, а і чужих теж ни слід провозать. Коли нисуть покойника, то ни годить ся приходить йому дорогу. Хто мертвецеві перейде дорогу, у того на лиці виросте нарост, котрий називають инші навіть кость. Также гріх і на коневі їхать поперек дороги мертвецеві, бо все равно так ни пройде. Як шо у чоловіка нарость ни виросте, то нападають нарости на коня. Шоб збавить ся од нароста, то треба попросить ложку у ті хаті, де нидавно був покойник. Ложку треба випросить ту саму, якою їв покойник і потім тию ложкою давить шо дня той нарост або шишку. Чириз нескільки днів, ни більше, як чириз 12, нарост проходе.

Коли принисуть миртвиця до ями, то становлють домовину вмісті в нарою біля могили і піп зараз же начина служить панихиду і погребеніє. Тут він дає мертвому в руки лист з молитвою. Себ то одпущеніє гріхів даєть ся мертвому. Будь біз цього листа, святий Питро ни прийме в рай. Инші думають, шо цей лист служе за паспорт. У кого є такий лист, то свят. Питро зразу побаче, шо він православний християнин. Після цього піп заставля всіх прощать ся з покойником, тут співають: „Послідне цілуваніє“. Всі по чережно підходють до покойника і цілують його, прощають ся. Хто цілує в щоку, хто в руку, а инші в губи, як шо він родич, або кому був гарний приятіль. Хто з мертвим ни попрощаїть ся, тому виликий гріх. Бо хто з мертвим ни попрощаїть ся, значить, він ни проща йому своїх обид. А раз він ни попрощаїть ся з покойником, то значить, Бог ни простить умершому тих гріхів. А ни прощать гріхів своєму ближньому — страшний гріх, бо всякий хрещений довжин прощать всім, ни тіко знакомимі приятелям, а даже лютим своїм ворогам. Хто з покойником ни попрощав ся, то тому мертвець ни дасть покою; до 40 день шо ночі буде снить ся і ганять ся за ним з палкою. А коли душа умершого після 40 день осігнуїть ся на указанному їй місці, тоді уже пристає бізпокоїть того, хто з її тілом ни попрощав ся. Коли біля могили всі попрощають ся з покойником, тоді піп начина пи-

чатать і придавать зимлі. Тут він навкрість посипа зимлею на кришку домовини і чита: „Господня зимля і ісполненіє“. Після цього плотники прибивають кришку на домовину наглухо, диривяними кілками.

Коли домовину забють, тоді починають спускати в могилу, а хоч в яму. Домовину в яму спускають на полотні, а в бідняків, у кого нема полотна, то спускають на вірьовках, бо хто домовину в яму опуска на полотні, то вже те полотно должно оставать ся в пользу церкви.

Коли умре відьма або який нибудь знахарь або яритник і всякий про його зна, що він чоловік опасний, то домовину забивають жилізними гвіздками і в добавок прибивають осиковим кілком. А як прибить кришку диривяними кілками, то знахарь або колдун буде о півночі виходить з могили і ходить по силу. Він шляєть ся по всьому силу і придивляіть ся, де лижить дитина ни покрещина матірю, або хто забув похристить вікна і двері. Були злучаі, що мертві колдуни ночу крали в колиски дітей, яке на ніч ни покрещене матірю. А также відьми, які умерли оставивши малих дітей, то вони ходють ночу в кладбища до дому і своїх дітей купають, чешуть їм голови і надівають білу сорочку. Відьми і разні там знахарі, колдуни і инші, кажуть, що вони умирають з головою, їм смерть голову ни одрізує так, як всім прочим.

З колдунів чорти душу живіом витягають, чириз те їм так трудно умирать. Того вони і після смерти шляють ся по зимні, що у них голова од тіла ни одрубана. І вже після смерти чорти владіють його душою і о півночі посилають її в своє тіло, щоб вона робила людям разні пакості.

Коли домовину спустють в яму, то піп первий кине тричі по жмені зимлі в яму, потім всі останні бросают теж кожия по 3 жмені, а далі сами копачі закидають лопатами і становлють крест.

Крест становить ся в ногах покійника. Крест роблють диривяний в дубового дерева, вишиною 3 аршини або й більше. Шоб крест ни скоро підгнив, то його обливають смолою той кінець, що в землю йде. А инші палють на огні кінець криста, шоб ни так скоро підгнивав.

Некаторі з родичів покійника кидають в могилу гроші. Се для того, шоб покійникові на тім світі було чим одкупить ся, як ни будуть пускати в рай, так шоб було чим підмогоричить стражу.

Миртвиця кладуть в могилу лицем на схід сонця, значить кладуть на восток ногами, а головою на запад так, що коли він піднімить ся приид страшним судом, то буде дивить ся на схід сонця, відкіля буде йти Христос Спаситиль мира судить людей.

Ями копають для покійників на кладбищі. Розмір ями копають для всіх пошти шо однаковий: глибиною 3 аршини, довжиною 3 аршини і шириною півтора аршина. Кладбище бува за силом, більше всього на

невдобні землі, котра для посіва хлібів не підходяща, піщана або глиниста. Кладбище кругом обкопують і насипають земляний вал, щоб не заходила туди скотина, а то можуть поламати кристи. А де село багате і люди не скупі, то кладбище кругом обносять огорою або чистоколом. На кладбищі садять різне дерево, хто що задума, кожину свою могилку украша.

Після похорон родичі ходять на могилу провідувати покійника до 9 днів. Мати або сестра або дочка покійного здоровкають ся з покійником, поплаче трохи і коли іде до дому, прощають ся. Коли ходять на могилку, то їй що дня старають ся опрацювати, посипають піском і садять які небудь квіти. Садять також кожину біля своєї могилки дубинце і ходять його поливати. Дерево садять різне, більше всього садять райдериво (сірень), часто садять акацію або яке небудь плодове дерево, вишню, сливу або яблунку. Кажуть, як на могилі дерево не приймуть ся, засохне, то значить, покійник грішний. Особливо коли не приймуть ся плодове дерево, то вже так і знай, що умерлий великий грішник. А як плодове дерево приймуть ся і буде цвісти і приносить плоди, то значить душа праведна.

Примічають також і по могилі: коли могила западе, увалить ся пониже рівня землі, то значить, покійник великий грішник. А як могила держить ся бугром, не ввалюєть ся, то значить, душа праведна.

Багатих ховають і в огорою біля церкви, тіко за це треба платити, а хоч пожертвувати на церкву не менше як рублів 50 або 100. Тай попові треба дати не менше 25 рублів. Бо хто хоче поховати в огорою, то посилають до архерея тилиграму, щоб розрешив. Піп получивши 25 рублів, тилиграму пає од себе і розуміють ся доносе, що покійник був чуть-чуть не святий і що часто ходив у церкву і щедро жертвував на церкву. А на самому ділі може він був богоодступник і самий первий розбійник. А як попа не підмазати, то і діла не буде, хоть натто покійник був блаженний, а піп не захоче хлопотати, а хоч і дасть тилиграму архереюві, що такий то просе поховати у огорою, за те доносе, що такий то був богоодступник і крамольник. А хто з попом не в ладах і не хоче йому кланятися, то іде, бо іде до архерея, як що він не далеко живе. І там розуміють ся підмогориче, кого слідує і віттіля дадуть тилиграму попові, щоб нимедленно поховав у огорою.

Миртвиців по правилу не довжні ховати раніше 3 днів. Тіко у нас цього не придержують ся; ховають, глядя по состоянню мертвого тіла. Як що мертвець посиніє і од його припаху, або роздує його і тече з його юшка, то ховають поскоріш, часто на той же день, як умере. А на другий день обовязательно ховають так, що у обідню пору і поминають уже. А коли мертвець на вид сухий і тіло на йому блідно жовте,

все равно як у иншого сонного і з рота нима противного запаху, то такого задержують до 3 дня. А часто бува, шо хоч мертвець і свіжий на вид, а шоб скоріш його здихать ся з хати, просять попа, шоб поховать чириз сутки, бо всякому неприятно, коли мертвець в хаті лижить: ходють всі, як неприкаянні, ниначе руки хто їм звязав. Тай так уже їм надоїв; іще за жива водить ся ухажувать за ним, а тут іще якось моторшно бува, коли мертвець у хаті, особливо ночу. А часто бува така вещь: Коли у жінки умре нимилый чоловік, котрий пиянствував і часто її бив, а вона приглядалась до чужих, така жєнщина просє попа, шоб скоріш поховать його, бо боїть ся, шоб він іще чого доброго ни оджив. Бува і навпаки: Коли чоловік жінки ни любє і ни чає, шоб вона скоріш прибралась, то уже коли дождеть ся, шо вона умерла, просє попа, шоб скоріш її поховать, бо дума сибі, колиб іще гадюка ни піднялась, а то вона і так уже міні надоїла, гризла, як ржа жиліво. У таких злучаях попові дають лишню трояку, шоб тіко виповнив бажаня родичів. Хто заможний, то миртвиця виносять в церкву і там він стоїть, поки виносять на кладбище. У церкві домовину становлюють теж лицем до вівтаря. З 4 боків домовини становлюють ставники і горять на них свічки.

Коли у кого умре хто, хоч старий, хоч малє, то зараз же ідуть до циркового сторожа, дадуть йому 20 коп., або 25, шоб дзвонив по мертвому. Сторож зараз же пошє дзвонить на ісход душі. Хто почує дзвін по мертвому, то прикрестить ся, вздохне і скаже: Царство небєсє, вішний покой умершому! А хто ни набожний, то шуткує: Слава тибі, Господи, одним поменшало, уже хтось витяг ся. — Дзвонють, коли нисуть з хати в церкву і коли виносять на кладбище. Дзвонють по мертвому так: Зараз в самий менший дзвоник-дзєєєнь! трохи згодом в більший дзвоник: дзєєєнь, а далі іще в більший, потім разом всіми малими дзвонами телєнькє, а напєслїдок вдаре всіми дзвонами і самим товщим бєвкє. Один раз прибере всі дзвони, потім знов начина также з малого і до великого.

Миртвиців у нас носють більше всього на руках, — на підводі визуть домовину тіко тоді, коли умре хто на хуторі, далеко од церкви, а хочить ся, шоб покойник побував у церкві. Миртвиців привозять літом на дрогах, а зімою на санях на розвзвєнях. Запрягають, у кого шо є: У кого є бики, то і биків запряжуть, а у кого биків нима, а тіко одні коні, то запрягають коня. Биків тепєр у нашє окрузі рїдко де знайдш. Тепєр тіко бики водють ся в панів поміщиків та в багатих мужиків, у кого зимлі багато. У кого є бики і коні, то скоріш всього запряжуть биків, бо вони ни так опасні, а коні можуть злякать ся охристів і поносить так, шо в злучаї якого нищастя і домовину розібють і мертвець вивалить ся де нибудь на дорозі. Під миртвиців запрягають коний таких,

котрі оджили свій вік, котра ледве ноги волоче, аби з ноги на ногу плилась. А інші хоч і з хутора, то все равно несуть на руках. Несуть, розуміють ся, навпиримінки і становлюють ся часто оддыхать. На підводі в далика приходить ся вїзти мертвого тіко зімою, коли дуже холодно і дорога слизька. У кого є старики, котрі на ладан дишуть, ни сьогодні завтра Богу душу оддадуть і уже зіма підходе, то син їх або внук запряже коня і одвезе на кладбище возів три, чотири гною і звале там в одну кучу де нибудь на свободному місці; і вже під тим гнойом земля ніколи ни замерзне. А зімою коли хто нибудь з стариків, дід або баба умре, то копачі ідуть на кладбище, одкидають той гній в сторону і починають копати яму. Земля під тим гнойом мняка, все равно, як літом так, шо вони в двох або в трьох живо викопають яму: 2—3 часи і яма готова. А коли земля мерзла, то приходить ся копати цілий день в ранку до вечира, а то так і півтора дня возють ся і то ни два чоловіки, а чоловік 5—6. Інші богобоязливі старики, котрі чують, шо вони уже в землю дивлють ся, так задалигідь готовлють собі на смерть одіж: сорочку, штани і инше. Купують дощок на домовину теж іще зажива і лижать (дощки) де нибудь на поготові в винбарі або в чулані. А у кого на смерть все приготовлино, то той, кажуть, іще довше проживе, чим той, хто ни дума умирать. Кажуть старі люди, шо хто зроби собі ще зажива домовину, то довго буде жить.

У кого хто нибудь умре, то після того, як покійника положуть на лаву або на стіл, в хаті кадять ладном і трусять пахучими травами: васильками, мнятою і щебрецем. В літню пору одчиняють вікна в хаті, де лижить мертвець, щоб освіжить воздух. Вікна одчиняють і після похорон шо дня, до 9 день все провітрують, щоб миртвичиною ни пахло. Коли виносять домовину з хати, так одкривають всі вікна і трубу, себ то дають простор душі, щоб вона пішла за своїм тілом, щоб ни восталась в хаті. А зімою вікон ни одкривають всіх, а тіко одно і то ни надовго. Після похорон покійника у ті хаті, де він лижав, по ночам огню ни гасють до 9 днів, так всю ніч лампа і горить; се для того, щоб ни жутко було спать. І окрем того кличуть кого нибудь з родичів і сусідок ночувать, щоб ни так було страшно. Після похорон становлють на покуті стаканчик з водою і шо ранку дивлють ся, чи води поменшало, чи ні. Кажуть старі люди, шо до 9 день душа приліта в хату і пе в того стаканчика воду. До трьох день душа од свого тіла далеко ни одходе. А коли тіло закопають, тоді вона іде по митарству. Лі анголї виводють всі усюди, а потім назначають їй місто, яке вона заслужила іще будучи на землі. А хто замира на время по волі Бога, котрому Бог побажа вразумить, як треба жить на цім світі і які муки бувають за неправдиве

життя, то душа такого чоловіка зараз же після смерті попадає в руки ангола і він веде її по митарстві, показує там, за які гріхи яка мука і за які добрі діла наслідують царство небесне. Після митарства душа виртається до свого тіла і входить в нього і чоловік одживає.

Прийдіть до смерті хворого кличуть близьких родичів попрощатися. Хто прийде з молодих, або з дітвори, то вони попрощаються і зараз же ідуть до дому, а жінщини остаються біля покійника доглядати смерті. Коли покійник розстанеться з душою, то хто нібудь з бабів, яка доводить ся з родні, іде кликати чужих баб, штук дві, три, убирати покійника. Коли хто піде кликати баб, то як увійде до якої в хату, поздоровкається і каже: Ивановна, милости просю пожалувати до нас помогати покійника убирати. — А кого у вас Бог прибрав? — Та Іван Пітрович душу Богу віддав. — Та почувши таку новину, прикрестився і каже: „Царство йому небесне, вішний покой душиці його, гарний чоловік був. Ех! Боже, Боже, жисть наша! Живем, грішим, а про смерть і думати забули. Він же пиначе недавно захворав, а вже як і ні було його, так скоро умер. — Та він бідолашний ні довго хворав, за теж одмучив ся здорово, бідагу взяло на колючки, ні дихнути, ні повернутися, криком кричав. — А щоб воно таке значило, чи простудив ся здорово? — А Бог його знає, що воно таке. Така вже мабуть йому смерть причина; як кажуть, смерть причину найде. — Та це бач так, голубочко, а все таки жаль бідагу, гарний чоловік був, ні питуший, смирний, з жінкою ладно жив і на тобі — тіко б жисть та Бога хвалить, а він умер. Скажіть на милість, і умирають такі, котрі нужні. Луччеб умирали старі, котрим уже ні раді. Є такі, що сами смерті просять і ні вмирають, а хто ні хоче умирати, той скоріш умре. — Ну шож поробиш, голубочко, ні наша воля, так Богу видно угодно. — А скіко у його діток осталося? — Та тройко. — От, Боже, твоя воля, наказаніє господне. — Ну так виж приходьте, пожалуста — Зараз убирусь.

Ото як посходять ся баби, починають зараз же обмивати покійника. Коли обмивають тіло і заміють, що у покійника великий член, то баби між собою припатують ся: Ех бідага, біз времня умер. Йому б іще жисть-жисть, таї годі сказати. — А у якого член маленький, то скажуть: О! такого ні жаль, що і вмер, з ним похоже була ні житуха, а мука!

Коли покійника убируть і положуть його на лаву, то після цього зараз же затопляють піч і починають пекти панпушки або коржики. У кого другої хати німа чириз сіни або нарізно, то все равно піч ні топлють у ті хаті, де покійник, а все пичуть і варють в сусідських печах. Коли напичуть панпушок або коржиків, то мажуть їх медом і хто нібудь з рідних жінщин наложе повну велику миску і рознесе їх по дворах і роздає в кожній хаті по нескільки штук, глядя, в кого скіко

сімейства. Коли роздає коржик, каже: Помяніть за упокої Івана або там Питра. — Всі діти і старі бируть по коржику, крестють ся і причитують: Царство небесне, вішний покой Іванові Васильовичу. А діти кажуть: Царство небесне дядькові Іванові. Женщини, особливо старухи, розпитують, чим покійник хварав і як він кончав ся. Ну чим же він, голу-бочко, хварав? — Та Бог його зна — все боліло. Голова боліла вся. Як у огні горіла і тіло все горіло, як огонь, і в середині все пикло, трудно дихать було, так всього на колючки і піднімало. — А колиж він умер? — Та сьогодні у досвіта, як перві півні проспівали, так і почав кончат ся. — Ох! хе хе — наживсь бідолашний... Чи сподівав ся хто вибудь, шо він так скоро убереть ся од нас. Боже, твоя воля — жисть наша... Сьогодні живий, а завтра як Бог дасть. Живимо, хлопчим, а про те і ни подумаїш, шо смерть у нас за плічима. Все стараїм ся, щоб більше добра придбать, забагатіть, а смерть прийде, все останить ся. Жаль чоловіка, іще молодий і діток нажив, а тут на тибі, смерть спіткала. Похоже простудив ся. — Бог його знає, шо воно таке. Як кажуть, смерть причину найде. — А коли будите ховать? — Та як управим ся; завтра після обід пожалуйте, милости просим на поминки. — Добре, підим, спасибі га позиванє. — І ото та женщина ходе по дворах, поки рознесе всі коржикі або панпушки. Заносе вона тіко в ті хати, кого думають просить на поминки. На поминки приходють і ни прошині, всяк, хто хоче задармо пообіцать. Виганять нікого ни будуть, всіх садовлють, хто приходе в хату од кладбища. На поминки ни ходють тіко хлопці-парубки і дівчата од 13—14 годів і далі. Ни ходють на поминки також і молодіці, котрі ни дуже давно за мужем. На поминках більше всього можно побачить дітей од 4 до 10 годів і старих баб, та стариків. Баб бува більше всього, бо їм, як на поминки холить, так хоч медом ни годуй. Інші баби так того і дивлють ся, щоб ни пропустить яких поминок. А коли бува в один день двоє або трое поминок, так тоді баби ласі до поминок, сами ни знають, шо робить, до кого треба йти. Прямо таки хоч розорвись.

Поминать ідуть прямо од могили. Як тіко заховають покійника, то всі гуртом, хто тіко там був, ідуть обідать у той двір, де був покійник. У літку столи становлють прямо посирид двора. Розуміть ся, столів всім ни хвате. Столи ставлють тіко для духовних і знатних стариків, а всі останні сїдають прямо на землю. Простилають по двору полотно і на те полотно розкладають хліб, ложки і подають всяку страву. А зімою і в холодні місяці года обід готовлють в хатах. — Як шо у того чоловіка, де був покійник, другої хати нима, то в сусідів розміщають ся, а в крайніх злучаях поминать і в ті хаті, де лижав покійник. В ті хаті, де лижав покійник, садовлють поминать духовних і знатних стариків

і женщин, а до сусідів розміщують всіх останніх. На поминки страву готують глядя по достатку. Бідний чоловік в скромний день купує баранини в пів пуда для лапші, а для духовних ріжуть курей штук 3. А для борщу купують гавядици, теж коло пів пуда і задобряють салом, щоб добріший був борщ. Перше всього подають холодець, у кого є, потім борщ, потім лапшу, потім по кусочку м'яся, а потім молошну кашу, як хто споможеться наварить. А в кінець всього подають узвар. На поминки купують водки чвертку, коли очікують багато стариків. А як поминаючих буде не багато, то купують менше чверті, бутілок 2-3, а для випити купують вина циркового. Інші попи не дозволяють водку пити на поминках, тільки таких попів дуже мало, а чаще всього самі попи з великою охотою п'ють водку. В пісний день борщ варять з рибою, а лапшу з пісним маслом, піджариними з цибулю і грибами. А місце м'яса подають варену і жарену рибу. Ріжуть і оселедці, як що риби намалі, а під кінець подають узвар. А багаті люди, котрі мають охоту похвастатися, що вони уважають своїх покійних родителів і що у них є чим помянути, так такі на поминки ріжуть баранів штук 2, гусей і курей чуть не по десятку. А наготовляють всякої всячини — жареного, вареного і так кусками. Холодцю наворочають мисок 10 таких, що і собака не приплигне. Лапші наварюють відир 5 — горшків десять або й більше. На жарють баранини і гусятини так, що до багатих на поминки йти знаходить ся багато охотників. Чуть не все село сходиться на поминки. Духовних, багатих і знатних стариків, садовляють в свої хаті і їм подають саму луччу страву, а останніх садовляють в задню хату і до сусідів, котрі в своїх хатах не поміщують ся. На поминках їдять по горло. Пирид кожною стравою підносять по рюмці і їдять так дружно, що аж щелипи лушать, як у корови ратиці. А як пошнуть м'ясо їсти, так одно цмокають, як свині біля корита. М'ясо бирають руками так, що всі пальці в салі, аж до ліктів тече. Щоб з пальців сало не стікало по руці аж до ліктя, то вони раз по раз обсмоктують пальці і уцять бирають м'ясо тиюж самою п'ятернею. Попам теж приходиться смоктати пальці так, як і всім останнім, бо вилок у мужиків не водиться. Попи, які совістяться облизувати пальці, требують, щоб їм подали що нибудь обтирати руки.

Утоплиників, вісилників і різних самоубийців на кладбищі не ховають, а їх закопують де нибудь за селом в особливому місці од кладбища. А більше всього їх ховають на городі або в саду. Криста над ними не становлять. Закопують їх самі біз попів. Таких м'ягців приносять землі, а хоч п'ятають чирив 40 днів. А ранше 40 днів піп по них ніякої служби править не буде. Поминки по самоубийцях не справляють. Таких м'ягців поминають раз в год в суботу на Хомині не-

ділі. Загальні поминки бувають в осини підряд 2 — 3 суботи і в м'ясиці пирид масляною.

Після похорон умершого в ті хаті, де лижав покійник, 3 дні горять свічки і до 9 день кадять лалином. А лампадка горить ни угасаючи до 40 день. Хто має достаток, то збира поминки і на 9 день після похорон, в 40 день, в пів года і в годовщину. А бідні люди збирають поминки тіко на той день, коли поховають умершого і в годовщину готвлють обід і пригласають людей на поминки і то тіко одних старих, дїтвори ни кличуть. До трьох день ніколи ни слїдує ховать умершого, бо частенько по Росії бувають злучаї, шо люди замирають на 3 дні, а инодї і на більше. Ни дуже давно в одні губерні був злучай, шо женщина одна замирала на 7 день. Коли вона проснулась, то дохтять, котрий приглядав за нею, їсти їй ни давав зразу по багато. Попирвах дав 1 ложичку молока, потім 2 ложички, потім 3, а далі дав пів стакана, потім стакан. А уже на другий день під вечир позволив їй дати супу скоромного і хлїбця трохи. А на 3 день і борщу давали і м'ясця. Вона коли проснулась, то зараз же попросила їсти. Казала, шо дайте міні їсти, я хочу здорово їсти. А дохторь їй одсовітував кажучи: Ні, голубочко, зараз вредно, ти дуже довго спала, охляла так, шо треба тобі їсти по троху, а то як зразу багато наїсись, то умреш. Вона послухалась і сказала: Ну ладно, ни давайте міні їсти, а слухайте, шо я вам розкажу. І почала розказувать. Вона розказувала, шо до неї явив ся старик, сїдий-сїдий і в білі одежі, з довгою бородою і повів її по митарству. Виводив її по всіх усядах. Водив її в ад, показував, хто за шо мучить ся і в рай водив, показував, як люди блаженствують і за шо вони цього заслужили і все до чиста вилів розказать людям, тіко строго на строго приказав ни казать 3 слова, а то кавав, як скажиш ці слова, то умреш і будиш за непослушаніє в аду так, шо вона тих слов нікому ни сказала. А пирид тим каже, як проснулась, той старик, шо водив по митарству, довів до воріт, пхнув каже, мене в спину і я проснулась.

Був нидавно злучай в одному хуторі ни подалеко од нашої слободи. Одна женщина скончалась од родів. Її винесли на ніч в церкву; діло було вімою так, шо в церкві було холодно. О півночі вона од холоду проснулась і догадалась, де вона є. Почала стукать в двері і кричать до циркового сторожа: Дїдусю, одчини! — І так вона нескільки раз кричала і стукала в двері. Сторож чув і ходив до попа, доложив йому, шо покійниця проснулась і просить ся, шоб одчинили двері. Ціп ни повірив і ни хотів іти до церкви одпирать дверей і сторожові ни дав ключів. Сторож разів три ходив до попа і просив, шоб він дав ключі або сам шоб пішов з ключами. Ціп ни пішов. Ранком пішли подивить ся, а бідолашна покійниця вилїзла з гроба і коли їй круто прийшло ся, то вона

зайшла у зівтарь і там в куточку родила двоєшок і всі троє до світа повамирзали. Кажуть, що пона за це судили і розстригли.

Годів нескільки тому назад — уже давно, був злучай замираня в Шебекині. Замирала Параска Шапувалова; тепер її онуки живуть на Заголїївці. Вона, кажуть, замирала на три дні. Коли проснулась, то вона розказувала так: Прийшов, каже, до мене старик, сїдий-сїдий, білий, як молоко і одежа вся була, як сніг біла і з довгою бородою; взяв, каже, мене за руку і повів. Спустились ми, каже, в якусь глибочезну кручу і там була страшенна темрява. Я, каже, влякалась. Старик і каже: Ни бій ся, ти тут ни останиш ся. Ти тїко бій ся согрїшати, коли будиш на зимлі. У ті кручі я побачила видимо-нивидимо людей, грїшників і всі вони тирпїли разні муки, хто за що заслужив. Старик той водив мене мимо всіх мук і розказував, хто за віщо стражда. Там є такі, що в смолї киплять, хто за язык висить, хто за руку, хто за ногу, а инші за грїшне тіло висять. А ті женщины, що своїх дітей присипали, сидять в огні по самі уші, піджарюють їх як свиней ни скребаних. І чого тїко, каже, я там ни бачила, всього ни можу приказати. Бачила там і Кулину Сябриху і вона туди попалась за те, що тайком од свого чоловіка зналась в Грицьком Чиридником. Вона була привязана до жилїзної прикладини за руки і за ноги, а під задницю огонь підпїкав. Вона кричить там бідолашна ни благим матом. Побачивши мене, благала, щоб я придала їй родичам, щоб вони молились за неї почаще, щоб пїминали і щоб щедро роздавали бідним і нищим милостину. — А коли вийшли ми з тим стариком з кручі, то пішли степом. Там росла трава і кой де кущики терну, а дерев ніяких ни видно ніде. Там було ні темно, ні ясно, а так, як ранком до схід сонця. Там я побачила багато дїтвори, кишать як комашня. Дїд і каже мїні: Се нихрещені дїти, котрі родились і їх ни посїпили охристить, або родитилї їх ни хотїли кристить скоро, все одкладали на далї, поки дождались, що дитина умерла. Так отці дїти і в рай ни попали і в ад ни попали так, що вони обирають мїж адом і райом. — Коли я пройшла з ним той степ, то зараз же побачила долину. На тїй долині зелїнь, цвїти разні, аж у очах мерещуть ся. А пахнуть! Аж зачхала од разних аромантів. Трохи далї сади, пташки співають на разні голоса, соловії і кинарейки і всякі всячини; є такі птиці, що як заспівають, так аж душа мре, куди там грїшним нашим соловям з нею зрівнять ся. А погода яка, аж дух радуїть ся. Ні холодно, і ні жарко, а так сїбі сретвино, як ото у маю після дощїку. Сонце сяє, ниначе сїребро блистить, і видно, хоч по травї голки збїрай. А людей там видимо ни видимо і всі в білих блискучих одївїях, такі веселі, що ниначе всі осміхають ся. Ходють по луґу, по саду і цвїти зривають і нюхають і піснї хвалебні божественні співають. В саду над головами анголї співають, літають у

воздусі, як птиці видимо ни видимо, все равно, як ото галіч прийдешквирию, так роєм і виртять ся над садом. Мій проважатиї і каже: Бачиш ти, раба божа, як тут гарно люди живуть? Це рай небесний, тут всі тіко правидні, котрі жили на зимлі і ни грішили. Творили добрі діла і слухались волі божої. Одпушу я тебе на землю і ти там покай ся і живи так, як вилить закон божий так, як написано в евангелії і тоді ти будиш в раю. Роскажи там всім своїм знакомим, шо ти бачила. Нихай і вони кають ся в гріхах. Тіко гляди, ни кажи нікому тих 3 слов, которі я тибі казав, як ми приходили близь сиридини раю і ни кажи, шо я тибі показував там. А як ни втерпиш, пошнеш росказувать, то будиш строго наказана. Тіко натякнеш одно слово, зараз же умреш і попадеш в пекло, де ти бачила всякі муки. І ти будиш там мучить ся біз кінця. Так, шо я вам, мої голубочки, багато койчого росказала, а вже тих слов і ни скажу. Коли ми вирнулись з тим стариком з раю, то пішли уже зовсім другою дорогою. Довів мене до якихсь воріт, я тіко приступила поріг, він мене пхнув в спину і зачинив ворота, а я і проснулась. Дивлюсь, я лижу в домовині і кругом горять свічки...

Після замираня баба Параска прожила 17 годів і вже жила ни так, як ранше, а часто ходита в церкву, шо году в Київ ходила і ні одного, бувало, сліпця ни пропусте, всім милостину давала, скромного і в рот ни брала.

У осини теж поминають родитилів з мисочками, як і на Хомині ниділі, тіко вже на кладбище ни ходють, а правлють панихиди в церкві. В мисочках приносять паляниці, булки, бублики і по стаканчику меду. Після панихиди попи все забирають собі. Інші баби на Виликдень ходють з писанками на могилки з покійниками христосувать ся, у кого хто нидавно умер. Там розуміть ся біз сліз ни обходить ся. Писанки ті опісля оддають нищим в милостину.

На Хомині ниділі днів за 2 до того дня, коли на кладбищі будуть править панихиди, з кожного двора, хто тіко дума іти з мисочкою, ідуть баби або мужики з лопатами і нисуть по оклунку піску. На кладбищі кожнн свою могилку лопатою поправля і потім посипають піском. Інші женщины для могилок своїх покійних дітей нарвуть де нибудь цвітів або травки і потрусють над могилкою.

На другий день після похорон миртвиця, іще одну ніч баби почувють, остають ся канун доідать: На стіл становлють миску куті з медом. Як захоче яка нибудь спать, пошне дримать, то другі баби пошнуть в неї сміять ся, шуткують: Ей Кулина! чого ти головою киваїш, тепер ниначе мух нима! Гляди, шоб покійник ни приснив ся. — Вона ото

пролупаїть ся, піднімуть ся на ноги, підійде до стола, звість куті 3 – 4 ложки, трохи пробуркаїть ся і упень сяде. І ото вони там куняють до самого світу, поки всю кутю поїдять. А коли вже розвиднить ся, розходють ся по домах. Од скуки і шоб ни напала дрімота, баби між собою гомонять, шо здумаїть ся. Більше всего розказують про покійників, хто скіко хварав, шо у його боліло, як умирав і инше. А як ночують біля муртвиця, то вже нічого ни балагурють, сидять мовчки; як шо хто чита псалтир, тоді баби іще душе дрімають, чим на ту ніч, як канун доїдають. Розказнями занімають ся нільзя, а слушаючи псалтирь дрімота напада. А коли псалтиря ніхто ни чита, то баби занімають ся розговором про муртвиців і про всяку всячину. Ранше нескільки годів тому назад, коли іще ни було грамотних, так тоді баби, котрі оставались ночувать біля покійника, співали псалми. Співали, кажуть, дуже гарно, тіко які вже вони слова вживали, ні одна баба теперішня ни помне.

Співали баби псалмів дуже давно, годів 60 тому назад, а тепер повилось багато грамотних, пошти за кожним покійником читають псалтирь так, шо з моди вже давно вийшло співаня псалмів. На ночовку бабів сходить ся коли як. Иноді ночують 5–6 баб. А бува, як напруть ся штук 30, ніде і повирнуть ся. Глядя по времню: Як шо бува покійник в вімню пору і на празниках, так бабам робить нічого, вони і пруть ся язик почисать розговорами. А в літку і в робоче времня то всі заняті робою так, шо приходють ночувать тіко ті, хто ни способин до роботи і є кому остать ся в домі.

Записав Павло Тарасевський.

З М І С Т.

	СТОРОНА
Від редакції	III—IV
I. Похоронні голосіня. Зібрав др. Іл. Свяціцький	1—129
Передмова	1—33
Голосіня:	
I. За дітьми малими	34—37
II. За малою дочкою	37—44
III. За дорослою дочкою	45—50
IV. За малим сином	50—59
V. За дорослим сином	59—62
VI. Вдовиця за мужем	63—79
VII. Вдовець по жінці	79—80
VIII. Сироти за матірю	80—103
IX. Сироти за батьком	103—117
X. За сестрою	117—120
XI. За братом	120—123
XII. За бабою	124—125
XIII. За дідом	125
XIV. За тетою	125—126
XV. За вуйком	126
XVI. За ятрівкою	126—127
XVII. За дівчиною товаришкою	127—128
XVIII. За кумою	128
XIX. За сусідою	128—129
XX. Парубок за дівчиною	129
XXI. Дівчина за парубком	129
II. Похоронні звичаї й обряди. Зібрав В. Гнатюк	131—424
Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літе- ратурі. Огляд студій і бібліографія. Написав др. Зенон Кузеля	133—202

30-00

Бп 12640-31-32

I. Похоронні звичаї й обряди в селі Ропиці Руській, Горлицького пов. Зап. Т. Перейма	203—209
II. Похоронні звичаї й обряди в Ясельським пов. Зап. О. Яворський	209—210
III. Похоронні звичаї й обряди в Мшанци і сусідних селах Старосамбірського і Турчанського пов. Зап. М. Зубрицький	211—226
IV. Похоронні звичаї й обряди в селі Волосянці, Скільського пов. Зап. Ол. Охримовичівна	226—231
V. Похоронні звичаї й обряди в селі Зелениці, Надвірнянського пов. Зап. А. Онищук	231—252
VI. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах, Косівського пов. I. Зап. П. Шекерик Доників	252—288
II. Зап. П. Дудек	288—290
VII. Похоронні звичаї й обряди в селі Жабю-Магурі, Косівського пов. Зап. М. Кузьмак	290—299
VIII. Похоронні звичаї й обряди в селі Товмачику, Коломийського пов. Зап. Ол. Кисілевська	299—302
IX. Похоронні звичаї й обряди в селі Тростянці, Снятинського пов. Зап. О. Михайлецький	302—315
X. Похоронні звичаї й обряди в селі Карлові, Снятинського пов. Зап. А. Онищук	315—338
XI. Похоронні звичаї й обряди в селі Раранчу, Черновецького пов. Зап. Ол. Ракова	338—347
XII. Похоронні звичаї й обряди в селі Молодієві, Черновецького пов. Зап. Ів. Бордейний	347—362
XIII. Похоронні звичаї й обряди в селі Самушині, Заставнецького пов. Зладив З. Кузеля	363—369
XIV. Похоронні звичаї й обряди в селі Вербівці, Теревельського пов. Зап. В. Деркач	369—378
XV. Похоронні звичаї й обряди в селі Віжомли, Яворівського пов. Зап. Ан. Мусянович	379—384
XVI. Похоронні звичаї й обряди в Холмщині й Підлісся. Зап. Я. Сенчик	384—387
XVII. Похоронні звичаї й обряди в селі Соколі, Каменецького пов. Подільської губ. Зап. А. Богдан Сокольський	387—389
XVIII. Похоронні звичаї й обряди в м. Паволочі, Сквирського пов. Київської губ. Зап. П. Брояковський і Д. Щербаківський	389—391
XIX. Похоронні звичаї й обряди в селі Прохорах, Борзенського пов. Черниг. губ. Зап. Ф. Коломийченко	392—403
XX. Похоронні звичаї й обряди в селі Шебекині, Білгородського пов. Курської губ. Зап. П. Тарасевський	403—424
Зміст	425—426

192
16